

Международный научно-популярный журнал
ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№2 (44) 2017

ҚАЙРАТ АБДУАЛИЕВ
Сарыағаш ауданының әкімі

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№2 (44) 2017

Бас редактор – Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель РК», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2017

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А. – ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К. – з.ғ.д., ҚР Бас прокуроры
Абдрасилов Б.С. – б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р. – з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Байделдинов Д.Л. – з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О. – мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В. – з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А. – тех.ғ.д., профессор
Бішімбаев У.Қ. – тех.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Бородин С.В. – з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. – с.ғ.д., профессор
Букалєрова Л.А. – з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н. – з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С. – с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В. – з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Грунгов О.И. – з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. – з.ғ.д., профессор
Елєшов Р. – а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ. – ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С. – з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж. – ҚР ҰҒА академигі,
ҰҒА Президенті
Зарипов З.С. – з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А. – т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б. – с.ғ.д., профессор
Коробеев А.И. – з.ғ.д., профессор,
«РФ еңбек сіңірген қайраткері» (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А. – з.ғ.д., профессор
Комиссаров В.С. – з.ғ.д., профессор МГУ (Мәскеу)
Коняхин В.П. – з.ғ.д., профессор,
«РФ еңбек сіңірген заңгері» (Краснодар)
Лебедев С.Я. – з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я. – з.ғ.д., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. – з.ғ.д., профессор
Мацкевич И.М. – з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Минезова Т.Ф. – з.ғ.д., профессор (РУДН, Мәскеу)
Мухамедиұлы А. – ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К. – профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА
академигі
Оразалин Н.М. – ҚР Парламенті Сенатының
депутаты
Орлов В.Н. – з.ғ.к., доцент, «Российский кримино-
логический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С. – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сағадиев К.А. – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А. – з.ғ.д., профессор
Сұлтанов Қ.С. – с.ғ.д., профессор
Саломов Б. – з.ғ.д., профессор, адвокат
Сыдыков Е.Б. – т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Рустемов Б.Т. – жазушы, публицист
Турецкий Н.Н. – з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т. – з.ғ.д., профессор
Усманов А. – п.ғ.д., профессор
Шестаков Д.А. – з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург
халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б. – з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М. – з.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н. – з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д. – вет.ғ.д., профессор
Әбішев Т.Д. – з.ғ.к.
Әбішев Х.А. – з.ғ.д., профессор
Байменов А.М. – тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М. – з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө. – ҚР Парламенті Мәжілісінің
депутаты
Борбат А.В. – «РФ еңбек сіңірген заңгері», з.ғ.к.
(Мәскеу)
Джансараева Р.Е. – з.ғ.д., профессор
Данилов А.П. – з.ғ.к., доцент
Санкт-Петербург)
Жақып Б.Ө. – филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К. – жазушы, публицист
Иванчин А.В. – з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки – профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б. – т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В. – з.ғ.д., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г. – с.ғ.д., профессор (Санкт-Петер-
бург)
Қанжігітов Е.Қ. – вет.ғ.д.
Құрманалиев К.А. – ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А. – з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А. – з.ғ.д., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. – МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С. – з.ғ.д., профессор
Мельник Г.С. – с.ғ.д., профессор
(Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х. – з.ғ.д., профессор
Омаров Б.Ж. – фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ. – б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С. – ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А. – з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е. – академик
Саломов Б. – з.ғ.д., РАА академигі адвокат
Тоғжанов Е.Л. – з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А. – п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т. – з.ғ.д., профессор
Рүстємова Г.Р. – з.ғ.д., профессор
Фадєев В.Н. – з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукєнова З.К. – з.ғ.д., профессор
Усманов С.У. – т.ғ.д., профессор
Чєладзе Г. – құқық докторы, әкімшілік бизнес док-
торы, профессор (Грузия)
Нгу Thin — Вьетнам Жазушылар
Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А. – общественный деятель РК
Асанов Ж.К. – д.ю.н., Генеральный Прокурор РК
Абдрасилов Б.С. – д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р. – д.ю.н., профессор (Ташкент)
Байдельдинов Д.Л. – д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О. – д.мед.н., профессор
Бисенов К.А. – д.т.н., профессор
Бишимбаев В.К. – д.т.н., академик НАН
Баулин Ю.В. – д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В. – к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. – д.п.н., профессор
Букалерева Л.А. – д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н. – д.ю.н., проф. (Москва)
Гаипов З.С. – д.п.н., профессор
Голик Ю.В. – д.ю.н., профессор (Москва)
Грунтов О.И. – д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. – д.ю.н., профессор
Елешов Р. – д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г. – д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С. – д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж. – академик, Президент НАН РК
Зарипов З.С. – д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А. – д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б. – д.полит.н., профессор
Коробеев А.И. – д.ю.н., профессор, «Заслуженный деятель науки РФ» (Владивосток)
Кул-Мухаммед М.А. – д.ю.н., профессор
Комиссаров В.С. – д.ю.н., проф. МГУ (Москва)
Коняхин В.П. – д.ю.н., профессор, «Заслуженный юрист РФ» (Краснодар)
Лебедев С.Я. – д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я. – д.ю.н., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. – д.ю.н., профессор
Мацкевич И.М. – д.ю.н., профессор (Москва)
Минезова Т.Ф. – д.ю.н., профессор (РУДН)
Мухамедиулы А. – д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К. – профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М. – д.т.н., профессор, академик НАН РК.
Оразалин Н.М. – поэт, депутат
Сената Парламента РК
Орлов В.Н. – к.ю.н., доцент, гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С. – д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А. – д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А. – д.ю.н., профессор
Султанов К.С. – д.пол.н., профессор
Саломов Б. – д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Сыдыков Е.Б. – д.и.н., академик НАН РК
Сматлаев Б. М. – д.ю.н., профессор
Рустемов Б.Т. – писатель, публицист
Турецкий Н.Н. – д.ю.н. профессор
Турсынов С.Т. – д.э.н., профессор
Усманов А. – д.п.н., профессор
Шестаков Д.А. – д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба
Харченко В.Б. – д.ю.н., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М. – д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н. – д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д. – д. вет.н., профессор
Абишев Т.Д. – к.ю.н.
Абишев Х.А. – к.ю.н., профессор
Байменов А.М. – к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М. – д.ю.н., профессор
Бектурганов Е.У. – депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В. – Заслуженный юрист РФ, к.ю.н. (Москва)
Джансараева Р.Е. – д.ю.н., профессор
Данилов А.П., – к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жакып Б.О. – д.фил.н., профессор
Жолдыбай К. – писатель, публицист
Иванчин А.В. – д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки – профессор (Польша)
Карибаев Б.Б. – д.и.н., профессор
Кленова Т.В. – д.ю.н., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г. – д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Канжигитов Е.К. – д.вет.н.
Курманалиев К.А. – д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А. – д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А. – д.ю.н., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. – академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С. – д.ю.н., профессор
Мельник Г.С. – д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х. – д.ю.н., профессор
Омаров Б.Ж. – д. фил.н., профессор
Саданов А.К. – д.б.н., профессор
Сапиев О.С. – общественный деятель РК
Старостин С.А. – д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е. – академик
Саломов Б. – д.ю.н., Академик РАА, адвокат
Тоғжанов Е.Л. – к.ю.н.
Тойлыбаев Б.А. – д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т. – д.ю.н., профессор
Рустемова Г.Р. – д.ю.н., профессор
Фадеев В.Н. – д.ю.н., профессор (Москва)
Шаукенова З.К. – д.соц.н., профессор
Усманов С.У. – д.т.н., профессор
Челадзе Г. – доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нгу Thin — Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

Abdukirimov O.A. – public figure of the Republic of Kazakhstan
Abdrasylov B.S. – Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R. – Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Asanov Zh. K. – Dr. of Law
Baideldinov D.L. – Dr. of Law, professor
Bidaulet I.O. – Dr. of medical science, prof.
Bekturganov N.S. – academician of NAN RK
Bisenov K.A. – Dr. of technology, professor
Bishimbaev B.K. – Dr. of history, acad. NAS.RK
Burhanov K.N. – Dr. of polit., professor
Bukaleroval L.A. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Baulin U.V. — Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V. – Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Vedernikova O.N. – Dr. of Law, prof (Moscow)
Gayipov Z.S. – Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V. – Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I. – Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O. – Dr. of Law, professor
Elshov R. – Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G. – Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S. – Dr. of Law, professor
Zhurinov M.Zh. – acad. NAS RK, President of NAS RK.
Zaripov Z.S. – Dr. of Law, professor (Ryazan)
Udyrysov D.A. – Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B. — Dr. of political sciences, prof.
Kul-Muhammed M.A. – Dr. of Law, professor
Komissarov V.S. – Dr. of Law, prof. (Moscow)
Lebedev S.Y. – Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y. – Dr. of Law, professor (Kiev)
Mailybaev B.A. – Dr. of Law, professor
Matskevich I.M. – Dr. of Law, prof. (Moscow)
Minezov T.F. – Dr. of Law, prof. (RUDN, Moscow)
Mukhamediyul A. – Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhaeva A.K. — professor
Orazalin N.M. — Member of the Senate Parliament of the Republic of Kazakhstan
Sartayev S.S. – Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A. – Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A. – Dr. of Law, professor
Salomov B. – Dr. of Law, professor
Sultanov K.S. – Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B. – Dr. of history, professor
Rustemov B.T. – writer, publicist
Turetski N.N. – Dr. of Law
Tursunov C.T. – Doctor of Economics, professor
Usmanov A. – Dr. of political sciences, professor
Shestakov D.A. – Dr. of Law, professor, writer
Harchenko B.V. – Dr. of Law, prof. (Harkov)

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D. – Dr. of Law, professor
Agibaev A.N. – Dr. of Law, professor
Aitganov B.D. – a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D. – candidate of Law
Abishev H.A. – Dr. of Law, professor
Baimenov A.M. – candidate of tech, professor
Bishmanov B.M. – Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U. – Member of the Parliament of Kazakhstan Majilis
Borbat A.V. — Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E. – Dr. of Law, professor
Zhakyp B.U. – Dr. of philology, professor
Zholdybay K. – writer, journalist
Ivona Massaki – professor (Poland)
Karibaev B.B. – Dr. of hisroy, professor
Klenova T.V. – Dr. of Law, professor (Samara)
Korkonosenko S.G. – Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kangigitov E.K. – a doctor of betener sciences
Kurmanaliev K.A. – Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A. – Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A. – Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I. – acad. PANS (Moscow)
Matkarimova G.S. – Dr. of Law, professor
Melnik G.S. – Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N. – Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh. – Dr. of philology, professor
Sadanov A.K. – Dr. of biology, professor
Sapiev O.S. – The public figure of RK
Starostin S.A. – Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E. – academic
Smatlaev B.M. — Dr. of Law, professor
Toqshanov E.L. – Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A. — Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T. – Dr. of Law, professor
Rustemova G.R. – Dr. of Law, professor
Shaukenova Z.K. – Dr. of soc., professor
Fadeev V.N. – Dr. of Law, prof. (Moscow)
Usmanov S.U. – Dr. of history, professor
Cheladze G. – Dr. of Law, professor (Gruzia)

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz

e-mail: nauka-zan@mail.ru;

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Есберген Оразович +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07.

АБДУАЛИЕВ

Қайрат Аманкелдіұлы

Сарыағаш ауданының әкімі

САРЫАҒАШ - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗЫНАЛЫ ҚАЗЫҒЫ

Сарыағаш - тоғыз жолдық торабында орналасқан, стратегиялық маңызы өте жоғары аудан екендігі, бұл жерде медициналық туризмді дамытудың мол мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалану жайлы Елбасымыздың Н.Ә.Назарбаев облысымызға жасаған іссапары кезінде айтқан болатын. Сондай-ақ, ауданда жылыжай шаруашылығының ерекше дамығандығы, еліміздегі барлық жылыжайдың 50 пайызы осы аймақта орналасқандығы туралы да жылы лебіздер білдірілген. Қай саланы алып қарасақ та, соңғы жылдары аудан экономикасының даму қарқыны жоғары екендігі қуантады. 2015 жылы ауыл шаруашылығын дамыту көрсеткіштері бойынша облыс аудандары арасында бірінші орынды иелендік. Қатарынан екі рет «Мәдениетім-мерейім» атты облыстық фестивальде бас жүлдені жеңіп алуымыз мәдениет саласындағы жетістіктерімізді дәлелдейді. Тек білім саласын алар болсақ, 2006 жылдан бері қарайғы 10 жыл ішінде типтік үлгідегі 56 мектептің салынуы құрылыс жүргізу бағытындағы жұмыстардың қарқынын көрсетеді. Осы айтылғандарға тағы да мысалдар келтірейк.

Шетелден келген ауылшаруашылық өнімдердің орнын отандық тауарлармен алмастыруға айрықша деп қойған Оңтүстік Қазақстан облысында жылыжай мен тамшылап суғару технологиясын жетілдіру барысында жүйелі жұмыстар атқарылып келеді. Жалпы еліміздегі жылыжайлардың 87 пайызы осы өңірдің еншісіне тиеді десек, соның 50 пайызы Сарыағашта орналасқан. Облыс көлеміндегі заманға сай нарықтық инфрақұрылымның негізі қаланған ең ірі өнеркәсіптік – аграрлық аумақтардың бірі болып саналатын аудан дамудың даңғыл жолына түсті.

153 елді мекен, 1 аудандық маңыздағы қала, 26 ауылдық округтен тұратын 26 әкімшілік бірлікті біріктіретін Сарыағаш ауданында қазір 350 мыңға жуық адам тұрады. Табиғатының потенциалдық қоры, жер асты қойнауынан шығып жатқан шипалы минералды суы, бентонит балшықтары сияқты қазбалары, түрлі жеміс-жидектері мен жүзім өнімдерін беріп жатқан жомарт жері, көп тармақтары автомагистраль жолдары, еңбек ресурстарының молшылығымен аймақтың атағы тек елімізде ғана емес, алыс-жақын шетелдерге де кең танымал.

Аудан шағын және орта бизнес көрсеткіштері бойынша да облыстағы көшбасшылардың бірі. Жұмыс істейтін шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 21,2 мың бірлікті құрап, өткен жылдың осы мерзімімен салыстырғанда 87,2% құрады. Осы субъектілерде жұмыс істейтін адамдар саны 45,6 мың адамға жетті. Шығарылған өнім көлемі

және көрсетілген қызмет пен жұмыс көлемдері 77,4 млрд теңге болып, өткен жылмен салыстырғанда 4,3 %-ға артқан.

Индустриалды-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы аясында жалпы құны 304 млн теңгені құрайтын 2 жоба іске асырылып, 29 жаңа жұмыс орны ашылды. Айтар болсақ, Сарыағаш қаласындағы жалпы құны 300,0 млн. теңгені құрайтын «Яс-сы-Нан» ЖШС нан зауыты іске қосылып, 25 адам жаңа жұмыс орындарымен қамтылды. Сонымен бірге, Сарыағаш қаласында құны 4,0 млн. теңгені құрайтын ЖК «Нұр-Айша» тігін цехы пайдалануға беріліп, 4 адам жаңа жұмыс орындарымен қамтылды.

“Бизнестің жол картасы-2020” бағдарламасын аясында 22 жоба іске асырылып, 1204,7 млн теңгеге несиелер алған. Оның ішінде, 15 жоба - «банк несиелерін субсидиялау» бағыты бойынша (1300,0 млн теңге), 5 жоба-«банк несиелерін кепілдендіру» бағыты бойынша және 2 жоба «гранттық қаржыландыру» бойынша (4,7 млн теңге) іске асырылған.

Аудан кәсіпорындары 2016 жылы 22,6 млрд теңгенің өнеркәсіп өнімдерін өндірді. 2015 жылдың тиісті кезеңінің деңгейіне 107,1% құрады.

2016 жылы несие ұйымдары арқылы 10 423 адамға жалпы сомасы 5 690,9 млн. теңгеге несие берілді.

Ауыл шаруашылығы. Өндірілген өнімдердің жалпы көлемі - 79 619 млн теңгеге жетіп, нақты көлем индексі өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 105,7% құрады.

Агроқұрылымдар саны 11 143 бірлік, оның ішінде: шаруа қожалықтар саны 10 793 бірлік құрады.

Бекітіліп берілген 36 негізгі көрсеткіштер бойынша жоспарланған межелер толығымен орындалды.

Ирригация жүйесін дамыту. Суармалы жерлерді қайта айналымға қосу және мелиоративтік жағдайын жақсарту мақсатында ағымдағы жылы бюджеттен 1,05 млрд теңге, оның ішінде облыстық бюджеттен 871,0 млн теңге және аудандық бюджеттен 179,0 млн теңге қаржы бөлінді.

Бөлінген қаржы есебінен 2 каналға күрделі жөндеу, 40 канал мен гидрокұрылымдарына ағымдағы жөндеу жұмыстары жүргізілген болса, 17,5 шқ канал бетондалып, 194 шқ механикалық тазалаудан өткізілді.

Нәтижесінде, 0,6 мың га суармалы жер қайта айналымға қосылып, 12,1 мың га суармалы жердің ағын сумен қамтамасыз етілуі жақсарып, қосымша 1200 жұмыс орны ашылды.

Табиғи газбен қамту Ауданда 154 елді мекендері ішінде 66 елді мекені немесе 42,9% қамтылған. 22 елді мекенге ЖСҚ дайындалып құрылыс жұмыстарына қаржы бөлуге ұсынылған. 9 елді мекенге ЖСҚ дайындалуда. 35 елді мекеннің СЖТ дайындалып, ЖСҚ дайындауға қаржы бөлінуде. 2017 жылға қосымша 16 елді мекенге құрылыс жүргізіп қамту үлесін 58,4%-ға жеткізу жоспарлануда.

2017 жылы 3 елді мекенді қамтитын 2 нысанның құрылысы жалғасатын болса, 43 елді мекенді қамтитын 24 нысанның құрылыстары басталатын болады. Бұл мақсатқа бюджеттен 5 989,1 млн теңге қаралған.

Сонымен қатар, 6 елді мекенді қамтитын 9 нысанның ЖСҚ-әзірлеу жалғасып, 23 елді мекенді қамтитын 20 нысандардың ЖСҚ-ры әзірлеу жұмыстары басталады. Бөлінген қаржы 180,5 млн теңге құрады.

Ауыз су саласы

154 елді мекеннің 69 елді мекені немесе 44,8% қамтылған. 2017 жылға қосымша 12 елді мекенге құрылыс жүргізіп, қамту үлесін 51,9%-ға жеткізу межеленуде.

Сарыағаш қаласындағы канализация жүйесін қайта құру жұмыстарын жалғастыруға 55,0 млн теңге қаралып отыр.

Тұрғын үй, инфрақұрылым және елді мекендерді абаттандыру

Сарыағаш қаласында 4 қабатты 35 пәтерлі тұрғын үйлердің құрылысы жалғасадy. Инфрақұрылымдарының құрылысын жалғастыруға 51,5 млн теңге бөлініп отыр.

Абаттандыру мен көгалдандыру бойынша 2017 жылы 393,3 млн теңгеге 4 елді мекенді қамтитын 3 нысанның құрылысы жалғасын табатын болса, 1 нысанның құрылысы 100,0 млн теңгеге басталады. Сарыағаш қаласындағы көпқабатты үйлердің алдында балалар ойнатын 6 алңшалар құрылысын жүргізуге 12,3 млн теңге жоспарлануда.

Автомобиль жолдары

Жалпы автомобиль жолының ұзындағы 2297,5 шақырымды құрайды. Оның ішінде:

- республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының ұзындығы 128 шақырым;
- облыстық маңызы бар автомобиль жолдарының ұзындығы 503 шақырым;
- аудандық маңызы бар автомобиль жолдарының ұзындығы 232,5 шақырым. Оның 130,7 шақырымы орта және ағымдағы жөндеуден өткен. Аудандық маңызы бар автомобиль жолдарының 56,2% қанағаттанарлық жағдайда.

2016 жылға 32 көшені орта және ағымдағы жөндеуден өтіп, ол мақсатқа бюджеттен 226 409,7 мың теңге жұмсалған.

Білім саласы

Ауданда 83 769 оқушыны қамтыған 138 мектеп жұмыс істейді. Оның ішінде: 89-типтік, 49-ыңғайластырылған ғимаратта орналасқан. Үш ауысымды мектептер саны-4, апаттық жағдайда-9. Барлық мектеп телефон байланысы орнатылып, толық интернет жүйесіне 100% қосылған. Мектептер 6 280 бірлік компьютерлік техникамен жабдықталған немесе бір компьютерге 12 оқушыдан келеді.

2016 жылы ауданда 4 312 оқушы 11-сыныпты бітірді. Оның ішінде 2 632 оқушы ҰБТ-ға қатысқан. Жалпы орташа бал 67,5 құрады. Қалған 1 680 оқушы ҰБТ қатыспай, мектепте емтихан тапсырды. Аудан бойынша 220 мектепке дейінгі тәрбие беру мекемесінде 22 633 бала, оның ішінде 30 мектеп жанындағы шағын орталықта 2003 бала тәрбиеленуде. Мектеп жасына дейінгі балалардың балабақшамен қамтылу деңгейі «Балапан» бағдарламасы бойынша - 83,4% құрады.

2016 жылы 7 білім ұяларының құрылысы жүргізіліп, 3 пайдалануға беріліп (оның ішінде 1 бала бақша), қалған 4 нысан кейінгі жылға өтпелі.

2017 жылы 3 мектептің құрылысы жалғасып, жаңадан 8 мектептердің құрылысы басталады. Ол мақсатқа бюджеттен 1 857,4 млн теңге бөлінді.

2017 жылы 6 мектепті күрделі жөндеу жұмыстардан өткізуге 571,1 млн теңге қаралды.

Денсаулық сақтау саласы

Ауданда 144 денсаулық сақтау мекемелері тұрғындарға қызмет көрсетеді, оның ішінде: 2-аудандық аурухана, 3-ауылдық емхана, 10-ауылдық аурухана, 2-аудандық емхана, 38-дәрігерлік амбулатория, 53-ФАП, 34-МП және 2 диспансер.

144 мекеменің 42-типтік, 55-ыңғайластырылған, 47-жалдамалы ғимаратта орналасқан.

464 дәрігер және 1 845 орта буын қызмет атқарады.

Мәдениет саласы

Ауданда- 98 мәдениет мекемелері, оның ішінде 15-мәдениет үйі, 59-кітапхана, 20-клубтық мекеме, 4-саябақ қызмет көрсетуде. Ағымдағы жылы 7 нысанның құрылысы жүргізілді.

Әлеуметтік сала

Кедейшілік шегінен төмен тұратын аз қамтамасыз етілген азаматтар 333 адамды құрап 15,2 пайызға төмендеген. Жұмыссыздық деңгейі ағымдағы жыл басынан 4,8 пайызды құрап, өткен жылмен салыстырғанда 0,4 пайызға төмендеді.

Жыл басынан бері 105 отбасының 391 мүшелеріне 15974,0 мың теңге мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек тағайындалып, 12060,0 мың теңгесі төленді.

18 жасқа дейінгі балаларға арналған мемлекеттік жәрдемақысы бойынша жыл басынан бері 14631 отбасының 56126 балаларына 1246001,7 мың теңге тағайындалып, 934377,7 мың теңгесі төленді.

«Өрлеу» жобасын жүзеге асыру мақсатында 164 отбасының 1048 мүшелеріне 41884,0 мың теңгесі шартты ақшалай көмек тағайындалды.

«Жұмыспен қамту 2020 жол картасы» бағдарламасы

2016 жылдың 11 айында 6617 азаматты қатыстыру жоспарланып, нақты 7439 азамат қамтылды (орындалуы 112,4%).

«Дипломмен ауылға» бағдарламасы

Ағымдағы жылы бағдарлама аясында көтерме жәрдем ақы барлығы 136 жас маманға 20193,0 мың теңге берілді.

Тұрғын үй сатып алуға барлығы 50 маманға 159 075,0 мың теңге берілген. Мемлекеттік бағдарламалардың жүйелі орындалуы - тұрақты дамудың кепілі дейтін болсақ, Сарыағаш ауданы - сөзіміздің айқын дәлелі.

Нусипжанова Бибигуль Нургалиевна

Заслуженный деятель Республики Казахстан, кандидат педагогических наук,
профессор Казахской национальной академии искусств им.Т.Жургенова

Абельтаева Жанель Ертаевна

кандидат педагогических наук, старший преподаватель
Казахской национальной академии искусств им.Т.Жургенова, e-mail: janel_1983@mail.ru

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ИСПОЛНИТЕЛЯ ЭСТРАДНОЙ МУЗЫКИ: СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ

Резюме: Профессиональная деятельность музыканта-исполнителя эстрады требует способности реагировать на любые социокультурные изменения, так как мир музыкальных ценностей находится в постоянном развитии, а эстрадная музыка обладает поразительной способностью проникать во все сферы общественной жизни-производство, куль-турный досуг, бытовая сфера и т.п. Окунаясь в нескончаемое «море» бытующей эстрадной музыкальной продукции, специалист должен с пользой для себя извлекать положительную информацию, полезную в приобретении музыкального опыта.

Түйін: Эстрада музыка орындаушысының кәсіби қызметі кез-келген әлеуметтік мәдениеттің өзгерісін қабылдауды талап етеді, себебі музыкалық құндылық әлемі үздіксіз даму үстінде, ал эстрадалық музыка өндіріс, мәдени демалыс, тұрмыс жағдайы сияқты қоғамдық өмірдің барлық салаларына ену қабілетімен ерекшеленеді. Ұшы-қиыры жоқ эстрадалық музыка әлемінің ауасымен тыныс алатын маман музыкалық тәжірибені жинақтау барысында өзіне қажетті дүниені алуы керек.

Summary: Professional activity of the pop musician-artist requires the ability to respond to any socio-cultural changes, as the world of musical values is in constant in development, but pop music has a remarkable ability to penetrate into all spheres of social life- production, cultural leisure, domestic sphere, etc. Immersing oneself in the endless "sea" of prevailing culture of pop music production the specialist should extract positive information useful in acquiring musical experience.

Социокультурные преобразования, происходящие в казахстанском обществе, непосредственно отразились на средствах массовой информации. И это не случайно, так как наряду с подлинными шедеврами искусства, новациями в разных сферах жизнедеятельности, стали проникать низкопробные музыкальные произведения, включая отечественную эстраду и шоу-бизнес. В этих условиях особенно важно сориентировать молодых исполнителей-музыкантов в выборе истинных художественных ценностей во всех жанрах и разнообразно-

стях музыкального искусства, овладеть развитым вкусом, эстетическими идеалами, творчески осмыслить явления окружающей музыкальной действительности.

Ценностные ориентации - одно из основных структурных образований зрелой личности. Именно в них, по утверждению Б.Г.Ананьева (1), сходятся ее различные психологические характеристики. Несмотря на множественные подходы к пониманию природы ценностных ориентаций, большинство исследователей признают, что особенности их строения и содержания обуславливают направленность профессиональной позиции личности по отношению к тем или иным явлениям окружающей действительности. Именно ценностные ориентации играют главную роль в регуляции социального поведения, включая диспозицию личности (В.А. Ядов), ее установки (Д.И. Узнадзе), интересы (И.В. Дубровина) и др.

«Ценность» как содержательная категория, принадлежит к числу тех редких понятий, которые, обладая своей собственной спецификой, в то же время вошли в широкий научный «обиход» среди фундаментальных положений, в равной степени апробируемых, как в философии, так и в социологии, психологии, эстетике, педагогике, музыкознании и т.д. Касаясь непосредственно понятия «ориентации», отметим, что это не случайный набор предпочтений тех или иных материальных и духовных ценностей, способных удовлетворить потребности. Ориентация на ценность есть определенное отношение личности к внешним условиям, нормам, идеалам и обычаям, а ценностные ориентации - внутренний компонент осознания и самосознания личности. Следовательно, ориентация на ценности - это реакция внутренней системы ценностных представлений и установок личности на объективно существующие ценности, которая проявляется в виде конкретного отношения к ним.

Проблема ценности музыкального искусства относится к разряду ключевых. Искусство, по образному выражению Л.А. Рапацкой, «является своеобразным хранителем нравственного опыта человечества перед лицом грядущих поколений»(2). Но нравственный императив искусства - лишь одна сторона значения музыкальной куль-

туры для человека. Любое музыкальное произведение, включая эстрадное, обладает с точки зрения воспринимающего большей или меньшей социально - художественной ценностью, то есть тем качеством художественного материала, предмета или явления, обладающими какими - либо полезными свойствами, способными удовлетворить потребности человека, служить его интересам. Музыковедческий аспект проблемы ценности музыкального произведения раскрыт в исследованиях А.Н. Сохора, В.И. Холоповой, В.С. Цуккермана и др., которые имеют важное значение в развитии ценностной теории. Так, В.И. Холопова в своей книге «Музыка как вид искусства» предлагает своеобразный «квадрат» ценностных критериев (позитивность, крупность, оригинальность, полнота выражения), обоснованный на смыкании категорий музыкознания, эстетики и этики (3). В своем исследовании А.Н. Сохор определяет ценность музыкального произведения наличием потенциальной и актуальной его сторон. По мнению ученого, потенциальная сущность определяется достоинством зафиксированной, овеществленной в нем творческой деятельности автора: талантливостью, идейно-эстетической прогрессивностью, богатством выдумки, мастерством и т.д.(4). Согласно философских, собственно аксиологических, психологических и социологических точек зрения на сущность и содержание ценностных ориентаций личности, они входят в число важнейших компонентов структуры, представляя собой самостоятельное комплексное образование, характеризующееся определенной направленностью и проявляемое в виде ценностного отношения субъекта к объекту при наличии таких обязательных элементов, как мотивы, потребности, интересы, цели, установки, идеалы, убеждения, вкусы и т.д.

Мотивационное отношение личности исполнителя - музыканта к эстраднему музыкальному искусству есть единство объективного и субъективного, где объективное является основой его избирательной направленности на музыкально-эстетические ценности; субъективное - это духовно-ценностные ориентации, которые сформировались под воздействием содержания ценностей музыкального искусства. Такое понимание мотивационной ориентации к эстрадной музыке предполагает, по нашему мнению, вычленение следующих элементов ценностного отношения: когнитивный (интеллектуально-познавательный), оценочный, сенсорный. В свою очередь, М.С. Каган отмечает, что в системе ориентаций личности ведущим является аффективный компонент отношения (5), а эмоционально-оценочный компонент ориентации находит свое выражение в особом отношении будущего музыканта – исполнителя к ценностям музыкального искусства. Следовательно, эмоционально-оценочный компонент ориен-

тации личности к музыкальным ценностям проявляется в эмоциональной реакции исполнителя эстрады на слои художественного произведения, в которых преломляются законы красоты, музыкальной логики, ибо эмоции возникают в результате внутриличностного соотнесения качеств предмета к исполнительским потребностям субъекта.

Эмоциональное реагирование на «низшем» биологическом уровне играет важную роль в восприятии и служит фоном для высших интеллектуальных чувств, так как в реакции на первый (материальный) слой эстетического

объекта проявляется ориентация к внешним свойствам, «формальной красоте» (Н.Г. Чернышевский) эстрадного произведения, наслаждение гармоничностью, пропорциональностью его структуры. Второй слой произведения вызывает эмоции, связанные с пониманием интонационной драматургии, третий слой - с осмыслением музыкально-событийной стороны его содержания. В целом, в эмоционально – оценочном компоненте, можно выделить:

- ориентации к различным параметрам музыкальной ткани: ладу, мотивам, интонации, мелодии, гармонии, ритму;
- ориентации к архитектонике музыкального произведения, основанной на музыкально-теоретических знаниях;
- ориентации к идейно-образному строю музыкального произведения.

От одного уровня к другому, от «нижнего» к «верхнему» происходит углубление эмоциональной реакции, усиление роли интеллектуальных чувств.

Одним из условий возникновения ценностных ориентаций к эстрадной музыке является синтез эмоционального и интеллектуально-познавательного (когнитивного) начал. Когнитивный (интеллектуально-познавательный) компонент ценностных ориентаций личности к эстраднему музыкальному искусству подразумевает уровень развития профессионально - исполнительского опыта (знаний, умений, навыков) музыканта. Роль интеллектуального начала в художественно-оценочной деятельности многогранна – это собственно та интеллектуальная эмоция, без которой не может быть рассмотрена никакая ориентация личности. На основе знаний осуществляются такие основные мыслительные операции по изучению музыкально - эстрадного произведения, как приемы выделения главного, сравнения, сопоставления, анализа, синтеза и обобщения, так как знания играют огромную роль в формировании оценки. В теории и практике музыкально - эстрадного исполнительства нередко обнаруживались факты качественного изменения ориентации к музыке, как следствие обогащения системы знаний о ней (Л.В. Горюнова).

Таким образом, когнитивный компонент составляет собой интеллектуально - познавательное направление в оценке, эстрадного музыкального искусства. Но обширные теоретические знания исполнителя не всегда являются доказательством развитости его музыкального мышления. В частности, Б.В. Асафьев в своих работах отмечает, что нередко высокопрофессиональный музыкант, обладающий широкими музыкально-искусствоведческими познаниями, остается инертным по отношению к музыке(6). В данном случае, как считают исследователи, можно говорить о репродуктивном восприятии уже сложившихся ценностей. В формировании ценностных ориентаций у исполнителей эстрадной музыки нами выделен также сенсорный компонент, отражая уровень развития слуховой сферы специалиста, его способности к отражению сложной структуры музыкальной ткани. Слушатель может понять и переживать содержание музыки только в том случае, писал А.Н. Сохор, если способен воспринимать поток музыкальных звучаний не как случайный, хаотичный, а как организованный, осмысленный, то есть такой, в котором ощущается взаимосвязь элементов (4). При этом Б.М. Теплов делает важные выводы об активности и специфичности процесса восприятия музыки. Рассматривая полноценное восприятие как составной компонент музыкальности, он отмечает: «Чтобы эмоционально переживать музыку, нужно, прежде всего, воспринять саму звуковую ткань. Пусть человек эмоционально реагирует на музыку, но если он может очень немного различить, дифференцировать, расслышать в музыкальной ткани, то естественно, что до него дойдет незначительная часть выразительного содержания музыки» (7, с.96). Высокий уровень ценностных ориентаций к музыке может быть сформирован лишь в том случае, если сенсорная сфера исполнителя способна к восприятию и отражению как можно большего количества музыкально - слухового материала. К эмоционально — оценочному компоненту был отнесен следующий критерий: ценностное отношение к эстраднему творчеству и исполнительству. В соответствии с данным критерием выделены показатели: оценочные нормы, вкусы, идеалы в овладении необходимыми ориентациями в эстрадном искусстве; расширение опыта в оценке произведений эстрадной музыки и исполнительства; эмоциональные реакции исполнителя к ценностям музыкального искусства. К когнитивному компоненту был определен критерий: информированность в сфере эстрадного искусства и соответствующие показатели: широта представлений о ценностях эстрадных музыкальных произведений; знание признаков оценки эстрадного исполнительства. В соответствии с сенсорным компонентом ценностных ориентаций музыканта - исполнителя эстрадного искусства был выдвинут критерий: развитие

слуховой способности к восприятию эстрадной музыки и ряд показателей: активность восприятия звуковой ткани произведения; способность к отражению образно - художественного содержания эстрадной музыки.

Итак, роль ценностных ориентаций состоит в том, что они сообщают направленность профессиональной деятельности, придают ей ценности, содержащие смысл, позволяют занять определенную позицию, регулируют поведение, формируют способы самоактуализации, представляя собой наиболее глубокую, предполагающую свободный выбор, а, следовательно, всесторонний учет индивидуальных интересов и потребностей, связь между личностью и обществом, культурой, ценностями. Складывающаяся профессиональная деятельность музыканта-исполнителя эстрады требует способности во время реагировать на любые социокультурные изменения, ибо сам мир музыкальных ценностей находится в постоянном развитии, а эстрадная музыка обладает поразительной способностью проникать во все сферы общественной жизни, будь то производство, культурный досуг, бытовая сфера и т.п. Окунаясь в нескончаемое «море» бытующей эстрадной музыкальной продукции, специалист должен с пользой для себя извлекать положительную информацию, полезную в приобретении музыкального опыта. Не случайно, А.Н. Сохор отмечает, что «культурный человек должен не только умом знать, но и адекватно понимать и оценивать музыку самых различных жанров, включая легкую»(4). Несомненно, для исполнителя важно отбирать образцы ценного, художественного в звучащей вокруг него современной популярной музыке, которая на наш взгляд, так же необходима человеку, как и музыка грандиозных помыслов и высоких концептуальных идей.

Литература:

1. Ананьев Б.Г. *Психология чувственного познания.*-Л.:АПН РСФСР, 1960
2. Рапацкая Л.А. *Формирование художественной культуры учителя в условиях высшего музыкально-педагогического образования: автореф. дисс...д-ра пед.наук.*-М.,1991
3. Холопова В.И. *Музыка как вид искусства. Учебное пособие. Ч.1.*-М.:МГК,1990
4. Сохор А.Н. *Музыкальная культура общества// В кн.: Вопросы социологии и эстетики музыки.*-Л.,1980.-Т.1
5. Каган М.С. *Человеческая деятельность: опыт системного анализа.*-М.: Политиздат,1974
6. Асафьев Б.В. *Музыкальная форма как процесс.*-Л.,1971.
7. Теплов Б.М. *Психология музыкальных способностей.* -М.-Л.: АПН РСФСР,1947

Тайкулакова Гульнара Сериковна
кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономика и Сервис»,
Высшей Школы Менеджмента, Алматы Менеджмент Университета, e-mail gulnuratgs@mail.ru

Кожухметов Руслан Тулегенович
доктор DBA, проректор по корпоративному развитию, Алматы Менеджмент Университет,
e-mail ruslan.kozhakhmetov@almau.edu.kz

СТУПЕНИ К УСПЕХУ: ИНТЕРВЕНЦИЯ В НАУКУ И БИЗНЕС ОБРАЗОВАНИЕ

Түйін. Қазақстан экономикасын дамытуда Ғылым мен Білім үлкен роль атқарады. Жоғары білім беру орнын бітіргенде, мекеме түлектері кәсібі маман болып шыға алады. Ол үшін, қазақстандық үш спиральді моделді, яғни, мемлекет, жоғары оқыту орны және бизнесті қарқындандыру қажет.

Бұл мақалада Ғылым мен Бизнес білімін дамыту үшін, тиімді жағдайды қамтамасыз ететін, түлектер қорын құру мақсатында, жоғары оқу орнының қаражатының бір бөлігін қамқорлық кәсіпорындарына бөліп және салықтөлемі төмендетілген кәсіпорындар мен оқыту субъектінің өзара әрекетте жұмыс істеу моделін енгізу идеясы қарастырылған.

Резюме. Наука и образование в Казахстане играют большую роль в развитии экономики страны. Профессиональными специалистами могут стать выпускники, уже на этапе завершения высшего образовательного учреждения. Для этого необходимо интегрировать казахстанскую модель тройной спирали, где главными участниками являются государство, вуз и бизнес.

Идея внедрения этой модели рассматривается в статье через призму взаимодействия трех субъектов, где снижение КПП и выделение части средств вузами для патронажных предприятий, с целью создания фонда выпускника, обеспечит эффективные условия для развития науки и бизнес образования.

Summary. Science and education in Kazakhstan play a large role in development of economy of country. Graduating students can become professional specialists, already on the stage of completion of higher educational establishment. For this purpose it is necessary to integrate the Kazakhstan model of triple spiral, where main participants are the state, institution of higher learning and business.

The idea of introduction of this model is examined in the

article through the prism of cooperation of three subjects, where decline of tax and selection of part of facilities by institutions of higher learning for home-nursing enterprises, with the purpose of creation of fund of graduating student, will provide effective terms for development of science and business of education.

В настоящее время представители казахстанских вузов и государственных органов активно обсуждают пути развития отечественного образования до 2020 года. Темой дискуссий стала «Государственная программа развития образования и науки на 2016-2019 годы». Казахстанские образовательные учреждения имеют солидный стаж и опыт в передаче знаний, достаточно хорошую оснащенную базу для подготовки технических, педагогических, медицинских кадров и специалистов в сфере социально-гуманитарного направления. Основной целью Высшего и Профессионального Образования на сегодня является обеспечение отечественной экономики конкурентоспособными кадрами с высшим и послевузовским образованием через интеграцию образования, науки и инноваций.

В настоящее время достаточно пристально изучают модель «тройной спирали» известного ученого Генри Ицковица. Локомотивом развития экономики, писал Ицковиц в своей книге «Тройная спираль», должны быть университеты. Ректор одного из ведущих отечественных университетов озвучил, что для развития промышленности за рубежом активно используется научно-исследователь

Задачи, стоящие перед МОН РК

- ☐обеспечение качественной подготовки кадров;
- ☐модернизация содержания высшего и послевузовского образования в контексте мировых тенденций;
- ☐создание условий для коммерциализации результатов научных исследований и технологий;
- ☐совершенствование менеджмента и мониторинга развития высшего и послевузовского образования

Рисунок 1. Приоритетные задачи образования в РК

тельный потенциал вузов. Для создания предпринимательского вуза, нужно и студентам, и преподавателям и сотрудникам быть в роли предпринимателя, участвуя в формировании новых производств, компаний. Выпускникам, ушедшим в реальный бизнес, сохранять, развивать и укреплять отношения с альма-матер. В результате этих коммуникаций вузы получают возможность аккумулировать средства, направляя их, прежде всего, на научную деятельность [2].

Информационная доступность на сайты многих ведущих университетов мира позволяют сегодня обмениваться мнениями, завязывать и развивать виртуальные и реальные отношения, заключать договора по академической мобильности студентов и преподавателей, участвовать и публиковать научно-исследовательские статьи и работать в совместных проектах.

Казахстанская наука и образование несколько дистанцированы от модели, участниками которой в создании инновационной экономики являются только правительство и бизнес. Но на классических примерах, из истории успешных в этом плане стран, видно, что ее должны делать вместе государство, бизнес и вузы. Если же взаимодействия с университетами в этой цепочке нет, то устойчивой инновационной экономики не получится.

Инновационная экономика - не та, где используются новые технологии, а экономика, при которой инновационные технологии создаются на предприятии, теми, кто работает непосредственно [2]. Государство как одна из составляющих "тройной спирали" должно идеологически и финансово поддерживать развитие инноваций и предпринимательства.

В Казахстане для реализации государственных программ необходимо создавать дополнительные сопутствующие нормативно-правовые документы, которые помогут пошагово достичь желаемой цели. Для решения задач, связанных с приближением теории и практики и сокращения дистанции между образованием и бизнесом надо, по нашему мнению, через государственные постановления внедрить:

- бизнес-структурам, производственным компаниям, субъектам малого и среднего бизнеса выбрать под свое покровительство вуз, который будет поставлять ему будущих специалистов;

- в качестве стимула, курируемому вузу необходимо выплачивать патронажному субъекту 2 % от стоимости обучения или установленную твердую сумму в год;

- установить законодательно размер выплаты подоходного налога с юридических лиц (КПН) в размере 19%: экономия патронажного предприятия - 1% средств отправлять в накопительный фонд выпускника для развития производства, НИОКР и выполнения обязательств перед вузом;

- денежные средства этого фонда, сформированные из двух источников ВУЗ - Государство, целенаправленно использовать на выполнение вузами НИР и НИРС по заказу работодателей;

- общий срок патронажа – 7 семестров и преддипломная практика;

- задачи патронажа – обеспечение базой практики в период всех видов практик за весь срок обучения;

- обеспечение рабочим местом после окончания вуза подопечного студента (специалистов);

- дипломированный студент, обеспеченный рабочим местом, в течение пяти последующих лет, должен отработать и вернуть обучившему субъекту (университету) сумму, выплаченную работодателю за период обучения. Все финансовые вопросы будут закреплены Договором;

Такая модель взаимодействия поможет решить многие проблемы социального и экономического характера, а также сделать кардинальные шаги в реализацию «Государственной программы развития образования и науки на 2016-2019 годы», а также соответствовать стандартам НААР и НКАОКО:

- решение задач в рамках «Государственная программа развития образования и науки на 2016-2019 годы» по обеспечению отечественной экономики конкурентоспособными кадрами с высшим и послевузовским образованием через интеграцию образования, науки и инноваций;

- активизация науки для развития экономики страны;

- обеспеченность выпускников трудоустройством;

- прямое стимулирование предприятий;

- прямая связь между вузом и производством;

- поддержание тесных контактов в процессе обучения и после выпуска с обучающимися;

- решение вопросов о базах проведения практик;

- заказы работодателей по набору элективных образовательных программ в соответствии с их запросами;

- заинтересованность работодателей в получении определенных профессиональных компетенций обучающимся;

- согласование всех видов исследовательских запросов по проблемным вопросам на производстве;

- выполнение студентами определенной специальности НИР по заказу работодателей;

- включение и согласование тематики дипломных и магистерских проектов/работ с работодателями;

- выращивание собственных специалистов через курируемый вуз;

Данная модель представляет эффективное взаимодействие субъектов тройной спирали для казахстанского пространства. Каждый субъект спирали должен выполнить свою миссию, чтобы эта модель была продуктивной, заработала уже с сентября

2017 года. Для реализации данного предложения государству на законодательной основе предлагается через Постановление правительства об обязательном прикреплении вуза к объекту, обязать хозяйствующего субъекта через снижение КПП на 1%, заключить договора о взаимовыгодном сотрудничестве с курирующим вузом. Разработать документ, который прописывает все юридические и финансовые обязательства сторон, а также трехсторонний договор между обучающимся (потенциальным специалистом), вузом и хозяйствующим субъектом.

Следует отметить, что вуз будет терять мизерную (2%) часть поступлений от обучающихся, которая полностью вернется, начиная с первого года трудоустройства специалиста, в виде изъятия у источника части его дохода и составит накопительный фонд выпускников, который целенаправленно можно использовать на благо развития науки и образования вуза.

Предлагаемую модель можно рассмотреть на примере Алматы Ме-неджмент Университета, учитывая средневзвешенную стоимость обучения за 2015-2016 учебный год:

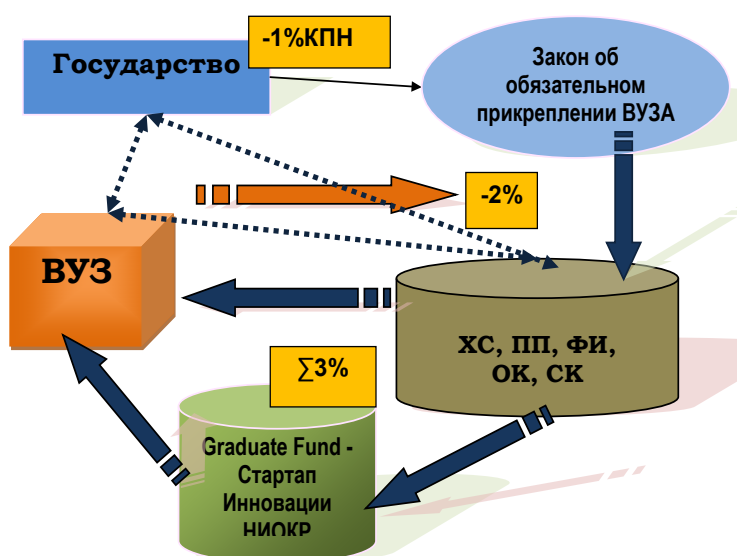

Рисунок 2. Модель тройной спирали для развития казахстанской экономики

№	СВСО, тг/год	Отчисления ВУЗа РД по кластеру ОП, 2%, тг/год	специальность обучающихся, студентов/год	контингент	Общая сумма РД, тыс. тг/год	
1.	650 000	13000	Экономика	60	12	156,0
2.	700 000	14000	Финансы	250	50	700,0
3.	600 000	12000	Маркетинг	55	12	144,0
4.	600 000	12000	Менеджмент	45	10	120,0
5.	500 000	10000	Юристы	20	4	40,0
6.	550 000	11000	Регионоведение	15	4	44,0
7.	700 000	14000	Логистика	65	13	182,0
8.	550 000	11000	Учет и Аудит	40	8	88,0
9.	450 000	9000	Оценка	25	5	45,0
10.	400 000	8000	IT	10	2	16,0
11.	700 000	14000	РДГБ	40	8	112,0
12.	500 000	10000	ГМУ	10	2	20,0
13.	600 000	12000	УП	13	2	24,0
Итого: за 132 чел. 1691 тыс. тенге						

СВСО – средневзвешенная стоимость обучения за год, РД – работодатель, ОП – образовательная

Программа. Готовый продукт – квалифицированный специалист.

Предлагаемая модель, с целью ее апробации в первый год, берет во внимание охват контингента от ВУЗа по кластерам ОП только 20% от количества обучающихся по кластеру ОП (столбец 6). Общая сумма в год от Алматы Менеджмент Университета, стимулирующая работодателя или патронажного предприятия, составит 1.691.000 тенге за год.

Таким образом, ВУЗ от стоимости за обучение перечисляет 2% в накопительный «Фонд выпускников» на предприятии для необходимых расходов на:

- проведение всех видов практик на территории (объектах) предприятия;
- проведение бинарных, гостевых, практикоориентированных занятий для обучающихся в течение учебного процесса;
- активное участие по экспертизе учебно-методической документации ОП;
- содействие в трудоустройстве выпускников вуза – специалистов разных кластеров по ОП;
- непосредственное участие в разработке и экспертизе тематики дипломных работ, дипломных

проектов и магистерских диссертаций;

- привлечение студентов/магистрантов вуза к проведению НИР, ис-полнению заказных работ, инвестиционных проектов, Программ по инновациям, волонтерских проектах и других мероприятиях предприятия;

- обязательное трудоустройство из числа курируемых в течение 4 лет бакалавров по кластерам Образовательных программ.

Таким образом, ВУЗ перечисляет в год один раз 2% от стоимости обучения, начиная с 1 курса. Эта сумма будет аккумулироваться в «Фонде выпускников» плюс 1% от экономии предприятием КППН государству. В течение четырехлетнего обучения студент проходит все виды практик, выполняет различные проекты, учится анализировать, проводить оценку и активно взаимодействуя с вузом и работодателем, приобретает как теоретические, так и практические навыки, умения и необходимые компетенции для получения рабочего места на этом предприятии.

Таблица 1. Роль и миссия субъектов Казахстанской Модели Тройной Спирали

	Государство	Предприятие	ВУЗ	Специалист
Роль субъекта ТС	Разработчик и издатель Закона	Создатель Фонд выпускников на предприятии	Отправитель денежных средств в Фонд выпускников на предприятии	Исполнитель/ обучающийся
Миссия субъекта ТС	Снижение ставки КППН на 1%	Тесное взаимодействие с университетом	Соответствовать требованиям предпринимательского вуза	Субъект практики
Ожидания субъекта ТС	Мотивация потенциального РД/ прикрепление к вузу	Обеспечение собственными кадрами на разных уровнях деятельности	Реализация кластерных образовательных программ в бизнесе/ со-ответствие стандартам НААР и НКАОКО	Накопление знаний, умений и навыков в теории и практике
Результаты	Активация тройной спирали для развития науки и образования	Выращивание будущего специалиста, владеющего профессиональными компетенциями	Endowment Fund для улучшения и развития университета.	Профессиональные /Личностные/ Предпринимательские компетенции
Эффективность	Развитие экономики РК	Практикант /Исследователь / Специалист	Студент/ Исследователь/ Выпускник/ Предприниматель	Обучающийся / Профессионал

Таким образом, из конкретной роли, миссии и ожиданий, через активацию казахстанской модели тройной спирали, можно достичь статуса идеальной модели вуза, к которому стремится бизнес вуз №1 Алматы Менеджмент Университет. Только сильная нормативно-правовая база и стимулирующие инструменты для вузов Казахстана позволят внедрить казахстанскую модель тройной спирали с целью получения международного признания в статусе учреждений, предоставляющих науку и образование высокого качества.

Использованные источники:

1. С. Омирбаев, директор департамента высшего, послевузовского образования (ВиПО) и международного сотрудничества МОН РК. Выступление 28 января 2016 г. в *Almaty Management University*;
2. А. Кожрахметов, интервью *Central Asia Monitor*; президент *Almaty Management University*, доктор бизнес-администрирования. Источник: <http://camonitor.com/14039-predprinimatelskiy-universitet.html>.

Аширбаев Нургали Кудиярович

Д.ф.-м.н, профессор, Южно-Казахстанский государственный университет имени М.Ауэзова,

Торекбек Ерлан Жандарбекович

Докторант, университет имени М.Ауэзова, e-mail: Torebekerlan@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИИ В ШКОЛЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ РЕСУРСОВ УЧЕБНОГО НАЗНАЧЕНИЯ

***Түйін.** Мақалада мектеп геометриясын оқытуда білім берудің компьютерлік ресурстарын қолданып оқытудың ерекшеліктері қарастырылған. Сонымен қатар, электронды оқытудың қызметтері мен дидактикалық қасиеттерінің мәселелері де қамтылған.*

***Резюме.** В статье рассматриваются особенности обучения геометрии с использованием компьютерных ресурсов.*

***Summary.** The article discusses the features of teaching geometry using computer resources and their development methods.*

Один из необходимых элементов общей человеческой культуры в современных условиях жизни состоит в требовании определенного уровня качественного образования. При этом качество образования оценивается по уровню полученных знаний, по сформированности творческих качеств личности (компетенций), направленных на выполнение социальных и профессиональных функций. В общей образованности интеллектуального человека первое место должно занимать его геометрическое образование. Это объясняется тем, что мы живем в реальном мире, который структурно является геометрическим. Мы все, независимо от сферы деятельности, повсеместно сталкиваемся с пространственными образами и отношениями. Поэтому для познания Мира важно геометрическое знание, теория которого тесно связана с каждодневным практическим опытом и основывается на геометрическом мышлении.[1]

Проблеме повышения эффективности обучения математике в школе, а также их методическим аспектам посвящены работы А.Е.Абылкасымовой, И.Б. Бекбоева, Н.Я. Виленкина, Г.Д. Глейзера, А.К.Кагазбаевой, А.М.Мубаракова, Е. Ж. Смагулова и др.

Проблемой формирования пространственного мышления занимались многие ученые психологи: Б.Г. Ананьев, О.И. Галкина, Л.Л. Гурова, В.П. Кабанова-Меллер, А.М. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн Е.Ф., Н.Ф. Талызина, И.С. Якиманская и другие. В их исследованиях раскрывается природа восприятия пространства, в частности, процессы ощущений, восприятий и представлений рассматриваются в неразрывном единстве.

Проблемой развития геометрического мышления занимались многие математики - методисты: Александров А.Д., Вернер А.А., Глейзер, Г.Д., Гусев В.А., Маслова Г.Г., Пышкало А.М., Семушин А.Д., Ходот Т.Г., Шарыгин И.Ф. и другие. Применения информа-

ционных и коммуникационных технологий посвящены работы Т.О. Балыкбаев, Е.Ы. Бидайбеков, Ж.Ж. Жанабаев, К.К. Қабдықайыров, Ж.А. Караев, С.М. Кеңесбаев, Ж.У. Көбдікова, М.С. Малибекова, Б.Д. Сыдыков, Л.А. Шкутин, Г.О.Тажигулова.

Многие трудности в преподавании геометрии по новой программе связаны с плохой ориентацией учителей во всем объеме геометрического материала, изучаемого в средней школе. Современные требования математического образования, новые методы изучения различных вопросов школьной геометрии превратили в сложную многоэтапную систему. Использование компьютерных ресурсов в геометрии облегчает процесс обучения. Достоинства использования компьютерных ресурсов можно свести к двум группам: техническим и дидактическим. Техническими достоинствами являются быстрота, маневренность, оперативность, возможность просмотра и прослушивания фрагментов и другие мультимедийные функции. Дидактические достоинства интерактивных уроков – создание эффекта присутствия, у учащихся появляется ощущение подлинности, реальности событий, интерес, желание узнать и увидеть больше. Уроки с использованием компьютерных ресурсов особенно актуальны в обучении школьной геометрии способствует совершенствованию традиционного процесса обучения, повышая его эффективность в области моделирования изучаемых процессов и явлений, управления процессом обучения, автоматизации контроля уровня знаний. Компьютерные ресурсы на уроках геометрии становятся реальной необходимостью. Обучать на основе прогрессивных методов — значит обучать методам приобретения знаний. Эффективность проведения урока повышается за счёт того, что уменьшается роль «классной доски» как основного инструмента преподавания геометрии.

Изучение геометрии вызывает у многих учащихся затруднения, усвоение материала обычно строится на заучивании. Использование компьютерных ресурсов значительно облегчает процесс изучения геометрии через реализацию одного из принципов обучения — наглядность. Наглядность — «золотое правило дидактики» (Я. А. Коменский) составляет содержание одного из ведущих принципов обучения. Целесообразно применять компьютер на уроках геометрии в обучающем режиме и в режиме графической иллюстрации изучаемого материала. Следующим шагом в применении компьютера на уроках стал переход к созданию электронных презентаций. Де-

монстрационные слайды, используются при объяснении нового материала, решении задач, повторении. Использование компьютерных ресурсов позволяет увеличить объём излагаемого на уроке материала без ущерба, для восприятия новых знаний учащимися. Так на уроках геометрии продуктивная работа повышается за счёт сокращения времени на «перерисовывание» чертежей сначала на доску, а затем в тетради учеников. В результате быстрее проходит повторение опорных знаний и решается большее количество задач. Использование компьютерных ресурсов может вдохнуть новую жизнь в планы старых уроков и увеличить мотивацию учеников. Для проведения уроков геометрии удобно использовать слайды с элементами анимации с последовательной демонстрацией по щелчку. Динамические элементы на слайдах повышают наглядность, способствуют лучшему пониманию и запоминанию учебного материала.

В период исследований замечали, что изучение геометрии вызывает у учащихся большие затруднения, чем изучение алгебры, так усвоение геометрического материала в 7 классе часто строится на заучивании, учащиеся реже выполняют задания геометрического характера и на математических олимпиадах. Одной из важных причин этого считается недостаточное развитие у учащихся пространственного воображения. Второе столетие не прекращаются споры о пропедевтическом курсе геометрии на уроках математики в 5–6 классах, но в одном сходятся мнения и учителей-предметников и ученых-педагогов: обучение геометрии не возможно без средств наглядности.

Одной из основных задач моей исследований становится поиск конкретного применения программных средств наглядности для обучения геометрии, отыскание и апробация такого метода, который бы обеспечил не формальное применение наглядности, а действительное её использование. Сделать процесс обучения более интересным, ярким и увлекательным за счет богатства мультимедийных возможностей современных компьютерных ресурсов и новизны такой формы работы для учащихся; эффективно решать проблему наглядности обучения, расширить возможности визуализации учебного материала, делая его более понятным и доступным для учащихся; организовывать учебно-исследовательскую деятельность учащихся (моделирование, метод проектов, разработка презентаций, публикаций и т.д.), развивая тем самым у школьников творческую активность.

Как известно, компоненты системы обучения; цели, содержание, методы, организационные формы и средства обучения, а также деятельность учителя и деятельность учащихся находятся в тесной взаимосвязи. Поэтому пользование новых средств обучения в виде образовательной электронной программы по геометрии неизбежно оказывает влияние на все перечисленные составляющие и в том числе, на цели и содержание обучения. Например обучающая программа «Треугольники. Их свойства. Решение задач» была выполнена специально для демонстрации на

уроках геометрии для изучения свойств треугольников с целью формирования более качественного навыка по решению задач при изучении темы «треугольники». Использование программы способствует решению следующих задач:

- систематизация сведений о треугольниках; изучение новых свойств фигур; совершенствование практических навыков по решению задач; формирование и расширение геометрического аппарата;
- совершенствование интеллектуальных и речевых умений путем обогащения математического языка, развитие логического мышления;
- укрепление и развитие эмоционально-положительного отношения школьника к процессу обучения, желания учиться;
- повышение интереса к предмету.

Для того чтобы грамотно использовать на уроке все возможности компьютерных ресурсов, учителю необходимо самому знать эти возможности, реализуемые при помощи имеющегося в комплекте стандартного программного обеспечения, • усвоить, что применение дидактических электронных средств обучения способствует формированию у учащихся определённых знаний, умений, навыков. Знать основные положения, касающиеся реализации информационно-прикладной направленности изучения всех содержательных линий математики с использованием средств компьютерных ресурсов. Применять компьютерные программы можно на любом этапе урока: при изучении нового материала, закреплении, на обобщающих уроках, при повторении. Основная задача учителя состоит в том, чтобы правильно организовать работу учащихся.

Включение в ход урока компьютерных ресурсов учебного назначения делает процесс обучения геометрии интересным и занимательным, создаёт у школьников бодрое, рабочее настроение, облегчает преодоление трудностей в усвоении учебного материала. Разнообразные моменты применения информационно-компьютерных технологий, при помощи которых решается та или иная умственная задача, поддерживают и усиливают интерес детей к учебному предмету. Однако не факт что использование компьютера на уроке даёт возможность овладеть материалы «легко и приятно». Но необходимо использовать все возможности для того, чтобы дети учились с интересом, чтобы большинство подростков испытали и осознали притягательные стороны геометрии, её возможности в совершенствовании умственных способностей, в преодолении трудностей.

Литературы

1. Андреев, А.А. Компьютерные и телекоммуникационные технологии в сфере образования / А.А. Андреев // Школьные технологии. – 2007. - №3. – С. 151-170.
2. Рахымбек Д. Абдуалиева М. А. Орта мектептің оқу үдерісінде қолданылатын электронды дидактикалық құрал-жабдықтар жүйесіне әдіснамалық және әдістемелік шолу. Қазақстанның ғылымы мен өмірі – Наука и жизнь Казахстана. Science and life of Kazakhstan. №3 (38). 2016

Raimbekova Aliya Anuarkhanovna

candidat of filological sciences, senior lecturer Al-Farabi Kazakh National University,
raimbekova@yandex.ru

Mashinbaeva Gulnaz Abenovna

candidat of filological sciences, senior lecturer Al-Farabi Kazakh National University,
gulnaznuki@mail.ru

TECHNOLOGY OF PROBLEM STUDYING RUSSIAN LANGUAGE IN A FOREIGN AUDIENCE

Резюме. В данной статье рассматривается использование технологии проблемного обучения на уроках русского языка как иностранного. Приводятся примеры организации учебных занятий, которые предполагают создание под руководством преподавателя проблемных ситуаций и активную самостоятельную деятельность учащихся по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение профессиональными знаниями, навыками, умениями и развитие мыслительных способностей. В результате исследования авторы статьи приходят к выводу, что данное обучение основано на создании особого вида мотивации - проблемной, поэтому требует адекватного конструирования дидактического содержания материала, который должен быть представлен как цепь проблемных ситуаций.

Түйін. Мақалада орыс тілін шет тіл ретінде оқыту сабақтарындағы мәселелік оқытудың технологиясы қарастырылады. Мұнда оқытушы басшылығымен оқу сабақтарын ұйымдастыруда мәселелік жағдаяттардың белсенді түрде жасалуы және оны оқышылардың шеңберіне әрекеттері, нәтижесінде сабақтардағы кәсіби біліктілікті, машықтауды, ойлауды және оны дамытуды меңгеруі көрінетін мысалдар келтіріледі.

Зерттеу нәтижесінде мақала авторлары оқытудың бұл түрі мотивацияның ерекше түрі мәселелік оқытуға негізделгенін, сондықтан оқу материалын құрастыруда оның мәселелік жағдаяттар тізбегінен тұратын дидактикалық мазмұнының болуы талап етілуі тиіс деген қорытындыға келеді.

Summary. This article discusses the use of problem-based learning technologies at lessons of Russian as a foreign language. Examples of the organization of training sessions that involve the creation of teacher-led problem situations, active and independent activities of students to resolve them, with the result that there are the creative mastery of professional knowledge, skills, abilities and development of mental abilities. The study authors conclude that this training is based on the creation of a special kind of motivation is a problem, therefore, requires an adequate design of the didactic content of the material, which must be presented as the series of problem situations.

The future of education is in close connection with the prospects of problem training. And purpose of problem training is wide: assimilation not only results of scientific knowledge, but also way of process of obtaining these results; it includes also formation of informative independence of the pupil and development of his creative abilities (besides mastering system of knowledge, abilities, skills and formation of mentality).

Problem training is a modern level of development of didactics and the advanced student teaching. The characteristic sign of this training is called problem and organization of educational process is based on the principle of problematical characters and the systematic solution of educational problems.

Now for achievement of the best results on training of foreign language the various technologies of training are used. Problem training is understood as the organization of educational process assuming creation on occupation of problem situations and the organization of vigorous independent activity of pupils for their permission. As the result of it communicative competence is developed and cogitative and creative abilities develop.

This training is based on creation of special type of motivation which emergence requires a certain designing of didactic content of material. The pupil are given texts, having read which they have to solve the certain problem, for example, to guess or texts which assume ambiguous interpretation of their contents that is a basis for the organization of discussion for contents of the text after his reading.

The technology of problem training has gained distribution as means of activity of creative opportunities of pupils, both at the stage of introduction of training material, and at stage of its fixing in the course of speech practice. Working with the text can be carried out in the following order:

1. fulfill words and phrases which will occur in the text;

- to translate;
- to get acquainted with examples of use;
- to discuss in what situations use is possible;
- to make the examples or to invent story where it is possible to use.

2. Students listen to the text and answer the questions to hold discussion on the basis of problematic issues that can appear after listening of the text.

3. Then read and find out what information students haven't apprehended at audition to consider the text from the point of grammar view. And find examples of new grammar studied at this lesson.

4. Then students make dialogues, using information from the text to retell the text in couples each other.

5. Making a game.

Game: paper on which students have to write retelling of the text is distributed. From time to time students change sheets of papers with the friend. At first they have to read, understand written, check and correct errors, and then continue to write the story. When work is finished, the teacher discusses the mistakes made by them with students.

Besides next games can be used:

1. Game "Snowball" or collective story.

Students are faced by the task: to tell about something or about someone. One student tells the phrase. Following has to repeat it and add information. Thus, students create the story.

2. Creation of the plot for a performance on the basis of read text. There are creations of sketch by forces of students group.

3. Game "a Pessimist and an Optimist".

Students are divided into two groups. In each group the leader is elected. The first group is "optimists", and the second is "pessimists". After working on the text both groups receive the task - to answer questions: "Why so it happened?" and "As well as why will be then?" Discussion of the answer takes place in each group. Leaders of each group read the answer of the group.

For an example we will consider the text "Love at first sight".

1. Students read and translate the words and phrases before the text and pay attention to management of verbs. Students represent situations in which it is possible to use these verbs with this value. For the verbs bearing emotional coloring (for example, to become angry), the teacher can set a situation, and students explain because of what someone, for example, became angry. Or, working on the phrase to tell nonsense, students discuss what ideas / thoughts they can call nonsense.

2. Students listen to the text without supporting on text material. Teacher can read the text or it is possible to record down previously it on disk and to allow listening to it. Students answer to the questions and then make the discussion on the basis of problematic issues: "There can be a love at first sight?" Give the advice?" Here the game "Pessimist and Optimist" can be held. At first the teacher finds out which of students can't give the exact answer to the question, for example whether "Can be love at first sight?" Then the teacher suggests this student to listen to arguments of optimists

and the pessimist and to solve who, in his opinion, is right. Other students are divided into two groups. In each group the leader is elected. Groups prepare to prove the case. Then the leader of each group shall convince the student of the correctness. At the end of discussion the chosen student announces the decision and explains why he made such decision.

3. Students shall read the text independently. Then teacher discusses the moments which weren't understood by them during the listening. Further to consider each offer from the point of view of its design. For example, He asked me to give it its phone, but I didn't give it because I well know her. (S + to ask + whom + an infinitive) to ask students to find examples of the new grammar studied at this lesson: 03. For example, He told that it very much liked by her ... At first I didn't believe it ... She very much doesn't love when strangers call her ..., etc.

4. Students make dialogues, using information from the text. For example, there is Eric's conversation with Max by phone. They try to transmit mood of talking through intonation, for example, intonation of request or surprise, rage, disappointment.

5. Students can play sketch where Eric speaks with Max about the love to the girl.

6. For fixing of grammatical and lexical material the written work in the form of the game "Finish of the story" is offered to students.

Team work is very important for development of communicative competence. For example, when there is a repetition of the passable grammatical material, involvement of students to performance is possible pass projects. Each student will have to be prepared for performance before group on some grammatical subject. If subject is difficult, then it is possible that such task can be entrusted to two students for collaboration. Of course, teacher is the head of every mini project. Speaking to group the student, first, has to tell, make correctly a polylogue with a group; secondly, the others have an opportunity to ask him questions about a subject. And for this purpose the student has to think over the performance, be prepared for possible questions. And, as a rule, the same questions interest also him. Having discussed them with the teacher, the student begins to use more surely knowledge in the speech.

Making diaries, letters to the teacher or each other, joint discussion of any unclear places of the Russian grammar, the story of jokes and so on is the good base for maintenance of motivation when studying language.

During the studying of grammar it is possible to offer use of verses and songs in which this or that grammatical construction are presented by rather large numbers of examples. For example, studying of the Genitive case endings can be carried out on songs.

The endings of Genitive case can be fulfilled by means of game. The group divides into couples. One

of couple is given a card with the list of the words designating the animated or inanimate objects. The second student doesn't know what words are written on card. He can only obtain information with what area of life these words are connected. For example, all this can be bought in grocery store. The second student asks questions, remembering that he can be in shop. For example, there is a wine? If this word isn't on a card, then the student has to answer negatively: there is no wine.

For an explanation and working off the Genitive case of plural it is offered to use the following method:

- to give the chance to students to see all endings of Genitive case of plural 02;
- to make the process of remembering exceptions easier, it is possible to offer phrases in which these exceptions are used.

These phrases cause associative communications therefore exceptions are easily remembered.

2. it is worth to begin working with nouns of feminine gender as the least difficult.

3. further it is important to give option when nouns of feminine gender end on consonant + kA.

Often for foreigners it is difficult to see the difference between plural of the Nominative case and plural of the Genitive case therefore it is important to draw the attention of students to changes of the endings according to the situation.

Independent work of the student is one of the most important stages of work on studying of language and to mastering the speech. Success in many respects depends on that, how well the student owns the studied lexicon. The task of the teacher to offer students such work types which successful accomplishment would depend not only on knowledge of grammar, but also lexicon. For this purpose, except accomplishment of regular exercises from the textbook, the student shall think out and describe small situations in which he shall use the maximum quantity of new lexicon on each lesson.

Also another game can be held: each student is given the sheet of paper. The teacher asks a question which everyone answers independently, but has to use the studied material. Then students close the answer

and exchange papers. The second question, etc. is given and every time the procedure repeats. At the end everyone opens all text. Student has to read if there are grammatical mistakes and then to correct them. At the end – everyone aloud reads that has turned out.

At the initial stage it is very important to teach students to hear correctly, to articulate correctly and to read correctly and freely in Russian. But, if at the very beginning of the studying student isn't interested, not to let to him that it is possible to know quicker that he can speak, then it will slow down the progress. It is important to make cards, at first only for vowels. And then work on an articulation, development of skills of audition, imitation. Further it is possible to begin an introduction course of listening and speaking. For this purpose it is possible to use various methods of work:

1) to show cards with vowels, to call them.

2) to ask questions. Further students answer to them independently.

3) To give question WHAT? It is only for understanding and imitation. At first the teacher asks a question: "What is it?", and students answer: "It is a letter A". Then roles change.

4) Following stage: question WHERE? And answer is HERE.

5) Working with consonants. The principle as with vowels repeats. At this stage students learn to read syllables and monosyllables, at first with one consonant, such as DA, NA, DO, RE, MI ... then with two consonants. When students find out how to learn easily letters, to correlate to sounds, it is possible to pledge disyllabic words at first with not changing vowels.

All work shall be constructed from simple to difficult that from the very first steps the student felt that he has capabilities and progress. And it is noticeable as people around, and him. Problem training can't be equally effective in any conditions. Practice shows that process of problem training generates various levels of both intellectual difficulties of pupils, and their informative activity and independence in case of assimilation of new knowledge or use of former values in a new situation.

USING BASIC APPROACHES OF CRITICAL THINKING TO THE STUDY OF FOREIGN LANGUAGE

Резюме. Особое внимание в своей работе я придаю развитию критического мышления в процессе обучения иностранному языку, как важнейшей составляющей медиаобразования. Работа с различными источниками информации будет бесполезной и неполной, если довольствоваться только фактами, не вскрывая при этом причины и следствия этих фактов.

Ключевые слова: Технологии формирования критического мышления, методика преподавания иностранному языку, критическое мышление в обучении иностранного языка, медиаобразование, критическое мышление.

Түйін. Мақалада ағылшын тілін сыни-тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану тәсілі арқылы оқыту жайында сөз қозғалады. Сыни-тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану - ағылшын тілін оқытудағы алатын орны ерекше болып табылады. Бұл ғылымның шетел тілін үйренудегі сөйлеу процесін, оның мазмұны, коммуникативті рөлін тереңірек білуге әсері мол болып табылады. Сыни ойлау – ашық қоғам негізі.

Түйін сөздер: Сыни-тұрғысынан ойлау технологиясы, ағылшын тілін оқыту методикасы, ағылшын тілін оқыту, сыни-тұрғысынан ойлау технологиясы

Summary. This article include the ability to reason logically is a fundamental skill of rational agents, hence the study of the form of correct argumentation is relevant to the study of critical thinking. "First wave" logical thinking consisted of understanding the connections between two concepts or points in thought.

Keywords: Critical thinking, technique of teaching foreign language, critical thinking approach to the study second language, the approach to literary theory, foreign languages, methods of teaching foreign languages.

This article include the ability to reason logically is a fundamental skill of rational agents, hence the study of the form of correct argumentation is relevant to the study of critical thinking. "First wave" logical thinking consisted of understanding the connections between two concepts or points in thought. It followed a philosophy where the thinker was removed from the train of thought and the connections and the analysis of the connect was devoid of any bias of the thinker. Kerry

walter's describes this ideology in her essay beyond logicism in critical thinking, "a logistic approach to critical thinking conveys the message to students that thinking is legitimate only when it conforms to the procedures of informal logic and that the good thinker necessarily aims for styles of examination and appraisal that are analytical, abstract, universal, and objective. This model of thinking has become so entrenched in conventional academic wisdom that many educators accept it as canon". The adoption of these principals parallel themselves with the increasing reliance on quantitative understanding of the world.

In the 'second wave' of critical thinking, as defined by kerry s. Walters, many authors moved away from the logocentric mode of critical thinking that the 'first wave' privileged, especially in institutions of higher learning. Walters summarizes logicism as "the unwarranted assumption that good thinking is reducible to logical thinking". "A logistic approach to critical thinking conveys the message to students that thinking is legitimate only when it conforms to the procedures of informal logic and that the good thinker necessarily aims for styles of examination and appraisal that are analytical, abstract, universal, and objective" as the 'second wave' took hold, scholars began to take a more inclusive view of what constituted as critical thinking. Rationality and logic are still widely accepted in many circles as the primary examples of critical thinking.

Everyone thinks. It is our nature to do so. But much of our thinking, left to itself, is biased, distorted, partial, uninformed, or downright prejudiced. Yet, the quality of our life and that of what we produce, make, or build depends precisely on the quality of our thought. Shoddy thinking is costly, both in money and in quality of life. Excellence in thought, however, must be systematically cultivated.

Critical thinking is that mode of thinking — about any subject, content, or problem — in which the thinker improves the quality of his or her thinking by skillfully analyzing, assessing, and reconstructing it. Critical thinking is self-directed, self-disciplined, self-monitored, and self-corrective thinking. It presupposes assent to rigorous standards of excellence and mindful command of their use. It entails effective communication and problem-solving abilities, as well as a commitment to overcome our native egocentrism and sociocentrism [1].

Critical thinking is self-guided, self-disciplined thinking which attempts to reason at the highest level of quality in a fair-minded way. People who think critically consistently attempt to live rationally, reasonably, empathically. They are keenly aware of the inherently flawed nature of human thinking when left unchecked. They strive to diminish the power of their egocentric and sociocentric tendencies. They use the intellectual tools that critical thinking offers – concepts and principles that enable them to analyze, assess, and improve thinking. They work diligently to develop the intellectual virtues of intellectual integrity, intellectual humility, intellectual civility, intellectual empathy, intellectual sense of justice and confidence in reason. They realize that no matter how skilled they are as thinkers, they can always improve their reasoning abilities and they will always at times fall prey to mistakes in reasoning, human irrationality, prejudices, biases, distortions, uncritically accepted social rules and taboos, self-interest, and vested interest. They strive to improve the world in whatever ways they can and contribute to a more rational, civilized society. At the same time, they recognize the complexities often inherent in doing so. They strive never to think simplistically about complicated issues and always consider the rights and needs of relevant others. They recognize the complexities in developing as thinkers, and commit themselves to life-long practice toward self-improvement. They embody the Socratic principle: The unexamined life is not worth living, because they realize that many unexamined lives together result in an uncritical, unjust, dangerous world [2].

In an academic English teaching situation, both critical thinking and critical reading are essential skills to master. But, what should our students do to be able to read critically? They should recognize the author's purpose, understand tone, or recognize bias. These are all indirectly inferred from the text; hence, the student must learn to analyze (to know what to look for) and make inferences based on evidence. Is this an easy task? By careful examination of a text, identifying its parts, relating them to understand the whole, a critical thinker is then prepared to infer. This basically means reaching a conclusion based on specific evidence making educated guesses based on supporting evidence or examples. In critical reading, the student examines the choices made by the author while portraying a topic. He examines the choices made in content, language, and text structure. And finally examines the effects of these choices on overall meaning.

What are the steps for teaching critical reading strategies?

- a) finding out what a text says by determining what is important and discriminating between fact & conjecture in order to evaluate the validity of its ideas
- b) analyzing what a text does (criticizing,

describing, contrasting) by asking questions(before-during-after)

c) inferring what the text, as a whole, means using prior knowledge to draw inferences from data/evidence in order to reach/recognize conclusions

My suggested framework:

- * practice only one reading strategy for two weeks
- * model to your students how to use this strategy
- * give assignments to review this strategy at home
- * have students work in class in small groups for extra guidance/practice
- * conduct individual conferences about problems they may encounter
- * conduct a whole group review of this strategy before starting a new one

Our basic concept of critical thinking is, at root, simple. We could define it as the art of taking charge of your own mind. Its value is also at root simple: if we can take charge of our own minds, we can take charge of our lives; we can improve them, bringing them under our self command and direction. Of course, this requires that we learn self-discipline and the art of self-examination. This involves becoming interested in how our minds work, how we can monitor, fine tune, and modify their operations for the better. It involves getting into the habit of reflectively examining our impulsive and accustomed ways of thinking and acting in every dimension of our lives. All that we do, we do on the basis of some motivations or reasons. But we rarely examine our motivations to see if they make sense. We rarely scrutinize our reasons critically to see if they are rationally justified. As consumers we sometimes buy things impulsively and uncritically, without stopping to determine whether we really need what we are inclined to buy or whether we can afford it or whether it's good for our health or whether the price is competitive. As parents we often respond to our children impulsively and uncritically, without stopping to determine whether our actions are consistent with how we want to act as parents or whether we are contributing to their self esteem or whether we are discouraging them from thinking or from taking responsibility for their own behavior [3].

Critical thinking can be seen as having two components:

1. a set of information and belief generating and processing skills;
2. the habit, based on intellectual commitment, of using those skills to guide behavior. It is thus to be contrasted with:
3. the mere acquisition and retention of information alone, because it involves a particular way in which information is sought and treated;
4. the mere possession of a set of skills, because it involves the continual use of them;
5. the mere use of those skills ("as an exercise") without acceptance of their results.

Critical thinking varies according to the motivation underlying it. When grounded in selfish motives, it is often manifested in the skillful manipulation of ideas in service of one's own, or one's groups', vested interest. As such it is typically intellectually flawed, however pragmatically successful it might be. When grounded in fairmindedness and intellectual integrity, it is typically of a higher order intellectually, though subject to the charge of "idealism" by those habituated to its selfish use [4].

There is no simple definition for critical thinking because it consists of an array of skills and sub skills, some of which apply more than others to English language teaching. Here are some definitions to consider:

- "Critical thinking is reasonable, reflective thinking that is focused on deciding what to believe or do."

- "Critical thinking consists of an awareness of a set of interrelated critical questions, plus the ability and willingness to ask and answer them at appropriate times."

- "Critical thinking is that mode of thinking about any subject, content or program³/₄in which the thinker improves the quality of his or her thinking by skillfully taking charge of the structures inherent in thinking and imposing intellectual standards upon them."

- "Critical thinking is skilled and active interpretation and evaluation of observations and communications, information and argumentation."

- "Critical thinking is an investigation whose purpose is to explore a situation, phenomenon, question or problem to arrive at a hypothesis or conclusion about it that integrates all available information and can therefore be convincingly justified" [5].

In my reflection of my own teaching experience and observation of other language teachers' (novice and experts) classroom presentations, I found the following problems:

Teachers don't encourage students to think

Their students do not want to spend time for thinking, if their teachers ask them to think for one or two minutes, they take it as a waste of time or an opportunity to make fuss.

Teachers are not worried about students learning.

Classrooms are not resourceful. The available resources are even not properly used.

Most of the classroom situations do not favor group work or pair work activities.

Teachers find difficulties in forming groups appropriately.

The teaching is focused on some students only, teaching doesn't cover whole class.

Some students (especially shy and slow learners) get frustrated, humiliated and develop inferiority complex because of the class domination by some quick learners.

Teachers teach the content more than the language. They do not realize 'language focus' in language classes.

Students and teachers most often spend more time in single activity.

Some teachers conduct group or pair work activities but they are ill-managed, not organized, etc.

To minimize most of the above mentioned problems, the critical thinking based activities will be more supportive.

If critical thinking can be defined (as Moore and others have done), then can it be taught? Certainly, it's important to think critically. No one is arguing it is not. However, many claim that it must be organically developed, or it is a skill that can be encouraged but not learned. The literature, however, shows the opposite. Not only can critical thinking be taught, it can be practiced and refined!

First, we have to understand that critical thinking is hard. Experimental research by Kuhn (1991) shows that a majority of people cannot demonstrate critical reasoning skills. That is, they cannot often justify their beliefs and opinions with evidence.

Van Gelder and Mulnix, mulling over the question of how to teach critical thinking, found some practical advice, much of which is based in cognitive science.

Examples of critical thinking are not enough – students need to engage in critical thinking.

There needs to be deliberate practice to master the skill. This includes full concentration, exercises aimed at improving the skills, engaging in increasingly difficult exercises as easier ones are mastered, and guidance and feedback.

The practice must be repetitive throughout a course.

Students must practice transferring critical thinking skills to other contexts.

Students must eventually become aware of the actual idea of critical thinking, including its terminology.

Empirical research on critical thinking shows that it not only can be taught but must be taught. As teachers, we should develop exercises, strategies, and assessments that seek to improve this skill. Mulnix concludes rather poignantly, "To do any less is not only to let our students down, but it is to fail at that very skill we are trying to teach".

One exercise that has been shown to be effective is argument mapping, in which arguments (including claims, warrants, evidence, etc.) are visually displayed in a diagram. This makes it easy to understand, analyze, and evaluate arguments. Argument maps start with a central premise (i.e. thesis) at the top and include below it evidence or reasons, co-premises (co-reasons), counterarguments and rebuttals, with lines and arrows to show the connections between the ideas.

As a classroom activity, argument maps can first be given as templates that students fill in. Once

familiar with argument mapping, they can then begin to construct their own based on analyzing textual sources (readings or lectures) or for forming their own logical conclusions (for discussions, debates, and presentations). By analyzing the arguments written, students can then begin evaluating reasons, evidence, and counterarguments. They can begin questioning the validity of these arguments and suggest their own conclusions or justification. In this way, they are deliberately engaging in critical thinking practice, which, as shown above, is key for developing good critical thinking skills.

References:

1. Mulnix, J. W. (2010). "Thinking critically about critical thinking". *Educational Philosophy and Theory*: p.471.
2. Raiskums, B.W. (2008). *An Analysis of the Concept Criticality in Adult Education*. Capella University, pp.43-45.
3. Reynolds, Martin (2011). *Critical thinking and systems thinking: towards a critical literacy for systems thinking in practice*. In: Horvath, Christopher P. and Forte, James M. eds. *Critical thinking*. New York, USA: Nova Science Publishers, pp. 37–68.
4. Solomon, S.A. (2002) "Two Systems of Reasoning," in *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*, Govitch, Griffin, Kahneman (Eds), Cambridge University Press, pp. 221-226.
5. Abrami, P. C., Bernard, R. M., Borokhovski, E., Waddington, D. I., Wade, C. A., & Persson, T. (2014). *Strategies for Teaching Students to Think Critically: A Meta-Analysis*. *Review of Educational Research*, pp. 1–40.
6. Paul, Richard; Elder, Linda. (2002) *Critical thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. Published by Financial Times Prentice Hall. pp. 112-114.

Turlybekov Berdibay Duisebekovich

c.s.s., docent A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, e-mail: berdibay_73@mail.ru

Tasbolat Gulnaz Bakytovna

Master student A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, e-mail: g.satimova@mail.ru

APPROACHES IN THE FORMATION OF GRAMMATICAL COMPETENCE OF STUDENTS

Резюме. В статье рассматриваются подходы в формировании грамматической компетенции студентов. Компетенция – характеристика требований к человеку, которые позволяют стать ему компетентным в определенном виде деятельности. Именно деятельность диктует требования к человеку, ее осуществляющему. Опираясь на проведенные исследования, определены следующие компетенции: коммуникативная, дискурсивная, общекультурные компетенции, информационная, грамматическая и т.д.

Ключевые слова: грамматическая компетенция, иностранный язык, компетентностный подход, межкультурный подход, коммуникативно-когнитивный подход, личностно-ориентированный подход

Түйін. Мақалада студенттердің грамматикалық құзыреттілігін қалыптастыру жолдары қарастырылған. Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігін айтады. Сонымен, оқытудағы құзыреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. Зерттеулер негізінде мынадай құзыреттіліктер анықталды: коммуникативтік, дискурсивтік, жалпы мәдени құзыреттілігі, ақпараттық, грамматикалық, т.б.

Кілт сөздер: құзыреттілік тәсіл, мәдениетаралық тәсіл, коммуникативтік-когнитивтік тәсіл, тұлғалық-бағдарланған тәсіл, принциптер.

Summary. The article deals with the approaches in the formation of grammatical competence of students. Competence is the description of the requirements for a person to enable him to become competent in a particular activity. This activity dictates the requirements for a person to implement it. Based on studies, the following competences are defined: communicative, discourse, general cultural competence, informational, grammatical, etc. **Keywords:** grammatical competence, foreign language, competence approach, intercultural approach, communicative and cognitive approach, learner-centered approach

The immense development of information technologies causes big changes also in education process. All the time, a considerable number of new information reappears and makes higher demands on the level of education at the same time. Therefore it is necessary to search for new forms, methods and means for transmitting as big volume of information as possible.

Some time ago, a foreign language teaching seemed to need only a traditional, face-to-face teaching. However, nowadays it turns out that the newest methods

supported with modern technology can be taken well even in the language teaching. With the ICT support, this teaching has been used at many secondary schools and universities in the last few years and it has been developing very intensively.

The foreign language teaching using e-learning usually catches on more slowly than the teaching of sciences or technological subjects. We therefore consider the most suitable method of language teaching the blended learning; i.e. the combination of the traditional, face-to-face and on-line teaching [1].

Modeling is the one of the formal-logical methods and it allows a deeper insight into the essence of the object of research, as is in the methodical science can be: the pedagogical process, the practice of foreign language teaching, private problems of teaching foreign languages, etc.

According to N.A.Jurkov the simulation method is used for fixation of scientific knowledge in order to simplify the process of learning on the basis of allocation of the basic properties and relationships that exist in the system [2, 65].

They understands this term as the device created by researchers as a functional analogue of the original to give you the knowledge to model the original. This device allows not only compressed and abbreviated to describe the phenomenon, but also indirectly study investigated dynamic system "in order to find the optimal way to control it" [3, 214]. According to A.N. Shamov through the created models "can be illustrated by a particular field of knowledge, to observe the process of formation of speech skills, to monitor the process of the development of language and speech abilities of students".

In this paper, where the object of study is the process of formation of grammatical competence of students, one of the challenges put to develop an optimal model of teaching grammar of the foreign speech based on an intercultural approach, which includes: a) a concept; b) target; c) substantial; g) Technology; e) the effective components. The model suggests the close relationship of the teacher with the students in order to achieve positive results and goals of education [4, 4].

The conceptual component of the proposed model is based on the approaches to teaching foreign languages and principles of grammatical competence of students.

The paper also describes approaches such as:

1. Competence approach is the basis of modern vocational education system. The result of learning to

become a competent person who owns the necessary set of general cultural, professional and general professional skills. This approach is dominated by research and practice-oriented focus of the preparation of future bachelors to implement intercultural interaction.

2. Intercultural approach which is applied to learning the grammatical side of foreign speech promotes interaction native and foreign cultures when negotiating two language (including grammar) systems; it provides continuous extrapolation of information obtained in the grammar of the native language; promotes understanding of similarities and differences of the two conceptual pictures of the world, as well as their fixation in the languages: the native and foreign; developing tolerance and understanding with the possible complications in the process of intercultural communication; the willingness of students to ensure the implementation of intercultural communication in a foreign language.

3. Communicative and cognitive approach of speech focus of the learning process, which is based on simulation of acts of cross-cultural interaction by creating situations, covering various spheres of activity of the future teachers of a foreign language. Given the role of students as active participants in the learning process we are working on the model, cognitive orientation contributes to greater personalization and awareness, harnessing all available resources of individual students with support in their linguistic, metacognitive and personal experience.

4. Learner-centered approach, according to which the formation of intercultural competence of students takes place by taking into account the personal characteristics of the students, their ethical and moral values, as well as the active use of authentic materials in learning foreign language. In accordance with this approach, each student is an active participant in the educational process with their own ways of studying foreign language.

Dedicated contact approaches to FL learning involves the implementation of the principles of the system of formation of grammatical competence of future teachers FL composed of:

1. The principle of the "dialogue of cultures"
2. The principle of consciousness in learning the grammatical side of foreign speech.
3. The principles of intercultural communicative focus of the learning process of the foreign language grammatical speech.
4. The principle of quantization in the formation of grammatical competence.
5. The principle of domination problem tasks in teaching foreign language grammar.
6. The principle of the trinity of grammatical form and language function.

As in the domestic and in the foreign procedure for the formation and development of grammar skills using an explicit approach, in which there are two opposite methods: inductive and deductive [5, 11].

The deductive method is implemented by explaining the rules and training, in other words, from the general to the particular, from the shape to its implementation in practice. The inductive method, by contrast, involves the transition from the analysis of a plurality of individual facts to the general provisions that reveals to studying the possibility of self-rule based on the wording of grammatical units with which they are confronted in the study of foreign language.

Another vector in teaching grammar of the foreign speech advocates implicit approach that includes two methods: structural and communicative. Structural method sets the task to master the complex grammatical structure of groups, which are introduced in portions and in sequence, according to the principle of availability/affordability and the principle of spiral progression. Train grammatical material is by performing a wildcard language, imitation, exercises, assignments to fill the gaps.

The communicative method being the second variant of the implicit approach, based on the fact that the introduction of grammatical material and training occur at some speech material, fully implementing the principle of communicative and maintaining the motivation of students to study foreign language.

Dedicated and well-grounded in the conceptual provisions allowed to formulate the purpose and practical problems developed techniques.

The target component. Applied to teaching foreign languages, J. Novak invested in this concept, "the result of solving a great comprehensive task, which is to lead the student from ignorance of a foreign language to a certain possession" [6, 333].

As part of our research the goal is formulated as follows: the formation of students' grammatical competence. Achieving this goal is possible due to the gradual solution of problems aimed at forming the grammatical aspects of language and the development of abilities of students, such as:

- Mastery of studying stable grammatical skills within the prescribed curriculum;
- Analysis of the statements of representatives of other lingvosotsiuma from the standpoint of intercultural communication;
- Comprehension and interpretation of grammatical phenomena in terms of their cross-cultural content;
- Selection of intercultural situations and grammatical units, inherent according to situations.

Substantial components of the model of formation of intercultural grammatical competence of students is reflected in the unity of three components: linguistic, psychological and didactic-methodical.

Within the framework of the linguistic aspects we have identified 1) the language grammar; 2) speech grammar; 3) a system of theoretical knowledge of the grammatical system of the language is spoken; 4) knowledge of cross-cultural peculiarities and realities

of the countries and their native language learners who have reflected in the grammar.

The psychological aspect of a substantial component of the developed model includes: 1) the study of the motives and interests of students; 2) the development of complex language and speech grammar skills; 3) mastery of procedural knowledge about the methods and techniques of speech activity.

Didactics-methodical aspect involves 1) studying the development of rational methods of work on the grammatical side of foreign speech, drawing on the intercultural dimension; 2) master the strategies of self, self-development and self-management at mastering intercultural content of grammatical phenomena; 3) the ability to use information and educational resources in the process of formation of grammatical competence based on an intercultural approach.

By the technological component of the developed model of formation of grammatical competence are strategies, techniques, methods, forms of work and a set of exercises.

An important part of FL education system are educational strategies. According to L.Bim's strategy - it is some way of acquisition, retention and use of information that serves the achievement of certain objectives in the sense that it should lead to certain results "[5, 14].

The task of learning strategies in given conditions is reduced to optimize the process of formation of grammatical competence of students and its successful implementation depends on the personality and psychological characteristics of students, as well as the cognitive styles of learning.

In didactics to distinguish between core (direct learning strategies) and secondary (indirect learning strategies) strategy. The first group includes: strategy, based on which are laid the mechanisms of memory, namely, schematization, grouping, associative and logical connections; cognitive strategies, which include: analysis, comparison and comparison, generalization, made on the basis of deductive and inductive reasoning; and compensatory strategies, such as replenishing the lack of language means facial expressions and gestures, advanced linguistic and contextual guess, the use of synonyms and paraphrase structures, etc.

Implementation of the proposed strategies is reflected in the group training techniques.

I.L. Bim determines the reception as "well-known generalization of specific actions, the background or the actual communication, typed their way" [5, 12].

With our research positions possible to distinguish several groups of training methods, namely: 1) information and explicative; 2) proper grammar; 3) intercultural communication.

Information and explicative methods of teaching foreign language grammar aim to introduce grammatical phenomenon, and cases of its operation, to enhance the personal experience of students. By such methods

include: an explanation, description, comments, comparative benchmarking grammatical systems, drafting memos and supports. Through these methods activates cognitive needs of students, focus on further practical use of the phenomenon under study.

Actually grammatical techniques contribute to the implementation of the strategy automation grammatical skills. This group includes: methods of presentation of the grammatical material, training and automation of grammatical units, methods of synthesis and improving grammatical knowledge. Through these methods grammar acquires properties such as automation, strength, flexibility and variability.

Intercultural and communicative techniques, whose main task is to analyze the situations of interaction with representatives of the country of studied language, identifying similarities and differences in the grammatical structures used in a particular context in order to achieve a certain intention statements. This group of methods implementing a strategy simulation intercultural communicative situations and strategy analysis of cross-cultural interaction situations, and includes techniques such as interview, presentation and cross-cultural analysis of the situation, taking role of communication and dramatization.

Formation of grammatical competence involves studying the various forms of organization of educational process.

V.I. Andreev determines the shape of the organization of training as a "complete system characteristic of the learning process in terms of the interaction of the teacher and students, management relations and self-characteristics of the place and time, the number of students, objectives, resources, content, methods and learning outcomes". In his study, the author, based on the analysis and systematization of the existing classifications, has created a three-dimensional model of various forms of training, including: 1) external; 2) internal; 3) general form.

Considering the advisability of such a division, from the standpoint of our study it is possible to use the following forms of work organization:

1. External form of training organization in the formation of grammatical competence:

- practical training aimed at developing skills in the use of the studied grammatical material in situations of intercultural communication;

- role-playing games and the conference is a means of motivating and motivating students to communicate, the practical use of grammatical structures in speech in situations of intercultural professional communication;

- independent work of students, which is the most relevant in the current circumstances. Performs during extracurricular time, this form of work is aimed at the development and automation of the speech grammar skills and develop professional and pedagogical skills in the grammatical side of foreign speech.

2. Internal forms that serve external disclosure forms of the organization of the learning process, as well as the structuring of the interaction of the elements. When forming the grammatical competence of the future teachers of a foreign language we used the following internal formof:

- benchmark introductory lesson, whose task is the actualization of the personal experience of students, the presentation and description of grammatical phenomena in the context of a cross-cultural situation;
- sessions aimed at training the grammatical units, primary and secondary automation grammatical skills;
- monitoring exercises to ensure the degree of assimilation of knowledge, skills and abilities;
- Combined classes, including elements of the above forms [7, 77].

3. General forms of organization of the learning process, which are based on different methods of interaction in the system of teacher - student and student in the system - the student. In this connection, it should highlight such forms as:

- individual training designed to take into account the personality of students, the level of formation of knowledge, skills and abilities, motivations, interests and needs of students;
- paired forms of work, representing different ways of interacting in class two students;
- group form of teacher interaction with a group of students or a student with a group with common goals. The result of this communication is provided by collective cohesion and mutual understanding of participants;
- frontal form of teaching, addressed simultaneously to all students, in which a teacher in the same pace provides a one-time promotion of students to set goals.

The proposed model is based on a system of methodological tools, the most important of which are the exercises.

Efficient component of the developed model of formation of grammatical competence of foreign language teachers is reflected in the three levels of formation called competence: low, medium and high, are characterized by certain characteristics.

The low level of formation, which is characterized by the following indicators: 1) insufficient motivation for the implementation of the management of intercultural communication; 2) students are experiencing significant difficulties in recognition, differentiation and awareness of grammatical phenomena; 3) students have difficulty in analyzing the grammatical phenomena and intercultural dialogue situations typical for their use; 4) allowed a large number of mistakes in the selection and use of grammatical structures in the context of cross-cultural situations; 5) insufficient knowledge of cross-cultural peculiarities of the use of grammatical units, leading to difficulties in the implementation of cross-cultural interaction.

The average level of ownership which implies that: 1) students are sufficiently motivated and willing to implement intercultural communication; 2) students are experiencing minor difficulties with the recognition, differentiation and awareness of the grammatical phenomena of a foreign language in the process of intercultural communication; 3) students having a bit of trouble in the analysis of grammatical phenomena and intercultural dialogue situations typical for their use; 4) allowed a small number of grammatical errors in oral and written communication, do not affect fundamentally the overall communication strategy and processes of intercultural interaction; 5) The volume of theoretical knowledge about the grammatical structure of a foreign language and intercultural knowledge about the features of the use of grammatical material allows to achieve the main goals of intercultural interaction.

The high level of grammatical competence formation of future foreign language teachers includes: 1) a high level of motivation of students to the implementation of cross-cultural interaction, as well as the desire to develop and improve their level of language training; 2) students unmistakably recognize grammatical phenomenon, successfully carried out a comparative analysis of intercultural grammatical units and their operation situations; 3) has a high level of theoretical and cross-cultural knowledge and successfully apply them in practice [8, 187].

References

1. Hubackova S., Ruzickova M. *Experience in foreign language teaching with ICT support*//Elsevier.Procedia Computer Science 3(2011) p.243-247
2. Yurkova, N. A. *Formirovanie professionalnoy gotovnosti buduschego uchitelya inostrannogo yazyika k ispolzovaniyu lichnostno orientirovannykh obrazovatelnykh tekhnologiy [Tekst]: diss. ... kand. ped.nauk / N. A. Yurkova. – Gorno-Altaysk, 2006. – 196 s.*
3. L.M.Aliyarova, A.R. Halenova, L.M. Mahazhanova. *Sovremennyye metody prepodavaniya angliyskogo yazyika v vysshikh uchebnykh zavedeniyah // KazNU. Ser. Fil.nauk. – 2015. – # 3 (53). – S. 211-215*
4. Shamov, A. N. *Modelirovanie uchebnogo protsessa po ovladeniyu leksicheskoy storonoy inoyazyichnoy rechi / A.N. Shamov // Inostrannyye yazyiki v shkole. – 2014. – # 2. – S. 2–10.*
5. Bim, I.L. *Lichnostno-orientirovannyiy podhod – osnovnaya strategiya obnoveniya shkoly [Tekst] / I.L. Bim// Inostrannyye yazyiki v shkole, 2001. – #2. – S. 11-15.*
6. Novak J. D., *“Learning, Creating, and Using Knowledge: Concept Maps as Facilitative tools in Schools and Corporations”, Routledge, 2 edition, 2009. – 336p.*
7. Andreev, V. I. *Pedagogika: uchebnyiy kurs dlya tvorcheskogo samorazvitiya / V. I. Andreev. – Kazan: Tsentr innovatsionnykh tekhnologiy, 2000. – 608 s.*
8. Galskova, N. D., Gez, N. I. *Teoriya obucheniya inostrannym yazyikam. Lingvodidaktika i metodika :ucheb. posobie dlya stud. lingv. un-tov i fak. in. yaz. vyssh. ped. ucheb. /N.D.Galskova, N.I. Gez. – 5-e izd., ster. M.: Akademiya. 2008. – 335 s.*

Әлқожаева Нұрсұлу Сейткерімқызы

п.ғ.к., профессор м.а. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
философия және саясаттану факультетінің п.м. атқарушы, nalgozhaeva@mail.ru

Әлқожаева Айсұлу Сейткерімқызы

магистр, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, журналистика факультетінің оқытушысы,

Ертісова Салтанат Болатқызы

Педагогика және психология магистрі, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
философия және саясаттану факультеті

ЖАСТАРДЫ РУХАНИ - АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕСІ

Түйін. Мақалада жастарды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі қарастырылады. Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі қазіргі қоғамда адамдар өмір сүріп және дамып жатқан әлемде оларға әртүрлі жағымды, жағымсыз нәрселердің аса ықпал етумен байланысты (олаға біріншіден бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникация, қоғамдық ортадағы ұйымдастырылмаған оқиғалар (неорганизованные события окружающей среды)), бұлар үнемі әлі өзегі қатаймаған жастарға олардың рухани-адамгершілік тәрбиесіне ауқымды ықпал етеді. Қазіргі қоғам тек материалдық тұрғыдан емес, рухани тұрғыдан да тығырыққа келді. Оның шешімі тәрбиеде, атап айтқанда рухани-адамгершілік тәрбиесінде. Ең алдымен тәрбиеге мән беріп, содан кейін оқыту мәселесін қою керек. Әрине мұнда рухани-адамгершілікке тәрбиелеуде отбасылық тәрбие маңызды рөл атқарады, бірақ оқу орындары бұл тұрғыда белсенділік танытқандары аз, себебі олар жастардың тұлға болып қалыптасуында маңызды рөлге ие [1].

Кілттік сөздер: тәрбие, рухани-адамгершілік, құндылықтар, моральдық қасиеттер, еркін тәрбие

Резюме. В статье рассматриваются вопросы о проблемах воспитания молодежи духовно-нравственным ценностям. Проблемы духовно-нравственного воспитания связана с тем, что в современном мире человек живет и развивается, окруженный множеством разнообразных источников сильного воздействия на него как позитивного, так и негативного характера (это, в первую очередь, средства массовой информации и коммуникации, неорганизованные события окружающей среды), которые постоянно оказывают огромное влияние на неокрепший интеллект и чувства молодого человека, на его формирующуюся сферу нравственности. Современное общество находится в состоянии глубокого кризиса. Был утрачен тот духовный стержень, который многие века взгревал жизнь в сердцах людей. Теперь, для выхода из этого кризиса следует заняться прежде всего вопросами воспитания. Именно воспитания, а уже

затем образования. Безусловно, семейное воспитание играет ведущую роль в формировании нравственного стержня личности, однако и учебные заведения должны активно участвовать в процессе становления личности [1].

Ключевые слова: воспитание, духовно-нравственность, ценности, моральные качества, свободное воспитание

Summary: The article deals with issues about problems of youth spiritual and moral values. The difficulties of spiritual and moral upbringing are the fact that in modern world a person lives and develops, surrounded by a diverse array of sources of strong influence on him both of positive and negative character (firstly, mass media and communication, disorganizing events of environment), which constantly have a huge impact on not strong enough intellect and feelings of young person, on his emerging morality realm. Modern society is in a deep crisis. It has been lost that spiritual core, which for many years had been warmed life in people's heart. Currently, in order to exit from this crisis, it is necessary to deal with the issues of upbringing. And that is upbringing, and then education. Undoubtedly, family upbringing plays a leading role in forming of moral core of personality; however, the educational establishments have to take part in the process of personality development

Keywords: upbringing, spiritual and moral, values, moral quality, free upbringing

КІРІСПЕ

Еліміздің тәуелсіз мемлекет болып қалыптасуына 25 жыл толып, аяғын алшақ басқан мемлекетіміз дүниежүзіне танымал болып, жалауын желбіретуде. Мемлекетіміздің ұстанымы - рухани құндылықтарға сүйене отырып, болашақ ел иелерін тәрбиелеу. Бұл тұрғыда, жастардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, жоғары адамгершілік құнды қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, салауаттылық дағдыларын, ұнамды мінез-құлық нормаларын рухани-адамгершілік құндылықтар арқылы қалыптастыру, деп Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2030» жолдауында айтып өткен [2].

Қазіргі таңда білімнің өркениеттіліктің өлшемі, тетігі, құндылығы есебіндегі алатын орны ерекше. Білімді құндылық ретінде қарастыруымыз - әрбір елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени дәрежесі мен сол елдің білімі мен сол білімді сәтті қолдана алу деңгейі байланысының болуы есебінен туындайды. Және білімді нәтижелі әрі ізгі мақсаттарға сәйкес қолдануда жаңа нәрсеге қол жеткізу мүмкін болатындықтан да ол – құндылық бола алады.

Мемлекетіміздің білім беру жүйесіне өзгерістерді енгізу арқылы әлемдік білім беру кеңістігіне бағдар тұтуы білімге деген көзқарасты жаңаша тұрғыдан қарастыруды көздейді. Осыған сәйкес қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты жоғарыда айтып өткендей – білімді, бәсекеге қабілетті, шығармашыл, дербес, ізденімпаз, өзін-өзі жүзеге асыра алатын, жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдар шеңберінде болып жатқан білім беру жүйесіндегі реформаларға, әсіресе жоғары мектепке қатысты реформалардың нәтижесіне елдің болашағы тәуелді. Бүгінгі күнде біз қазақстандық білім беру жүйесінің модернизациялануы сияқты күрделі процестің қатысушысы болып отырмыз. Яғни, Жоғарғы мектепті дамытудың прогрессивті моделін енгізу, оның дамуының бағаналы жолдарын табу бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Осы тұрғыда, жоғары білімнің қалыптасуы мен дамуына ықпал ететін әлеуметтік мәдени фактордың мәні орасан зор.

Негізгі бөлім

Жаһандану процесі әлемді өз қағидаларымен қамтып жатқанда, әрбір дамушы, экономикасы толық тұрақтамаған елдер өз мәдениетін, әдет-ғұрпын сақтап қалуға, оны ұрпақтан ұрпаққа жеткізуге мұқтаж. Осы жердегі біздің мақсат жоғарғы білімнің қалыптасуына әсер етпей қоймайтын әлеуметтік мәдени факторлардың дұрыс жолды таңдап, ұлттық мүдде мақсаттарды көздей отырып әрбір жаңалықты қажетінше қабылдау[3].

Ал жеке тұлға әлеуметтік ортада қалыптасады және білімдендіру үрдісі барысында, адамда саналы психикалық қасиеттердің пайда болып, биологиялық сапалар әлеуметтік сапаға ауысады. Бұл тұрғыда білімдендіру үрдісі субъективті қарым-қатынас жүйесі, яғни тұлғаның әлеуметтенуінің негізгі факторы мен реттеушісі болып табылады, демек тұлғаның әлеуметтік мәнін анықтайды және оның әлеуметтік жан иесі ретінде қалыптасуына жәрдемдеседі. Қарым-қатынас адамның тұлға ретіндегі жүйесін толықтырады. Осы параметр бойынша адамдар арасында салыстыру жүргізу елеулі айырмашылықтарды айқындайды. Бұл дегеніміз білімдендіру процесі субъект-субъектілі қарам-қатынасқа негізделеді дегенді білдіреді.

Қоғамдағы өзгерістер ол ең алдымен адамды өзгертеді, сол қоғамға сай адамдардың болуын талап ететіндігін ескерсек, білім беру жүйесі – қоғамдағы адамды әлеуметтендіруші институт болып табылатындықтан онда да өзгерістер болатындығы айтпаса да белгілі нәрсе деп ойлаймыз.

Білім беру саласындағы реформалар бір жағынан әлемдік білім беру кеңістігіне сай өркендеуге ұмтылса, екінші жағынан ұлттық болмысты қалыптастыру мақсатында мәдени – тарихи құндылықтарға сай өзіндік бет бейнесін сақтауды көздейді.

Қазіргі кездегі білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында жеке тұлғаның шығармашылық бағыттылығы мен шығармашыл тұлғасын қалыптастыру мәселесіне қызығушылықтың артуы осы міндеттерді шешудің бағдары ретінде қарастырылып отыр.

Кез-келген заманда, өз қоғамына сай азаматты тәрбиелеудің бірден-бір жолы адамның рухани байлығын арттыру болып табылады.

Еліміздің жалпы білім беру «тұжырымдамасында» жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін ашу, рухани-адамгершілікті қалыптастыру, әрбір адамды дамыту үшін жағдайлар жасау міндеті ерекше басымдық танытуы көтеріліп отырған мәселенің қоғам талабынан туындап отырғандығын, мәселенің өзектілігін дәлелдейді. Сонымен қатар, қоғамдағы рухани құндылықтардың табиғаты, мәні, шығу тегі және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеулердің адамгершілік пен руханилық мәселерімен тікелей байланысты қарастырылып, осы кезге дейін күн тәртібінен орын алып келеді, себебі жастардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мәселері көптеген ғылыми зерттеулерге арқау болған. Адамгершілік құндылықтарды жүзеге асыру білім берудің әртүрлі типтерінің жұмыс жасауына алып келді. Бірінші тип адаптивті практикалық бағыттылықтар, адамның тіршілік әрекетін қамтамасыз етуіне байланысты игерген, білім берудегі дайындықтың мазмұнындағы мағлұматтар минимумдық мөлшерде болуын шектейтін ынтаның болуымен сипатталады.

Екінші – мәдени-тарихи бағытта болуға негізделген. Бұл типте білім беру тікелей практикалық іс-әрекетте әдейі талап етілмеген мағлұматтарға ие болуы қарастырылады. Екі типте де аксеологиялық бағыттар орын алып, адамның нақты мүмкіндіктері мен қабілеттері, өндірудегі қажеттіліктер мен білім беру жүйесінің мақсаты өзара қатынастар болады. Білім берудің бірінші және екінші типіндегі жетіспеушіліктерді жеңу үшін, білім беру жобасын жете зерттеу мәдени-тарихи құндылықтардан хабардар болу шарт. Осы заманғы адам табиғи және әлеуметтік дамуы процесінің динамикасын, оларға ықпал етуді, әлеуметтік өмірдің барлық сферасы-

на тепе-тең бағытталуын, жеке өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттерін бағалауды меңгеруін, өзінің мінез-құлығы мен пікірі үшін жауапкершілікте екенін түсіну керек [3].

Білім беру – жалпы адамзаттық құндылық. Алайда, білім беру жалпыадамзаттық құндылықтармен қатар индивидуалды-тұлғалық деңгейде әртүрлі дәрежеде танылады. «Адамның білімге қатынасы көбінесе қаншалықты марапаттау, бәрінен бұрын таза материалдық білім беру, қаншалықты өмір образына лайықты болуына байланысты. Барлық елде, қазіргі таңда білім беруде жеке тұлғалық құндылықтар көрініс табады. Басқа сөзбен айтқанда, білім беру – бұл тек «кадрларды дайындау емес, ол әрбір адам үшін қажетті құндылық». Адамның білім беруге қатынасы жеке тұлғалық құндылыққа және тұлғаның жалпы бағыттылығы, жеке тұлғаның құндылық шкаласы, білім берудің алдыңғы кезеңдерде оның жетістік тәжірибесіне әсер етеді [3].

Көптеген белгілі психологтардың (А.С. Арсеньев, А. С. Братусь, А. А. Мелик-Пашаев, А. Б. Орлов, В. И. Слободчиков және т.б.) еңбектерін талдау қазіргі психологияның тағы да бір тенденциясын ескеруді талап етуде: адамның Әлеммен бірлігін мойындау, руханилықты адамның ең негізі терең мәнділігі деп түсіну. Әсіресе, әрбір адамның өзіндік құндылық екендігі, әрқайсысының рухани және шығармашылық потенциясының бірегей, қажеттілігі мен өзін жүзеге асырудағы бірегей екендігін мойындау сынды гуманистік идея кең таралуда. Адам туралы мұндай көзқарастар зерттеу тәсілдерін таңдау және олармен өзара әрекеттестікке ықпал етеді.

Кез-келген тәрбие мақсатына жетуде педагогтың педагогикалық әдіс-тәсілі болуы, оны талдаудан, кемшілікті жою барысында қосымша іс-әрекет жасау, алдын-ала жоспарлау, қиыншылықтарда моральдық қасиеттерді көбірек сақтау арқылы болатынын, нәтижеге жететінін сезіну. Рухани-құнды қасиеттердің маңызын түсініп, сезе білген оқытушы бойында: кәсіби білімді, әдіснаманы, әдістемені, технологияларды меңгерген, шығармашылық әрекеттері мол болады. Бұл мамандықты өзі таңдап, осы жолда талмай еңбек етеді.

Мемлекеттік оқу-тәрбие процесінде жастардың бойына рухани-құнды қасиеттерді қалыптастырудың теориялық негізі мен әдістері жасалған. Қазіргі білім мен тәрбие берудің мазмұны мынадай үш бағыттағы тәрбиенің мәселесін қамтитынын көруге болады:

- еркін тұлғаны тәрбиелеу;
- рухани тұлғаны тәрбиелеу;
- ізгі, адамгершілігі мол тұлғаны тәрбиелеу,

яғни, жеке тұлғаны тәрбиелеп жетілдіру мәселесін рухани ізгілікке, ұлттық дәстүрге, дәстүр сабақтастығына, біртұтастыққа, жүйелілікке байланыстыра қарастыру қамтылған.

Рухани-құнды қасиеттердің қалыптасуы, жастардың мінез-құлық тәртібінің де сапасын анықтайды. Оның рухани-адамгершілік тәрбиесіне әсер ететін факторлар мыналар - қоршаған ортасы, табиғат, дене еңбектерінің түрлері, экономикалық жағдайлар мен ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар. Олар жастардың мінез-құлқының, тәртібінің және қарым-қатынасы мен іс-әрекетінің өзгеруіне, адамгершілік жағынан қатаюына мүмкіндік жасайды. Басқаша айтқанда оның қалыптасуына саяси, экономикалық, руханилық, адамгершіліктік факторлар мен биологиялық, физиологиялық факторларда әсер етеді, ал оның мәні, нәтижесі рухани-адамгершілік құндылық сипатынан көрінеді. Мысалы, жоғары мектеп студентінің рухани-құндылықтарды бойына сіңіріп қалыптасуы және дамуы - оның осы кездегі физиологиялық, психиканың дамуынан өзін қоршаған ортамен, отбасы мүшелерімен және жолдастарымен қарым-қатынастың дұрыс қалыптасуынан, оқу, білім арқылы өмірлік тәжірибе жинақтауынан және оны күнделікті қолдануынан көрініс табады [4].

Қоршаған ортасының жаңаруы, жаңа тұрмыс салтының негізделуі және жоғары мектеп процесінің жаңаруы мен жастардың рухани тұрғыдан қалыптасуының барлығы бір-бірімен тығыз байланысты процесс. Дегенмен олардың рухани құндылықтарының қалыптасуына қарағанда қоғамның материалдық және рухани жағдайлары тез дамиды. Сондықтан, рухани-құнды қасиеттер бір қалыпты жағдайда қалыптасып қоймайды, қоғам мен педагогтың нақтылы әсер етуін, жастардың жеке басының қоғам өмірінің жан-жақты болмысымен белсенді қарым-қатынаста болуын талап етеді. Рухани-адамгершілік тәрбиенің құндылығы, оқушылардың барлық тәрбие жақтарына мақсатты түрде әсер етуімен тығыз байланысты.

Жоғары мектеп студенттерінің бойын рухани-құндылықтарды сіңіру процессін жетілдірудің ең маңызды бағыты жаңа элективті курстар ендіру. Бұл тұрғыда Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы алғашқы бастамалар жасады. Атап айтсақ «Жастардың рухани-адамгершілік білім мазмұнының өзекті мәселелері» тақырыбындағы элективті курс оқытылды.

Бұл бағдарлама Педагогика және психология мамандығының магистранттарына жүргізілді.

Жастарды рухани-құнды қасиеттерге тәрбиелеуде оның өзіндік «Мені», психикалық, физиологиялық ерекшеліктері мен бүгінгі күнге дейінгі қалыптасқан мінез-құлқы, жағымды, жағымсыз қылықтары көп әсер етеді. Олардың рухани-адамгершілік ерекшеліктеріндегі субъективтік жағынан алғанда белгілі-бір мінез-құлық дағдысына икемделмеген. Әрбір студент өзінің ерік-жігеріне және бітіміне қарай өзіндік рухани-адамгершілік іс-әрекеттерімен танылады. Ол қоғамның бір

мүшесі бола отырып, жоғары мектептің қызметі аумағында жеке қарым-қатынасы негізінде өз ұстаздарының айтқан ережелеріне сүйенеді, сонымен бірге, өздеріне ұнаған тәжірибелерді мұра етіп ала отырып, сол негізде өзінің жеке басын қалыптастырады. Рухани-адамгершілік тәжірибені игеру белсенді шығармашылық үлгісі. Әрбір студент бұрынғы рухани-адамгершілік құндылықтарға деген өздерінің жаңа әрі жеке көзқарастарын айқындай отырып, өзі өмір сүріп отырған қоғамның талаптарымен ұштастырылған түзетулерін енгізіп іс-әрекетте пайдаланады. Күнделікті жоғары мектептің өмірі мен қоршаған ортасында туындап жататын қоғамдық пікірлер мен әсер етуші факторлар рухани-адамгершілікке тәрбиелеуге және олардың өзін-өзі тәрбиелеуіне ықпал етіп отырады. Кей жағдайда жоғары мектептегі эдвайзерлердің тарапынан жоғары мектептен, аудиториядан тыс жұмыстарды жоспарлау мен ұйымдастыруда немқұрайлылық пен жауапсыздық орын алып қалады, мұндай жұмыстар студенттердің селқостық қатынасына әкеліп соғуы мүмкін, оның салдарынан олардың тәрбие жұмысы мен іс-шараларға белсенділігі төмендеп, теріс қылықтарға еліктеушілігі орын алуы, соған салыну әрекеттері де кездеседі. Бұл жат қылықтардан олардың бойын аулақ ұстау үшін жоғары мектепте қоғамға қажетті элективті курстар мен тәрбие іс-шараларын білімалушылардың өздерімен келісе отырып және ғалымдардың ортақ шешімдеріне сүйене отырып құрастыру қажет.

Бақылау нәтижесі көрсеткендей жастардың рухани-құндылық-қасиеттері, олардың білім парадигмаларына сәйкес қалыптасып отыратынын байқадық.

Рухани-құндылықтарды тұлға бойына сіңіруде, олардың ішкі рухани қайшылықтары ықпал етеді, яғни рухани қажеттіліктері жатады, олар түрлі жан-дүниесінен орын алмайтын сыртқы әсерлердегі дағдылар мен әдеттер. Олар мұны өзінің жеке дағдысына, мінез-құлық ерекшелігіне сай келмегендіктен қанағаттанарлықсыз сипатта қабыл алады. Мұндай қанағаттанбаушылық өз бетінше дамуға деген қажеттілігін туғызып, дербес әрекет етуіне түрткі болады. Ал, оны орындауда ішкі қабілет ерекше рөл атқарады, бұл оның өмірінің шынайы белсенділігін танытады.

Студенттер қоғамдық талаптарды еркін өз еркімен ішкі жан-дүниесінің қажеттілігін орындау үшін, олардың бойына ең бірінші Отанға, өз халқына, отбасына деген сүйіспеншілікті ішкі сенімге, рухани және жоғарғы адамгершілік парызға, жауапкершілікке дейінгі сезімге көтеру қажет деп түсінеміз. Себебі, осы қасиеттерді тәрбиелеу жеке бас бостандығының жағы болмақ. Студенттердің рухани-құнды қасиеттерін дамыту мынадай тәрбие компоненттерін қамтиды:

- оның ақыл-ойын дамыту арқылы санасын жетілдіру;

- адамдық, жалпыадамзаттық құндылықтарды бойына біртіндеп сіңіру;

- оларды іс-әрекетке ендіріп, қарым-қатынас арқылы өзін-өзі тәрбиелеуге белсенді қатыстыру.

Бұл тәрбие компоненттерінің өзара тығыз бірлікте жүзеге асырылуына басты қозғаушы күштер болып табылады. Сөйтіп рухани-құнды қасиеттерді студенттердің бойына сіңіру, оны жан-жақты дамыту жүйесіндегі рухани санасын, сезімін, мінез-құлқын тәрбиелеу үрдісіндегі жетекші компоненттердің бірі екеніне көз жеткізеді. Сондықтан да жоғары мектеп студенттерінің рухани-адамгершілік ерекшеліктері мен ішкі жан-дүниесінің қалыптасуының ерекшеліктері мен заңдылықтары туралы - қазіргі білім, осы күрделі процессті ғылыми тұрғыдан талдап, негіздеудің тиімділігін арттыру керектігін барынша дәлелдеп беруде.

Жастардың жеке тұлғасын қалыптастырудың қазіргі жаңа тұғырнамасы: тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеу қажеттілігіне баса назар аударады. Ол ішкі және сыртқы факторлардың қарама-қайшылықтарын үйлестіре, кіріктіре отырып өзін-өзі дамытуы керек. Ішкі дегеніміз - адамның өзі, оның ішкі жан-дүниесі, көңіл-күйі. Осы ішкі көңіл-күй әсері, сыртқы әсерге қарсы шығып, оны жояды да өзінің ішкі рухани дүниесіне айналдырады. Бұл айналу (сыртқының ішке айналуында) тәрбиенің рөлі айрықша. Егер, тәрбие процесі объективті ортадан дұрыс үйлестірілсе, сонымен бірге объективті және субъективті жақтардың, сыртқы мен ішкі факторлардың өзара үйлесе бірқалыпты, біркелкі байланысуы, бір-біріне бағынуы жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тұрғыдан дамуына жағдай тудырады. Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу - оқушылар бойына рухани-адамгершілік құндылықтарды сіңіру ғана емес, сонымен бірге олардың бойын жағымсыз қылықтарға, балалық еліктеулерден жұққан теріс мінез-құлықтар мен іс-әрекеттерден арылтуды талап етеді. Оларды рухани-адамгершілік тұрғыдан тәрбиелеудің табысты орындалуы үшін, рухани-адамгершілік нормаларының белгілі-бір түрлерінің жастардың бойында, атап айтқанда, іс-әрекет үстінде, құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас барысында, басқа ұлт өкілдеріне деген құрмет пен сыйластық сезімдерінде, сондай-ақ рухани-адамгершілік қасиеттердің қарапайым нормалары болып саналатын мейірімділік, қайырымдылық, сыйайлық, әдептілік, үлкен кішіні құрметтеушілік және қамқоршылық түрлерінде нышан беріп, көрінуін адамгершілік сана тұрғысынан сапалығын үнемі байқап, реті келгенде мадақтап, кейбір жағдаяттарды шешуде ақыл-кеңес сұрап, келісіп отыру. Жоғары мектеп қабырғасында игерілетін білім мазмұны білім алушылардың ғылым негіздерімен

қоса тәрбие заңдылықтарын да қамтиды. Білім - қоғам мәдениетін жасаушы, әрі сақтаушы, оны болашақ ұрпаққа жеткізуші басты құрал. Сонымен қатар білім беру арқылы оның іштей түлеуіне мүмкіндік бере отырып, оны рухани құндылықтарды жасауға насихаттайды. Демек, жоғары мектептердің түпкі стратегиялық нысанасы мүлде жаңаша шығармашылық тұрғыдан ойлай алатын, танымдық мәдениетті биік адамдардың жаңа легін, дүниеге этикалық тұрғыдан жоғары адамгершілік жауапкершілікпен қарай білетін біліктілігі жоғары азаматтарды қалыптастыру идеясы болуы тиіс деп түсіндіреміз. Жоғары мектеп оқытушылары қазіргі таңда, студенттерге халықтың тәлім-тәрбие мұрасын бүгінгі күнмен сабақтастыру арқылы рухани байлық, адамгершілік түсінік, дін, ана-тілінің сапа қасиеттерін ұқтыруға ден қойылу қажеттілігі белгілі болды. Кейбір отбасындағы туыстарда халықтың рухани-интеллектуалдық мұраларын, мәдени құндылықтарын жандандыруға ұмтылып, рухани ұлттық сипаттағы мінез-құлық қалыптасатын ұрпақ тәрбиелеуге көп көңіл бөлінген, олай бол-

са бұл үрдіс ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени мұраны меңгертіп, сол арқылы осы заманғы рухани-адамгершілік құндылықтардың қалыптасуына халық педагогикасы көмек береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Покатыло В. В., Шигабутдинова Л. Р., Волкова А. В. *О необходимости нравственного воспитания молодежи // Молодой ученый. — 2014. — №4. — С. 1066-1068.*
2. Назарбаев Н.Ә. *Қазақстан –2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы.*
3. Әлқожаева Н.С. *Қазіргі кездегі білім беру парадигмалары контекстінде тұлғаның рухани дүниесін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздері. Монография. - Алматы: Қазақ университеті, 2012. –156 б.*
4. Әлқожаева Н.С. *Студент жастарға рухани тәрбие беру мәселелері Хабаршы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. -Алматы: Қазақ университеті, 2011. - № 3(34). 70-73 бб*

МЕСТО И РОЛЬ УЧЕБНЫХ КНИГ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме. В статье рассматривается место учебных книг в образовательном процессе. В современном книговедении выделяется несколько видов организации учебной книги, которые отражают различные технологии обучения. Структура и содержание учебной книги, распределение реализуемых в ней функций зависит также и от того, какое место занимает в образовательном процессе работа преподавателя..

Түйін. Мақалада оқу үрдісіндегі оқу кітаптарының орны қарастырылған. Заманауи кітаптануда оқу кітаптарын ұйымдастырудың бірнеше түрі белгілі, ол білім берудің әртүрлі технологияларын білдіреді. Оқу кітабының құрылымы мен мазмұны, ондағы іске асырылатын функциялардың бөлінуі, білім беру үрдісіндегі оқытушының орнына байланысты болып келеді

Summary. The article explores the place of educational books in the educational process. In modern bibliology there are several types of the educational books that reflect various learning technologies. The structure and content of educational books and distribution of realistic functions in it also depend on the place occupied in the educational process by the work of the teacher

XXI-век - век компьютеризации всего общества, поэтому современные информационные системы особым образом влияют на процессы образования. В средних школах колледжах и вузах в учебной процесс все больше внедряются современные средства образования, являются учебные книги. Фундаментом культурного наследия любой страны являются книги. Сегодня необходимо предоставлять полный, открытый доступ ко всем книгам, созданным предшествующими поколениями [1].

Структура и содержание учебной книги, распределение реализуемых в ней функций зависит также и от того, какое место занимает в образовательном процессе работа преподавателя. Ученые отмечают, что преподаватель незаменим в учебном процессе, поскольку устное сообщение всегда с эмоциональной точки зрения превосходит письменную учебную информацию. Однако задача преподавателя сводится не только к сообщению сведений, содержащихся в учебнике. Важнее самого знания предметной области для преподавателя умение понятно, интересно, живо подать аудитории необходимые сведения, связывать их с предыдущими темами — все это предмет изучения техники и методики преподавания [2].

Теоретико-практическое содержание учебного издания напрямую связано данными моделями познавательной деятельности с формой и методами обучения, что, в свою очередь, является образовательной технологией [3]. В современном книговедении выделяется несколько видов организации учебной книги, которые отражают различные технологии обучения:

1) систематическая учебная книга (материал излагается в системе с учетом принципов дидактики и соответствия образовательным стандартам); к ней относятся рассмотренные нами классические учебные пособия по русскому языку;

2) программированная учебная книга — книга, ориентированная на самостоятельную работу учащегося и управление усвоением знаний. Программированная книга основана на обучении по системе «стимул — реакция» и реализует функцию самообразования, что позволяет учащемуся осуществлять процесс обучения в соответствии с его индивидуальными особенностями [4].

3) проблемная учебная книга реализует особенности проблемного обучения; основа организации учебного материала заключается в выстраивании проблемных ситуаций, которые должны быть решены учащимся в ходе обучения. Подобная организация стимулирует развитие творческих способностей. Проблемная учебная книга не просто сообщает знания, выполняя лишь информационную функцию, а выстраивает логическую цепочку, при которой учащийся видит, как к полученным знаниям необходимо прийти. Такой способ организации учебного материала требует высокой степени доказательности и убедительности. Проблемная учебная книга, вовлекая читателя в субъектно-субъектные отношения, исключая пассивность учащегося по отношению к материалу, выполняет прежде всего развивающую функцию, функцию самообразования.

4) модульная учебная книга — книга, которая строится по принципу объединения отдельных дидактических модулей, в которых содержатся методические указания, тесты и контролирующие упражнения, необходимые для получения знаний и навыков. Построение подобной модели осуществляется посредством деления учебного материала на модули, каждый из которых имеет деление по темам, а после них — проверочные тесты и задания;

5) контекстная учебная книга, реализующая стратегии контекстного обучения, при котором создаются игровые ситуации; в решении учебных за-

дач учащиеся должны применять полученные знания на практике, что увеличивает эффективность усвоения знаний. Личностно-деятельностный подход к обучению соотносится с моделью проблемного изложения.

В зависимости от того, какая выбрана модель познавательной деятельности и технология обучения, определяются способы изложения учебного материала. Логика изложения предметных знаний должна отражать ожидаемый путь читательской мысли и реализовываться в рубрикации учебной книги, в делении текста на части. Существует несколько способов представления учебной информации:

- **Объяснительно-иллюстративный метод** изложения материала основан на передаче готовой информации с использованием графических элементов, позволяет воплотить достаточный объем предметных знаний в малой форме, однако при этом не развивает творческие способности учащегося и не вовлекает в процесс самостоятельного получения знания посредством учебного поиска.

Проблемный метод изложения нацелен на формирование опыта творческой деятельности, при котором материал излагается на основе постановки учебной проблемы и ее доказательном решении, что позволяет читателю следить за авторской мыслью и вовлекаться в повествование учебной книги; данный метод во всей полноте реализуется в проблемной учебной книге; с проблемным методом изложения соотносится дидактический принцип эвристического метода построения логических связей в материале[5].

- **Комбинированный метод** изложения объединяет проблемный и объяснительно-иллюстративный методы представления учебной информации, чередуя их, тем самым позволяет педагогу подстраивать изложение материала под тот объем учебного времени, которым он располагает, так как объяснительно-иллюстративный метод требует намного меньше учебного времени, чем проблемный;

- **Знаково-контекстный метод** реализует передачу знаний в виде сценария деловой игры, в которой активно используется графический материал.

При этом любая учебная книга, построенная на основе одного из методов изложения учебной информации, должна отвечать требованиям научности, системности, доступности и целостности изложения. Для этого применяют различные приемы подготовки учебного материала.

прием сжатия текста, необходимый для того, чтобы информация была сжатой, компактной и удобной для усвоения;

- **прием системности**, который дает целостное представление об учебной дисциплине, ее правилах и законах, показывает связи между разделами; системность в изложении теоретических сведений

повышает их обучающую силу;

- **прием научности**, который предусматривает переработку научной информации с использованием методики преподавания;

прием модульности, который предполагает дробление изучаемого материала на блоки, модули, которые обеспечивают полное закрепление учащимся относительно небольшого объема информации и успешное ее использование при изучении следующего модуля;

- **прием эмоциональности**, достигает высокой активности обучаемого в образовательном процессе, привлечение его внимания и, как следствие, эффективное усвоение информации посредством вызывания эмоционального отклика;

- **прием проблемности**, при котором автор учебно-теоретического издания ставит учебную проблему и сам же решает ее, показывая методом доказательств все пути, все особенности.

Структура учебного издания, как теоретического, так и практического, неразрывно связана с замыслом учебного произведения, содержанием, выбранной технологией обучения, которая определяет взаимосвязь частей издания и последовательность их расположения.

Структура учебной книги подразделяется на структуру произведения (авторского текста) и структуру издания (произведения печати). Структура авторского произведения строится в соответствии со структурой учебной программы (классические обучающие пособия) или с индивидуальной логикой изложения автором учебного материала (авторские пособия).

Распределение учебного материала в учебных изданиях реализуется тремя способами: 1) **концентрическим способом**, при котором имеется общий центр и материал расширяется и углубляется; 2) **линейным**, при котором учебный материал выстраивается последовательно, без дублирования; 3) **спиральным**, при котором актуальную для каждого периода образовательного процесса проблему расширяют круг связанных с ней знаний.

Структура издания содержит авторский текст произведения и аппарат издания. Структурными компонентами авторского текста считаются: [6].

- 1) **основной текст** — это текст, передающий весь теоретический и практический материал учебной книги; основной текст подвергается дидактической и методической обработке;

- 2) **дополнительный текст** — это сопровождающие основной текст материалы, выраженные отдельными рубриками, текстовыми

- 3) **фрагментами**; дополнительные тексты не являются обязательным элементом, однако они играют важную роль расширения предметной области учебной книги, формируя общекультурный эмоциональный фон;

4) пояснительные тексты — пояснения, памятки, сноски, таблицы, схемы, приложения, справочные материалы, словари, список ре-комендованной литературы; пояснительные тексты имеют шрифтовое выделение, что способствует более глубокому пониманию основного текста и организации самостоятельной работы; к пояснительному тексту также относится введение к изданию.

5) Аппарат учебной книги подразделяется на аппарат организации усвоения, аппарат ориентировки, и аппарат издания в целом. Аппарат учебной книги очень важен: он всегда направлен на совместную с автором мыслительную деятельность и на выполнение ряда самостоятельных процедур, таких как поиск текстов, ранжирование, решение различных задач [7].

С приобретением независимости в РК происходит модернизация всего общества и в том числе образования. При реформе образования акцент даётся на новую парадигму: преподаватель — обучающийся — учебные средства - самостоятельная работа — преподаватель. В этом ряду важное место отводится учебным средством к которым относятся учебные книги и самостоятельной работе обучающихся. Исходя из этого, в республике особое внимание уделяется качеству учебных книг, при составлении которых, авторы всегда придерживаются вышеприведенных требований предъявляемых к учебным книгам.

Литература

1. Нуржанова Г.И., Усенбаева Ш.М. Читательские мотивации как основа целевых направлений чтения // КазНПУ имени Абая. Педагогика и психология, №4(29), 2016. — 66с.

2. Глебов И.Т. Учебное издание: характеристика и подготовка рукописи : учеб.- метод. пособие / И.Т. Глебов. — Екатеринбург , 2002. — 22с.

3. Антонова С.Г. Современная учебная книга : учеб. пособие / С.Г. Антонова, Л.Г. Тюрина. — М.: Агентство «Издательский сервис», 2001. — 38с.

4. Тюрина Л.Г. Теоретико-методологическое обоснование модели учебной книги для профессионального образования: историко-типологический и сравнительный анализ: монография / Л.Г.Тюрина. : МГУП, 2006. — 70с.

5. Беспалько В.П. Теория учебника: Дидактический аспект/ В.П.Беспалько. М., 1988. — 102-105с.

6. Антонова С.Г. Современная учебная книга: подготовка и издание/ С.Г.Антонова, А.А.Вахрушев. М.: МГУП, 2004. — 44с.

7. Дулатова А.Н. Современные тенденции культуры аппарата учебной книги / А.Н. Дулатова // Книжная культура: опыт прошлого и современности : К 90-летию Научно-исследовательского института книговедения в Петрограде / Мат-лы Межд. науч. конференции. М.: Наука, 2010. — 119с.

КРЕАТИВТІК ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДА ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЕСКЕРУ

Түйін. Мақала мектеп жасындағы оқушылардың білімін жетілдіру мен креативтік ойлау қабілетін дамыту мәселесіне арналған. Автор мақала жазу барысында белді психолог, білгір педагогтардың еңбектеріндегі ойларына анализ жасай отырып, оқушылардың әр жас кезеңіндегі ерекшеліктерін ашып, оны ескеру өзектілігіне жан-жақты тоқталған.

Резюме. Статья посвящена проблемам совершенствования знаний учащихся школьного возраста и развития способностей креативного мышления. Автор в ходе написания статьи, анализируя мнения в трудах авторитетных психологов и педагогов, раскрыла особенности каждого возрастного периода и всесторонне остановилась на актуальности их учета.

Summary. The article is devoted to the improving of education and formation of students' creative thinking. Analyzing the works of famous psychologists and tutors, the author points out the age-related peculiarities of students.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаев: «Бүгінде Қазақстанға «инновациялық қызметтің «жарылысы қажет», қоғамда мінез-құлықтың инновациялық, креативтік үлгісі үстемдік құруы тиіс»- деп көрсеткендей, шапшаң өзгеретін, жоғары технологиялық бәсекелі әлемде өмір сүруге дайын, сапалы білім алуға ұдайы ұмтылатын интеллектуалды, физикалық және рухани дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру білім беру жүйесін дамытудың басты бағдарына айналуы тиіс[1].

Тұрақты даму үдерісінің даңғыл жолына түскен Отанымызға заманауи инновациялық ілімдерді игерген креативті мамандар қажет. Бүкіл әлемдегі сияқты, Қазақстан студенттері білім берудің жаңа әдістеріне көшуі керек. Ал бұл өз кезегінде студенттердің креативті ойлау арқылы тілдік қатынасын түбегейлі жетілдіруді қажет етеді.

Оқытудың негізгі мақсаты ақыл-ой мен қабілетті дамыту деп түсінеді А.А. Дистервег. Ол: «оқыту барысында оқушының, ізденімпаздығы мен шығармашылығын дамыту – оның ақыл-ой қабілетін қалыптастырудың аса маңызды құралдырының бірі» деп көрсеткен. Ол жеке пәндерді оқыту арқылы шәкіртті болашақ қызметке керекті білімдермен қаруландыруға ерекше көңіл бөлу керектігін атап өтті. А.А. Дистервег оқытушының ізденімпаздығы мен белсенділігі жоғары болуы тиістігін және ол білімін үнемі жаңартып, толықтырып отыруы тиіс деп санады [2].

Ақыл ойдың дамуына оқу іс-әрекеті ерекше әсер етеді. Әсіресе оқу жүйесінде сөйлеу қабілетін меңгерудің және дамытудың айқындауыштық маңызы бар. Сөйлеу қабілетін бағдарлама бойынша дамыту мақсатында оқушыны оқытудың мынандай түрлері болады; біріншіден, нормаға сәйкес әдеби тілді меңгеру, екіншіден, оқи және жаза алу. Оқи білу де, жаза білу де – тіл жүйесіне, оның фонетикасына таңбалануына, лексикасына, грамматикасына, орфографиясына сүйенетін сөйлеу дағдылары. Үшіншіден, оқушылардың сөйлеу мәдениетінің белгілі бір талап деңгейіне сәйкес келуі, яғни ол оқушы деген атқа ие болғандықтан да сол деңгейден төмен болмауы тиіс.

Тілдік қатынасты өз деңгейінде дамыту оқушының ойлау жүйесін байытып және өзгертіп қана қоймайды, сонымен қатар, оны жеке тұлға ретінде қалыптастырады.

Тәрбие әр балаға жеке қарау – бұл оқушыны басқалардан айырып тұрған өзіндік ерекшелігін тану ғана емес. Бұл, ең алдымен, оқушыға әрдайым барлық қарым-қатынастарда жеке тұлға ретінде, іс-әрекеттің жауапты да өзін-өзі тани алатын субъектісі ретінде қарау. Жастық шақ – жеке тұлғаның қалыптасқан кезеңі. Сондықтан жоғары сыныптағылардың ерекше жеке тұлға екендігін үнемі есте ұстауымыз қажет.

Жоғары сынып оқушыларымен жүргізілетін жұмыстағы жетекші педагогикалық идея: жеке тұлғаның өзіне құштарлықтарына сәйкес оның негізгі мүмкіндіктерін іске қосу үшін жағдай жасау, өз болашағының әлеуметтік, Отанға деген белсенділігін қалыптастыру болмақ.

Жеке ерекшеліктерді есепке алу – бұл әрбір жеке тұлғаның қызығушылығын, бейімділігін, сапасын, қасиетін, талабын және мүмкіншілігін ескере отырып, өскелең ұрпақтың әлеуметтік қалыптасу процесінде сәтсіздіктер мен қателіктерді барынша кеміте отырып тәрбиелеуде педагогикалық құралдардың, әдістемелердің барлығын пайдалану. Мектеп оқушыларының жеке ерекшеліктерін есепке алуда нерв жүйесінің қызметі, адамның темпераменті көп жағдайда ескеріле бермейді. Темперамент – бұл адамның психикалық қызметі мен мінез-құлқының қуатын анықтайтын жеке ерекшелігі. /Сангвинник-еті тірі; флегматик-жәй, салмақты; холерик – қызба, шапшаң; меланхолик-ойлы, терең толғанысты.

Жеке ерекшеліктерді есепке алу маңызды жағдай. Мұғалім бұл мәселеде шектен шығып кетпеуі тиіс, яғни, баланың мүмкіншілігін артық баға-

лау да, ескермеуі де баланың жеке дамуына зиянын тигізеді.

М.Жұмабаев «Ойлау – жанның өте қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр. Сондықтан тәрбиеші баланың ойлауын өркендеткенде сақтықпен басқыштап іс істеу керек» деген [3, 62 б.].

Ж. Аймауытұлы «Жан жүйесі мен өнер таңдау» деген еңбегінде «орташа ақыл мен күшті қайрат қосылса, адам талай қызметті орындауға қабілетті болады, әсіресе, қайратты құтты, жүйелі болып келгенде, бұл қасиеттері болмаса, қандай күшті талант дарыған адам болса да, үздік талантына лайықты қызмет істеп, өзін-өзі көрсетіп, жарқырап шыға алмайды» – деген құнды пікір білдірген. Бұл ойларында білгір педагог шығармашыл тұлғаның бойындағы ерекше қасиет қайраттылығы екендігін дәлелдейді [4].

Өзгені тани отырып адам өзін-өзі тани бастайды. Бұл – рухани баюға әкелетін, білуге деген табиғи қажеттікті тудыратын шарт. Мұның барлығы ойлау арқылы жүзеге асады. Сондықтан қазіргі заманда кең өріс алып отырған оқытудың жаңа технологиялары балалардың білімді өздігінен ізденіп, игеруін қамтамасыз етеді. Сондықтан да білімнің мәні өзгерді деген тұжырым адам жинаған білімнің тек қор қалпында қалмауын, адамның өмір сүруінің маңызды шартына айналуын ғана қажет етіп қоймайды. Сонымен қатар мұнда білімнің игерілу жолының субъектінің өзіндік әрекеті арқылы жүруі де шешуші рөл атқарады. Мұнда білім дәстүрлі жүйедегідей дайын қалпында меңгеріліп, жаттанды түрде қайтарымын көрсетумен шектелмейді. Ендігі жерде білім оқушының ұғымы, ой тұжырымы, пікірі түрінде көрініс табады. Оқыту процесі оқушыда жаңа ұғымдар туғызу, оларды жүйеге келтіру, өз өміріне қажет тұстарда дұрыс пайдалануға үйрету мақсатын көздей отырып ұйымдастырылуы керек. Өйткені ой тұжырымы арқылы ғана баланың бастапқы білімінің негізінде логикалық жолмен жаңа білім алу мүмкіндігі кеңейеді.

Жеткіншек кезең (14-18 жас арасы) – балалық пен ересек кезең аралығындағы “үшінші әлем”. Биологиялық жағынан баланың әбден қалыптасып болатын шағы. Жеткіншектің әлеуметтік мәртебесі әр қилы. Жеткіншек шақ – алғашқы әлеуметтенудің аяқтаушы сатысы. Бұл жастағы басты әлеуметтік міндет – мамандық таңдау. Сондықтан білім беруді реформалаудағы жаңашылдық жалпы білім беретін мектептің жоғарғы сатысын – 10-11-сыныптарды бағдарлы мектеп деп бөлуден анық көрінеді. И. С. Кон жеткіншек кезеңдегі баланың танымдық қызметі мен зердесін дамытудың екі жағы: сандық және сапалық жағы болатынын атай келе, “сандық жағы бала дамуының осы сатысындағы, деңгейіндегі өзгерістерден – жеткіншектің зерделік тапсырмаларды төменгі сынып оқушысына қарағанда жеңіл, жылдам әрі тиімдірек орындауынан көрінеді. Ал сапалық жағы ойлау процесінің

құрылымындағы өзгеріске байланысты: бала үшін қандай тапсырманы шешуден гөрі, оны қалай, қандай жолмен шешемін деген мәселе маңыздырақ,” – дейді [5, 174 б.].

Алып ұшпа сезім, еліккіш, өзгермелі көзқарастар жеткіншектердің зерделік қызығушылығының да тым кеңеюіне жол ашады. Екінші жағынан, мұндай ауа жайылу олардың ойының жүйесіздігіне әкелуі де мүмкін. Оның үстіне бұл жастағылардың басым көпшілігі өз деңгейін асыра бағалайды да, өз бағасымен басқалардың өзі туралы көзқарастарының сәйкестенбеуінен іштей арпалысқа түседі. Енді бір тобы сабаққа мүлде енжар, ешқандай қызығушылық танытпай, тек сабаққа қатысуды парыз санағындықтан ғана келеді. Олардың ойының орнықтауы, өз болашағын дұрыс болжай алмауы теріс жолға бастауы да әбден мүмкін.

Зердені дамыту оқушының шығармашылық қабілеттерін дамытумен бірге жүреді. Мұнда баланың айтылған ақпараттарды жай түсінуі я меңгеруі емес, сол ақпаратқа зерделік қызығушылық танытуы, өзінше жаңа жол табуы маңызды болып саналады.

Өзіндік сананың дамуы – өтпелі кезеңдегі ең негізгі психикалық процесс. Жеткіншек сыртқы дүниенің бәрін өз сезімі арқылы бағалауға ұмтылады. Бұл жерде олар сыртқы нәрселерді тек көріп я баяндап қоймайды, барлық жағдайда оның ішкі сырын тануға бейімделе бастайды. Білім мен тәрбие жүйесін оқушының даралық қабілеттерін танытатындай ұйымдастыру қажеттігі дәлелденіп келеді. Оқу бала үшін әрі күрделі, әрі қызықты, әрі шығармашылық сипатта болуы керек. Әр тапсырма оқушының өзінің ішкі әлемінен хабардар болуына мүмкіндік беруіне, оның өзін-өзі сыйлауына, өз жетістіктерін дұрыс бағалауына қарай құрылуы тиімді.

Психикалық дамуы жағынан жеткіншек күрделі интеллектуальдық операцияларды орындауға бейімделеді, өзінің ұғымдық аппаратын байытады. Олардың ақыл-ой әрекеті үлкендердің әрекетіне барынша ұқсайды: олар тұрақтырақ әрі тиімдірек бола бастайды. Жеткіншектер кез келген тапсырманы емес, өз жанына жақын, болашақ мамандықтарына қатысты қабілеттерді шыңдауға көмегі бар деп есептейтін жұмыстарды орындағанды ұнатады. Сол себепті де жоғары сатыда қазақ тілінің білім мазмұнында сөз мәдениеті қамтылды. Өйткені жеткіншек қандай мамандықты қаласа да, оның өміріне қажетті шарттың бірі өзін дұрыс ұстау, айналасымен тіл табысу, көпшілік алдында өзін-өзі креативті ойлары арқылы дәлелдеу болып табылады. Мұндай дағдыларды қалыптастырудың жолдарын ол қалай да меңгеруге тырысатыны сөзсіз. Бүгінгі бәсекелестік заманның сындарына төтеп беру үшін де ол сөйлеу шеберлігінің құпияларын тануға мүдделі болады. Мәселе, осы мүдделілікке лайық білім мен білікті қалай қалып-

тастыруда. Жеткіншектің танымдық дамуының сипаты формальды-логикалық, формальды-операциялық ойлау түрінде болады. Операциялық ойлауға, біріншіден, мүмкіндіктер туралы ой; екіншіден, дәл қазіргі шындық өмірді болуы мүмкін нәрселермен салыстыру кіреді. Жеткіншек «егер былай болса ше?» деген сауал төңірегіндегі қиялға жүйрік келеді. Ойлаудың бұл түрі қалыптастыру, тексеру, бағалау қабілеттерін талап етеді. Жеткіншектердің жоспарлау, алдын-ала болжау қабілеттері артады. Яғни бұл – шындық пен қиялдың арасындағы кезең. Сонымен, осы жас кезеңіндегі ойлауға тән белгілер мыналар:

1. Мәселені шешудің жолдарын қарастыруда барлық мүмкіндіктерді ескеру қабілеті.

2. Олардың бір-біріне әсерін болжау қабілеті.

3. Бәрін ойша жинақтап, ойша ажырата алу қабілеті.

Формальды-операциялық ойлауды дамытуда мәдени және әлеуметтік факторлар, әсіресе, білімдік деңгей үлкен маңызға ие. Ойлаудың бұл түрі жаңа ғылымдарды игеруге мүмкіндіктерді кеңейтеді.

Есте болатын бір мәселе осы жастағы ойлаудың бұл түрі балалар үшін аяқ астынан пайда болмайды. Ол баланың осыған дейінгі дамуымен қатар өрістейді. Сондықтан жеткіншектің мұндай қабілеті жаңа “секіріс” ретінде емес, олардың тілдік қабілетінің, дағдыларының жақсаруы нәтижесінде оның қоршаған ортамен өзара әрекетінен қалыптасқан тәжірибелері ретінде бағалануы орынды.

Ол абстрактылы, теориялық, гипотетикалық-дедуктивтік ойлауға бейім келеді. Осы кезде ұсынылатын білім де құрылымы мен мазмұны жағынан күрделеніп келуі абзал. Оған бұрынғыдай дайын ереже, дайын мысалдардан гөрі оқыған білімі негізінде өздігінен шешім жасау, өзіндік даралыққа қол жеткізу түріндегі тапсырмаларды орындау қызықтырақ көрінеді. Сабақтарды осындай тапсырмалармен байланысты құру әрине, өз кезегінде оқушының өздік жұмыстарға деген шынайы қызығушылығын тудыруға үлкен мүмкіндік береді.

Бұл тұста оқушы үшін білімнің өмірлік мәні өзгереді, ол білімді өзінің болашағын дұрыс құрудың басты кепілі деп түйсінеді. Тек мектептік біліммен шектелмей, түрлі ақпарат көздерінен қосымша білім жинауға ұмтылады. Олардың танымдық қызығушылығы кеңейіп, тұрақтанады, барлық іске саналы қарауға тырысады. Қызығушылықтың бағыттары мен таңдамалық сипаты оның өмірлік жоспарымен тікелей байланысады.

Жеткіншек кезеңде оқушының метакогнитивтік іскерліктері – өзін-өзі бақылауы, өзін-өзі басқаруы – қалыптасады. Жеткіншек кезеңдегі танымдық дамуға тән белгілер:

1. Естіген ақпараттарды есте сақтау мен басқаға жеткізудің түрлі механизмдерін тиімді қолдану.

2. Тапсырмаларды шешудің түрлі жолдары мен күрделі стратегияларының дамуы.

Жеткіншектер сценарийлер мен сызбаларды дұрыс қолдануға да бейім келеді. Олар күрделі сценарийлерді ерекше жағдайларда қолдануды қалайды. Анализ, синтез, теориялық жалпылау, дәйектеу мен дәлелдеу секілді интеллектуальдық операцияларды меңгеруге бейімділік осы жаста көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын дамытуға, түрлі пікірталас түрлерінде өз қабілетін танытуға мүмкіндік беретін жұмыстарды дұрыс ұйымдастыру қажет. Кез келген тақырып жеткіншектің рухани қажеттігін қанағаттандыруға бағытталуы тиіс. Ж.Пиаже жеткіншек жасындағы баланың логикасында ғылыми ойлау формасы бар деген тұжырымы осыны айғақтайды. Абстрактылы ойлаудың әсері әлеуметтік мәселелерді тануға жетелейді. Сол себепті жеткіншек кезеңге өзін таныту мен эгоцентризм де, біршама дамыған моральдық сана да тән.

Жеткіншектер әлеуметтік, саяси және моральдық мәселелерді талқылауға құмар болады. Өздерінше тұжырым жасауға талпынады. Жеткіншек өзінің өткенін, бүгінін, ертеңін іштей сабақтастыруға тырысады. Жеткіншек үшін үлгі етіп ұстанатын белгілі бір тұлғалардың болуы да маңызды. Отбасының, адамгершіл қоғамның, адамның идеалдық бейнесін жасап алып, соған жетуді армандайтын кездері де болады. Сондықтан, сөз мәдениеті жөніндегі материалдар ұнтаспалар мен бейне материалдар арқылы шешендердің сөзін тыңдату, олардың өзін-өзі ұстау әдептерімен жиі таныстырып отырудың пайдасы көп. Бұл бір жағынан, оқушының тілдік талғамын қалыптастыруға оң ықпал етсе, екінші жағынан, өзін ұстау мәдениетін үйренуге, сонымен қатар креативті ойлауын жетілдіруге негіз болады. Қажетті дағдыларды меңгерген соң, келесі кезекте ол мәселенің қойылысын бірден аңғаруға, мәселені дұрыс көтере білуге, әр түрлі жағдаяттарды өздігінен шешім жасауға ыңғайланады. Мұның қай-қайсысы да оның дамуында тиісті рөл атқарады.

Педагогика ғылымдарының докторы Дәулетбекова Жанат Тұрарбекқызы өзінің «Жалпы білім беретін орта мектептерде қазақ тілінен сөз мәдениетін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері» атты диссертациясында осы мәселеге кеңінен тоқталып, өз жұмысында шығыстық тәрбиедегі мына бір ойды орынды келтірген: “баланы 7 жасқа дейін патшандай күт, 7-ден 14 жасқа дейін құлындай тұт, 14-тен әрі қарай досым деп ұқ” дейтін қағида тұрғысынан қарағанда, өзара сыйласымдылықты жоғары қоятын жас адам. Сондықтан онымен жүргізілетін барлық жұмыстың аясында ізгілік қатынас орнығуы ұтымды [6,117]. Расында да жеткіншектер өз ата-аналарына да, әлеуметтік институттарға да сын көзбен қарай бастайды. Жоғарыда айтылған шығыстық “досым деп ұқ” қағидасы жанданады. Ата-ана тарапынан неғұрлым еркіндікті сезінген

сайын жеткіншек оларға жақындай түседі және оларды құрметтеу сезімі артады.

Жеткіншектердің ең бір қиналатын тұсы – қазіргі жағдайда баса-көктеп еніп келе жатқан батыс әсері мен ұлттық құндылықтар арасындағы қайшылықтарды қалай шешу жолы. Әке-шешесімен, ата-әжелерімен келісе алмайтын тұсы да осы. Әсіресе, киіну, өзін ұстау, құндылық мәселелері балалардың ойын әр тарапты етеді. Заманына да сай болғысы келеді, ата-ананың сөзінің де дұрыстығын түсінеді. Сондықтан жоғары сыныптарға ұсынылатын пікірталас тақырыптары олардың өз өміріне қатысты алынып, дұрыс шешімге өздері келулеріне жағдай туғызылуы абзал.

Сонымен, негізгі және жоғары мектеп жасындағы балалардың даму кезеңдерінің – жасөспірім, жеткіншек кезеңдердің – өзіндік ерекшеліктерін білу оқу үрдісін ұйымдастыруға және білім сапасын арттыруға тірек болатыны сөзсіз. Өзіне деген құрмет пен сенімді сезінгенде ғана оқушы мектептің, оқудың, білімнің мәнін дұрыс түсінетін болады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. «Қазақстан -2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы.-Астана,Ақорда. – 2012.
2. Дистервег А. А. Избр. пед. соч.: – М., 1964. – 179 с.
3. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы, 1992. – 147 б.
4. Аймауытов Ж. Жан жүйесі және өнер таңдау. – Алматы, 1984 – 157 б.
5. Кон И.С. Психология современного подростка. – Москва,1986. -231 с.
6. Дәулетбекова Ж.Т. Жалпы білім беретін орта мектептерде қазақ тілінен сөз мәдениетін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері // Педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2008.

Тойшыбеков Нұрсұлтан Нұрланұлы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің
2 курс магистранты, филология факультеті, Nursultan-9191kz@mail.ru

Нышанова Салтанат Тыныбекқызы

п.ғ.к., Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті,
филология факультеті saltanur@mail.ru

В.Ф. ШАТАЛОВТЫҢ ТІРЕК-СЫЗБАЛАР ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Түйін. Мақалада В.Ф. Шаталовтың тірек-сызбалар арқылы оқытудағы технологияларының пайдасы, тірек-сызбалардың негізгі мақсаты, мазмұндық ерекшелігі, оқыту кезеңдері, оқыту әдістемелері және шет тілін оқытудағы студенттерге қалай әсер ететіні жөнінде қарастырылады. Сонымен қатар, оқыту әдістемесіндегі зерттеудің өзектілігі студенттерге сапалы білім беру арқылы тәрбиелік отырып баланың сабақты толық меңгеруін қалыптастыру болып табылады.

Резюме. Статья В.Ф. Шаталова рассматривает пользу обучения технологий посредством опорных схем, существенные цели опорных схем, особенности содержания, этапы обучения и влияния методического обучения и преподавания иностранного языка для студентов. В то же время, актуальность обучения методикой исследования, при качественном образовании и воспитании студента формирует полное освоение урока.

Summary. This article considered using of teaching methods in the scheme of V.F.Shatalov, the main aims of scheme, peculiarities of contents, teaching stages, teaching methods and the influence of methodical training of foreign language teaching for students. At the same time, the relevance of teaching research methods are forming quality education and training the students interest in the lesson.

Педагогика ғылымының дамуына, өркендеуіне үлес қосқан қазақтың белгілі ағартушы педагогтары, философтары, психологтары айтарлықтай септігін тигізген. Қазақстанда ағартушылық идеясын негізге көтергендердің бірі - Ш.Уәлиханов болып табылады. Ш.Уәлихановтың өзіндік педагогикалық көзқарастары болды. Ғалым-ағартушы Ш.Уәлиханов қазақ жерінде мектеп, оқу ісін дамыта отырып туған халқы алдыңғы қатарлы мәдениетті елдерге жетуін армандады. Ш.Уәлиханов ағартушы-ғалым, демократ ретінде көздеген ой-пікірі - халқына қайткенде де білім беру, оқыту, оны дүние тануға жетелеу болды [1, 8].

«Қазіргі уақытта жастарға ақпараттық технологиямен сабақ беру әлемдік стандартқа сай оқытуда қажет», - деп Елбасы атап өткендей, қазіргі заман ағымындағы педагогикалық технологиялардың әдіс-тәсілдері мектеп өміріне енгізу, оны әр пән ұстаздарының тиімді қолданыла білуі қазіргі таңдағы білім сапасын көтерудің бірден-бір жолы

болып саналады. Мұндай технологиялардың бірі – В.Ф. Шаталовтың тірек-сызбалар технологиялары болып табылады. В.Ф. Шаталовтың тірек-сызбалар технологиясының негізгі мақсаты:

- студенттерге ұстаздың қажетті сілтемелері бойынша білім, білік, дағдыны қалыптастыру;
- жеке мәліметтеріне қарамай, барлық студенттерге білім беру, жеделдете оқыту.

В.Ф. Шаталовтың тірек-сызбалар технологиясының принциптері:

- тірек-сызбаларды қолдану, үздіксіз қайталау, кезеңдік міндетті бақылау, ірі блокпен білім беру;
- студенттерді жеке үйрету;
- ізгіліктік (барлық студенттер дарынды);
- мәжбүрсіз білім беру;
- студенттердің қателігін түзету, оларды жетістікке жетелеу, жетістігін жариялау, шиелініссіз білім беру;
- оқыту мен тәрбиені біріктіру.

В.Ф. Шаталовтың тірек-сызбалар технологиясының мазмұндық ерекшеліктері:

- оқу материалдары іріктеліп беріледі;
- блоктық түрде ұсынылады;
- оқу материалдары тірек-сызбалардың үлгісі конспект түрінде ұсынылады.

Тірек-сызбалардың мән-мағынасы (сөз, үлгі, белгі, сурет және т.б.) білдіретін құрамдық үлгі болып табылады.

Тірек-сызбалардың конспекті - қысқаша конспект сияқты ұсынылады (оқу материалдары сызба, сигнал, көрнекі құрал ретінде көрсетіледі).

Жаңашыл мұғалім методикасының негізгі элементтерінің бірі - тірек сызбалар болып табылады. Бұл - игеруге тиісті білімнің мазмұны кодталған түрдегі көрнекілік схемасы. Көрнекілікке негізделген тірек-сызбалар жаңа сабақты түсіндірге және оны есте қалдыруға жеңілдететін болады [2, 52].

Сурет, схемалар, сызба мектептерде игерілетін білім сипатына сәйкес эпизод тектес қолданылады.

В.Ф. Шаталовтың көрнекілік схемаларын пайдаланудағы жаңалықтары - олардың білім беру үрдісінде ұсынылатын ерекше рөл болып табылады.

Көрнекілік құралдарды пайдаланудың әртүрлілігі, тірек-сызбалардың мазмұнының абстрактылы және нақты компоненттерінің бірігуі, олардың маңыздылығы бойынша классификациялануы – В.Ф. Шаталовтың ұсынған көрнекілік сызбаларының ең маңыздысы болып табылады.

1929 жылы туылған В.Ф. Шаталов - украин ұстазы. В.Ф. Шаталовтың практикалық бірінші ерекшелігі – білім беру үдерісіндегі студенттердің жұмысын, танымдық іс-әрекеттерді кезеңге бөліп, ұстаздың қатаң түрде басқаруы жатады. В.Ф. Шаталов тірек-сызбалар арқылы оқытуда мынадай кезеңдерге бөліп көрсетті.

1-кезеңде: тақырыпты жан-жақты түсіндіру,

2-кезеңде: тірек-сызбалар плакаттарын пайдаланып, қысқаша түсіндіру,

3-кезеңде: студенттерге тірек-сызбалар (тірек плакаттарының кішірейтілген түрі) беріліп, оларды өз альбомдарына немесе дәптерлеріне желімдеу,

4-кезеңде: студенттер оқулықпен және тірек-сызбалармен үйде жұмыс істейді,

5-кезеңде: сабақ үстінде тірек-сызбаларды естеріне түсіріп, дәптерлеріне жазып алады.

6-кезеңде: студенттер ұстаз алдында тақырып бойынша ауызша жауап береді.

Алайда, теориялық материалдармен жұмыс атқару 6 кезеңнен тұрады. В.Ф. Шаталов практикасының екінші айырмашылы - бағдарламаның тығыз байланыстылығы немесе бір-біріне қарсы тақырыптарды біріктіре отырып байланыстыра білім беру болып табылады [3, 36].

Бүгінгі таңда педагогикалық технологияларды пайдалану оқушылардың өздігінше жұмыс істеуін ұйымдастыруға тигізер пайдасы зор. Студенттердің өзіндік жұмысы - ұстаздың қажетті нұсқаулары бойынша студенттердің оқу іс-әрекетінің ұжымдық және жеке дара түрі болып саналады. Өзіндік жұмысты орындау барысында студенттердің белсенді ойлау, әртүрлі танымдық жаттығуларды орындау қажет. Осының нәтижесінде студенттер өзін-өзі бақылауды үйренеді, студенттерге жүктелген жұмысты орындаудағы жауапкершілікті сезініп, ұйымшылдыққа, еңбексүйгіштікке, табандылыққа, біріне-бірі деген жақсы қарым-қатынас қалыптасады.

Әдіскер-ғалымдар педагогикалық технологияның атқаратын қызметіне қарай төмендегідей топтарға бөледі:

1) Студенттің қызығушылығын ояту және жетілдіру аясында оқыту әдістемелері:

- ойын арқылы оқыту әдістемесі;
- проблемалық оқыту;
- тірек-сызбалар арқылы білім беру әдістемесі;
- сабаққа қатысу арқылы білім беру жүйесі.

2) Білім беру процесін ұйымдастыру және басқаруға арналған әдістемелер:

- бағдарламалық білім беру;
- дифференциалдап білім беру;
- даралап білім беру;
- топтық және ұжымдық білім беру әдістері;
- компьютерлік технологиялар арқылы білім беру. Осы әдістерді пайдалана отырып, шығармашылық жұмысты орындау, студенттердің белсенділігін жоғарлату мақсатында берілген

текстерге арналған деңгейлік, студенттердің интеллектуалдық ой-өрісін көтеруге арналған тапсырмаларды алып пайдалануға болады және олар жөнінде төмендегідей тұжырымдамалар жасауға болады:

- оқушылардың интеллектуалдық ой-өрісін көтеру арқылы олардың жеке тұлғалық қасиетін қалыптастыруға болады;

- белсенділік жұмыстары кезекті түрде төменнен жоғары қарай, белгілі бір жүйемен жүргізілуі нәтижесінде интеллектуалдық ой-өрісі дамиды;

- қызығушылық жұмыстарын ойдағыдай ұйымдастыра білу және студенттердің ізденімпаздығы қалыптасуы студенттерді шығармашылыққа баулиды;

- студенттер танымдық жұмыстарды орындау мүмкіншіліктеріне қарай топтарға бөліп, сәйкесінше қажетті жұмыс түрлерін таңдау арқылы жүйелі жұмыстарды іске асырудың маңызы зор;

- қызығушылық жұмыстарда дәстүрлі емес әдістерді пайдалану интеллектуалдық қабілеттерін дамытып, ғылыми және оқу-танымдық ізденістер жасауға талаптандырады.

Нәтижелі оқытуды қамтамасыз етуде қазіргі заманда пайдаланып жатқан әдіс-тәсілдер өте көп, студенттердің қызығушылығын арттыратын жаңа технологияларда қарқынды дамуда, тек әрбір ұстаз тиімдісін пайдалана білуден ұтады.

Сонымен қатар, әр педагогикалық технологиялардың өзіндік айырмашылықтары бар. Олардың басты қарастыратыны білім беруде нәтижеге жеткізу болып табылады. Педагогикалық жүйелердегі өзекті мәселенің бірі – студенттердің, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, өздігінен жұмыс істеуге үйрету, өз ойын дұрыс жеткізе білуге дағдыландыру. Педагогикалық әдістемелердің ішінде оқытуды ізгілендіру мен демократияландыру аясында педагогикалық әдістемелердің жеке тұлғаны дамытуда педагогикалық-психологиялық пәндердің маңыздылығы ерекше деп түсіндіріледі. Себебі қазіргі заманғы қоғамда ең бірінші адамгершілік қасиеттері қалыптасқан мамандар керек.

Қазіргі уақытта білім беру үрдісін басқаруды оңтайландыруға бағытталу және педагогикалық-психологиялық ғылымын жылдам дамытуға жеткізетін алдыңғы қатарлы педагогикалық практиканың біраз жетістіктері бар деуге болады.

Психологиялық көзқараста, бұл ұстаздың текстті мағыналық жағынан өңдеу әдістерін қалыптастыруын студенттердің өздерінің білім беру жұмысын ұйымдастырушы тәсіл ретінде тірек-сызбаларды қолданылуын, мнемотехникалық әдістерді, студенттердің ойлау шығармашылығының жалпы әдіс-тәсілдерін дамытуды білдіреді. В.Ф. Шаталовтың зерттеуінше студенттер жаңа мәтінмен жұмыс істегенде осы тәсілдерді кеңінен қолданатынын есте қаларлық нәрсе.

В.Ф. Шаталов студенттерден белсенді жұмыстардың жаңаша түрлерін талап етеді. Сөйлеу тәжірибесі, оқу құралдарын қайтадан жаңарту тәжірибесін дамытып отыратын мәліметтерді бірқалыпты ұнтаспаға ауызша сөйлеу арқылы (дәрісте 20 студентке дейін) іске асыруға болады; осы жазылғандарды кезекпен кезек тыңдау және бағалау - осының барлығы белсенді түрде жауап қайтаруға күнде әзірленудің қажеттігінен туындайды, ал тірек-сызбалардың парақтарын қолдану бұл дайындық уақытын (әрбір дәріс үшін 20 минутқа дейін) қысқартылады. Орындалған жаттығу жұмыстарын тексергеннен кейін студенттер қажетті есімдіктің орнын параққа ерекшелеп қояды [4, 142].

Студенттер шығармашылығы бұл қашан да ұстаздың шығармашылығының жаңғырығы болып табылды. Кітапшаның әрбір беті ұстаздың көптеген әдістемелік жаңа тақырыпшаларының мәнін ашып отырады: дәріс өтуге қолайлы болатын 6-8 студенттің жауап беруге арналған үлкен тақта (тақтаға қосымша орнатылған «қанаттар», тақтаның алдында тұратын баспалдақ және т.б.), студенттерге арналған кластағы анықтамалар, оқушылардың үлгерімін көрсететін белгі, қабырғаға ілінген стендісі т.б. жатады.

Ұстаз тірек-сызбаларды қолданғанда олардың әрбірінің мән-мағынасын түсінікті түрде ұғындырса және бояулы схемалармен, көрнекі суреттермен, сондай-ақ тірек-сызбаларда көрсетілген жеке парақшалармен көрсете отырып түсіндірсе, біріншісінде онша күрделі емес тірек-сызбалар студенттің ойында есте қалғанды айтып бере алады. Жазулар мен сызбаларды қағазға түсірудің өзінде-ақ алғашқы әрекетінен студент бұл жұмысты істей алатынын сезеді. Ал бұны ең нашар оқытын деген студентте істей алады. 3-4 күннен кейін студент бұл істі ынталана орындайтын болады: өйткені студент сынып күн сайын үлкен қарқынмен жұмыс істеп жатқанын көреді және ондай жазбаша жұмыстар үшін күнде жоғары баға алуға болатынын түсінеді. Студент сөйлемді дұрыс оқы-масада, тәжірибелік жұмыстар кезінде сөйлемдерде кейбір тапсырмалар ойдағыдай болмасада уайымдаудың қажеті жоқ. Істің ішкі жағдайын терең түсіну үрдісінде біртекті жұмысқа қызығушылық таныта араласу мен білімді жинау үрдісі жүріп жатады. Осы арада қаншама студент ауызша жауап береді. Дәстүрлі әдіске тән сынып алдында қате жауап беруден студент қысылудың қажеті жоқ. Студент өзінің білімсіздігінің сынып алдында көрсеткісі келмейді. Мұндай жағдайда студент ұстазбен қарама-қарсы отырып жайлап түсінгенін айтқан жөн немесе қарапайым жолы ұнтаспаға жазсын. Нашар оқытын студент өзінің ұнтаспаға жазғанын ұстаздан басқа ешкім естімейтінін және ұнтаспаға жазылған жауабында қателіктер барын ешбір студент естімейтінін жақсы біледі. Алайда

ұнтаспадағы жауабы дұрыс болса, ертеңгі күні оны сынып бойынша тыңдайтын болады. Мұндай қарапайым методикалық әдіс кей жағдайларда өз-өзіне деген сенімділік қалыптастыруға қаншама рухани күш-қуат береді. Ұнтаспа арқылы сабақ сұрағаннан кейін студенттер тақтаға қорықпай шыға алады және ағылшын тілі сабақтары бойынша тірек-сызбаларды еркін дауыстап айталатын болады [5, 96].

Ұнтаспаға жазылғаннан кейін студенттер өз үйінде ұнтаспалары бар студенттер өздерінің жауабын ұнтаспа лентасына жазып, оны сызу пәнінен берілген тапсырмаларды орындауда, таңертеңгі денешынықтыру жаттығуы кезінде, кішкене уақыты болғанда бірнеше рет қайтадан тыңдауға болады. Нәтижесінде, жауаптары сауаттанып, дәріске дайындалу уақыты қысқарғанын, нақтылана түскенін, көптеген студенттер үшін тәртіп қатаң және ұтымды болғаны бірден байқалады.

Ауызша дәріс сұрау уақытында студенттер тірек-сызбалары бар парақтарды (ұнтаспалық және жайлап студенттен сұрақ қоя отырып сұрау уақытында) немесе тірек-сызбаларды (тақта алдында тұрып жауап берген кезде) қолданылады. Осылай дәріс сұрау уақытында студенттердің психологиялық жағдаяты немесе еркін дәріс түсіндіруі осындай объективті жағдайлардан байқалады.

Жаттығу жұмыстарын еркін таңдап алуда ерікті өтілген дәрістерді есте сақтауға жәрдем ететін және ауызша сөйлеуді үйретуге қалыптастыратын тірек-сызбалардың көрнекілік жүйесінің барлығы ортақ мақсатқа негізделген: студент білім алуда табысқа жетуі керек! Осы мәселені Канадалық психиатр Ганс Сельенің әртүрлі ортаға байланысты жүргізген психологиялық зерттеулері қатты (стрестік) шаршаудан әрдайым көңілі қалуы мен жолы болмауының салдарынан болатындығын дәлелдеп көрсеткен. Тапсырмалар күнделіктегіден қиындау болсада табысқа жеткен жетістіктер жұмыс тонының өсуіне, дәріс түсіндіруде студенттердің қызығушылығы өсуіне септігін тигізеді.

Көптеген ғалымдардың есептеуі мынадай сипаттаманы көрсетті: дайындықсыз, алдын-ала бейтаныс мәтінді дауыстап оқығанда оқу жылдамдығы бір минутта 230 сөзден, ал таныс мәтінді дауыстап оқығанда бір минутта 250-260 сөзден аспайды екен. Сонымен қатар белгілі бір оқиғаны жылдам әңгімелеп көріңіз, алайда сіз бір минутта 190 сөзден артық айта алмайсыз.

Дәрістің сөздік мөлшері 2500 сөзге сирек жетеді. Жаңаша әдістемелік жағдайға байланысты дәрістің сөздік мөлшері 1,5-1,7 есе арттыруға мүмкіншілік болады! Бұл әдістің дамуына ең бірінші тірек-сызбалар көмектеседі. Тірек-сызбалардың белгішелерін қолдана отырып, студент қиналмай-ақ ағылшын тілінде сөйлеу жылдамдығын арттыра алады және қыстырма сөздерді жоя отырып сөз арасындағы үнсіздікті қысқартады. Егерде дәріс сұраудың жаңаша әдісі мен ұнтаспаның қан-

дай екенін ескеретін болсақ, онда әрбір студенттің үлесіне тиетін дәрістегі сөздік мөлшері 2,8-3,1 есе ұлғаятынын ғалымдар дәлелдеген.

Тірек-сызбаларды қағаз бетіне қайтадан түсіру үшін бірнеше уақыт үйренген соң жылдам орындайтын болады. Сондықтан көптеген студенттер белгіленген уақыт ішінде жазбаша жұмыстарын орындауда көп қиыншылық туғызбайды.

Қорытындылай келе, В.Ф. Шаталовтың ең негізгі жетістігінің бірі тұтасымен оқу процесінде және дәріс кезінде ыңғайлы психологиялық жағдаят тудыра білуі және студенттердің өздері еңбектеніп оқуға деген жоғары деңгейлік ішкі дайындығын қалыптастыруы жатады. Бұдан ұстазбен студенттің ішінара қарым-қатынасының көптеген ерекшеліктері көмегін тигізеді: студенттерге үй тапсырмасын орындау жүктелмейді, тек ұсынылады; грамматикалық тапсырмаларды «жартылай міндетті» жағдайда жүктеледі: дәріс сұрау жәймен, ақырын, сенімді, студенттердің қателігі басқалар білмейтіндей жүргізіледі; студенттер дәрісті түсіндіру үшін орнынан тұрудың қажеті жоқ; ұстаздың қойған бағасымен таласудың қажеті жоқ. Нәтижесінде – әрбір студент жақсы оқуға болады деген сенім, әрбір студенттің өзін сыйлай білудің сенімі

артып, сонымен қатар қиын тапсырмаларды да атқаруға шамасы жететініне өзіне деген сенім қалыптасады. Міне, осылардың барлығы көрсетілген мәселелердің шешімін табудың жолдарын көрсетеді. Мұндай жағдайда дәстүрлі білім берудегі келеңсіз жағдайлар – көшіріп алу, сыбырлап «көмектесу», уақытты босқа зая кетіру жойылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бабаев, С.Б. *Жалпы педагогика: оқулық* / С.Б. Бабаев, Ж.К. Оңалбек. - Алматы: "Нұр-Пресс", 2005. - 212 б.

2. Шаталов В.Ф. *Педагогическая проза: из опыта работы школ г. Донецка*. - М.: Педагогика, 1980. - 94 С.

3. Шаталов В.Ф. *Точка опоры: об эксперим. методике преподавания*. - М.: Педагогика, 1987. - 158 с.

4. Шаталов В.Ф. *Эксперимент продолжается*. - Донецк: Сталкер, 1998. - 396 С. - 966-7104-71-0

5. Шаталов В. Ф. *Куда и как исчезли тройки. Из опыта работы школ Донецка*/В. Ф. Шаталов; Предисл. В. В. Давыдова. - М.: «Педагогика», 1980. - 134 с.

ТӘРБИЕШІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Бұл мақалада педагогтың инновациялық қызметінің ерекшеліктері қарастырылған. Отандық және шет елдік ғалымдардың осы мәселе тұрғысынан ойлары мен әртүрлі классификация ұсынылған.

Резюме. В статье рассматриваются особенности инновационной деятельности педагога. Представлены различные классификации и точки зрения отечественных и зарубежных ученых на данной проблеме.

Summary. The peculiarities of innovative activity of teacher are discussed in article. There are different classifications and points of native and foreign scholars according to this problem.

Қазіргі білім беру үдерісте тәрбиешінің инновациялық қызметі көкейтесті мәселелердің бірі болып келеді. Көптеген ғылыми зерттеулерде инновациялар жеке тұлғаның зияткерлігімен анықталатынын дәлелдейді. Өйткені, инновациялық технологиялар әлемдегі экономикалық және әлеуметтік үдерістердің 90%-ын құрайды.

Сонымен қатар, бүгінгі уақытта инновациялық технологиялар білім сапасын арттыруда, бәсекеге қабілетті болуда шешуші рөл атқаратыны айқын. Тәрбиешінің инновациялық қызметі заманауи білім берудің негізі бөлігі. Инновациялық қызмет білім сапасын үнемі арттырып отырады. Яғни, бұрынғы тәжірибе элементтерін қолдана отырып, жаңа формада жаңалық ойлап табуы, педагогикалық тәжірибелерді салыстыру, зерттеу және оқу – тәрбие жұмысында жаңа нәтижеге қол жеткізу, жаңа педагогикалық жаңалықтарды енгізу. Педагогикалық инновация – педагогикадағы жаңашылдық қызметі, білім беру мен тәрбиелеудегі технологиялардың мазмұнын игеру және тиімділігін арттыру.

Қазіргі кезде Қазақстанның білім беру ұйымдарында жаңа модель құрастыруда. Білім беру стандарттарында да инновациялық білім беру қарастырылған. Қазақстанның білім беру жүйесінде жаңа зерттеу жұмыстары, жаңа технологияларды кеңінен қолдануды кеңінен жүзеге асырылуда.

Қазақ балабақшаларында жұмыс істейтін болашақ мамандар инновациялық технологияларды меңгерген, кәсіби міндеттерді шеше алатын, жаңа заманғы озық технологияларды тәжірибеде қолдана алатын, шығармашыл, үнемі кәсіби біліктілігін арттыратын, терең біліммен қаруланған мамандар дайындауды қалыптастыруды талап етеді.

Жоғарғы оқу орындарында болашақ мамандарды жаңашыл сипатта дайындау мәселесінде кемшіліктер кездеседі. Университеттерде студенттерді

терді шығармашыл және озық тәжіриберер арқылы оқытады. Бірақ бұл болашақ педагогтарды инновациялық тұрғыдан оқытуға ықпал етпейді. Арнайы курстарда болашақ мамандарды арнайы инновациялық біліммен қаруландыруға дайындайды және инновациялық проблемаларды шешуде жаңа әдістемелер ұсынады.

Педагогтың инновациялық қызметі заманауи білім беру процесінің маңызды құрамдас бөлігі.

Педагогикада инновациялық қызмет түсінігі терең және кең мағынада қарастырылады. Педагогикалық қызмет педагогикалық тәжірибені салыстыру және зерттеу, мақсатты оқу – тәрбие процесін жоғары нәтижеге жеткізу, шығармашылықты жоспарлау, іске асыру және сапалы біліммен қаруландыру. Бұл әлеуметтік – педагогикалық феномен және педагогтың шығармашылық әлеуетін потенциалын көрсетеді[1].

Инновациялық қызмет – бұл қызмет түрлерінің негізгі бір түрі, дәстүрлі жүйелерден айырмашылығы көп. Дәстүрлі іс – әрекеттерде қолдана нуда тиімсіз, қарама – қайшылықтар көп, нәтижеге жетуде және жетілдіруде тиімсіз[2].

Әрбір мектепке дейінгі мекеме тәрбиешілері жалпы жоспарланған, инновациялық қызметтері анықталған нормативтік құжат бойынша оқытады. Мұндай тәрбиешілердің бойында келесі параметрлер болу қажет:

- Қабілеттілігі, тұлғалық қасиеттері, әрбір баланың бейімділігі;
 - Креативті ойлауы. Әртүрлі шығармашылық жұмыстарға белсене араласуы;
 - Тақырыпты анық түсінуі;
 - Тәрбиешінің өз алдына мақсат қоя алатындығы. Балалардың жеке ерекшеліктеріне байланысты жоспар жүргізе алуы, нәтижесін талдауы және жүзеге асыруы. Басқа педагогтармен өзін салыстыруы арқылы, өзін – өзі бағалауын қалыптастыруы;
 - Базалық білімін тәжірибеде қолдана алуы;
 - Кез келген жағдай туралы түсінік бере алады және басқа балалардың да көзқарасын тыңдай біледі;
 - Алған білімдерін жаңа біліммен ұштастырады;
 - Кез келген жағдайдан шешім таба алады.
- Кәсіби сапасы жоғары жаңашыл педагогтарға келесі талаптар ұстанады:
- Әрбір балаға жеке диагностика жүргізеді;
 - Әрбір баланың жеке қасиеттерін ашады;
 - Бағдарланған білім беру объектілерін анықтайды, басқа да білім беру бағдарлама эле-

менттерін байланыстыра отыра, іргелі білім беру объектілерін жасайды;

- Әрбір баланың жеке қасиеттерін ескере отырып, оқыту рөлдерінің жиынтығын іске асырады;
- Әрбір балаға жеке технология ұсынады;
- Әрбір баланың жеке тұлғалық қасиеттерін және тапсырмаларды өз бетінше орындау дәрежесін анықтап, әлемдік білім беру стандарттарына сәйкес білім береді.

Әрбір педагогтың негізгі қажетті кәсіби қасиеттері бар. Осыған орай, Ресей ғалымы В.А. Сластениннің ұсынысы бойынша педагогтың инновациялық қызметке дайындығы ерекше аталады. Педагог тұлғасына тән кәсіпкерлік талаптар мынадай жүйеде қарастырылады:

- Педагогтың қызметке бейімділігіне талдау жасау;
- Педагогтың нормативтік құжаттарға сыни көзқарасы;
- Нәтиже;
- Әлемдік шығармашылық жұмыстардан хабары болу;
- Кәсіби қызметі негізінде өмірлік ниеттерін жүзеге асыру;
- Педагогтың жеке идеясынан көрінеді[3].

Педагогикада инновациялық қызметке қатысушы тұлға шешуші рөл атқаратыны анық көрінеді. Оның негізгі табысты болу факторы – жаңашылдық. Инновацияға адамдардың психологиялық тұрғыдан қарым – қатынасы қоғамның жәй – күйі және жеке топтардың жаңалықтарды енгізуі оны жүйелеп әзірлеуіне байланысты. Педагогикалық инновацияның табысты жүзеге асырылуы жаңалықтың ерекшелігімен, өзектілігімен және дайындығымен сипатталады. Инновациялық үдеріс білім беру жүйесінде жүйелі және толық зерттеуді қажет етеді. Бұл жағдайда педагог – зерттеуші, педагог – жаңашыл болу керек.

Жаңашылдыққа адамдардың көзқарасы әртүрлі. Біреулер жаңалыққа тез бейімделеді, ал одан басқалары консервативті. Кейде бір адамның бір мезгілде әртүрлі жаңалықтарға көзқарастары бірдей. Осы мәселеге қатысты психологияда субъектінің инновациялық классификациясы ерекше көңіл аударатын мәселе. Психолог Э. Роджерс субъектінің инновациялық классификациясын жасап, былай тұжырымдайды:

Бірінші топ – «жаңашыл». Олар ұжымның 2,5% құрайды. Олар үнемі тың жаңалық ендіріп отырады. Қоғаммен тығыз қарым – қатынас орнатады.

Екінші топ – «ерте іске асырушылар» - 13,5%. Олар жаңашылдармен қатар жүреді, бірақ олардың біріктірілген бірлестігі бар. Оларға көшбасшының пікірі әсер етеді. Жаңалықты ақылды іске асырушы ретінде бағаланады.

Үшінші топ – 34%. Көшбасшының рөлі сирек. Жаңалықты игеруде «ерте ісен асырушылардан»

бұрын, ал «орта» топтардан кейін көрінеді. Шешім қабылдау үшін көп уақыт кетеді.

Төртінші топ – «орта жүзеге асырушылар» - 34%. Бұл топтың жұмыс істеуіне әлеуметтік топтар әсер етеді. Нәтижесі анық және мағыналы.

Бесінші топ - 16%. Негізгі ұстанымы дәстүрлі бағыт[4].

Ресей ғалымы Е.П. Тонконогая оқыту жүйесіндегі оқу үрдісін зерттей келе оқыту динамикасын құрайтын үш фаза анықтап, оған төмендегідей түсініктеме береді:

I кезең. Дидактикалық жобалаудың мынандай құрамдас бөліктерін анықтайды:

- осы кезеңді зерттеу барысында мемлекеттік кәсіби білім мен дағдыларды диагностикалау;
- кәсіби даму үшін студенттердің жеке қажеттіліктерін анықтау;
- студенттердің қатысуымен оқу жоспарлары мен бағдарламалар әзірлеу;
- нұсқауды ескере отырып сараланған студенттерді топқа бөлу;
- институттарда студенттерге тәжірибе жүргізу арқылы оқыту және іріктеу;
- мақсаттар мен оқыту стратегияларын әзірлеу.

II кезең. Операция. Оқу үдерісін қамтиды:

- барлық құрылымдық компоненттері (мақсаты, мазмұны, нысандары мен оқытудың әдістері, дидактикалық құралдары, жобаланған қорытындысы) арасында байланыстарды құру;
- ішкі қайшылықтардың негізінде реттеу мен өзін-өзі реттеу;

III. Даму - басқарылатын институттарын дамытушы қозғаушы күші болып табылады, соның ішінде барлық ықтимал инновациялық технологиялардың шешімдері бойынша мектептердің басшылары оқыту[5].

Ғалым Ю.Л. Неймар өзінің зерттеулерінде инновацияның сипаты мен жеке қасиеттеріне қарай инновациялық процесті анықтайтын көшбасшылардың бес түрін анықтайды. Көшбасшыда қандай инновациялық қасиеттердің түрі болуы тиіс? Олар:

1. Стратегиялық қасиеттер. Логикалық ойлау. Қолда бар ақпаратты талдау, оқиғаларды сипаттау, іс – қимыл үшін ең үздік нұсқауларды қарастыру мүмкіндігі.

2. Көшбасшы әр түрлі инновациялық іс – шаралар туралы ақпарат білу[6].

Инновация – бұл бақылау, тәрбиешінің жұмысына сипаттама, инновациялық тәжірибелердің мазмұны, міндеті, іске асыру жолдары, негізгі мәселелер және оны шешуге арналған тәсілдері мен диагностика жүргізуі. Тәрбиешінің инновациялық қызметі – жаңа нәтижеге қол жеткізуі, білім сапасының артуы.

Қорытындылай келгенде, инновациялық қызмет тәрбиешінің біліктілігіне байланысты. Тәрбиешінің шығармашылық қабілеті, жаңа идеяларды

ұсынуы, тәжірибеде қолдана алуы, өз ұсыныстарын енгізе алуы, ізденімпаздығы, қызметке үнемі дайындығы инновациялық қызметке дайындығының басты көрсеткіші. Тәрбиешінің басты жетістігі жаңа педагогикалық технологияларды табысты іске асыруы, шешім қабылдай алуы, іске асыру кезіндегі қиындықтарды шеше алуы, қоғамды өзіне сендіре алуы. Инновациялық қызмет – бұл тәрбиешінің білімін үнемі жетілдіріп отыруы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Барисова Н.Я. *Сопровождение инновационной деятельности педагогов. Среднее профессиональное образование.* – Москва, 2010. №8 –С.16-21.

2. Бахрамова Г.А. *«Формирование инновационной деятельности и учителей в процессе организации методической работы в школе.* – Шымкент, 2010. –С.56.

3. Слостенин В.А., Подымова Л.С. *Педагогика: Инновационная деятельность.* –М.,1997. –С.73-79.

4. *Психология: комплексный подход/ под.ред. М.Айзенка; пер с англ.* – Минск, 2002,-С.598-599.

5. Тонконогая Е.П. *Современные инновации в деятельности и повышении квалификации педагогических кадров.* – Казань,1997. –С.13-23.

6. Неймар Ю.Л. *О типах и ролях руководителей организации в инновационных процессах// Социальные структуры нововведений в организационных системах.* – М., 1980. –С.43-43.

Омарова Сандуғаш Абиевна
п.ғ.к, аға оқытушы, e-mail: sandiom@mail.ru

Бекмолдаева Асель Мырзахановна
информатика мамандығының 2 курс магистранты asellek82@mail.ru

Джумагалиева Асылзада Нурлановна
информатика мамандығының 2 курс магистранты nurlanovna1993@mail.ru

ЭЛЕКТРОНДЫ БІЛІМ БЕРУ КУРСЫН ҚҰРАСТЫРУ МЕН КУРС БОЙЫНША ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ

Түйін. Мақалада электронды оқыту курстарын құрастыру мәселелері қарастырылады. Электронды ресурстарды құрастыру - оқытудың электронды түрлерін, білім беру орындарының оқыту тәжірибелеріне енгізудің маңызды сатысы болып табылады. Электронды білім беру курсын құрастырудың алгоритмі ұсынылады, ол бес кезеңнен тұрады: білім беру контентін таңдау және электронды түрде ұсыну үшін құрастыру; электронды білім беру курсының моделін және электронды білім берудің дидактикалық және әдістемелік қағидаларының негізінде оның пішінін анықтау; сандық контентті құрастыруға арналған құралды таңдау; контентті қашықта орналастыру және жаңа қарым қатынас жасаудың түрін меңгеру үшін платформаны таңдау.

Кілттік сөздер: электронды оқыту, электронды білім беру ресурстары, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, білім беру бағдарламалары, критериялы бағалау.

Резюме. Составление образовательного электронного курса и критериальное оценивание учебных достижений по курсу

В статье рассматриваются вопросы создания электронных учебных курсов. Создание электронных ресурсов является важным этапом продвижения электронных форматов обучения в образовательную практику учебных заведений. Предлагается алгоритм создания электронного учебного курса, который включает пять этапов: выбор или создание учебного контента для представления его в электронном виде; определение модели электронного учебного курса и его центральной фигуры на основе дидактических и методических принципов электронного обучения; выбор инструментария, с помощью которого создается цифровой контент; выбор платформы для удаленного размещения контента и освоение нового типа взаимодействия.

Ключевые слова: электронное обучение, электронные образовательные ресурсы, информационно-коммуникационные технологии, образовательные программы, критериальное оценивание.

Summary. Drafting of educational electronic course and criterion evaluation of educational achievements on-course

The article discusses the creation of e-learning courses. Creation of digital resources is an important stage of e-learning formats promotion in educational practice of educational institutions. Proposed algorithm for creating e-learning course includes five stages: the selection or creation of educational content for its presentation in electronic form; definition of e-learning course model and its central figure according to didactic and methodological principles of e-learning;

Key words: E-learning, electronic educational resources, information and communication technology, education, criteria-based assessment

Оқытушылардың сандық материалдарға және қарым қатынас жасаудың жаңа түріне негізделген, білім берудің жаңа үлгілерін қолдануға дайындығы, жоғары оқу орындарының оқу үрдісіне жаңа ақпараттық технологияларды ендіру жолындағы ең алғашқы маңызды факторы болып табылады. Электронды білім беру ресурстарын құрастыру, кез келген электронды білім беру түрлерінің жетістігінің екінші маңызды факторы болып табылады. Қазіргі таңда электронды білім берудің аспектілері қатаң назарда болуы және көбінесе ғылыми әдебиеттерде кездесетіні, заңдылық, себебі дәл солар электронды білім беру ресурстарын құру және оларды ары қарай білім беру үрдісінде қолдану үшін маңызды [1,2].

Білім беру мақсаттары үшін компьютерлерді белсенді түрде қолдану, дәстүрлі оқыту түрлерін айтарлықтай түрлендіреді және дәстүрлі білім беруден ерекшеленетін, күндізгі білім берудің қандай да бір түрлендірілген үлгісін алуға мүмкіндік береді. Мұнда электронды білім берудің гибриді, біріктірілген немесе аралас түрлері туралы айтылады. Электронды курсты жасаудың технологиялық сұлбасы бес кезеңнен құрылуы мүмкін: дайындық кезеңі; жобаны құру кезеңі; курсты жасау кезеңі; курсты тестілеу және апробациялау кезеңі; оны жетілдіру және таралымға шығару кезеңі. Барлық бес кезең де, маңызды ұйымдастырушы кезеңдер болып табылады, олар, сөзсіз, электронды білім беру курсын жоғарылату және тиімді пайдалану үшін қажет.

Дегенмен бұл бес кезең толығымен білім беруді ақпараттандыру үрдістерін басқару үшін маңыздырақ болып табылады. Ал оқытушыны бірінші кезекте оқу материалымен тікелей жұмыс жасау және оны электронды білім беру ресурсында немесе курсында ұйымдастыру мәселелері толғандырады, бұл жоғарыдағы технологиялық сұлбаның екінші кезеңіне жатады. Шет елдің зерттеулерінде бірнеше маңызды сәттер белгіленеді, оларды оқытушы электронды білім беру ресурсын құрастыру кезінде ескеруі қажет. Мысалы, электронды білім беру технологияларын қолдану ойдағыдай болуы үшін, оқытушыға келесілер қажет:

1. Электронды ресурстың немесе курстың қандай түрі қолданылатынын және мұндағы оқытушының рөлі қандай екенін анықтау, яғни курстың үлгісін және оны басқаратын тұлғаны анықтау.

2. Топтың құрамында болу. Сапалы электронды курсты жалғыз құру мүмкін емес. Бұл, ережеге сай, бірнеше адамдардың бірігіп орындайтын ісі: оқытушының, АТ- мамандарының, кітапханашылардың, әкімшіліктің.

3. Білім алу. Электронды білім беру курстары оқытушының әрдайым өзімен жұмыс жасауын талап етеді: курстарды құру және жүзеге асыру бойынша жаңа қабілеттерді алуды, жаңа ақпараттық технологияларды меңгеру, қолданыстағы ресурстармен танысу.

4. Өзара қарым қатынас жасаудың жаңа түрін меңгеру. Оқытушыға қарым қатынас жасаудың әр түрлі түрлерін және оларды жүзеге асыру үшін қолданылатын құралдарды (электронды пошта, чаттар, топтар, видеоконференциялар және т.б.) меңгеру маңызды. Әрбір студентпен және топпен байланыс орнату қабілеті, білім алушыларға курстың белсенді мүшелері болуға және білім алудың жетістігін арттыруға көмектеседі.

5. Электронды білім беруде өз функцияларын анықтау: студенттер қол жеткізе алатын, қолдан келетін мақсаттарды қоюға үйрену; студенттерден не күтілетіні туралы түсіндіру; қолжетімді болу және үстемдік етпеу; оқытудың әдістемесін мұқия тандау, білім алушылармен бірге және білім алушылардан үйрену.

6. Технологиялардан қорықпау. Бізді қоршаған орта технологиялардан құрылса да, оларды көптеген адамдар қолдануға қорқады. Дегенмен де электронды білім беру көптеген артықшылықтарға ие және оқу үрдісі елеулі түрде жақсартады. Сөзсіз, ол квалификацияны жоғарылатудың және жаңа құзыреттіліктерді меңгерудің қосымша стимулы болып табылатын, нақты бір дайындығын талап етеді.

7. Электронды курсты жүргізуге алдын ала дайындалу. Курс мұқият ойластырылған болса, оның жетістікке жету мүмкіндігі де арта түседі.

Технологиялармен жұмыс жасаудың ерекшеліктерін ескеру маңызды болып табылады. Электрон-

ды білім беру курстарындағы техникалық ақауларды да ескермеуге болмайды. Оларға болжам жасау қажет және өзің және студенттерді, электронды білім берудің мұндай ерекшеліктеріне алдын ала дайындау қажет. Жоғарыда айтылғандардан, электронды білім беру курстарын құрастыру алгоритмі тең дәрежеде маңызды және қажетті бірнеше құрастырушыларға негізделгенін қорытып айтуға болады. Бұл, біріншіден, курсты электронды түрде ұсыну үшін, білім беру материалын немесе контентін таңдау немесе құрастыру[3]. Екіншіден, бұл электронды білім беруді, оның құрастырылу жолының дидактикалық және әдістемелік қағидаларын ескере отырып анықтау. Үшіншіден, бұл сандық контентті құрастыруға арналған құралды таңдау. Төртіншіден, бұл контентті қашықтықтан орналастыруға арналған платформаны таңдау. Қорытындылай келе, бұл қарым қатынас жасаудың жаңа түрін меңгеру болып табылады.

Білім беру контентін құрастыру немесе таңдау мәселелері

Дәстүрлі білім беруге қарағанда, гибриді (аралас немесе біріктірілген) білім беруде контент аз болады деген пікір бар. Расында, оқытушы кез келген электронды білім беруді, соның ішінде гибриді білім беруді тәжірибе жүзінде пайдаланғанда, ол өзінің материалдарының мүлде жеткіліксіз екенін түсіне бастайды. Осылайша, электронды курс үшін материалдарды жинау оқытушыға кездесетін алғашқы қиындық болып табылады. Электронды білім беру курсы құрастыру барысында, оқытушы оны білім беру материалымен толтырудың екі түрлі мүмкіндігіне ие болады: дайын сандық немесе электронды ресурстарды, соның ішінде Интернет желісін қолдану; ерекше құралдың көмегімен электронды түрге келтірілетін және қашықтан қолжеткізетін жүйеде оналасқан авторлық материалды құру және жұмыстардың әдістерін қолдану. Электронды білім беру ресурстарынан талап етілетін критерийлер, ғылыми, сонымен қатар оқу-әдістемелік әдебиеттерінде де толық қарастырылған. Бұл критерийлерді тұтастай алғанда, құнды, дидактикалық, әдістемелік және технологиялық критерийлерге жіктеуге болады. Құнды критерийлерде кәсіби маңыздылық және электронды ресурстың авторлық құқығы бар; дидактикалық критерийлер, оның білім берудің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келуін, материалдың білім алушылардың құзыреттілігінің деңгейіне және ресурстың білім алушылардың жасына сәйкес келуін анықтайды; әдістемелік критерийлер оқыту материалының көлемін, оны ұсынудың модульділігін және білім беру үрдісінде жеңіл интеграциялануын ескереді; технологиялық критерийлер навигацияның қолайлылығын, тиімді эргономикалық шарттардың сақталуын және мультимедиа құралдарын сәйкесінше қолдануды білдіреді.

Ғылыми және әдістемелік әдебиетте қарастырылған электронды оқыту курстарының модельдері, олардың негізі болып табылатын қағидалар және әдістердің жіктелулеріне байланысты әртүрлі. Мысалы, Р. Тинкердің жұмыстарында электронды оқыту курстарының келесі үш моделі қарастырылады.

Қосымша модель бұл гибриді немесе аралас оқыту жүйесіндегі электронды курстың ең кең таралған нұсқасы болып табылады. Бұл жағдайда Интернет ресурстары оқытушымен дәстүрлі сабақта, тапсырмалар, тесттер, талқылаулар, оқу және өздік зертеу жұмыстарына арналған, қашықта орналасқан материалдар түрінде қолданылады[6].

Дәрістік модель – кең көлемдегі студенттер мен тыңдаушыларға жоғары сападағы контентті бір бағытта жеткізуді ұсынады және қарым қатынас жасаудың жоғары деңгейін талап етпейді. Берілген модельде оқыту материалын құрастыру барысында презентацияларды және жоғары сападағы видео бейнелердің мүмкіндіктері қолданылады. Оқытушымен өзара қарым қатынас жасау шектеулі, себебі бұл оқыту ақысын айтарлықтай жоғарылатады[4].

Курстың дәрістік моделі ынталы және тәртіпті студенттерге көбірек сай келеді. Дегенмен оны, мысалы мектептерге қолдану жарамсыз болып табылады.

Электронды хабарлама арқылы сырттай оқыту моделі студент пен оқытушының хабарлама алмасу арқылы оқыту дегенді білдіреді. Дәрістік модельге қарағанда, ол арзанырақ, оқыту материалдары аз, бірақ көптеген тесттері және бақылау жұмыстары бар.

Соңғы екі модельдің айтарлықтай кемшілі-

гі бар – студенттер арасындағы және оқытушы мен студент арасындағы өзара қарым қатынастың шектеулі болуы немесе мүлде болмауы. Электронды білім беру курсының бұл модельдері (әсіресе дәрістік және қосымша), көбінесе негізгі жоғарғы білім беру орындарындағы оқыту жүйесінде қолданылатыны көрсетіледі.

Мысалы бірінші модель түрін «қосымша модель» таңдасақ және сол бойынша электронды оқыту курсын құрастырсақ. Оның тиімділігін оқу жетістіктерін бағалау кезеңі арқылы білуге болады.

Қазіргі таңда критериялды бағалау түріне көп көңіл бөлінуде. Критериялды бағалау- оқу мақсаттарына сәйкес күтілетін нәтижелерге қол жеткізуге және дербес оқытуды түзету мен оқушылардың дағдыларын дамыту деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін алдын ала белгілі болған өлшемдерге (критерийлерге) сәйкес оқушылардың оқудағы жетістіктерін бағалау [1].

Ол формативті және суммативті деп екіге бөлінеді. Суммативті бағалау ол курсты аяқтағанда (тест, СӨЖ және т.б.) жүргізілетін бақылау болса, формативті ол курс бойы жиналатын, оқу жетістіктерін әр дәріс сайын бағалап отыратын бақылау түрі.

Формативті бағалау әдісі – портфолио арқылы тексеру. Электронды портфолио студенттің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың тиімді тәсілі болып саналады. Портфолио оқушының оқу үдерісін, оқу барысындағы белсенділігін және жеткен жетістіктерін бағалауға мүмкіндік береді. Мұндағы мақсат – студенттің портфолиосынан сын тұрғысынан ойлай алатынын дәлелдейтін жұмыстарды көру. Э-портфолиосын бағалау критериясының мысалы 3 кестеде [5], анық көрсетілген.

Кесте 1 Э-портфолиосын бағалау критериялары

Критерийлер	Жоғары деңгей	Орташа деңгей	Төменгі деңгей
Жұмысты орындау уақыттығы	Жұмыс уақытысында орындалды	Жұмыс нақты бір себеппен сәл кешігіп жасалды	Жұмыс себепсіз кешіктіріліп жасалды
Тұрақтылығы, жүйелі жаңарту	Портфолионың жүйелі толтырылуы	Анда-санда толтырылуы	Соңғы сәтте жасалынуы
Авторлық құқықты сақтау, сілтемелерді көрсету	Авторлық құқық сақталынды, барлық ақпараттық көздеріне сілтемелер көрсетілген	Абайсыз авторлық құқық бұзылған. Ақпарат көздері ішінара көрсетілген	Авторлық құқық жүйелі бұзылған. Ақпарат көздері көрсетілмеген, сілтемелер дұрыс көрсетілмеген
Электронды құралды пайдалану	Пайдаланған құралдардың алуан түрлілігі, дербестігі	Мұғалім ұсынған құралдарды қолдану	Электронды құралдарды аз игерген
Тіл және сөйлеу	Сауатты, жақсы құралған мәтіндер, авторлық идеялары бірегейлігімен ерекшеленеді	Мәтінде елеусіз қателер бар. Мәтін жақсы құралған	Қателер көп, мәтіндер нашар құралған
Дербесті және бірегейлі орындалуы	Басқа студенттер жұмыстарынан ерекшеленеді, құрамында авторлық идеялары бар, бірегейлігімен ерекшеленеді	Жұмыстың құрамында аз-маз қайталанатын элементтер мен идеясы бар	Шаблон бойынша жасалған жұмыс, басқалардың жұмысын қайталайды

Осы арада ескере кететін жай – студенттердің орындалатын жұмысы шектелмейді. Студенттердің портфолиосында шығармашылық жұмыстардың көптеген түрлерін кездестіруге болады. Олар түрлі венн диаграммалары, РАФТ әдісімен жазылған жұмыстар, семантикалық карта, түсіндірме күнделігі, концептуальды кесте, кластер, реферат, буклет және т.б.

Тіпті мектеп табалдырығына жанадан аттаған бүлдіршіндер осы бағалау түрі арқылы өзінің оқу жетістік деңгейін білуде. Егер критериалды бағалау түрін ЖОО электронды оқыту курстарын енгізсек, онда болашақ педагог мамандары өздерінің оқу жетістіктерін бақылап қана қоймай, өздерінің тәжірибесіне де енгізер еді.

Электронды оқыту курстарын құрастыруға арналған құралды дұрыс таңдау, оның әрі қарай оқыту тәжірибесінде қолданылу жетістігінің кепілі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Ж.А.Караев, Ж.У. Кобдикова. *АКТУАЛЬНЫЕ*

проблемы модернизации педагогической системы на основе технологического подхода. – Алматы, Жазушы, 2005г. – 200 стр.

2. А.Л. Бочков, В.П. Большаков, А.В. Чагина. *Информационная среда для обучения пользователей САПР геометрическому моделированию.* // *Известия СПбГЭТУ (ЛЭТИ), ежемесячный научный журнал.* – 2013 – №4. – С. 99-106.

3. Л.А. Голдобина. *Проектирование информационно-коммуникационных технологий при подготовке инженерных кадров // Перспективы развития информационных технологий. Материалы XVII Международной научно-практической конференции.* – Новосибирск.: Издательство ЦРНС, 2014. – С. 119-124.

4. Т.В. Кузьмина, Е.В. Тихомирова, Л.Ю. Гольдфарб, Н.Ю. Дворников. *Студент в среде E-Learning: учебное пособие [Электронный ресурс].* – М.: МЭСИ, 2008. – Режим доступа: http://www.bytic.ru/mesi/Zadanie/Book/elearning_1.pdf

5. Досқалиев Қ. Оқушылар білімін есепке алу-дың және бағалаудың жай жоспары. 39-41б. «Ұлағат» 5-2003.

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ ПОДГОТОВКИ СПОРТИВНОГО РЕЗЕРВА В СИНХРОННОМ ПЛАВАНИИ

Түйін. Бұл мақалада дене тәрбиесі мен спорттың мамандандырылған оқу-спорттық мекемелері болып табылатын балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде (БЖСМ), балалар мен жасөспірімдер спорттық-техникалық мектептерінде (БЖСТМ) спорттық резервтерді басқару және дайындау құрылымына талдау жасалды. Зерттеу нысаны ретінде Қазақстан Республикасында мәнерлеп жүзу бойынша мамандандырылып жатқан спортшы қыздар алынды. Мәнерлеп жүзу суда әуенмен әртүрлі қимылдарды орындаумен байланысты және ең әдемі спорт түрінің бірі болып саналады. Өйткені мәнерлеп жүзумен айналысатын спортшы қыздар күш-жігерліктерімен және шыдамдылықтарымен ғана емес, сонымен қатар икемділіктерімен, кербездіктерімен және сымбаттылықтарымен ерекшеленеді.

Кілттік сөздер: спорттық резерв, балалар мен жасөспірімдер спорт мектебі (БЖСМ), спортқа бейімделген дарынды балаларға арналған мектеп-интернат, мәнерлеп жүзу, балалар мен жасөспірімдер спорттық-техникалық мектебі (БЖСТМ), жаттықтырушы-оқытушы.

Резюме. В данной статье проделан анализ структуры управления и организации подготовки спортивного резерва в детско-юношеских спортивных школах (ДЮСШ), детско-юношеских спортивно-технических школах (ДЮСТШ) которые являются специализированными учебно-спортивными учреждениями физической культуры и спорта. Объектом исследования стали спортсменки специализирующиеся в синхронном плавании Республики Казахстан. Синхронное плавание - это дисциплина, которая относится к водным видам спорта. Связана она с выполнением на воде и под музыку различных фигур. Этот вид спорта по праву считается одним из самых красивых и элегантных, поскольку спортсменки, выступающие в нем, обладают не только силой и выносливостью, но также грацией, гибкостью и изяществом.

Ключевые слова: спортивный резерв, детско-юношеская школа (ДЮСШ), школа-интернат для одаренных в спорте детей, синхронное плавание, детско-юношеская спортивно-техническая школа (ДЮСТШ), тренер-преподаватель.

Summary. In this article, the analysis of the management structure and the organization of preparation of the sports reserve in the child and youth sports schools (CYSS), the sports technical schools for children and young people (STSCYP) which are specialized educational sports facilities of

physical culture and sport has been done. The female athletes of synchronized swimming of the Republic of Kazakhstan, were chosen as the objects of research. The synchronized swimming is a type of water sports, consisting of swimmers performing a synchronized routine of elaborate moves in the water, accompanied by music. This sport, by right, is considered one of the most beautiful and elegant, because athletes of synchronized swimming have force, endurance, flexibility and grace.

Key words: sports reserve, school (sports school) for children and young people, boarding school for the children presented in sport, synchronized swimming, sports and technical school for children and young people (STSCYP), trainer-teacher.

В Республике Казахстан, в исполнении поручения Главы государства Н.А.Назарбаева по обеспечению 30%-ного охвата населения страны систематическими занятиями физической культурой и спортом большое внимание уделяется развитию массового спорта, особенно среди детей и юношества [2].

Целью нашей работы было, научно обосновать оптимизацию технологии управления и организации подготовки спортивного резерва, в частности, спортсменов специализирующихся в синхронном плавании. На основании проведенных исследований предлагается определить, что для достижения основных целей и реализации поставленных задач ДЮСШ, СДЮШОР в рамках своей деятельности выполняют следующую работу:

1) создают условия для проведения регулярных круглогодичных занятий;

2) организуют: - систему отбора способных учащихся для будущей их специализации по видам спорта;

- процесс систематической воспитательной работы, в том числе и по развитию у учащихся навыков соблюдения спортивной этики, организованности, высоконравственных идеалов, формирование потребности к самосовершенствованию;

- учебно-тренировочный процесс с использованием передовых спортивных технологий;

5) регулярно проводят спортивные соревнования и обеспечивают участие учащихся в спортивных соревнованиях;

6) обеспечивают овладение учащимися необходимыми теоретическими знаниями и практическими навыками.

Особая роль в будущей программе долгосрочного развития водных видов спорта в Казахстане

отводится детско-юношескому спорту, перед которым поставлены две важные задачи: первая – это вовлечение детей и подростков в занятия водными видами спорта и привитие навыков здорового образа жизни, вторая – отбор и подготовка спортивного резерва для национальных команд. По словам президента Федерации водных видов спорта Республики Казахстан Тимура Кулибаева, «...подготовка достойного спортивного резерва для национальных команд, способного встать в ряд с лучшими мировыми спортсменами, может быть возможной благодаря повышению роли начальной подготовки, которая формирует основу пирамиды подготовки и обеспечивает массовость для полноценной селекционной работы...» [4].

Анализируя спортивные достижения за последние годы нашей страны, а также благодаря принятым мерам по совершенствованию системы физического воспитания детей наблюдается повышенный интерес школьников к занятиям в спортивных секциях. Надо отметить, что по итогам 2015 года охват детей и подростков, занимающихся физической культурой и спортом, вырос по сравнению с 2014 годом на 1,6% и составил 415,4 тыс. школьников из 2,7 млн. всего обучающихся в школах или 15,1%, тогда как в 2014 году этот показатель составлял 13,5% [5].

По данным Комитета по делам спорта и физической культуры Республики Казахстан за последние пять лет наблюдается устойчивая тенденция роста числа занимающихся физической культурой и спортом от общего количества населения республики (в 2012 году – 21,6%, в 2013 году – 23,2%, в 2014 году – 25,1%, в 2015 году – 26,3%) [5]. Сегодня количество ДЮСШ, школ-интернатов для одаренных в спорте детей составляет 451 единицу, включая 16 республиканских и областных школ-интернатов. Ежегодно увеличивается представительство спортсменов ДЮСШ в национальных сборных командах по видам спорта. Охват занимающихся в данных школах составляет 298,6 тыс., что показывает рост по сравнению с 2014 годом на 4,6 тыс. человек или 1,5% [5].

Детско-юношеская школа общей физической подготовки (ДЮСШ ОФП), детско-юношеская спортивная школа (ДЮСШ), детско-юношеская спортивно-техническая школа (ДЮСТШ) – это специализированные учебно-спортивные учреждения физической культуры и спорта, предметом деятельности которых в соответствии с учредительными документами является подготовка спортивного резерва. Основным нормативным документом в деятельности ДЮСШ Казахстана является Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 22 ноября 2014 года № 106 [3]. В соответствии с этим документом основными задачами спортивной школы являются:

- реализация государственных программ развития физической культуры и спорта в Республике

Казахстан по подготовке спортивного резерва;

- развитие материально-технической базы спортивной школы для обеспечения ее деятельности по организации и подготовке спортивного резерва;

- отбор перспективных учащихся и передача их в другие специализированные учебно-спортивные учреждения и школы олимпийского резерва, которые осуществляют подготовку кандидатов в национальные и сборные команды Республики Казахстан по видам спорта;

- физическая подготовка, укрепление здоровья учащихся через занятия физическими упражнениями и видами спорта, повышение уровня их общей культуры, двигательной активности, доли физических нагрузок при увеличении умственной и психологической нагрузки;

- популяризация физической культуры и спорта, здорового образа жизни, активного отдыха и досуга.

На протяжении долгих лет синхронное плавание считалось женским видом спорта. Однако на Конгрессе Международной федерации плавания (ФИНА) в Дохе (Катар) в 2014г. было принято решение включить смешанные дуэты (мужчина и женщина) в синхронном плавании в программу чемпионатов мира по водным видам спорта. Началось этому было положено на XVI Чемпионате мира, который прошел в июле 2015г. в столице Татарстана городе Казани (Россия) [6].

Специально-двигательная практика спортсменов-синхронисток охватывает различные тренировочные упражнения и виды подготовки: обязательные и произвольные упражнения синхронного плавания, плавательную, хореографическую и акробатическую подготовку, элементы прыжков в воду [6,9].

Синхронное плавание владеет теми же плюсами, что и скоростное плавание. Занимаясь синхронным плаванием, спортсмены развивают навыки не только плавания, но и ныряния, ориентировки в воде в различных положениях тела, большую координированность движений. И при этом надо отметить, что при всей красоте номеров и музыки, а также показной легкости исполнения, этот водный вид спорта очень тяжел. Именно поэтому его стоит ценить.

Спортивная подготовка осуществляется в спортивных группах, наполняемость которых регулируется требованиями этапа спортивной подготовки, правилами техники безопасности и санитарно-гигиеническими нормами.

По данным литературных источников [7,8,9,10] при осуществлении спортивной подготовки устанавливаются следующие этапы, табл. 1:

- этап начальной подготовки (НП);
- тренировочный этап (этап спортивной специализации) (Т);
- этап совершенствования спортивного мастерства (ССМ);
- этап высшего спортивного мастерства (ВСМ).

Таблица 1- Продолжительность этапов спортивной подготовки, минимальный возраст лиц для зачисления на этап спортивной подготовки и минимальное количество лиц, проходящих спортивную подготовку в группах на этапах спортивной подготовки [9,10].

Этапы спортивной подготовки	Продолж-ть этапов (в годах)	Минимальный возраст для зачисления в группы (лет)	Наполняемость групп (человек)
Этап начальной подготовки	3	7	12 - 15
Тренировочный этап (этап спортивной специализации)	5	8	8 - 12
Этап совершенствования спортивного мастерства	Без ограничений	12	6 - 7
Этап высшего спортивного мастерства	Без ограничений	13	5

В соответствии с данными источников [9,10] имеется перечень тестов индивидуального отбора по синхронному плаванию, в частности которые приведены ниже.

По виду спорта синхронное плавание тестирование проводится в два этапа: 1 этап (на суше):

- Координация круговых движений рук в положении стоя одновременно, попеременно, вперед, назад.
- Из положения, лежа, прогибание с выпрямлением рук и ног – «мостик»
- Стойка на носках, руки вверх, глаза закрыты (оценивается время удержания равновесия)
- Шпагаты правой, левой ногой (оценивается подвижность тазобедренных суставов)
- Подвижность голеностопных, локтевых, коленных суставов.

• Визуальная оценка антропометрических данных (оценивается соответствие модельным характеристикам – телосложение, морфологическая составляющая)

2 этап (в воде):

- Проведение 4 пробных упражнений в воде – скольжение, умение плавать спортивными способами (не менее 25 метров). Оцениваются гидродинамические способности – плавучесть, дальность скольжения, координация движений в воде – плавность, чувство ритма, желание и способность к обучению.

Рост спортивных результатов во многом зависит от эффективного распределения тренировочных и соревновательных нагрузок на различных этапах спортивной подготовки, табл.2.

Таблица 2-Соотношение объемов тренировочного процесса по видам спортивной подготовки на этапах спортивной подготовки

Разделы подготовки, %	Этапы и годы спортивной подготовки					
	Этап начальной подготовки		Тренировочный этап (этап спортивной специализации)		Этап совершенствования спортивного мастерства	Этап высшего спортивного мастерства
	1 год	свыше года	до 2-х лет	свыше двух лет		
Общая физическая подготовка	26 - 34	22 - 28	17 - 23	8 - 12	8 - 12	4 - 6
Специальная физическая подготовка	22 - 28	26 - 34	26 - 34	31 - 39	26 - 34	26 - 34
Техническая подготовка	36 - 47	36 - 47	39 - 51	43 - 55	48 - 62	52 - 68

Программа спортивной подготовки по синхронному плаванию – это программа поэтапной подготовки физических лиц по синхронному плаванию, определяющая основные направления и условия спортивной подготовки на каждом ее этапе, разработанная и реализуемая организацией, осуществляющей спортивную подготовку, в соответствии с требованиями республиканского стандарта спортивной подготовки.

Вывод. Основой подъема спортивных достижений в синхронном плавании является разработка структуры многолетней подготовки спортивного резерва. Однозначно, особенность подготовки спортивного резерва является одной из основной составляющей в деятельности тренера-преподавателя. Но развитие различных форм образования в Республике Казахстан и, в том числе, дополнительного физкультурно-спортивного образования, предполагает, что одной из главных задач, решаемой в системе образования, является повышение уровня профессионального мастерства педагогов, улучшение методического обеспечения, планирование учебно-тренировочного процесса на различных этапах обучения и воспитания в ДЮСШ.

Таким образом, анализируя структуру управления и организацию подготовки спортивного резерва в Республике Казахстан можно отметить, что для достижения основных целей и реализации поставленных задач, ДЮСШ в рамках своей деятельности выполняют следующую работу:

- 1) создают условия для проведения регулярных круглогодичных занятий;
- 2) организуют систему отбора способных учащихся для будущей их специализации по видам спорта;
- 3) организуют систематическую воспитательную работу, в том числе и по развитию у учащихся навыков соблюдения спортивной этики, организованности;
- 4) организуют учебно-тренировочный процесс, в том числе с использованием передовых спортивных технологий;

5) систематически проводят спортивные соревнования и обеспечивают участие учащихся в спортивных соревнованиях;

6) обеспечивают овладение учащимися необходимых теоретических знаний и практических навыков.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 03.07.2014г. №228-V «О физической культуре и спорте»
2. Указ Президента РК №168 от 11.01.2016г. «Об утверждении Концепции развития физической культуры и спорта РК до 2025г.»
3. Приказ Министра культуры и спорта РК №106 от 22 ноября 2014г. «Об утверждении перечня видов физкультурно-спортивных организаций и правил их деятельности, в которых осуществляется учебно-тренировочный процесс по подготовке спортивного резерва и спортсменов высокого класса»
4. <http://www.aquatics.kz/>
5. http://mks.gov.kz/rus/informery/komitety/kds/inf_sost_otrasli_kds/
6. <http://www.fina.org/>
7. Максимова М.Н., Максимов В.Н. Развитие синхронного плавания как вида спорта. – М., 1998. – 210с.
8. Боголюбова М.С., Максимова Г.В. Многолетняя спортивная тренировка в синхронном плавании: Учебное пособие. – М., 2004.
9. Синхронное плавание. Примерная программа спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ, специализированных детско-юношеских школ олимпийского резерва / М.Н. Максимова.-М.: Советский спорт, 2007.-192с.
10. Максимова М.Н. Теория и методика синхронного плавания: учебник / М.Н. Максимова.- М.: Советский спорт, 2012.-304с

БІЛІМ БЕРУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ СИПАТТАМАЛАРЫ

Түйін: Бұл мақалада білім беруде қолданылатын компьютерлік технологиялардың психологиялық-педагогикалық және технологиялық сипаттамалары қарастырылады.

Кілт сөздер: білім беру жүйесі, компьютерлік технология, оқытудың компьютерлік құралдары, компьютерлік орта.

Основные характеристики компьютерной технологии в образовании

Резюме. В этой статье рассматривается психолого-педагогические и технологические характеристики компьютерной технологии в образовании.

Ключевые слова: система образования, компьютерная технология, компьютерные средства образования, компьютерная среда.

The main features of computer technologies in education

Summary: This article considers the psychological, pedagogical and technological characteristics of computer technology in education.

Key words: education system, computer technology, computer education tools, computer environment.

Білім беру үдерісі интеллектуалды қызметтің басқа да формалары сияқты өте күрделі, өзіндік құрылымы бар және белгілі бір қызметті орындайды. Бүгінгі таңда педагогика саласының дидактика бөлімі оқытудың бірнеше ұстанымдарын бөліп қарастырады:

- Оқытудың ғылымилығы мен әлеуметтік шарттылығы. Бұл мұғалім дайындауда мемлекеттің қоғамның талаптарын сақтау қажеттілігін анықтайды.

- Маман дайындаудың практикалық бағыттылығы. Білім алушыларды дайындық үдерісінде практикалық қызметте қажет болатын жағдайға бағыттайды.

- Оқытудағы бірізділік, жүйелілік және мақсаттылық. Оқу үдерісінің бірізділігін, логикасын және бағытын анықтайды.

- Оқытудың қолжетімділігі мен күрделілік деңгейі. Оқыту нақты білім алушының білім жолына бүкіл күш жігерімен түгел берілуіне бағытталады.

- Білім алушылардың саналылығы, белсенділігі және ынталылығы. Білім алушылардың педагогикалық үдеріске қатысу деңгейі мен орнын анықтайды.

- Жалпы кәсіби құзырлықтың негізгі құраушыларын игеру мығымдылығы.

- Оқытудағы дербестендіру және саралау тәсілдері.

- Оқыту мен тәрбиенің бірлігі мен кешенділігі.

Оқытудың компьютерлік ортасы білім беру үдерісіне көптеген жаңа, негізгі қосымша мүмкіндіктер мен оқыту сипаттамалар енгізді.

Компьютерлік ортада оқытудың негізгі сипаттамаларын екі топқа бөліп қарастырайық (1 суретке сәйкес).

Психологиялық-педагогикалық сипаттамалар:

- Жанама түрлілік - оқытуды компьютер құралдары көмегімен немесе компьютер құралдары арқылы ұйымдастыру.

- Жекешелік (даралық) - өз әңгімелесушісін және оқыту маршрутын таңдау.

- Тәуелсіздік – уақыт пен орынға тәуелсіздік (желілік қатынас).

- Эстетикалық – қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру.

Технологиялық сипаттамалар:

- үлестірімділік – бөлінген әңгімелесушілерді қатынас жасау үшін интернет желісі арқылы пайдалану;

- виртуальдылық – уақытша қалыптасқан, ерекше қатынас жасау ортасын құру;

- эргономикалық – ережеге сәйкес, оқытудың компьютерлік құралдарында сабақты ұйымдастыруға қойылатын барлық санитарлық-гигиеналық нормалар мен талаптар сақталады;

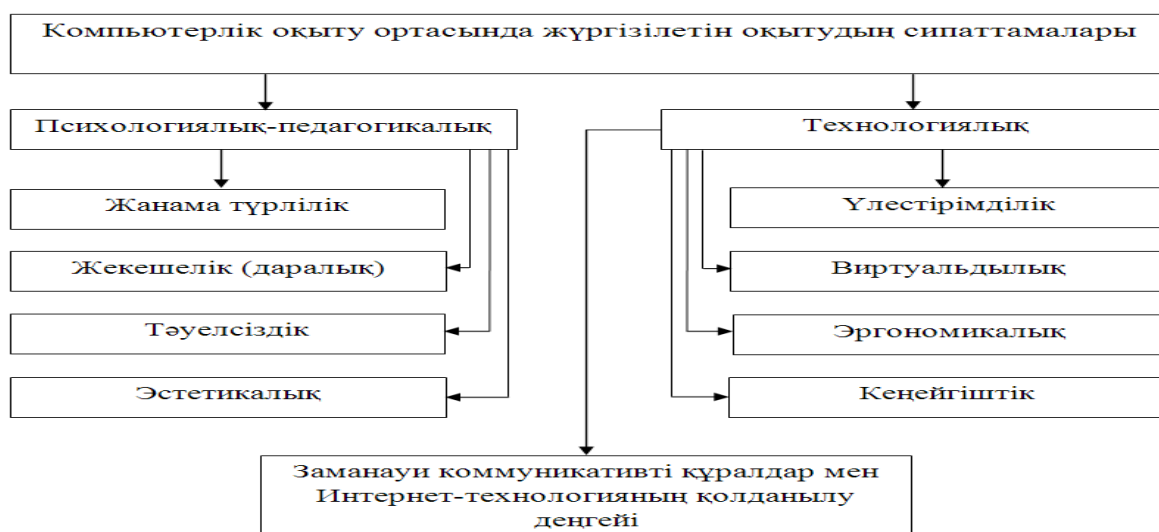
- автоматтандырылған құралдарды қолдану деңгейі – оқытудың компьютерлік құралдары қатынас жасау барысында к+өп не аз деңгейде қолданылады;

- кеңейгіштік – кез-келген шектеусіз әңгімелесушілерді іске қосу.

Білім берудің ақпаратты компьютерлік ортасы берілетін білімнің моделінен тұру керек. Сонымен қатар білім берудің компьютерлік ортасы педагогтың ықпалы мен оның жанама жолдарынан тәуелсіз түрде жүзеге асатын оқыту түрі болып табылады. Оқытылатын объектілердің компьютерлік ортасындағы талаптар басқа педагогика жүйесіндегі талаптардан өзгеше болуы керек. Компьютерлік ортада зерттелетін объект, үдеріс, құбылыстарды беру талаптары дәстүрлі ортадан өзгеше болуы керек.

Компьютерлік техниканы қолдана отырып жүргізілетін сабақтарға жоғары талаптар қойылады, өйткені оның мүмкіндіктері мен сипаттамалары ерекше болып саналады. Оқыту үдерісіне компьютерді ендіру әрине жеке пәндердің әдістемесіне өзгерістер әкеледі.

1-сурет. Компьютерлік ортада оқытудың сипаттамалары.

Оқыту үдерісінің моделін жасағанда, компьютер ортасында педагогикалық жағдайларды есепке ала отырып, оның заңдылықтарын ескеру қажет. Компьютерлік құралдар арқылы оқытудың мүмкіндіктері түрліше болып келеді. Жоғарыда көрсетілген функционалды мүмкіндіктерге сәйкес оларды келесі түрде ұсынуға болады [1]:

- білімгерлердің білім деңгейін, тапқырлықтарын және дағдыларын қалыптастыруға және олардың жеке ерекшеліктерін анықтауға арналған бөлім;

- білімгерге нақты оқу материалы мен оны меңгеруіне төмендегі жағдайларға байланысты ұсыну: оның дайындығының дәрежесі бойынша, тұлғаның психолого-педагогикалық ерекшеліктеріне орай, монитордың экранындағы оқушыға берілетін ақпаратты қабылдауына орайлас.

- Білім алушылардың танымдық қызметтеріне байланысты басқару; естерінің даму дәрежесі мен ерекшеліктеріне, білім алушының психикалық ерекшеліктерінің дамуына, білім алушының жалығуы мен жұмыс істеу қабілетінің көрсеткіштерін саралау, бір материалды қабылдау дәрежесіне қарай ұсынып, қажетінше қайталап отыру, бағдарламалық құралдардың жұмысының нүктесін қажетті жағдайда қайталап беру (кері байланыстың дұрыс және дұрыс еместері). Жеке өзіндік білім алудың траекториясын тандау мүмкіндігі, жұмыстың интерактивті режимдері мен педагогикалық жұмысқа жат конфликті жағдайларға ұшырамай жүйе жұмысына оқытушыны араластыру.

- Білім алу нәтижелеріне түзету жасауға мүмкіндік беретін бақылаудың сан алуан түрлері (қадамдық, ағымдағы, қорытынды). КОҚ да қолданылатын сан алуан түрлі бақылаулар оқыту үдерісінде түзетуге мүмкіндік беретін оқытудың тәсілі мен сапалы білім беруге бастайды.

Компьютерлік ортада оқытудың дидактикалық қызметі басқа оқыту құралдарымен салыстырған-

да артығырақ болады, яғни оқыту үдерісінде педагогты көптеген қосымша міндеттерден босатады, бірінші кезекте мәселен әр білім алушыны бақылау мен оның нәтижелерін тексеруден құтқарады, ал бұл көп білім алушылармен жұмыс жасағанда олардың саны көп болғанда қиын шаруаға айналатыны сөзсіз. Сабақтарда компьютерді қолдану барысында ол тек педагогтың ғана уақытын үнемдеп қоймай, сонымен қатар білім алушылардың дербестігін көтеруде үлкен жұмыс атқарады. Тәжірибе көрсеткеніндей сабақта әртүрлі компьютерлік құрылғыларды қолдану кезінде педагог білім алушыларға көбірек көңіл бөле алады да, жоғары шығармашылық потенциалды және оқуға құштар білім алушылардың білімін тереңдетіп, сол пәнді мейлінше зор ықыласпен оқуына көмектесе алады. Компьютерлерді практикалық және лабораториялық жұмыстарда қолдану арқылы оның теориялық сабақтармен байланысын үзбей жүргізуіне мүмкіндік береді де, оны толық меңгеруге жол ашады, білім алушылардың өз бетінше жұмыс жасауын үйретеді [2].

Атап айту керек кез-келген мықты әрі сауатты жасалған компьютерлік оқыту бағдарламасы өздігінен сапалы білім бере алмайды. Компьютерлік технология арқылы оқыту бағдарламасын ендірген кезде басты мәселе сабақты ұйымдастырудағы мақсаттар мен әдістемелерді дұрыс жасау болып табылады, оны педагог оқу үдерісіне жаңа өзгерістер ендірмес бұрын ойластыруы қажет. Бұл қалай жүзеге асатын болса сабақтың дербестігі мен ерекшеліктері де солай айқын байқала бастайды. Оқытудың кез-келген кешендік бағдарламасы оқытудың мақсаттарына сай жасалуы қажет. Оқытуды ұйымдастыруда оның мақсаттарын анықтау жұмысымен барлық педагогтар мен ғалымдар айналысады. И.В.Роберт компьютерлік оқыту құралдарының келесі педагогикалық мақсаттарын атап көрсетті [2]:

- Білімгердің жеке тұлғалық дамуы, ақпараттық қоғам жағдайында өмірге жеке тұлғаны дайындау:

1. Ой өрісін кеңейту, (мысалы, ойлаудың көрнекі - әсер етуші, көрнекі образдық, интуитивті, шығармашылық, теориялық түрлері);

2. Эстетикалық тәрбиелеу (компьютерлік графика мен мультимедия технологиясын қолдану);

3. Коммуникативті қабілеттерді дамыту;

4. Шешімі күрделі жағдайлар туындағанда оңтайлы шешім қабылдай білу немесе шешімдердің нұсқаларын ұсыну (компьютер ойындарын қолдану есебінен, шешімдер қабылдауға бағытталған қызмет түрлерін қолдану арқылы машықтану).

5. Экспериментті-зерттеуші қызмет түрін жүзеге асыра алуын дамыту (мысалы, ЭЕМ арқылы жүзеге асатын немесе компьютерлік модернизациялау мүмкіндіктермен реализациялану есебінен жүргізу).

6. Ақпараттық мәдениетті қалыптастыру, ақпаратты қабылдауды үйрету (мысалы, интеграциялы қолданбалы пакеттерді қолдану есебінен, әртүрлі графикалық және музыкалық редакторлар).

- Оқу –тәрбие үдерістерінің барлық деңгейін интенсификациялау:

1. Компьютер құралдары мүмкіндіктерін іске асыру есебінен оқу үдерісінің сапасы мен тиімділігін көтеру;

2. Оятушы мотивтерді қамтамасыз ету (стимулдарды), танымдық қызметті активациялауды ескеру (мысалы, оқыту ақпаратын визуализациялауды компьютерлік есебінен жүргізу, ойын жағдайларын қолдану, бақылау мүмкіндіктері, оқыту қызметінің режимін қалыптастыру);

3. Ақпараттандырудың жетістіктерін пайдалана отырып пән аралық байланыстарды жақсарту, сонымен қатар әртүрлі пән аралық есептерін шешуде аудиовизуальды тәсілді қолдану.

Жоғарыда келтірілген педагогикалық мақсаттар негізінде білім беру жүйесіне компьютер құралдарын ендірудің басты бағыттары анықталды:

- Оқытудың сапасы мен тиімділігін көтеру, білім беру үдерісінің біліктілігін жетілдіру;

- Білім беру үдерісінің ақпаратты- әдістемелік түрмен қамсыздандыру деңгейін кеңейту;

- Бақылау үдерісін автоматтандыру, компьютерлік педагогикалық тестілеу мен психодиагностиканы жүргізу.

- Білім беру мекемелерімен, білім беру мекемелері жүйесімен оқу-тәрбие үдерісін бақылауды жетілдіру.

- Алдыңғы қатарлы педагогикалық технологияларды тарату мақсатындағы коммуникацияның ролін күшейту.

- Қосымша білім беру жүйесін жетілдіру мен интеллектуальды бос уақыттар мен дамытушы ойын түрлерін ұйымдастыру.

Компьютер технологиясының дамуымен қатар бағдарламаланған оқыту мен компьютерлік оқыту арасында айырмашылықтар пайда бола бастады.

Бағдарламаланған оқытуда мыналар сипатталады: оқу материалдарын бөлімдерге бөлу, әр бөлімнің құрамына әдетте оқу тапсырмалары, тапсырмаларды орындау үшін берілетін ұсыныстар мен алдыңғы бөлім тапсырмаларының дұрыс орындағанының бағасы беріледі. Компьютер интерактивті жұмыс жасау режимінің есебінен, оқу үдерісін басқару жүйесіне өзгерту енгізді [3].

Компьютер құралдарын қолдана отырып оқу үдерісін ұйымдастырудың келесі артықшылықтарын атап көрсетуге болады:

- Білімгерлердің танымдық белсенді білім алуларын ұйымдастыру.

- Оқу үдерісінің оңтайландырылуы.

- Сабақта берілетін ақпарат көлемінің көбеюі.

- Білімгерлердің шығармашылық қабілеттерін ынталандыру.

- Дербес оқыту мүмкіндігіне ие болу.

Осылайша, оқытудың компьютерлік технологияларын пайдалана және байланыстыра отырып, білімді тек педагогтан ғана емес өз бетімен де алуына мүмкіндік туады. Ол үшін білім алушы глобалды ақпаратты жолға бет алады, онда оған қажетті көптеген маңызды деректер табылады.

Компьютерлік оқыту бағдарламаларының арнайы түрде құрастырылған бағдарламасын оқи отырып білімгерлер тек ақпаратпен танысып қоймай, сонымен қатар ол ақпаратты сіңіруге қажетті психолого-педагогикалық заңдылықтарымен танысады, ол оған өз бетінше дайындалу мен белсенділікпен білім алуына жағдай туғызады.

Қорыта айтқанда ақпаратты қоғамды жасау жан-жақты және белсенді компьютер құралдарын қолдануды білім берудің барлық деңгейінде жүргізбеген жағдайда мүмкін болмайды. Білім беру жүйесінде компьютер құралдарын қолданудың келесі құндылықтарын атап өту керек:

- Дәстүрлі пәндерді оқытуда өзгерістер енгізу, білім беруді шыңдау мен әдістемелерді жетілдіру.

- Оқытудың тиімділігін арттыру, оқыту үдерісінде жаңа формалы ұйымдастыруды жасау, оқытушы мен білім алушының қызметтерінде өзгерістер енгізу.

- Білім беру жүйесін басқару механизмдерін модернизациялау, білім беру үдерістері, оны жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау.

Әдебиеттер

1. Красильникова В.А. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: учебное пособие / -Оренбург – ГОУ ОГУ, 2006. – 235 с.

2. Федотова Е.Л. Информационные технологии в профессиональной деятельности: учеб.пособие. –М.: ИД «Форум»: ИНФРА-М, 2008. -369с.

3. Под ред. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие / - М.Академия. 2001. -272 с.

Urazbayev Kuanyshbek Baiymbetovich
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
E-mail: kuanyshbek_urazbayev@ayu.edu.kz

Muratova Meruyert Abilseitovna
Master student Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
E-mail: mika_333.23@mail.com

OUT - OF -CLASSROOM ACTIVITY IN A FOREIGN LANGUAGE AS ONE OF THE ESSENTIAL COMPONENT OF EDUCATIONAL PROCESS IN THE MODERN SCHOOL

Резюме. В статье речь идет о проведении внеклассных мероприятий по английскому языку. В преподавании всех школьных предметов определенное место отводится взаимосвязи урочной и внеурочной работы. Классная и внеклассная работа по иностранному языку осуществляется средствами иностранного языка в соответствии с целями и задачами обучения в школе. Внеурочная работа, так же как и урочная способствует развитию познавательного интереса учащихся, способствует совершенствованию умений и навыков, расширению кругозора. Внеклассная работа по иностранному языку имеет большое общеобразовательное, воспитательное и развивающее значение. Эта работа не только углубляет и расширяет знания иностранного языка, но и способствует также расширению культурологического кругозора школьников, развитию их творческой активности, эстетического вкуса и, как следствие, повышает мотивацию к изучению языка и культуры другой страны. С развитием науки, техники, промышленности, а также с развитием международных отношений общество встало на более высокую ступень общественного развития. В любой из этих сфер деятельности язык играет немаловажную роль. С движущимся прогрессом люди становятся грамотнее, они больше не задумываются о значении иностранного языка. Они уверены, если не сейчас, то через год или два он будет им необходим как собственный. Даже сегодня многие знают, помимо своего родного языка, два, а то и больше иностранных языков. Это говорит о том, что люди стремятся изучать иностранные языки. А это значит, что иностранные языки востребованы обществом.

Ключевые слова: Внеклассная работа, иностранные языки, развитие и формирование личности, самореализацию личности, процессе воспитания и социализации, методика преподавания иностранному языку.

Түйін. Мақалада ағылшын тілі пәні бойынша сыныптан тыс іс – шара жүргізу тиімділігі қарастырылады. Бүкіл пәндерді оқыту барысында ерекше орын сыныпта және сыныптан тыс іс-шара жүргізудің бір-бірімен байланысына беріледі. Шет тілі бойынша сыныпта және сыныптан

тыс іс –шара мектептегі оқыту жүйесінің мақсатына сәйкес жүргізіледі. Сабақтан тыс қызмет – сабақтан тыс уақытта білім алушылардың дамуы мен оқушылар ұжымын қалыптастыруда маңызды рөлді атқаратын таным мен өзін өзгерту және қоршаған орта болмысына бағытталған балалардың қызығушылықтары мен қажеттіліктері шартталған белсенділігін көрсетеді. Сабақтан тыс қызмет білім беру кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді, оқушыларды дамыту үшін қосымша жағдайлар жасайды, балаларды алып жүруді, оқытудың барлық кезеңінде бейімделу мен әлеуметтік сынама кезеңдерінде қолдауды қамтамасыз ететін желіні тұрғызу болады. Бұл жұмыс оқушылардың шетел тілі білімін тек қана тереңдете және кеңейте қоймай, сонымен қатар мәдени танымын кеңейтуге, олардың шығармашылық белсенділігін, эстетикалық талғамға тәрбиелеуде және соның салдары ретінде, басқа елдің тілі мен мәдениетін зерттеуге ынтықсын арттыруға ықпал етеді. Ғылым, техника және ауыл шаруашылықтың дамуымен, сондай-ақ, халықаралық қатынастар дамуымен, қоғамның әлеуметтік дамуының жоғары сатысына көтерілді. Осы кез келген салада тіл маңызды рөл атқарады. Қоғам дамуына байланысты адамдардың сауаттылығы артып, тілдің маңыздылығы жайлы ойланбайды. Себебі, олар қазір болмаса да, кейін бір жыл немесе екі жылдан соң, тіл олар үшін қажет болатындығын біледі. Қазіргі кезде ана тілімен қатар басқа да бір немесе екі тіл қатар білетіндер көп. Осыған орай шет тілін үйренуге деген қажеттілік артуда.

Түйін сөздер: сыныптан тыс іс – шара, шет тілдері, тұлғаны дамыту және қалыптастыру, жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуы, білім беру және әлеуметтендіру процесі, шет тілдерін оқыту әдістемесі.

Summary. The article deals with the extracurricular activities of the English language. The teaching of all school subjects' specific location is given a portion to the relationship and after-hour work. Classroom and extracurricular work in a foreign language is carried out by means of a foreign language in accordance with the objectives of schooling. Out – of –classroom activity, as well as classroom activity

promotes cognitive interest of students, contributes to the improvement of skills, expanding horizons. Out – of –classroom activity in a foreign language is very comprehensive, educational and developmental value. This work not only deepens and extends the knowledge of a foreign language, but also contributes to the expansion of cultural horizons students, develop their creativity, aesthetic taste, and, as a consequence, increases motivation to study the language and culture of another country. With the development of science, technology and industry, as well as with the development of international relations society has risen to a higher stage of social development. In any of these areas of activity, language plays an important role. With the progress of moving people become literate, they are no longer thinking about the meaning of a foreign language. They are confident, if not now, then after a year or two it will be necessary for them as its own. Even today, many of you know, in addition to their mother tongue, two, or even more languages. This suggests that people tend to learn foreign languages. This means that the foreign languages demanded by society.

Key words: *out – of–classroom activity, foreign languages, the development and formation of personality, self-realization of the individual, the process of education and socialization, methods of teaching foreign languages.*

The positive changes in the country are reflected in the educational system of educational organizations. The process of understanding the political and moral essence of the Kazakhstan patriotism, citizenship, spirituality, formation of humanistic-oriented, socially active, harmoniously developed personality. It creates the conditions for the revival of the intellectual, spiritual and creative potential of the nation in view of Kazakhstan's general mentality, cultural, national and historical traditions.

The school should form a coherent system of universal knowledge, skills, abilities and experience of independent activity and personal responsibility of students, core competencies that define the modern quality content of educational.[1,233p]

One of the goals of reform is recognized increase in the level of organization of the educational process. Against this background, it becomes relevant pedagogical problem with the search for new organizational forms of educational activity, which would be adequate to the contemporary socio-cultural conditions. Solving these problems is possible in the system of extracurricular learning activities of students, bringing together a variety of forms and methods of organization and allows giving a new dynamic to the educational process with the preservation and development of the most promising forms, methods and structures in the traditional class-lesson system of education.

Out –of - classroom activity in a foreign language is very comprehensive, educational and developmental value. This work not only deepens and extends the knowledge of a foreign language, but also contributes to the expansion of cultural horizons students, develop their creativity, aesthetic taste, and, as a consequence, increases motivation to study the language and culture of another country. [2,4p]

In organizing and conducting extra-curricular activities of teachers needed subtle and skillful observation and study of students' interests, taking into account their age and psychological characteristics, their interests.

Choosing a theme extracurricular activity for a particular level of training is determined on the one hand, the volume of linguistic material, on the other hand, the level of general education students, the possibility of implementing some interdisciplinary connections. It is necessary to make maximum use of the knowledge and skills students acquired by them in the learning process and participation in extracurricular activities, a minimum load of memorizing new material, especially one that contains unknown lexical items and grammatical phenomena.

With the development of science, technology and industry, as well as with the development of international relations society has risen to a higher stage of social development. In any of these areas of activity, language plays an important role. With the progress of moving people become literate, they are no longer thinking about the meaning of a foreign language.[3,92p] They are confident, if not now, then after a year or two it will be necessary for them as its own. Even today, many of you know, in addition to their mother tongue, two, or even more languages. This suggests that people tend to learn foreign languages. This means that the foreign languages demanded by society.

The main task of the teacher - is of interest to students studying the subject. Is it possible to have students bring their studies so much more interesting that they are meeting the teacher, repeatedly refer to him with the same question: "When will we be busy?". And wait for it, looking forward to this occupation as a kind of holiday. Such moments, when the teacher was able to call the winged and genuine student interest in the subject are truly happy for him. Of joy and develops pedagogical work. Due to this general rise in children begin to look at the teacher and openly in love, waiting, not whether he will give them more entertaining moments and passion. Wondering keen interest of students, the joy on their faces can be seen on the lessons of individual teachers in the process of learning foreign languages. In addition, the opportunities of creating an atmosphere of creative inspiration, independent of individual and collective practices of students pose different types of extracurricular activities in foreign languages.[3,96p]

Extra-curricular activities are optional and at the same time they can engage all comers.

The main challenges of the teacher during class work, as follows:

1. to deepen and expand the knowledge and practical skills of students;
2. to develop logical thinking and ingenuity;
3. Identify a more gifted and talented children, to promote their further development,
4. generate interest in foreign languages;
5. Involve children in entertaining classes and strengthen this discipline, to bring dedication, self-discipline and teamwork.

Class work in a foreign language has more comprehensive, educational and developmental value. This work not only deepens and extends the knowledge of a foreign language, but also contributes to the expansion of cultural horizons students, develop their creativity, aesthetic taste, and, as a consequence, increases motivation to study the language and culture of another country extracurricular activities are of great importance for assimilation of students of educational material and mastery of additional knowledge of a foreign language using the accessible and interesting methods.

In organizing and conducting extracurricular activities from the teacher required delicate and skillful observation and study of students' interests, taking into account their age and psychological characteristics, their interests.[4,160p]

Learning a foreign language is more effective if you are involved in extra-curricular activities, not only the knowledge and skills of students, but the training funds held in the office of a foreign language and used in the classroom.

The Cabinet is a prerequisite for the organization of modern educational process in teaching foreign languages. After all correctly fitted to a large extent depend on the results of work of the teacher and students. Well-equipped office helps students improve skills in a foreign language, have an educational impact and expand horizons. This study allows the teacher to high-impact and with a sense of satisfaction.

The value of the office to a greater extent increases in the event that it created a foreign language environment. In teaching this means at the same time and the ability to communicative orientation of extracurricular activities, and greater use of technical training aids, language laboratory equipment and visual aids.

However, teachers in different ways represent office, differently organize the learning process and extra-curricular activities, achieving a result of different levels of the program. Thus, the problem of this study should be regarded as questions: How should be designed study of a foreign language in the modern school and how it should be used after hours.

The main differences classroom activity from

the extracurricular activities are as follows[5,11p]:

1. The voluntary nature of students' participation in extra-curricular activities, in contrast to the mandatory training activities. Students decide for themselves the question of participation in different types of extracurricular activities primarily in accordance with their interests, desires to learn something new, take an additional language with some specific goals. This guiding principle of the organization of extracurricular activities requires teachers to timely detect the interest of pupils on class work and language, get them involved in after school activities they are interested in, and thus arouse their interest in it. This principle determines the content and form of extracurricular activities - it must constantly maintain, deepen and develop an interest in a foreign language.

2. The nature of extracurricular activities, which is expressed, firstly, in the absence of strict classroom regulation concerning the time, place, form their conduct. The venue of the work can be a park, a museum hall, school garden, and so on. D. Second, in the absence of strict accounting knowledge, skills and assessment in points. Check the results of extracurricular activities takes the form of reporting parties, concerts, duties, release of wall newspapers in foreign languages, and so on. D.

3. More autonomy and initiative of students in the implementation of extracurricular assignments. In contrast, academic work, where teacher assistance is playing a leading role in extracurricular activities, students are showing more independence, resourcefulness, creativity in the performance and in the organization of extracurricular activities in the selection of forms of work, corresponding to the interests of the different age groups of students, their inclinations.

In the methodological literature and school practice is traditionally distinguished three forms of extracurricular activities: individual, group and mass. [6,152p] The basis of this distribution is assigned a quantitative indication of the coverage of participants. Individual class work is carried out with individual students who are preparing a message, or a report on the country, whose language is studied, the significant dates and events, outstanding people, learn poems, songs, excerpts from literary works in a foreign language, produce visual aids, make out the wall newspaper, albums, stands, etc.

Individual work can be carried out continuously or episodically.

Collective form of extracurricular activities has a clear organizational structure and relatively permanent staff members with a common interest. This form belongs to a variety of clubs: colloquial, vocal, drama, translation, philatelists, extracurricular reading, etc. Some Methodists are encouraged to organize for students of all classes and choral speaking clubs for high school students - literary and translation and

cross-cultural. Positively proven combined circles, which combined different kinds of activities, such as learning of songs and preparation of performances, extracurricular reading and viewing of slides scanned with further discussion. Going in circles, as a rule, take place regularly.

Massive forms of extracurricular activities do not have a clear organizational structure. These include activities such as a night of amateur, festivals, competitions, carnivals, theme nights etc. These activities are carried out occasionally.[7,52p]

For the purposes of these forms can be isolated extracurricular activities on FL:

- 1) competitive,
- 2) the media,
- 3) cultural-mass,
- 4) political and mass.

Each group of these forms provides for specific activities.

Events competitive nature, contest, game, Olympics, quiz and others. Media - wall newspaper, ads, newsletter, magazine oral, digest, exhibition and quiz etc. .. Events cultural and mass character, night-festival dedicated to folk traditions of his native country or the country where the language being studied; night portrait, dedicated to the life and work of famous writers, poets, composers, actors, etc. ; Evening meeting with interesting people; PM-Chronicle in connection with any particular event. Events of political and mass character: forum, festival, press conference, trade fair of solidarity, and other teleconference.

In pedagogical literature is the concept of "unifying the form of extracurricular activities." By combining forms include children and youth clubs, school museums, libraries, film studios, theaters and clubs of cheerful and resourceful. Clubs are an effective form of extracurricular activities on the FL, as they unite students of different ages and interests, create a wider space for communication, act on self-government basics and become centers of extracurricular activities in schools. Clubs have their own names, logos, regulations and statutes. Especially popular among students are KVN (KVN), which provide for interesting contests, singing songs, poems, solving puzzles, crosswords, puzzles with visual support in the form of posters, pictures, filmstrips. Each team that participates in KVN, has its own motto, logo and song form.

As "homework" club members prepare staging works by famous foreign writers and playwrights.

It is advisable to select a form of extracurricular activities as a week of foreign language in school. [8,82p] This form is by nature a mass, as it envisages participation of a broad contingent of students, and its structure is complex, as it involves a range of different in meaning and form of events that occur in a certain period of time and aimed at the realization of an

integrated approach problems to students education.

Week of a foreign language at school as a complex form should assist the targeted organization and systematization of all extracurricular activities for FL in school, the revitalization of the circles for which the

Week becomes a kind of creative report, the formation of the creative relationship between pupils, teachers and parents, which interact in the process of preparing and carrying out the Week. Week of a foreign language is carried out in a certain period of the school year for pre-made program, which defines the objectives, the content and form of any of its components. Subjects of the activities of the Week should be interesting, informative, accessible, connected with the material and meet the age characteristics of students, the level of their language training.

As a separate form of extracurricular activities students can distinguish correspondence in a foreign language. It has not only a great educational, but also a practical value as assisting the development of student speech. Correspondence allows students to practically use a foreign language as a means of communication and to obtain additional information to the themes of the program. To promote the development of correspondence not only written but also oral speech of students, at the meetings of the circle or sections of the club hears the information in a foreign language, about which there is in the letter, the letters are arranged exhibitions, during which comments on their content. The organizing center of this work is the "School Post Office", which helps students in the correspondence, FL provides information on how to properly arrange the letters to (write address, date, etc.), offers foreign addresses of friends who wish to consist of correspondence, provides envelopes, labels, advises on the use of linguistic material characteristic of the epistolary form of communication.

As practice shows, the types of extracurricular activities, which provide the best results, should have such features:

- information content and richness, which assist the implementation of practical and educational purposes of extracurricular activities;
- communicative focus: all kinds of extracurricular activities should ensure that the use of a foreign language as a means of obtaining and transmitting information in a typical natural communication situations;
- situational: the vast majority of types of extracurricular activities should include a "set" of situations that are subject to background and stimulus actions targeted language;
- orientation tasks to increase the activity of language students; emotional forms and methods of implementation, which assists students to increase interest in foreign language activities.

References:

1. Grigorev D.V. *Vneurochnaya deyatel'nost' shkolnikov. Metodicheskiy konstruktor: posobie dlya uchitelya* / D.V. Grigorev, P.V. Stepanov. — M.: Prosveschenie, 2011. — 233 c.
2. Carter , Nunan D. *Teaching English to speakers of other languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 4.
3. Grigorev D.V. *Programmy vneurochnoy deyatel'nosti. Igra. Dosugovoe obschenie: posobie dlya uchiteley obscheobrazovat. uchrezhdeniy* / D.V. Grigorev, B.V. KuprFLnov, P.V. Stepanov. - M.: Prosveschenie, 2011. — 92-96 p.
4. T. Merkibaev, G. Abdrakhman, A. Zhumabayeva. *Some problems formation of information competence of future teachers*// *Vestnik KazNPU im. Abaya, serFL «Filologicheskie nauki»*, №2 (52), 2015 g., 160p
5. Lee , Ayaman H. *Global English and primary schools: Challenges for elementary education*, Melbourne: CAE Press, 2004, p. 11.
6. *Kak proektirovat universalnyie uchebnyie deystvFL v nachalnoy shkole. Ot deystvFL k myisli: posobie dlya uchitelya*/ A.G. Asmolov, G.V. Burmenskaya, I.A. Volodarskaya i dr./ pod red: A.G. Asmolova. — 3-e izd. — M.: Prosveschenie, 2011.-152 s.
7. Scott , Liu Chen P. *Global English and primary schools: Challenges for elementary education*, Melbourne: CAE Press, 2004, p. 51
8. Stepanov P.V. *Diagnostika i monitoring protsessa vospitanFL v shkole* / P.V. Stepanov, D.V. Grigorev, I.V. Kuleshova/ -M.: AkademFL: APKiPRO, 2003. - 82 c

Сманова Асетхан Арыстанович
Аға оқытушы Нархоз университеті aset.kz@mail.ru

Алимова Кундуз Шайыповна
Аға оқытушы ОҚМПИ Alimova_87@mail.ru

Джумабаева Асель Кабиевна
ТарМПИ asel_zhumabaeva@inbox.ru

Алиханова Гулбану Ермековна
gulbanu68@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДА CASE-STUDI ӘДІСІН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Түйін. Мақала студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыруда case-studi әдісін қолдану тиімділігі мәселесіне арналған. ЖОО студенттердің өзіндік жұмыстарын жүргізудің тиімділігі туралы баяндалып, өзіндік жұмыстардың жүзеге асыру кезеңдері айтылған. Сондай-ақ СӨЖ ұйымдастыруда қазіргі таңдағы ұтымды әрі тиімді әдісі «Case-studi» әдісі қолдану тәсілдері, кейстермен жұмыс жасау технологиясы қарастырылған.

Түйін сөздер: студенттердің өзіндік жұмысы, case-studi әдісі, оқыту үдерісі, дағды, студент, білім беру, жағдаят, оқытушы.

Резюме. Данная статья посвящена использованию метода «case-study» в самостоятельной работе студентов. Рассказываем о эффективности использования в самостоятельной работе студентов высших учебных заведений, этапы реализации самостоятельной работы. А также рассматривается способы использования метода «case-study» при организации СРС, технология работы с кейсами.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, метод case-studi, процесс обучения, умение, студент, образование, ситуация, преподаватель.

Summary. The article on the organization of independent work of students in an effectiveness of the method case-studi. Institution of higher education on the effectiveness of independent work of students in higher education institutions, their work in the stages of implementation. As well as students' self-organization of the work of modern rational and effective method «Case-studi» method, methods of use, the technology to work on cases.

Key words: independent work of students, case-studi method, the process of learning, skill, student, education, situation, teacher.

Қазіргі таңда ғылым мен мәдениеттің, техника мен өндірістің қарыштап шапшаң дамуы әрбір адамның кәсіби білімі мен шығармашылық қабілеттілігіне, білім алу біліктілігі мен дағдысына жаңа талаптар қойып отырғаны белгілі. Сол себептен әр-

бір адамның білімі мен біліктілігі ұдайы толықтырылып, жетілдіріліп және рухани дамуы үнемі артып отыруы керек. Жоғары мектептегі оқу үрдісінің мақсаттары өз білімін өмірдің нақты саласындағы қойылған мәселелерді шешуде пайдалана алатын маман даярлау. Оқу үрдісі, сонымен бірге студенттің интеллектуалдық қабілетін қабылдаған ақпаратты жан-жақты сараптап талдау нәтижесінде, пайымды ойлау біліктілігін қалыптастыруы тиіс.

Жоғары білім берудің негізгі міндеті – болашақ мамандардың өз бетімен жұмыс істеу білігін мақсатты түрде, бірізділікпен дамыту керек. Сонымен қатар үйрене білу біліктілігі мен жаңа білімді шығармашылықпен қолдана білу дағдылары да қалыптасуы тиіс. Сондықтан жоғарғы оқу орындары атқара жұмысы осы мәселесі негізге ала отырып, жан-жақты ойластырылған студенттердің өзіндік, танымдық қызметтерін ұйымдастырудың формасы ретіндегі студенттердің өзіндік жұмыстары (СӨЖ) жүргізу арқылы шешуге болады. Демек, студенттің өзіндік жұмысы - олардың интеллектуалды, жігерлі және кәсіптік қасиеттерін дамытатын, оқу бағдарламасында қарастырылған, оқу материалының мазмұны мен керекті көлемін игерудегі оқу жұмысының жан-жақты түрлері.

Нақтырақ айтқанда, өздігінен орындайтын жұмыстың мақсаты – студент алған білімін жан-жақты қарастырып дамыта білуіне, ізденіске ұмтылуына, өзінің алдына қойған мақсатына жету үшін алған ақпаратты қолдана білуіне себеп болуға негізделген.

Яғни біздің пайымдауымызша өзіндік жұмыстарды жүзеге асырудың мынадай кезеңдері болуы тиіс:

1-кезең. Осы тақырыпты немесе белгіленген мазмұнды игеру мотиві. Өздігінен ойлану, ізденіс, өздігінен саналы түрде дербес әрекет етуге бет бұрыс жасау. Негізгі тірек түсініктерді айқындап, теориялық тұрғыдағы педагогикалық, психологиялық, әдістемелік еңбектерді жинақтау.

2-кезең. Ой қозғау, ойлану, ой операцияларын дамыту, оны іске асырудың жолдарын қарастыру. Әдебиеттерге талдау жасай білуге жаттықтыру,

қысқаша аннотациялау, ойды жүйелеп конспектілеу, дерек көздеріндегі мәліметтерді жинақтау, қорыту. Теориялық алған білімдерін тәжірибеде жүзеге асыру жолдарын қарастыру. Өздігінен іздену нәтижесінде шығармашылық мүмкіндіктерін аша түсу, өз ойын жазбаша қағаз бетіне түсіре білуге дағдылану және ауызша айтып жеткізе білуге үйрену.

3-кезең. Ой қорыту. Жұмысты жүйелі жүргізіп, белгілі нәтижеге қол жеткізуге бағыттау. Ауызекі сөйлеу мәдениетін қалыптастыру, материалдың мазмұнын ашып, мәнін түсінуге жетелеу[1].

Өздік жұмыстарға ұсынылатын тақырыптар тартымды, әрі өткен материалдарды тиянақтап бекітуге, мазмұнды кеңейтуге бағытталғаны тиімді болмақ. Студенттердің өзіндік жұмыстары нәтижелі болуы, тапсырмаларды жүйелі жәнде кешенді түрінде берілінуіне байланысты.

Студенттерге өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру да тиімді әдістердің біріне айналған case-study әдісі.

«Case-study» әдісі отандық жоғары оқу орындарында АҚШ, Канада бизнес-мектептерінің тәжірибесінен алынып, қолданысқа еніп отыр. Бұл әдіс аналитикалық іскерліктерді, проблемалық міндеттерді шешудегі практикалық іс-әрекеттерді, ауызша және жазбаша дағдыларды қалыптастырады. Оқыту кезінде «case-study» әдісін қолдану Дж.Мартиннің «Таным пирамидасында» жақсы көрсетілген.

Аталған пирамидаға сәйкес, ең тиімді деп пікірталас әдістері, практикалық іс-әрекет және «Case-study» табылған [2].

Кейс әдісі нақты жағдайлар тұрғысынан академиялық теорияларды көрсетуге мүмкіндік береді. Ол студенттерді пәнді оқуға, білімді терең меңгеруге, ақпаратты өңдеуге және талдауға, әр түрлі жағдайларды саралауға мүмкіндік береді.

CASE-терді құрудың келесі негізгі сатылары белгіленген: максаттарды анықтау, әр түрлі жағдайларға критерилерді тағайындау, қажет ақпарат көздерін белгілеу, CASE – тегі алғашқы материалдарды дайындау, сараптама жасау, оны қолдану бойынша әдістемелік материалдар дайындау [3]. Оқу үдерісінде кейстермен жұмыс жасау технологиясы келесі сатылардан тұрады:

1) кейс материалдарын зерттеушілердің жеке өзіндік жұмысы (мәселені сәйкестендіру, негізгі баламаларды тұжырымдау, ұсынылған әрекетті немесе шешімді ұсыну);

2) негізгі мәселені енгізуге және оны шешуге байланысты шағын топтармен жұмыс.

3) жалпы дискуссиядағы (оқу тобы шегінде) шағын топтардың тұсаукесерлері және тәжірибе нәтижелері. CASE STUDY әдісі келесі дағдыларды дамытады.

1. Аналитикалық дағдылар. Оларға келесілерді жатқызуға болады: деректердің мәліметтерден айыру шеберлігі, маңызды және маңызды емес ақпараттарды айыра білу, талдау, елестету және оларға қол жеткізу, жіберіп алған ақпараттарды тауып, оларды қалпына келтіру шеберлігі және т.б. Нақты және логикалық ойлау қабілеті. Бұл әсіресе, ақпарат сапасы төмен болған жағдайда өте маңызды.

2. Тәжірибелік дағдылар. Кейсте көрсетілген нақты жағдайларымен салыстырғанда мәселенің күрделілігі төмен деңгейі экономикалық теорияларда, әдістер мен принциптерде қолданылатын тәжірибе дағдыларын жүйелеуге мүмкіндік береді.

3. Шығармашылық дағдылар. Ережеге сай жалғыз CASE-пен мәселе шешілмейді. Мұнда, логикалық жолмен шешілмейтін, альтернативті шешу генерациясының шығармашылық дағдылары өте маңызды.

4. Коммуникативті дағдылар. Олардың ішінен төмендегілерді атап айтуға болады: дискуссияны жүргізу шеберлігі, қоршаған адамдардың көзін жеткізу. Көрнекі материалды және басқа медиа заттарды қолдану – топтарға бірлесу, өз көзқарасын қорғау, оппоненттердің көзін жеткізу, қысқа да нұсқа есеп дайындау.

5. Әлеуметтік дағдылар. Талқылау барысында CASE-те нақты әлеуметтік дағдылар қалыптасады: адамдардың өзін - өзі бағалау тәртібі, тыңдай білу, дискуссияны қолдау немесе қарама – қарсы көзқарасты дәлелдеу, яғни, өзін өзі ұстау және т.б.

6. Өзіндік саралау. Пікірталас кезінде келіспеушілік басқалардың және өзінің пікірін жете түсінуге және талдауға септігін тигізеді. Туындаған моральдық және этикалық мәселелер оларды шешудің әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруды талап етеді.

Кейс әдісін қолдану тек оқытумен ғана шектелмейді, бұл әдіс зерттеу әдісі ретінде де белсенді қолданылады. Сонымен қатар, оқудағы оқу, білім және ізденіс мазмұнын біріктіру арқылы оқытушының кәсіптік құзыреттілігін жоғарылатудың нақты тәсілдерінің бірі. Бұл әдістің тиімділігі, ол басқа оқу әдістерімен оңай байланысуы мүмкін [4].

Кейс-стади әдісінің категориялық аппараты:

Әдістің категориялық аппаратын құру оны қолдану тиімділігін бірталай арттыруға көмектеседі, сонымен қатар оқу процесіндегі технолизациялау әдісі үшін, жаңа мүмкіндіктер ашады. Кейс-әдісте қолданылатын негізгі ұғымдар «жағдай» және «анализ», сонымен қоса олардан туатын – «жағдайды талдау» ұғымдары болып табылады [5].

Кестеде кейс - әдісін қолдану кезіндегі әр түрлі анализ түрлері көрсетілген.

Аналитикалық қызметтің көптүрлілігі	Оларға сипаттама	Негізгі түрлері
Проблемалық анализ	Проблемаларды атап көрсету, проблемалық өріс қалыптастыру, олардың квалификациясы	1. Жағдайдың проблемалық мазмұнын талдау. 2. Жағдайдың проблемалық шарттарын талдау. 3. Жағдайдың проблемалық нәтижесін талдау.
Жүйелі анализ	Құрылымымен және функцияларымен сипатталатын кейбір жүйелер сияқты объектіні жүйелік жол жағынан қарастыру.	1. Дескриптивті анализ, яғни бар құрылымдар негізінде, функция қалыптасады. 2. Конструктивті анализ яғни, берілген функциялар негізінде құрылым құрылады.
Праксеологиялық анализ	Қызметтік процесстерді оптимизациялау көзқарысына байланысты қарастыру.	1. Қызметті оптимизациялау жолдарын талдау. 2. Қызметті алгоритимизациялау және үлгілеу.
Прогностикалық анализ	Жағдайдың болашақ дамуына қатысты болжауды қалыптастыру.	1. Жүйенің болашақ күйі берілсе және болашаққа жетудің мүмкіндіктері анықталған болса нормативті прогностикалық талдау. 2. Трендтік модельдер құру арқылы болашақтың жағдайы анықталатын ізденісті прогностикалық талдау.

Оқытуды ұйымдастыру әдістері жүйесіндегі кейс әдісі:

Кейс әдісінің маңызды ерекшелігі, оның басқа әр түрлі оқыту әдістерімен тиімді үйлесуі болып табылады. Кестеде кейспен жұмысты ұйымдастыруда әр түрлі әдістермен үйлесу мүмкіндіктері берілген[6].

Кейс-әдісімен үйлескен әдіс	Оның кейс - әдістегі ролінің сипаты
Үлгілеу	Жағдайдың үлгісін құру
Жүйелі талдау	Жүйелік ұсыныс және жағдайды талдау
Ойша тәжірибе	Жағдай туралы білімді ойша түрлендіру арқылы алу тәсілі.
Сипаттау әдістері	Жағдайдың сипатын құру
Проблемалық әдіс	Жағдайдың негізінде жатқан түйінді мәселені ұсыну.
Жіктеу әдісі	Жағдайды құрастыратын қасиеттер, тараптардың реттелген тізімін құру.
Ойын әдістері	Жағдай кейіпкерлерінің жүріс-тұрысының нұсқаларын ұсыну.
«Миға шабуыл»	Жағдайға қатысты ойларды генерациялау.
Пікірталас	Түйінді мәселе және оны шешу жолдары жайлы көзқарастармен алмасу.

Жоғарыдағыларды қортындылай келе, кейстердің студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыруда келесідей тәртіпте қолдануға болатындығын байқадық.

1. **Дайындық.** Оқытушы сабаққа дейін кейс таңдап, оның негізгі және қосалқы материалдарын анықтайды, жұмыс жоспарын құрастырады. Кейс студенттерге сабақ алдында (бір-екі күн бұрын) таратылып беріледі: олар кейстің мазмұны мен ұсынылған әдебиет тізімімен жеке-жеке танысады, кейс бойынша өзіндік пікір қалыптастырады.

2. **Топтық жұмыс.** Сабақта студенттер аудиториясы 4-5 адамнан құрылған шағын топтарға бөлініп, 1,5-2 сағат ішінде кейсті талқылады, онда

қойылған мәселелердің шешімдерін бірлесе іздестіреді. Бұл кезеңде студенттердің шағын топтары бір-біріне бөгет жасамау үшін әртүрлі бөлмелерде жұмыс жасағаны дұрыс.

3. **Пікірталас.** Студенттер толық құрамда бір аудиторияға жиналып, кейс бойынша пікірталас басталады. Мұнда әр топтан сөйлеушілер (спикерлер) шығып, топтың пікірі мен көзқарастарын дәлелдейді. Дәлелдеуде алдын-ала әзірлеген кестелер, схемалар, таблицаларды пайдалану керек. Басқа топтардың студенттері әр пікірді талқылауға қатысады, бір-біріне сұрақ қойып, проблеманы шешудің басқа да варианттарны ұсынады. Студенттер өздерін белсенді ұстап, талқылау мен пікірталас қалыс қалмауы керек.

4. **Қорытынды.** Пікірталас аяқталған соң оқытушы сабақты сараптап, студенттердің көзқарастары мен әрекеттеріне баға береді.

5. **Бағалау.** Студенттер өздерінің жасаған жұмысы (пікірі, көзқарасы, шешімі) бойынша жазба есеп береді. Жазу уақыты мен форматын оқытушы сабақтың мақсатына сай белгілейді.

Өзіндік жұмыстарды ұйымдастыруда кейс-стадиді қолданғанда келесі ережелерді ескерген орынды:

- Проблемалық ситуация бір тақырып немесе бір пәннің мазмұнымен шектелмейді, әдетте ол басқа пәндердің проблемалары мен мәселелерімен тығыз байланыста болады. Кейс-стадиде студенттер пәнаралық байланыстарды табу дағдыларын көрсете білуі қажет.

- Студенттер курс бағдарламасында сипатталған тұжырымдар, идеялар мен тәсілдерді түсінетіндігін, оларды нақты ситуацияны талдау мен ұсыныстар жасау үшін қолдана білетіндігін көрсете білу қажет. Үйренушілер проблемалық ситуацияны интерпретациялаудың (өзіндік тұрғыдан түсінді) бірнеше жолы болатындығына дайын болуы керек.

- Ситуацияда бірнеше шешілмеген проблема болуы мүмкін, сол себепті де студенттер бір проблеманың шешімін тапқан соң, басқа проблеманы іздестіріп, оларды талдаудың бағыттарын анықтауы керек.

- Студенттер өз шешімдері мен ұсыныстарының дұрыстығын дәлелдеу үшін өздерінің жеке тәжірбиесінен мысалдар келтіруі керек.

Қорыта келе, Кейс стади әдісі студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың өте тиімді әдіс

болып саналады. Бұл әдістің көмегімен студенттер өз беттерінше теорияны меңгере отырып, практикалық дағдыларға да үйренеді, сонымен қатар өз ойын жүзеге асыру мүмкіндігіне де ие болады. Студент ситуацияға талдау жасау арқылы болашақ маман ретінде қалыптасады. Кейс-стади әдісі арқылы студенттер қабылдаған білімдерін тереңдете отырып бекітеді және де болашақ іс-әрекетіне шығармашылық тұрғыдан кірісуге мүмкіншілік береді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы, 2000
2. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Оқу құралы Алматы, 2009.
3. Педагогика: учеб. Пособие для вузов / В.А. Сластёнин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластёнина. – М.: Академия, 2002
4. Таубаева Ш. Введение в методологию и методику педагогического исследования. Учебное пособие / Ш. Таубаева. – «Тұран» баспасы, Түркістан: 2007
5. Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию
Издательство: Прогресс, 2000
6. Тұрғынбаева Б., Әлімов А. Оқытудың инновациялық әдістемелері мен технологияларын жоғары оқу орындарында қолдану тәжірибесі. Оқу-әдістемелік құрал. Алматы, 2011

Танирбергенова Анар Шынболатқызы
педагогика ғылымдарының кандидаты, «Тұран-Астана» университетінің доценті
E-mail: anar-tanirbergenova@mail.ru

Жанапина Анар Қайратқызы
«Тұран-Астана» университетінің магистранты E-mail: anar.zhanapina@mail.ru

Битенова Жанат Мұхамеджанқызы
«Тұран-Астана» университетінің магистранты E-mail: zhanat.bitenova@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ «МЕН» ОБРАЗЫН ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Елбасының «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауы жастарға да үлкен аманат жүктеп, ауыр жүк арқалатып отыр. Елбасы өз сөзінде: «Мен сіздерге – жаңа буын қазақстандықтарға сенім артамын. Сіздер жаңа бағыттың қозғаушы күшіне айналуға тиіссіздер», - деген жоқ па?! Мемлекет болса, өз Еліміз тәуелсіз екен, тіліміз де тәуелсіз болуға тиіс. Тіліміз азаттық алмай, өзінің тұғырына қонбай, біз қалайша Тәуелсіздіктің рухын сезіне аламыз. Тіл тәуелсіздігі – ел болашағы. Тілдің мәнін түсіну үшін қазақтың ауыз әдебиетінің мәні зор. Қазіргі қоғам дамуының жалпы білім беру мазмұнына қоятын талабы жастарға әлемдік ғылым мен процесс деңгейінде білім беру, олардың ойлау мүмкіндігін жетілдіру. Жас ұрпақ айналадағы құбылыс, қоршаған орта туралы сан түрлі мағұматтар алып, білімді игереді [1]. Бұл қазіргі таңда қазақстан бүгінде әлем таныған өркеннietті елдер қатарына қосылуға бет бұрғанда демократиялық жолмен дамушы мемлекетіміздің қалыптасуы жағдайында өскелең ұрпақтың рухани байлығы мен мәдениетін, еркін ойлау қабілеті мен шығармашылығын, кәсіби біліктілігі мен білімдерін арттыру қажеттігін туындатып отыр. Бұл тұрғыда студент жастардың «Мен» образын зерттей отырып, оны қоғам құндылықтарына сай бағыттау маңызды рөл атқаратыны сөзсіз.

Үйлесімді тұлғаны тәрбиелеу үшін, тек танымдық процесстерін ғана емес, сонымен қатар «эмоционалдық интеллектті», оның тұлғалық сапаларын да дамыту қажет. Демек, студент жастарды тәрбиелеуде ең маңызды шарт өзіндік сана-сезім мен адекватты «Мен образын» дамыту болып табылады. «Мен кімін?» деген сұраққа жауап беру – заманауи психологияның ең маңызды мәселесінің бірі десек те артық болмас еді.

Тұлғалық дамуы мен «Мен образын» зерттеуде көптеген шетелдік және кеңестік ғалымдардың еңбектері қарастырылды. Атап айтқанда, У.Джеймс, З.Фрейд, К.Хорни, К.Роджерс, Дж.Мид, Э.Эриксон, Р.Бернс, Л.И.Божович, М.И.Лисина, А.Н.Леонтьев, Л.С.Выготский, Б.Г.Ананьев және т.б.

Студент жастардың бойындағы «Мен образы» — бұл мәдени құндылықтарға құштар индивидтің елестетулері және ішкі болмысы, ол тұрақтылық қа-

сиетке ие және адамның іс-әрекетін орнықты тәсілдерімен қамтамасыз етеді. Жалпы «Мен- образы» даралық және бірегейлік қасиетке ие.

Тұлғаның дамуын өзін-өзі жандандыру теориясында А. Маслоу басынан бастап темперамент, мінез, интеллектке қатынасында өзінің тұқым қуалаушылық және генетикалық бейімділігін жандандыру ұмтылысымен байланысты ішкі процесс ретінде түсіндіреді. Маслоу өзін-өзі жандандыруды немесе өзін-өзі танытуды маңызды адами қажеттіліктің бірі деп атап көрсетеді.

Біз өз зерттеулерімізде У. Джеймс [2] бойынша «Мен-образы» ұғымын төмендегіше талқылағанын қарастырып, қолдандық:

«Рухани мен» Адамның ішкі және субъективті болмысы. Оның діни, саяси, философиялық және адамгершілік қондырғыларының жиынтығы;

«Материалдық Мен» Адамның өзі иелік ететіні (тұрғын үйі, жеке мүлкі, отбасы, достар және т.б.);

«Әлеуметтік Мен» адамның қоғамнан алатын сый-құрметі, оның әлеуметтік рөлі;

«Физикалық Мен» адамның денесі, оның алғашқы биологиялық қажеттіліктері.

Тұлғаның әлеуметтік белсенділігінің өсуі, оның белсенділік позициясының қалыптасуы адамның өзіндік жеке және қоғамдық қажеттіліктерінің, қызығушылықтарының, құндылықтық бағдарларының бір-біріне сәйкес келуіне байланысты болады.

Қоғамдық көзқарастар бойынша келер ұрпақты өмірдің жаңа талаптарына бейімдеу, сол сияқты кәсіпке бейімделу "әлеуметтену" процесі арқылы жүзеге асады. Индивидтің көзқарасы бойынша бұл процесс қоғамдық нормалар мен ережелердің, әлеуметтік құндылықтардың жиынтығын меңгеру болып табылады. Негізінен құндылықтық бағдарлар тұлғаның қоғамдағы және әлеуметтік топтағы белгілі бір орнын анықтауға әсерін тигізеді, сонымен бірге топтағы адамның ойлауын, оның қоғамдық келбетін анықтайды.

Құндылықты сендіру түсінігі арқылы қарастыру Г.Е. Залесский мен американдық психолог М. Рокичтің жұмыстарында үлкен орын алған. Олар құндылықты тұрақты сендіру ретінде қабылдайды. Олардың ойынша, тұлға құндылығының мынадай белгілері бар:

- Құндылық бастаулары - мәдениет, қоғам;
- Әлеуметтік феномендерге деген құндылық әсері;
- Адам дәулеті саналатын жалпы құндылықтар саны;
- Құндылықтар дәрежесінің әр түрлілігі;
- Жүйе бойынша ұйымдастырылған құндылықтар [3].

Сонымен қоса, құндылықтық бағдарлар гуманистік және экзистенциалдық психологияда қамтылған. К. Роджерс теориясындағы ең негізгі түсінік өзінділік. Оның ойынша, ішкі және сыртқы құндылықтар ағзаны нығайтуға және сақтауға әсер ететін физиологиялық құрал арқылы қабылданады, қалыптасады. Осы негізде әлеуметтік құндылықтар сіңіріледі. Ол құндылықтық түсініктер негізінде тұатын күйзелістерді саналау қажеттігін атап өткен.

Адамның қоғамдық құндылықтарының танылуы бойынша Р. Мертон мәдени нормаларға әлеуметтік бейімделудің бес моделін бөлген:

- Конформизм (мақсатты толығымен қабылдау және оларға жету құралдары);
- Инновация (мақсатқа танылмаған құралдармен жету);
- Жөн-жоралғылық (ритуализм, өз мақсаттары үшін сыртқы ережелерді сақтау);
- Эскейпизм (басым мақсаттар мен оған жету құрадастарын мақұлдау);
- Бүлік (қоғамдық мақсаттар мен нормаларға қатынас) [5].

К.А. Абульханова-Славская өз экспериментінің мәліметтері негізінде тұлғаның үш типін көрсетеді:

- Қоғамдық құндылықтар мен нормаларды қабылдамайтын типтер, олар жеке адам еркіндігін шектейді дегенді білдіреді.
- Қоғамдық құндылықтар жүйесіне келеңсіз қатынас жасайтын типтер, олар адамгершілік функциясын іске асыру жауапкершіліктерін өздері алады;
- Қоғамдық құндылықтар жүйесін жоққа шығармайтын типтер, бұлар, оны қабылдайды [6]. Бұлар К.А. Абульханова-Славская бойынша нақты және абстрактілі құндылықтар аясында қаралады.

Жалпы теориялық мәліметтерді қорыта келе студенттердің «Мен»-образы қоғамдық құндылықтар, әлеуметтік нормалар, өзіндік қажеттіліктері, өзін-өзі бағалауы мен өзіне қанағаттану деңгейіне және ақыл-ой дамуының көрсеткіштерінен құралғандығын атауға болады. Бұл аталған өлшемдер қаншалықты дәрежеде студенттердің бойында қалыптасқандығын анықтай отырып, оны адами және әлеуметтік құндылықтарға бағдарлау мүмкіндігі болады, ол келесі эксперимент жұмыстарында жүзеге асырылды.

Эксперимент жұмыстары келесі кезеңдерден тұрады:

1-кезең студенттердің «Мен»-образын зерттеу әдістемелерін жүргізіп, анықтаушы эксперимент материалдарын жинақтау;

2-кезең студенттердің «Мен»-образын зерттей отырып, оны адами, әлеуметтік құндылықтарға бағыдарлау мақсатында әдістемелік, тәжірибелік жұмыстарды ұйымдастыру, осы негізде әдістемелік ұсыныстар беру қалыптастырушы эксперимент материалдарын жинақтау;

3-кезең жүргізілген эксперимент жұмыстарының тиімділігін анықтау, ұсыныстар беру.

Анықтаушы эксперимент жұмыстары төмендегі әдістемелер [7] таңдалып, жүргізілді:

1. Т. Лири «Мен қандаймын?» әдістемесі.
2. В. Стефенсон «Q-іріктеу» әдістемесі.
3. «Кактус» графикалық әдістемесі.
4. Р. Бернс ұсынған «Автопортрет» проективті әдістемесі.
5. «Қажеттілік базасын анықтау әдістемесі».

Осы әдістер қатарының көмегімен жасөспірімдердің тұлғалық қасиеттері зерттелді.

Т. Лири «Мен қандаймын?» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық ерекшеліктерінің эксперименттік көрсеткіштерін қарастырайық.

Жүргізілген әдістеме нәтижесінде келесілер анықталды:

1. Үстем болушылық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 31% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: үстемшіл, өктем, қатал мінез, топтық іс-әрекетінің барлық түрлерінде жетекші болатын тұлғаның күшті типі. Барлығына ақыл береді, үйретеді, оқытады, барлығында өз пікіріне сүйенуге талпынады, басқалардың кеңестерін қабылдай алмайды. Қоршағандар бұл өктемділікті ескереді, бірақ оны қабылдайды. басым, қуатты, жетік, абыройлы жетекші, қызметте табысты, барлық істе кеңес беруді ұнатады, өзін құрметтеуді талап етеді. Өзіне сенімді адам, бірақ лидер болуы міндетті емес, табанды әрі шыдамды.

2. Агрессивтілік шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 27,6% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: қоршағандарға қатынасы бойынша қатаң және қас, мінезі тік, агрессивтілік тәртіпсіз мінез-құлыққа дейін жетіуі мүмкін. Талап қоюшы, бірбеткей, турашыл, ашық, басқаларға баға беруде қатаң және дөрекі, келісімге келмейтін, барлығына қоршағандарды кінәләуші, тітіркенгіш, ашуланшақ, мысқылшыл, кекетушілігі басым. Қикар, табанды, өжет, шыдамды және жігерлі. Сыншыл, қарым-қатынасқа түспеуші, өзіне сенімсіздіктің әсерінен жекелік қатынасқа түсуде қиыншылықтар сезінеді, тұйық, адамдардан көңілі қалған, ештеңеге сенбейді, жабық, өзінің негативизмін вербалды агрессияда көрсетеді;

3. Жылы шырай шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 27,6% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: сыпайы және барлығымен кішіпейіл, түсінікке және әлеуметтік қолдауға бағытталған.

Барлығын талаптарын қанағаттандыруға талпынады, жағдайды есепке алмай барлығы үшін жақсы болғысы келеді. Микротоптың мақсаттарына талпынады, жақсы дамыған ығыстыру және басу механизмдері бар, сезімділігі тұрақсыз тип. Қызметестікке бейім, мәселелерді шешуге және қақтығыстық жағдайларда икемді әрі ымыралы, қоршағандардың пікірлерімен келісуге тырысады. Саналы түрде камформды. Адамдармен қатынаста жақсы мінездің шарттарын, ережелерін және принциптерін сақтайды. Топ мақсаттарына жетуде ынталы, көмектесуге талпынады, ардақтау мен сүйіспеншілікке лайық болуға тырысады, зейін орталығында болғанды ұнатады, көпшіл, қарым-қатынасқа жеңіл түседі.

4. Бағыныштылық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 13,7 % осы қасиетті көрсетті. Олар-

да осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: бағынушы, өзін төмендетуге бейім, ерігі әлсіз, барлығына әркезде жол беруге бейім, өзін үнемі соңғы орынға қояды, өзіне кінә тағады, белсенді емес, күшті біреуден тірек іздейді. Ұялшақ, жасық, тез ұялады, жағдайды есепке алмай күштілерге бағынуға бейім;

қарапайым, жасық, жол беруші, эмоционалды ұстамды, бағынуға бейім, өз пікірі жоқ, өз міндеттерін адал орындайды. Тіл алғыш, қорқақ, дәрменсіз, қарсылық көрсете алмайды, үнемі басқалардікі дұрыс деген пікірде;

ұяң, жұмсақ, көмек пен кеңесті күтуші, қоршағандарға таңқалуға бейім, сыпайы. Бұл көрсеткіштерді 1-сурет арқылы бейнелеп көрсетейік:

Сурет 1 - Т. Лири «Мен қандаймын?» әдістемесінің диаграммасы

В.Стефенсон «Q-іріктеу» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық ерекшеліктерінің эксперименттік көрсеткіштерін қарастырайық.

Жасөспірімдерге жүргізілген әдістеме нәтижесінде келесілер анықталды:

1. Тәуелді шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 13,7% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: индивидтің топтық стандарттар мен құндылықтарды қабылдауға ішкі және сыртқы ұмтылысы: әлеуметтік, моралды-этикалық. Тұлға мінездемесі: топтағы көшбасшыға мойынсұну, қарым-қатынаста сенімсіздік, мінезі жай және жауапсыз.

2. Тәуелсіз шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 27,6% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: тұлғаның топтық стандарттармен қатар моралды-этикалық құндылықтарды қабылдамауға ұмтылысы. Тұлға қарсыласу, лидерге бағын-

бау, іс-әрекеттерінде тәуелсіз, өзінің дұрыстығына сенімділік тән. Іс-әрекетінде өзі шешім қабылдау, өз көзқарасына берік болу байқалады.

3. Көпшіл шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 17,3% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: тұлға топ ішінде де, сыртында да эмоционалды байланысты қалыптастыруға ұмтылады. Қарым-қатынасқа тез түседі және еті тірі. Қоршаған ортадағылар оны темпераменттің сангвиник типіне жатқызады. Тұлға кез-келген жағдайға қайғырмайды.

4. Тұйық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 10,4% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: Өз ортасында эмоционалды байланысты қалыптастыруға тырыспайды. Тұлға топ жұмысына немқұрайлылық, қарым-қатынаста енжарлық танытады, үнсіздік және топ мәселелеріне ат салыспайды, тұйық және пассивті.

5. Күрес шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 17,3 % осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: Топта жоғары статусқа ие болуға, топ өміріне белсенді қатысуға ұмтылыс. Күреске ұмтылыс, өз мақсатына жетуде табандылық, өз көзқарасынан айнымау, қоршаған ортаға талап қою тән. Алға ұмтылған және жұмысқа қабілетті.

6. Күрестен қашу шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 13,7% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: Тұлға өзара қарым-қатынастан қашқақтайды, қабылданған шешімді қолдау, өзгерлерге тәуелді, шешім қабылдай алмайды. Бұл көрсеткіштерді 2- сурет арқылы бейнелеп көрсетейік:

Сурет 2 - «Q-іріктеу» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық ерекшеліктерінің диаграммасы

«Автопортрет» әдістемесінің көмегімен жасөспірімдердің өз-өзіне сенімсіздік, психологиялық тіректері нашар, жасқаншақ, салқын адамдар, тік мінезді, ақыл-ойына көңілі толатын, ақыл-ойына көңілі толмайтын, өзін-өзі қинап сыпай болуға тырысу, кекшіл, агрессия, интеллектісі төмен, интроверт, экстрроверт, тұйық, өзін-өзі жақсы көру, қарым-қатынаста қандай екендігін жасыру сияқты тұлғалық ерекшеліктері зерттелді.

Р.Бернс ұсынған «Автопортрет» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық ерекшеліктерінің эксперименттік көрсеткіштерін қарастырайық.

Жасөспірімдерге жүргізілген әдістеме нәтижесінде келесілер анықталды:

1. Өз-өзіне сенімсіздік шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 33,3% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретті сала алмаймын, қолымнан келмейді деп қорқуы, суреттің әлсіз салынуы, кішкентай болуы, сурет сызықтарының бос салынуы парақтың төменірек жағында орналасуы, адамның көзі үлкен етіп ашып салуы, қолын қалтаға салуы немесе артында ұстауы, суретті қайта-қайта салып, өшіргішті көп пайдалануы және т.б.

2. Психологиялық тіректері нашар, жасқаншақ шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 37,5% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: екі шеті төмен қарай жымқырылған ауыз, нәзік салынған қол, кейбір дене мүшелерінің болмауы, аяқтары немесе

қолдары қысқа немесе жоқ болса, адам бейнесінде әлсіз салынған деталдар және сызықтар, тек жай қарындашты немесе ақшыл түстерді қолдануы.

3. Салқын шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 50% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте адам бейнесінде кірпіктердің салынуы, құлақтың үлкен болып салынуы, қолда қысымның болуы, қолдарды қорғаныс тұрыста салуы, суреттегі салынған адамды жалғыз, доссыз деп айтуы, суретте суық түстерді пайдалануы.

4. Тік мінезділік шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 50% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: адам бейнесінде кірпіктерінің жоқ болуы, аяқтарды кең алшайтып салуы.

5. Ақыл ойына көңілі толушылық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 33,3% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: адамның басын қатты басып, үлкен етіп салынса, суреттің нақтылығы.

6. Ақыл ойына көңілі толмаушылық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 66,6% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте адамның басының әлсіз салынуы және кішкентай бастың болуы, кейбір адам мүшелерін салмай кетуі.

7. Өзін-өзі қинап сыпай болуға тырысу шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 29 % осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екенді-

гін келесі белгілер білдіреді: адам бейнесіндегі жымыған ауыз, қырынан салынған адам, қолдарды қорғаныс тұрыста салуы.

8. Кекшіл шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 16,6 % осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: адам бейнесіндегі түзу салынған ауыз, қолда қысым болса, бармақтарды жұдырыққа түюіп салуы, жұдырықтардың денеге аса жақын сияқты салуы, көз шарасының бос болуы, ұзын өткір бармақтар.

9. Агрессия шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 25% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: сызықтырды параққа қатты байқалынатындай басып сызуы; ауызда тістің болуы, тырнақтар, азу тістер, үшкір деталдардың бар болуы; өте үлкен сурет салуы; басы оң жаққа қарап тұруы; қолы домалақ болса, саусақтары бестен артық болса, салынған адамдардың тұрысы агрессивті болуы.

10. Интеллектісі төмен шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 66,6% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте адамның басын кішкене ақырын салса, құлақ жоқ болса немесе өте кішкентай болса, суреттің сызықтарын әлсіз салуы.

11. Интроверт шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 25% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: адам басының кішкене және ақырын салынуы, көздің кішкентай болуы, құлақтардың кіш-

кене етіп салынуы, суретте қолдың төмен қарап бейнеленуі, егер адам орындықта отырса, қолдарды денеге жақын, жабысып етіп салуы және аяқтарды тығыз, бір-біріне жабысып етіп салуы

12. Экстроверт шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 37,5% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте адам қолын үлкен қатты салса, қолдарды жан-жаққа кеңейтіп салуы және аяқтарды кең алшайтып салуы

13. Тұйық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 16,6% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте адамның алшақта орналасуы, қолын қалтаға салуы немесе артында ұстауы, суреттен адамның желкесін байқауға болса, яғни бетін тура салмаған болса, аяқтары қысқа немесе жоқ болса. Суретте күңгірт, қоңыр түстерді көп пайдалануы.

14. Өзін-өзі жақсы көру шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 87,5% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: егер суретті әрлеп-әсемдеп салуы, парақ бетінеде өте үлкен етіп орналастыруы, адамды тура салуы, жарқын түстерді пайдалануы.

15. Қарым-қатынаста қандай екендігін жасыру шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 12,5% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте адамның қолына бір нәрсе ұстап тұруы (гүл, әшекей, сөмке т.б.), бетті соңғы болып салуы, бетте негізгі детальдарының жоқ болуы.

4-кесте – Р.Бернс ұсынған «Автопортрет» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық құрылымының эксперименттік көрсеткіштері

№	Тұлғалық жеке ерекшеліктері	ЭТ Пайыздық өлшемі	БТ Пайыздық өлшемі
1	Өз-өзіне сенімсіздік	31,3%	23,3%
2	Психологиялық тіректері нашар, жасқаншақ	27,5%	31,2%
3	Салқын адамдар	41,3%	37,8%
4	Тік мінезді	51,5%	52,5%
5	Ақыл-ойына көңілі толатын	33,4%	34,7%
6	Ақыл-ойына көңілі толмайтын	66,6%	65,3%
7	Өзін-өзі қинап сыпай болуға тырысу	27,2%	26,7%
8	Кекшіл	17,8%	16,6%
9	Агрессия	25,3%	22,7%
10	Интеллектісі төмен	59,2%	56,7%
11	Интроверт	27,5%	26,3%
12	Экстроверт	38,5%	36,5%
13	Тұйық	16,6%	18,2%
14	Өзін-өзі жақсы көру	87,5%	88,1%
15	Қарым-қатынаста қандай екендігін жасыру	12,5%	13,5%

Бұл көрсеткіштерді 3-сурет арқылы бейнелеп көрсетейік:

Сурет 3 - «Автопортрет» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық құрылымының эксперименттік көрсеткіштерінің диаграммасы

«Кактус» әдістемесінің көмегімен жасөспірімдердің өзін-өзі жоғары бағалау, лидерлікке ұмтылыс, өзін-өзі төмен бағалау, сенімсіздік, агрессия, шыдамдылық, интроверт, экстроверт, оптимист, үрей мен қорқыныш, жанұя қамқорлығына ұмтылу, жақсы психологиялық ахуал сияқты тұлғалық ерекшеліктері зерттелді.

«Кактус» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық ерекшеліктерінің эксперименттік көрсеткіштерін қарастырайық.

1-курс студенттеріне жүргізілген әдістеме нәтижесінде келесілер анықталды:

1. Өзін-өзі жоғары бағалау, лидерлікке ұмтылыс шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 75% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: берілген тапсырманы сенімділікпен, өздігінен орындауы, суретте кактустың парақтың бетінде – ірі, үлкен болып ортада салынуы, парақтың жоғары бөлігінде салынуы, суретті анық, нақты етіп салуы.

2. Өзін-өзі төмен бағалау, сенімсіздік шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 25% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретті сала алмаймын қорқуы, тапсырманы қайта-қайта сұрауы, сурет салу барысында өшіргішті көп қолдануы, әлсіз салынған сурет, кактус парақтың төмен жағында кішкентай болып салынуы, суретті анық боямауы.

3. Агрессия шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 65% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай

қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: кактустың инелерінің көптігі, инелері үшкір, ұзын, жиі болып салынуы, кактустың контуры жиі үзілген сызықпен, болмаса штрих ретінде салуы, үшкір деталдарды көп пайдалануы, агрессия тударытын түстермен бояуы.

4. Шыдамдылық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 35% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: кактустың инелері майда, сирек орналасуы, суретті бояу барысында жайлы, сабырлы түстерді көп қолдануы.

5. Интроверт шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 40% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте жалғыз кактустың салынуы, кактустың ішінде сызықтары ирек ретінде салынған болуы.

6. Экстроверт шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 60% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: кактустың айналысындағы кактустар, гүлдер т.б., яғни суретте кактус айналасында көптеген басқа нәрселердің салынуы.

7. Оптимист шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 45% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретті бояу барысында ашық түстерді қолдануы, «қуанышты кактусты» бейнелеген болуы, кактустың контуры бір үзілмейтін сызықпен салынған болуы.

8. Үрей мен қорқыныш шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 55% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретті бояу кезінде қара, қоңыр, күңгірт түстерді көп қолдануы, кактусты штрихтап салуы.

9. Жанұя қамқорлығына ұмтылу, жақсы психологиялық ахуал шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 60% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді:

кактустың үйдің ішінде (терезе алдына, үстел үстіне, бөлме бұрышына) салынуы, ыдысқа салынған кактус.

10. Жалғыздықты сезіну немесе ұмтылу, жанұяда нашар психологиялық ахуал шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 40% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: суретте далалық жердегі, шөлдегі немесе ыдыссыз салынған кактусты бейнелеуі.

5-кесте – «Кактус» графикалық әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық құрылымының эксперименттік көрсеткіштері

№	Тұлғалық жеке ерекшеліктері	Эксперимент тобының пайыздық өлшемі	Бақылау тобының пайыздық өлшемі
1	Өзін-өзі жоғары бағалау, лидерлікке ұмтылыс	77%	79%
2	Өзін-өзі төмен бағалау, сенімсіздік	27%	31%
3	Агрессия	35%	33%
4	Шыдамдылық	47%	43%
5	Интроверт	27%	31%
6	Экстрроверт	38%	43%
7	Оптимист	45%	47%
8	Үрей мен қорқыныш	45%	46%
9	Жанұя қамқорлығына ұмтылу, жақсы психологиялық ахуал	81%	79%
10	Жалғыздықты сезіну немесе ұмтылу, жанұяда нашар психологиялық ахуал	41%	43%

Бұл көрсеткіштерді 4 - сурет арқылы бейнелеп көрсетейік:

Сурет 4 - «Кактус» графикалық әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық құрылымының эксперименттік көрсеткіштері диаграммасы

Эксперименттен кейін Т. Лири «Мен қандаймын?» әдістемесін қайталап жүргіздік. Әдістеме көмегімен жасөспірімдердің үстем болушылық, агрессивтілік, жылы шырай, бағыныштылық сияқты тұлғалық ерекшеліктері зерттелді.

Т. Лири «Мен қандаймын?» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық ерекшеліктерінің эксперименттік көрсеткіштерін қарастырайық.

Жасөспірімдерге жүргізілген әдістеме нәтижесінде келесілер анықталды:

1. Үстем болушылық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 17,2% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: үстемшіл, өктем, қатал мінез, топтық іс-әрекетінің барлық түрлерінде жетекші болатын тұлғаның күшті типі. Барлығына ақыл береді, үйретеді, оқытады, барлығында өз пікіріне сүйенуге талпынады, басқалардың кеңестерін қабылдай алмайды. Қоршағандар бұл өктемділікті ескереді, бірақ оны қабылдайды. Басым, қуатты, жетік, абыройлы жетекші, қызметте табысты, барлық істе кеңес беруді ұнатады, өзін құрметтеуді талап етеді. Өзіне сенімді адам, бірақ лидер болуы міндетті емес, табанды әрі шыдамды.

2. Агрессивтілік шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 13,8% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: қоршағандарға қатынасы бойынша қатаң және қас, мінезі тік, агрессивтілік тәртіпсіз мінез-құлыққа дейін жетіуі мүмкін. Талап қоюшы, бірбеткей, турашыл, ашық, басқаларға баға беруде қатаң және дөрекі, келісімге келмейтін, барлығына қоршағандарды кінәләуші, тітіркенгіш, ашуланшақ, мыскылшыл, кекетугіші басым. Қықар, табанды, өжет, шыдамды және жігерлі. Сыншыл, қарым-қатынасқа түспеуші, өзіне сенімсіздіктің әсерінен жекелік қатынасқа түсуде қиыншылықтар сезінеді, тұйық, адамдардан көңілі қалған, ештеңеге сенбейді, жабық, өзінің негативізмін вербалды агрессияда көрсетеді;

3. Жылы шырай шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 44,8% осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: сыпайы және барлығымен кішіпейіл, түсінікке және әлеуметтік қолдауға бағытталған. Барлығын талаптарын қанағаттандыруға талпынады, жағдайды есепке алмай барлығы үшін жақсы болғысы келеді. Микротоптың мақсаттарына талпынады, жақсы дамыған ығыстыру және басу механизмдері бар, сезімділігі тұрақсыз тип. Қызметтестікке бейім, мәселелерді шешуге және қақтығыстық жағдайларда икемді әрі ымыралы, қоршағандардың пікірлерімен келісуге тырысады. Саналы түрде камформды. Адамдармен қатынаста жақсы мінездің шарттарын, ережелерін және принциптерін сақтайды. Топ мақсаттарына жетуде ынтылау, көмектесуге талпынады, ардақтау мен сүйіспеншілікке лайық болуға тырысады, зейін орталығында

болғанды ұнатады, көпшіл, қарым-қатынасқа жеңіл түседі.

4. Бағыныштылық шкаласы бойынша 1-курс студенттерінің 24,2 % осы қасиетті көрсетті. Оларда осындай қасиеттің бар екендігін келесі белгілер білдіреді: бағынушы, өзін төмендетуге бейім, ерігі әлсіз, барлығына әркезде жол беруге бейім, өзін үнемі соңғы орынға қояды, өзіне кінә тағады, белсенді емес, күшті біреуден тірек іздейді. Ұялшақ, жасық, тез ұялады, жағдайды есепке алмай күштілерге бағынуға бейім;

қарапайым, жасық, жол беруші, эмоционалды ұстамды, бағынуға бейім, өз пікірі жоқ, өз міндеттерін адал орындайды. Тіл алғыш, қорқақ, дәрменсіз, қарсылық көрсете алмайды, үнемі басқалардікі дұрыс деген пікірде;

ұяң, жұмсақ, көмек пен кеңесті күтуші, қоршағандарға таңқалуға бейім, сыпайы.

Қажеттілік базасын анықтау әдістемесінің мақсаты құрсақ дамуынан бастап, қазіргі уақытқа дейінгі толық дамуда қажеттіліктің қалай қанағаттанғанын анықтауға мүмкіндік береді.

Сыналушыларға: 4 түрлі сурет салуды ұсындық: өсімдік, қару түрі, зергерлік бұйымдар, ыдыс - аяқ.

Мақсаты:

Тапсырма 1: Егер мен ыдыс болсам, онда мен болар едім...

Тапсырма 2: Егер мен өсімдік болсам, онда мен болар едім...

Тапсырма 3: Егер мен қару болсам, онда мен болар едім...

Тапсырма 4: Егер мен әшекей бұйым болсам, онда мен болар едім...

Сурет мазмұнының психологиялық талдануы былай болып келеді:

Өсімдік - тірі болса, өмір сүруге құлшыныс; ал егер кесілген, томар түрінде болса, онда индивидтің ішкі жан- дүниесінде жойылу деген бағдарлама жұмыс жасауда, оны сұрақтар қою арқылы нақтылау қажет болады.

Қару жарак – қорғану; егер ол басқаруға келетін болса (мылтық, пистолет, пышақ) онда мінез-құлқын өзі реттей алады, ал егер садақ болса, жаны тез жараланатын, осы мінез-құлқымен елді өзінен алшақтатады.

Ал қылыш болса- тек жақындарына ғана әсер ете алады. Қару-жарак үлкен көлемде болса - агрессияның басымдығын білдіреді.

Зергерлік бұйымдар – денеге жақын орналасқан болса сүйкімді болса, сүйіктісі бар, ал егер сирек кездесетін немесе тағылатын әшекейлер болса, әлі сүйіктісін таппағанды білдіреді.

Ыдыс-аяқ - күнделікті қолданатын түрлерін салған болса, қарапайымдылық қажеттілігі қанағаттануда, ал хрусталь сирек кездесетін ыдыстар салынса, қажеттілігін басым бөлігі жүзеге асырылмауда.

1-курс студенттерінің экспериментінің нәтиже көрсеткішін 5— кестеден байқауға болады.

5-кесте – «Қажеттілік базасын анықтау» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық құрылымының эксперименттік көрсеткіштері:

Эксперимент тобы бойынша						
		Жоғары		Орташа		Төмен
Өмір сүруге құлшыныс	11	47,8%	9	39,2%	9	13,1%
Өзін – өзі бағалау	13	30,4%	5	21,7%	11	47,8%
Өзін – өзі қорғау	12	26,1%	6	26,1%	11	47,8%
Қажеттіліктің қанағаттандырылуы	9	17,4%	6	26,1%	14	60,8%
5.1-кесте. Бақылау тобы бойынша						
		Жоғары		Орташа		Төмен
Өмір сүруге құлшыныс	11	47,8%	9	39,2%	6	13,1%
Өзін – өзі бағалау	10	30,4%	5	21,7%	11	47,8%
Өзін – өзі қорғау	9	26,1%	6	26,1%	11	47,8%
Қажеттіліктің қанағаттандырылуы	7	17,4%	5	26,3%	14	60,8%

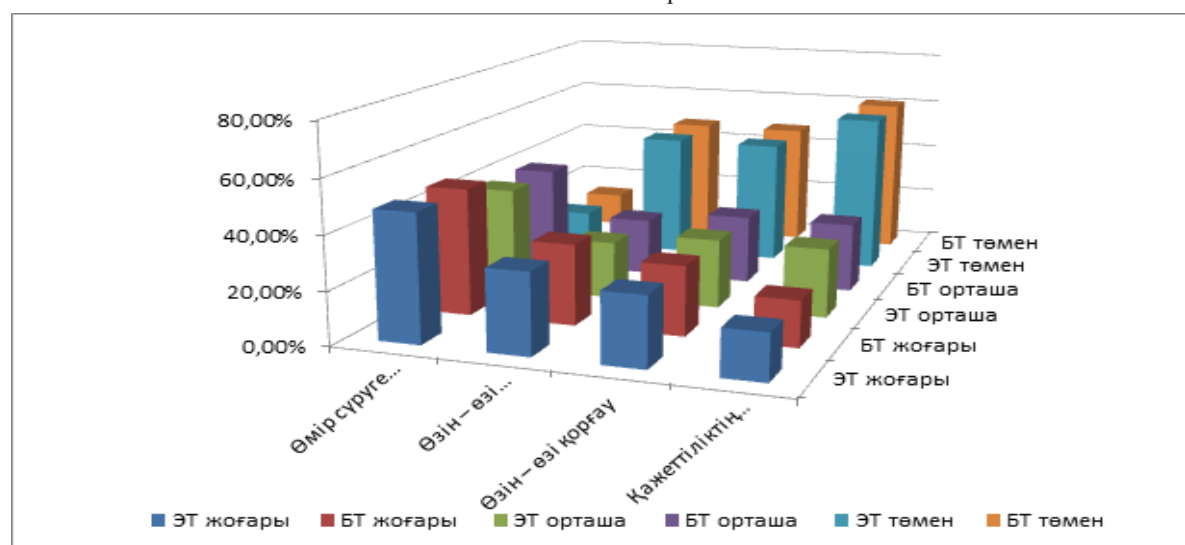
Жасөспірімдерді тұлғалық дамытуда «Қажеттілік базасын анықтау» әдістемесін қорытындылай келе, мынадай қорытынды шығаруға болады.

Жоғары: Бұл көрсеткіш иесінің өмір сүруге құлшынысы жоғары, өзін өзі бағалау деңгейі, өзін –өзі қорғау деңгейі, қажеттіліктердің қанағаттандырылу деңгейлері жоғары.

Орташа: Бұл көрсеткіш иесінің өмір сүруге деген құлшынысы, өзін – өзі бағалауы, өзін – өзі қорғауы, қажеттіліктердің қанағаттандырылуы орташа.

Төмен: Бұл көрсеткіш иесінің өмір сүруге деген құлшынысы, өзін – өзі бағалауы, өзін – өзі қорғауы, қажеттіліктердің қанағаттандырылуы төмен.

Бұл көрсеткіштерді 5 - сурет арқылы бейнелеп көрсетейік:

Сурет 5 - «Қажеттілік базасын анықтау» әдістемесі бойынша респонденттердің тұлғалық құрылымының диаграммасы

Анықтаушы эксперимент барысында іріктелген әдістемелерді жүгізе отырып студенттердің құндылық бағдарларының қалыптасуы бағытында мәліметтерді алдық. Эксперимент жұмыстарына барлығы 55 студент қатысты, оның 29 студенті эксперимент тобының респонденттері ретінде іріктелсе, 26 студент бақылау тобының студенттері ретінде таңдалды. Эксперимент жұмыстарының нәтижелері студенттердің «Мен» образы құрылымы бойынша құндылықтарының орташа дәреже қалыптасқанын көрсетті. Себебі олардың өзін-өзі бағалауы мен жақсы көруі жоғары, дегенмен арасында өмір сүру мен қажеттіліктерін қанағаттандырылуы орташа төмен көрсеткіштер болғандықтан оны адами және әлеуметтік құндылықтарға бағыттау мүмкіндігі бар екендігі белгілі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы. – Астана, 2013.
2. Джеймс У. «Психология», М., 1991
3. Психология юношеского возраста | Формирование самосознания. Сайтқа сілтеме: http://studopedia.ru/view_psihologiyu
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию / К.Роджерс. - М.: Эксмо-Пресс, 2001. - 416 с.
5. Юношеский возраст (15-18 лет). Сайтқа сілтеме: <http://psiholog.zo1272.edusite.ru/p116aa1.html>
6. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности. — М.: Наука, 1981. - С. 19-45.
7. Психологиялық тесттер. Сайтқа сілтеме: <http://massaget.kz/kyizdarga/psihologiya>

Танирбергенова Анар Шынболатқызы

Педагогика ғылымдарының кандидаты, «Тұран-Астана» университетінің доценті

E-mail: anar-tanirbergenova@mail.ru

Тусупбекова Данагүл Жомартқызы

«Тұран-Астана» университетінің магистранты, e-mail: danagul.tusupbekova@mail.ru

Кинадинов Конысбек Шамшадинович

«Тұран-Астана» университетінің магистранты, e-mail: konuspek.kinadinov@mail.ru

ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ - ҚОҒАМДЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ

Түйін: Мақалада «толеранттылық» ұғымының мәні талқыланды. Толеранттылық ұғымының зерттелуі қарастырылған. Қоғамдағы тұрақтылыққа толеранттылық қасиеттерді қалыптастырудың маңыздылығы мен оны отбасылық тәрбие негізін қалайтындығы айтылған. Толеранттылыққа тәрбиелеу әрбір отбасында басты мәселеге айналуы тиіс. Толеранттылыққа тәрбиелеу мен патриоттыққа баулу мәселелері талқыланды.

Түйін сөздер: толеранттылық, толеранттылыққа тәрбиелеу, “Қазақстандық патриотизм”, «Этникалық толеранттылық».

Резюме: В статье рассматриваются понятия «толерантность», «патриотизм», «казахстанский патриотизм». Показана роль толерантного воспитания в развитии подростков. Раскрываются пути и способы организации толерантного воспитания.

Ключевые слова: толерантность, толерантное воспитание, «казахстанский патриотизм», «патриотизм», «этническая толерантность».

Summary: The article discusses the concept of "tolerance", "patriotism", "Kazakhstan's patriotism." The role of education in the development of tolerance of teenagers. Disclosed are ways and ways of organizing tolerance education.

Keywords: tolerance, tolerance education, "Kazakhstan's patriotism," "patriotism," "ethnic tolerance".

Тәуелсіздік алған 25 жылдан астам уақыт ішінде көршілес мемлекеттерге қарағанда саяси-экономикалық жағынан қарқынды дамып, әлемдік деңгейде өзін танытқан еліміздің жетістіктері ұлттаралық татулық пен толеранттылықтың, осы бағыттағы Елбасы мен мемлекеттің жүргізіп отырған сындарлы саясатының арқасында болып отыр.

Толеранттылық ұғымы қазақ ойшылдарының еңбектерінде тікелей табылмағанымен, ізгілік, халық бірлігі туралы идеялардың ерекше дамығандығына Әбу-Насыр-әл-Фараби, Ж.Баласағұн, М.Қашғари, Қ.А.Иассауи, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би қалдырған мұралардағы шынайылық, төзімділік, адалдық, ізгілік мәселелерін уағыздаған идеялар дәлел болады.

XIX ғасырдың ағартушылық дәстүрлеріне, оның озық үлгілерін, идеяларына сүйене отырып, осы кезең ойшылдары Ыбырай Алтынсариннің, Абай Құнанбаевтың, Шоқан Уәлихановтың еңбектерінде халықтық гуманизм идеялары өріс алды.

Қоғамдық өмірдегі толеранттылықтың орны мен ролі туралы қағидалар В.А. Тишков, М. Мchedlov, Б.С. Гершунский, В.А. Лекторский, О. Хеффе, А.Н. Леонтьев, А.В. Петровский, Н.Р. Маликова, А.Айталы, т.б. еңбектерінде кездеседі. Бұл авторлар негізінен толеранттылықтың әлеуметтік-мәдени және этникалық сипаттарына көңіл бөледі.

XXI ғ. бейбітшіл саясаттың негізгі идеяларын Қазақстан Президенті Н. Назарбаев халықаралық қатынастардың ұраны және қағидалары ретінде ұсынды. Ол дегеніміз сенім, дәстүр, транспаренттілік және төзімділік. Осы принциптер негізінде Қазақстанның: а) халықаралық қатынастағы тиімді теңдігі орнықты; ә) БҰҰ-н басты мүшелерімен маңызды серіктестігі қалыптасты; б) қазіргі қауіп-қатерге, оның қайнар көзіне қарсы тиімді іс-шаралары белгіленді. Оң бастамалар ұрпақтар мен құндылықтардың сабақтастығын нығайту арқылы жалғасын тапты; қоғамдық келісім мен халықаралық ынтымақтастық бағдарына негізделінді; тұрақтылық пен тұтастық принциптерін қолдайтын ықпалдастықты арттырды деп көрсетеді еңбектерінде М.Б.Касымбеков, С.Ж.Пралиев, Ж.Ж.Молдабеков және басқалар [1]. Бұл қарастырылып отырған мәселенің өзектілігін айқындай түседі.

Толеранттылық сөзінің шығу тегіне көңіл бөлетін болсақ, ол латын тілінен аударғанда *tolerantia* – шыдамдылық, өзге көзқарастарға, мінез-құлықтарға, әдеттерге төзімділік таныту, қолайсыз әсерлердің ықпалын бастан өткізе алушылық деген мағынаны білдіреді.

Толеранттылыққа қарама-қарсы қайшылықтардың (интолеранттылық) адамзат тарихының барлық кезеңінде де болғаны рас. Интолеранттылық шыдамсыз, үрейлі адам, кінәні өзінен емес басқа адамнан іздейді. Сондай адамдардың өмірде жиі кездесуі қоғамда түрлі проблемаларды тудыруға ықпал етеді. Соның салдарынан түрлі соғыс, діни қудалаушылықтар мен идеологиялық қақтығыстар, ажырасулар, тастанды балалар, жасөспірімдер ара-

сында суицидтар туындайтынын дәлелдеуді қажет етпейтін шындық..

Астанада өткен Қазақстан халқының Ассамблеясының 15-ші сессиясында Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев қоғамда білім беру жүйесі мен тәрбие арқылы азаматтық сәйкестендіру, толеранттылықты дамыту қажеттілігі жайында сөз айтып республикамыздың мектептеріне толеранттылық негіздері атты курстар енгізуді ұсынды [2].

Саяси мәдениеті жаңа қалыптасып келе жатқан біздің мемлекетімізде саяси толеранттылық орнығып болды деу қиын. “Бізде демократиялық мәдениеттің терен дәстүрлерінің жоқтығы, еркіндікті ойыңа келгенді істеуге болады деп түйсінуге елді тұрақсыздыққа ұрындыруы, біздің болашаққа арналған барлық жоспарларымызды белінен басып, өзімізді алысқа кері серпіп тастауы әбден мүмкін екенін мойындауымыз керек”, – деді Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында. Бұл дегеніміз мектеп қабырғасынан бастап толеранттылыққа тәрбиелеу маңызды екендігін айқындай түседі. Себебі жастар арасындағы өзге ұлттың салт-дәстүрлеріне, құндылықтарына, сеніміне, діни көзқарастарына деген төзімділік танытумен қатар, құрмет көрсету қажеттігін тәрбие арқылы бойына сіңіре отырып, қоғамдағы тұрақтылықты қалыптастырудың жолы екендігін баса айтуға болады.

Отбасында толеранттылыққа тәрбиелеу жолдарына келетін болсақ, М.И.Рожков пен М.А.Ковальчук толеранттылыққа тәрбиелеуде оқушылармен ата-аналардың өзара қарым-қатынасының сәтті шешу үшін педагог-психологқа субъектілік, тепе-теңдік, жекеелеу, рефлексивтік көзқарас, толерантты орта жасау принциптерін ұсынды.

Отбасындағы қарым-қатынастың дұрыс болып қалыптаспауы мұғалімдерді де, ата-аналарды да ойландыратын ортақ мәселелер. Жалпы, «толеранттылық» ұғымы адам құқығы мен тұлғаға сыйластыққа негізделген қағидалар жүйесі деп тұжырымдауға болады.

Толеранттылық мәселесін қарастырған халық нақылдарын айналып өту мүмкін емес. Қазақ халық ауыз әдебиеті үлгілерінде кездесетін толеранттылық мәні өзара теңдік, сыйластыққа, шыдамдылыққа, төзімділікке тіреледі. «Еңкейгенге еңкей, ол әкеңнің құлы емес, шалқайғанға шалқай, ол құдайдың ұлы емес» деген сөздерде халық ішінде толеранттылық түсінігі шексіз төзімділікті білдіргенін көрсетеді. Толерантты парасаттың үлгісі қазақ билерінде көп кездеседі. Мысалы, Қазыбек бидің қалмақ ханы Қоңтайшыға айтқан “біз қазақ деген мал баққан елміз” деп басталып, “досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз, асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз”, “...берсең жөндеп бітіміңді айт, не тұрысатын жеріңді айт!” деп аяқталатын сөздері өзара сыйластыққа шақырады.

Ұлан-байтақ Қазақстанның кең жазира даласында көптеген ұлттардың шоғырлануы басқа этностардың өмірі туралы неғұрлым көбірек білуге, ортақ тамыр табуға ұмтылу азаматтардың басын біріктіре отырып, ұлтаралық жанжалдар мен өзара өкпе-реніштерге жол берілмегендігін баса айтуға болады. Бұл бірыңғай жалпықазақстандық мәдениетке тоғысқан, өзінің қайталанбас қырларымен көзге ұрарлық әртүрлі этностардың өнері мен салт-дәстүрлері Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың жүргізіп отырған ұлттық саясатына алып келді. Нұрсұлтан Назарбаев өзінің барлық баяндамаларында ең бастысы – ел ішіндегі тұрақтылық пен бейбітшілік, ұлтаралық келісім екенін баса айтуы тегіннен тегін емес [3].

Адамзаттың көптеген мыңжылдықтар бойы жинақтаған тарихи бай тәжірибесі барлық күрделі әлеуметтік мәселелердің түп-тамыры мен кез келген қоғамдағы ұлтаралық қарама-қайшылықтың шешімін таба алмаудың бірден-бір себебі – адамдардың мәдени артта қалушылығы мен надандығында екенін көрсетіп берді. Бұдан шығар қорытынды, мемлекеттің ішкі саясаты азаматтардың жан-жақты және үздіксіз білім алуының дамуына, қоғамның ғылыми және кәсіби деңгейге көтерілуіне сүйенуі тиіс.

Ата – бабамыз ғасырлар бойы бақытты ел болуға талпынды. Азаттықты аңсап, тәуелсіздікті, теңдікті, елдікті көкседі. Сан жылдық аласапыран шайқас, күрес, қақтығыстардан арылып, татулықтың туы желбіреген бейбіт ел болуды армандады. Соның бәрін артқа тастап, тәуелсіздік таңына талып жеткен қазақ елі бүгінде бейбітшілік бесігінде тербеліп отыр десек артық емес. Көптеген елдерде ұлтаралық, дінаралық қақтығыстар толастамай тұрғанда біздің береке – бірлігіміз өзге елдерге үлгі болатындай.

Ертеден еркіндік пен елдікті, бейбітшілік пен берекені тілеген еліміз ешқашан өзгені өзекке теппеген. Сонау күндері елінен еріксіз және ерікті түрде қуылғандар мен қашқындардың да нәсіліне қарамай, бір үзім нанын бөліп беріп, бір жастықты жастанған қазақ қашанда қайырымдылық пен қамқорлықтан қашқан емес.

Қазақ халқы тарихтың жазуымен елімізге кіріккен көптеген ұлттарға бауырмалдық танытып қана қойған жоқ, оларға барынша демеу болып, қолдау көрсетті. Біздің байтақ даламызда өсіп, өркендеуіне жол ашты. Бүгінгі көп ұлтты Қазақстандағы татулық пен келісімнің болуы да, ең алдымен, қазақ халқының ұлылығын танытса керек. Қазақтың қонақжайлығы мен дарқан мінезіне өзге ұлттар үнемі өз алғыстарын айтып, өздерінің жоғары бағасын беріп келеді.

Президент Н.Ә.Назарбаевтың “Тарих толқынында” деген еңбегінде негізінен халықтардың, оның ішінде түркі мәдениетіне, қазақ топырағын-

да түрлі діндердің болғанын айтқан. Бұл еңбек қазақстандық ұлттық, ұлтаралық татулықтың, қазақстандық патриотизмнің темірқазығы іспеттес. Бұл дегеніміз толеранттылық тәрбие бұл патриоттық сезімді нығайтуға, ұлтжандылыққа баулуға негіз болатындығын айқындайды [4].

Отаншылдық сезімді тәрбиелеу мәселесі білім берудің барлық ұйымдарында көкейкесті болып табылады. Жастарды Отанды, туған жерді, өзінің халқын сүюге тәрбиелеу – аға ұрпақтың аса маңызды әрі жауапты да қадірменді парызы болып саналады.

Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде Отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Ол ең алдымен, “ұлтжандылық”, отансүйгіштік”, “патриотизм”, ұғымдары өмір сүріп отырған заманның наным – сенімінен туындайды. Еліміз егемендік алғаннан бері жас ұрпақ тәрбиесінің темірқазығы – қазақстандық патриотизм болып табылады.

“Қазақстандық патриотизм” ұғымы біздің тәуелсіздігімізбен қоса туған жаңа сөз болып, еліміздегі саяси-әлеуметтік ахуалдың ерекшелігін білдіреді.

«Отансыз адам болмас, ормансыз бұлбұл болмас» деген халық нақылы тегіннен-тегін айтыла салмаған. Өйткені, Отан деген киелі ұғымды түсіну әр адамның туған жерінен, өз еліне деген сүйіспеншілігінен бастау алады. Отансүйгіштік пен патриотизм бір-бірімен егіз ұғымдар. Ұрпақ тәрбиесі қашаннан өз мәнін биік ұстайды. Сондықтан қай заман, қай қоғамда болсын адамзат баласы жас ұрпақ тәрбиесіне зор мән берген. Өркениет жолында алға ұмтылған ұлт, ең алдымен, келешек ұрпаққа оқу-білім және тәрбие беру ісін дұрыс жолға қоюы тиіс. Ұлттың бүгінгі де, болашағы да тәрбиелі ұрпаққа байланысты. Толық жетіліп қалыптасқан ұлттың сана-қабілетінде, түсінік-талғамында, мінез-құлқында, өзіне тән ерекшелік менталитеті болатынын ғылым дәлелдеген.

«Патриотизм»- ғасырлар бойы жинақталған ең терең сезімдердің бірі. Отанға деген сезім болмаса, патриот болу мүмкін емес. Біздің ата-бабаларымыз Отанын сондай сүйіп, оны барлық жаулардан қорғап, бүгінгі ұрпаққа сый ретінде ұсынды десек болардай. Отанның гүлденуіне және оны қорғауға деген патриоттық сезім адам жүрегінде өмір сүрген, өмір сүре бермек. Бірақ патриоттық сезім адамда өзінен өзі не болмаса туа пайда болмайды. Ол ерте жастан адамға әсер ететін, ұзақ мақсатты түрде бағытталған тәрбиенің қорытындысы. Патриотизм ортаның, отбасындағы тәрбиенің, мектептің, мектепке дейінгі мекеменің және түрлі қоғамдық ой-пікірлердің әсер етуімен қалыптасады.

Қазақстандық отаншылдықтың тарихи негізі бар: бірқатар түркі тілдес халықтар қазақ, өзбек, қырғыз, ұйғыр т.б ежелден Орта Азия мен Қазақстан жерін мекендесе, славян тілдес халықтар

түрлі тарихи себептерге байланысты жерімізді мекендейді. Осындай ой түйіндей отырып, жердің де, елдің де түп негізі – қазақ халқы екендігіне оқушылардың көзін жеткізу ата-аналар мен әрбір шығармашыл ұстаздың міндеті. Қазақ халқы ұлттар арасындағы ынтымақтастыққа ерекше мән беріп отыруы тиіс, сонда ғана елімізде тыныштық, береке бірлік сақталады.

Көпұлтты Қазақстан халқы үшін отансүйгіштік сезімнің рухани саладағы тату-тәтті тірлік, азаматтық келісімге ғана емес, мемлекеттің әлемдік өркениетті елдер көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтың негізін нығайтуға да тікелей ықпалы бар.

Қазақ тарихын зерттеуші ғалым Ш.Уәлиханов отансүйгіштік сезімнің қалыптасуы туралы «менің патриоттық сезімім ірбіт сандығындай, мен ең алдымен, өз отбасымды, туған-туыстарымды қадірлеймін, одан соң ауыл-аймақ, ел жұртымды, руластарымды, одан соң халқымды қадірлеймін», – деген еді.

«Патриотизм, – дейді ұлтымыздың батыры Б.Момышұлы, – Отанға, мемлекетке деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің мемлекетке тәуелді екенін мойындау, яғни патриотизм дегеніміз – мемлекет деген ұғымды, оның жеке адаммен барлық жағынан өткені мен бүгінгі күні және болашағымен қарым-қатынасын білдіреді». Мектеп оқушыларын қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу ұстаздар алдына үлкен міндеттер жүктейді. Тарих сабағында халықтық педагогика қағидаларын ұстана отырып, оқушыларды өз елі мен жерін сүюге баулу жүзеге асады. Бүгінгі таңда халықтық педагогика негізінде оқушыларды тәрбиелеу мүмкіндіктеріне жол ашылуда, этнопедагогиканың қағидаларын оқу-тәрбие үрдісіне тиімді пайдаланудың жолдары ғылыми-әдістемелік тұрғыдан ашып көрсетілуде.

Қазақстандық патриотизмнің негізі – ежелгі ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып, аңыз, ертегілер, жырлар, кешегі кеңестік ортақ дәуір, Ұлы Отан соғысындағы түрлі ұлт өкілдері-қазақстандық батырлардың ерліктері туралы тарихи деректер болып табылады.

Тәрбиенің негізі, оның мақсаты, міндеті, мазмұны, түрі, құрылымы, әдісі, тәсілі, заңдылықтары, принциптері, құралдары бар. Сол сияқты қазақстандық патриотизмнің мақсаты, міндеті, түрі, әдіс-тәсілі бар. Егер патриоттық тәлім-тәрбиемізде осы негіздер болмаса, ол жәй сөз болып қалуы мүмкін. Өзін-өзі білмеген адам өзінің кім екенін түсінбейді.

Қазақстандық патриоттық тәрбие бүгінгі өмірден оқшауланбайды, қайта жаңа өмірмен қауышып ұлттық тәрбиеге жаңа мән береді. Ұлттық тәрбие дегеніміз ол оқшаулану емес, керісінше ұлттық тәрбие үлгілерімен әлемдік идеяларды қабылдап,

ненің тозық, ненің озық екенін тани білу, өрісі, дүнитанымы кең азаматтарды тәрбиелеуге мүмкіндік болады деп түсіну қажет және солай да.

Толеранттылық қазіргі ғылымда әр түрлі аспектіде қарастырылады: әлеуметтік, діни, саяси, жыныстық, этникалық, т.б. Осылардың ішінен біздің зерттеу пәнімізге байланысты этникалық толеранттылықты жеке бөліп қарастырайық.

«Этникалық толеранттылық» басқа ұлт өкілдерінің сыртқы түрін, ойлау жүйесін, өзіндік ұлттық, мәдени ерекшеліктерін, іс-әрекетін принципті түрде қабылдай алу қабілеті ретінде көрінеді. Яғни этникалық толеранттылық – ұлтаралық өзара сыйластық, ынтымақтастық деген ұғымды білдіреді.

Жетекші сарапшылардың пікіріне сүйенсек, қазақстандық қоғамдағы қалыптасқан толеранттылықтың негізінде бірнеше фактор жатыр [7].

Бірінші фактор – адамдардың елдің болашағына сеніммен қарауы. Қазақстанның 2030 жылға дейін даму Стратегиясы нақ өмірлік болашаққа деген сенімділікті, түсінушілікті арттырған құжатқа айналып, қоғамымыздың қарқынды түрде дамуын алға жетелеудің болжамды жоспарын ұсынды. Ал Стратегияда айтылған жоспарларды сатылай жүзеге асыру ел азаматтарының әлеуетін жүзеге асыруға зор мүмкіндіктер береді.

Екінші фактор – еліміздің өткен тарихы. Халқымыз бірде кең байтақ елінің ен даласынан көз алартқан сырт дұшпанға ұлтарактай да жерін қимай, жауымен қасық қаны қалғанша шайқасатын қаһарлы қазақ болса, енді бірде табалдырығын атаған қонағын құдайдай күтіп, оған дастархан боп жайылуға, төсек боп төселуге дайын дархан қазақ. Толеранттылық сөзінің бір синонимі “қазақы мінез” болар, сірә.

Үшінші фактор – мемлекет құраушы жергілікті халықтың өзіндік ерекшелігі. Қазақтар мыңдаған жылдар бойы сыртқы жағдайлардың өзгеріп тұруында өзіндік бейімделу мүмкіндіктерін көрсете алған ұлы көшпенділер мәдениетінің мұрагерлері. Қазақ жері арқылы өткен Ұлы Жібек жолы Батыс пен Шығыс өркениетін байланыстырушы алтын көпір іспеттес қызмет атқарып, керуен жолдары мәдениет және біліммен екі бағытты да сусындатты. Көне қазақ жеріне өзіндік зор ықпалын тигізді. Жалпы, Жібек жолының қазақ жерінен өтуінің өзі мәдениет әртүрлілігін, басқалар мәдениетіне, тіліне және діни көзқарасына деген түсінушілігін қалыптастырғаны белгілі.

Төртінші фактор – қазақтың ұрпағын кек сақтамайтын етіп тәрбиелей алу қасиеті. Қазақ басынан тағдырдың талай қатал сынын кешірді. Беріден қайырғанның өзінде, XVII-XVIII ғасырлардағы Жоңғар шапқыншылығы, Ресей империясының езгісі мен кешегі Кеңес өкіметі заманындағы зобалаң аштықты басынан кешіріп, саяси қуғын-сүргіннің де құрбаны болған халық. Алайда, қылышынан қан тамған замандарда таңдары азаппен атса да, басқа-

дан кек алу мақсатында қылышын қайрамаған, тағдырдың ауыртпалығына қайсарлық танытқан халық. Өткенге бой ұсынбай, келешекті аңсап ел бірлігі мен молшылығын бата тілегіне қосып ұрпағына аманат ретінде қалдырып отырған халық.

Бесіншіден, жазба әдебиеті кешірек дамығанмен, ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа аманат ретінде жеткен, сарқылмас мол қазына болып табылатын ауыз әдебиеті, батырлар жырлары, Қазтуған, Шалкиіз толғаулары мен Доспамбет, Бұқар жырау, Дулат, Махамбет сынды жауынгер ақын-жыраулардың отаншыл шығармашылығы арқылы бүгінгі ұрпағына Отанға деген сүйіспеншілікті дәріптеп, қазақ болып туғанын мақтанышпен ауыз толтыра айтуға мүмкіндік беріп отыр. Тарихы бар халық қана – ұлы халық.

Алтыншы – халықтың ұлылығын танытатын тағы бір белгі – оның тілі. Сонау XIX ғасырда қазақ мәдениеті мен тілін зерттеген Еуропа ғалымдары түркітанушылар В.Радлов, П.Мелиоранскийлер “түркі тілдерінің ішінде ең таза тіл – қазақ тілі” екенін атап кетеді. Қазақ тіл білімінің негізін қалаушы А.Байтұрсынов қазақ тілін былай деп бағалайды: “түркі тілін XX ғасырға дейін аздырмай, қаз-қалпында сақтап келген алғыс пен абырой қазаққа тиіс”. Тілге деген бұдан асқан баға болмаса керек. Қандай қиын кезеңдерді бастан кешірсе де, қиыннан қиыстыра алатын тілінің байлығын, оның тазалығын кейінгі ұрпағына жеткізе алған халық ұлы халық емес пе?!

Жетінші – жаугершілік замандарды басынан кешіріп, халық ретінде жойылудың аз-ақ алдында болған қазақ “қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған” заманды аңсап, бейбіт өмірді қалаған халық екенін танытып, бауырына сан ұлттың баласын басып, дастарқанын бөлісіп, талайға баспана беріп отыр. Бүгінгі көп этносты Қазақстандағы татулық пен келісімнің болуы да, ең алдымен қазақтың ұлылығын танытса керек.

«Төртеу түгел болса төбедегі келері» хақ. Сан ұлттың мекені болған мемлекетіміздің алар асуы алда. «Байлық – байлық емес, бірлік – байлық» дегендей, расында, Қазақстанның саяси-әлеуметтік дамуында «бірлік» категориясы ең негізгі құндылық болып табылады. Бірлігі бекем елдің болашағы нұрлы, келешегі кемел. Әрдайым осы бірлігімізден айырылмай, татулығымыздан танбай, жұбымызды жазбай, болашаққа бірге қадам баса берейік. Ел тыныштығының тұнығы бұзылмай, бейбіт елдің берекесі арта берсін!

Елбасының бұл жолғы «Қазақстан жолы 2050: Бір мақсат. Бір мүдде. Бір болашақ» [3] Жолдауында маңызды мәселелер көптеп көтерілді. Жолдаудың әр бөлімінде нақты бағыттар мен айқын мақсаттар көрініп тұр. Бұған дейін «Қзақстан-2050» Стратегиясы қабылданғаны мәлім. Онда әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу басты мақсат етіп қойылған. Ал осы Жолдауда сол мақсатқа

жетудің жолдары мен механизмдері, түрлі иірімдері мен тетіктері көрсетілген. Себебі, дамыған 30 елдің қатарына қосылу өте қиын әрі асқан жауапкершілікпен еңбек етуді талап ететін міндет.

«Елбасы жыл сайынғы жолдауын негізінен жастарға арнайды. Себебін осы жолғы жолдауда «Оны («Қазақстан – 2050» стратегиясын) жүзеге асыратын да, жемісін көретін де сіздер» деп түсіндіріп кеткен болатын. Жастар арасындағы патриоттық сезімді қалыптастырудың бірден-бір жолы – мемлекеттік тіл екені белгілі. Жолдауда «Ана тіліміз Мәңгілік елімізбен бірге Мәңгілік тіл болды!» деген болатын Елбасы. Мінекей осы алға қойылған міндеттерді жүзеге асыруда мектеп қабырғасынан бастап толеранттылыққа тәрбиелеу кезек күттірмейтін мәселе екендігі мәлім.

Қорыта келе тұлғаны толеранттылыққа тәрбиелеудің екі бағытын бөліп көрсетуге болады:

1) Жеке тұлғаға қатысты, яғни оны татулыққа тәрбиелеу, басқа адамдарды түсіну және қабылдау, позитивті түрде олармен әрекеттесу шеберлігін дамытуды;

2) Тұлғаны қоршаған ортаға қатысты, яғни білім беру саласында толерантты ортаны жасауды анықтайды.

Толеранттылыққа тәрбиелеудің негізінде ұлттық тәрбие беру, қазақстандағы ұлттардың ұлттық құндылықтары туралы білім беру жатыр. Демек, толеранттылыққа тәрбиелеуге байланысты жұмыстарды тиімді ұйымдастыру үшін төмендегідей ұсыныстар айтуға болады:

– Оқушыларды толеранттылыққа тәрбиелеудің ұсынылған үлгісіне сәйкес анықталған педагогикалық-психологиялық шарттар біртұтас жүйе ретінде қарастырылып, кешенді түрде орындалуы тиіс;

– Оқушыларды толеранттылыққа тәрбиелеудің тиімді болуы оның педагогика-психология қағидаларына негізделіп, тәрбие жұмыстарының әдістемесі мен құралдарын қолданып мұғалімнің дұрыс ұйымдастыруына, оның күзінеттілігі мен мотивациясын қолдайтын шараларға тәуелді;

– Оқушыларға ұлттық тәрбие беру нәтижелі болуы үшін отбасы, ата-ана, оқу-орны бірлесіп тәрбие жұмысын жүргізу керек. Тәрбие сағаттарында жүйелі түрде бір мақсатта ұлттық тәрбие беру, толеранттылыққа тәрбиелеу жұмыстарын ұйымдастыру керек.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мәңгілік Ел: – Оқулық / М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова және т.б. Абай атындағы ҚазҰПУ – Алматы: «Ұлағат» баспасы, 2015. – 336 б.

2. *Обращении Ассамблеи народа Казахстана к гражданам страны» (Астана, 17 января 2014г.)*

3. *Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы. – Астана, 2013.*

4. *Интервью Президента РК Агентству «Хабар»: «Размышления у подножия Улытау» (24 августа 2014 года) //pravo.zakon.kz/4648972-ervju*

5. *Национальная идея «Мәңгілік Ел»// ...nform.kz/rus/article/2627527.*

6. *Кенжалин Ж. Ұлт рухын ұлықтаған ұрпақпыз. – Алматы, 2005.*

7. *Шаяхметова М. Жоғары білім беру жүйесінде болашақ педагог маманның этникалық толеранттылығын қалыптастырудың моделі // Ұлт тағылымы. -Алматы, 2009.*

8. *«Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы». Қ.Р. Президентінің Жарлығы Астана, Ақорда, 2006 ж. қазанның 10-ы. №200*

9. *А.Қ.Құсайынов Білім және Реформа. Алматы 2006.*

10. *Жастарға отаншылдық тәрбие берудің кейбір өзекті мәселелері. //Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ хабаршысы. – Түркістан, 2006.*

APPROACHES IN THE FORMATION OF GRAMMATICAL COMPETENCE OF STUDENTS

Резюме. В статье рассматриваются подходы в формировании грамматической компетенции студентов. Компетенция – характеристика требований к человеку, которые позволяют стать ему компетентным в определенном виде деятельности. Именно деятельность диктует требования к человеку, ее осуществляющему. Опираясь на проведенные исследования, определены следующие компетенции: коммуникативная, дискурсивная, общекультурные компетенции, информационная, грамматическая и т.д. Грамматическая компетенция это знание грамматических элементов языка и умение ими пользоваться в процессе общения. В работе, где объектом изучения является процесс формирования грамматической компетенции обучающихся, одной из задач ставится разработка оптимальной модели обучения грамматической стороне иноязычной речи, включающая: а) концептуальный; б) целевой; в) содержательный; г) технологический; д) результативный компоненты. Представленная модель предполагает тесную взаимосвязь преподавателя с обучающимися для достижения положительных результатов и поставленных целей обучения. В работе также описываются такие подходы, как: компетентностный подход, межкультурный подход, коммуникативно-когнитивный подход, личностно-ориентированный подход.

Ключевые слова: грамматическая компетенция, иностранный язык, компетентностный подход, межкультурный подход, коммуникативно-когнитивный подход, личностно-ориентированный подход

Түйін. Мақалада студенттердің грамматикалық құзыреттілігін қалыптастыру жолдары қарастырылған. Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігін айтады. Сонымен, оқытудағы құзыреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. Зерттеулер негізінде мынадай құзыреттіліктер анықталды: коммуникативтік, дискурстық, жалпы мәдени құзыреттілігі, ақпараттық, грамматикалық,

және т.б. Грамматикалық құзыреттілік дегеніміз тіл ережелерін білу, грамматикалық ережелерді оқыту. Жұмыстың зерттеу нысаны білімгерлерге шетел тілін оқыту үдерісінде грамматикалық құзыреттілікті қалыптастыру процесінде тиімді компоненттерді қарастыру: а) тұжырымдамалық; б) мақсатты; с) мазмұнды; г) технологиялық; е) нәтижелі компоненттері. Ұсынылған модель оң нәтижелерге қол жеткізу үшін және қойылған мақсаттарға жету үшін оқытушының білім алушылармен өзара тығыз байланысын көздейді. Жұмыста сондай-ақ: құзыреттілік тәсіл, мәдениетаралық тәсіл, коммуникативтік-когнитивтік тәсіл, тұлғалық-бағдарланған тәсілсіз патталады.

Кілт сөздер: құзыреттілік тәсіл, мәдениетаралық тәсіл, коммуникативтік-когнитивтік тәсіл, тұлғалық-бағдарланған тәсіл, принциптер.

Summary. The article deals with the approaches in the formation of grammatical competence of students. Competence is the description of the requirements for a person to enable him to become competent in a particular activity. This activity dictates the requirements for a person to implement it. Based on studies, the following competences are defined: communicative, discourse, general cultural competence, informational, grammatical, etc. Grammatical competence is a knowledge of grammatical elements of language and the ability to use them in the process of communication. In this paper, where the object of study is the process of formation of grammatical competence of students, one of the challenges put to develop an optimal model of teaching grammar of the foreign speech, comprising: a) a concept; b) target; c) substantial; g) Technology; e) the effective components. The model suggests the close relationship of the teacher with the students in order to achieve positive results and goals of education. The paper also describes approaches such as: competence approach, intercultural approach, communicative and cognitive approach, student-centered approach.

Key words: grammatical competence, foreign language, competence approach, intercultural approach, communicative and cognitive approach, learner-centered approach

The immense development of information technologies causes big changes also in education

process. All the time, a considerable number of new information reappears and makes higher demands on the level of education at the same time. Therefore it is necessary to search for new forms, methods and means for transmitting as big volume of information as possible.

Some time ago, a foreign language teaching seemed to need only a traditional, face-to-face teaching. However, nowadays it turns out that the newest methods supported with modern technology can be taken well even in the language teaching. With the ICT support, this teaching has been used at many secondary schools and universities in the last few years and it has been developing very intensively.

The foreign language teaching using e-learning usually catches on more slowly than the teaching of sciences or technological subjects. We therefore consider the most suitable method of language teaching the blended learning; i.e. the combination of the traditional, face-to-face and on-line teaching [1].

Modeling is the one of the formal-logical methods and it allows a deeper insight into the essence of the object of research, as is in the methodical science can be: the pedagogical process, the practice of foreign language teaching, private problems of teaching foreign languages, etc.

According to N.A.Jurkov the simulation method is used for fixation of scientific knowledge in order to simplify the process of learning on the basis of allocation of the basic properties and relationships that exist in the system[2, 65].

They understands this term as the device created by researchers as a functional analogue of the original to give you the knowledge to model the original. This device allows not only compressed and abbreviated to describe the phenomenon, but also indirectly study investigated dynamic system "in order to find the optimal way to control it"[3, 214]. According to A.N. Shamov through the created models "can be illustrated by a particular field of knowledge, to observe the process of formation of speech skills, to monitor the process of the development of language and speech abilities of students".

In this paper, where the object of study is the process of formation of grammatical competence of students, one of the challenges put to develop an optimal model of teaching grammar of the foreign speech based on an intercultural approach, which includes: a) a concept; b) target; c) substantial; g) Technology; e) the effective components. The model suggests the close relationship of the teacher with the students in order to achieve positive results and goals of education[4, 4].

The conceptual component of the proposed model is based on the approaches to teaching foreign languages and principles of grammatical competence of students.

The paper also describes approaches such as:

1. Competence approach is the basis of modern

vocational education system. The result of learning to become a competent person who owns the necessary set of general cultural, professional and general professional skills. This approach is dominated by research and practice-oriented focus of the preparation of future bachelors to implement intercultural interaction.

2. Intercultural approach which is applied to learning the grammatical side of foreign speech promotes interaction native and foreign cultures when negotiating two language (including grammar) systems; it provides continuous extrapolation of information obtained in the grammar of the native language; promotes understanding of similarities and differences of the two conceptual pictures of the world, as well as their fixation in the languages: the native and foreign; developing tolerance and understanding with the possible complications in the process of intercultural communication; the willingness of students to ensure the implementation of intercultural communication in a foreign language.

3. Communicative and cognitive approach of speech focus of the learning process, which is based on simulation of acts of cross-cultural interaction by creating situations, covering various spheres of activity of the future teachers of a foreign language. Given the role of students as active participants in the learning process we are working on the model, cognitive orientation contributes to greater personalization and awareness, harnessing all available resources of individual students with support in their linguistic, metacognitive and personal experience.

4. Learner-centered approach, according to which the formation of intercultural competence of students takes place by taking into account the personal characteristics of the students, their ethical and moral values, as well as the active use of authentic materials in learning foreign language. In accordance with this approach, each student is an active participant in the educational process with their own ways of studying foreign language.

Dedicated contact approaches to FL learning involves the implementation of the principles of the system of formation of grammatical competence of future teachers FL composed of:

1. The principle of the "dialogue of cultures"

2. The principle of consciousness in learning the grammatical side of foreign speech.

3. The principles of intercultural communicative focus of the learning process of the foreign language grammatical speech.

4. The principle of quantization in the formation of grammatical competence.

5. The principle of domination problem tasks in teaching foreign language grammar.

6. The principle of the trinity of grammatical form and language function.

As in the domestic and in the foreign procedure

for the formation and development of grammar skills using an explicit approach, in which there are two opposite methods: inductive and deductive [5, 11].

The deductive method is implemented by explaining the rules and training, in other words, from the general to the particular, from the shape to its implementation in practice. The inductive method, by contrast, involves the transition from the analysis of a plurality of individual facts to the general provisions that reveals to studying the possibility of self-rule based on the wording of grammatical units with which they are confronted in the study of foreign language.

Another vector in teaching grammar of the foreign speech advocates implicit approach that includes two methods: structural and communicative. Structural method sets the task to master the complex grammatical structure of groups, which are introduced in portions and in sequence, according to the principle of availability/affordability and the principle of spiral progression. Train grammatical material is by performing a wildcard language, imitation, exercises, assignments to fill the gaps.

The communicative method being the second variant of the implicit approach, based on the fact that the introduction of grammatical material and training occur at some speech material, fully implementing the principle of communicative and maintaining the motivation of students to study foreign language.

Dedicated and well-grounded in the conceptual provisions allowed to formulate the purpose and practical problems developed techniques.

The target component. Applied to teaching foreign languages, J. Novak invested in this concept, "the result of solving a great comprehensive task, which is to lead the student from ignorance of a foreign language to a certain possession" [6, 333].

As part of our research the goal is formulated as follows: the formation of students' grammatical competence. Achieving this goal is possible due to the gradual solution of problems aimed at forming the grammatical aspects of language and the development of abilities of students, such as:

- Mastery of studying stable grammatical skills within the prescribed curriculum;
- Analysis of the statements of representatives of other lingvosotsiuma from the standpoint of intercultural communication;
- Comprehension and interpretation of grammatical phenomena in terms of their cross-cultural content;
- Selection of intercultural situations and grammatical units, inherent according to situations.

Substantial components of the model of formation of intercultural grammatical competence of students is reflected in the unity of three components: linguistic, psychological and didactic-methodical.

Within the framework of the linguistic aspects we have identified 1) the language grammar; 2) speech grammar; 3) a system of theoretical knowledge of

the grammatical system of the language is spoken; 4) knowledge of cross-cultural peculiarities and realities of the countries and their native language learners who have reflected in the grammar.

The psychological aspect of a substantial component of the developed model includes: 1) the study of the motives and interests of students; 2) the development of complex language and speech grammar skills; 3) mastery of procedural knowledge about the methods and techniques of speech activity.

Didactics-methodical aspect involves 1) studying the development of rational methods of work on the grammatical side of foreign speech, drawing on the intercultural dimension; 2) master the strategies of self, self-development and self-management at mastering intercultural content of grammatical phenomena; 3) the ability to use information and educational resources in the process of formation of grammatical competence based on an intercultural approach.

By the technological component of the developed model of formation of grammatical competence are strategies, techniques, methods, forms of work and a set of exercises.

An important part of FL education system are educational strategies. According to L. Bim's strategy - it is some way of acquisition, retention and use of information that serves the achievement of certain objectives in the sense that it should lead to certain results "[5, 14].

The task of learning strategies in given conditions is reduced to optimize the process of formation of grammatical competence of students and its successful implementation depends on the personality and psychological characteristics of students, as well as the cognitive styles of learning.

In didactics to distinguish between core (direct learning strategies) and secondary (indirect learning strategies) strategy. The first group includes: strategy, based on which are laid the mechanisms of memory, namely, schematization, grouping, associative and logical connections; cognitive strategies, which include: analysis, comparison and comparison, generalization, made on the basis of deductive and inductive reasoning; and compensatory strategies, such as replenishing the lack of language means facial expressions and gestures, advanced linguistic and contextual guess, the use of synonyms and paraphrase structures, etc.

Implementation of the proposed strategies is reflected in the group training techniques.

I.L. Bim determines the reception as "well-known generalization of specific actions, the background or the actual communication, typed their way" [5, 12].

With our research positions possible to distinguish several groups of training methods, namely: 1) information and explicative; 2) proper grammar; 3) intercultural communication.

Information and explicative methods of teaching

foreign language grammar aim to introduce grammatical phenomenon, and cases of its operation, to enhance the personal experience of students. By such methods include: an explanation, description, comments, comparative benchmarking grammatical systems, drafting memos and supports. Through these methods activates cognitive needs of students, focus on further practical use of the phenomenon under study.

Actually grammatical techniques contribute to the implementation of the strategy automation grammatical skills. This group includes: methods of presentation of the grammatical material, training and automation of grammatical units, methods of synthesis and improving grammatical knowledge. Through these methods grammar acquires properties such as automation, strength, flexibility and variability.

Intercultural and communicative techniques, whose main task is to analyze the situations of interaction with representatives of the country of studied language, identifying similarities and differences in the grammatical structures used in a particular context in order to achieve a certain intention statements. This group of methods implementing a strategy simulation intercultural communicative situations and strategy analysis of cross-cultural interaction situations, and includes techniques such as interview, presentation and cross-cultural analysis of the situation, taking role of communication and dramatization.

Formation of grammatical competence involves studying the various forms of organization of educational process.

V.I. Andreev determines the shape of the organization of training as a "complete system characteristic of the learning process in terms of the interaction of the teacher and students, management relations and self-characteristics of the place and time, the number of students, objectives, resources, content, methods and learning outcomes". In his study, the author, based on the analysis and systematization of the existing classifications, has created a three-dimensional model of various forms of training, including: 1) external; 2) internal; 3) general form.

Considering the advisability of such a division, from the standpoint of our study it is possible to use the following forms of work organization:

1. External form of training organization in the formation of grammatical competence:

- practical training aimed at developing skills in the use of the studied grammatical material in situations of intercultural communication;
- role-playing games and the conference is a means of motivating and motivating students to communicate, the practical use of grammatical structures in speech in situations of intercultural professional communication;
- independent work of students, which is the most relevant in the current circumstances. Performs during extracurricular time, this form of work is aimed at the

development and automation of the speech grammar skills and develop professional and pedagogical skills in the grammatical side of foreign speech.

2. Internal forms that serve external disclosure forms of the organization of the learning process, as well as the structuring of the interaction of the elements. When forming the grammatical competence of the future teachers of a foreign language we used the following internal formof:

- benchmark introductory lesson, whose task is the actualization of the personal experience of students, the presentation and description of grammatical phenomena in the context of a cross-cultural situation;
- sessions aimed at training the grammatical units, primary and secondary automation grammatical skills;
- monitoring exercises to ensure the degree of assimilation of knowledge, skills and abilities;
- Combined classes, including elements of the above forms [7, 77].

3. General forms of organization of the learning process, which are based on different methods of interaction in the system of teacher - student and student in the system - the student. In this connection, it should highlight such forms as:

- individual training designed to take into account the personality of students, the level of formation of knowledge, skills and abilities, motivations, interests and needs of students;
- paired forms of work, representing different ways of interacting in class two students;
- group form of teacher interaction with a group of students or a student with a group with common goals. The result of this communication is provided by collective cohesion and mutual understanding of participants;
- frontal form of teaching, addressed simultaneously to all students, in which a teacher in the same pace provides a one-time promotion of students to set goals.

The proposed model is based on a system of methodological tools, the most important of which are the exercises.

Efficient component of the developed model of formation of grammatical competence of foreign language teachers is reflected in the three levels of formation called competence: low, medium and high, are characterized by certain characteristics.

The low level of formation, which is characterized by the following indicators: 1) insufficient motivation for the implementation of the management of intercultural communication; 2) students are experiencing significant difficulties in recognition, differentiation and awareness of grammatical phenomena; 3) students have difficulty in analyzing the grammatical phenomena and intercultural dialogue situations typical for their use; 4) allowed a large number of mistakes in the selection and use of grammatical structures in the context of cross-cultural situations; 5) insufficient knowledge of cross-cultural

peculiarities of the use of grammatical units, leading to difficulties in the implementation of cross-cultural interaction.

The average level of ownership which implies that: 1) students are sufficiently motivated and willing to implement intercultural communication; 2) students are experiencing minor difficulties with the recognition, differentiation and awareness of the grammatical phenomena of a foreign language in the process of intercultural communication; 3) students having a bit of trouble in the analysis of grammatical phenomena and intercultural dialogue situations typical for their use; 4) allowed a small number of grammatical errors in oral and written communication, do not affect fundamentally the overall communication strategy and processes of intercultural interaction; 5) The volume of theoretical knowledge about the grammatical structure of a foreign language and intercultural knowledge about the features of the use of grammatical material allows to achieve the main goals of intercultural interaction.

The high level of grammatical competence formation of future foreign language teachers includes: 1) a high level of motivation of students to the implementation of cross-cultural interaction, as well as the desire to develop and improve their level of language training; 2) students unmistakably recognize grammatical phenomenon, successfully carried out a comparative analysis of intercultural grammatical units and their operation situations; 3) has a high level of theoretical and cross-cultural knowledge and successfully apply them in practice [8, 187].

References

1. Hubackova S., Ruzickova M. *Experience in foreign language teaching with ICT support*//Elsevier:Procedia Computer Science 3(2011) p.243-247
2. Yurkova, N. A. *Formirovanie professionalnoy gotovnosti buduschego uchitelya inostrannogo yazyika k ispolzovaniyu lichnostno orientirovannykh obrazovatelnykh tekhnologiy [Tekst]: diss. ... kand. ped. nauk* / N. A. Yurkova. – Gorno-Altaysk, 2006. – 196 s.
3. L.M. Aliyarova, A.R. Halenova, L.M. Mahazhanova. *Sovremennyye metodiki prepodavaniya angliyskogo yazyika v vysshikh uchebnykh zavedeniyakh* // KazNU. Ser. Fil.nauk. – 2015. – # 3 (53). – S. 211-215
4. Shamov, A. N. *Modelirovanie uchebnogo protsessa po ovladeniyu leksicheskoy storonoy inoyazyichnoy rechi* / A.N. Shamov // *Inostrannyye yazyiki v shkole*. – 2014. – # 2. – S. 2–10.
5. Bim, I.L. *Lichnostno-orientirovannyiy podhod – osnovnaya strategiya obnovleniya shkoly [Tekst]* / I.L. Bim// *Inostrannyye yazyiki v shkole*, 2001. – #2. – S. 11-
6. Novak J. D., "Learning, Creating, and Using Knowledge: Concept Maps as Facilitative tools in Schools and Corporations", Routledge; 2 edition, 2009. – 336p.
7. Andreev, V. I. *Pedagogika: uchebnyiy kurs dlya tvorcheskogo samorazvitiya* / V. I. Andreev. – Kazan: Tsentri innovatsionnykh tekhnologiy, 2000. – 608 s.
8. Galskova, N. D., Gez, N. I. *Teoriya obucheniya inostrannym yazyikam. Lingvodidaktika i metodika : ucheb. posobie dlya stud. lingv. un-tov i fak. in. yaz. vyssh. ped. ucheb* / N.D. Galskova, N.I. Gez. – 5-e izd., ster. M.: Akademiya. 2008. – 335 s.

Оналбеков Е.С.

п.ғ.к., Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доцент міндетін атқарушы

Хужабаева Е.Э.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 2 курс магистранты, Liza_81.h.e.@mail.ru

ГЕНДЕРЛІК ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘДЕБИЕТТЕРДЕ ЗЕРТТЕЛУ ЖАҒДАЙЫ

Түйін. Мақалада гендерлік әлеуметтендіру мәселесінің педагогикалық және психологиялық әдебиеттерде зерттелу жағдайы атап айтқанда, адамгершілікке тәрбиелеу жолдары арқылы қалыптастырудың әдіснамалық негізі ретінде оқыту жүйесіндегі адамгершілік көзқарастар, тұлғаның шығармашылық және кәсіби дербестігін дамыту туралы идеялар; отандық және шетелдік оқыту теориясындағы, педагогика мен психологияда ізгіліктік дәстүрлер мен ой-пікірлер, бүгінгі тәрбиенің адамға бағытталған әлеуметтік-психологиялық қырларын қарастырудың адамзат жинақтаған тәжірибені келесі ұрпаққа беру мақсатында сақтай отырып, оқытуды ізгілендіру үрдісінде негізгі бағдарды білім алушыны жалпы азаматтық құндылыққа белсенділігін арттыруға, адамгершілік қуатын қалыптастыруға назар аударылуының маңызы қарастырылған.

Түйін сөздер: гендер, гендерлік әлеуметтендіру.

Резюме. В статье рассматривается состояние изученности проблемы гендерной социализации в педагогической и психологической литературе, в частности, нравственного воспитания, нравственные представления в системе обучения, развития идей о личности в творческой и профессиональной самостоятельности; отечественные и зарубежные теории обучения, направленных на социально-психологические аспекты рассмотрения с соблюдением следующего поколения с целью передачи опыта, накопленных человечеством, обучение, повышение гражданской активности обучающегося в процессе общей ценностные основные ориентации, формирование гуманизации.

Ключевые слова: пол, гендерная социализация.

Summary. In the article the problem of gender socialization, educational and psychological research literature, in particular, through moral education in teaching methodology as a basis for the formation of moral beliefs, ideas about the development of creative and professional independence of the person; domestic and foreign educational theory, pedagogy and psychology good ideas and traditions, today's education experience gained from a consideration of the social and psychological aspects of the human person, in compliance with the order to the next generation, the main landmark in the process of liberalization of the student training to increase the participation of civil quindiliqqa moral power deportation attention to the formation of values provided.

Key words: gender, gender, socialization.

Бүгінгі таңда әлемдік білім кеңестігіне толығымен ықпалдасу жоғары білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап етеді. Әлемнің көптеген алдыңғы қатарлы елдерінің білім беру жүйесі жоғары білім берудің құрылымын, мақсаты мен міндеттерін, мазмұны мен тәрбие технологиясын өзгертті. Білімді, білік-дағдыларды беру емес, ақпараттық-зияткерлік ресурстарды өз бетінше тауып, талдап және пайдалана білетін, адамгершілік идеялардың қуат көзі болатын, жедел өзгеріп отыратын әлем жағдайында дамитын және адамгершілікке ашып көрсете алатын жеке тұлғаны тәрбиелеу қажеттігі туындап отыр.

“Қазақстан Республикасының 2019 жылға дейінгі білім беруді дамыту” тұжырымдамасы білім берудің мақсат-міндеттері мен мазмұны ізгіліктік, рухани-адамгершілік пен демократиялық идеяларға негізделген мемлекетіміздің білім беру саясатын айқындайды. Гендерлік әлеуметтендіруін адамгершілікке тәрбиелеу жолдары арқылы қалыптастырудың әдіснамалық негізі ретінде оқыту жүйесіндегі адамгершілік көзқарастар, тұлғаның шығармашылық және кәсіби дербестігін дамыту туралы идеялар; отандық және шетелдік оқыту теориясындағы, педагогика мен психологияда ізгіліктік дәстүрлер мен ой-пікірлер, бүгінгі тәрбиенің адамға бағытталған әлеуметтік-психологиялық қырларын қарастырудың маңызы артып келеді. Адамзат жинақтаған тәжірибені келесі ұрпаққа беру мақсатында сақтай отырып, оқытуды ізгілендіру үрдісінде негізгі бағдарды жалпы азаматтық құндылыққа белсенділігін арттыруға, адамгершілік қуатын қалыптастыруға назар аударылуда.

Философиялық, педагогикалық, психологиялық тұрғыда рухани-адамгершілік құндылықтар жүйесін дамыту мәселелері төмендегідей бағытта сипат алады:

- Адамгершіліктің философиялық көзқарастары мен аксиологиялық негізі туралы (Сократ, Аристотель, Монтень, Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Пестолоцци, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, К.Д. Ушинский, т.б.).

- қазақ ойшылдарының рухани адамгершілік құндылықтар туралы ой-пікірлері (Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, М.Жұмабаев, А.Байтұрсынов, т.б.).

- жалпыадамзаттық құндылықтардың педагогикалық құндылықтарды дамытудағы ролі (А.Н.Леонтьев, В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов,).

- тұлғалық ізгілікті даму көзқарастары (Роджерс К, А.Маслоу, т.б.).

Ежелгі Рим философтарының еңбектерінде кеңінен қарастырылғаны М.Монтеннің педагогикалық көзқарастарында жеке тұлға тәрбиесінде эстетикалық талғам мен адамгершілікті дамыту, (Я.А.Коменский) “Адам ісін түзетудің бүкіл жалпылық Кеңесі” деген еңбегінде: “Тек ақылды адамдарды тәрбиелеу емес, жеке тұлғаны түгелдей дамыту керек”, “Адам тек ақыл-ой, нравтық тәрбие арқылы ғана адам бола алады”, (Ж.Ж.Руссо) тәрбиедегі қаталдықты (ұрып соғу, зомбылық) сүйіспеншілікпен, адамгершілікпен ұштастыруды, (К.А.Гельвеций) өз еңбектерінде адамды гуманистікке, алкен жүректілікке, қайырымдылыққа тәрбиелеу, (И.Г.Песталоцци) адамның гармониялық бағытта дамуын қамтамасыз етуін талап етеді.

Орыс педагогтары А.С. Макаренко, В.А.Сухомлинский К.Д.Ушинский, еңбектерінде Гендерлік әлеуметтендіру көзқарастары - өз Отанын сүю және қорғау туралы, адамдарға көмек көрсету және қайырымдылық құрметті болу, үлкендерге,

құрдастарға, жасөспірімдерге сыйлы болу, салауаттылыққа, ынтымаққа шақыру туралы озық ойларға басым болды.

А.С.Макаренко “Ата-аналар кітабы” еңбегінде жеке тұлғаны адамгершілікке дамытудың жолдары туралы өз ойларында: “Жеке тұлғаны дамытудың жолдары - ұжымшылдық, еңбек сүйгіштік, жоғары адамгершілік, биік саналылықты, осыларды тұтас, жиынтық негізінде жүргізу”(В.А.Сухомлинский) “Жастарды адамгершілікке” тәрбиелеудің проблемаларын зерттеп, “Адам білім арқылы жұмыс істеуге үйренуі - адамгершіліктің ең жоғарғы мұраты”, (К.Д.Ушинский) “барлық іс-әрекет мақсатты түрде тұлғаның ақыл-ойында, адамгершілігін де дамытатындай етіп ұйымдастыруы тиіс” - деп тұлғаның бойында адамгершілік бастама, рухани адами қасиеттер пайда болуын көздейді.

Адамгершілік - тәрбие мен оқытудағы бағытталған идеалдар. Оларға шындық, қайырымдылық, тұлға, пайда, бостандық, махаббат, шығармашылық, т.б. жатады. Адамгершілік – құрметтеу, қошеметтеу, қабылдау тәрізді бағдарды білдіреді. Адамгершілік – сезіммен ақыл-ойдың ұштасуын және сол арқылы адамның іс-әрекет бағдарын белгілейді (Кесте 1).

Жалпы адамзаттық құндылықтар	Жоғары сапа деңгейіндегі құндылықтар	адамгершілік құндылықтар
- адам өмірі, бостандық, отбасы, қарым-қатынас, адам бақыты, ұрпақ жалғастыру, еңбек ету, табыс, ынтымақ-тастық, белсенділік, тәуелсіздік	- адам конвенциясы, демократия, азамат-тық қоғам, өркениет, әлеуметтік мәдениет	- мәдениет, саясат, әдебиет, Отан, Ана, Жер, дін, діл, ар-ождан, парыз, ерік, жігер, күш, махаббат, қайырымдылық, мейірімділік

Кесте 1 - Адамгершіліктің жіктелуі

Бүгінгі тәрбие тағылымы қоғамдық дамудың объективті заңдылықтарына жүгіне отырып, қоғамдық ілгерлеуге қызмет ету қажеттігін, адамды қоғамның ең жоғарғы құндылығы деп тануды өз міндеті деп санайды. Себебі осы құндылықтардың өмірдегі мәнін түсініп, талдап, саралап қабылдайтын бұл - адам санасы.

Адам санасында бірінші құндылықты анықтау үшін белгілі бір себепке байланысты қажеттілік оянады, әрі қарай сол қажеттілікті қанағаттандыру жолында өз алдана мақсат қойып өзі үшін құндылық негізін анықтап алады. Білім беру саласындағы жетістіктер негізінен адамтану саласындағы ғылыми ілімді жинақтау әрекетімен қамтамасыз етіледі. Педагогикалық құбылыстардың құндылықты сипатын түсіндіру жалпы аксиология әсерінен қалыптасқан. Педагогикалық аксиология негізінде адам өмірінің, оқыту мен тәрбиенің, педагогикалық қызметтің және жалпы білім берудің құндылықтарын түсіну және бекіту жатыр.

Кез-келген басқа да рухани құндылықтар сияқты, педагогикалық құндылықтар өмірде бейтарап

бекітілмейді. Олар педагогика мен білім беру практикасының дамуына өз әсерін тигізетін қоғамдағы әлеуметтік, саяси, экономикалық қарым-қатынастарға бағынышты болып келеді. Оны педагогика тарихында оқытудың схоластикалық, теориясының түсіндірмелі-иллюстративтілікке, кейіннен проблемді-дамытушылыққа ауысуына байланысты болған өзгерістерінен байқауға болады. Педагогикалық құндылықтар кең ауқымды, сондықтан олар жіктеліп, білім беру аясында жалпы жүйеден өзінің орынын белгілейді. Педагогикада жалпы және кәсіби педагогикалық құндылықтардың жиынтығы анықталған. Оларға педагогикалық қызметтің мазмұны, тұлғаның адамгершілікке дамытуы мүмкіншіліктері, педагогикалық еңбектің мәні, оның ізгіліктік мәнін жатқызады.

Сонымен бірге зерттеулерден көріп отырғанымыздай ғалымдар еңбектерінде (В.А. Никандров, Б.Т.Лихачев т.б.) педагогикалық құндылықтар өздерінің өмір сүру деңгейлері бойынша ажыратылған. Оларға құндылықтардың тұлғалық, топтық, және әлеуметтік түрлері жатады.

Тұлғалық және кәсіби бағыттағы міндеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін коммуникативті іс-әрекет - құндылық қарым-қатынас, құндылық сапалар, құндылық білімдер.

Студенттерді болашақ мұғалім тұлғасының “Менін” келбетін сипаттау оның жеке дамуындағы жетістікке қол жеткізеді. Ол тұлғаның ішкі көзқарасын талдап, өздігінен қоғамдағы орнын анықтауға, өз құндылықтарын түсінуіне көмектеседі. Ол үшін тұлғалық қасиеттер: болжау, коммуникативті, креативті (шығармашылық), эмпатиялық, интеллектуальды т.б. қасиеттер туралы білімдері мен толық көзқарастары болуы қажет (М.С. Каган).

Білімді жалпы адамгершілік ретінде тану бүгінгі күні көптеген елдердің конституциясымен бекітілген. Білім берудің аксиологиялық жағы екі мәселені қамтиды. Білім беруді басқару және білім беру үрдісін реттеу механизм саласы. В.А.Сластенин білім берудің мынандай мәдени-ізгіліктік құндылығын анықтап, оның адамға өмірлік қиындықтарды жеңуге мүмкіндік беретіндігіне көз жеткізді.

- әлеуметтік және табиғат ортасында бейімделу ситуациясында мінез-құлықты және моральдық жауапкершілікті тудыру;

- тұлғалық және өзіндік көзқарастарын жүзеге асыру үшін мүмкіншіліктерді қамтамасыз ету;

- интеллектуальды-құлықтық еркіндікке, жеке автономия мен бақытқа қол жеткізуде қажетті құралдарды меңгеру;

- адамның шығармашылық даралығын адамгершілікке іске асыру үшін, оның рухани әлеуетін ашу үшін жағдай жасау.

Педагогикалық құндылықтарға ізгіліктік табиғаты мен мәні тән, себебі педагогика мамандығының мәні мен мақсаты ізгіліктік ұстаным мен және идеалдарымен анықталады. Құндылықтарға ие аксиологиялық модель тұлғаның ізгіліктік бағыттағы көзқарасын қалыптастырады.

В.В.Давыдов, Л.Ю.Гордин, А.В.Петровскийдің зерттеулерінде құндылықты бағдарлар тұлғаның “әлемдік” басты сипаттамаларының бірі болып саналады, ал оларды дамыту-гуманистік педагогиканың негізгі міндеті және қоғам дамуының маңызды жолы.

Білім берудің ізгіліктік философиясының негізгі ұғымы “ізгіліктік” Бұл ұғымның бірнеше мағынасы анықталған. Оларды зерттеу бұл проблеманың түрлі жақтарын ұғынуға мүмкіндік береді. Ізгіліктік ұғымы педагогикада бірнеше мәнді нұсқауларда қолданылады:

- қайта өрлеу дәуірінің, түрлі мәдениет қозғалыстарының, идеялық ағымдардың, қоғамдық ой бағыттарының атауы;

- гуманитарлық пәндер басты орынға иеленетін теориялық білім саласының атауы;

- тұлғаның адамгершілік қасиеттерінің- адамгершілік, мейірімділік, сыйластық белгіленуі;

- тұлғаның жан-жақты дамытылуының маңызды факторларының анықтамасы;

- адамды өмірді ең жоғарғы құндылығы ретінде танытатын қарым-қатынастың белгіленуі;

- жалпы адамзаттық идеалдарының қол жеткізуге бағытталған практикалық іс-әрекеттің атауы.

“Гумандық” (адамгершілік) ұғымын анықтауда да осындай жағдай байқалады. Ол көбінесе “ізгілік” ұғымымен біріктіріледі. Ізгіліктік философиялық-идеологиялық ұғым, философиялық жүйенің атауы ретінде танылады, сондықтан оны зерттеп білу философия еншісіне жатады. Ал «ізгіліктік» психологиялық ұғым ретінде қарастырылып, онда тұлға бағытталуының маңызды саласы ретінде түсіндіріледі. Аталған сөздердің семантикалық мәнін салыстырмалы талдау нәтижесінде көз жеткізгеніміз: олардың екеуі де адамның пікірін, сапаларын, қасиеттерін, рухани дүниесінің қатынасын көрсетумен байланысты болып табылады. Бірақ *humanitas* сөзі көбірек басқа адамдарға көмектесу дайындығы, құрметтеу, мейірімділік таныту, қуанышты немесе өкінішті бірге бөлісу дегенді білдіреді. Бұларсыз адамның өмір сүруі мүмкін емес. “Ізгіліктік” “адамгершілік” ұғымына қарағанда мағынасы кеңірек. В. Даль өз сөздігінде: “Адамгершілік - адамилық, адамгершілік, білімдар адамға тән қасиет; адамды сүйу, мейірбандық, қайырымдылық”. Ал философиялық энциклопедияда мынадай түсіндірме берілген: “Ізгіліктік - адамды тұлға ретінде, оның еркіндікке, бақытты өмір сүруге, өз қабілеттерін дамыту және көрсету құқығын құндылық ретінде танытатын тарихи өзгеріп отыратын көзқарастар жүйесі. Онда адамның жақсы өмір сүруі әлеуметтік институттардың қызметін бағалау көрсеткіші болып табылады, ал теңдік, әділдік, адамгершілік ұстанымдары адамдар арасындағы қарым-қатынастардың қажетті нормалары болып саналады”.

Орта ғасырларда гуманизм дәуірі пайда болды. Оның ұраны ежелгі афоризм “Мен адаммын, сондықтан мен үшін адами нәрселердің бәрі бөтен емес” сөзі болды. Бұл гуманистік көзқарастарды әрі қарай қайта өрлеу дәуірінде В. да Фельтре, Э.Роттердамский, Т.Мор, Ф.Рабле, М.Монтень, Т.Кампелла және т.б. жалғастырды.

Бұл ойшылдардың ізгіліктік көзқарастарына ортақ тән белгі: ағзаның күнәсі жайында діни аскетикалық идеяның орнына олар жарқын, үйлесімді дамыған, белсенді өмірді бағалай білетін және одан ләззат ала білетін адамды қалыптастыруды баста орынға қойған. Олар адамның рухани еркіндігіне қарсы келетін нәрселердің барлығын жоққа шығару идеясын қолдаған.

XVII-XIX ғғ. гуманистік педагогиканың дамуында неміс классикасының (Кант, Фихте, Шеллинг, Гегель) философиялық идеялары: “Адам бір жағынан табиғат заңдылығына бағынса, екінші жағынан рухани бастауды тасымалдаушы”, “Адамның басты міндеті адамгершілікке жетілдіруі,

өздігінен білім алуы, өз бойында моральдық сапаларды дамытуы керек”, “Тек ойлауға қабілетті, өз мақсаттарын өзі белгілейтін адам ғана әдеміліктің, жетіскендіктің идеялы бола алады” деп өз көзқарастарында адамгершілік, моральдық сананы дамытуды көздеген. XX ғасырда ізгіліктік, адамгершілік көзқарастардың қарқындап даму кезеңі болды. Негізгі өкілдері П.П.Блонский, Н.И. Иорданский, С.Т. Шацкий, А.Г. Калашников, М. Пистрак, А.П. Пинкевич, және т.б. білім берудегі гуманистік және демократиялық ұстанымдарын нәтижелі түрде қарастырды.

Қазіргі шетел гуманистік көзқарастарын (Дж. Дьюи, А.Маслоу, К. Роджерс) демократиялық және тұлғалық бағдарлау идеяларының негізінде дамытуды көздейді. Бұл көзқарастарда тұлғаның ізгілікке ұмтылысы еркін, өз бетімен, дербестігімен әлеуметтік қызығушылығын оята отырып жетілдіруі тиіс. Осылайша педагогтар тарапынан басымдылық көрсету, зорлаудың орнына қыздарды ролінің анықталуына және дамуына жағдай туғызуды ұсынады. “оқытудың басты мақсаты-тұлғаны болашақ өмірге даярлау емес, білім берудің барлық мүмкіншіліктерін тұлғаны дамыту мақсатында толық қолдану”(Дж.Дьюи). Бұл идея американ психологы А. Маслоудың тұлға теориясымен үндес болып келеді. Оның пікірінше, адамның мәні әуел бастан-ақ белгіленеді, адамның өз бойында “жабулы түрде” дүниеге келгеннен-ақ қалыптасады. Сондықтан тұлға бойындағы махаббат, құрметтеу, адамгершілік, адамгершілікке жетілдіру қажеттіліктерді ояту, бұл таланттарды, қабілеттерді, мүмкіншіліктерді толық қолдану болып табылады (А.Маслоу).

Гуманистік дүниетанымда адамға, қоғамға, рухани құндылықтарға, іс-әрекетке, бүкіл дүниеге деген түрлі қарым-қатынастар айқындалды. Ізгіліктік тек тұлғаның қасиеті ғана болып танылмайды. Қасиет - бұл тек бір ғана сана немесе айрықша белгі. Ізгілікті тұлғаның санасы ретінде қарастыру дұрыс. Себебі сана-бұл субъектілердің объективті және жалпыға бірдей сипаттамасы, ол олардың қасиеттерінің жиынтығынан көрінеді (А.В. Петровский).

Осыған байланысты келесі ғалымдардың көзқарастарына сүйенсек ізгілікті тұлғаның ең жоғарғы сипаттамасы деп түсіну керек. Ол адамдардың бір-біріне деген құрметті қарым-қатынасын белгілейтін тұлға қасиеттерінің кешені (С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев).

Қарым-қатынас жасау саласында адамдардың қасиеттерінің дәрежесі айқындалады. Қарым-қатынас ізгілікті және ізгіліксіз болуы мүмкін. Ізгілікті қарым-қатынасқа тұлғаның рухани қажеттіліктері, адамның бойындағы мейірімді көруге ұмтылу, адамдар үшін өмір сүру, өмірмен қанағаттану, бақытты болу жатса, ізгіліксіз қарым-қатынастарда жағымды қажеттіліктер мен сапаларды қалыптастыру мүмкін емес.

Психологиялық сөздікте “ізгіліктік” ұғымы

адамгершілік нормалары мен құндылықтарымен белгіленетін тұлғаның әлеуметтік объектілерге деген (адамға, топқа, тірі ағзаларға) көзқарастар жүйесі. Ол адам санасында қуанышты, өкінішті бірге бөлісу түрінде көрінсе, қарым-қатынас пен іс-әрекетте бірге әрекеттесу, бірге қатысу, көмек беру салаларынан жүзеге асырылады.

Ізгіліктік – тұлғаның адамгершілікті-психологиялық қасиеттер жиынтығын беретін, адамға ең жоғарғы құндылық ретінде қарауда саналы және бірге сезінуден көрінетін тұлғалық сана. Ізгіліктің негізгі сипаттамасы – адамгершілік, оның негізгі мәні - болашаққа бағытталу, өзінің шығармашылық мүмкіндіктерін еркін түрде іске асыру (Г.Оллпорт, А.Маслоу), өз-өзіне сену және «Мен-идеалға» қол жеткізу мүмкіндігі (К.Роджерс). Сонымен қатар тұлғаның ізгілігі бірге сезіну, бірге әрекеттесу, бірге қатысу, сынды қабілеттерімен байланысты сапалардан да көрінеді. Міне сондықтан ізгіліктің басты әлеуметтік педагогикалық мақсаты тұлғаға бағытталу.

Біздің түсінуімізше, тұлға – саналы түрде өзінің бойында, табиғатта, әлеуметтік салада жаңа нәрсені жасаушы адам.

“Тұлға” ұғымы адамның әлеуметтік қасиеттердің дәйекті күйін ғана емес, сонымен қатар құнды ұғым бола отырып, адамның мұратын белгілейді. Мәдениетті адамның мұраты – кез-келген жағдайда өзінің шынайы адамгершілігін сақтай алатын адам мұраты» Бұл мұратқа бір уақытта қол жеткізуге де, жеткізе алмауға да болады. Бірақ ең бастысы – адам дамуы мен адамгершілікке дамытудың траекториясын белгілеу (А.Швейцер).

П. Тугариновтың анықтамасы бойынша, құндылықтар - бұл тек белгілі бір қоғам адамдарына немесе жеке тұлғаға өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы ретіндегі заттар, құбылыстар және олардың қасиеттері ғана емес, сонымен қатар бұл норма және мұрат (идеал) түріндегі идеялар мен ойлар.

Сондықтан, бүгінгі қыздардың дамуында педагогикалық тұрғыдан үлес қосатын рухани адамгершілік нормалары - бұл өз бойындағы адами қасиеттер, адамға деген қайырымдылық, мейірімділік, ар, ұят, абырой, парыз, және білім екендігі қоғам дамуында әрдайым дәлелденіп келген (Лепехина Р.Х.).

Әрбір тарихи кезеңде дамып, бірақ та осы уақытқа дейін адам санасында сақталып, оның дамуына өз үлестерін қосып отырған қазақ ойшылдарының Гендерлік әлеуметтендіру туралы көзқарастарында адамға деген қайырымдылық, мейірімділік, ар, ұят, абырой, парыз т.б. үнемі дәлелденіп келген. Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, А. Байтұрсынов т.б. қазақстан жастарын тәрбиелеу теориясының негізі және теоретикалық – әдістемелік бастауында өз еңбектерінде құнды

ой пікірлер қалдырып кеткен.

Қазақстандағы халықтың ұлттық сана сезімнің ояну дәуірінің жаршысы, өзінің бүкіл қоғамдық – саяси әрі ағартушылық қызметі қараңғылық пен надандыққа, діни мұсылмандық фанатизмге қарсы қажырлы күреске өзек болған Ш.Уәлихановтың рухани-адамгершілік идеяларының негізі – қазақ қауымындағы зұлымдыққа қарсы күресте, патша шенеуніктерінің, жергілікті билеушілердің жалған, әрі “жабайы” мінездеріне орай адам қасиеттерін сипаттайтын адамгершілік құндылықтарына “намыс”, “әділдік”, “парыз” т.с. адамның басты рухани-адамгершілік құндылығына жатқызып оны қарапайым халықтың санасына сіңдіруге ат салысты.

Ы.Алтынсарин қазақ мектептерінде білім берудің толып жатқан мәселелерімен қатар халық ағарту ісінің рухани-имандылық негіздерін қалап, өз еңбектерінде адамгершілік тәрбиесінің моральдық негіздерін көрсетіп берді. Ол өз ақыл-насихатында рухани-адамгершіліктің негізгі игіліктеріне: бауырмалдылық, әдеп пен әділдік, қанағатшылық, жомарттық, сақилық, тазалық, сабырлық, зейінділік пен білімді еркін игеру мәселесіне зор мән берді.

А.Құнанбаев адам проблемасына, ол табиғи және әлеуметтік жақтарының ара қатынасын, адамгершілік, кемелдену, гуманизм идеяларын өзгеше пайымдайтын сананы тудырды. Ұлы ғұламаның жарық дүниеге келген адам баласының маңдайына жазылған тағдыры жайлы, оның дүниеден алатын орны мен ролі жайлы философиялық пайымдауы, сан қилы да күрделі адам болмысын жан-жақты әлеуметтік қарым – қатынасы адамдарды түзу жолға түсіреді-деп тұлғаның гендерлік әлеуметтендіруіне адамның адами қасиетінің дамуын негізге алып, келер ұрпаққа бір сөзбен “Адам бол!” – деген ойларынан нағыз адам болу үшін тек қана өзінді тану арқылы сыртқы мәдениетке, тілге, дінге мән бере отырып дамуға сол арқылы адамгершіліктің негізгі принциптері- қайырымдылық, биік талғам, шындық, әділдік негіздерін қабылдауға итермелейді немесе “Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оның замандастарының бәрі кінәлі” деп рухани-адамгершілік құндылықтың келесі жағы қарым-қатынас құндылығын суреттесе, өзінің отыз жетінші сөзінде: “Мен заң қуаты қолымда бар кісі болсам, «адам мінезін түзеп болмайды» деген кісінің тілін кесер едім немесе “Адам баласы бір-бірінен ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады –деп келесі гендерлік әлеуметтендіруіне мәдени-этикалық құндылықтардың мәнін ашып көрсетеді. “Жетінші қара сөзіндегі” шынайы байлық бұл адамдардың бір-бірін және өзін терең түсініп, өзара түсіністік қалыптасқанда ғана адамдар үйлесімді тіршілік құрып, дами бастайды – деп адам бойындағы ең жоғары қалыптасқан құндылықтар бұл олардың ішкі рухани дүниесінің байлығы мен асыл қасиеттерін көрсете білу екендігін дәлелдеп береді.

Олай болса бүгінгі күні тарихтың әрбір тасын

қалайтын келешек ұрпағымыздың жаман қасиеттерден ада болып, бойындағы ең жоғары құндылық рухани-адамгершілік екенін ұғына отырып, өз алдарына сол құндылықтарды өркендетіп дамытуды мақсат етіп қоя білу бүгінгі күннің өзегіне айналып отыр.

Бұл орайда адамның дамуына негіз болатын тұлғаның өз бойындағы рухани – адамгершілік құндылығы бұл біріншіден жеке басының негізгі мінез ерекшеліктері мен адами қасиеттері әсер ететіндігі Абай өлеңдерінде:

Ақыл, қайрат жол табар,
Қашқанға да қуғанға.
Әділет, шақпат кімде бар,
Сол жарасар туғанға.
Бастапқы екеуі соңғысыз,
Біте қалса қазаққа
Алдың-жалын, артың - мұз
Барар едің қай жаққа?

Ақыл мен қайратқа ғана ие адамды әдетте “жарты адам” дейді. Себебі ол “суық ақылдың” ғана өкілі. Бойына осы ақылға қоса әділет пен шапағат біткен адам ғана “толық адам”, яғни ол нұрлы ақылдың өкілі деп танылады, яғни адамгершіліктің негізгі тұтқасы адамның өз бойындағы ерекшеліктері екендігін дәлелдеді.

Абай тағылымдарында:

Адамның адамгершілікке тану арқылы адамгершілікті өрбітетін игіліктеріне:

- сезім;
- сана,
- ой;

Тыныштық қуаты – жүректе,

келісім қуаты – қайратты, ерікті, иманды кісінде.

Адамның кісілігі: - әсерлі, әдепті, табысты өнерінде;

Адамның ең биік қасиеті-Адам бола білу;

Биік құндылығы:

жан, тән, рух; мінез, әрекет, тәжірибе, білім, өнер, кәсіптік икемділік.

бостандық;

бірігу идеясы;

азаттық;

даналық;(ақыл, өнер,бедел);

таза өмірдің бастауы – адамгершілікті өрбітетін бұл адам бойындағы келесі қасиеттер: адамшылық, адалдық, әділеттілік, білімділік, еңбеккерлік, терең ой, кісілік, рахымдылық, махаббат, арлылық, намысқойлық, сертке беріктік, татулық, тәуекелшілдік, имандылық т.б. жатады.

Ал осы адамгершіліктің дамуына кері әсерін тигізетін адам бойындағы негізгі қасиеттер: арамдық, азғындық, арызқойлық, сарандық, сайқалдық, әділетсіздік, әдепсіздік, пәлекорлық, өсекшілдік, надандық, менмендік, еріншектік, жалақорлық, залымдық, жылпостық, қанағатсыздық, жиіркенішті мінез-құлық т.б. бөліп көрсетеді.

А.Құнанбаевтың рухани-адамгершілікті өрбіту-

ге байланысты рухтың тазалығын, ақыл мен мінез, мейірімділікке тәрбиелеу әрі қарай қазақ зиялыларының еңбектерінде орын алады. Ш.Құдайбердиевтің “Үш анық” шығармасы жан мен тәннің өзара байланысын көрсете отырып, нысаптылыққа, мейірімділікке тәрбиелеу, ақыл мен мінез үйлесімділігін қалыптастыру, рухани-адамгершіліктің негізі - рух пен нәпсі, ақыл мен ой, сенім мен махаббат, ақиқат, жүрек жылуы сияқты рухани ілімді талдап берді. “Баланы бесікке салған күнінен бастап, тәй-тәй басқан әрбір қадамына, мейірімділікпен елжірей қарап, қайтсе ол нағыз жігіт, азамат болады осы заманғы өркениет өрісіне қол артады” (М.Жұмабаев). Ж. Аймауытов “Қазақтың өзгеше мінездері” деген мақаласында адамды әрі бітімді, қайратты, табанды болуға шақырып, адам өз мінезіндегі адамгершілікке жатпайтын ұрлық, зорлық, өтірік, өсек, алдау, қулық, айдау, байлау, кісі өлтіру, өтірік мақтану, ынсапсыздық тұрақсыздық, жалқаулық халық арасында көбейгенін сипаттай келіп оларды осы мінездерден тәрбие арқылы аулақ болуды ұсынып тәрбиедегі адамгершілік бағыттарға терең тоқталуды көздейді (Әбдірзақов).

Гендерлік әлеуметтендіруға елімізде бірнеше ғалымдар өз зерттеулерін бағыттады: Х.Досмұхамедов тұлғаны тазалық, ұқыптылық, салауаттылық негізінде ізгілікке тәрбиелеу, С.Қалиев қазақтың ұлттық тәлім-тәрбиесінің негізінде адамгершілікке тәрбиелеу, А.Тұрсынов, С.Нұрмұратов, С.Тілеуова, адамгершілік ізгілік негіздерін талдау, Б.Игенбаева қыздардың адамгершілігін дамыту, А.Калюжный, мұғалімдерді кәсіптік бағдарлауда адамгершілікке тәрбиелеу, Г.Нұрғалиева, К.Нугманова құндылыққа бағдарлау жүйесі, К.Қожахметова, С.Қалиев, Қ.Жарықбаев ұлттық тәрбие арқылы адамгершілікке тәрбиелеу, А.Қисымова, Ж.Сәдірмекова халық педагогикасы негізінде адамгершілікке тәрбиелеу, Э.Урынбасарова адамгершілік тәрбиесі ілімінің дамуы, жастарға адагершілік тәлім беру жолдары, салауатты өмір салты негізінде адамгершілікке тәрбиелеу, зерттеу еңбектерінде рухани-адамгершілік сананы дамыту, өмірдің құндылығын түсіну, ақыл-ой арқылы үнемі адамгершілік тұғырлары шындықты, ақиқатты іздеу; сезім арқылы сұлулықты сезініп, түсіну; ерік арқылы мейірімділікке, рахымдылыққа ұмтылу керектігі дәлелденген.

“Адамгершілік” ұғымын педагогикалық тұрғыда Н.Е.Щуркова Адам, өмір, табиғат, қоғам, жақсылық, ақиқат, сұлулық, еңбек, таным, қарым-қатынас, ойын, еркіндік, бақыт, ар-ұят, теңдік, әділеттілік, бауырластық деп қажеттілігіне қарай топтастырады. Зерттеуші ғалым Р.К.Төлеубекова жалпы адамзаттық адамгершілік ішінен гендерлік әлеуметтендіруді келесі тұрғыда бөліп қарастырады: Адам, Жер, Ұлт, Отан, Бейбітшілік, Мәдениет, Еңбек, Білім, Отбасы.

Ал, біздің зерттеуімізге негіз болып отырған гендерлік әлеуметтендірудің барлығын саралап жату

мүмкін емес. Сондықтан біздер оның ең бастыларын қыздардың бойында өзіндік ішкі рухы “Мені” арқылы игертуге болады. Әдеби ғылыми еңбектерге сүйене отырып, негізгі адамгершілік сапалары мен қадір-қасиеттерін саралап алуды жөн көрдік. Осипова С.Д. өзінің еңбегінде адамгершілік сапаларын былайша талдап көрсетеді:

Адамгершілік сапалары:

- адалдық;
- махаббат;
- сүйіспеншілік;
- парасаттылық;
- ізгілік;
- моральдық сана сезім.

Адамгершілік тәрбие беруде қыздарды әлдебір әрекетке баруына түрткі болатын сенімді туғызатын сана мен мінез-құлық қалыптасады. Олар өз кезегінде түрлі іс-әрекеттер арқылы көрніс тауып, тұлғаның өз қызметінде тікелей басшылыққа алынып отырады. Мұндай іс-әрекеттер мен себептер әрбір тұлғаның адамгершілік қасиеттерінің сапасын ашып көрсетеді (Осипова С.Д.). Гендерлік әлеуметтендіру негізінде адамгершілікке тәрбиелеуге тұлға бойындағы қажетті қадір-қасиеттерді дамыту өзекті мәселеге арқау бола алады. Оның өзі тұлға бойындағы ішкі ерекше қасиеттерге негізделуі тиіс. Бұл өзгерістерді сырттан талап ету емес, студенттің өзінің ынта жігерімен адамгершілікке бағыттауынсыз жүзеге асыру мүмкін емес. Әрине, адамзат тарихында пайда болған адамгершілікке байланысты көптеген категориялар – жомарттық, батылдық, шыншылдық, сыпайыгершілік, әділдік пен бірге үміт сенімін дамыту бүгінгі күнге дейін маңызын жоғалтқан жоқ. Оқу үдерісінде адамның ішкі рухани - адамгершілік дүниесінің негізгі нысандары – үміт, сенімін дамыту олардың танымдық ізденімпаздығын жоғарлатады.

Тұлға бойында адамгершіліктің келесі сипатын дамыту: адамдарға деген ізгі ниеттілік, құрмет, жанашырлық пен сенім, кеңпейілділік, басқалардың мүддесі үшін жан аяушылық сияқты жеке қасиеттерді студент бойында дамыту қыздардың іс-әрекет үдерісінде бірлесе отырып өзіндік жұмысын дамытуға әсерін тигізеді. Білім құндылығын сезіну, білім берудегі ізгілікті қарым-қатынастарды дамыту, оны адамның игілігі үшін өз мақсатына пайдалануына жол сілтеу, қыздардың аудиториядан тыс уақытында өз бетімен жұмыс белсенділігін көтеріп оқуға деген өз ынтасын арттыруға көмектеседі. Адамгершілік туа біткен қасиет емес. Адамгершіліктің моральдан айырмашылығы мораль сыртқы қоғамда жазылған заңдар мен нормалар жүйесін қамтып сырттай әсер ететін болса, адамгершілік адамның ішкі дүниесінде қалыптасады “адамгершілік адамның ішкі еркінің сезімі. Адамгершілік принциптері бірлікте өмір сүру, бақытқа талпыну, мүдделерді үйлестіру мен ұжым болып жұмылудың, жоқ-жітік пен ауру-кемтарға, бала мен кәріге

жәрдемдесудің қажеттігін сезіну мен мойындау”. Осы негіздерге сүйене отырып, адамгершілік ұғымына келесі анықтама беруге болады.

Адамгершілік дегеніміз - тұлғаның өз бойындағы негізгі ізгі сезімдер мен терең руханилықтан туындап, моралдық нормаларға бағынатын еркін қарым-қатынас жүйесі.

Жастарға рухани тәрбие, білім беру адам дамуының тәндік, жандық, рухани үйлесімділігін, өмірді құндылық деп түсінуін өзін Жаратқанмен, табиғатпен үйлесімділікте ұстай білуін, жердегі тіршілікті сақтау үшін өзінің қажеттігін түсінуді қамтамасыз етеді.

Рухани тәрбие адамның ізгілік, имандылық ұстанымдарын тәрбиелейді, адамның ақыл-ойы мен іс-әрекеттерін жүрек арқылы ізгілік мұраттарға бағыттап, өмірдің күрделілігін түсінуге рухани көзқарас қалыптастырады. Әр адам адамгершілікке рухани дамыту үшін адамгершілікке тәрбиелеуге, өздігінен білім алуға, өздігінен оқуға ұмтылуы тиіс.

Рухани даму дегеніміз-өзінің өмірдегі орнын, атқаратын міндетін, қазіргі және болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілігін, дүниенің күрделі құрылымын түсіну және адамгершілікке үздіксіз, бірқалыпты жетілдіру.

Сонымен “Гендерлік әлеуметтендіру дегеніміз” адамның өзінің табиғи жаратылысы мен адамгершілікке тану, қабылдау, сезіну арқылы сарапқа түсіп дамыған, сыртқы ортаның ықпалы нәтижесінде қалыптасқан, тұлғаның тұрақтылығы мен жетілу деңгейін, қоғамдағы орнын, даралық қасиеттерінің сипатын айқындайтын ішкі құрылымдық жүйе - деп білеміз.

Олай болса, студенттерге жан-жақты сапалы білім беру, жалпы жоғары білім беру желісін жетілдіру – оны барынша ізгілендіруді, келер ұрпаққа адамгершілік тұрғыдан тәрбие беруді жаңартуды талап етеді. Біздің жас мемлекетіміз қоғамымыздың

зиялылық әлеуетін сақтап қана қоймай, оны жаңа нарықтық қатынастар шеңберінде жаңалап түлетуге, жоғары білім даярлық аясында кәсіптік шеберлігі жоғары, адамгершілік, имандылық, ар-ұят, отаншылдық сияқты қадір-қасиеттерді бойына сіңірген ұлттық интеллегенцияның, зиялы қауымның жаңа легін даярлауға мүдделі болып отыр.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. *Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. 2016 жылғы 1 наурыз №205 Жарлығы.*

2. *Уәлиханов Ш. Таңдамалы, 2-басылым. - Алматы: Жазушы, 1985. Б.313*

3. *Құнанбаев А. Шығармалардың 2 томдық толық жинағы. - Алматы, 1986. Т.2. - 196 б.*

4. *Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. //Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. -М.: Издательский центр Академия, 2004.-36 с.*

5. *Философиялық энциклопедиялық сөздік - М., 1983.*

6. *Қалиев С. Қазақ этнопедагогикалық теориялық негіздері. - Алматы, / Фонд “XXI век” Хмель Н.Д. Педагогикалық процесті жүзеге асырудың теориясы мен технологиясы. //Ұстаздар мен аспиранттар, магистранттарға, студенттер мен мектеп мұғалімдеріне көмекші оқу құрал.*

7. *Тілеуова С.С.Болашақ ұстаздарды оқушылардың құндылық бағдарын қалыптастыруға тәрбиелеу: пед. ғыл. канд. ғыл. дәреж. алу үшін дайынд. дисс: 13.00.01 – Алматы, 1994. - 61 б.*

8. *Игенбаева Б.Қ. Мен-Адаммын. //Қыздарды рухани-адамгершілігін дамытуға арналған әдістемелік құрал. - Алматы: Дәуір, 2000. 166 б.*

Шағадамбаева Г.Д.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің 2 курс магистранты

Карабалина Аксауле Алипкалиевна

Пс.ғ.к., доцент

А.У. Сералиева, К.Ж. Турбаева

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Психология мамандығының 2 курс магистранттары

М.Б. Қангерей

п.ғ.д., профессор

СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Түйін. Студенттердің құндылықтық бағдарлары көп қырлы психологиялық феномен болып табылады. Осы орайда, болашақ мамандарды даярлауға деген көзқарас жаңа сипатқа ие болуда. Жоғарғы оқу орнындағы кәсіби мамандар даярлау мазмұнының өзгеруі бүгінгі күнгі кәсіби құндылықтардың даму ерекшеліктерін негіздеуді талап етеді.

Резюме. Ценностные ориентации студентов являются многогранной, учитывая их психологические аспекты. В связи с этим, подготовка будущих специалистов требует нового взгляда, нового подхода в обучении. Основы профессиональной подготовки специалистов в высших учебных заведениях на сегодняшний день требуют изменений в содержании и подготовке специалистов.

Summary. Values of students orientations are many-sided, considering their physiological aspects. In this regard training of future experts demands a new view, new approach in training. Bases of vocational training of experts in higher educational institutions of today demand changes in contents and training specialists.

Қазақстан Республикасының нарықтық қатынастары мен бәсекелестіктің өсуіне байланысты болып жатқан әр түрлі өзгерістер білім беру жүйесіне қойылатын талаптарды өзгертеді. Біздің мемлекетіміздің дамуының негізгі бағыттары «Қазақстан – 2030» стратегиясы мазмұнында жан-жақты сипатталған. Стратегия бағыттарының жүзеге асуы үшін білімді, дені сау, адами қасиеттері жоғары мамандар қажеттігі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

Елбасы Н.А.Назарбаев осы бағыттарды жүзеге асыру барысында «Қазақстанның артықшылығы — халық сапасы, адам ресурстары... Біз өзіміздегі баға жетпес капиталды дамытып және сол дамуға жаңа да, өркениеттік жағдайлар туғызуымыз қажет», - деп баса атап көрсеткен болатын. Қазіргі таңда білім беру мәселелері жалпы әлемдік қоғамдастықтың өзекті мәселелердің бірі болуы өркениет дамуының білім беру сапасымен бірден-бір байланысты. ҚР «Білім беру» мемлекеттік бағдарламасында білім

беруді жетілдіру мен оқыту процесіне жаңа ақпараттық технологияларын енгізу арқылы сапалы кәсіби мамандарды даярлауды қамтамасыз ету мәселесі қарастырылған [1].

Қазіргі жағдайда жоғары мектеп дамуында уақыт талабына сай жоғары білікті маман даярлайтын оқыту әдістерін зерттеу, болашақ кәсіп иелерін тәрбиелеу басты мәселердің бірі болып отыр. Болашақ мамандарға қойылатын мақсат-міндеттердің күннен-күнге өсуі жоғары оқу орнындағы оқу процесінің тиімділігін арттыру үшін үлкен ізденіс пен шығармашылық қалыптасу жолын талап етеді. Сондықтан да, студенттердің жоғары оқу орнына бейімделу процесіндегі қиындықтарға көп көңіл бөлу, оған мейлінше үлкен мән беру студенттің маман ретінде қалыптасуына, дамуына, болашақ іс-әрекетінің тиімділігіне ықпал етеді. Сол үшін кәсіби бейімделу процесінің жалпы және нақты сұрақтарын шешу ғылыми дәлелдеуді қажет етеді. Осы ғылыми дәлелдеу кезінде кәсіби бейімделу процесінде тұлғаның кәсіби мәнді құндылықты бағдарларын зерттеу қажеттілігі туындайды.

Адам өмірінде кәсіп таңдау, мамандықты меңгеру, кәсіпке бейімделу мәселесі үлкен орын алады. Кәсіпке бейімделу мәселесін Т.Н. Вершинина, И.К. Кряжева, М.П. Будякова, А.А. Русалинова, Л.М. Митина және т.б. көптеген ғалымдар қарастырған. Олардың айтуынша, кәсіби бейімделуге дайындық, яғни оқу процесі кезінде кәсіпті меңгеру кезеңі мен жас маманның жұмыс ортасына қосылуы, өндірістік практика кезіндегі іс-әрекеті негіз болады. Студент кәсібін меңгеру, кәсіби қалыптасуы кезінде өмірлік, кәсіби жоспарлары өзгереді, жетекші іс-әрекеттері ауысады, тұлға құрылымының қайта құрылу процесі жүреді. Т.А. Кухарева, И. Калайкова, Ю.А. Александровский, М. И. Дьяченко және П.А. Кандыбович еңбектері жоғары оқу орындарында кәсіби бейімделу себептері мен қиындықтарын зерттеуде мәнді орын алады.

Кәсіптік бейімделу сатысында қоғамның педагогикалық ұжымның және іс-әрекеттің жоғарылап кеткен талаптары тұлғаның жоғары оқу орнында

қалыптасқан кәсіптік сипаттамалары мен білімдерімен және іскерліктерімен қайшылыққа түседі. Кәсіптік бірлестікке бейімделе отырып маман тиісті тәжірибелерді өз бойына сіңіреді. Өзі үшін маңызды ортаның талаптарын қанағаттандыруға тырысады.

Осылайша, студенттердің кәсіпке бейімделу ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ, олардың кәсіпке бейімделуін анықтау арқылы біз олардың құндылықтарымен де танысуға мүмкіндік аламыз. Кәсіпке бейімделу әр курс студенттерінде әр түрлі болады. ХХІ ғасырдың табалдырығын білім мен ғылым дамуын саралаумен аттауымыз үлкен үміт туғызады. Сондықтан Тәуелсіз мемлекетімізге білікті, өз кәсібін терең түсінетін, өзінің іскерлігі мен білімін жан-жақты қолдана білетін мамандар қажет.

Болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың маңыздылығы маманның жеке тұлғасы мен қызметіне деген осы заманғы талаптарымен сипатталады.

Жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды түрлі сипаттағы кәсіби, қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени қызметтерге даярлайды, оларға белгілі бір көлемде нақты білім беріп қана қоймай, сонымен қатар олардың адамдармен және адамдар үшін жұмыс істей алуын қалайды.

Жоғары оқу орындарындағы оқу-тәрбие үрдісін жетілдіру мен мамандарды дайындау сапасын жақсартудағы әдістемелік жұмыстың маңызды екендігін ескеру қажет. Міне, осы мақсаттарды орындау үшін мынандай міндеттер көзделіп отыр: заман талабына қарай ғылыми-техникалық үрдіс талаптарына сай мамандар дайындаудың оңтайлы мазмұнын анықтау; ең тиімді әдістер мен құралдарды жасауды қайта қарастыру; оқу-тәрбие үрдісінің ғылыми дәлелденген материалдық-техникалық базасын жасау және құру; оқу барысында студенттердің шығармашылық белсенділігін арттыру және оларға берілген акпараттың берік игерілуін қамтамасыз ету; студенттер мен оқушыларды ғылым, техника мен өндірістің қазіргі жағдайына және дидактикалық талаптарға жауап беретін қажетті оқу және әдістемелік әдебиеттермен қамтамасыз ету және т.б.

Білімді жақсарту мен жетілдіру ұмтылысы, кәсіби дамыған біліктілік пен білімді әмбебаптандыру, түрлі білімдерді қалыптастыра алатын қабілеті бар жаңа типтегі маманды, өз ісі маманының негізгі қасиеті сияқты кәсіби бағыттылықтың қалыптасуын ескертеді. Бұның бәрі мамандардан болашақ жұмысына жоғары деңгейдегі даярлықты талап ететіні даусыз.

Еліміз егемендікке қол жеткізіп, халқымыз азаттық алған тұстағы басты міндет — жастарды білім бұлағына сусындату. Елбасы халыққа арнаған жолдауында Қазақстанның мұраты мен оның ұзақ мерзімді басты мақсаттарын, оларды іске асыру стратегияларын айқын көрсетіп, үкіметке нақты тапсырма мен міндеттер жүктеді. Президентіміз атап көрсеткендей жастар саясатын және жеткіншек

ұрпаққа көңіл бөлуді күшейту керек. Н.Назарбаевтың бірде-бір баланың оқымай қалмауын қадағалау, ағарту саласында оқу-тәрбие жұмыстарын немесе салауатты өмір салтын орнықтыру міндетін алға қойып отыруы өте жақсы. Жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеп, еңбекке баулуда, оларға кәсіби мамандық беріп, оларды реформаның қатысушысы ретінде қалыптастыруда жоғары оқу орындарының да ролі өте зор.

Сондықтан студенттер үшін негізгі немесе басты іс-әрекет аясы ретінде білім алу жатады, ал жетістікке жетудің негізгі критерийі білімді игеру, жаңалық ашу. Кәсіпке бейімделу мәселесін мемлекеттік деңгейде қолға алған тиімді. Бұл мәселе білім беру стандарттары мен бағдарламаларында және білім берудің жалпы тұжырымдамасында нақтылы қарастырылуы қажет. Бүгінгі таңда аталмыш мәселе жалпылама түрде ғана қарастырылған. Бұған мемлекеттік органдар ғана емес, жекелеген білім беру ұйымдары ат салысуы қажет. Бұл орайда, батыстық стандарттарды бірден қабылдай салмай, өз қоғамымыздың болмысы мен ерекшеліктерін ескергеніміз абзал.

Кәсіпке бейімделу мен кәсіби мәнді құндылықтық бағдарлардың төмендегідей негізгі критерийлері мен көрсеткіштері анықталды:

Кәсіби мәнді құндылықтық бағдарлардың қатынастық критерийінің көрсеткіші ретінде — өз-өзіне деген сенімділік, өз ойын білдіре алуға деген ұмтылыс; эмоциялық критерийінің көрсеткіші ретінде — болашақ мамандығына деген жағымды эмоциялардың болуы, жауапкершілік; когнитивті критерийдің көрсеткіші ретінде — белсенді іс-әрекет қажеттілігін ұғыну, танымдық іс-әрекетке ұмтылыс; мотивтік критерийінің көрсеткіші — жалпы өмірлік жоспарды ұғыну, жұмыс тиімділігін жоғарлатуға деген ұмтылыс; бағалаушы критерийінің көрсеткіші ретінде — іс-әрекетті ұғыну, өзін-өзі дұрыс бағалау, сыйлау алынды [3].

Тұлғаның бейімделу процесі өте күрделі, жан-жақты болып табылады. Сондықтан, бұл процесті қарастыру кезінде бейімделу, әлеуметтік-психологиялық бейімделу, кәсіби бейімделу ерекшеліктерін талдап, сарапқа салған жөн. Сонымен, әлеуметтік-психологиялық бейімделу дегеніміз — адамның өр жас кезеңіне сәйкес өзгермелі ортаға икемделуі, олар орта мен іс-әрекет түрлерінің қатынастары арқылы көрінеді. Ал, кәсіпке бейімделу дегеніміз болашақ мамандығы бойынша еңбек талаптары мен ерекшеліктерін меңгеру болып саналады. Кәсіпке бейімделу мәселесін жан-жақты психологиялық, философиялық тұрғыдан талдай келе, тұлғаның дамуы мен қалыптасуында бұл бейімделудің ерекше орын алатыны жайлы қорытындыға келдік. Кәсіпке бейімделу табыстылығы жоғары оқу орындарындағы оқыту процесінің сапасымен, кәсіпті тандау мотивімен, кәсіпті ұнату және еңбек мазмұнын түсіну, өзара қарым-қатынас параметрлері әсері-

нен көрінеді. Сонымен қатар, кәсіпке бейімделуді объективті, субъективті, субъективті-объективті сипатта болатын факторлар арқылы да байқауға болады. Кәсіпке бейімделу кезіндегі іс-әрекетті бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет, оның белгілі бір деңгейлері арқылы көре отырып, оқыту жағдайы барысында кәсіпті игеруге деген ұмтылысты, белсенділікті дамытатынын аша айтып кеткен жөн. Кәсіпке бейімделу кезінде әлеуметтену процесі үлкен мәнге ие, себебі сол арқылы тұлға әлеуметтік тәжірибиелерді меңгереді және оларды белсенді түрде қайта өңдейді. Кәсіпке бейімделу жоғары оқу орнында оқу процесіне бейімделу, оған арнаулы жағдайлар, іс-шаралар жүргізу арқылы жүзеге асады.

Студенттердің құндылықтық бағдарлары көп қырлы психологиялық феномен болып табылады. Бұл феноменді ұғынуда онымен мәні жағынан ұқсас құндылық, бағдар, мотив, қызығушылық сияқты психологиялық сфераларды талдаған маңызды. Құндылықтық бағдарлар дегеніміз — тұлғаның өзінің бүкіл өмір әрекеттерін, потенциалдарын, бүкіл ішкі мотив пен ұмтылыстарды толығымен ашу арқылы көрінетін, адамның өмірлік ұмтылысы. Құндылықтық бағдарлар адамның тұлғалық ерекшеліктеріне ғана емес, оның әлеуметтік жағдайларда өзін-өзі көрсету мен өзін-өзі анықтауы кезіндегі іс-әрекетін саналы ұйымдастыруларына ерекше әсер ететін құбылыс. Құндылықтық бағдарлар мәселесін зерттеуде әр түрлі психологиялық, философиялық тұжырымдамаларды талдай келе, тұлғаның құндылықтық бағдарларының екі түрін бөліп көрсетуге болады: инструментті құндылықтар және терминалды құндылықтар. Тұлғаның кәсіби дамуы мен қалыптасуында осы түрлердің әрқайсысының орны бар. Құндылықтық бағдарларға қоршаған орта, адамның негізгі іс-әрекеті де үлкен әсерін тигізеді. Тұлғаның құндылықтық бағдарларына кіретіндер: денсаулық, бақытты отбасылық өмір, жақсы және адал достардың болуы, қызықты жұмыс, өмірлік даналық, түрлі ләззат алулар, махаббат, материалдық қамтылу, қоғамдық бедел, елдегі тыныштық, өзіне-өзі сенімділік және т.б. Құндылықтық бағдарларды белгілі аумақтар бойынша біріктіріп, талдаған

маңызды болып табылады. Құндылықтық бағдарлар — бекітілген бағдарлар жүйесі. Олар тұлғаның берілген орта ерекшеліктеріне сай құндылықтарына көңіл аудартады және өмірлік мінез-құлықтық тандауларын анықтайды. Құндылықтық бағдарлар қоғамдық өзгерістерге сай жүйеде орнығады. Құндылықтық бағдарлар белгілі бір психологиялық жүйе ретінде, қоғамдық жаңа қатынас, әрекеттер типіне сәйкес келеді. Құндылықтық бағдарлар — іс-әрекетті реттеу механизмі. Олар кәсіби іс-әрекет кезінде ашық көрінеді. Кәсіби топқа іс-әрекеттің мәні мен құндылықтар жүйесі тән. Құндылықтық бағдарлар жүйесіндегі типология мәселесі әр алуан, күрделі және динамикалы болып келеді [4]. Тұлғаның құндылықтық бағдарлары өмір барысындағы іс-әрекетке байланысты өзгеріп, толықтырылып, жаңа түрге еніп отырады. Ол тұлғаның болмысын, сапаларын және т.б. білдіреді.

Қазіргі таңда қоғамдық түбегейлі бетбұрыстар тұлға құрылымын психологиялық тұрғыда жаңа сипатта зерттеуді талап етіп отыр. Осы орайда, болашақ мамандарды даярлауға деген көзқарас жаңа сипатқа ие болуда. Жоғары оқу орнындағы кәсіби мамандар даярлау мазмұнының өзгеруі бүгінгі күнгі кәсіби құндылықтардың даму ерекшеліктерін негіздеуді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. *Рухани байлық және мәдениет — қоғамның басты құндылықтары.* // Егемен Қазақстан // 2000 жыл.
2. Мұхамеджанов Б.Қ. *Студент: әлеуметтік бітімі, жай-күйі, құндылықтарының көзқарастық бағдарлары: социология ғыл.канд.дисс...ҚР. Түркістан, 1999 ж.*
3. Краевский В.В. *Общие основы педагогики М.: Издательский центр «Академия», 2005.*
4. *Оқыту үрдісінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың өзекті мәселелері // XXI ғасырдағы қазақ мектебі: даму болашағы республикалық ғылыми-практикалық конференция. - Алматы, 2006.*

**КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ
ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ – ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ
(НА ПРИМЕРЕ ДИСЦИПЛИНЫ «ПЕДАГОГИКА»)**

Түйін: Мақалада, жалпы кәсіби гуманитарлық пәндерді («Педагогика» пәні мысалында) оқыту барысында педагогикалық білім беруде құзыреттілік тұрғыны іске асыру үдерісінде педагогтарда туындауы мүмкін мәселелері қозғалады. Автор, бұл мәселелерді есепке алу, құзыреттілік тұрғыны іске асырудың тиімділігі үшін, педагогикалық білім беру мазмұнын жаңарту контекстінде пайдалы болуы мүмкіндігін көздейді.

Резюме: В статье обозначаются проблемы, которые могут возникнуть у педагогов в процессе реализации компетентностного подхода в педагогическом образовании при преподавании общепрофессиональных гуманитарных дисциплин (на примере дисциплины «Педагогика»). Автор предполагает, что учёт этих проблем, может быть полезен, в контексте обновления содержания педагогического образования, для успешности реализации компетентностного подхода.

Summary: The issues mentioned in this article are those, which may occur during the implementation of the competence approach in teacher training while teaching general professional disciplines of Humanities (basing on the example of “Pedagogy” discipline). The author suggests that the inclusion of these issues may be useful in the context of updating the content of teacher training for the successful realization of the competence approach.

Как известно, на данном историческом этапе развития образования в Республике Казахстан понятие «компетентность» выступает в роли основного термина применяемого для описания ожидаемых результатов на всех уровнях образования, в том числе и педагогического. Стоит отметить, что понятие компетентность в отечественном образовании приобрело особую актуальность после того как в 2004 году была опубликованна Концепция образования Республики Казахстан до 2015 года. В концепции говорилось, что: «Основной целью образования становится не простая совокупность знаний, умений и навыков, а основанная на них личная, социальная и профессиональная компетентность – умение самостоятельно добывать, анализировать и эффективно использовать информацию, умение рационально и эффективно жить и работать в быстро изменяющемся мире» [1]. Указанный вектор модернизации сохранил свою актуальность и по сей день. Так, в Государственной программе развития образования

и науки Республики Казахстан на 2016 - 2019 годы сказано, что: «Необходимым условием востребованности выпускников вузов являются их компетенции, удовлетворяющие ожидания работодателей. Поэтому в образовательные программы бакалавриата будут включены новые дисциплины, отражающие инновационные технологии производства и дающие квалификации, пользующиеся спросом на рынке труда. Образовательные программы будут иметь практикоориентированный характер с привитием управленческих навыков» [2]. Более того, касательно подготовки педагогов, отдельно отмечается, что: «В свете новых подходов области профессиональных компетенций учителя расширяются» [там же].

В связи с этим, хотелось бы отметить, что как показал опыт педагогической работы, в сложившихся условиях организации учебно-воспитательного процесса педагогических вузов, формирование компетенций студентов – будущих учителей, может столкнуться с некоторыми проблемами. Стоит подчеркнуть, что в основном, сложности могут возникать при усвоении содержания общепрофессиональных гуманитарных дисциплин, например таких, как педагогика, теория и методика воспитательной работы, самопознание и тому подобных.

Так какие же проблемы могут появляться и почему? Попробуем аргументированно ответить на этот вопрос. Но сначала, как мы считаем, важно напомнить то, в чём состоит суть компетентностного подхода в образовании. И так, как мы убеждены, суть компетентностного подхода в образовании заключается в том, что учащиеся должны усваивать содержание образования не в виде готовых (полученных другими) знаний, а с помощью самостоятельного прохождения пути по поиску этих знаний. Это и есть основной смысл отказа от традиционного знаниецентрического подхода в профессиональном педагогическом образовании в пользу компетентностного. Обоснуем наше утверждение. Профессиональная подготовка педагога это: «процесс формирования специалиста для одной из областей трудовой деятельности, связанный с овладением определённым родом занятий профессией. Цель профессиональной подготовки составляет приобретение профессионального образования, являющегося результатом усвоения систематизированных знаний, умений и навыков (далее ЗУН) и необходимых личностно-профессиональных качеств. То есть в

процессе профессиональной подготовки решаются задачи, связанные с определением того, что должен знать специалист в соответствии с кругом обязанностей, как эти знания он будет применять в своей профессиональной деятельности, какими качествами личности должен владеть, что бы знания и умения давали максимальный результат» [3, с.10]. Как известно, в современном быстро изменяющемся мире, знания так же быстро устаревают. Как отмечает Р.А. Нуртазина: «Сегодня знания обновляются каждые 3-5 лет. В результате молодые люди, выпускники высших учебных заведений, уже к 23-25 годам оказываются обладателями уже устаревших знаний» [4]. В научной литературе даже используется особая единица измерения устаревания знания специалиста - так называемый период полураспада компетентности. «Этот термин, заимствованный из ядерной физики, в данном случае означает продолжительность времени после окончания вуза, когда в результате старения полученных знаний по мере появления новой информации компетентность специалиста снижается на 50 %. На рубеже 80-х – 90-х годов этот период составлял 5-6 лет для инженеров на предприятиях с передовой технологией, а для медиков и биологов всего 3-4 года. [5]. Таким образом, если в период профессиональной подготовки педагог не был вооружен адекватными знаниями, то, скорее всего, успешность его профессионально-педагогической деятельности может оказаться под сомнением. Справедливость данного утверждения детерминируется тем, что «любая предметная область деятельности человека, так или иначе, отражается в системе знаний. Без образования целостных объектов сознания синтетического характера невозможно успешная деятельность субъекта. Целостные объекты сознания, образующиеся как результат освоения знаний об определённой области действительности, представляют собой способ соединения внешних требований к деятельности субъекта и субъективно-личностной ценностной ориентировки человека» [3, с.46]. В связи с этим, стало очевидно, что в процессе профессиональной подготовки педагога важно делать акцент не только на усвоение имеющихся, необходимых ЗУН, но прежде всего, на самостоятельное усвоение студентами логики самого процесса получения этих ЗУН. То есть, предполагается, что если студент, усваивая в процессе профессионального образования предусмотренные содержанием ЗУН, самостоятельно освоит и логику их получения (выведения), то в дальнейшем, попав в ситуацию нехватки профессиональных ЗУН, он так же успешно самостоятельно сможет получить (вывести) недостающее знание, так как знаком с логикой этого процесса.

И так, теперь можно перейти к поиску ответа на вопрос о том, какие же проблемы могут появиться при реализации компетентностного подхода при преподавании общепрофессиональных гуманитар-

ных дисциплин. Возьмём для примера такую дисциплину как «Педагогика». Выбор данной дисциплины мы обосновываем тем, что не зависимо от специальности, все будущие учителя должны усвоить содержание этой дисциплины, так как она предусмотрена Государственным общеобязательным стандартом образования (далее ГОСО) в качестве обязательного компонента. Более того, качество усвоения содержания данной дисциплины ежегодно проверяется с помощью проведения обязательной государственной процедуры - Внешней оценки учебных достижений (далее ВОУД).

Впервые очередь, как мы считаем, следует подчеркнуть, что: «Процесс обучения существенно различается в зависимости от преподаваемой учебной дисциплины как дидактически преобразованного научного знания. Одно дело, когда речь идет о естественных науках с их строгим теоретическим аппаратом, экспериментально проверенными объективными фактами и отношениями между исследуемыми природными объектами, получившими статус законов, невмешательством исследователя в наблюдаемые явления, точной воспроизводимостью этих законов и т.п. И совсем другое, когда преподается «неестественная» - гуманитарная дисциплина, скажем, психология с достаточно расплывчатыми понятиями, множеством субъективных точек зрения на одни и те же явления, обусловленностью психических проявлений и закономерностей, присутствием экспериментатора и т.п. Так, в науке существует около 50 определений понятия «личность», и какое из них верное - каждый определяет для себя сам [6, с.62]. Как нам представляется, если заменить в данной цитате упомянутую дисциплину «психология» на «педагогику», суть данного утверждения совершенно не изменится. Стоит отметить, что в данной работе, мы не ставим перед собой задачу проведения сравнительного анализа содержания учебно-методической литературы рекомендуемой в типовых учебных программах (далее ТУП) по дисциплине педагогика. Но, тем не менее, основываясь на собственном опыте, готовы утверждать, что проблема неоднозначности интерпритации понятий, а так же плюрализм точек зрения на одни и те же педагогические явления в педагогике существуют. В связи с этим перед преподавателем может возникнуть проблема, заключающаяся в том, какую из имеющихся точек зрения лучше предложить студентам для самостоятельного изучения логики их получения. Важно подчеркнуть, что внимательный читатель, может высказать мнение о том, что студент как раз и должен исследовать логику получения различных точек зрения и на основе их сравнительного анализа, сделать обобщающий вывод о том, какую из них стоит считать более достоверной. Но, тут появляется следующая проблема, суть которого заключается в том, что не зависимо от того какую позицию занял студент по тому или иному аспекту педагогики,

качество его учебных достижений, в итоге, будет определяться процедурой ВОУД. А так как процедура ВОУД не предусматривает апелляции и не подразумевает, как, например, процедура ЕНТ, наличие апелляционных источников научной информации, то точка зрения студента, с учётом наличия плюрализма мнений в педагогике, может не совпадать с точкой зрения составителей тестов ВОУД, что может привести к снижению уровня диагностируемых критериев. Тут стоит указать на то, что низкие результаты ВОУД по дисциплине педагогика, могут стать, прежде всего, поводом для сомнения в профессиональной компетентности преподающего её педагога, а так же могут спровацировать сомнения у студентов по поводу качества своей подготовки к предстоящей педагогической деятельности. К сожалению, одним из возможных логичных способов избежания возникновения проблем с результатами ВОУД, может оказаться отказ от реализации компетентностного подхода, взамен на заучивание «правильных» ответов. Это конечно поможет формально уберечь репутацию педагога и студентов, но в корне искажает смысл современного педагогического образования.

Следующим потенциальным источником возникновения проблем в реализации компетентностного подхода при преподавании дисциплины педагогика, как мы считаем, является то, что в соответствии с ГОСО, на усвоение её содержания отводится 30 часов лекций и 15 практик (а так же до 90 часов самостоятельной работы студента, в том числе с преподавателем). Исходя из того, что традиционно лекции по общепрофессиональным гуманитарным дисциплинам читаются совместно студентам различных специальностей, а так же уровней образования (допускается совместное присутствие студентов со средним и средне-специальным образованием), то количество учащихся находящихся в одной лекционной аудитории может превышать полсотни. И здесь, как очевидно, преподаватель сталкивается с тем, что при реализации компетентностного подхода, во время лекции он не должен организовывать процесс усвоения содержания дисциплины путём передачи готовой (полученной другими) информации для студентов. Роль преподавателя должна измениться. Так, по мнению И.И. Черкасовой и Т.А. Ярковой, с которым мы соглашаемся: «Активность преподавателя уступает место активности обучающихся, его задачей становится создание условий для их инициативы в познавательной деятельности. Преподаватель отказывается от роли простого транслятора готовых знаний и выполняет функцию одного из источников информации и помощника в работе, организующего самостоятельную познавательную деятельность обучающихся по продуцированию знаний об окружающей действительности, побуждающего к поиску, исследованию явлений и процессов, самостоятельному решению

проблем [7, с.14]. И это верно, так как «взрывное развитие цифровых технологий и средств Интернета, приведшее к тому, что содержание образования вообще и предметного знания в частности уже не является уникальной собственностью конкретного преподавателя и конкретного вуза. <...> В условиях стремительного расширения доступности открытых информационных сетей трансляция студенту «готовых» знаний перестает быть главной задачей; снижается эффективность традиционных методов обучения; все это требует пересмотра форм и методов образовательного процесса [6, с.8].

Основными ролями педагога теперь становятся:

- роль информатора-эксперта, когда педагог излагает текстовый материал, демонстрирует видеоряд, отвечает на вопросы участников, отслеживает результаты процесса и т.д.;

- роль организатора-фасилитатора, когда он налаживает взаимодействие обучающихся с социальным и физическим окружением (разбивает на подгруппы, побуждает их самостоятельно собирать данные, координирует выполнение заданий, подготовку мини-презентаций и т.д.);

- роль консультанта, когда педагог обращается к профессиональному опыту обучающихся, помогает искать решения уже поставленных задач, самостоятельно ставить новые и т.д. [7, с.23].

И тут, у практикующего лектора, может появиться проблема, заключающаяся в том, как занять столь обширную и не всегда идентичную, по уровню подготовки, аудиторию целесообразной деятельностью, в контексте изменившихся акцентов преподавания. Может возникнуть ситуация, когда лектор, физически, будучи ограниченным во времени, просто не успеет проинформировать, проконсультировать, помочь организовать и активизировать познавательную деятельность весьма большого числа студентов в соответствии с их индивидуальными возможностями и интересами. Таким образом, если придерживаться цели формирования компетенций студентов – будущих педагогов, то необходимо переместить акцент с лекционных форм организации учебного процесса, на практические, а так же уменьшить число студентов, с которыми должен работать педагог в рамках одного занятия.

Так же, как мы считаем, к числу потенциальных препятствий на пути реализации компетентностного подхода можно отнести и то, что содержание общепрофессиональных гуманитарных дисциплин вообще и педагогики в частности, в основном, ориентированно на изложение довольно большого объёма готовой информации в весьма сжатые сроки. В этом можно убедиться ознакомившись с ныне действующими ТУП. И здесь важно подчеркнуть, что: «Не повторяя тяжкий путь поиска истины в огромном разнообразии жизненных, научных и производственных ситуаций (а они всегда вероятностны, противоречивы, т.е. проблемны), можно за несопо-

ставимо более короткое время сформировать у каждого необходимые знания, умения и навыки. Но за этот шаг человечество платит огромную цену: поскольку используются наборы готовых стандартных задач, решаемых по заранее данному образцу, образование стало, фигурально выражаясь, «об разцева-нием». Такие задачи лишены личностного смысла, они не развивают мышление» [6, с.53-54].

Как мы убеждены, учёт выше обозначенных нами проблем, которые могут возникать при реализации компетентностного подхода в преподавании общепрофессиональных гуманитарных дисциплин вообще и педагогики в частности, весьма актуален в контексте обновления содержания педагогического образования и грядущей самостоятельности вузов в формировании образовательных программ. Мы надеемся, что наша работа, будет полезна тем педагогам, которые, так или иначе, связаны с деятельностью по обновлению содержания педагогического образования, особенно общепрофессиональных гуманитарных дисциплин.

Литература:

- 1 Концепция образования Республики Казахстан до 2015 года // Газета УК. – 2004. - №1-2. - С.2
- 2 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы [электронный ресурс] / Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205> - (Загл. с экрана).
- 3 Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Гылым, 1998.- 320 с.
- 4 Нуртазина Р.А. Образовательная политика и социализация Казахстанского общества. – Новосибирск, 2004. – С.14
- 5 Нуртазина Р.А. Образовательная политика Республики Казахстан в условиях глобализации. – Алматы: НИЦ Гылым, 2004. – С.252
- 6 Вербицкий А.А., Ильязова М.Д. Инварианты профессионализма: проблемы формирования: монография / А.А. Вербицкий, М.Д. Ильязова. – М.: Логос, 2011. - 288 с.
- 7 Черкасова И.И., Яркова Т.А. Интерактивная педагогика: учебнометодическое пособие. – СПб.: НОУ «Экспресс», 2012. – 165 с.

Мучкин Дмитрий Павлович

кандидат педагогических наук, доцент Павлодарского государственного педагогического института
e-mail: pochta_dem_m@mail.ru

Байсеитова Жанара Байсеитовна

кандидат педагогических наук, доцент Павлодарского государственного педагогического института
e-mail: shanar_b@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ К ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Түйін: Мақалада мұғалімдердің жоба жұмысындағы тәжірибелерінің кейбір аспектілері берілген. Педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерінің жоба дайындау кезеңдерін диагностикалау нәтижесі көрсетілген. Автор мақалада аталмыш бағыт бойынша студенттерді дайындау жолдары, тиімді әдістері жан-жақты ашылып көрсетілген.

Резюме: В статье обозначены некоторые аспекты сложившейся практики реализации проектной деятельности учителей. Представлены результаты диагностики уровня подготовленности студентов педагогического ВУЗа к проектной деятельности. Автором предложены возможные пути оптимизации подготовки студентов в данном направлении.

Summary: The article shows some aspects of the current practice in realizing teacher's project activities. There are the results of diagnostics level of pedagogical institute student's in preparing them to the project activities. The author gives possible ways of optimization for training students in this area.

В Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2016 - 2019 годы сказано, что: «В свете новых подходов области профессиональных компетенций учителя расширяются» [1]. Так, в соответствии с данным документом, в область профессиональных компетенций педагогов добавляется «проектная деятельность» [там же]. Как известно, проектная деятельность для педагогов, не является чем-то принципиально новым. Так, «Основоположником «метода проектов» в мировой педагогике считается Джон Дьюи (1859 – 1952), американский философ-прагматик, психолог и педагог» [2, с. 209]. На территории постсоветского пространства, попытки внедрения идей проектного обучения так же предпринимались ещё более ста лет назад. Так, «под руководством педагога С.Т. Шацкого в 1905 году, была организована небольшая группа сотрудников, пытавшихся активно использовать проектные методы в практике преподавания. Позднее, уже при советской власти, эти идеи стали довольно широко, но недостаточно продуманно и последовательно внедряться в школу, и постановлением ЦК ВКП (б) в 1931 году метод проектов был осуждён» [3, с.305]. Своеобразным ренесансом метода про-

ектов в образовании стали 90-е годы XX века. Как отмечает У.Б. Жексенбаева: «С 1999 года в стране официально создана стройная система стимулирования исследовательской, поисковой, проектной деятельности учащихся <...> в отечественной педагогической практике метод проектного обучения применяется достаточно широко. Многие годы в школах страны функционируют научные общества учащихся, проводятся соревнования научных проектов школьников» [4, с.46]. В свою очередь, стоит подчеркнуть, что: «Умение пользоваться методом проектов – показатель высокой квалификации преподавателя». И здесь нельзя не согласиться с мнением В.С. Лазарева, который отмечает, что: «О том, что проектная деятельность в школах осуществляется неудовлетворительно, сужу не только по своему опыту работы со школами и опыту моих сотрудников, но и по многочисленным публикациям в Интернете. Приходится констатировать, что многие из тех, кто выкладывает в Интернете сообщения об опыте проектной деятельности учащихся, слабо понимают, что такое проект и проектная деятельность, и поэтому то, о чем они пишут, к проектной деятельности имеет весьма отдаленное отношение. Это очевидно уже из названий десятков и сотен ученических проектов. Вот примеры таких названий: «Праздники и традиции нашей семьи», «Огуречные секреты», «Мое школьное питание», «Симметрия живых организмов» <...> Работая над этими и подобными им проектами, учащиеся будут искать нужную информацию, каким-то образом ее отбирать, анализировать и синтезировать. Они будут получать новые знания для себя и, возможно, обогатят ими еще кого-то, кто ознакомится с результатами их работы. Полезно ли это? Конечно, полезно - вряд ли кто-то это будет отрицать. Но только это не проектная, а псевдопроектная деятельность. Конечно, при желании реализацией проекта можно назвать любой продукт детского творчества, но от такого названия эта деятельность проектной не станет. В такой деятельности не будут решаться задачи, на решение которых изначально был ориентирован метод проектов» [5, с.295-296]. Тут следует ещё раз указать, что основной задачей реализации метода проектов являться не простое усвоение учащимися субъективно новых знаний, а «прежде всего, сформированность универсальных способов деятельности» [4, с.48].

Так в чём же причина того, что: «Фактически в школьной практике проектирование заменяется написанием рефератов «на тему», то есть псевдопроектированием. При этом задача развития мышления заменяется задачей расширения знаний» [5, с.292]. Мы предполагаем, что не все, особенно молодые учителя, подготовлены к практической реализации проектной деятельности. Попытаемся аргументировать свою позицию.

И так, как известно, активное участие личности в определенной деятельности в значительной мере определяется ее подготовленностью к ней. В связи с этим, мы решили выяснить, готовы ли студенты – будущие учителя к тому, что бы осуществлять проектную деятельность. Для этого, изначально, мы провели анализ документов, регламентирующий содержание профессионального педагогического образования (ГОСО и ТУПы). Результаты анализа позволили прийти к заключению о том, что единственной дисциплиной, которая предусмотрена ГОСО профессионального педагогического образования, содержанием которой предполагается ознакомление студентов с методом проектов, является дисциплина «Педагогика». Стоит уточнить, что ознакомление студентов с методом проектов является лишь одним из множества фрагментов усвоения материала по теме «Инновационные процессы в образовании и педагогические технологии в профессиональной деятельности учителя» (смотри ТУП по педагогике 2013 года). К примеру, в рамках данной темы, помимо метода проектов, предполагается ознакомиться ещё с технологиями реализации: личностно-ориентированного образования; проблемного обучения; критического мышления и многим другим. Стоит ли говорить о том, что вопросам успешной реализации только этих трёх перечисленных нами технологий посвящено не малое количество весьма обстоятельных и объёмных источников научной информации? В свою очередь, на усвоение материала по теме в целом, отводится 1 час лекции, 0,5 практики и 3 часа самостоятельной работы студента, в том числе с преподавателем.

Таким образом, можно прийти к заключению о том, что подготовка будущих учителей к реализации метода проектов в дальнейшей профессиональной деятельности специально не организована. В связи с этим, мы решили выяснить уровень осведомлённости студентов будущих учителей о методе проектов.

Для реализации своих намерений мы имели возможность провести диагностику студентов 2-3 курсов Павлодарского государственного педагогического института, очного отделения, в общем количестве 54 респондента в 2016-2017 учебном году. В качестве методов диагностики мы использовали тесты достижений и, затем, решили применить интервью. Стоит отметить, что выбор данных

методик диагностики, был продиктован сложившимися обстоятельствами.

И так, практическое исследование мы начали с тестов достижения, но столкнулись с тем, что некоторые студенты, понимая, что результаты тестирования не окажут ни какого влияния на их успеваемость (о чём мы предупредили их заранее, из гуманных соображений) отнеслись формально и даже халатно к процедуре тестирования (в частности, пользовались поиском ответов в Интернет с помощью мобильных устройств). Учитывая сложившиеся обстоятельства, мы решили, в качестве дополнительного метода диагностики, провести интервью с респондентами.

Укажем, что в тесты достижений (было разработано 25 вопросов) мы включили вопросы, которые позволили бы нам выяснить понимают ли студенты что такое:

- проектная деятельность и метод проектов в образовании;
- каковы задачи проектной деятельности учащихся;
- принципы проектной деятельности;
- требования к проектной деятельности учащихся;
- элементы проектной деятельности учащихся;
- классификация проектов;
- типы проектов;
- этапы работы над проектом;
- формы продуктов проектной деятельности.

Затем, в ходе интервью, мы пытались определить уровень осведомлённости у студентов по тем же вопросам, но, в менее регламентированной формулировке и в условиях применения личностно-ориентированного подхода.

Для обработки результатов тестирования мы воспользовались формулой коэффициента уровня усвоения (количество правильных ответов делится на количество вопросов теста и получается коэффициент уровня усвоения). Максимальное значение коэффициента уровня усвоения может колебаться от 0 до 1. Материал по теме можно считать усвоенным на высоком уровне, если коэффициент уровня усвоения составляет - от 1 до 0,8; средний уровень – от 0,6 до 0,79; низкий уровень - менее 0,59.

Результаты диагностики с применением тестов достижения показали, что 21% студентов продемонстрировали высокий уровень усвоения, 51% продемонстрировал средний уровень и 28% оказались обладателями низкого уровня осведомлённости о методе проектов.

Но, когда мы применили диагностику с помощью интервью, мы столкнулись с тем, что студенты, даже те, которые получили высокий и средний уровень по результатам тестирования, испытали затруднения при попытке конкретизировать некоторые из ключевых аспектов предстоящей реализа-

ции проектной деятельности. Мы не стали проводить корреляционный анализ между результатами интервью и тестирования, так как отдаем себе отчёт в том, что наша выборка весьма скромна. Так же мы понимаем, что полученные результаты не следует распространять на весь контингент студентов будущих педагогов. Но, тем не менее, данный прецедент, мы считаем весьма показательным.

Исходя из всего вышесказанного, можно заключить, что основным путём, для успешной реализации метода проектов педагогами в среднем образовании, является адекватная их подготовка к данному виду деятельности при получении профессионального образования.

Полученные нами результаты, как мы считаем, весьма актуальны в данный момент, по следующим причинам:

- «В соответствии с проектом модернизации педагогического образования будет разработан профессиональный стандарт педагога, согласно которому будет обновлено содержание педагогического образования» [1];

- «В рамках расширения академической самостоятельности будет увеличен компонент по выбору в бакалавриате до 75 %, в магистратуре – до 85 %, в докторантуре – до 95 %. Это предусматривает самостоятельность вузов в формировании образовательных программ» [там же].

Таким образом, в свете происходящей модернизации педагогического образования, как мы считаем, педагогам крайне важно тщательно осмысливать различные её аспекты, так как «дальнейшее

реформирование образовательной системы в ближайшей и отдаленной перспективе всецело зависит как от профессионального уровня педагога, так и от степени заинтересованности и участия каждого педагога в развитии инновационной деятельности в образовании» [2, с.231].

Литература

1 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы [электронный ресурс] / Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205> - (Загл. с экрана).

2 Омарова В.К. Инновационные подходы в образовании: учеб. пособие. – Павлодар: ПГПИ, 2012. – 275 с.

3 Педагогика: Большая современная энциклопедия / Рапацевич Е.С. – Минск.: «Соврем. слово», 2005. – С. 338

4 Жексенбаева У.В. Компетентностно ориентированное образование в современной школе: учебно-методическое пособие - Алматы, 2009 - 190 с.

5 В. С. Лазарев Проектная деятельность в школе: неиспользуемые возможности //Вопросы образования. - 2015. № 3 – С.292-307

6 Егоров В.В., Скибицкий Э.Г. Организация и технология научного исследования – Новосибирск: ОАО «Новосибирское книжное издательство», 2006.- С.220-221

E.S.Onalbekov

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; Ernar.Onalbekov@kaznu.kz

S.K. Suatai

National Center of Qualification Improvement, Almaty, Kazakhstan; Sabitk@mail.ru

K.A.Yermekbay

al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan;ermekbaev93.07@mail.ru

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE ORGANIZATION OF RESEARCH ACTIVITY OF PUPILS

A new generation of standards define the goals of education as a general cultural, personal and cognitive development of students; provide a key competence acquisition of education, learning how to teach. The most important task of modern education is to form a set of universal educational actions to ensure the specified core competence, not only the development of students' subject-specific knowledge and skills in individual disciplines. An analysis of school practice shows that the modern school needs in the implementation of innovative approaches to learning that respond to current conditions and contributed to the optimal solution of educational problems.

An innovative approach to the organization of training - one of the priorities of the new generation of education. One such approach is the organization of research activity of pupils in the classroom and after school to ensure the effective formation of universal educational actions. Today, the ability to independently acquire knowledge and improve their work with information in different fields, acquiring new skills for students is much more important than the strength of the acquired knowledge. [1]

Thus, the organization of research activity of pupils is appropriate to consider together with the pedagogical conditions necessary to ensure the success of the process.

Considering the content of the pedagogical conditions, we turn to the works of V.I. Andreev, I.Y. Lerner, P.I. Pidkasisty and etc., who pay attention to the fact that the activity is a primary means of condition and development of the individual. The authors define creativity as the systematic search for unresolved urgent tasks, the constant search for new ways of problem solving, continuous improvement of style, techniques and methods of its activity, the ability to see in the mass of material facts and find a basis for their relationship.

N.A. Semenova believes that a teacher who organizes research activities students should know and use the above provisions, to be able to create a creative environment, have sufficient knowledge in the field of research activity of pupils. In the process of involving students in research activities, the teacher should actively guide the process [4].

E.A. Kozlova represented by the following description of optimal conditions for the organization

of the research environment: diversity of creative work proceeding in the social, natural and home environment; for the development of creative abilities of students need a creative teacher who works in a creative teaching staff [5].

But the authors in their research does not indicate that the teacher should constantly improve their teaching skills in this field of activity, he should be able to gain knowledge, improve their professional competence in the organization of research activity of pupils, that of itself would constitute the environment in which it can open as a creative teacher. Therefore, the most important pedagogical conditions of the organization of research activity of pupils of primary school should be an educational space for subject teachers, involving their students in research activities in the framework of which the professional community of like-minded will be form.

In the A.I. Savenkov, has considered the issue of individual differences in the thinking of the students, the issue studied in two aspects: age features and characteristics arising from the qualitative characteristics [6]. P.Y. Galperin, V.V. Davydov, 3. I. Kalmykov and others in his works also focus on individual differences of children at involving them in the learning process. General in the views of scientists can be consider the idea of the necessity of taking into account the individual characteristics of the organization of research, but the researchers did not indicate exactly what should be considered in the organization of this process [7; 8; 9].

A.N. Poddyakov formulated motivational bases of behavior research: the need for new experiences and knowledge; practical reasons associated with the achievement of specific significant result; educational reasons, related to the direction of the subject is not on the decision of the cognitive or specific practical problems and to gain experience; motifs add variety to the monotonous conditions causing boredom. Author names and factors causing exploratory behavior - is a subjective uncertainty, the complexity of the object, a cognitive conflict (conflicting information). The teacher in the organization of research activity acts as an organizer of its shape and the conditions by which the student is formed internal motivation to approach any appearing before him or scientific research with the vital issue, creative position [10].

Some scientists believe that the organization of the study should take into account the cognitive interests of students, faced with the fact that many research tasks for pupils are not put up with the idea of the student's personality through research and solve some "socially important" or "relevant to science" issues, we can see that in such cases, the student is not interesting and useless [9; 11; 12]. Cognitive interest - it is one of the most important motives for school teaching. Its effect is very strong. Experience has shown that under the influence of cognitive interest in research even in weak students flows more efficiently.

We believe that cognitive interest with proper organization of research activity of pupils of the basic school becomes a necessary condition for the development of educational research competencies of students. This took into account the different approaches in determining the nature of cognitive interest.

For example, T.I. Artemyev said that the essence of interest lies in the fact that it is always directed to a particular subject (in the broadest sense of the word). It should be concluded that the interest - conscious form of orientation of the person serving motive for human action. Cognitive interest, according to G.K. Selevko - is the desire to study, knowledge of the object [13].

It was taken into account the views A.N. Leontiev, who under the cognitive interest understands the cognitive orientation of the mental processes of human objects and phenomena of the world; the desire, the need of the individual to engage in precisely this activity that brings satisfaction; powerful stimulus active person, under whose influence all mental processes are particularly intense and intensely, and activity becomes an exciting and productive; particularly selective attitude to the world, to its objects and phenomena. [14]

S.L. Rubinstein notes that the specificity of cognitive interest is the interest - it *sosredotochennost* subject to certain thoughts, calling the desire to get acquainted with it more deeply penetrate into it, not lose it out of sight. [15]

G.I. Shchukin defines cognitive interest as a form of cognitive needs, providing personal orientation on realization of activity objectives, thus contributing to the orientation, familiarization with new facts, more complete and profound reflection of reality. [16]

An important feature of cognitive interest is the fact that its basis is such a cognitive task which requires individuals to actively search or creative work, rather than an elementary orientation to novelty and surprise [17; 16].

Authors P.Y. Galperin, S.L. Rubinstein noted that cognitive interest is personal formation, conjugate with the needs, which are presented in a limited unity of all important for the individual processes: intellectual, emotional, volitional. Formation of informative interest, as well as its independent activities improve self-control skills. The better he is, the less should be a control on the part of the teacher [7; 15].

It is well known that effectively teach those students who want to learn, who are experiencing the satisfaction of its training activities, those interested in knowledge. Conversely, it is difficult and painful to teach those who have no desire to learn new things, who looks at the teaching at school as a heavy burden, who often opposed to each undertaking teacher, each exposed from the side. Therefore, one of the main problems in the development of research competencies to solve the problem of informative interest of pupils.

In summary, it should be note that the organization of research activity of students is necessary, according to some researchers, to take into account the motivational bases of exploratory behavior, cognitive interest the individual characteristics of the student. But while researchers do not describe how can be combined with each other, these components, they will complement each other and whether they will be effective if we combine them in a complex in the formation of student groups to teach students the basics of scientific research activities in different subject areas. In our opinion, it is necessary to take into account the organization of research activity of pupils.

A.V. Leontovich proved the importance of continuous, systematic inclusion of students in research activities, their participation in various forms of research activities. The development of research competencies, in his opinion, requires a special organization of the educational process. [18]

It can be argue that the development of research competencies involves the special nature of all learning processes in almost all academic disciplines. Many modern teachers say that training must be of concern, i.e. must contain elements of research Search. Organize it should be according to the laws of the research; it has to be built as an independent creative search. Then training - is not reproductive, but creative activity, it has everything that can inspire, interest, awaken cognitive activity [19].

In pedagogical literature widely discussed, the question of how to implement the training of research: by teaching a special course or in specific academic disciplines. The development of research competencies considered in a special (elective) course that provides students with an overview of the research and the methods of its implementation, illustrating them on a large number of examples. Elective course "Fundamentals of scientific research" may be implement in the teaching and learning process. The most effective result can provide a combination of both ways, i.e. the implementation of specialized elective course and organization of research in the study of specific disciplines. Designed elective course must be accompanied by a didactic means to ensure this process, which include a program, training manual, guidelines for teachers, a workbook for students, a workbook for teachers, which is a necessary condition for the organization of research activity of schoolchildren.

N.A. Semenova complements pedagogical conditions of the following provisions: It is important to establish a relationship of cooperation, co-creation in the process of research. This is possible in the implementation of subject relations. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature found that the main "Measurements of the ratio of the individual" is the direction the breadth, depth and internal communication. Subjective (personal) relationship based on the acceptance of each other as values in themselves and require orientation individual uniqueness of each of the subjects [4].

For our study it is significant and the point of view of A.A. Bodaleva, which, considering the formation of the person of the schoolboy at the present stage, notes that, seeking to improve efficiency of the school as an educational system that is fully justified by the use of the recommendations of psychological science related to the performance improvement of forms of joint activities and teachers, and students. First of all, with regard to their communication in the learning process, and beyond. It must cease to be a subject-object and become primarily and mostly subject-subject. This means a departure from the formal role of communication "teacher - student", for which, as a rule, are their relationships to stereotypes level patterns, clichés, access to communication "person - person" necessarily involves the introduction of, to communicate in a joint interaction "corrections" of individual spontaneity to each other. With this amendment creates instrumentation communication-friendly background for respectful interaction, student intelligence is activated maximum [20].

In our view, it is a subject-subject communication of teachers and students, which based on dialogue, not someone else's mental manipulation and authoritarian pressure on it, opens up the possibility of a successful formation and developing research competence of pupils. Switching to the subject-subject teachers the type of communication in the organization of research activities - this is an extremely difficult job. To carry out such an approach, according to the A.A. Bodaleva, despite all the difficulties it is necessary. He notes that it is important to attach to the subject-subjectivity and communication students. Further, the author notes: "Understanding the importance of" residence "and" settlement "in the school in the educational system of subject-subject of communication should be at the same time honestly say that they really took to at all levels of the school structure mostly sounded dialogues, and no monologues, for this it is necessary to argue in the daily school being the most important condition: the teachers and their pupils to learn to feel the existence of another.

The study was taken into account and view of A.M. Mitina, who believes that the main condition for developing teacher-student interaction is the existence of trust and positive relations between them, in which case the student persistently overcomes difficulties, experiencing the best in behavior and way of thinking

of the teacher not afraid of independent research for solving problems - and training, and life [21].

A.A. Leontiev highlights that the content of the teacher labor is to promote the psychological development of the pupil, as the main instrument in favor of his psychological interaction with the student, teacher communication. By entering into a relationship with the children, the teacher offers itself as a partner in dialogue. It is desirable that he has created a positive impression of themselves in the eyes of students. This power of intervention of the living object perception in the process of forming their image of the interlocutor A.A. Leontiev called dedication. He identifies three main motive of self-giving: the desire to develop relations, self-expression of the individual and the need for a professional plan. [14]

We believe that the effectiveness of communication depends on the teacher's ability to set the feedback to the student. It stimulates the action of the teacher encourages the correction of some of them, it contributes to the overall translation of monologue into a dialogue between him and the students. L.M. Mitin said that a positive emotional communication creates comfortable conditions for creative synergies for "helping behavior", the appearance of a special social attitude to another person, causing a feeling of respect, gratitude, sympathy [21].

A.I. Savenkov, analyzing pedagogical work of supporters of "free education", concluded that the decision of educational tasks should be carried out by a special developing environment, the basic requirements to which were build on the experience of the child; Learning in action; motivation to be creative; the rejection of rigid plans; "The child must determine the quality and quantity of the material being studied" [22, p. 145].

These conclusions formed the rationale for the subject-subjective communication teacher and student in the organization of research activity of pupils. But researchers do not describe the forms and methods in which it is effectively carried out in the test process, which will be done by us in the course of our investigation.

Thus, the analysis of the theory and practice suggests that the pedagogical conditions that meet the goal for the organization of research activity of pupils needed.

References:

1. Mayurova, L. V. *Modern approaches to the organization of educational and research activity of school students // Young scientist— 2014. — №21. — p. 660-664.*
2. Andreev, V. I. *Heuristic programming of educational research activity [Text] / Andreev, V. I. - M.: high school., 1981.-240 p.*
3. Lerner, I. Ya. *The developing training from*

didactic positions [Text] / Lerner, I. Ya. // *Pedagogics*. - 1998. - № 2. - p. 84.

4. Pidkasisty, P. I. Independent cognitive activity of school students in training [Text] / Pidkasisty, P. I. - M.: *Pedagogics*, 1980. - 240 p.

5. Semenova, N. A. Formation of research abilities younger school students [Text]: dissertation of candidate of pedagogical sciences: 13.00.01 / N. A. Semenova. - Tomsk, 2007. - 204 p.

6. Kozlova, L. P. Research work as means of formation of creative abilities of students of professional teacher training college [Text]: dissertation of candidate of pedagogical sciences: 13.00.01 / L. P. Kozlova. - Bryansk, 2000. - 148 p.

7. Savenkov, A. I. Contents and organization of research training of school students [Text] / A. I. Savenkov. — M.: September, 2003. - 204 p.

8. Gal'perin, P. Ya. Intellectual action as basis of formation of a thought and image [Text] / P. Ya. Galperin // *Philosophy questions*. — 1957. — № 6. - p. 58-69.

9. Davydov, V. V. Problems of the developing training [Text] / V. V. Davydov. - M.: *Education*, 1986. - 280 p.

10. Kalmykova, Z. I. Humanity pedagogics / Z. I. Kalmykova. - M.: *Knowledge*, 1990.-320 p.

11. Poddyakov, A. N. Search of materials in research activity of pupils in electronic resources: English-speaking sources [Text] / A. N. Poddyakov // *Research work of school students*. - 2003. - № 4. - p. 29-32.

12. Vorovschikov, S. G. Educational and informative competence of seniors: structure, structure, activity component: monograph / S. G. Vorovschikov. - M.: АПК and ИППО, 2006. - 160 p.

13. Danilov, M. A. Theoretical bases of training and education of informative activity and independence of pupils [Text] / M. A. Danilov // *Scientific notes of Kazan, state pedagogical institute. Volume 102. Topical issues at school*. — Kazan: KSII, 1972. — p. 3—23.

14. Selevko, G. K. Alternative pedagogical technologies / G. K. Selevko. - M.: *SIR of educational technologies*, 2005. — 224 p. - (*Encyclopedia of Educational Technologies series*).

15. Leontyev, A. P. Problems of development of mentality [Text] / A. P. Leontyev. — 3-d. edition- M.: MGU, 1972. - 264 p.

16. Rubinstein, S. L. Principle of creative amateur performance: to philosophical fundamentals of modern pedagogics [Text] / S. L. Rubinstein // *Psychology questions*. - 1986. - № 4. - p. 101-109.

17. Cshyukina, G. I. Problem of cognitive interests in pedagogics [Text] / Cshyukina, G. I. - M., 1976. - 352 p.

18. Shakhmayeva, N. M. To the teacher about the differentiated training [Text] / N. M. Shakhmayeva. - M.: *Pedagogics*, 1989. - 72 p.

19. Leontevich, A. V. Modern interpretations of endowments and the organization of research work with children in the sphere of additional education [Text] / A. V. Leontevich // *Additional education*. - 2002. - № 9. - p. 13-17.

20. Ponomaryev, Ya. A. Psychology of creativity [Text] / Ya. A. Ponomaryev. - M.: *Pedagogics*, 1976. - 280 p.

21. Bodalyev, A. A. Psychological conditions of a humanization of pedagogical communication [Text] / A. A. Bodalyev // *Pedagogics*. — 1990. — № 12. - p. 65-71.

22. Ushachev, V. P. Formation of research abilities at pupils in the course of the work practice on the basis of active use of knowledge of physics [Text]: dissertation of candidate of pedagogical sciences: 13.00.01 / V. P. Ushachev. - Chelyabinsk, 1988. - 192 p.

23. Savenkov, A. I. Types of researches of school students / A. I. Savenkov // *Exceptional child*. - 2005. - № 2. - p. 84-106.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К УСЛОВИЯМ ДЕТСКОГО САДА

Адаптация к дошкольному учреждению - сложный период, как для детей, так и для взрослых: родителей, педагогов. Детям трудно привыкать к новому учреждению, незнакомым сверстникам, требованиям со стороны взрослых, режимным моментам.

На процесс адаптации ребенка влияют достигнутый уровень психического и физического развития, состояние здоровья, степень закаленности, сформированность навыков самообслуживания, коммуникативного общения со взрослыми и сверстниками, личностные особенности самого малыша, а также уровень тревожности и личностные особенности родителей.

Адаптационный период – серьезное испытание для малышей раннего возраста: из знакомой семейной обстановки он попадает в новые для него условия, что неизбежно влечет изменение поведенческих реакций ребенка, расстройство сна и аппетита.

Дети, имеющие отклонения в этих сферах труднее адаптируются к новым микросоциальным условиям. У них может развиваться эмоционально-стрессовая реакция, приводящая к нарушению здоровья. Ребёнок, переходящий в новые условия жизни в дошкольном учреждении, переживает стрессовое состояние; у него появляется торможение, возникают ориентировочные реакции (можно, нельзя), напряженное состояние, ребёнок попадает под целый комплекс воздействий. Возникает синдром адаптации, т.е. скопление неизвестных воздействий, что вызывает у него страх, отрицательные эмоции. А сочетание отрицательных симптомов рассматривается в медицине как заболевание «тоска по дому» - так называли адаптацию в прошлом (это состояние ещё в 1848 году было описано). Именно в том, как организм ребёнка выдерживает приспособление к окружающей среде, и заключается значение адаптации для его дальнейшего здоровья и самочувствия в новых условиях.

В первый день пребывания в абсолютно новом окружении малышом владеют два чувства: любопытство и страх. Первое время в детском саду самое тяжелое.

Ребёнок в период адаптации – живая модель стрессового состояния. Стресс - это реакция на борьбу с трудностями, норма перехода от одних условий к другим.

Адаптация (от ср. век. *Adaptatio* - приспособление, прилаживание) - способность организма при-

способливаться к различным условиям внешней среды.

Социальная адаптация - приспособление личности к новой социальной среде.

Детский сад - это есть новая социальная среда со своими законами, правилами, нормами. Во время социальной адаптации устанавливается оптимальное взаимодействие личности и коллектива, усвоение норм и традиций группы детского сада, овладение новыми средствами и новым образом действий.

Термин «адаптация» означает приспособление. В педагогической практике важное значение имеет учет особенностей процесса адаптации ребенка к изменившимся условиям его жизни и деятельности при поступлении в общественные учебно-воспитательные учреждения (детский сад, школа), при вхождении в новый коллектив.

Данная проблема не нова, в разных аспектах она рассматривается в психолого-педагогической литературе.

Анализ литературы показывает, что в настоящее время существует в основном два вида подхода к пониманию сущности «адаптации человека».

Представители первого направления (А. Таланкин, Г. Хаханьян, Г.Д. Луков, Н.Ф. Феденко, С. Кабели, Л.Ф. Железняк, Я.В. Подоляк) сущность адаптации видят в приспособлении организма и личности к воздействию новых раздражителей или к изменившимся условиям деятельности и жизни в целом). [1, с. 77].

Основным содержанием процесса адаптации они считают привыкание, изменение (ломку) старого динамического стереотипа и формирование нового.

Первый подход к пониманию сущности адаптации состоит в том, что адаптация - приспособительный процесс «приноравливания», «вживания», «приспособления» человека к новым условиям жизнедеятельности. Истоки этого направления лежат преимущественно в биологическом понимании адаптации, которое не учитывает ее сложный социальный характер, активности сознания человека. Неудовлетворенность «традиционным» взглядом на адаптацию личности, как только приспособление, привыкание к определенным условиям вызвала ряд работ, в которых делаются попытки выйти за рамки привычного определения данного явления.

Сторонники второго направления (М.П. Будяника, И.К. Кряжева, И.А. Милославова) полагают, что в процессе адаптации личность не только приспосабливается к среде, но и активно взаимодействует с ней, приспособливая ее к себе, изменяя в собственных интересах. Этот подход позволяет адекватно понять сущность активности личности в процессе адаптации ее в коллективе, разграничить понятия биологической и социальной адаптации как взаимосвязанных, но разноуровневых явлений. Приспосабливает ли индивид себя к миру или подчиняет мир исходным своим интересам - в любом случае он отстаивает себя перед миром в тех своих проявлениях, которые в нем уже были и есть и которые постепенно обнаруживаются.

Исследования К.Л. Печора (1998) показали, что только 18,2% детей готовы к посещению дошкольного учреждения, 6% - не готовы, 75,8% - условно готовы. В связи с этим процесс привыкания к дошкольному учреждению проходит не всегда благополучно и сопровождается болезнями детей.

Многочисленные исследования учёных (Э. Торридайт, В. Штерн) убедительно доказали, что привыкание малыша к новым условиям в основном зависит от того, как взрослые в семье смогли подготовить его к этому ответственному периоду.

Г. Ю. Айзенк немецкий психолог определяет адаптацию следующим образом. Во-первых, это состояние, в котором потребности индивида, с одной стороны, и требования среды - с другой, полностью удовлетворены, т.е. состояние гармонии между индивидом и природной или социальной средой. Во-вторых, это процесс, посредством которого данное гармоничное состояние достигается. [1, с. 32]

В теории швейцарского психолога Ж.Пиаже — адаптация это процесс, посредством которого существующие у ребенка схемы уточняются, видоизменяются и развиваются. М.Г. Ярошевский определяет адаптацию как постоянный процесс активного приспособления индивида к условиям социальной среды, а также результат этого процесса. Соотношение этих компонентов, определяющих характер поведения, зависит от целей и ценностных ориентации индивида и от целей и ценностных ориентации индивида и от возможностей их достижения в среде социальной.

По определению Л.С.Выготского — это активный процесс изменений функций организма и психики применительно к окружающей среде. Если этих изменений недостаточно, и две среды — внутренняя и внешняя — остаются несбалансированными, т.е. адаптация неэффективна, то человек автоматически компенсирует дисбаланс тем или иным способом.

Ряд ученых рассматривают адаптацию личности в неразрывной связи с социализацией.

В числе первых обратился к проблеме адапта-

ции английский социолог Г.Спенсер. Представляя общество как «социальный организм», Г.Спенсер распространял на него и законы биологической адаптации. В предложенной им «теории равновесия» адаптация понималась как устойчивое уравновешивание организма со средой.

Л.М. Растова дает свое видение соотношения процесса социализации и адаптации, утверждая, что социализация представляет собой, прежде всего, общее направление развития личности, а адаптация связана с сообщением личности конкретной программы деятельности в определенном коллективе. При этом условием успешного протекания адаптации является наличие необходимого уровня социализации личности (соответствующих знаний, умений, навыков и др., позволяющих адаптироваться человеку в определенных ситуациях), в то же время процесс адаптации — это определенный вклад в социализацию индивида. [3, с. 109]

Ряд российских ученых (П.К. Анохин, М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович) под адаптацией понимают приспособление человека к условиям жизни на уровне психических процессов. Адаптация психологическая характеризуется как приспособление человека к существующим в обществе требованиям и критериям оценки за счет присвоения норм и ценностей данного общества. Во время психологической адаптации перестраивается динамический стереотип в соответствии с новыми требованиями окружающей среды (обстановки). [3, с. 109].

Согласно А.Н. Макаровой, психологическая адаптация осуществляется путем усвоения норм и ценностей общества. Основное проявление этого феномена заключается во взаимодействии человека с окружающими людьми и его активной деятельности. Важное средство достижения адаптации — образование и воспитание, а также трудовая и профессиональная подготовка.

И.В. Лапина считает, что характер поведения ребенка в адаптационный период зависит от возраста детей. Малыши в возрасте от 10 месяцев до 1 года 6 месяцев трудно переносят расставание с близкими, отказываются от контактов с незнакомыми взрослыми и детьми. В этот период происходит интенсивное физическое развитие. Находясь на этом этапе становления, дети раннего возраста в большей степени подвергнуты колебаниям и даже срывам.

В тоже время, если ребенка слишком рано (до 6 месяцев) отдать в ясли, то, несмотря на то, что адаптация у него может пройти довольно легко и быстро (т.к. у него нет сформированной привязанности к матери, и первичный эмоциональный контакт такой малыш установит со сверстниками, все это не лучшим образом скажется на развитии его эмоциональной сферы. [3, с. 47].

Анализ психолого-педагогической литературы нам позволяет сделать следующий вывод: адапта-

ция является активным процессом, приводящим или к позитивным (адаптированность, т. е. совокупность всех полезных изменений организма и психики) результатам, или негативным (стресс).

Формирование у ребенка способности к адаптации начинается еще до рождения ребенка. Само рождение - яркое проявление биологической адаптации. Переход из условий внутриутробного к внеутробному существованию требует коренной перестройки в деятельности всех основных систем организма - кровообращения, дыхания, пищеварения. Эти системы должны к моменту рождения иметь возможность осуществить функциональную перестройку, т. е. должен быть соответствующий врожденный уровень готовности этих адаптационных механизмов. Действительно. Здоровый новорожденный имеет этот уровень готовности и достаточно быстро приспосабливается к существованию во внеутробных условиях. Так же, как и другие функциональные системы, система адаптационных механизмов продолжает свое созревание и совершенствование в течение ряда лет постнатального онтогенеза. В рамках этой системы уже после рождения у ребенка формируется и возможность к социальной адаптации, но мере того как ребенок овладевает окружающей его социальной средой. Это происходит одновременно с формированием всей функциональной системы высшей нервной деятельности и тесно связано с возникновением поведенческих реакций, привычных для условий семейной среды. Именно поэтому необходима такая организация жизни ребенка в дошкольном учреждении, которая приводила бы к наиболее адекватному, почти безболезненному приспособлению его к новым условиям, позволяла бы формировать положительное отношение к детскому саду.

Врачи и психологи различают три степени адаптации: легкую, среднюю и тяжелую. Основными показателями степени тяжести являются сроки нормализации поведения, частота и длительность острых заболеваний, проявление невротических реакций. [3, с. 47].

При легкой адаптации в течение месяца у ребенка нормализуется поведение по тем показателям, о которых мы говорили выше, он спокойно или радостно начинает относиться к новому детскому коллективу. Аппетит снижается, но не намного и к концу первой недели достигает обычного уровня, сон налаживается в течение одной-двух недель. К концу месяца у малыша восстанавливается речь, игра, интерес к окружающему миру. Отношения с близкими людьми при легкой адаптации у ребенка не нарушаются, он достаточно активен, но не возбужден. Снижение защитных сил организма выражено незначительно и к концу 2-3-й недели восстанавливается. Острых заболеваний не возникает.

Во время адаптации средней тяжести нарушения в поведении и общем состоянии ребенка вы-

ражены ярче и длительнее. Сон и аппетит восстанавливаются только через 20-40 дней, настроение неустойчиво в течение месяца, значительно снижается активность: малыш становится плаксивым, малоподвижным, не стремится исследовать новое окружение, не пользуется приобретенными ранее навыками речи. Все эти изменения держатся до полутора месяцев. Отчетливо выражены изменения в деятельности вегетативной нервной системы: это может быть функциональное нарушение стула, бледность, потливость, «тени» под глазами, «пылающие» щеки, могут усиливаться проявления экссудативного диатеза. Особенно ярко эти проявления отмечаются перед началом заболевания, которое, как правило, протекает в форме острой респираторной инфекции.

Особую тревогу вызывает состояние тяжелой адаптации. Ребенок начинает длительно и тяжело болеть, одно заболевание почти без перерыва сменяет другое, защитные силы организма подорваны и уже не выполняют свою роль - не предохраняют организм от многочисленных инфекционных агентов, с которыми ему постоянно приходится сталкиваться. Это неблагоприятно сказывается на физическом и психическом развитии малыша. Этот вид тяжелой адаптации чаще встречается у детей 1,5 - 2 лет жизни, имеющих в анамнезе отклонения в здоровье, последствия токсикоза беременности у матери, осложнения в родах, заболевания периода новорожденности.

Другой вариант течения тяжелой адаптации: неадекватное поведение ребенка настолько тяжело выражено, что граничит с невротическим состоянием. Аппетит снижается сильно и надолго, у ребенка может возникнуть стойкий отказ от еды или невротическая рвота при попытке его накормить. Малыш плохо засыпает, вскрикивает и плачет во сне, просыпается со слезами. Сон чуткий, короткий. Во время бодрствования ребенок подавлен, не интересуется окружающим, избегает других детей или агрессивен по отношению к ним; постоянно плачущий или безучастный, ничем не интересующийся, судорожно сжимающий в кулачке свою любимую домашнюю игрушку или носовой платочек.

Ребенок, бурно выражающий свой протест против новых условий криком, громким плачем, капризами, цепляющийся за маму, падающий в слезах на пол, неудобен и тревожен для родителей и воспитателей, но вызывает меньше беспокойства у детских психологов и психиатров, чем ребенок, впадающий в оцепенение, безразличный к тому, что с ним происходит, к еде, мокрым штанишкам, даже к холоду. Такая апатия является типичным проявлением детской депрессии. Страдает общее состояние организма: наблюдается потеря в весе, беззащитность перед инфекциями, появляются признаки детской экземы или нейродермита. Улучшение состояния происходит крайне медленно, в

течение нескольких месяцев. Темпы развития замедляются, появляется отставание в речи, игре, общении. Иногда на восстановление здоровья такого ребенка требуется несколько лет. Адаптация такой тяжести проявляется чаще всего у детей с трех лет, когда наиболее активно осуществляется формирование личностных качеств, психика характеризуется бурным развитием и становится особенно ранимой и чувствительной к отягощающим развитию обстоятельствам, а также у часто болеющих детей, из семей с гиперопекой.

Уровень здоровья ребенка определяет характер адаптации: ослабленные, часто болеющие дети значительно тяжелее переносят период привыкания. Характер адаптационного периода зависит также от предшествующего опыта малыша, то есть от наличия или отсутствия тренировки его нервной системы в приспособлении к меняющимся условиям жизни.

Причиной трудного привыкания к среде в группе может служить рассогласование между слишком затянувшейся эмоциональной формой общения ребенка со взрослым и становлением новой ведущей деятельностью с предметами, требующей другой формы общения - сотрудничества со взрослым.

Исходя из вышесказанного можно сделать вывод что, адаптация является важнейшим периодом в жизни дошкольника от того насколько благоприятно он пройдет адаптацию будет зависеть не только его эмоциональное состояние но и здоровье. Проведя анализ психолого-педагогической лите-

ратуры можно отметить для успешной адаптации детей раннего возраста необходимо знать и учитывать возрастные и индивидуальные особенности каждого ребенка. Поступление ребенка в дошкольное образовательное учреждение сопровождается изменением окружающей его среды, режима дня, характера питания, системы поведенческих реакций (динамического стереотипа) ребенка, приводит к необходимости устанавливать социальные связи, адаптироваться к новым условиям жизни. На процесс адаптации ребенка влияют достигнутый уровень психического и физического развития, состояние здоровья, степень закаленности, коммуникативного общения со взрослыми и сверстниками, личностные особенности самого малыша.

Список использованной литературы:

1. Аксенова Г.И., Аксенова П.Ю. Проблема адаптации личности в отечественной психологии Архив / 2012 / Выпуск №4. 2012.
2. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. Казань, 1996. С. 568
3. Адаптация детей при поступлении в детский сад: программа, психолого-педагогическое сопровождение, комплексные занятия/ И.В. Лапина. – Волгоград: Учитель, 2011.
4. Аралова М.А. Игры с детьми раннего возраста: Методические рекомендации- М.:ТЦ Сфера .2008.-128 с. (Приложение к журналу Воспитатель ДОУ).

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ РЕЧЕВЫЕ ЖАНРЫ – ОДНА ИЗ ВАЖНЫХ ЗАДАЧ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Резюме. В статье речь идет об обучении студентов-медиков актуальным для них речевым жанрам. Это жанры: диалог-расспрос (устная речь) и история болезни (письменная речь). В статье описывается система упражнений и учебное пособие, посвященное обучению данным жанрам.

Summary. The article focuses on training medical students in urgent speech genres – genres-questioning dialogue (spoken language) and medical history (written language) – and describes a system of exercises and the tutorial devoted to these genres.

Цель высшего образования – это формирование всех составляющих профессиональной компетентности и личности будущего специалиста, которые определяют его готовность к профессиональной деятельности. Знаменитые слова Бехтерева о том, что «если после разговора с врачом пациенту не стало лучше, значит, это не врач», – актуальны и в наше время. В рамках профессионально ориентированного подхода при обучении русскому языку особенно эффективным является обучение студентов актуальным, профессионально значимым, речевым жанрам. В след за Бахтиным, под жанрами мы понимаем относительно устойчивые типы высказываний, которые объединяются тематическим содержанием, стилем и композиционным построением. Самыми актуальными профессионально ориентированными жанрами для студентов-медиков являются: в устной речи – расспрос, или сбор анамнеза; в письменной речи – написание истории болезни. Известно, что расспрос является наиболее сложным для освоения методом диагностики для студентов. Обследование больного не является конечной целью врачебной деятельности. Латинское высказывание, известное всем медикам «Qui bene diagnoscit, bene curat», – переводится как: «Кто хорошо диагностирует, хорошо лечит». Сбор анамнеза необходимо проводить для точной диагностики, которая является основой успешного лечения. Известно, что, несмотря на технические достижения медицины, по данным анамнеза диагноз устанавливается в 50% случаев. Расспрос представляет собой профессиональный диалог врача с пациентом, который совмещает в себе особенности устной разговорной речи, устной деловой и устной научной, профессиональной, речи. Сложность данного жанра определяется тем, что диалог врача с пациентом совмещает в себе особенности сразу трех стилей речи: разговорного, научного и официально-делового. Особенности разговорной речи во многом диктуются условиями, в которых диалог протекает: неподготовленностью,

ситуативностью, спонтанностью, отсутствием предварительного обдумывания, возможностью сопровождения интонацией, мимикой, жестами, конкретной адресованностью. Все это делает диалог врача с пациентом эмоциональным и экспрессивным. С другой стороны, официально-деловой стиль речи предполагает соответствие нормам официального этикета; достоверность и объективность; точность, исключаящую двоякое понимание текста; максимальную краткость, лаконизм формулировок; безупречность в юридическом отношении; стандартность языка при изложении типовых ситуаций делового общения; нейтральный тон изложения; зачастую долженствующе-предписывающий характер изложения; он отличается безэмоциональностью.

Научный стиль речи, характеризующийся абстрактностью, обобщенностью, точностью и логичностью изложения, отличается наличием специальной лексики, терминологии, однозначностью слова, ограниченным использованием эмоционально-оценочной лексики. Официально-деловой стиль речи диалога врача с пациентом диктует соблюдение определенных этикетных норм. Этикетные нормы имеют ряд универсальных черт, общих для различных народов. Это вежливость, позитивное отношение к собеседнику, сдержанность, эмпатия (сочувствие), использование стандартных речевых формул в стандартных ситуациях общения и т. п. Этикетное поведение предполагает учет национально-культурных традиций в общении. Оно предполагает соблюдение правил вербального и невербального общения. Вежливость как центральная категория этикета предполагает сформированность определенных коммуникативных интенций таких, как обращение, приветствие, благодарность, просьба, сочувствие, соболезнование и т. п. – и формул их выражения.

Научный стиль речи предполагает наличие определенной композиции, соответствие теме и стилю изложения. Так, для диалога врача с пациентом характерно использование определенной схемы вопросов и ответов, которые заданы необходимостью детализации ведущих жалоб пациента в соответствии с той или иной системой человеческих органов. Например, по системе органов дыхания жалобы, или субъективные симптомы, пациента будут связаны с возможным наличием кашля, мокроты, кровохарканья, боли в грудной клетке, одышки, удушья. Студенты должны не только знать данные субъективные симптомы, но и уметь задавать необходимые вопросы для детализации данных жалоб. Кроме того, они должны знать возможные варианты

ответов пациентов, чтобы уметь давать адекватные речевые реакции на слова пациента. Закончив обследование больного, необходимо корректно оформить его результаты: дать описание жалоб, анамнеза и объективного статуса, а также обосновать предварительный диагноз и наметить план диагностического обследования, определить цели лечения, дать оценку степени тяжести состояния пациента, – т. е. оформить историю болезни. История болезни – медицинский документ, отражающий этапы постановки диагноза, лечения пациента, наблюдения за ходом лечения и оценки его эффективности. История болезни – это также актуальный для студентов-медиков письменный речевой жанр. Он имеет свои композиционные и стилистические особенности. Композиционные особенности определяются схемой написания истории болезни, которая включает в себя: Паспортную часть. Жалобы. Анамнез заболевания. *Anamnesis morbid.* Анамнез жизни. *Anamnesis vitae.* Общий осмотр. Настоящее состояние. *Status praesens.* Обследование по системам и т. п. Каждая часть истории болезни имеет составные части. Так, первая, «Паспортная часть», предполагает наличие следующих сведений: Фамилия, имя, отчество. Пол. Возраст. Профессия, должность, место работы. Образование. Место жительства (место прописки). Дата поступления в больницу. Дата курации. Вторая часть «Жалобы» содержит детализацию ведущих жалоб пациента по различным системам: системе органов дыхания; системе органов кровообращения; системе органов пищеварения и т. п. Сбор сведений предполагает сформированность умений в области устной речи и письменной речи. В устной речи это умение вести расспрос больного: задавать необходимые вопросы, прогнозировать ответы, понимать ответы, давать адекватные речевые реакции с целью выяснения: 1) общего состояния пациента; 2) причин возникновения болезни; 3) условий возникновения болезни; 4) характера проявления симптомов и синдромов заболевания;

5) локализации, иррадиации, длительности и повторяемости симптомов и т. п.

В письменной речи должны быть сформированы следующие умения: использовать логико-смысловые и композиционные схемы оформления записи в истории болезни; составлять различные варианты записей в истории болезни в зависимости от характера заболевания; осуществлять компрессию и суппрессию сообщения, полученного в ходе расспроса больного; использовать в процессе записи специальные языковые средства, в том числе необходимую терминологию; осуществлять межстилевые языковые трансформации (устная разговорная речь – письменная официально-деловая и научная (профессиональная) речь).

Как показывает практика, труднее всего у студентов формируются умения использовать в процессе записи специальные языковые средства, в том числе необходимую терминологию и умения осуществлять межстилевые языковые трансформации. Большой проблемой студентов является незнание медицинских терминов, на старших – неумение заменить термины разговорными аналогами, отсюда диалог выпускника вуза с пациентом строится с использованием большого количества зачастую непонятных больному терминов. Например, если при сборе анамнеза задать вопрос пациенту: «Чем купируется боль?» или «Куда боль иррадирует?», то не каждому пациенту будут понятны данные вопросы. При диалоге врача с пациентом следует заменить данные вопросы следующими синонимичными: «Чем устраняется боль?», или «Чем останавливается боль?» и «Куда распространяется боль?». Однако при записи в истории болезни следует использовать глаголы «купировать» и «иррадиировать», иными словами, должны быть сформированы умения осуществлять межстилевые языковые трансформации.

Конечная роль обучения языку обусловлена той ролью, которую он играет в жизни каждого человека и всего общества, являясь важнейшим средством общения и познания окружающего мира. Студенты нуждаются в русском языке и как в средстве получения знаний, современной информации, и как в средстве повышения своего профессионального общения с пациентами и со специалистами при осуществлении совместной научной деятельности. Русский язык в казахской аудитории играет большую роль не только в подготовке квалифицированных специалистов, но и в воспитании их духовного и нравственного развития. Обучение русскому языку активизирует формирование коммуникативной компетенции, воспитывает языковую личность, способную к профессионально-деловой межкультурной коммуникации, стремящуюся к саморазвитию и самообразованию, умеющую творчески мыслить.

Литература:

1. Быстрова Е.А. Коммуникативная методика в преподавании русского языка. *Русский язык и литература* – 2000. №1 С.21-22
2. Павленко В.К. Коммуникативная компетентность как основной результат обучения. // *Русский язык и литература в казахской школе.* – 2007г. №
3. Мурина Л.А. Проблема формирования коммуникативной компетенции. *Русский язык и литература.* – 2001. №1 С.10-14
4. Орлова Е. В. Сбор анамнеза и оформление истории болезни: учебное пособие по русскому языку для иностранных студентов. СПб.: Златоуст, 2012. 64 с.

Aitbaeva Nursaulet Konirbaevna

Candidate of Philology Sciences, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
nursaule_1965@mail.ru

Basitova Dilnoza

Master -student of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, farangiz_05.95@mail.ru

GAMING TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

Түйін. Мақалада бастауыш мектеп оқушыларының коммуникативті құзыреттіліктерін дамытуда ойын технологиясының қолданылуы қарастырылады

Резюме. В данной статье рассматриваются игровой технологии для развития коммуникативной компетенции учащихся начальной школы.

Summary. This article deals with the gaming technology for developing communicative competence of primary school pupils.

Teaching opportunities of games has long been known. Many outstanding teachers rightly drew attention to the efficiency of the use of games in the learning process. And this is understandable. In the game, particularly complete and sometimes unexpected ability of the person, especially a child is particularly manifested.

The effectiveness of games in the development of communicative competence of primary school age is undeniable, both for "special" and "typical" children. Game situations require children to work together, teach them to communicate with all children without exception, simultaneously realizing their upbringing orientation, contributing to the formation of an inclusive culture that is so important in the process of inclusive education. Game methods of work in the classroom stimulate pupils' keen interest to the subject, allows them to develop individual abilities of each pupil, educate their cognitive activity. In the implementation of the tasks of the concept of secondary school modernization, games can be considered as a powerful tool for communication oriented language lessons, which allows teachers to improve the quality and effectiveness of teaching.

Active use of gaming technology in teaching English to children allows teachers to increase the motivation of pupils to learn a foreign language, their cognitive activity and, most importantly, the quality level of pupils' knowledge. Thus, the game can be not only pleasant, but also the dominant technology of education.

According to the function of games in teaching a foreign language, Harmer states;

"Games are a vital part of a teacher's equipment, not only for language practice they provide, but also for the therapeutic effect they have. They can be used at any stage of a class to provide an amusing

and challenging respite from other classroom activity and are especially useful at the end of along day to send pupils away feeling cheerful about their English class".

Games can be the media to teach vocabularies to young learners for some reasons. According to Wright, Bitteridge, and Buckby "games can be found to give practice in all the skills (reading, writing, listening, and speaking), and for many types of communications (e.g. encouraging, criticizing, agreeing, explaining)".

Games are used to make the children easier to understand and remember vocabularies in some topics. By using games, the children do not feel that they learn something through that activity. Through games, pupils become active learners. Vocabulary should be mastered by the young learners so that they will be easy to understand the language. The way to make them easy in learning vocabulary is by giving a good method in teaching. The teacher should have a creative way in giving the materials to the pupils, one of the ways is by doing some fun activities.

Based on the statements above, we can conclude that in teaching vocabulary the teacher should be able to create some various fun activities. The aim of that way is to make the student easier in understanding the materials and easier in memorizing the new words. Through experiences with situations in which a language is used by the pupils, they will be easy to learn and used the language. Besides, we also know that young learners have a high curiosity in learning something new. But they will be able to get bored easily if there is the same method in teaching. So the various kinds of fun activities are needed to attract them and increase their attention in learning English. One of the fun activities which can be used in teaching English to the young learners is by using games.

According to Harmer, "At the same time children's span of attention or concentration is less than adults. Children need frequent changes of activity: They need activities which are exciting and stimulate their curiosity: They need to be involved in something active (They will usually not sit and listen)"[1]:

For primary school age visual-figurative thinking, with the dominance of the emotional sphere is basic. In this regard, the optimal way of learning coherent

expression for the younger pupils is the use of pictorial visual aids in the form of pictures and imaginative schemes.

The explanation of a new word is accompanied by an illustration. Since several words are introduced at the lesson, we prepare pieces of paper with a graphic image of the word and the accompanying picture in advance for the children. The pupils glue this paper to the special dictionary. Thus, the lexicon is stored, with which pupils make statements already relying on schemes using those pictures [3].

In order to track the results of the conducted work, generalized characteristics of possession of communicative competence was allocated in the speaking section in English lessons in 2, 3 and 4 classes (criteria and indicators). On this basis, the dynamics of pupils' mastering skills of constructing dialogic and monologic statement in two years and a qualitative analysis of learning progress and diagnostics ratio of pupils to the subject of English were analyzed.

Development of communicative abilities is the main component of learning a language. Mainly communicative competence is considered as a system-forming competence, which are essential for the development of any information or socio-cultural, either compensatory or academic component of education in the modern sense.

There were five steps the process of teaching vocabulary by using games, they are:

1. Motivating Strategies

a. Greeting

Greeting is the first step which is needed in the beginning of the lesson. It is used to make the pupils familiar in expressing English greetings. The writer always greeted the pupils before starting the lesson, for example:

Teacher: Good morning pupils.

Pupils: Good morning Ms. Nova.

Teacher: How are you today?

Pupils: I am fine, thank you, and you?

Teacher: I am fine too. Thank you.

b. Warming up

Warming up or brainstorming is used to make the pupils interested in the lesson and it gives a chance for them to express their opinion. The writer did it by asking some questions related to the material which would be discussed in the lesson. For example the topic of the material was about public places. The writer gave the questions about public places by using some clues.

Teacher: Okay pupils, now Ms. Nova will give you a description about a place, and please guess what place is it. Are you ready for that?

Pupils: I am ready Ms. Nova

Teacher: Good. Now let's start. If you know the answer please raise your hand. It is a large place. If you want to enter this place, you must buy a ticket. There are elephants, lions, giraffes, snakes, monkeys,

and other animals. What place is it?

Livy: Zoo, Ms.

Teacher: Yes. That's right. The answer is zoo. How do you spell it?

Livy: Z-O-O.

Teacher: (while write those letters in the blackboard) Good job Livy.

It was done to make the pupils ready in accepted the material for that day. It could also make the pupils more interested and enjoy in learning the material.

2. Presentation Strategy

In this step, the writer began to explain the material by giving some skills that must be mastered by them in learning English. They are listening, speaking, reading, writing, vocabulary, and simple grammar.

a. Teaching Listening and Speaking

In teaching listening the writer used some colored pictures. In addition colored picture could make the pupils easier to imagine the real objects and more interested in learning the material. Firstly, the writer showed the pictures and then mentioned the name of the picture and after that the pupils must repeat after her. The material was about public places. The writer showed the pictures of people in public places.

Teacher: (show the picture of student in a library) Nina is in the library.

Pupils: Nina is in the library.

Teacher: (show the picture of a boy in a restaurant) Tommy is in the restaurant.

Pupils: Tommy is in the restaurant.

After that the writer pointed the pupils to answer her questions. It was done to check whether the pupils gave attention to the lesson or not.

Teacher: Ok, now Sevan please make a sentence based on this picture. (show the picture of a man in a mosque)

Sevan: Lolo is in the mosque.

Teacher: Yes. Great. Now Lolo, what about this picture? (show the picture of a boy in the swimming pool)

Lolo: Tomo is in the swimming pool.

Teacher: Very good, Lolo.

Those dialogues could improve their listening and speaking ability. They were not only listened what teacher said but also could ask or say something in English too. From those dialogues the pupils also learned simple grammar indirectly.

b. Teaching Reading and Writing

In teaching reading and writing the writer used some colored pictures as the teaching media. First the writer asked the pupils to open their book on page 88. After that the writer asked them to concern in the picture of a boy in the swimming pool. Then the writer read the dialog text sentence by sentence and the pupils have to repeat after her.

For example:

- A: Where is Ali?
 B: He is in the library.
 C: What is he doing?
 D: He is reading a book.

After finishing reading all the dialogs together, the writer asked the pupils one by one to read the dialog. Sometimes the writer corrected the wrong pronunciation of some pupils. Afterward the writer asked the pupils to answer some questions written in their book.

- Mira: Where is Tessa?
 Martin: She is in the
 Mira: What... .. doing?
 Martin: She is

- Dita: Where ... Koko?
 Rina: He ...in... ..
 Dita: What ?
 Rina: He a letter.

- Nina: Where ... Bobby?
 Tessa: He ... in
 Nina: What is ?
 Tessa:

3. Skill Practice

After the writer explained the material on that day, she gave some exercises to the pupils. The aim of this activity is to measure the pupils' ability in memorizing and understanding the lesson that they learned before. The writer used simple games to make them enjoy in doing their task. The following were the games applied by the writer in teaching public places:

a. Complete the Words and Match Them with the Pictures

This game is related to the theme public places. The writer provided papers contained some public places pictures with its meaning in missing word form. Then the writer asked the pupils to complete the words and after that they must match the words with the correct pictures.

1. L _ b _ _ y

2. M _ _ k _ t

3. Sc _ _ _ l

4. Z _ _

8. M _ _ e _ m

5. B _ _ k

6. P _ _ k

7. Ch _ _ _ h

In this game the pupils must write the correct letters so that they can make a right word. After that they match the word with the correct picture. Through this game, it is expected that the pupils could improve their writing ability.

To sum up, communication is one of the essential components of the foundation of the personality. We need it everywhere and every time so it also becomes an important part of social skill. For kids and teenagers, some most effective ways to learn and master this skill are games, activities and interesting exercises. Through these activities, kids improve their verbal as well as written communication along with the fun and enjoyment involved in it. Especially the games and activities that promote teamwork would automatically improve the communication, so the activities should be performed in a group rather than doing it alone for fast learning.

References:

1. Harmer, Jeremy. *How to Teach English*. Pearson Education Limited. Harlow, 1998.
2. Wright, Betteridge and Buckby. *How to Teach English*. Oxford University Press. Oxford, 2001.
3. Ur, Penny. *Discussions that work*. Cambridge University Press. Cambridge, 1981.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ПРАКТИЧЕСКОГО РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Түйін. Бұл мақалада кредиттік жүйедегі практикалық орыс тілі сабағындағы студенттің өзіндік жұмысының орындалуының әдісі қарастырылады.

Кілт сөздер. Өзіндік жұмыс, кредиттік оқыту технологиясы, студенттердің өзіндік жұмысы, оқытушының жетекшілігімен студенттердің аудиториядан тыс жұмысы, кезең, тапсырма

Резюме. В статье рассматривается методика проведения самостоятельной работы студентов на уроках практического русского языка в условиях кредитной технологии.

Ключевые слова: самостоятельная работа, кредитная технология обучения, самостоятельная работа обучающихся, внеаудиторная работа обучающихся под руководством преподавателя, этап, задание

Summary. The article discusses the technique of independent work of students in the classroom practice of the Russian language in the conditions of credit technology

Key words: independent work credit technology training, independent work of students, field work of students under the guidance of a teacher, stage, the task

Практические занятия по русскому языку под руководством преподавателя постоянно сочетается с самостоятельной работой студентов. Обучение студентов самостоятельной работе имеет двоякую цель. Во -первых, необходимо образовать навыки работы с литературой, которые понадобятся в учебе. Во - вторых, самостоятельное выполнение заданий, практических работ, принося студентам чувство удовлетворения трудом, оказывает благотворное воспитательное воздействие и учит быть ответственным.

Для студентов первого курса самостоятельной работой считается такое выполнение задания, в процессе которого студенты ясно представляют цель работы и порядок её выполнения и, выполняют без непосредственной помощи преподавателя некоторую часть задания или всю работу. Признаком самостоятельности в работе является также умение студента изложить результаты своей работы путем устного ответа или письменно оформить их (доклад, статья, сообщение, реферат и т.д.). Основное содержание самостоятельной работы состоит в активизации мышления студентов. Навыки самостоятельного труда вырабатываются в результате системы целенаправленных упражнений и постепенно усложняющихся заданий. Виды заданий должны быть освоены заранее в подоб-

ных работах с преподавателем. Затем ту или иную часть задания выполняют студенты сами, и, наконец, они получают возможность выполнять все задания самостоятельно. На всех ступенях обучения на уроках русского языка в вузе самостоятельной работе необходимо руководство ею со стороны преподавателя. Именно преподаватель определяет виды заданий для самостоятельной работы и место её на уроке, разъясняет цель и порядок её выполнения, следит за работой и результатами, помогая в случае надобности отдельным студентам. Задание можно давать в устной и письменной форме. Удобны задания для самостоятельной работы, данные в книгах, так как большая часть заданий для самостоятельной работы выполняется непосредственно по книге.

На что нужно обратить внимание студент при выполнении самостоятельной работы?

1. Ориентировка в оглавлении работы. Этот вид работы приобретает на таких заданиях: Какие разделы есть в вашей работе? Укажите по оглавлению, что вы прочитали по теме. Подобные задания помогают при обобщении знаний по теме, а также могут стать приемом подготовки чтению своего научного доклада.

2. Чтение про себя. Обычно оно сопровождается обдумыванием вопросов, выборкой отрывков по теме. Этот вид работы учит студентов выделить из работы главные вопросы темы.

3. Работа по составлению плана. Этот вид работы учит студентов разбить задания на части составить полный тематический или выборочный план.

4. Оформление заданий. Все задания оформляются письменно. Поэтому студент должен уметь составить план статьи, ответить на вопросы, выписать вывод из статьи.

Особого внимания требует преподавателя занятие СРСП (самостоятельная работа с преподавателем). На занятиях СРСП можно вести двойную работу: проверить самостоятельную работу и дать задание для самостоятельной работы в аудитории. А в условиях работы в нескольких группах организация самостоятельной работы имеет свои особенности: задания рассчитаны на самостоятельное выполнение заданий, обеспечивающее преподавателю возможность работать с другой группой. К выполнению самостоятельной работы требуется тщательная и законченная подготовка, так как преподаватель не может подойти к самостоятельно работающим студентам для дополнительных разъяснений и помощи слабым. На таких занятиях на-

ряду с проверкой под руководством преподавателя широко используется взаимоконтроль и самопроверка. Так как в аудитории сидят две группы можно применять метод взаимоконтроля и самопроверки.

Приведем примерный план самостоятельной работы и проверки на занятиях СРСП (самостоятельная работа с преподавателем).

1- группа		2- группа
Подготовка к работе		Указания к выполнению задания
Работа с преподавателем.	15 мин	
Чтение домашнего задания.		Самостоятельная работа
Обсуждение задания.		Прочитать текст и ответить на вопросы
Самостоятельная работа и взаимоконтроль	15мин	Работа с преподавателем
1. Прослушать отрывок из текста .		1. Проверка восприятия по вопросам.
2. Открыть книгу и прочитать. пословицы и поговорки по теме		2. Объяснение нового задания.
3. Составить пословицу по карточке.		
Работа с преподавателем	15мин	Самостоятельная работа
1. Проверка восприятия по вопросам.		1.Составить план к тексту.
2. Чтение вслух, обсуждение содержания каждой части.		2. Приготовить пересказ по составленному плану.
3. Обобщающая беседа и объяснение задания.		3. Проверить план по образцу написанному преподавателем.
Самостоятельная работа	5мин	Работа с преподавателем
1. Выполнение упражнений		1. Пересказ текста.
2. Составление плана к тексту.		2. Обобщающая беседа

По предложенному здесь плану урока студенты второй группы работают самостоятельно (на разных этапах урока) 25 – 30 минут, а студенты первой группы – 20-25 минут. Работа обеих групп проверяется преподавателем, вводится частичная взаимопроверка в первой группе и самоконтроль во второй группе. Кроме того, преподаватель проверяет письменную работу студентов второй группы при домашнем просмотре тетрадей.

Все это облегчает руководство самостоятельной работой студентов и её проверку.

Образованию навыков самостоятельной работы надо уделять большое внимание с первых дней пребывания студентов в вузе. Задания следует дифференцировать применительно к возможностям студентов с различными способностями. Часто приходится записывать последовательность работы над заданием на доске, а также на карточках для каждой группы или отдельных студентов - иностранцев

Для повышения интереса у студентов к предмету и развития речи можно использовать магнитофонную запись, воспринимаемую студентами через наушники в процессе выполнения задания; через определенные промежутки времени студенты получают указания для выполнения нового этапа работы, прослушивают вопросы для самопроверки, записывают под диктовку новое задание.

Одним из приемов управления самостоятельной работы студентов над текстами может стать упрощенная перфокарта, состоящая из двух параллельных вертикалей. На первой даются последовательные задания, на второй – вопросы для самоконтроля. Ответы для проверки можно давать на обороте листка или на отогнутых полях карточки. Создание набора таких карточек (дидактического пособия) составляет одну из первоочередных задач преподавателей вуза.

Для развития речи на уроках практического русского языка кроме грамматических тем студенты проходят лексические темы. Лексические темы сконцентрированы в крупные тематические разделы. Тематическое чтение требует обобщения, систематизации всех впечатлений и знаний, полученных на ряде уроков. С этой целью по законченной теме проводятся обобщающие уроки, а обобщающие уроки можно проводить во время

СРСП (самостоятельная работа студентов с преподавателем). Значение правильно организованного обобщающего урока огромно. Подведение итогов убеждает студентов в ценности проделанной работы. « Мы не знали об этом раньше, но чтение темы дали нам много знаний» - таков не высказанный вслух, но пронизывающий все звенья урока вывод, воспитывающий уважение к самостоятельной работе и к собственной учебной дея-

тельности. Таким образом, самостоятельный труд студентов уже дает стимул к дальнейшей работе. Главное, самостоятельный подход к работе содействует развитию логических способностей студентов: они активно участвуют в составлении плана урока, выступают со связными высказываниями, аргументируют свои определения и оценки. Беседа охватывает большее, чем обычно, количество материала, устанавливаются широкие ассоциации, причинно – следственные связи.

На уроке СРСП полно раскрывается сознательная, целенаправленная самостоятельность студентов, так как студенты, готовясь к нему, не только повторяют материал, но и обдумывают, что и как они покажут коллективу.

Все это содействует повышению активности студентов на занятиях, вызывает интерес к предмету, а главное – студенты планомерно и с большим интересом готовятся к следующим занятиям.

Использованная литература:

1. Кустарева В. А., Рождественский Н. С. Учебное издание. Методика русского языка. Москва, 1998.
2. Кунгуров Н. К., Кириш К. В. Учебное издание. Методика преподавания русской литературы. Алма-Ата, 1988.
3. Русский язык и литература в национальной школе. Алматы, 2004. №1

Темірханова Ақбота
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ 2-курс магистранты

Төлешова Ұлмекен Болатқызы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, п.ғ.к.

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ОҚУШЫЛАРҒА ӘСКЕРИ МАМАНДЫҚҚА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЖҰМЫСЫ

***Түйін.** Ұсынылған мақалада педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысы қарастырылған. Автор оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар берудегі педагогикалық-психологиялық жұмыс ерекшеліктерін талдаған. Тұлғаның әскери-кәсіби бағыттылығының құрылымы анықталып, оқушылардың әскери мамандыққа кәсіби бағыттылығын анықтау әдістемесі мен ынталандыру әдістері және педагогикалық-психологиялық жұмыс кезеңдері сипатталған. Сондай-ақ педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының тиімділігін қамтамасыз ететін шарттар көрсетілген.*

***Кілтті сөздер:** тұлғаның кәсіптік бағыттылығы, психологиялық-педагогикалық диагностика, әскери мамандық, кәсіби бағдар.*

***Резюме.** В данной статье рассматривается профориентационная работа педагога-психолога со школьниками по военным специальностям. Автор анализирует особенности педагогической работы в военно-профессиональной ориентации школьников. Определяя структуру военно-профессиональной ориентации личности, описываются методика определения военно-профессиональной ориентации школьников, мотивационные методы и этапы педагогической работы по военно-профессиональной ориентации школьников. Также освещаются условия эффективности работы педагога-психолога по военно-профессиональной ориентации школьников.*

***Ключевые слова:** профессиональная направленность личности, психолого-педагогическая диагностика, военная специальность, профессиональная ориентация.*

Кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесінің болуы жастардың шынайы әрекет етуші мотивтер жүйесі мен білім беру мекемелерінің жұмысының қазіргі практикасын сипаттайтын сыртқы стимулдар жүйесі арасындағы қарама-қайшылықпен байланысты. Қазіргі таңда әскери мамандардың кәсібилігі мәселесі өзекті болып табылады. Әлеуметтік, экономикалық, саяси салалардағы жаһандық өзгерістерге байланысты әскери техника мен қаруландыру жыл сайын жетілдірілуде, бұл өз кезегінде әскери маманның физиологиялық және психологиялық жүктемесін арттырады. Тек қана кәсіби білікті маман күрделі және динамикалық жағдайда сауатты әрекет

ете алады, әскери ұжымды басқара алады. Сонымен қатар, әскери қызмет престижінің құлдырауы, әскери-кәсіби бағдар жүйесінің бұзылуы, әскери қызметті жарнамалаудың жағдайы және басқа да себептер әскери мамандыққа әскери қызметке қойылатын жоғары талапқа сәйкес келмейтін талапкерлердің көбейуіне әкелді. Әскери мамандыққа оқуға түсетіндердің тұлғалық құрамының төмен сапасы нашар кәсіби іріктеумен емес, ең алдымен үміткерлер санының аздығымен түсіндіріледі. Сондықтан негізгі зейін кәсіби іріктеудің сандық тұғырынан сапалы іріктеуге, яғни кәсіби бағдар беру жұмысына ауысу керек. Өйткені «ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» басты мақсат – нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін дамытуды бірінші орынға қойып, мемлекеттік білім беру саясатын анықтады [1].

Қазіргі таңда психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде «кәсіби бағдар» түсінігіне берілген ортақ анықтама не түсініктеме жоқ. Дегенмен, кәсіби бағдар беру жұмысына берілген жиі кездесетін анықтамалардың барлығын ортақтастырып (Н.И. Калугин, А.Д. Сазанов, В.Д. Симоненко, А.В. Соловьев, Е.Ю. Пряжникова, И.А. Килина және т.б.), келесі анықтаманы тұжырымдауға болады: кәсіби бағдар беру жұмысы – басқарудың бірлігі мен ортақ мақсатпен біріктірілген өзара байланысты компоненттерден тұратын біртұтас жүйе: кәсіби ағарту; оқушылардың іс-әрекет түрлеріндегі икемділіктері мен қызығушылықтарын дамыту; кәсіби психодиагностика; кәсіби кеңес беру; кәсіби іріктеу; кәсіби бейімдеу мен кәсіби тәрбие [2, 3, 4, 5].

Оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру – мемлекетті қорғаудың объективті қажеттіліктеріне сәйкес жастардың әскери қызмет пен әскери мамандықты саналы таңдауға психологиялық дайындығы мен тұлғаның әскери-кәсіби бағыттылығын қалыптастыруға бағытталған әлеуметтік-экономикалық, психологиялық-педагогикалық және ұйымдастырушылық іс-шаралар жүйесі. Әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру офицерлер корпусын ең үздік жастармен тұрақты толықтыруды қамтамасыз ететін әскери құрылыстың маңызды бөлігі болып табылады [6].

Педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысы профессиография негізінде дамиды және өз құрылымына келесілерді қосады:

- Әскери-кәсіби ағарту (әртүрлі әскери кәсіптер мен мамандықтар туралы ақпараттарды хабарлау);
- Әскери-кәсіби тәрбие (әскери-кәсіби бағыттылықты қалыптастыру);
- Әскери-кәсіби диагностика (жеке дара ерекшеліктер мен кәсіби маңызды сапаларды зерттеу және бағалау);
- Әскери-кәсіби кеңес беру (офицер кәсібі мен нақты мамандықты таңдау бойынша практикалық кеңес беру);
- Әскери-кәсіби дамыту (әскери қызмет пен әскери мамандықты таңдауға психологиялық дайындықты қалыптастыру).

Әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының бұл құрылымдық бағыттарының маңыздылығы әскери маманның атқарылатын іс-әрекет талаптарына жеке дара ерекшеліктерімен сәйкессіздігімен шартталған, ал ол сәйкессіздік жағымсыз салдарға, апаттар мен қауіптерге алып келуі мүмкін. Оқушылардың тұлғасының әскери мамандыққа бағыттылығының негізгі компоненттеріне жатады:

- Мотивтер (амалдар, қызығушылықтар, икемділіктер, идеалдар);
- Құндылық бағдарлар (әскери еңбек мәні, қаржылық қанағаттану, біліктілік, әлеуметтік жағдай);
- Кәсіби тұғыр (мамандыққа қатынас, бекітулер, кәсіби дамуға дайындық пен оны күту);
- Әлеуметтік-кәсіби дәреже [7].

Оқушылардың әскери мамандыққа бағыттылығын педагогикалық-психологиялық диагностикасыз (тұлға бағыттылығын диагностикалау) анықтау, олардың мінез-құлқын болжау, әскери қызмет жағдайына бейімдеуді қамтамасыз ету, кәсіби қалыптасуын белсендіру мүмкін емес. Яғни педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысы ең алдымен оқушылардың тұлғалық бағыттылығын диагностикалаудан басталады.

Тұлғаның кәсіби бағыттылығының диагностикасын ұйымдастырудың әртүрлі тұғырларын Т.Д. Дубовицкая [8] және В.П. Давыдов [9] жасаған. Оқушылардың әскери мамандыққа кәсіби тұлғалық бағыттылығын анықтауда Б. Басстың сауалнамасын қолдануға болады. Сауалнама нәтижесі оқушылардың тұлғалық кәсіби бағыттылығының құрылымын анықтауға мүмкіндік береді: жалпы әрекетке бағыттылық – кез-келген жағдайда бірлескен іс-әрекетке бағдарланып, адамдармен қарым-қатынас орнатуға ұмтылыс, бірақ мұндай тұлғалық бағыттылықта жиі адамдарға шынайы көмек немесе нақты тапсырмаларды орындау сыртта қалады; мұндай тұлғалық құрылымды адам әлеуметтік қолдауға бағдарланады, топқа тәуелділік танытады, адамдармен эмоционалдық қатынас пен бауырбасушылыққа мұқтаж келеді; өзіне бағыттылық – әріптестер мен жұмыс нәтижесіне тәуелсіз өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыру және тікелей мадақтауға бағыттылық типті тұлға

дәрежеге жетуде агрессивтілік көрсетеді, бәсекелестікке, билікке икемділік танытады, қозғыш және үрейлі келеді; іске бағыттылық – жұмысты барынша жақсы істеуге және ресми мәселелерді шешуге қызығушылығы – жұмысты барынша жақсы істеуге және ресми мәселелерді шешуге қызығушылығы жоғары типтегі тұлғалық бағытты адамдардың әскери мамандыққа қойылатын талаптарға төтеп бере алу мүмкіндігі жоғары: ресми серіктестікке бағдарлану, іс үшін өзінің ортақ мақсатқа жету үшін пайдалы пікірінен тайынбау.

Жалпы педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысында келесі педагогикалық-психологиялық жұмыс кезеңдер ажыратылады:

1. Әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының бірінші кезеңі мектеп жасына дейін басталып, 1-4 сыныптарда жалғасады. Бұл кезеңде баланы мақсатты зерттеу негізінде оның оқуға және қоғамдық пайдалы еңбекке қажеттілігін дамыту, тәртіп, еңбексүйгіштік, жауапкершілік сияқты жалпы кәсіби сапаларды қалыптастыру, денсаулықты нығайту және жеке психикалық қызметтердің қалыптасу үдерісін түзету бойынша жұмыс ұйымдастырылады. Осы жастағы балалардың жасерекшелігін ескеріп, еңбек әлемі, қоғам мен әрбір жеке адамның өміріндегі әр сала мамандарының маңыздылығы туралы жалпылама түсінік беріледі.

2. Әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының екінші – қалыптастырушы кезеңінде 5-9 сынып оқушылары алынады. Бұл кезеңде оқушылардың жеке дара психологиялық сапаларын зерттеу, тұлғаның негізгі жалпы кәсіби: адамгершілік, зияткерлік, еріктік және т.б. сапаларын қалыптастыру жалғасады, сонымен бірге, кәсіби ағарту үдерісі белсендіріледі. Бұл кезеңде мектеп оқушылары кәсіби іс-әрекеттің типологиясымен, соның ішінде офицерлік кәсіп мен мамандықтардың жіктемесімен толық танысады, әртүрлі топтағы мамандықтардың адамға қоятын талаптармен танысады. Еңбек әлемімен таныстыру жұмысындағы маңызды принцип оқушылардың өзінің өз бетінше ізденісін белсендіру болып табылады.

3. Әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының үшінші – негізгі кезеңі 10-11 сынып оқушыларына жүргізіледі. Ол, ең алдымен, орта білімді аяқтаумен және мамандық таңдаудағы нақты шешіммен, сол сияқты тікелей әскери қызметке дайындықпен байланысты. Бұл кезеңде оқушының мектеп жағдайындағы тұлғалық ерекшеліктерін зерттеу аяқталады, оқушылардың әскери мамандықты таңдау бойынша соңғы шешімі анықталады, болашақ әскери қызмет жолындағы кеңестер беріледі. Әскери-кәсіби бағдар берудің бұл кезеңінде жеке дара өткізілетін кәсіби кеңес беру мен тәрбиелік жұмыс басым болу керек. Бұл кезеңнің басты міндеті оқушылардың әскери мамандық туралы білім шегін кеңейту, мамандықтың адам тұлғасына

қоятын талаптарын айқындап, түсіндіру, әскери мамандықты негіздеп, саналы таңдауға дайындау, өзін-өзі тәрбиелеу үдерісін ұйымдастыру.

4. Педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының төртінші кезеңі – қорытындылаушы кезең әскери оқу орнында қабылдау емтиханы барысында жүргізіледі. Бұл кезеңдегі кәсіби бағдар беру жұмысы әр үміткерде әскери оқу орны туралы және таңдалған мамандық туралы көзқарасты нақтылайды, оқу мен қызмет ерекшеліктері туралы дұрыс білім қалыптастыруға бағытталады. Бұл кезеңдегі педагогикалық-психологиялық кәсіби бағдар іс-шаралары қабылдау емтиханынан бастап, оқудың алғашқы айларына дейін жалғасады. Бұл кезеңде педагог-психологқа оқу орнының басшылығының, бөлім командирлерінің, оқытушылардың, әскери бөлім өкілдерінің серіктестік көмегі қажет.

Педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының аталған әрбір кезеңінде орындалатын міндеттерге сәйкес кәсіби бағдарлаудың әдісі таңдалады. Қолданылатын әдістерден бөлек жеке дара кеңес беру, әңгімелесу және ата-аналармен, оқытушылармен де жұмыс жүргізіледі. Сондықтан педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысы кешенді, ретті сипатта болады, ал оның өзі дәнекерлеуші қызметін де атқарады.

Сонымен, педагог-психологтың оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру жұмысының маңыздылығы әскери мамандықтың қоғамға аса қажеттілігімен, дайындыққа көптеген қаражат пен уақыттың талап етілуімен, әскери мамандықтың жаппай кездесуімен анықталады. Оқушыларға әскери мамандыққа кәсіби бағдар беру іріктеудің формасы ретінде жас адамның кәсіби өзін-өзі анықтауына ықпал етеді. Әскери мамандардың жеке дара

ерекшеліктеріне неғұрлым жақын талапкерлер іріктеледі. Бұл үдеріс әскери мамандықты саналы және негізделіп таңдаумен аяқталады.

Әдебиеттер:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы: Утв. Указом Президента РК от 07.12.2010 №1118 // www.government.kz

2. Формирование личности старшеклассника. – М., 1989

3. Хеккаузен Х. Мотивация и деятельность. – М., 1986

4. Килина И.А. Формы и методы профориентации обучающихся: сборник методических рекомендаций / авт.-сост. И.А. Килина, Е.В. Пономарева; ред. В.И. Сахарова. – Кемерово: ГОУ «КРИПО», 2013. – с.5

5. Пряжникова Е.Ю. Профориентация: учеб. пособие / Е.Ю. Пряжникова, Н.С. Пряжников. – Москва: Академия, 2010. – 496 с.

6. Дробышев В.И. Педагогические условия развития профессиональной направленности воинов-контрактников при прохождении военной службы: дисс. ... к.пед.н. – Великий Новгород, 2015. – 245 с.

7. Байбусинов М.Н. Формирование профессионально-технической направленности личности младших командиров национальной гвардии РК: результаты психолого-педагогических наблюдений. // Вестник АПН Казахстана, №4, 2016г. – 64-71 сс.

8. Дубовицкая Т.Д. Диагностика уровня профессиональной направленности студентов // Психологическая наука и образование. – 2004. - №2. – с.82

9. Давыдов В.П. Методология и методика психолого-педагогического исследования. – М.: Логос, 2006. – 128 с.

БАСПАСӨЗ ҚЫЗМЕТІ - ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ

Резюме. В этой статье рассматривается роль СМИ в воспитании молодежи.

Summary. In this article the role of media in education of youth is considered.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан - 2030» даму Стратегиясы мен «Ішкі және сыртқы саясаттың 2004 жылға арналған негізгі бағыттары» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Біздің бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамымызды демократияландыру барысындағы рөлі мен орнын айқын анықтап алуымыз керек. Ең демократияшыл бұқаралық ақпарат құралдары ұлттық мүддені қорғауға келгенде айқын тұрғыда тұрады» деп, атап көрсетті [1. 34 б].

Қазақстан Республикасы бүгінде басқа мемлекеттермен төрт терезесі тең болып, дамыған мемлекетке айналып келеді, сондықтан мемлекеттің тізгінін жібермейтін саналы ұрпақ тәрбиелеу қазіргі уақыттың негізгі талабы. Осы талапты орындау міндеті бүкіл педагогтармен білім беру мекемелеріне жүктеледі. «Мектеп - жеткіншек ұрпақтың ойын қалыптастыратын шеберхана, егер болашақты қолдан шығарып алғын келмесе, оны берік ұстау керек» - дейді француз философы Анри Барбюс. Қазіргі мектеп оқушыларына білім және тәрбие берумен қатар, олардың танымын, жігерін, зейінін, санасын, ойлау қабілетін дамыту керек, ол үшін оқушылар оқып, пайдаланып жатқан баспасөз мәліметтеріне де біршама көңіл бөлуіміз қажет. Сонымен қатар, мектепте оқу мен тәрбие беруде ескімен жаңаны ұштастырып, оқушылардың қызығушылығы мен шығармашылығын арттыратын түрлі амал-тәсілдерді қолдану керек. Әсіресе, оқушының жанын рухани байытатын, ой-өрісін өсіретін, қызығушылығын тудыратын, санасын ашатын үлкен құрал ол – баспасөз қызметі.

Баспасөз – ол мектеп оқушыларының тұлғасына ерте жастан бастап адамгершілік қасиеттерін дамытуға әсер ете алатын құрал. Өйткені баспасөз қоғаммен үнемі байланыста. Қоғамның жаршысы, көзі, құлағы іспетті. «Қазақ» газетінің алғашқы санында Ахмет Байтұрсынов «Газет – халықтың көзі, құлағы, һәм тілі» деп атап көрсеткен болатын.

Баспасөз бетіне жарияланған мәліметтер көбіне жасөспірімдік кезеңде, жоғары сынып сатысында көп әсер етеді. Себебі дәл осы уақытта оқушыларда еліктеушілік пен өздері көздеген мақсатына жетушілік қасиеттері пайда болып, соның салдарынан

олар өзіне жақсы көрінген барлық заттарға еліктейді. Бұл еліктеулер оқушының әлеуметтенуіне, тұлға болып қалыптасуына, алға мақсат қойып, мақсатты орындау түрткісіне әсер етеді. Яғни баспасөз беттерінде жарияланып отырған мақалалар көңілге қонымды болса, оқушыларға да оң әсер береді. Жоғары сынып оқушылары осы кезеңде әлеуметтеніп, тұлға болып қалыптасуы жүзеге асады. Ал бұқаралық ақпарат құралдары тұлғаның әлеуметтенуінің мезофакторының қатарына енеді. Әлеуметтенудің мезофакторлары ретінде баспасөз қызметі тек қана оқушыларға ғана әсер етпей, бүкіл оқушыларға, ұжымның санасына және мінез-құлқына әсер етеді. Осыған сәйкес, ақпараттың тұлғаға әсер етуі тұрғысынан Ресейлік зерттеуші Кузнецов Г. педагогиканың бес шартын ұсынады:

1. Егер көрермен ақпараттан өзінің кейінгі іс-әрекетіне пайдалы болар мағлұмат алса, онда мұндай жаңалықтардың маңызы зор болып табылады.

2. Егер ақпарат онымен құлақтанған адамның беделін арттыратын болса немесе ақпараттың көмегімен халықтың қызығушылығы қанағаттандырылса теледидардан бір мәлімет естіген адам оны біреуге айтып беру арқылы өзінің беделі жоғары болғанына жағымды әсер алады.

3. Көрерменнің уайымын туғызатын ақпараттар (жағаның бір шетінде қайырымды істер, ерліктер тұрса, екінші нысанда апаттар, қылмыс тұрады).

4. Ақпарат белгілі бір жағдайда қатысу ниетін туғызуы тиіс. Бұл тұста көрермен «оның орнында мен болсам не істер едім?» деген сауалға жауап іздейді. Сол себепті кез келген ақпаратта көбіне жақсы қасиеттерді қалыптастыратын мәліметтер болуы шарт.

5. Ақпараттың эстетикалық құндылығы болуы тиіс [2. 135-136 б].

Баспасөз беттеріне жарық көрген мәліметтер жоғары сынып үшін тиімді болуын қадағалап, жоғары сынып оқушыларының тұлға болып қалыптасуына оң әсер ететін баспасөз қызметтерін пайдаланудың қадағалап, әдетке айналдыру қажет. Баспасөз қызметі арқылы біз жоғары сынып оқушылардың өмірге бейімділігін, еңбекке қабілеттілігін арттыра аламыз, себебі баспасөз беттерінде жарияланған мәліметтерді оқу арқылы бала өзіне түрлі әсерлерді қабылдайды. Сонымен қатар, баспасөз беттеріндегі мәліметтерді оқу арқылы жоғары сынып оқушыларында қоғамға, қоршаған ортаға, әлеуметке деген түсінік қалыптасады.

Баспасөз беттеріндегі мақалалар еліміздегі мектептердегі тәлім алып келе жатқан жас ұрпақтың тұлға болып қалыптасуына және тәрбиесіне көп ықпал етеді, бұл жөнінде шетелдік зерттеген ғалымдар: И.В. Иванова, В.Ш. Самедов, Г.В. Абросимованың еңбектерін айтуға болады. Бұл зерттеулерде баспасөз беттеріндегі мақалалар оқушы тәрбиесіндегі маңызы туралы қарастырған. Ал жалпы бұқаралық ақпарат құралдарының (баспасөз, телеарна, радио) мектеп оқушыларын тәрбиелеудегі орны туралы Н. Д. Горячев, Г. Я. Власкина, Д. И. Абдуллаев, Е. Е. Дорошук, М.А.Семеновтердің еңбектерінде айтылған.

Баспасөз қашанда қоғам талаптарын қанағаттандыруға үлес қосып, халыққа сол талаптарды жеткізуде үлкен рөл атқарады. Қазақстан баспасөзінің жалпы даму тарихын зерттеуге арналған: Б.Кенжебаев, С.Имашев, Х.Бекхожин, Т.Кожакеев, Ф. Оразев, Ж. Нұсқабаевтардың еңбектерінің маңызы зор деп айтуға болады. Бұл еңбектердің барлығында қазақ баспасөзінің қалыптасуы, даму тарихын зерттеп, елдің мәдениетін көтеріп, әдебиетін қалыптастырып дамытудағы үлесін көрсетуде өзіндік үлесі бар еңбектер. Сонымен қатар бұл зерттеу жұмысының жүргізілуіне Қазақстан жоғары мектебінің қалыптасуы, даму тарихын теориялық жағынан жан-жақты зерттеген ғалымдар: Т.Тәжібаев, А. И. Сембаев, Р. Г. Лемберг, Г. А. Уманов, Н. Д. Хмель, К. Қ. Құнантаева, Г. М. Храпченко, Г. Қ. Нұрғалиева, Л. К. Керімов, С. А. Ұзақбаева, Б. И. Мұқанова, Қ. К. Жанпейісова, Қ. Б. Жарықбаев, С. Қ. Қалиев т.б. еңбектері негіз болды [3. 5 б].

М.Д.Горячевтің «Формирование идейной убежденности старшеклассников средствами массовой информации» атты ғылыми еңбегінде жалпы бұқаралық ақпарат құралдарының жоғары сынып оқушыларының тәрбиесіне әсері туралы айтылады. Жоғары сынып оқушысы – бұл кезең, олардың қалыптасқан, қоғамдық өмірге белсенді араласатын, жеткіншектің азамат ретіндегі кезі. Дәл осы кезеңде ең бастысы, жеткіншектің рухани дүниесін кеңейтіп, өзіндік іздену, сенімі, өмірге көзқарасы қалыптасады [3. 10 б].

Көптеген мектептерде оқу-тәрбие жұмыстарында баспасөз қызметтерін пайдалануды жоспарға еңгізіп отыру дәстүрге айналған. Бұл туралы В.М. Корокотов, Н. Малеванный, С. Киперман, П. Шипильник өз еңбектерінде жан-жақты көрсеткен болатын. Бұл еңбектерде негізінен балаларды газет-журналдарды оқуға үйретудің жолдары, қандай мақалаларды міндетті түрде қарау керектігін, басылымдарды үйде, мектепте пайдаланудың әдістері, оқушылардың газеттерді оқуға қызығушылығын арттыру, мұғалімге мектеп оқушыларын тәрбиелеуде үнемі баспасөз қызметін пайдаланудың жолдарын көрсетеді. Бұл тәжірибелер Ресей, Украина, Белоруссия мемлекеттерінің мектептерінде көп жылдан бері жүзеге асырылып, оң нәтижелер берілуде. Бұл

мектептің оқу жылының басында әрбір сынып жетекшілерінің, тәрбиешілердің сонымен қатар мектептердің жоспарында жоғары сынып оқушыларын баспасөз қызметін пайдалана отырып тәрбиелеу негізгі құрал болып еңгізілген. Кейбір мектептерде баспасөз қызметін сабақта, сабақтан тыс уақытта, үйде пайдалануды міндеттейтін шаралар ұйымдастырылған. Ата-аналардың баспасөз қызметін бала тәрбиесіне пайдаланудың тәсілдерін көрсететін әдістемелік нұсқаулар да бар. [3. 14 б].

Қазіргі нарықтық заманда қоғам талабына байланысты қызмет бабымен айналысып жүрген ата-аналар жұмыстан бос болмағандықтан олар үшін бала тәрбиесі екінші орында екенін ескерсек, ата-аналардың бала тәрбиесіне көңіл бөлуге уақыты жоқ. Ал нақ осы жас аралығында жоғары сынып оқушылары өзіне көп көңіл бөлуді қажет ететіндіктен олар әлеуметке, қоршаған ортаға қызығушылықпен, еліктеушілікпен қарайды. Дәл осы тұста, бала қоғам туралы, қоршаған орта туралы ақпаратты баспасөз қызметінен ала алады. Сөз еркіндігі мен баспасөз беттеріндегі мақалаларға бостандық берген қоғамда жоғары сынып оқушыларының өзіне керек ақпараттарды таңдай білумен қатар ақпараттарды өз қажеттілігіне пайдалануында қиындықтар кездеседі. Сол қиындықтарды болдырмау үшін алдын алу шараларын жоспарлау қажет. Ол үшін ата-аналар балаларының қандай баспасөз қызметтерін пайдаланып жатқанын, қандай ақпараттарға қызығушылығы бар екенін қадағалап, дұрыс бағыт бағдар беріп отыруы шарт. Сонымен қатар, педагогтар оқушыларды баспасөз қызметін дұрыс мақсатта өз қажеттілігіне пайдаланудың жолдарын сабақ барысында айтып, түсіндіріп отырса, нұр үстіне нұр болар еді.

Қорытындылай келе, баспасөз-қоғамның көзі, ақпараттар жаршысы, ұлттық рухтың тірегі, мектеп оқушыларын, сондай-ақ әлеуметті тәрбиелейтін негізгі тәрбие құралы. Баспасөз бетінде жарық көрген әрбір ақпараттарға көңіл бөліп, әлеуметтік мәселелерге оң көзқарастар танытып, сол арқылы оқушылардың санасын, ойын, зейін қабілеттерін дамытуға көңіл бөлгеніміз жөн. Сонымен қатар, баспасөз материалдарын мектепте сабақтан тыс іс шараларда пайдалану оқушылардың тәрбиесі мен тұлға болып қалыптасуына оң әсер береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан - 2030», Астана: 2004 ж.

2.Изтурганова А. Бұқаралық ақпарат құралдарының бала дамуына әсері.Материалы международной научной конференции студентов и молодых ученых «Фараби әлемі». Алматы, 8-11 сәуір 2014 ж. Алматы: Қазақ Университеті

3.Сейітқазы П.Б.Республикалық мерзімді баспасөз беттерінде мектеп оқушыларын тәрбиелеу мәселелері.Алматы, 1998.

«МЕН ТӘУЕЛСІЗ ЕЛІМНІҢ – ҰЛАНЫМЫН!»

Summary. This article discusses the Patriotic education as the basis of identity formation.

Резюме. В этой статье рассматривается патриотическое воспитание как основа формирования личности.

«...Уақыт қарқыны зымыран. Күні кеше өткен сияқты уақиғалар бүгінде тарих беттеріне айналып та үлгерді. Бұл жаңа мемлекет пен жаңа қоғамның дүниеге келуінің азапты толғаққа толы, сонымен бірге ғаламат сәті еді. Сол сәт әлі аяқталған жоқ, бірақ ең қиын белестерден аса білдік. Ең қиын жылдар дәл қазір артымызда қалды, сондықтан да мен еліміздің еңсесі биіктей беретініне сенемін.»[1]

Бір қаламның ұшымен жазылып, барша қауымның жүрегіне орнаған, бір ауыздан айтылып, кең өлкемді шарлаған осынау бір ыстық сөз, ыстық көңіл лебізі бүгін ғана емес, бар уақытта да қан тамырымыздың лүпіл – бүлкіліндей естіледі бізге. Иә, бұл – бүкіл қазақ жұртының, дүйім Қазақстан елінің қызу құштарлықпен, сарқылмас сүйіспеншілікпен айтар, ардақ тұтар асыл лебізі. Елдік туымыз тігілген үлкен үйіміз, алтын шаңырағымыз да осында. Жарастығымыздың да, жақсылығымыздың да, тыныштығымыздың да қиясы, махаббатымыздың да ұясы – Қазақстан.

Қазақстан – тәуелсіз ел. Сол тәуелсіздік жолында ата - бабам не көрмеді десеңізші?! Еліміздің басынан азап та, аштық та, сұм соғыс та өтті. Әсіресе, XX ғасыр қазақ халқы үшін ауыр тиіп, қайғыға толы кезеңімен есте қалды. Қазіргі таңда Тәуелсіздік – барлығымыз үшін ерекше қасиетті күн, бірліктің, ынтымақтастық пен татулықтың күні. Мемлекетіміздің тәуелсіздігі – ең алдымен, халқымыздың бақыты. Алғашқы жылдарда басым мақсаттардың қатарында егемендікті нығайту, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, экономикадағы қиыншылықтарға жауап беру болған еді. Сондықтан бүгінгі күні халқымыз өткеннен қалған тарихи өнегені, отансүйгіштікті, ұлтына деген махаббатты жоғалтпай, әрі қарай жастардың патриоттық сезіміне енгізуге ерекше көңіл бөлуі керек деп ойлаймын. Тәуелсіздігімізді жариялағаннан бергі мезгіл ішінде көптеген елеулі табыстарға қол жеткіздік. Еліміздің тыныштығы мен қауіпсіздігі, көп ұлтты Қазақстан халқының жарастығы мен ынтымақтастығы Президентіміздің жүргізіп отырған парасатты көреген саясатының нәтижесі.

Қазақстан – қазақ халқының ата-баба мекені, ежелгі қонысы. Еліміз өлшеусіз табиғат бай-

лығымен ғана емес, ең алдымен, сан түрлі ұлттардан құралған халқымен ерекше екенін ұмытпаған абзал. Бүгінгі бейбіт те шуақты күндерді бағалай отырып, жаңа биіктерге ұмтылу – біздің буынның бағыты болуы тиіс.

1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі ұлттық рухтың өлместігін жарқын түрде дәлелдеді. Белгілі ән-өлеңінде айтылғандай, «желтоқсангүлді солдырып, нұрды оңдырып, көңілде мұңды із қалдырып» қана қойған жоқ, сонымен бірге және ең маңыздысы, халқымыздың жас буынының ұлттық санасын оятумен, ұлттық намысын көтеруінде болды. Ол еліміздің тәуелсіздік алуының алғышарттарын дайындауға қызмет етті. Қатыгездігі мың батпан солақай саясат орын алған соң, жүздеген еркіндік аңсаған ақ ниетті жас азаматтар алаштың арманын асқақтатып, кеудемсоқтықты көксегендерге ойсырата соққы жасады. «Бұл – нағыз Қазақ ұлтшылдығы» деп білемін.

1991 жылы Қазақ елі егемендікке қол жеткізіп, өз алдына тәуелсіз мемлекет атанды. Шын бағасын иеленбеген желтоқсан көтерілісін жай оқиға деу қиянат екенін дауыстап айтуға мұршамыз келеді. Осыған орай, Қазақстанның халық жазушысы Ә. Нұршайықов: “Қазақстандық патриотизм” деген ұғымның жаңадан туындап келе жатқандығын, әлі де болса “кеңестік патриотизм” кезіндегідей күш, қуат, қайрат, сүйіспеншілік, Отанға деген шексіз берілгендік жоқ, адамдардың бар мақсаты қандай жолмен болса да ақша табуға бағытталған деп өмір шындығын көрсете келіп, бірақ қазақстандық патриотизм бізге керек, оның басты жолы жалпақ елге патриоттық тәрбие жұмысын жүргізу. Бұл ретте, Кеңес Одағы кезіндегі жақсы тәжірибелерді бүгінгі күн жағдайына сәйкестендіріп қолдану қажет, “іштен ешкім патриот болып тумайды. Қазақстандық патриотизмді өсіріп өркендету үшін, байыпты, байсалды тәрбие керек”, – дейді.[2] Желтоқсанның мұзға жаққан алауы, 1991 жылы 16 желтоқсанда тәуелсіздік таңын тудырды. Бұл күнді тарихи бір сәт десек те болады. Әрине, қарапайым ұғымда. Ал, мұны дүниенің жаратылысымен тарих дөңгелегінің заманалар белесіндегі қасиетімен даралап айтсақ, Қазақстан тарихында бұл дата ешқашанда ұмытылмайтын, бақытты бағасымен халқымыздың есінде мәңгілік сақталып, елге, жерге, Отанға деген патриоттық сезімнің одан әрмен өрлеуіне алып келеді.

«Қаз тұрып, қадам басқан тәуелсіздік сәбилік тұсауын өміршең уақытқа кестірген кезден бастап,

осынау 25 жылдың бедерінде айшылық жерді алты рет аттаған алып секілді, дәуір жалынын мығым ұстап, тізгінін бекем қаға білді», – деп, елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтқандай, егемен Қазақстанды бүкіл әлем таныды. Тәуелсіздік – ең алдымен, Қазақ халқының бостандыққа ұмтылған асқақ армандары мен қайсар рухының жемісі. Сондықтан да біз үшін Тәуелсіздік күні – ең қастерлі күн. Еліміз тәуелсіздігін жариялап, дербес мемлекет ретінде әлемге танылды. Елбасының «Қазақстанның тәуелсіздігі қазақтарға тартқан тағдырдың сыйы емес, өзінің ежелгі жерінде қилы кезеңді бастап кешу арқылы қол жеткен өз мемлекеттілігін құруға деген заңды құқығы бұл даусыз және саяси фактіге ешкім күмән келтірмеуі тиіс», – деп атап көрсетуінде үлкен мағына жатыр.[3]

Жыл сайынғы ел Президенттің халыққа арналған Жолдаулары мен қабылданған мемлекеттік бағдарламалар, стратегиялық бағыттардың барлығы да қарапайым халықтың тұрмысын жақсартып, тәуелсіздігімізді нығайтуға бағытталды. Елбасы өз Жолдауында ішкі саяси мен ұлттық қауіпсіздіктің 2020 жылға дейінгі негізгі мақсаттары қоғамда келісім мен тұрақтылықты сақтау, ел қауіпсіздігін нығайту екенін атап өтті.

Міне, «Еліңнің ұлы болсаң, Еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың ұлттық жалғыз мемлекетінің нығайып - көркеюі жолында жан терінді сығып жүріп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі өзін екенінді ұмытпа!» -деп, Н. Назарбаев ағамыз айтқандай, ежелден еркіндікті аңсаған азат халқымыз тәуелсіздігінің 25 жылдығын тойлауда. Қазақстан, тәуелсіз мемлекет ретінде, дүние жүзіндегі барлық елдерге түгелдей дерлік танылды. Тәуелсіздік! Тәуелсіздік деген қастерлі сөз екен-ау! Қазіргі қоғамдағы жастардың ұлтжанды болып қалыптасуы үшін, елінің өткенін бағалап, болашағынан зор үміт күтуінде. Елім деп, еміренетін ұлтжанды ұрпағы бар да Қазақстан мәңгілік ел болып қалары сөзсіз.

Тәуелсіздік-өмір жолының символы ретінде, мақаламды өзімнің жан жүрегімнен суырыла шыққан өлең жолдарыммен аяқтағым келіп тұр.

Мен Тәуелсіз елімнің ұланымын!

Мен Тәуелсіз елімнің ұланымын,

Көк аспанда қалықтар қыранымын.

Өмір бойы жырлайтын, тоқтамайтын,

Мен елімнің таусылмас жыр - әнімін.

Қайран елім, қаншама жыл аңсады,

«Тәуелсіз ел боламыз!», – деп жар салды.

Осы жолда күресіп, сол атаққа,

Қол жеткенде бүкіл әлем тамсанды.

«Біз тәуелсіз Қазақстан!»,- деп жар салған,

Әрбір күнін қуанышпен қарсы алған.

Әр жыл сайын 16 желтоқсан,

Би билеген, шатықпенен ән салған.

Қазір, міне, ешбір елден, ешбір жерден кем емес,

Ана тілім бай менің, бізге ешкім тең емес.

Мен мақтаймын, Отанымның әрбір басқан қадамын.

Көре тұра қуанбау, меніңше, ол жөн емес.

Қай елде бар бұлбұл әнші біздегі,

Бас жүлдеден әр байқау қол үзбеді.

Әсем дауыс сай – саланы жаңғыртып,

Дәл жүректен өзіне орын іздеді.

Қай елде бар айтыс ақын біздегі,

Таусыларма маржан сөздің тізбегі.

Шабыттанып кетсе егер ақының,

Төгіп берер нөсердей боп күздегі.

Біздегідей күйші атағын алғандар,

Он саусақтан өнер балы тамғандар.

Қасиетті домбыраның үніне,

Құлақ асып, мұң зарына жанғандар.

Тілің қандай, дінің қандай халқым - ау,

Неткен ғажап, әдеп - ғұрып салтың - ау.

Сүйемін, мен өзінді соншалық,

Жүрегімнен ойып орын алдың - ау.

Осы еліме бас болар бір адам бар,

Ілесе алмай келеді сынағандар.

Бүкіл қазақ қауымы қолдап жүрер,

Жер жүзіне белгілі Нұр ағам бар.

Міне, мен ұланымын қандай елдің,

Иесіміз осынша байтақ жердің.

Байтақ елім қырандайын самғасын,

Қос қанаты ешқашанда талмасын.

Еліме арнап жазарым түгескен жоқ,

Мәңгілікке таба берер жалғасын.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ақшұлақов Т. Қазақ әдебиеті “Рауан” баспасы 1996

2. №90-93 (25939) “Егемен Қазақстан” Республикалық газеті” ААҚ, . 12 наурыз, жұма, 2006 жыл

3. <http://www.akorda.kz/ru>

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АРТИСТИЗМ

Summary. *This article explores pedagogical artistry and his role in the learning process.*

Резюме. *В этой статье рассматривается педагогический артистизм и его роль в процессе обучения.*

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында: «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімдік деңгейімен айқындалады» деп айтылған. Егемендік алған тәуелсіз Қазақстанның әлемдік өркениетке жетудегі бірден-бір дара жолы білім жүйесі. Орта мектеп-білім жүйесінің ең басты буыны. Орта мектепте қаланған білім негізі оқушының болашағына жол ашады. Қазіргі кезеңдегі басты мәселенің бірі жаңа технологиялардың дамуы кезеңінде болашақ ұрпақтың тәрбиесі мен білім алуында ұстаздардың атқаратын рөлі ерекше. Егемен еліміздің болашағы, оның әлемдік өркениеттегі өз орны, ең алдымен білім мен тәрбиенің бастауы – ұстаз қолында», -деп атап көрсеткен болатын.

Сонымен бірге Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер-бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» деген болатын. Қазіргі заман мұғалімінен тек өз пәнінің терең білгірі болу емес, тарихи танымдық, педагогикалық-психологиялық сауаттылық, саяси экономикалық білімділік және ақпараттық сауаттылық талап етілуде. Ол заман талабына сай білім беруде жаңалыққа жаны құмар шығармашылықпен жұмыс істеп, оқу мен тәрбие ісіне еніп оқытудың жаңа технологиясын шебер меңгерген жан болғанда ғана білігі мен білімі жоғары жетекші тұлға ретінде ұлағатты саналады [1] Сондықтан да педагогикалық артистизм қазіргі таңда педагогтармен білім алушылар арасында таралған ерекше ұғым болап табылады. Педагогикалық артистизм педагогқа сабақты ұтымды өтуіне, балалармен дұрыс қарым-қатынас орнатуға, олармен тиімді жұмыс жасауға, әзіл арқылы немесе көркем-өнер арқылы сабықты жүргізуге көмегін тигізеді. Оқу процессінде педагогқа өзін әр түрлі жағдайлардан қиындықтардан алып шығуына септігін тигізетін ұғым болып есептелінеді. Жалпы, "Педагогикалық артистизм" жайлы К.С. Станиславский, А.С. Макаренко, В.А. Кан-Калик, А.С. Шафранова, Ф.Н. Гоноболин, Н.В. Кузьмина, О.С. Булатова, Л.И. Божович сынды ғалымдар өздерінің зерттеулерін жүргізген. Педагогикалық және актерлік қызметтің ортақтығы

және айырмашылығы туралы О.С. Булатова өзінің «Педагогический артистизм (педагогикалық артистизм)» атты кітабында егжей-тегжей қарастырып, былай деген, яғни «... артистік педагогтар сабақ барысында туындалған кенеттіктен қорықпайды, керісінше оларды «ойнап», «дәлелдегенді», және де оларды сабақтың жаңа айқын бояуларын табуға мүмкіндік беретін жаңа жағдай ретінде қолданғанды ұнатады. Бұндай кенеттіктер педагогтің шығармашылық күш-жігерінің шоғырлануын, шығармашылық шабытты қоздырады, қиял мен елесті қалыптастырады». [2]

Сондай-ақ, В.Н. Харькиннің ойынша, ұстазбен салыстырғанда актердегі «тапсырушылық аясы өрнектеліп суреттелген», ол пьесаның мәтінін азғана өзгешеліктің арқасында жандандыра отырып, сол бір рөлде, сол бір мәтінмен өмір сүреді, ал ұстаз да, сабақтың мақсаты «шектеулі» болып табылады, олар табысқа жетудің тәсілі мен қисынын өздері реттеп отырады, яғни импровизациялық, сондай-ақ шығармашылық толықтығының дәрежесі театрлыққа қарағанда, педагогикалық қызметте көбірек байқалады. [3]

Педагогикалық шығармашылық пен әртістік шеберлікке өзін-өзі тәрбиелеуін оқытушының бағыттауымен болашақ актердің теориялық және практикалық даярлығымен үйлесімді сабақтастырғанда ғана нәтижелі болады. Өзін-өзі және іс-әрекетін ұйымдастыруда студенттер өз тұлғасын, сапалық құрылымын тани отырып, өзінің келеңсіз және жағымды жақтарын анықтап, кәсіби маңызды ерекшеліктерді, сапаларды дамытуға бағытталады. Жалпы білім беруді дамытудың қазіргі заманғы үрдістерінде педагогтың тұлғасының өсуінің кәсіби талаптары, қызметтің жеке стилін дамыту, педагогтың шығармашылық қабілеттерін жүзеге асыруға шығармашылық тұлғасын қалыптастырудың қажеттіліктері артты. Сапалар жиынтығының ең маңызды орындардың бірі ретінде педагогикалық артистизм еңбасты қызмет атқарады.

М.Т. Акрамова әртістік педагогика феноменін педагогикалық шығармашылықты оқытатын қызметтің түрі және оқушылармен байланыс жасауға көмек беретін, рухани және дене қасиеттерін шыңдайтын, сондай-ақ білім алуы негізінде іске асыратын күрделі қызмет деп атап көрсеткен. [4] Педагогикалық қызметте педагог педагогикалық артистизмді қалай қолдануға болады?

Әрбір мектепте сабақ белгілі бір жаңа кіріспентақырыппен басталып дұрыс жүзеге асырылуы

керек, яғни әр сабақ фантазиямен жұмыс істеуге бар ынтасын салуы керек. Балаға қызықты болу үшін қызықты тақырып ойлап тауып, дамуы бойынша: іс-қимылына, өзінің логикасын дамытуға, драматургиялық қабілетін, сабақтың негізгі идеясын әр түрлі проблемалар арқылы ашуға, режиссуралық сабақ жоспарын негізгі жағдайда талқылап, тапсырмаларды және оқу жоспарын балаларға бағыттап қызығушылығын ашу керек. Сыртқы келбет, дауыс, жест, бет қимылдары педагог-әртісте барлық іс-әрекеттерінде маңызды орынға ие. Көптеген педагогтар балалармен жұмыс жасағанда әзілдеу ерекшеліктері қолдануы мүмкін. Тапқыр, ұтымды ойластырылған әзіл олардың сабақтағы тәртібіне, қарым-қатынастарының нашарламауына, сабақтағы мінез-құлқындағы кемшіліктерді түзетуге өте тиімді көмегін береді.

Педагогиканың маңызды мәселелерін шешу үшін педагогқа ең бірінші кезекте педагогикалық техника мен педагогикалық шеберлік негіздерін меңгеруді қажет. Педагогтың және шығармашылық тұлғаның дамуы үшін мамандықты меңгеру кезегінде кәсіби болуға бірқатар тұлғалық қасиеттерді даярлауды қамтуы тиіс. Осы сапаларды дамыту үшін тиісті шарттар болуы тиіс. Олар ішкі және сыртқы, әртістікті қалыптастыру мен көріністерде қолайлы, жағымды атмосфера қажет. Педагогикалық артистизімді үйрету, яғни жан-жақты болу. Жеке әдістер мен дағдыларды, логикалық және өзара негізгі байланыстар жүйесін дамыту көзделеді. Педагогикалық артистизм негізінен педагогика саласын оқытуда керекті ұғымның бірі болып табылады. Болашақтағы педагогтың педагогикалық кәсіпке икемделуін, оған үйренуін көрсететін білім беруде маңызды қызмет ететін қызметтің түрі. Педагогтардың өз жұмысына құлшынысын арттыру үшін және дамыту үшін төмендегі шаралар жүргізілуі керек:

- педагогикалық артистизімге арналған ғылыми зерттеулер жүргізіп, оны әрі қарай шырдау қажет;
- әртістік шеберлікті жан-жақты қарастырып, дамыту және жандандыру қажет;
- біліктілікті арттыру жұмыстарын қолға алу керек;
- болашақ педагогтың шығармашылығы мен қиялын оята білу керек;
- оған кеңінен мүмкіндіктер беру керек, ойындағысын іске асыруға әрі қарай шырдануға мүмкіндік беру қажет;
- сабақты жүйелі түрде өту қажет, барынша қолға алып, оқу кестесіне енгізу керек;
- ғылыми тұрғыда педагогикалық әртістік шеберлікті актер дайындауда маңызды сапа ретінде қызықты зерттеулер жүргізу қажет;
- білім алушыға қабілеттеріне байланысты қызығушылығымен оқу процесіне араласуға себеп болатын жаңа қызметтермен тиімді келісімдер жүргізу;

Жоғарыдағы шаралардың баршасы дерлік қазіргі заманға сай болашақ педагогтың, маманның қалыптасуына маман болып жүзеге асуына көптеп септігін тигізеді, оның оқу процесінде жетістіктерге жетуіне көмек беретін, дамуына жағдай жасайтын қажет жұмыстар екені белгілі.

Білім алушының жеке тұлғасының дұрыс дамуына басқалардан ерекшеленуіне өз ісінің нағыз маманы болуға септігін тигізіп қоймай, жаңа қырларының ашылуына мүмкіндіктер туғызары сөзсіз. Ең бастысы, болашақ маман оқу барысында өз кәсібінің пайдалы тұстарына, тиімді жақтарына басты назар аударғаны жөн. Сонда ғана болашақ маман еліміздің болашақтарына аламгершілік, рухани құндылықтарды сіңдіріп қана қоймай, олардың дұрыс білім алуына жағдай жасайды. Оқушылардың білім алуға деген құштарлығын ашып, сапалы білім алуға бағыт береді. Оқушылардың өз армандары мен принциптерінің орындалуына, мақсаттарының орындалуына және де рухани-эмоционалды түрде оларға әсер ете білу олардың жана талпыныстарының ашылуына негіз бола алады.

Педагогикалық артистизімді оқу арқылы әр түрлі оқу құралдарымен танысуды ғана игеріп қоймай кәсіби болуға, кәсіби қызметінің дұрыс жолға түсуінің жаңаша түрі екендігін көрсетеді. [5] Болашақ педагогтардың актерлік қабілеттерін қалыптастыру, әрбір педагогтың назарын аударатын маңызды мәселе болып табылады. Осы маңызды мәселе жөнінде Л.И. Божович тұлғаның ішкі бағдары түсінігін пайдалана отырып, адамның ішкі рухани дамуын көп жағдайда тұлғаның кәсіби маман ретінде дамуымен байланыстырады. Ол: «Кәсіби іс-әрекет адамның өмірлік іс-әрекетінің маңызы болып табылады, өйткені ол арқылы тұлғалық толыққанды өзін-өзі жүзеге асыру өз мүмкіндіктерін толығымен жұмсауды қамтамасыз етеді» деген пікір қалдырды. Адамның ішкі позициясы өзінің объективті бейнеленуінде тұлғаның кәсіби қалыптасуында көрініс береді. Нәтижесінде, болашақ кәсіби шеберлігіне деген жалпы жағымды эмоциялық қарым-қатынасы дамиды. [6]

Ойымызды қорыңдылай келе, педагогикалық артистизм мәселесі әркезде де өз өзектілігін жоймайтын, керісінше болашақ ұрпақ алдында педагог мәртебесін арттыруға себеп болатын педагогика ғылымының негізгі бөлшегі болып қалады. Педагогикалық артистизм негізінде болашақ педагогтың мамандыққа бейімделуде табысты болуы, кәсіби іс-әрекеті мен рухани құндылықты дамыту тұрғысынан түсінуі, ұжымның психологиялық климатымен, қоғамға бейімделуі және жеке ерекшеліктерімен байланысты кәсіби бейімделу кезінде педагогикалық әртістік шеберлік мазмұны, ұжымдағы қарым-қатынас өзара әсер етеді.

Педагогикалық артистизм арқылы балалардың сол сабаққа деген қызығушылығын арттыруға септігін тигізу үшін әр түрлі ойын іс-әрекеттерін

жүргізе білу қажет.Болашақ педагогтардың кәсіби әртістік шеберлігін қалыптастыру психологиялық және педагогикалық қосымша курстардың ашылуы,педагогикалық іс-әрекетке қатысты тақырыптардың енуі,арнайы шығармашылық тақырыптар мен тапсырма жүйелерін жасау,педагогикалық іс-әрекетте бір-біріне жақын пәндерді біріктіру арқылы жүзеге асыруға болады. Ағартушы, ғалым Ыбырай Алтынсарин айтқанындай ұстаз- (педагог) мектептің жүрегі, мектептің жүрек соғуы мықты болса, білім беру деңгейі де мықты болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы

2. Булатова О.С. Педагогический артистизм: учеб. пособие. [Текст] / О.С. Булатова. - М.: Издательский центр «Академия», 2001.-240с.

3. Кан Калик В.А. Проблемы педагогической импровизации в творческом процессе педагога // Взаимосвязь убеждения и внушения в педагогическом процессе. – Пермь, 1978. - с. 86-95

4. Акрамова М. Т. Педагогический артистизм как компонент профессиональной компетенции учителя // Молодой ученый. — 2012. — №8. — С. 287-290.

5. Сейтешев А.П., Садыков Т.С. Научные проблемы формирования личности и развития современного образования в РК.-Алматы: Ғылым, 1997. Б. 490

6. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М. Просвещение, 1968. С. 464

Толешова Улмекен Болатовна
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, п.ғ.к.

Абдукадыр Ш.Д.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ

Резюме: В этой статье рассматривается одна из функциональных задач идеи «Мәңгілік Ел» направленная на воспитание казахстанского патриотизма и чувства слияния детей и молодежи высокой духовности, гражданской позиции, социальной ответственности, готовности трудиться на благо казахстанского общества.

Summary: this article discusses one of the functional tasks of the idea «Mangilik YEL» aimed at education of the Kazakhstan patriotism and feelings of the merger of children and young people of high spirituality, citizenship, social responsibility, willingness to work for the benefit of Kazakhstan society.

Key words: «Mangilik El», patriot, education, patriotism, Assembly, values, tolerance, national idea, homeland, honor of the nation.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халқына арнаған жолдауында мәңгілік ел ұлттық идеясын ұсынды. Ұлттық идеяның мәні – ұлттың тағдырды анықтағыш тілегі, ниеті, оны ілгері қадам басуға жұмылдырушы фактор. Елбасымыз Мәңгілік Елге бастайтын, абыройлы әрі мәртебелі жолды жалғастыратын жастарға сенім артып отыр. Өйткені, Отанымыздың болашағын баянды етіп, аға буын салып кеткен сара жолды жалғастыратын –, Жастар! Сондықтан, әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ену жолында аянбай еңбек етіп, Қазақ Елін төрткүл дүниеге таныту – тікелей жастардың қолында! Ұлт Көшбасшысының, ел ертеңі – жастарға көбірек жүгінесөйлеуі – осының айшықты дәлелі [1].

Қазақстан Халқы Ассамблеясы атап өткендей:

1) Қазақстан халқы алдында тұрған стратегиялық міндеттердің орындалуы Қазақстанда жасақталған бірегей модель – қоғамдық келісім мен ұлттық бірлік моделі негізінде ғана жүзеге асуы мүмкін;

2) тұрақты түрде өркендеуші Қазақстанды құру, қасиетті жерімізде берекелі қоғам құрусында озық міндеттерді орындау үшін ұйымдасып, бірігу қажет (Астана, 17 қаңтар, 2014 ж.) [2].

Мәңгілік Ел - жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы. Бабаларымыздың арманы. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен Астанада асқақ рухымыз бен мәңгілік мұраттарымызды паш етіп тұрған «Мәңгілік

Ел» салтанат қақпасының салынуы «Мәңгілік Ел» идеясының мемлекеттік идеологияға айналғандығының бір дәлелі. «Мәңгілік Ел» сөзінің терең тарихи тамыры және үлкен мағыналы мәні бар. «Мәңгілік ел» - ата-бабамыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы екенін барлығымыз білеміз. Ол арман әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын тәуелсіз мемлекет атануеді. Ол арман тұрмысы байқуатты, түтіні түзу шыққан, ұрпағы ертеңінесеніммен қарайтын бақытты ел болуеді. Қазіргі таңда асу армандар ақиқатпен ұштасуда.

Қазақстан Президентінің «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын қалыптастыру туралы айтылған ойы отандық саясаткерлер, философтар, тарихшылар пікірлерінде кең көрініс тапты.

«Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының негізгі мәні – мемлекет құрушы қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени-рухани құндылықтары мен өзге де ұлттардың ұлттық идеяларын бір арнаға тоғыстыратын идеология екендігінде. Ол өткенімізді таразылап, сабақ ала отырып, жарқын болашағымызды баянды ету жолында, Қазақтың мәңгі жасайтын ұлттық мемлекетін құруды мақсат тұтады.

Осы жолда білім беру саласының атқарар ісі маңызы. Себебі білім беру деңгейі – еліміздің өркендеуінің, экономикалық және ғылыми-техникалық прогрестің бастау көзі, мемлекет пен қоғамның қарқынды дамуының, бәсекеге қабілеттілігінің кепілі.

Қазақстанда, тарихи тұрғыда білім беру, тәрбиелеу идеялары әрдайым берік рухани-адамгершілік бағдарларға сүйеніп келген. Қазақтардың өзіндік рухани ұстанымы туған жеріне деген сүйіспеншілікке, елі үшін күрескен хас батырларды, қара қылды қақ жарып, әділін айтып, елді аузына қаратқан шешендер мен көсемдерді, хандар мен билерді, халық арасынан шыққан даналардың даналығын құрметтеуге, ата-анаға қамқорлыққа, төзімділікке толы болған. Бірақ, өкінішке қарай, «қызыл империяның» билігі кезінде объективті әрі субъективті себептерден біздің көптеген құндылықтарымыз жоғалып, ұмыт болды және кеңестік идеологияның қатаң қыспағына түсті.

«Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясын іске асыру мақсатында оқушыларды,

жастарды тәрбиелеуде және оқытуда ғасырлық тарихи дәстүрі бар қазақ халқының ұлттық тәрбиесінің негізгі идеялары мен құндылықтарын қалпына келтіріп, кеңінен пайдалануымыз керек.

Патриотизм, патриоттық сезімдер әрбір адамның өз Отанына, еліне, туған жеріне қатынасын сипаттайды және Отанға деген сүйіспеншілікті білдіреді, оған өз елінің мүдделері мен тарихи тағдырына қамқорлық, ол үшін өзін құрбан етуге даярлық; өз елінесенімділік, оның әлеуметтік және мәдени жетістіктерін мақтан ету; өз елінің тарихи өткенін, дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, тілін құрметтеу; өзінің туған және тұратын жерін жақсы көру; қоғамның әлеуметтік кемшіліктеріне төзбеу жатады.

Қазіргі таңда патриотизм ұғымы жаңа тұрғыдан кеңейіп, басқа ұлттар мен халықтардың мәдени құндылықтарын игеру үшін «ұлттық патриотизм», «қазақстандық патриотизм», «ұлтжандылық», «толеранттық», «ұлтаралық қатынастар мәдениеті» ұғымымен байланыста қарастыруды көздейді.

Ж.Н.Қалиев өз зерттеуінде «ұлттық патриотизм», «қазақстандық патриотизм», «ұлтжандылық» ұғымдарының мәнін ашып, оларды жалпы патриотизммен байланыстыруға талпыныс жасаған.

Ұлттық патриотизм әдетте адамдардың белгілі бір ұлтқа тән екендігімен, өз тілімен, мәдениетімен, сол аймаққа тән дәстүрлерімен тығыз байланысты. Қазақстандық патриотизм ұғымы біздің тәуелсіздігімізбен қоса туған жаңа сөз болып, еліміздегі саяси-әлеуметтік ахуалдың ерекшелігін көрсетеді.

Елімізде жүзден аса ұлттар мен ұлыстардың өкілі өмір сүруде. Қазақстан

олардың көпшілігінің туған Отаны және бұдан былай да мәңгі тұрақтап қалар мекені болмақ. Сондықтан олардың әрқайсысы Қазақстанды атажұртым деп танып, оның тәуелсіздігін қорғауға және материалдық байлығын арттыруға еңбек етуі тиіс. Сол себепті қазақстандық патриотизм ұғымы күнделікті өмірде жиі қолданылып, кеңінен қалыптасып келеді [1].

Д.С.Құсайынова «қазақстандық патриотизмді» адамның өзін республика халқының құрамдас бөлігі ретіндесезінуі, Отанға деген сүйіспеншілігі мен берілгендік сезімі, халық пен елдің мүддесін қорғауда азаматтық парызын түсінуі және намысын ұстай білуі деп анықтай отырып, қазақстандық патриоттық тәрбиенің мақсатын бөліп көрсетеді.

Қазақстандық патриоттық тәрбиенің мақсаты жеке тұлғаның, әлеуметтік, ұлттық топтың патриоттық іс-әрекеткесаналы түрде ұмтылуын анықтайтын саяси-моральдық, кәсіби, денешыңдау қасиеттерін қалыптастыру.

Оның жүйесіне мүлтік элементтер, рухани құндылықтар, адами элементтер жатады. Нәтижесінде Отанға деген сүйіспеншілік, жалпы ұлттық намыс, Отанның экономикалық, ғылыми, саяси-моральдық, әскери және спорттық саладағы мүмкіндіктерін дамытуға ұмтылу, саяси-идеологиялық, әскери қорғанысқа даярлық қалыптасады [2].

Ү.К.Санабаев өз зерттеуінде қазақстандық патриотизмнің мынадай ерекшеліктерін бөліп көрсетеді:

- біздің халықтардың көпұлттық құрамына негізделі отырып, қазақстандық патриотизм өз мәні бойынша интернационалды;

- қазақстандық патриотизм біздің халықтың бай рухани адамгершілік әлеуетін бөліп көрсете отырып, жоғары ізгілендіру негізін құрайды;

- ұлттық мүддені қорғауға деген шексіз ұмтылыс, Отанның бостандығы мен тәуелсіздігі үшін өзін құрбан етуге даярлық қазақстандық патриотизмнің халықтық сипатын айқындайды;

- бай дәстүрлер қазақстандық патриотизмнің сабақтастығын анықтайды;

- ортаның қандай да бір факторының қолайсыз әсеріне шыдамдылық қабілеті, басқа пікірлерге, дінге, мінез-құлықтарға

төзімділік қазақстандық патриотизмнің толеранттығын білдіреді [3].

Қалыптасқан «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының барша Қазақстан халқы үшін маңыздылығы келесі ғылыми әдіснамалық қағидалар арқылы айқындалады. «Ұлттық идея» ұғымының мәні мәселелері бойынша көптеген зерттеулерде төмендегі жайттар атап өтіледі:

- ұлттық идея қандай да бір халықтың, этностың немесе ұлттың өмір сүру мәнін айқындайды. Өз болашағын құрайтын кез - келген мемлекет немесе қоғам осы жағынан өз ұлттық идеясына сүйенуі қажет. Өз ұлттық идеясын мансұқ еткен қоғам құриды, міндетті түрде өз жолынан таяды. Сол себепті ол дұрыс бағыт алса, онда ұлт үшін шешуші, тарихи және жасампаз фактор болады [5];

- нағыз ұлттық идея – бұл жетілу, әсіресе халықтың бүкіл рухани жетілу идеясы. Бұл идея – ерекше әмбебап идея. Осы тұрғыда ұлттық идея ұғымын халық өмірін орнықтыру қағидасы ретінде қарастыруға болады. Бұл халық ақылына, парасаты жанына сәйкес келетін өмірді орнықтыру қағидасы. Бұл қазіргі күні жеткіліксіз өнімді іске асып жатқан өмірді орнықтыру қағидасы.

Бұл қазіргі буынның болашақ туралы сындарлы да айқын арманы және бұл ой-арман алдыңғы ұрпақ өкілдерінің болашақ туралы армандарымен астасып жатыр. Бұл халықтың өмір сүруін қамтамасыз ету принципі ретінде туған

Жер, байлығын ұқыпты пайдаланумен байланысты [6];

- ұлттық идея халықты ұйыстыруға бағытталған дүниетанымдық сипаттағы бағыттардың, құндылықтар мен мұраттардың кешені, қоғамның тұрақты әлеуметтік - экономикалық дамуы, мемлекеттің қауіпсіздігі мен тәуелсіздігін нығайту болып табылады. Ұлттық идеяны жай ғана ойдан жасауға болмайды. Оның бөліктері ұлттың болмыс келбетін білдіретін ұлттық сана-сезімнің терең қатпарында жатыр, оның мағынасы философияда, тарихта, ғылымда, поэзияда, әдебиетте, музыкада, бейнелеу өнерінде, биде, халық тілінде [5; 6];

- тарих ұлттық идеясы мен идеологиясы бар мемлекеттің идеологияландырылмаған мемлекеттен анағұрлым күшті екендігін растайды. Идея жетістік стратегиясы ретінде әсер етеді. Шығыс даналығы айтқандай: «егер қайда жүзеріңді білмесең, онда саған ешқандай ілеспе жел көмектесе алмайды» [6]. Ойымызды қорыта келе, ел ертеңі үшін, өткен ата-бабалар мен болашақ ұрпақ алдында ең бағалы құндылығымыз - егемендігімізді

сақтап, мұратымызға айналған «Мәңгілік ел» болу идеясын жүзеге асыру жолында күш-жігерімізді жұмсай берейік!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2014 жылғы 17 қаңтар, Астана қ.*

2. *Қоғамдық-гуманитарлық бағытта бейіндік оқытудың әдістемелік ерекишеліктері. Әдістемелік құрал. – Астана: БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 82 б.*

3. *Тоқаев Қ. «Мәңгілік Ел-Қазақстанның ұлттық идеясы және мемлекеттік идеологиясы». Г. «Егемен Қазақстан» 23.01.2014 ж.*

4. *Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. «Атамұра» Алматы 1999*

5. *Нигматулин Н. «Мәңгілік Ел-ұлттық идеяның берік негізі». Г. «Егемен Қазақстан» 27.01.2014 ж.*

6. *Амангелді Айталы. «Мәңгілік Ел» идеясының тарихи тамыры», «Егемен Қазақстан», 2014 ж. 26 ақпан.*

Шағырбаева Ментай Догдырбаевна
магистрант әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, п.ғ.к., доцент

Кенесова М.Ж.
магистрант әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

ЖАСӨСПІРІМ ТӘРБИЕСІНДЕГІ АТА-АНА ТАЛАБЫНЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ЫҚПАЛЫ

Резюме. Влияние требования родителей на формирование семейных стратегий воспитания подростка.

Summary. The impact of the parents' family formation strategies teenager upbringing.

Жасөспірімдік кезең-әлеуметтік дамудың қарама-қайшы тенденцияларымен өрнектелетін балалық шақтан ересектікке өту кезеңі. Бала тұлғасының қалыптасуындағы маңызды кезең ретінде жасөспірім жасы әлеуметтік жетілудің әр деңгейлі сипаттарымен ерекшеленетін тұлға дамуының күрделі үдерісін көрсетеді. «Жасөспірім» - сөзінің мағынасы адамның ішкі дүниесінің негізгі тенденциясының дамуын көрсетеді. Жасөспірім шаққа аяқ басқан баланың қалыптасуындағы түбегейлі өзгерістер сана – сезімнің дамуындағы сапалық өзгеріспен анықталады, осының арқасында бала мен ортаның арасындағы қатынас бұзылады. Жасөспірімнің жеке басындағы басты және қосымша жаңа құрылымдары оның өзі туралы енді бала емеспін дейтін түсініктің пайда болуына себеп болады. Ол өзін ересекпін деп сезіне бастайды, ересек болуға және өзіне жұрттың осылай деп қарауына ұмтылады [1].

Ата-ананың жасөспірім үшін бірінші қамқорлығы – адамзат табиғатының білімін негізге ала отырып, өсіп келе жатқан жеткіншекті әлемді қабылдауға, сонымен бірге оны қастерлеп сақтауға үйрету. Ата-ана әлемге деген қатынасты бала бойына сіңіре отырып, баланың болашақта түрлі мәселелерге тап болатындығын ұмытпауы керек. Білім мен тәрбие, бәрінен бұрын, өмірдің тұзағынан, тұңғығынан және қатерінен сақтандыруға бағытталады. Ата-ананың міндеті – балаларының бойында жауыздыққа деген иммунитетті қалыптастырып, мейірімге жетелеу. Баланы тәрбиелеу – бұл олардың толыққанды, қызықты, эмоционалды жанданған өмір сүрулері үшін жағдай жасау болып саналады [2].

Ересектену кезінде жасөспірімнің мінез-құлқы, өзін қоғамда көру ерекшеліктері, қоғамдық байланыстар иерархиясы, мотивтері мен олардың қоғам талаптарына қалыптылығы деңгейі өзгереді. Ең алғаш рет балаларда дәл осы жасөспірімдік жаста өз тұлғасына деген қызығушылық пайда болады, жасөспірім өз-өзімен, өзінің ойларымен босамайды, жасөспірімге өзінің сырт келбеті және өзге адамдарға өзінің қалай көрінетіндігі маңызды бола-

ды. Ол, тіпті, өз сырт келбетіне қатысты жақсы және орынды ескертулерге де сезімталдық танытады. Тез қарқынды өсу уақытша тік мінезділікке, дөрекілікке, қимыл-қозғалыстағы қолапайсыздыққа алып келеді. Жасөспірімдер төмен өзіндік бағадан («ұсқынсыз балапан» феномені, өз сырт келбетінің кемшіліктеріне шектен тыс мән беру, ұялшақ, үй күшікке айналу), өзінің уайымдарынан (жасөспірімдік жастың басты өзегі адамгершілік құндылықтарын, өмірдің мәнін іздеу болып табылады) зардап шегеді.

Д.Б.Элькониннің көзқарасы бойынша, 10 жастан 15 жасқа дейінгі балалардың әлеуметтік ересектену көрсеткіштерінің үйлесімі мен жасөспірімдік кезеңнің түрлі стадияларын бөлуге мүмкіндік береді. Жасөспірімнің тұлға ретіндегі стадиялық дамуының анығырақ сипаты оның түрлі көріністеріндегі: өзін-өзі бағалауындағы, тұлғалық рефлексиясындағы, өзіне және өзгелерге деген талаптарындағы, іс-әрекет мотивтеріндегі, идеалдарындағы, қызығушылықтарындағы және т.б. өзіндік сана құрылымының өзгеруі арқылы бақыланады [3].

Осылайша, баланың жасөспірімдік кезеңінің бірінші стадиясы (10-11 жас) баланың өзіне деген ерекше қатынасын сипаттайды (өзін қабылдау). Шамамен, 34 % ұл балалар мен 26 % қыз балалар өздеріне толықтай теріс сипаттама береді. Олардың жауаптарында біліксіздік, ойдың шашыраңқылығы, өздерін әлі тани қоймағандықтары сезіледі. Алайда, жасөспірімдердің шамамен 70 %-ы тек теріс қана емес, сонымен бірге, жағымды сапаларын санамалап береді. Олардың бағалауларында теріс сапалар мен мінез-құлық формаларын анық игеру байқалады. Кейбір жасөспірімдер өздерінің кемшіліктерінің көп екендігін, ал өзіне ұнайтын қасиеті «тек біреу», «жалғыз қасиет» екендігін ерекше баса айтады, яғни кіші жасөспірімдерде теріс эмоционалды сипат болады. Сонымен бірге, балалардың бойынан өзін-өзі бағалауға деген өткір қажеттілік және өзін-өзі бағалай алмау уайымы табылады [4].

Жасөспірімдік кезеңнің екінші стадиясында (12-13 жас) баланың бойында сыртқы ортаның, әсіресе, қатарластарының бағаларына байланысты өзін жалпылама қабылдауымен қатар, баланың өзіне деген жағдаяттық-жағымсыз қатынасы сақталады. Сонымен бірге, бұл стадия да жасөспірімнің өзіне деген сыни қатынасы, өзіне деген көңілі толмаушылық уайымы өзін-өзі құрметтеу, өзіне тұлға ретінде жалпы жағымды қатынас қалыптастыруды белсендендіру арқылы басқарылады.

Бұл жастың үшінші стадиясында (14-15 жас) жасөспірімнің өзіне және осы шаққа деген қатынасын анықтайтын «оперативті өзіндік бағалауы» туындайды (Эльконин, 1994). Бұл өзіндік баға жасөспірімнің өзінің тұлғалық қасиеттерін, мінез-құлық формаларын ол үшін идеал болып саналатын белгілі бір нормалармен сәйкестендіруге негізделеді [5].

«Мен кімін?», «Мен қандаймын?», «Менің қабілеттерім қандай?», «Менің өмірлік идеалым қандай?», «Мен кім болғым келеді?» - міне осы сияқты сұрақтар жасөспірім жастағыларға өте қатты әсер етеді.

Филипп Раистың «Психология подросткового и юношеского возраста»-оқулығында [6]: жасөспірімдердің өзінің уайым қайғылары ойлары, сезімдері мен қызығушылықтары, арман тілектері мен талпыныстары нақты зерттеу мен зейін салу мәніне айналады деп сипатталады. Бұл кезеңде оқушы өзінің ішкі әлемін енді ашады, субъективті уайымдарына «Өзіндік меніне» деген қызығушылық пайда бола бастайды. Өз тұлғасына қызығушылығына төмен жеткіншектерге қарағанда, жасөспірімдердің өзін - өзі тануы, өзіндік сана – сезімі белсенді және өз тұлғасын өз-өзіне бағындыруы туа бастайды.

Жасөспірім жастағы балаларда бұрынғы өзі үшін беделді жандарға деген сыни көзқарас пайда болады және бірінші «құрбандық» ең жақын адамдары – ата-аналары болады. Егер бала кезде ата-анасына бағынышты болып, оларды ең күшті, әдемі, ақылды деп санаса, жасөспірім ата-анасының таңырқайтындай керемет еместігін байқай бастайды. Алайда, жасөспірім кезеңде барлық жасөспірім ата-анасын толықтай жоққа шығармайды, бірақ балалық кез-

дегі ата-анасына бойұсынумен олардың кез келгені қоштасады.

Ата-ана мен бала арасындағы эмоционалдық екпінін бір жағында жақын, жылы, мейірімді қарым-қатынас, екіншісінде алыс, суық және қастастыққа толы қарым-қатынас орналасқан шкалалар түрінде елестетуге болады. Бірінші жағдайда тәрбиенің негізгі құралы назар аудару мен ынталандыру болса, екінші жағдайда – қатаңдық пен жазалау болып табылады. Көптеген зерттеулер бірінші тұрғының оң жақтарын дәлелдейді. Күшті және екі жақты ата-ана махаббатынан айырылған баланың жоғары деңгейдегі өзін-өзі құрметтеуге, өзге адамдармен жылы және достық қарым-қатынас орнатуға, жағымды «Мен» образын қалыптастыруға деген мүмкіндігі азая түседі. Қарым-қатынастың бұл түрлерінің астарында тек билікті бөлісу ғана емес, сонымен бірге отбасы ішілік коммуникацияның түрлі бағыттары да бар: бір жағдайда коммуникация ата-анада балаға бағытталса, екіншісінде – баладан ата-анаға қарай бағытталады. Әрине, көп жағдайда көптеген отбасыларда шешім қабылдау тәсілдері пәнге байланысты түрленіп отырады: бір мәселеде жасөспірімдер түбегейлі өзбетті болады, ал екінші бір мәселеде (мысалы, қаражаттық) – шешім қабылдау ата-анаға қалады [7].

Бүгінде заманауи бала тәрбиесінде қалыптасқан бірнеше отбасылық тәрбие стратегиялары бар. Отбасындағы тәрбие стратегиялары ата-ананың балаға қоятын талабына сәйкес қалыптасады. Қазіргі қоғамдағы ең белгілі бірнеше отбасылық стратегияларға тоқталуға болады. Олар: демократиялық немесе авторитеттік, авторитарлық, либералдық және индифференттік стратегиялар (1-кесте).

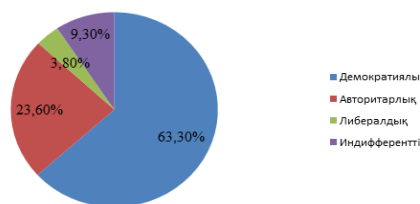
Стратегия түрлері	Сипаттамасы
1. Демократиялық стиль	Міндеттерді орындауда құқықты таптамау және талаптың себебін түсіндірумен сипатталады. Ол келесі түрде көрініс береді. Ата-ана мен бала белгілі бір ережелерді сақтауға келіседі. Міндеттер нақтыланып, келісім бұзылған жағдайдағы «жаза» түрі анықталады. Мұндай отбасыларда қарым-қатынас сенім мен әр отбасы мүшесінің пікіріне құрметпен қарауға негізделеді. Бұл өзара қарым-қатынас стилі күрделі, көп төзімді талап етеді. Алайда осындай қарым-қатынас түрі болашақта баланы ата-анадан шеттетпейді.
2. Авторитарлық стиль	Қатаң қадағалау, талаптың себебін ата-ана түсіндірмейді («мен солай айттым, солай болуы керек!»). Жасөспірім мұндай қарым-қатынас түріне жиі қарсы шығады. Ол екі түрлі мінез-құлық арқылы көрінеді: - Бағынбау және күресу (егер жасөспірім күшті типке жатса); Бұл жағдайда бала өз дегенін жасау үшін түрлі әрекеттерге баруы мүмкін және бұл стилде баланың ата-анамен қарым-қатынасының бұзылуы да жиі кездеседі. - Өз-өзіне деген сенімсіздік, өз беттіліктің болмауы (егер бала әлсіз типке жатса); Мұндай отбасында, көбінесе, инфантильді балалар өседі.
3. Либералдық стратегия	Бұл ата-ананың тәрбиеге байланысты ортақ көзқарасының болмауы, балаға қойылатын нақты, айқын әрі анық талаптарының жоқ болуы немесе баланы өз еркімен қараусыз жіберуі. Мұндай стильде тұлғаның маңызды базалық қажеттіліктерінің бірі – тұрақты және бірізді болуына мінез-құлық пен бағалауда нақты бағдарлардың болуына қажеттілігі фрустрацияланады.

4. Индифференттік стратегия	Бұл отбасылық тәрбие стратегиясына бейім ата-аналар балаларына ешқандай шектеу қоймайды. Олар үшін бала тәрбиесі аса маңызды мәселе емес. Ата-ананың өмірі өзінің жеке мәселелерімен толықтырылып, баласына көңіл бөлуге уақыты да зауқы да болмайды. Мұндай ата-аналардың баласына қоятын бар талабы – мазаламау.

1-кесте Отбасылық тәрбие стратегиялары

Ата-ананың талабы – жасөспірімді адамгершілік тұрғыда тәрбиелеудегі маңызды құрал. Тәрбиелік мағына ата-ана талап еткен нәрселерден ғана тұрмайды, сонымен бірге, олар оны қандай формада талап етіп отырғандығын көрсетеді. Бала өмірінің алғашқы жылдарынан бастап қоғамдық адамгершілік тәртіп пен принциптер іске асырған талаптарға үйренеді. Жасөспірім кезеңде балада адамгершілік және адамгершіліксіздік туралы білімі мен ойларының қоры болады. Сондықтан да, оған ата-анасы ұсынған талаптар оған таныс, алайда күрделірек келеді [8].

Заманауи отбасылардағы жасөспірім бала тәрбиелеп отырған ата-аналардың бала тәрбиесіндегі талабын, ұстанымдарын анықтау мақсатында «Отбасылық тәрбие стратегиялары» әдістемесін жүргізілді. Зерттеуге 110 респондент қатысты, оның 79-ын (72,2%) әйел адамдар, ал 31-ын ер адамдар құрады (27,8%). Бұл тест көмегімен әр ата-ана өзінің отбасылық тәрбие стратегиясын анықтап, бағалай алады.

1-сурет Зерттеудің қорытынды нәтижесі

Зерттеу нәтижесі бойынша, зерттеуге қатысқан отбасылардың 63,30%-ы демократиялық стилді, 23,60%-ы авторитарлық стилді ұстанады. Сонымен бірге, 9,30%-ы жасөспірім балаларына толық еркіндік беріп либералдық стратегияны басшылыққа алатындығы, ал 3,80% ата-ана бала тәрбиесін екінші орынға қалдырып, индифференттік стильде тәрбие беретіндігі анықталды. Зерттеу нәтижесінде авторитарлық стильге жасөспірімдердің аналарынан (35,70%) гөрі әкелері (64,30%) жақынырақ екендігі байқалды.

Баланың ата-анамен қарым-қатынасы жасөспірімге қойылатын талаптар сипатына тәуелді болады. Ойлы, салдары бар, дұрыс жеткізілген ата-ана талабы жасөспірім бойында өз ісінің салдарын бағамдай білу, қажет кезде өзін-өзі ұстай білу сияқты әдеттерді қалыптастырады, сонымен бірге, жас ерекшелігіне тән бастамашылдық пен жігерлілік сапаларын басып тастамауға ықпал етеді. Басқаша айтқанда, жасөспірім бойында «белсенділік пен тоқтау шамалары» тәрбиеленеді. Алайда, әкенің,

ананың және өзге де отбасы мүшелерінің біртекті талаптар формасы болмаған жағдайда жасөспірім мен ата-ана қатынасы мықты болатындығын күту қиын болады; мұндай жағдайда жасөспірім іс-әрекетінің жүйесіздігіне, оның ұшқалақтығына, «күтпеген жағдайларға» таңғалуға болмайды [9].

Жоғарыда аталған отбасылық тәрбие стратегияларының ішінде ең жағымдысы демократиялық стиль болғанымен, зерттеулер көрсеткендей барлық отбасында бірдей мұндай қарым-қатынас стилі орнатылмайды. Өйткені, отбасында ата-ана мен бала қарым-қатынас стратегиясының қалыптасуына ықпал ететін бірнеше факторлар бар, олардың біріне ата-ананың баласына эмоционалды қарым-қатынасының бұзылуы, дұрыс талап қоя білмеуі жатады [10].

Осылайша, ата-ананың жасөспірімге қалыпты талап қоя білуі – олардың балаға қаншалықты еркіндік беру қажеттілігін түсінуі, жасөспірім бойында адамгершілік сапаларын, өзбеттілікті, сонымен қатар ата-анаға деген оң көзқарасты қалыптастыруға жағымды ықпал ету деп қорытынды шығаруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. М.Р. Битянова *Проблема саморазвития личности в психологии: аналитический обзор*. М.: Московский психолого-социальный институт, 1998, 48с
2. Berger. K.S. *The Developing Person throughout the Lifespan*. 5-th ed. New York: 2001.
3. Н.Н. Обозов *Психологическая культура взаимных отношений*. М.: Знание, 1986, 48с.
4. А. С. Макаренко *Педагогические сочинения в 8-ми томах*. — М.: Педагогика, 1983—1986. — Т. 1-8.
5. Ф. Райс *Психология подросткового и юношеского возраста*. - СПб., 2000.
6. М. Ю. Красовицкий // *Проблемы общения и воспитания*. Тарту, 1977. - Вып. I.-С. 193-201.
7. Ф. Бо *Отношения между людьми*. СПб.: Питер, 2003, 288с.
8. Л.М. Фридман // *Психология детей и подростков: Справочник для учителей и воспитателей*. / Инстит. психологии РАН 2004 г. С.480.
9. В.П. Левкович // *"Социально-психологические аспекты семейного воспитания"* 2006 г. С.222-225.
10. Айхорн А. *Трудный подросток*. М., 2001.- 295 с.

Омарғазы Ерғали Ерғазыұлы

саяси ғылымдарының кандидаты., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының доценті м.а., кафедра меңгерушісінің ғылыми инновациялық іскерлік және халықаралық серіктестік жөніндегі орынбасары, yomargazy@gmail.com

Мекебаева Майгүл Адамқызы

саяси ғылымдарының кандидаты., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының доценті м.а. maiguladam@gmail.com.

ЖОО-да «САЯСАТТАНУ» АРНАЙЫ КУРСЫН МІНДЕТТІ ПӘН РЕТІНДЕ ОҚЫТУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Түйін. Оқу-әдістемелік мақалада қазақстандық ЖОО-дағы оқу үрдістерінде «Саясаттану» арнайы пәнін барлық мамандықтарға жаппай оқытудың қажеттіліктері мен ерекшеліктері туралы қарастырылған. Саясаттануды ЖОО білім беру саласында оқытудың әдістемелері мен дәріс, семинар, СӨЖ және СОӨЖ сабақтарын ұйымдастыру мен өткізудің замануи ерекшеліктері талқыланды.

Summary. The article is dedicated to the necessity and peculiarities of learning special course «Political Science» for all specialties in educational processes of domestic universities. Discussed methods of teaching political science in the context of education in the university, especially the modern techniques and the organization of lectures, seminars, ISW of students.

Резюме. В статье рассматриваются необходимость и особенности преподавания специального курса «Политология» для всех специальностей в рамках образовательных процессов в казахстанских ВУЗах. Обсуждаются методика преподавания политологии в контексте обучения в ВУЗе, современные особенности методов и организации проведения лекции, семинарских занятий, СРС и СРСИП.

Қазақстандағы жоғары мектептің мамандар даярлау ісінде алға қойған міндеттерінің бірі жан-жақты білім беруді қамти отырып, болашақ маманға тек өз мамандығын ғана емес, сонымен қатар өзге де салалар туралы танымдық білімдерді, бәсекеге қабілеттілікті көтеруде қажетті дағдыларды оқыту мен үйрету өзектілігі қамтылған. Бұл мәселелер жүзеге асырылуы өте күрделі әрі қиын үрдістер. Бірақ шындығына келгенде өте қажетті үдеріс болып табылады. Әсіресе осындай қым-қуыт шиырласқан жаһандану дәуірінде тәрбие мен білімді, оның ішінде әмбебаптыққа негізделген кешенді білім беруді қамтамасыз ету қиынның қиыны.

Дегенмен кез-келген мамандық саласы аясында жаңа заманның күнтізбесіндегі бұлжымас талаптың бірі ол – мемлекеттік тәрбие, отансүйгіштік пен азаматтық белсенділікке баулу, қоғамдағы саяси, әлеуметтік, экономикалық, заңи-құқықтық процестердің мән-мағынасын дұрыс танып-білуге, әрбір сауатты адамның өзіндік саяси позициясын сауатты білдіре алуында, мемлекеттің демократиялық үдерістер жолына түсуіне өзіндік үлесін қосатын – арнайы саяси сауаттылық туралы оқып үйрететін – саясаттану

пәнінің орны өте маңызды. ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 2017 жылғы Халыққа: «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында қазақстандықтардың бәсекеге қабілеттілігін көтеру, мемлекет пен азамат алдындағы жаңа заманның талаптары тұрасында айтылған. Осы тұрғыдан алғанда отандық білім беру саласына, атап айтсақ бәсекеге қабілеттілікті артырауда, тәрбие мен мемлекетсүйгіштікті көтерудегі ЖОО-ға нақты тапсырмалар мен міндеттер жүктелетінін байқауға болады. Біздің ойымызша ЖОО-дың білім беру үрдістері аясында, тек қана оқыту мен кәсібилікке тәрбиелеу ғана емес, сонымен қатар, саяси сауаттылықты көтеру, патриоттықты насихаттау, Елбасының Жолдауларын, мемлекеттің ұлттық саясатын терең түсінуде Саясаттану пәнінің маңыздылығы туындап отыр.

Саясаттану пәнін оқып-үйрену барысында болашақ маман саясат әлемі туралы, әлемде және Қазақстанда болып жатқан саяси үрдістердің ерекшеліктерін, саяси жүйелер мен режимдердің классикалық түрлерін, демократиялық құндылықтар, саяси мәдениет пен азаматтардың саяси белсенділігінің маңызы тұрасында қажетті танымдар қалыптастыра алады. Аталмыш білімдер жүйесі кез-келген қоғамдағы демократияның алғышарттары болып табылатындығын ескерсек, әсіресе демократиялық саяси режимді қалыптастыру жолындағы еліміздің саяси реформаларын тиісті деңгейде жүзеге асыру азаматтардың саяси мәдениетінің дәрежесіне тең болатындығын анық білуге болады. ЖОО білім беру үрдістері аясында барлық мамандықтарға саясаттану пәнін оқыту арқылы ең кемінде келесідей нәтижелерге қол жеткізуге болады:

Болашақ мамандардың саяси сауаттылығын арттыру: саясат туралы, мемлекеттердің типтері мен режимдері туралы, саяси мәдениеттің маңыздылығын түсіну;

Биліктің тармақтарын олардың қызметтері мен өзара байланыстылығының ерекшеліктерін, мақсаттылықтарын біле алу;

Әлемнің алпауыт мемлекеттерінің құрылым, саяси жүйесі мен режимдерінің ерекшеліктері, билік тармақтарының функционалдануын оқып, сараптай алу дағдысы;

Жаһандық саясат пен қазақстанның геосаяси

ерекшеліктерін, қр-дың сыртқы саясатының бағыттарын, қазақстандық бастамалардың мән-мазмұнын білу;

Мемлекеттік құжаттардың саяси астарларын, елбасы жолдауларын талқылау мен насихаттаудың маңыздылығын, саяси мазмұнын талдай алу;

Патриотизмге үгіттеу мен мемлекеттің саяси тарихы туралы мазмұнды деректер алады, елбасы жолдауларын жүзеге асырудағы әр азаматтың өзіндік үлесінің маңыздылығы мен қажеттіліктерін жүйелі түсіну және т.б.

Саясаттану пәнін оқытуды ұйымдастыруда әртүрлі педагогикалық әдістемелерді, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру барысында саяси дебаттар, арнайы саясаттанулық тақырыптарға топтық презентациялар мен видеороликтер әзірлеп, қорғау, рөлдік ойындар қолданып өткізуге болады. Сонымен қатар, саясаттану пәнін оқыту барысында міндетті түрде мемлекеттік тәрбие, отансүйгіштік рухқа тәрбиелеу, қазақ халқының, қазақстандық патриотизмді насихаттау, мемлекет пен азаматтық тәрбиеге баулуды үнемі назарда ұстау маңызды.

Пәнді оқыту барысында саясаттың, саяси процестердің адам мен азамат өміріне қатыстылығын байланыстыра отырып өткізу маңызды. Мысалы саясаттану дәрістерінде адамның құқықтары мен бостандықтарының саяси қырларын кеңірек ашып түсіндіруге болады. Адамның табиғи болмысының ажырамас бөлігі ретіндегі саяси еркіндік мәселесі, азаматтың саяси сауаттылығының қажеттілігі сияқты ұғымдарды түсіндіруде әрбір адамның саясаттан хабары болуы керектігін, өйткені ең кемі «сен саясатпен айналыспасаң да, саясат сенімен айналысатыны» туралы түсініктерді білім алушы өзі тереңірек ұғына бастайды. Сонымен қатар, қоғамның әлеуметтік стратификациялануының ерекшеліктері, олардың өзара қатынастарын, саясаттың әлеуметтік мазмұнын, ел ішіндегі саяси қозғалыстар мен саяси партиялардың азамат тіршілігіндегі рөлі мен маңызын, мемлекеттің демократиялануындағы саяси мәдениет пен белсенділіктің конституциялық кепілдіктерін және де қоғамымызда азаматтық қоғамды легитимді жолдармен қалыптастырудағы әр азаматтың өзіндік үлесі туралы тереңірек тоқталуға болады. Дәрістер шеңберінде жоғарыда айтылған және басқа да саяси білімдер жүйесін оқыта отырып, студенттердің бойында арнайы саяси ілімдерді жинақтап, мемлекетіміздегі демократиялық үрдістердің дамуына, бейбіт жолдармен саяси мәдениетті көтеруге, олардың азаматтық позицияларының дұрыс қалыптасуына айтарлықтай ықпал етуге болады.

Семинарлық сабақтар барысында силлабуста берілген тақырыптармен қоса, сабақтың тақырыптары бойынша әлемдік және әсіресе қазақстандық реалийлерді қоса отырып студенттердің білімдерін бағалау өте маңызды. Мысалға, «саяси партиялардың қалыптасуы мен дамуы» не болмаса «саяси эли-

та ұғымы және оның мемлекет өміріндегі рөлі мен қажеттіліктері» деген тақырыптар бойынша семинар сабақтарында студенттердің бір бөлігі әлемдік контекстегі даму генезистерін қарастырып талқыласа, қалған бір бөлігі қазақстандық саяси партиялардың дамуы эволюциясын, қазіргі партиялардың идеологиялық ерекшеліктерін, биліктік партиялардың ықпалы мен мүмкіндіктері, қазақстандық саяси элитаның құрылымы, билікке өту жолдары (гильдиялық немесе антепренарлық жасақталуы) туралы арнайы презентациялар, сайлаулардағы нәтижелеріне қатысты статистикалық мәліметтерді әзірлеп топ алдында қорғауына болады. Студенттердің бір бірінің материалдарын толықтыра отырып бірлесе талқылауы, өзіндік көзқарастарын жинақталған, оқыған әдебиеттер мен құжаттары арқылы жекелей немесе топ алдында дәлелдей алуы дағдыларын қалыптастырады. Бұл саясаттану пәнін оқытуда өте қажетті компоненттің бірі. Осы тұрғыдан алғанда оқытушы семинарист студенттер бойында арнайы дағдылармен саяси позициялардың дұрыс бағытта қалыптасуына бағдар беруші, координатор бағалаушы бола алуы педагогикалық әдістемелік қырынан алғанда аса маңызды екенін айтқымыз келеді.

Саясаттану пәні бойынша СӨЖ (студенттің өзіндік жұмысы) немесе СОӨЖ (студенттік оқытушымен өзіндік жұмысы) сабақтарын өткізу барысында әртүрлі педагогикалық әдіс амалдарды қолдануға болады. Бұл жерде ескеретін басты нәрселер олар, біріншіден – оқу жоспарлары мен силлабуста көрсетілген тақырыптардың уақытылы әрі тақырып көлемінде өткізілуі, екіншіден – студенттерге қызықты әрі танымдық өткізілуі (тақырыптың кең және тереңірек қамтылуы маңызды), үшіншіден, студенттердің өз бетінше ізденуі ғана емес әртүрлі креативті әдістерді қолдана отырып тақырыптардың мән мазмұнын толық, дұрыс ашып оны қорғай білуі. Мүмкін болса студенттерді екі бес адамнан тұратын шағын топтарға бөліп, топпен бірлесе құрастырып, жұмыс істей алуы дағдыларын қалыптастыруға ұмтылу керек. Бұл әрине көбінесе үлкен лектік (поточный) топтарда ұйымдастыруға да ыңғайлы. Сабақтардың бұндай типтерінде оқытушы баға қою барысында кемінде келісідей екі педагогикалық әдістерді қолдана алады: топтық бағалау немесе жекелей бағалау. Мысалға, билік тақырыбы бойынша үш шағын топқа бөле отырып, бір жақты билік позициясын жақтап, қорғауға, екінші жақты оппозициялық бағыттағы пікірге бөліп, үшінші жақты бағалаушылар тобы етіп дебат түрінде өткізіп, өз позицияларын барынша дұрыс, сауатты қорғай алған немесе ресми жеңімпаз болған жаққа жоғарырақ ұпайлар беріп, қосымша ынталандыру бағаларымен бағалауға болады. Сабақтардың бұл түрі әдетте үлкен топтарды өткізіледі. Ортақ тапсырманы белсенді орындап, тақырыпты іздеп мазмұнын аша алған (позицияларына бөлмей) сту-

денттердің барлығы деңгейіне қарай белгіленген бағаларын алады. Бұндағы маңызда құрауыштың бірі, ол – студенттердің тапқан материалдарының, әдебиеттерімен құжаттарының, статистикалық мәліметтерді, ресми (мысалға, мемлекеттік немесе партиялық) бағдарламаларды іздей отырып қолдануында ғылыми педагогикалық этиканың сақталуы, мемлекеттік конституциялық тәртіпті құрметтеуі, өзгенің құқығы мен бостандығына қол сұқпаушылығы және кемсітпеушілігі принципінің сақталуы шарт. Бағалау үрдісінде үшінші жақтағы студенттер тобының берген дауыстары мен бағаларына, жалпы сабақтың ұйымдастырылуына жоғары арбитрлік жасау функциясын әрине, оқытушы өзіне қалдырады.

СӨЖ немесе СОӨЖ жұмыстарын ұйымдастыруда шағын топтармен жұмыс жасауда, эссе немесе презентациялар, шағын баяндамалар, ауызша немесе шығармашылық жазбаша жұмыстар арқылы өткізуге болады. Түпкілікті мақсатта студенттің тақырып бойынша алған білімдерін ғана емес, нақты тақырыптар бойынша қалыптасқан өзіндік дүниетанымы мен азаматтық позицияларын да анықтау, бағалауға негізделуі тиіс. Сонымен қатар, студенттердің елдегі болып жатқан саяси үдерістерден хабардар болуы, Елбасы Жолдауларының, мемлекеттік бағдарламалардың орындалуындағы азаматтың орны мен рөлі, өз мамандығы мен саясаттану арасындағы байланыстарды бағамдай алуы секілді параметрлер оқытушы назарынан тыс қалмауы керек. Мысалы индивидуалды оқыту траекториясына жақындап я болмаса шағын топтар шегінде әр студентке СӨЖ немесе СОӨЖ тақырыбы аясында «Саясаттануды оқудан мен не ұтамын?», «Менің мамандығым мен саясаттану арасындағы байланыс», «Қазақстан – 2030 немесе Қазақстан – 2050 идеяларын жүзеге асырудағы менің үлесім», «Қазақстандағы саяси мәдениет және мен» деген сияқты тақырыптарда жазбаша жұмыстар өткізу арқылы бастысы студенттің тек қана сүрең теориялық қана емес, сондай ақ оқу процестерінде алған саяси ілімдерін қаншалықты дәрежеде түсінгенін және қалай қолдануға болатындығын дәл студенттің өзі негіздеуіне арналған методологиялық бағалау кешені түрінде де өткізуге болады.

Сонымен қатар, саясаттануды өзге де факультеттер, мамандықтар студенттеріне оқытуда салааралық ерекшеліктерді ескере отырып ұйымдастырған маңызды. Әсіресе, СӨЖ немесе СОӨЖ жұмыстарын өткізуде. Мысалға, «Туризм» мамандығы студенттеріне СОӨЖ шеңберінде ҚР Президенті бастамаларын, мемлекеттік бағдарламаларды назарға ала отырып: «Қазақстанның туризм саласындағы бәсекелестігін арттыру саясаты» не болмаса «Алматы қаласының туризм саласындағы әлеуетін арттыру» деген сияқты тақырыптарда 5-10 минуттық видеороликтер әзірлеуіне, презентациялар құрастыруына болады. Бұл – біріншіден салааралық

байланыстарды түсіндіреді, екіншіден студенттің өз бетінше қызыға ізденуіне жағдай жасайды, үшіншіден тақырыптар бойынша құжаттар мен мемлекеттік саясатты жақынырақ зерттеп тануына мүмкіндіктер берсе, төртіншіден – креативті дағдылардың дамуына, топпенен бірлесе жұмыс істеуіне ықпалын тигізеді.

«Экономика» мамандығы студенттеріне СОӨЖ бойынша, мысалға: «жаһандық қаржы экономикалық дағдарысты жеңудегі Қазақстандық саясат алгоритмі» деп лектік топтарда шағын топтарға бөле отырып тапсырма беруге немесе шағын топтарда: «ұлттық экономиканы диверсификациялаудың жоспары» деген сияқты шығармашылыққа үндейтін ізденістік тапсырмалар беру маңызды. Осы сияқты саясаттануды басқа да кез келген мамандықтармен байланыстыра отырып оқыту өте икемді.

Жоғарыда айтылған мәселелерді қорыта келе, «Саясаттану» арнайы пәні кез келген мамандықтармен байланысты, әр студент білуге, оқып үйренуге хақылы пән деуге болады. Сондай ақ, саясаттануды оқу арқылы әрбір азамат табиғи құқықтар мен бостандықтардың мазмұнын, жеке және топтық мүдделердің байланыстарын, саяси мәдениеттің, саяси сауаттылықтың қажеттілігін жақынырақ, тереңірек біле алады. Осы айтылғандардың барлығы да шындап келгенде, студенттердің ғана емес, еліміздің әрбір азаматының біліп орындауы шарт дүниелер. Еліміздегі әрбір азаматтың құқығы сақталып, саяси мәдениетіміз жоғары болып, қоғам мен адам арасындағы демократиялық қарым қатынастарды тиісті деңгейге жеткізгенімізде ғана Қазақстан демократиясын орнықтырған, әлемдегі ең әлеуетті дамыған елдер қатарына кіретіні анық. Бұл тұрғыдан алғанда «Саясаттану» арнайы пәнінің, қоғамымызды ізгілендіруде, саяси ағартуда орны мен мәртебесі айтпаса да белгілі. Сондықтан саясаттануды арнайы пән ретінде жаппай барлық мамандықтарға міндетті пән ретінде оқытудың маңызы зор деп білеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы Халыққа Жолдауы - http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nnazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar
2. Политология. Учебник для студентов высших учебных заведений. Под общей редакцией А.Н. Нысанбаева. Алматы: Ақыл кітабы, 1998.
3. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы. -М.: - Гуманитарный центр.- 2008.
4. Вилков А.А., Данилов М.В., Кузнецов И.И., Попонов Д.В. «Дебаты» как форма контроля качества подготовки студентов-политологов // Инновационные методы и технологии в условиях новой образовательной парадигмы. Сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. 2008.

Дауленбаева Гульжан Сеиджановна

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің 2 курс магистранты,
Филология факультеті, Ask_guljan@mail.ru

Сахитжанова Зада Омарғазиевна

Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ доценті, Sakhitzhanova@mail.ru

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУ МЕН ЖАЗУ АРҚЫЛЫ СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЖИГСО, АҚЫЛДЫҢ АЛТЫ ҚАЛПАҒЫ, ГАЛЕРЕЯҒА САЯХАТ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Түйін. Мақалада сын тұрғысынан ойлау технологияларының ағылшын тілін үйретуге қолданудың тиімді екендігі көрсетіледі.

Резюме. В этой статье доказывается приемственность применения технологий мышления с точки зрения критики в обучений английского языка.

Summary. In this article we prove the succession of the use of technology, thinking from critical thinking at the English language.

Қазіргі таңда дүние жүзіне жүргізіліп жатқан ізгілендіру үрдістері қоғамның білім беру мекемелеріне қойылатын жаңа талаптарды анықтауда. Техникалық даму мен ғылыми ақпарат көлемінің ұлғая түсуі, мектептегі білім беру мазмұнын жанарту және оқу – тәрбие орындарының іс-әрекет қағидалары қайта құру мұғалімнің кәсіби біліктілігі мен тұлғасына, бүкіл педагогикалық үрдістің тұлғалық бағдарлауына қойылатын талаптардың сөзсіз арта түсуіне алып келді. [1, 85]

Қазіргі кезде мектептің оқу үрдісін жетілдіру үшін инновациялық білім беру технологияларын пайдаланудың тиімділігін өмірдің өзі дәлелдеп отыр. Оқытудың жаңа технологияларын жете меңгеріп, оқушылардың психологиялық жас ерекшеліктеріне орай қолданудың мәні ерекше. Жаңа технологияны жетік меңгеру сонымен қатар мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Осы мәселелерге қатысты көптеген ой пікірлер төмендегі зерттеушілердің еңбектерімен тығыз байланысты: В. Беспалько, Л.В. Занков, Г. Селевко, М.Кларин және т.б. ғалымдардың еңбектерінде өздік жұмыс оқушылардың өзін-өзі бақылауын қалыптастыру, ақыл ой тәрбиесін беру құралы ретінде анықталады. [1,90]

Қазіргі заманда білім беруге қойылатын талап – оның сапасын арттыру. Баланы мектеп қабырғасынан бастап шығармашыл ойлауға, қалыптан тыс шешімдер қабылдауға, практикалық әрекеттерге дайын болуға үйрету. Осындай қасиеттерді меңгеру үшін тез шешім қабылдай білетін, өмір ағымына төтеп беретін ұрпақ тәрбиелеуде оқу үдерісіне жаңа технологияларды қолданудың мәні зор. [2,56]

Ж. Аймауытов қазақтың ірі педагогтарының бірі: “Сабақ беру- үйреншікті жай ғана емес, ол –

жаңадан жаңаны табатын өнер” дегендей мұғалім сабақты асқан шеберлікпен жүргізіп, әр түрлі технологияларды түрлендіріп қолдануы тиіс. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, басқа да көптеген қасиеттерінің қалыптасуына көмектеседі, оқу-тәрбие үдерісін дұрыс ұйымдастыруына әсерін тигізеді.

Адам баласының бес саусағы бірдей болмайтыны сияқты оқушыларда бір-біріне ұқсамайтын, бірін-бірі қайталамайтын, кішкене болса да өзіндік ерекшелігі бар жеке тұлға болып саналады. Олардың ішінде ең үздігі де, ең нашары да, тентегі де, біліп тұрса да аузын ашпайтыны да, қанша сүйресек алға баспайтыны да болады. Бірақ ұстаз барлығын да жақсы көріп, білім нәрімен сусындатуы тиіс. Оқушыларға зерттеу жүргізгенде жоғары сынып оқушыларында нақты білім бар екендігі, бірақ олар өз ойларын жеткізуге қиналатыны анықталды. Сондықтан да бастауыш сынып кезеңінен бастап баланың тілін дамыту жұмыстарына көп көңіл бөліну керектігі көрінді. Осы жағдайда тиімді технологиялардың бірі - «Сын тұрғысынан ойлау» технологиясы. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз педагогтің бағыттауымен оқушының өз бетінше білімді игеруі. Нәтижесінде неғұрлым дамыған оқушының жеке тұлғасы қалыптасады. Бұл технологияның мақсаты сынауға емес шыңдалған ойлауға үйрету. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы әлемнің түкпір-түкпірінен жиналған білім берушілердің бірлескен еңбегі. Тәжірибені жүйеге келтірген Джинни Л. Ситл, Куртис С. Мередит, Чарльз Темпл. Жоба негізі Ж.Пиже, Л.С. Выготский теорияларын басшылыққа алады. Мақсаты барлық жастағы оқушыларға кез келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, екі ұйғарым бір пікірдің бірін таңдауға саналы шешім қабылдауға сабақтарда үйрету. “Сын тұрғысынан ойлау” ұғымы белгілі бір идеяларды қабылдай отырып, оның неге қатысты екенін зерттеу, оларды жеңіл септикалық ойларға қарсы қоя білу, салыстыра алу, сол идеяларға қарсы көзқарастармен тепе-теңдікте ұстап зерттеу, оларға сеніммен қарау деп түсіндіреді авторлар [4,128].

Жоба әдіс-тәсілдері оқушыларды тынымсыз ізденімпаздыққа баулиды. Баланың терең де еркін ойлауына, үздіксіз еңбектене білуіне жол ашады. Оқушының ізденісі жеміссіз болмақ емес. Дәстүрлі білім беру кезіндегі оқушыны сын тұрғысынан ойлайтын оқушымен салыстырған кезде нәтиже-

сі жоғары болған. Сын тұрғысынан ойлау-оқу мен жазуды дамыту бағдарламасы. Оқушыны мұғаліммен, сыныптастарымен еркін сөйлесуге, пікір таластыруға, бір-бірінің ойын тыңдауға, құрметтеуге, өзекті мәселені шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты жеңуге баулитын бағдарлама [4, 135].

Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету модулі арқылы сабақ құрылымын жоспарлауға шығармашылықпен қарау, әдістемелік зерттеуді жинақтау секілді мүмкіндіктерге қол жеткізуге болады. «Сыни тұрғысынан ойлауға үйрету» модулі негізінде өткен сабақтар оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, өз бетінше білім алуға, жұптық және ұжымдық бірлесіп жұмыс жасауға, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал етеді. Ең бастысы, оқушы білімінің тереңдігі мен тиянақтылығын арттыру. Сын тұрғысынан ойлау технологиясын қолдану нәтижесінде жеке тұлғаның қабілеттері жандана түседі және білім прагматикасы қалыптасады, білімнің болашақта пайдаға асуы, қажетке жарауын қалыптастырады. Көп ақпаратты талдай, жинақтай отырып, ішінен қажеттісін алуға үйретеді.

Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны тану, ой толғаныс кезеңдерінен түзіледі. Енді осы кезеңдердің мақсат-міндеттеріне толығырақ тоқталып өтейік.

Қызығушылықты ояту. Үйрену процесі – бұрынғы білетін және жаңа білімді ұштастырудан тұрады. Үйренуші жаңа ұғымдарды, түсініктерді, өзінің бұрынғы білімін жаңа ақпаратпен толықтырады, кеңейте түседі. Сондықтан да, сабақ қарастырылғалы тұрған мәселе жайлы оқушы не біледі, не айта алатындығын анықтаудан басталады. Осы арқылы ойды қозғату, ояту, ми қыртысына тітіркенгіш арқылы әсер ету жүзеге асады. Осы кезеңге қызмет ететін “Топтау”, “Түртіп алу”, “Ойлану”, “Жұпта талқылау”, “Болжау”, “Әлемді шарлау” т.б. деген аттары бар әдістер (стратегиялар) жинақталған. Қызығушылықты ояту кезеңінің екінші мақсаты – үйренушінің белсенділігін арттыру. Өйткені, үйрену – енжарлықтан гөрі белсенділікті талап ететін іс-әрекет екені даусыз. Оқушы өз білетінін еске түсіреді, қағазға жазады, көршісімен бөліседі, тобында талқылайды. Яғни айту, бөлісу, ортаға салу арқылы оның ойы ашылады, тазарады. Осылайша шындалған ойлауға бірте-бірте қадам жасала бастайды. Оқушы бұл кезеңде жаңа білім жайлы ақпарат жинап, оны байырғы біліммен ұштастырады.

Ойлау мен үйренуге бағытталған бұл бағдарламаның екінші кезеңі мағынаны тану (түсіне білу). Бұл кезеңде үйренуші жаңа ақпаратпен танысады, тақырып бойынша жұмыс істейді, тапсырмалар орындайды. Оның өз бетімен жұмыс жасап, белсенділік көрсетуіне жағдай жасалады. Оқушылардың тақырып бойынша жұмыс жасауына көмектесетін оқыту стратегиялары бар. Соның бірі INSERT. Ол бойынша оқушыға оқу, тақырыппен танысу барысында V – “білемін”, — - “мен үшін түсініксіз”,

+ – “мен үшін жаңа ақпарат”, ? – “мені таң қалдырады” белгілерін қойып отырып оқу тапсырылады.

Тақырып туралы ой-толғаныс – бағдарламаның үшінші кезеңі. Күнделікті оқыту процесінде оқушының толғанысын ұйымдастыру, өзіне, басқаға сын көзбен қарап, баға беруге үйретеді. Оқушылар өз ойларын, өздері байқаған ақпараттарды өз сөздерімен айта алады. Бұл сатыда оқушылар бір-бірімен әсерлі түрде ой алмастыру, ой түйістіру, өз үйрену жолын, кестесін жасау мақсатында басқалардың әр түрлі кестесін біліп үйренеді. Бұл үйрену сатысы – ойды қайта түйіп, жаңа өзгерістер жасайтын кезең болып табылады. Әр түрлі шығармашылықпен ой түйістіру болашақта қолданылатын мақсатты құрылымға жетелейді [6,58].

СТО — дамыту сабақтарының мақсаты біреу нақты сабаққа байланысты. Міндеттері үш түрлі болады. Олар: мазмұнға байланысты, СТО-ды дамытуға байланысты, топпен жұмысқа байланысты. Сабақ құрылымы үш кезеңнен тұрғанымен, ондағы қолданылатын стратегиялар ауыса береді. Ал, кейбір стратегиялар кезеңге нақты арналған. Сол себептен, орынымен пайдаланған ұтымдырақ болады.

Сыни тұрғыдан ойлау технологиясын қолданумен жүргізілген сабақтың жоғары деңгейде өтуінің алғы шарты оның қағидаларында, яғни, стратегияларында. Стратегия дегеніміз — философия, әдістемелік ұстаным. Мұғалім мен оқушы кез келген стратегияның әдіс-тәсілін, қыр-сырын жетік түсіне білуі қажет. Сонда ғана жұмыс нәтижелі болмақ. Стратегиялар оқушыларды шығармашылықпен әрекет етуге, ізденімпаздыққа баулиды, еркін, терең, жан-жақты ойлауына, үздіксіз жұмыс жасауына жол ашады, стратегияның 80-нен аса түрі бар. Жұмыстың ыңғайына қарай стратегияларды өзгертіп те жіберуге болады. СТО технологиясын пайдалана отырып, сабақ құрылымын жоспарлауға шығармашылықпен қарау, әдістемелік лабораторияны жинақтау секілді мүмкіндіктерге қол жеткіздім. Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, жазу мен оқу арқылы сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін арттыру мақсатында қолданып жүрген стратегиялардың мүмкіншіліктеріне тоқталайын:

Осы кезеңді тиімді етуге лайықталған “Бес жолды өлең”, “Венн диаграммасы”, “Еркін жазу”, “Семантикалық карта”, “Т кестесі” сияқты стратегиялар әр сабақтың ерекшелігіне, ауыр-жеңілдігіне қарай лайықтала қолданылады. Солардың кейбірімен таныстыра кетеміз. Сабақ кезеңдері байланысты қолданылатын стратегияларға тоқталып өтейік:

Джиксо – ұжымдық оқыту әдісі. Мақсаты – жалпы мәселені алдымен жұпта, сосын ұжымда талқылау. Бұл жағдайда әрбір оқушы бір сәт өзін мұғалім ретінде сезінеді, оқуға деген жауапкершілігі артады. Әдісті қолдану төмендегіше ұйымдастырылады. Алдымен ұжым 4 адамнан тұратын топтарға бөлінеді. Бұл “жанұя” топтар деп аталады. Содан кейін 1, 2, 3, 4-ке санау арқылы 1-лер бөлек, 2, 3, 4 өз алдына “жұмыс” тобын құрайды. Оқуға ұсы-

нылатын материалдың тақырыбы талқыланған соң осы мәтінді түсіну қажет екендігі ескертіледі. 4 логикалық бөлікке бөлінген мәтіннің 1-бөлігін 1-лер, 2-бөлігін 2 санын алғандар, 3, 4 нөмірлі топтарға оқуға тапсырылады. Жұмысты бастамас бұрын оқушыларға “жұмыс тобында” мәтіннің тиісті бөлігін жақсы меңгеру қажеттілігін, өйткені сол бөлікті “жанұя топ” оқушыларына түсіндіруге жауапты екенін, мәтінді тұтас түсіну әр оқушының ыждағаттылығына байланысты екенін түсіндіру қажет.

Келесі кезекте ұжым мүшелері бастапқы топтарымен қайта табысып, өздерінің үйреніп келген бөліктеріндегі мазмұнды ортаға салады. Осылайша ұжым мүшелері бірін-бірі оқытуға, сол арқылы ойлауға үйренеді. ДЖИКСО стратегиясы мазмұнды жоғары табыспен меңгеру, оқығанды есте сақтау үшін өте тиімді. Оқушының оқуға деген қызығушылығы артады, ұжымда жақсы қарым-қатынас қалыптасады, саналы тәртіп орнайды. Сондай-ақ, мұғалімді, мектеп қызметкерлерін түсіну, оларға деген дұрыс көзқарасқа үйренеді.

Галереяға саяхат стратегиясын сабақты бекіту мақсатында қолданамыз. Әрбір білімгер жаңа сабаққа қатысты есте қалған мәліметті қағазға жазып, қабырғаға іледі, барлығы оған саяхат жасайды. Галереяға саяхат стратегиясы оқушылардың танымдық әрекеттерін, белсенділігін дамытып, оларды шығармашылыққа жетелейді. Ізденушілігін арттырып өз ісіне сенімін нығайтады. Галереяға саяхат стратегиясы арқылы оқушылар мәтінді меңгереді. Оқушыларға суреттер беріледі. Мәтінге сай суреттерді сәйкестендіріп, екі топ бір-біріне түсіндіреді.

Ақылдың алты қалпағы былай іске асырылады.

Ақ қалпақ - эмоциясыз, таза ойлау, дұрыс ойлау. Ақ қалпақ бізге белгілі немесе қажетті ақпаратқа назар аудару үшін пайдаланылады. Әсерсіз, субективті бағалаусыз тек сандардан, деректерден, ойлардан тұрады. Айтылған пікірді растайтын, жокқа шығаратын қандай дәлелдер мен деректер, ақпараттар бар? Сары қалпақ айқындылық пен өмірге сеніммен қарауды бейнелейді. Позитивті ойлау. Болашаққа деген үмітті көзқарас. Қарастырылып отырған құбылыстан позитивті жағын бөліп алып және нәліктен позитивті екенін дәлелдеу керек. Нақты не нәрсе жақсы, пайдалы, тиімді, конструкторлық екенін айтып қана қоймай түсіндіру қажет.

Қызыл қалпақ сезімді, болжамды және ішкі түйсікті білдіреді. Бұл сезімталдық қалпағы. Өзінің өзгеріс көңіл-күйін өткен немесе өзге құбылысты сәттермен байланыстырады. Бұл шығармашылық ойлау қалпағы. Жаңа тақырыпты өткен кезде келесі сұрақтар: «Жаңа жағдайда жаңа әдіс, факт немесе басқа әдіс-тәсілдерді қалай қолдануға болады?»

Көк қалпақ ойлау үдерісін басқару үшін қолданылады. Бұл философиялық, пысықтау қалпағы. Көк қалпақты таңдаған топ міндетті түрде барлық жұмыс уақыттарын әр түрлі екі бөлікке бөлулері керек: біріншіден- басқа топтарды аралап, олардың

көзқарасын қабылдап, екіншіден - өз топына қайта оралып, жинаған материалды пысықтайды, қорытады. Олар соңғы сөзді айтады [6,89]

Сыни ойлау - өзіндік ойлау. Сыни ойлау – сұрақ қоюдан және шешімін талап ететін проблемаларды айқындаудан басталады. Оқушы өзі сұрақ қойып, шешімін өзі айқындайды. Сыни ойлау- әлеуметтік ойлау, бірлесе оқыту идеясы. Мақсаты: Барлық жастағы оқушыларға кез – келген мазмұнға сын тұрғыдан қарап, екі ұйғарым бір пікірдің біреуін таңдауға, саналы шешім қабылдауға сабақтарға үйрету. Бұл бағдарлама жаңа буын оқулықтарының талаптарын жүзеге асыруда, оқушылардың білім деңгейін көтеруде, балаларды шығармашылыққа баулуға, ойларын еркін айтуға, тез арада дұрыс шешім қабылдауға көмектесетін бірден – бір тиімді технология [7, 76].

СТО технологиясын пайдаланатын әр ұстаз өз педагогикалық қызметінде, оқушы мен мұғалім арасындағы қарым – қатынасқа деген де көзқарасының мүлдем өзгергенін байқайды.

Бұл технологияны ағылшын тілі сабағында қолданғанда күтілетін нәтижелер:

- үлгерімі төмен оқушыларға көмектеседі;
- оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады;
- сабақта пайдаланылатын көрнекіліктердің санын арттырады;
- оқушылардың шығармашылығын арттырады;
- оқушыларды жеке жұмыс істеуге үйретеді;
- грамматикалық құрылымдарды оңай түсінуге көмектеседі;
- оқушылардың есте сақтау, есту, көру, сөйлеу, ойлау қабілеттерін дамытады;
- пікірталас, талдау, анализ жасау мүмкіндіктерін арттырады.

Ағылшын тілін оқытудың басты мақсаты - оқытушыларға ағылшын тілінде қарым-қатынас жасауды базалық деңгейде игерту. Осыған сәйкес оқыту мазмұнына қарапайым коммуникативтік біліктілікті, қажетті жағдайда ауызша және жазбаша өзара мәдени қарым-қатынас үрдісінде қолдана алу қабілеттілігі мен дайындығын қалыптастыруды қамтамсыз ететін тілдік, сөздік, әлеуметтік-мәдени білім, білік дағдылар енеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Айтмамбетова Б. Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері. А., 1991
2. Қабдықайырұлы Қ., Монахов В. т.б. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. Алматы, 2009
3. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология: Оқу құралы. - Алматы: Жазушы, 2004.
4. Мұғалімге арналған нұсқаулық. 3 (негізгі деңгей)
5. Кобдикова Ж.У. Оқыту процесін технологияландыру. - Алматы, 2000
6. Мирсеитова С. Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту нысандары мен әдістері. - 2011
7. Әлімов А. Интербелсенді әдістері. - Алматы, 2013

ОСОБЕННОСТИ И ПРИНЦИПЫ ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Түйін. Мақала жоғары оқу орындарында, әлеуметтік және саяси пәндерді оқытудың кейбір аспектілерін талқылайды. Автордың айтуынша, әлеуметтік және саяси ғылымдар оқыту процесі оқу процесінің полемика субъектілерінің өзара іс-қимыл негізделуі тиіс. Назар әлеуметтік және саяси ғылымдар оқыту жоғары оқу әсері жету үшін және *schekulturnyh* және кәсіби құзыреттерін үшін қажетті студенттердің қалыптастыру үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді, олардың орындалуы стратегиялық принциптері, бағытталған.

Түйінді сөздер: жоғары білім, әлеуметтік-саяси пәндер, полемика ынтымақтастық, азаматтық қоғам.

Резюме. В статье рассматриваются некоторые аспекты преподавания социально-политических дисциплин в учреждениях высшего образования. По мнению автора, процесс преподавания социально-политических дисциплин должен базироваться на полемическом взаимодействии субъектов образовательного процесса. Акцентируется внимание на стратегических принципах, реализация которых позволит добиться в процессе преподавания социально-политических дисциплин значительно образовательного эффекта и создать условия для формирования у обучающихся необходимых общекультурных и профессиональных компетенций.

Ключевые слова: высшее образование, социально-политические дисциплины, полемическое взаимодействие, гражданское общество.

Summary. The article considers some aspects of teaching socio-political disciplines in higher education institutions. According to the author, the process of teaching socio-political disciplines should be based on polemical interaction among subjects of the educational process. The author focuses on strategic principles, implementation of which will enable to achieve significant educational effect in the process of teaching socio-political disciplines and create conditions for the formation of students' necessary cultural and professional competences.

Key words: higher education, socio-political disciplines, polemical interaction, civil society.

Преподавание социально-политических дисциплин является одним из необходимых условий формирования целого ряда общекультурных и профессиональных компетенций у студентов высших учебных заведений, а также важным механизмом формирования гражданского общества. Эффективность преподавания социально-политических

дисциплин в значительной степени обусловлена реализацией в образовательном процессе принципов полемического взаимодействия. Полемическое взаимодействие субъектов образовательного процесса мы рассматриваем как одну из форм педагогического взаимодействия, имеющую в своей основе критический диалог обучающихся, каждый из которых в ходе обсуждения формулирует и аргументирует собственные положения, одновременно осуществляя критику утверждений оппонентов [1]. Существуют стратегические принципы полемического взаимодействия, реализация которых необходима в процессе преподавания социально-политических дисциплин. К стратегическим принципам полемического взаимодействия можно отнести такие требования, которые удерживают его в рамках данного типа, способствуют развитию диалога, базирующегося на наличии и столкновении различных точек зрения.

К числу стратегических принципов полемического взаимодействия субъектов образовательного процесса относятся следующие: – принцип стимулирования полемической деятельности; – принцип системной аргументации; – принцип сочетания плюрализма и рефлексии; – принцип децентрической направленности учебного материала; – принцип конструктивной критики. 1. Принцип стимулирования полемической деятельности. Сущность данного принципа заключается в том, что преподаватели, целенаправленно организующие полемическое взаимодействие субъектов образовательного процесса, должны иметь детализированное представление о причинах возникновения критического диалога и на его основе стимулировать полемическую деятельность студентов. Для того чтобы полемический диалог имел познавательную направленность и развивался в виде дискуссии, преподавателю совместно со студентами необходимо создать определенные предпосылки. Создание таких предпосылок и эффективное взаимодействие оппонентов возможны на основе комплексного учета причин возникновения полемического диалога. Другими словами, необходимо способствовать возникновению у субъектов образовательного процесса потребности в осуществлении полемического диалога [2].

При организации занятий полемического характера преподаватели должны учитывать и творчески использовать целый ряд причин возникновения полемического взаимодействия. Во-первых, это внутренняя потребность личности, вызванная со-

мнительностью опубликованных или высказанных суждений (умозаключений), осознанием проблемы и желанием найти пути ее решения. Такая потребность часто возникает у индивида, когда он находится в ситуации выбора, рассматриваемой нами как совокупность обстоятельств внешнего мира и внутреннего состояния личности, на фоне которых актуализируется необходимость поиска и предпочтения одной из имеющихся альтернатив. Во-вторых, это стремление продемонстрировать свои полемические возможности, поразить остроумием и эрудицией, самовыразиться, потренироваться в быстроте интеллектуальной реакции. В-третьих, желание переубедить оппонента, доказав ему собственную точку зрения, и, тем самым, приобрести сторонника в определенной сфере. Базисом организации полемического взаимодействия в образовательном процессе должен быть комплексный учет вышеназванных причин, что позволит развить познавательную мотивацию, повысить интеллектуальную активность обучающихся. [2, с. 168].

2. Принцип системной аргументации. Субъекты образовательного процесса успешно взаимодействуют в ходе полемического диалога только в том случае, если каждый из них не просто высказывает отдельные разрозненные суждения, а выстраивает собственную систему аргументации, т. е. осуществляет интеллектуальную деятельность по анализу и отбору доводов, необходимых для обоснования собственной точки зрения. Выстраиваемая каждым из субъектов образовательного процесса система аргументации должна включать несколько компонентов: тезис (совокупность тезисов), аргументы, демонстрацию. Первый компонент (тезис) выражает стремление аргументатора убедить реципиента в наличии некоторого положения дел, существовании определенного явления, оптимальности предлагаемого решения и т. д. Тезис должен в той или иной степени выходить за рамки общепринятых положений, представлять нечто новое и оригинальное, противоречить традиционным представлениям. В этом случае сама формулировка тезиса будет способствовать возникновению и развитию полемического взаимодействия, создавать потребность в системной аргументации.

Второй компонент направлен на поддержку мнения аргументатора и содержит суждения, используемые для доказательства собственных тезисов и опровержения точек зрения оппонентов. Существенное влияние на отбор, восприятие аргументов оказывают менталитет аргументатора, образовательная и социокультурная среда и другие факторы, и поэтому при организации полемического взаимодействия необходимо акцентировать внимание студентов на том, что доводы, убедительные для одних реципиентов, могут не быть таковыми для других. Третий компонент (демонстрация) направлен на публичное обозначение ло-

гической связи тезиса с аргументами и основывается на использовании различных умозаключений: дедуктивных, индуктивных, по аналогии. О реализации принципа системной аргументации на занятиях полемической направленности можно вести речь в том случае, если высказывания студентов включают все вышеназванные компоненты. В этом случае полемическое взаимодействие субъектов обучения приобретает характер дискуссии, т. е. существенные признаки наиболее продуктивного и ценного в образовательном плане вида полемического диалога.

Анализируя сущность принципа системной аргументации и его роль применительно к полемическому взаимодействию субъектов обучения, необходимо рассмотреть основные аргументационные процессы: доказывание и убеждение. Процесс доказывания направлен на реальное установление истинности сформулированного тезиса. Процесс убеждения направлен на то, чтобы создавать впечатление, вселять уверенность, что истинность тезиса доказана; на то, чтобы сделать других участников диалога своими единомышленниками. В ходе полемического взаимодействия субъекты обучения должны использовать как средства доказывания, так и средства убеждения. В процессе убеждения важную роль играют также красноречие, авторитет аргументатора, апелляция к чувствам слушателей. Наиболее весомой является аргументация, в которой сочетаются средства доказывания и убеждения. При организации полемического взаимодействия необходимо акцентировать внимание студентов на том, что процесс доказывания должен основываться на использовании логических средств аргументации, к которым относятся удостоверенные единичные факты, статистические данные, определения понятий, аксиомы, ранее доказанные положения, научные законы и принципы.

3. Принцип сочетания плюрализма и рефлексии [3]. Плюрализм в настоящее время выполняет роль мировоззренческого принципа, регулирующего отношения в различных областях социальной жизни. По мнению проф. В.В. Рябчикова, плюрализм в качестве мировоззренческой установки является основой полемического взаимодействия и обеспечивает свободу индивидуальных точек зрения, открывает возможности для самобытного мышления. В свою очередь, именно полемическое взаимодействие представляет собой процесс, создающий возможности для реализации принципа плюрализма. Рассматривая принцип плюрализма только с теоретических позиций, необходимо отметить, что он несет в себе явно выраженный позитивный потенциал, освобождая личность от внешнего принудительного догматизма. В то же время существует позиция ряда исследователей, согласно которой принцип плюрализма содержит и скрытый негативный смысл, воплоща-

ющийся «не в индивидуальном, самостоятельном мышлении, а, напротив, в неиндивидуальном, не-самостоятельном, стандартизированном массовом сознании» [4]. Речь идет о том, что, опираясь на идею равенства, плюрализм несет в себе возможность нивелировки самобытного мышления, особенно мышления личности, находящейся на этапе личностного и профессионального становления, развития ценностных ориентаций. Формально обеспечивая право человека на собственное мнение, плюрализм вместе с тем признает это мнение тождественным другому, а отождествление, в свою очередь, может привести к разрушению индивидуального. Таким образом, негативный потенциал принципа плюрализма заключается в возможности для фактического подавления индивидуальности. Рефлексия включает в себя различные процессы самопознания относительно деятельности, общения, собственной личности и процесса мышления. Рассматривая рефлексию субъектов образовательного процесса, прежде всего имеется в виду их способность дать себе, своим высказываниям и действиям объективную оценку, понять как их воспринимают партнеры по диалогу. Рефлексия оказывает значительное воздействие на процессуальные и результирующие стороны полемики взаимодействия субъектов обучения, являясь компонентом стилевой характеристики коммуникативной деятельности преподавателя и обучающихся.

В научной литературе акцент делается на рефлексию преподавателя, в центре которой – осознание того, что учащийся воспринимает и понимает в педагоге и в отношениях с ним, как он может настроиться на действия педагога. В частности, рефлексия рассматривается как компонент социально-перцептивных способностей педагога, обеспечивающих процесс адекватного восприятия учителем своих учеников и через них – в зеркальном отражении – самого себя [3, с. 32]. При организации полемики взаимодействия субъектов обучения обязательно должны быть созданы условия для развития рефлексивных способностей как преподавателя, так и обучающихся. Реальным проявлением рефлексии станут представления участников диалога о ситуации полемики взаимодействия. Участники полемики взаимодействия смогут оценивать ситуацию, себя и «другого», смотря глазами «другого», воспринимая ситуацию межличностного общения в «иной» для себя позиции. Собственное самостоятельное «я» субъекта обучения обретет характер объективности и относительной объективности, а внутреннее «я» другого – статус субъективности. Развитие рефлексивных способностей неразрывно связано с реализацией на занятиях полемики направленности различных аспектов плюрализма. Это объясняется тем, что принципиальной системообразующей идеей рефлексии выступает ее сопротивление лю-

бому насильственному влиянию, попыткам манипулировать человеческим сознанием и стремление к самостоятельности.

Таким образом, основной смысл сочетания плюрализма и рефлексии заключается в том, чтобы в ходе полемики взаимодействия воспрепятствовать возникновению самонадеянных и претенциозных «я», считающих, что их смысловая позиция не может уступать любой другой, поскольку у каждого своя истина. Именно сочетание с рефлексией позволяет в полной мере реализовать позитивный потенциал плюрализма, создать естественные границы для распространения различных аспектов плюрализма в ходе полемики взаимодействия субъектов образовательного процесса [2, с. 172].

4. Принцип децентрической направленности учебного материала. Необходимо отметить, что децентрация, представляющая собой психологический механизм учета и координации индивидом точек зрения других людей со своей собственной, оказывает существенное влияние на характер и эффективность полемики взаимодействия субъектов образовательного процесса. Основываясь на данном положении, мы считаем, что в целях актуализации децентрации учебный материал, изучаемый студентами, должен быть представлен в качестве совокупности объективных научных противоречий, отраженных в альтернативных концепциях и теориях. Децентрическая направленность учебного материала является фактором, способствующим определенному изменению точки зрения субъекта образовательного процесса в результате столкновения, сопоставления, интеграции ее с различными смысловыми позициями. Данный принцип требует анализировать различные явления, отвечать на поставленные вопросы с учетом наличия альтернативных мнений и аргументов, не основываясь лишь на одной смысловой позиции. Реализация принципа децентрической направленности требует от преподавателей, целенаправленно организующих полемику взаимодействие в образовательном процессе, разработки учебников, учебных пособий, методических рекомендаций инновационного характера, в которых должны быть представлены альтернативные подходы к решению профессиональных и социокультурных проблем. В этой связи, эффективность полемики взаимодействия субъектов обучения в значительной степени зависит от того, насколько выражена децентрическая направленность лекционного материала, содержания используемой в образовательном процессе научной и учебной литературы.

5. Принцип конструктивной критики. В ходе полемики взаимодействия, как правило, оппоненты высказывают критические замечания, касающиеся смысловых позиций и аргументов друг друга.

Значение критики заключается также в том, что она позволяет познавать социальные противоречия и предлагать конкретные решения по их разрешению; способствует развитию мировоззрения; вскрывает и показывает недостатки, ошибки в деятельности с целью их устранения, исправления и совершенствования [2, с. 173]. Сущность данного принципа заключается в следующем: осуществляемая в ходе полемического взаимодействия субъектов обучения взаимная критика смысловых позиций друг друга обязательно должна носить конструктивный характер. Конструктивную критику отличают следующие черты: отсутствие догматизма и апологетики, наличие самокритики, умеренность и доброжелательность в критических оценках, отсутствие декларативных и демагогических положений, аргументированность, готовность к встречным критическим замечаниям. На необходимости соблюдения принципа конструктивной критики следует акцентировать внимание обучающихся уже на начальном этапе организации полемического взаимодействия в образовательном процессе. В ходе аналитического разбора проведенных занятий полемической направленности целесообразно совместно с обучающимися обсуждать степень конструктивности высказанных оппонентами критических замечаний. В заключение отметим, что стратегические принципы полемиче-

ского взаимодействия субъектов образовательного процесса выступают в качестве системообразующих. Речь идет о том, что целостная система занятий полемической направленности в процессе преподавания социально-политических дисциплин может быть создана и принесет значительный образовательный эффект только при условии реализации рассмотренных выше стратегических принципов.

Литература:

- 1.Рябчиков В. В. Особенности и значение полемического взаимодействия в образовательном процессе / В. В. Рябчиков // *Знание. Понимание. Умение*. – 2008. – № 3. – С. 128–133.
- 2.Рябчиков В. В. *Известия Иркутского государственного университета*. 2015 Т. 12. Серия «Политология. Религиоведение». С. 166–174
3. Ткач Е. Н. Социальная рефлексия учителя как условие и средство его профессионального саморазвития : дис. ... канд. психол. наук / Е. Н. Ткач. – Хабаровск, 2000. – 168 с.
4. Шестакова М. А. Индивидуальное мышление в контексте принципа плюрализма / М. А. Шестакова // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7, Философия*. – 2005. – № 4. – С. 3–18. 174

Мухамеджанов Бахытжан Қалжанович

п.ф.д., профессор

Омаров Бахытжан Султанович

PhD доктор, қауымдастырылған профессор м.а.

Халилаев Абдисадык Нурлакович

доцент, ХҚТУ профессоры

ЖАСӨСПІРІМ БАЛУАНДАРДЫҢ ДЕНЕ САПАЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ АМАЛДАРЫ

Резюме. В этой статье говорится и рассматривается способы совершенствования физических качеств у молодых борцов занимающихся казахской борьбой

Summary. This article is considered about the techniques of improving the physical qualities of young wrestlers going in for Kazakh wrestling

Спорттық экономикалық мәні спорттық қозғалыстың жалпы көпшіліктік сипат алуының арттырылуында, спорттық көріністерді өткізудегі оның сауықтыру тиімділігінің жақсаруында көрінеді. Спорт тек денені дамыту және спорттық жетілу үшін үлкен мүмкіндік туғызып қоймайды, сонымен бірге спорттың өзіне тарту күші дене және психикалық күштердің көрінуіне жоғары талап, адамның саналылығы мен рухани бейнесін жекелей бағытты тәрбиелеу үшін кең көлемдегі мүмкіндіктер туғызады. Тәрбиелік мақсатқа жетудің соңғы нәтижесі тек спорттың өзіне ғана емес, барлық тәрбие және даму жүйесінің әлеуметтік бағыттылығына да байланысты. Осындай бейнеде, спорттың тәрбиелік мүмкіндіктері өзінен - өзі шешілмейді, спорт аясында жинақталған, тәрбиелік бағытталған қатынастар жүйесі арқылы іске асырылады. Спорт әлеуметтік – педагогикалық жүйеге кіргендіктен дене тәрбиесінің ықпалды құралы болып табылады, ал спорттың күрес түрлерімен шұғылдану нәтижесінде еңбек және әскери қызметтің маңызды компонентіне айналады [1].

Сол сияқты, қазақ күресінің ел спортын дамытудағы маңыздылығы орасан зор. Күресті бабаларымыз қастерлеген, ақсүйектер спортына балаған. Кешегі XIII ғасырда Шыңғысханның жарысына енген ережеде күрестен елдің жеңімпаз балуанына сол кездегі ең жоғары, талантты әскери қолбасшыға берілетін “Тархан” атағымен бара-бар құқықтар берілген. Оған орасан зор сыйлықтардан бөлек бас балуанның тоғыз ауыр күнәлары кешірілетін “пайза”, яғни рұқсатнама берілген. Мұндай зор атаққа б.д.д. 539 жылы даңқты Кир патшаның Вавилонды алу жеңісіне арналған әлемдік спорт ойындарында сақ патшайымы Тұмар (Томирис) ханымның жұбайы, қасиетті сыр бойын жайлаған елдің ұланы, Рүстем күрестен грек, парсы балуандарының жауырындарын жер иіскетіп, әлемдік бас балу-

андықты жеңіп алған. Нақтылы дерек көздерінен алынған бұл мәлімет біздің халқымыздың әлемдік Халықаралық жарыстағы жеңісі болуы мүмкін.

Қазіргі заманғы танымал спортшыларымыз олимпиада ойындарының әлем біріншіліктерінің жеңімпаздары Жақсылық Үшкемпіров, Шәміл Серіков, Дәулет Тұрлыханов, Қабден Байдосов, Амангелді Ғабсаттаров, Мәлік Нәдірбековтер өздерінің даңқты жолдарын қазақ күресінен бастаған. Қазақ күресінің үздік әдіс-тәсілдері орыстың “самбо” күресінің негізгі үлгісіне енген. Күреспен шұғылданған жас жеткіншектер, дзю-до, еркін күрес, грек-рим күресі сияқты олимпиада ойындарына енген күрес түрлерін тез меңгеруге алғы шарт жасайды. Күресті әлемнің 60 елі мойындап отыр. Күресу қазақтың қанымен келген, жүрегіне жақын спорттың асылы. Мұнда ұлттық рух, туған топырағына, еліне деген сүйіспеншілік, ел намысы үшін өз ар намысын құрбан ету сияқты патриотизм бар.

Қазіргі таңда елімізде қазақ күресін әлемдік бәсекеге лайықты спорт түрі деңгейінде дамыту басты мақсатқа айналып отыр. Күш пен әдіс-тәсілдерді бір сөзбен айтқан да, күш болмаса әдіс-тәсілдің, әдіс-тәсіл болмаса күшті қолданудың бәрі бекер болғаны және жеңіске жетудің жүзеге асырылуы да мүмкін емес. Сондықтанда қазақ күресімен шұғылданбас бұрын маман жаттықтырушы шұғылдануға талап білдірушілердің денсаулық жағдайын медициналық тексеруден өткізуі тиіс. Жақсы балуан дайындап шығару үшін жанкештілікпен тер төгіп, тиянақты жаттығумен үздіксіз жаттығу жасау қажет. Білікті бапкер оқыту-жатығу жүйесін күнделікті жүйелі түрде жетілдіре отырып, әр шұғылданушыны үлкен жүктеме-лерді меңгеруге дайындауы тиіс. Яғни, бұл кілем үстіндегі белдесулер жоғары қарқындылықта өтетін болғандықтан ұзақ уақыттар жүйелі түрде жаттығу қажет [2]. Осы заманғы белдесулерде жаттықтырушылар мен мамандар назарының шапшаңдық, күш және қарқынды төзімділікті дамытуға аударылуы өмір тәжірибелерінен туындаған қажеттілік. Жылдамдық-күш қызметі жұмыстарын орындаумен байланысты балуандардың бұлшық еттері жақсы дамыған болуы тиіс.

Жаттықтырушылар оқу жаттығу сабақтарында

жалпы және арнайы дамыту жаттығуларын іріктеп, таңдап алуы қажет. Әсіресе мойын білігі, иық иіні, шынтақ, тізе мен аяқ басы буындарының бұлшық еттерін дамытып, бекітуге ерекше назар аударуы тиіс. Сондықтан да қазақ күресімен шұғылданушы жасөспірім балуанға әдіс-тәсілдерді жетілдіруге бағытталған жұмыс жасауы үшін, алдымен қозғалыстың үйлесімді әрекеттерін үйреніп, оны одан әрі жетілдіру, қозғалыс шапшаңдығын дамыту және оны дағдыға айналғанша жетілдіруді қамтамасыз ету, және оның негізінде жекелеген әдіс-тәсілді және қозғалыс әрекеттерін көп рет қайталау кезеңі жатыр. Әрбір жаттығуды қайталау сыртқы үйлесімді орындалу бейнесімен өтілген алдыңғыларына ұқсас болғанымен, барлық уақытта өзінде жаңа үйренген, жаңа бөліктің мазмұнын береді. Атап айтқанда, мұнда жаңа қозғалыс әрекетінің біртіндеп қалыптасуының кепілі, кілті жатыр. Тұтас қайталау кезеңін мақсатқа сәйкес шартты түрде екіге бөлеміз:

1) Қозғалыс (икемділігін) біліктілігін қамтамасыз ету.

2) Қозғалыс (икемділігін) біліктілігін жетілдіру.

Қозғалыс біліктілігінің пайда болу сатысы қозғалыс икемділігінің негізгі түрінің бірінші бастапқы қалыптасуын қамтамасыз етеді, ал әрекетті орындау қозғалыс икемділігінің қалыптасуының өзіне тән белгісі. Жоғары сатыдағы қозғалыс біліктілігіне кезегімен өтетін қозғалыс дағдысын қалыптастыруды қамтамасыз ету жатады. Міндетке сәйкес педагогикалық жүйенің бұл кезеңі келесі екі сатыға бөлінеді:

1) Қозғалыс дағдысының пайда болуы;

2) Қозғалыс біліктілігінің жоғары тәртібінің қамтамасыз етілуі [3].

Жетілдіру кезеңінде барлық әдістер кешені қолданылады, алайда бүтіндей үйрету, жарыстық және ойындық әдістері әр түрлі үйлестікте және түрлері басты орын алады. Бір уақытта көру және есту бағдарларын пайдалану көлемі тарылады, бірақ қозғалысты сезіну рөлі артады. Балуандардың күресу тәсілдерін жетілдіруде оқытып үйретудің екінші және үшінші кезеңінің негізінде қозғалыс әрекетін көп рет қайталау жүйесі жатыр. Соңғы кезең үшін қайталау мәселесінің ерекше маңызы бар: көп рет қайталаған дұрыс, бірақ көп қайталау шексіз емес, ол ақылға сыятындай дәрежеде шектелуі тиіс.

Қазақ күресі тәсілдерінің жалпы негізі балуанның әдіс-тәсілдік, сол сияқты жан-жақты дайындығы және ерік күші мүмкіндіктерін шебер пайдалану болып табылады. Мұның өзінде жарыстардағы нақты жағдайларда қарсыласының ерекшеліктері де есепке алынады. Күрестің әдіс-тәсілдері әдіспен қоса алғанда балуанның спорттық шеберлігінің негізі болып табылады. Балуандар мен жаттықтырушылардың бірлескен шығармашылығы арқасында күрес тәсілдері

ұдайы жетіліп, арта түседі. Әдіс-тәсілдерді ұдайы жетілдіріп, байыта түсу әдіс-тәсілдік шеберлікті арттырудың міндетті шарты. Егер балуан белдесу барысында ең болмағанда бір жаңа әдіс қолдана алатын болса, онда соған сай оның әдіс-тәсілдік әрекетінің аясы да кеңі түседі. Балуандардың әдістік-тәсілдік дайындығының жан-жақты болу қажеттілігі жөнінде айтқанда, біз олардың әр түрлі топтағы бағдарламаларды мінсіз меңгере алулары, шабуылға шыққанда жиі қолданылатын әдістерге қарсы тәсілдер қолданулары, сондай-ақ қарсыластың барлық шабуылдарынан қорғана алулары қажеттігін есте ұстау қажет. Егер балуан қандай болмасын бір қарсыласының негізгі әдісінен қорғана алмайтын болса, оның әлсіз жерін біліп қалған қарсыласынан сөзсіз жеңіліп қалатындығын күні бұрын ақ айтуға болады.

Жоғарыда айтып кеткендей балуанның әдіс-тәсілдік мүмкіндіктері көбінесе оның дене күші қабілетіне байланысты. Жаттығу кезінде балуандардың ет қызметін ғана бақылауға алып қоймай, олардың қан айналым және жүйке жүйесіне де мән берген дұрыс. Тыныштық күйде жүрек соғу жиілігі балуандарда минутына 60-65 рет. Жүрек көлемі жоғары дәрежелі балуандарда Ю.А.Борисова және Г.С.Туманян зерттеулерінің нәтижелері бойынша орта есеппен 953 см³-ты құрайды. В.Л.Карпманның мәліметтері бойынша балуандарда бұл көрсеткіш 953см³-қа тең (жеке спортшыларда 719-1248 см³). Балуандарда жүрек көлемі дене салмағына және бой ұзындығына байланысты. Жүрек соғу жиілігі балуандарда белдесу кезінде жұмыстың қуатына байланысты минутына 170-200 ретке жетеді.

Балуандарда жаттығу сабақтарында жүрек соғу жиілігін телеметриялық тіркеу қарсыласын лақтыру кезінде жүрек ырғағы минутына 180-190 ретке дейін өсетінін көрсетеді. Балуанның тәсілдік жағынан даярлануы әдістік әрекеттерді, айкастарды жүргізудегі, сондай-ақ жарыстарға қатысқандағы біліктілігіне, шеберлігіне және дағдыларына байланысты [4].

Спортшы күресудің әдіс-тәсілдерін спорттық жаттығу ұстанымына сай ұдайы зерттеп, жүйелі және дәйекті түрде жетілдіріп отыруы тиіс. Әдіс-тәсілдерді меңгеріп, жетілдіру жолында жұмыс жүргізгенде жаттығушылардың сол материалдың мәніне қаншалықты терең бойлағандығының маңызы үлкен.

Сондықтан-да күрес әдіс-тәсілдеріне үйреткенде жаттығушылардың шығармашылық белсенділігі мен инициативасын ұдайы арттыру, өзінің әрекеттерін сын көзбен және бүге-шігесіне дейін талдау, әдіс-тәсілдік тәжірибесін тұжырымдау қабілетін дамыту қажет. Егер балуан тапсырманы немқұрайды орындай салатын болса, белсенділік және инициатива көрсетпесе, бұрын жинақтаған тәжірибесін пайдаланбаса, ондай спортшы бәсеке-

лерде жоғары нәтиже көрсете алмайды, яғни күрделі әдіс-тәсілдік міндеттерді өз бетінше шешуге оның қабілеті жетпейді. Өзі жоспарлаған әрекеттерінен қандай болса да ауытқыса (ал мұның өзі жарыста жиі кездеседі), спортшы саса бастайды, қиын жағдайдан амал тауып шыға алмайды, сөйтіп жеңіліп қалу қаупіне ұшырайды. Инициативасы мол, шығармашылық оймен қимылдайтын балуан тез арада әдіс-тәсілдік тәжірибе жинақтап, оны ұдайы байыта береді.

Егер жаттықтырушы балуанды оның өресі жетеді деген барлық жағдайда да өз бетінше шешім қабылдай алатындай етіп үйретсе, егер оны жарыстардағы белдесулерде және жарыстарда кездесетін қиын жағдайлардан өз бетінше жол тауып шығуға баулыса, онда оның шығармашылық белсенділігі артып, спорттың шеберлігі шыңдала түседі. Осы мақсатпен балуанның өздегенін шығармашылық жұмыс істеу формасын (әдебиеттерді оқу, үйде әртүрлі тапсырмаларды орындау) кеңінен қолданған жөн [5].

Сонымен қатар, күреспен шұғылданушыларды күнделікті және жарыстарға қатысқандығы жайлы күнделігіне жазып жүруге үйретіп, дағдыландыру керек. Егер жаттығу сабақтары кезінде видео қойылымдар (фильмдер), сондай-ақ жеке жарыстар хроникасы, кинограмма, т.б. пайдаланылатын болса, әдіс-тәсілдерді меңгеру және жетілдіре түсу едәуір оңай болады. Сондай-ақ жарыстарға көрмен ретінде қатысу, аса күшті шеберлердің, қарсыластарының жаттығуын көру де едәуір пайда береді. Осының барлығы палуанға әртүрлі әдістік және тәсілдік әрекеттерді тереңірек талдауға, сөйтіп оны бүге-шігесіне дейін білуге, ол жөніндегі өзінің түсінік аясын кеңейте түсуге мүмкіндік береді. Тәсілдік даярлықтың әртүрлі әдістері мен құралдарын жаттығып жүргендердің жеке басының ерекшеліктерін ескере отырып пайдаланғанда ғана балуандардың қажетті сапаларын дамытуда жеңістікке жетуге болады.

Қазіргі заманғы өскелең өмір талабы жағдайында спорт түрлерінен, оның ішінде қазақ күресінен болашақ жаттықтырушы мамандар даярлауда болашақ мамандар дене шынықтыру мен спорттың теориясы және әдістемесі, анатомия, физиология, биохимия, дене жаттығуларының биомеханикасы, спорт менеджменті, педагогика және психология сияқты қатарлас пәндерін оқып, білуі және олармен спорттық жаттығуды үйлестіруі тиіс. Әрбір отанын сүйетін, елінің патриоты, кәсіпкер азаматтар қазақ халқының ізгі дәстүрлерінің бірі, ұлттық қазақ күресін дамытуға ат салысуы тиіс.

Сондықтан қазіргі таңда ұлттық қазақ күресінің көсегесін көгерту, сонымен бірге әлем мойындайтын спорт түріне дәрежесіне жеткізу үшін жан-жақты кәсіби дайындықтан шеберлік дағдыларын меңгерген білікті мамандар дайындау – дене мәдениеті ЖОО педагогикалық ұжымдарының басты міндеті.

Қазақ күресін дамытуда мына төмендегі міндеттерді қарастырдық:

1. Қазақ күресімен шұғылданатын балуандардың күш қабілеттерін дамытудың ғылыми-педагогикалық негіздерін саралау;

2. Қазақ күресімен шұғылданатын балуандардың күш қабілеттерін дамыту дайындығының әдістемелік бағдарларын көрсету;

3. Жоғары оқу орны студенттерінің болашақ қазақ күресінен жаттықтырушылық мамандығына кәсіби бейімделуін ұйымдастырудың педагогикалық іс-шараларының негіздерін қалыптастыру;

4. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, болашақ қазақ күресінің жаттықтырушысы мамандарын даярлаудың үйлесімді жүйесін жасаудың ғылыми-практикалық әдістемесін дайындау [6].

Жоғары оқу орындарында, балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері бөлімдеріндегі және жалпы білім беретін орта мектептеріндегі спорт секцияларындағы оқу-жаттығу сабақтары оқу-тәрбие процесінің бөлінбейтін бөлігі болып есептеледі, сондықтан, қазақ күресі арқылы олардың дене мәдениетін қалыптастыру, жаттықтырушылық қызметінде жоғарғы оқу орнын оқыған жылдарында меңгерген шеберлік дағдыларын біліктілік пен дағдыларын іс жүзінде қолдану, дәрежелі спортшылар даярлауда педагогикалық шеберліктерін жетілдіру өскелең өмір талабы.

Әдебиеттер:

1. Ә.К.Әбділлаев., Ж.К.Оңалбек. *Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі (1 бөлім) Түркістан-2004ж.*
2. М.Болғанбаев. *Қазақтың ұлттық СПОРТ түрлері.* - Алматы 1985ж.
3. *Қазақша күрес (Ұжымдық жинақ) Алматы: Қ.А.Зақпаров 2002-32 бет.*
4. Г.Ильясова *Спорт түрлерінің физиологиясы (оқу құралы) - Түркістан 2004ж.*
5. С.М. Вайцеховский. *Жаттықтырушы (книга). "Физкультура и спорт" баспасы, – А., 1971.*
6. Ә.К.Әбділлаев. *Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. Кентау 2007ж*

Халилаев Абдисадык Нурлакович
доцент, ХҚТУ профессоры, bahitzhan01@mail.ru

Кенджаева Балнұр Балабекқызы
п.ғ.к доцент м.а.

Абусентов Багахмет Зайнидинұлы
п.ғ.к доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ШЫҢДАУДА ИННОВАЦИЯНЫҢ РӨЛІ

Резюме. В статье рассматриваются преимущества использования новых технологий в системе образования.

Summary. This article deals with the advantages of using the new technology in educating process, now.

Қазақстан Республикасының “Білім туралы” Заңында “Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу” деп, білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделеді. Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдарының, әр маман күнделікті ізденісі арқылы барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды [1].

Білім беру технологиялары әлеуметтік психология, психодидактика, кибернетика, менеджмент және басқару ғылымы сияқты теорияларға сүйенеді және оқытудың мазмұны мен әдістерін жетілдіруге мүмкіндік жасайды. Білім беру технологиясын оқытудың тиімділігін қамтамасыз ететін білім саласы; оқытуға ықпал ететін барлық факторларды есепке алу мен іріктеу негізінде оқытуда мейлінше жоғары жетістікке жету мүмкіндіктерін іздеуге бағытталған ғылыми білім саласы; білімді меңгерудің барлық аспектілерін қамтитын жоспарлаудың, қамтамасыз етудің, басқару мен бағалаудың кешенді, кіріктірілген үдерісі; қойылған білімдік мақсаттарды табысты іске асырудағы оқыту мен тәрбие үдерісінің әдістері мен құралдарының жиынтығы түрінде тұжырымдау кең тараған.

Педагогикалық технологиялар В.П. Беспальконың [2], М.В. Клариннің [3], Б.Т. Лихачевтың [4], Г.К. Селевконың [5] және т.б. еңбектерінде зерттеліп, анықтамалар берілген. Ғалымдар В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев және басқалар «Педагогика» оқулығында педагогтың алдын-ала жоспарланған, ретімен жүзеге асырылатын педагогикалық міндеттерді шешуге бағытталған өзара байланысты әрекеттердің жүйесі ретінде қарастырылған «педагогикалық технология» ұғымын енгізді [6]. Сол

сияқты К.Х. Закирьянов, Б.Т. Лихачев, А.П. Сейтешев және басқалар оқыту технологиясын әлеуметтік мәдени тұрғыдан зерттеген. Оқытудың ойындық технологиясының теориясы мен тәжірибесіне байланысты мәселелер М.Ж. Арыстанов, Н.К. Ахметов, Б.А. Қойшыбаев, П.И. Пидкасистый, Ж.С. Хайдаров және басқалардың еңбектерінде терең зерттелуде.

Қай заманда да өркениеттің дамуы интеллектуалдық шығармашылық қабілеттіліктің негізінде жасалынған, әлі де солай болып келеді. Шығармашылық адам санасының жасампаздығын және іс-әрекетінің биік белсенділігін көрсетеді. Адам қабілетінің дәрежесі, оның кәсіби іскерлік шеберлігі, бизнес пен кәсіпкерліктің нәтижелілігі, жаңалық ашуы тұлғаның шығармашылық ойлауына қатысты анықталады.

Мұғалім жеке көзқарасы бар, соны қорғай білетін жігерлі тұлға, зерттеушілік, ойшылдық қасиеті бар маман, білімді де білікті, көп оқитын, көп тоқитын, білімін күнделікті ісіне шебер қолдана білетін, өзінің оқушысын өз бетінше білім алуға үйрете алатын болу керек. Бұл өмір талабы. Мұғалімде ұйымдастырушылық, құрылымдық, бейімділік, сараптамалық қабілеті болуы шарт. Ол сонымен қоса ұлттық құндылықтарды яғни, этнопедагогика, этнопсихология негіздерін меңгеру қажет. Ғаламдасуға байланысты «интернет» жүйесін жетік меңгерген, әлемдік білімге сай, мәдениеті жоғары, жеке тұлға тәрбиелей алатын ұстаз болуы қажет. Осыған қарап ХХІ ғасырда мұғалімге қойылатын талаптар зор екенін көреміз.

Бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында, қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды көзбен бағалай отырып саралауды, мұғалім іс-әректін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді.

Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі – маңызды мәселелердің бірі.

Бүгінгі таңда Қазақстанда Ж.Қараевтың, М. Жанпейісованың, Ш.Таубаеваның т.б ғалымдар-

дың зерттеулерінде оқытудың жаңа технологиялары жан-жақты қарастырылады [7, 8, 9].

Білім беру стандартының оқу процесінде іске асырылу міндеттілігі еңбек етіп жатқан педагогтар жұмысын күрделендіруді шындық, тіпті олардың оқу процесінде күнделікті жұмысын күрт қиындатып жіберетіні хақ, өйткені осы стандартқа қол жеткізерлік және мұғалім жұмысының жоғары сапасына кепілдік берерлік тиісті педагогикалық технологияны тандап білікті түрде оны оқу процесіне енгізу мақсаты туындап отыр. Бізге белгілі көптеген оқыту технологияларының қайсысы жемісті және ұжымды екенін дәстүрлі оқыту әдістемесі орнына педагогикалық жаңа іс-әрекеттерді анықтап, оны теориялық және практикалық жағынан ұқыпты түрде дайындап алу қажет.

Дәстүрлі оқыту әдістемесі көбіне – оқу процесін ұйымдастыру және оны жүзеге асыру жөніндегі ұсыныстар мен қағидалар жиыны болса, ал педагогикалық технологияны принциптік маңызды екі жағдай ерекшелендіреді:

1. Технология – көзделген нәтижеге жетудің кепілдігі;
2. Технология – болашақ оқу процесінің жобасы.

Сонымен қорыта келгенде педагогикалық технология:

- сатыланған және тәртіптелген іс-әрекет жүйесі. Мұны мүлтіксіз орындау белгілі бір тарау немесе курс көлемінде мемлекеттік білім беру стандарты жоспарлаған нәтижеге жетуге мүмкіндік береді;

- мұғалімнің кәсіби қызметін тереңдетуші және жоспарланған қорытынды нәтижеге жетуге кепілдік берерліктей іс-әрекеттер жиынтығы. Демек, дәстүрлі оқыту әдістемесі орнына педагогикалық технологияның оқу процесіне ендірілуі оқу процесінің тиімділігіне оңды жағдай жасайтындығы сөзсіз.

Бүгінгі мақсат - әрбір оқушыларға түбегейлі білім мен мәдениеттің негіздерін беру және олардың жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасау.

“Инновация” ұжымын анықтайтын нақтылы анықтама әлі де жасала қойған жоқ. Ш.Таубаевамен, Қ.Құдайбергенова берген анықтамаға сүйенетін болсақ, яғни “инновация” – бұл нақты қойылған мақсатқа жетуде ойға алынған жаңа нәтиже. Нақты мақсат дененіміз не? Нақты мақсатқа қандай әдіс-тәсілдердің көмегімен жетуге болады? Оқу мақсатының жүйесінде берілген мақсаттың негізгі категорияларын пайдалана отырып, педагог өз еңбектерінің нәтижесі туралы ақпарат алуға мүмкіндік алады. Демек, мақсат пен нәтиже – жаңалыққа бет бұрудың кілті.

Инновациялық үрдістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, қолдану, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Кез келген жаңа әдіс жекелік, сондай-ақ уақытша жоспарға жатады. Бұл яғни, бір мұғалім

үшін табылған жаңа әдіс, жаңалық басқа мұғалім үшін өтілген материал тәрізді.

Инновация мәселелерімен айналысып жүрген бірқатар ғалымдардың еңбектерін, жазған анықтамаларын қарастырып, талдай келе біз бұл ұғымның түп-төркінін белгілі уақыт арасында жаңашыл идеяны қайта қарау, жаңалау деп айтқанды жөн көрдік. Сәл ертерек кездің өзінде белгілі қолданылып жүрген идеялар жаңа бағытта ұсынылса, мұның өзі инновациялы “жаңалық”, “жаңа әдіс”, “өзгеріс”, “әдістеме”, “жаңашылдық”, ал инновациялық үрдісті “жаңа әдістеме құралы” деп ұғынатын боламыз.

Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады. Кейінгі кезеңде ғалымдар өз зерттеулерінде оқу-тәрбие ісіне жаңалықтарды енгізіп, тарату негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологиясы мәселесін қарастырады.

Қазіргі таңда алдымызда тұрған негізгі міндеттердің бірі – оқушылардың шығармашылық қабілетін ашып, толық қанды қоғам құруға өзінің бар мүмкіндігін жұмсайтын шығармашылық қабілетті жеке тұлға қалыптастыру.

Сондықтан кез-келген пәнді оқытуда оқушыларға оқу материалын еске сақтауға емес, осы материалды шығармашылықпен қолдану шеберлігін қалыптастыруға көп көңіл бөлінеді. Оқушыларда жоғары пәндік мәдениет, ой-әрекетінің пәндік стиль қалыптастырудың негізгі жолы - әртүрлі оқу үрдістерін оқушылардың оқу әрекетінде ұтымдыда, тиімді қолдана білуге байланысты.

Деңгейлік оқыту технологиясын тиімді қолдану оқушылардың әр пәннен білім негіздерін қалыптастырады.

Топпен жұмысты жақсы ұйымдастыру да мұғалім шеберлігіне байланысты.

Білімгерлерді үш топқа бөліп, әр топтың жетекшісін сайлаймыз.

Бұл әдістің тиімділігі:

1. Білімгерлердің жаппай жұмыс істеуіне әкеледі;
2. Бос отырған білімгер болмайды;
3. Ұйымшылдыққа тәрбиелейді;
4. Үйренеіп қана қоймай бірнеше жолмен жұмыс жасауға әрекет жасайды.

Ғылыммен өндірістің дамуына инновацияның қажеттілігі, инновациялық білім мен біліктіліктің қолданылуы аясының кеңейуі еліміздегі әрбір оқушының әр пәннен білімінің толық болуының мәнін және маңызын күшейте түсті. Бұл еліміздің әрбір азаматына орта білім алуға міндет арта отырып, мұғалім қауымына ертеңгі күні мемлекет сенім арта алатындай оқушылардың жан-жақты дайындығының сапасын көтеруді және білімнің қандайда бір деңгейіне кепілдік беруін қамтамасыз етуді талап етеді.

Қорыта айтқанда Қазіргі мектепте мұғалімдерге қойылған – жаңа технологияны ғылыми түрде меңгерту және терең білімді, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеу- мәселесі қолдау табуда. Бүгінгі таңда ұлттық мектеп белгілі білім мен дағдылар жиынтығын меңгерген азаматтар ғана емес, өз ісінің шебері кәсіби құзыретті (жанжақты, хабардар, білгір) қандайда бір сұрақ төңірегінде беделді түрде шешім шығара алатын, қандай ұлтпен болса да тең дәрежеде қатар тұратын тұлғаларды тәрбиелеп өсіруге бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңы.* -Астана, 2007.–Б.16.
2. *Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии.* — М.: Педагогика, 1989 г. — 192 с.
3. *Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе.* —М., 1989. -205 с.

4. *Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций: Учебное пособие.* -М., Прометей, 1992. -528 с.

5. *Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе активизации, интенсификации эффективного управления УВП.* —М.: НИИ школ. технологий, 2005.— С.29-32.

6. *Сластенин В.А., Исаев И.Ф. Ведущие тенденции и принципы формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы // Формирование личности учителя: // межвуз. сб. науч. тр. — М.: Прометей, 1995. — С. 3–23.*

7. *Қараев Ж.А. Педагогическая технология дифференцированного обучения.* Алматы, 1999.5-17 бет , 17-21 бет.

8. *Жанпейісова М.М. Технология модульного обучения.* — Ақтөбе : РИПК:СО, 1999ж.

9. *Таубаева Ш.Т. Барсай.Б.Т. Оқытудың қазіргі технологиялары . //Бастауыш мектеп №3-4 ,1999.*

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ЗАМАНАУИ-ӘЛЕУМЕТТІК КЕЛБЕТІ

Резюме. В статье рассмотрены вопросы и факторы, влияющие на формирование имиджа Республики Казахстан в современных условиях. Имидж Казахстана - тема актуальная, приоритетная, и стоит в числе первейших задач у государства в настоящее время.

Summary. In article the questions and factors influencing formation of image of the Republic of Kazakhstan in modern conditions are considered. Image of Kazakhstan - the subject actual, priority, also costs among foremost tasks at the state in the agenda.

Қазақстандықтардың заманауи келбеті еліміздегі халықтық өркендеудің, қоғамымыздағы өзгерістердің мемлекетімізде болып жатқан үдерістердің заңды көрінісі екендігі ақиқат, сондықтан да қазіргі қазақстандықтардың әлеуметтік келбетін айқындап, зерделеу барысында елімізде жүріп жатқан ішкі урбанизация мен сыртқы миграция толқынының әсеріне тоқталмай, олардан тыс қарастыру мүмкін емес. Биыл алғашқы халық санағы өткеніне 18 жыл өтті. Тарих үшін бұл жыл саны түкке тұрғысыз жай ғана сан шығар, ал біздің жас мемлекетіміз үшін бұл жылдар халқымыздың тағдырын шешкен, жарқын болашаққа маңызды қадамдар жасалған, экономикалық секірістер мен игі істер толы толымды жылдар болды.

Қазақстандықтардың келбетінің қалыптасуына, еліміздің әлемдік аренадағы келбетіне/имиджіне мемлекеттік идеологиямен бірге Қазақстанның 2010 жылы ЕҚЫҰ-ға төрағалық етуімен қатар, 2011 жылы Азиада ойындарын, ағымдағы жылы «Универсиада» өткізуі үлкен игі әсерін тигізді. Қазақстанның халықаралық имиджіне келбетіне қатысты елімізде маңызды шара өткізіліп жатыр, Мысалы, 2009 жылы Алматыда әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ұйымдастыруымен "Роль зарубежных и отечественных СМИ в создании имиджа Казахстана" атты конференция өткізілді. Тәуелсіздік алғанымызға 25 жылдан асты, осы жылдар ішінде халқымыздың әлеуметтік келбетіне өзгеруіне ықпал еткен үлкен бастамалар, игі шаралар көптеп жүзеге асырылды. Мысалы, 1999 жылы ғана ішкі миграция үдерісінің 34,1 пайызын тек 15-29 жас аралығындағы 66447 адам құрады. Ал ауылдан әртүрлі себептермен қалаға келген ауыл жастары 29978 болды. Егер 1990 жылы - 6997202 адам болса, 1999 жылы – 6540634 адам болған [1, 4]. Ауыл тұрғындарының саны кемуі яғни қалаға немесе, үлкен орталықтарға, кенттерге көшу үдерісі 2007 жылға дейін жалғасқан. Ал 2012 жылғы дерекке сүйенсек, ауыл тұрғындарының саны бұрынғыдан әлдеқайда артқан, қазір ауыл тұрғындарының саны – 7560788 адам болды. Ауылдың әлеуетін

артыру үшін мемлекет тарапынан субсидиялар, пайыздық мөлшері төмен несиелер бөлініп жатыр. [1, 3]. Бұл мәлімет – Елбасының «Жастар дипломмен – ауылға» атты парасатты бастамасының игі жемісінің нақты көрінісі. Елімізде 90-жылдары табиғи жолмен адам санының өсуі халық арасында төмен болды. Сонымен бірге ХХІ ғасырда аналар мен балаларға мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан материалдық қолдаулар, әлеуметтік бір реттік, жылдық өтемақы секілді, тегін медициналық көмектер де халық арасында «бебибум» деп аталып кеткен демографиялық дүмпулердің пайда болуына өзіндік әсерін тигізді. 2012 жылының басында 1999 жылмен салыстырғанда халық саны 1,4 млн-ға артқан. Адамдардың өмір сүру ұзақтығы он жылға дейін ұзарған және еліміздегі демографиялық дүмпулер халық құрамының жасаруына әкелген. Осылайша елімізде еңбекке қабілетті адам саны демографиялық өсулермен және ішкі-сыртқы миграция толқындарының әсерінен пайда болған трендтік көрсеткішке жүгінсек, Елбасының жүргізген келелі саясатының жемісті де тұғырлы болғанына көз жеткіземіз. Мысалы, тек жеке тұлғаларға бағытталған қолдау, марапаттау шаралары емес, жалпы халыққа арналған әлеуметтік инфрақұрылымды жетілдіруге, ұлғайтуға, еліміздің экономикасы мен мәдениетін, спортын, өнерін дамытуға арналған инвесторлық бағдарламалар, «Қолжетімді баспана», «Нұрлы көш», «Болашақ», «Жол картасы» секілді ауқымды шаралар, ғылыми-инновациялық, экономикалық-саяси салалардағы игі бастамалар өз жемістерін берді. Тәуелсіздіктің 20 жылы ішінде-ақ Қазақстан Республикасы бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енді. Соңғы 15 жылда қазақстандықтардың табысы 16 есе өсті. Жұмыссыздар саны екі есе қысқарды. Сол себепті де жалпы Қазақстан халқының күнкөріс деңгейі артып, тұрмыстық-әлеуметтік себетінің ауқымы ұлғайып, күнкөрісі төмен жандардың мөлшері 7 есе кеміді.

«Отан отбасынан басталады» деген дана сөзді басты қағида етіп ұстаған Қазақстан елі татулық пен бірліктің арқасында аз ғана уақытта, тәуелсіздік алған 25 жылдың ішінде, Елбасымыздың парасатты саясаты мен келелі бастамаларымен берекелі де құтты, мықты мемлекетке айналды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев – отанын сүйген нағыз Ұлт көшбасшысы екендігін іс жүзінде дәлелдей отырып, жас мемлекетімізді, алмағайып уақыттарда, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында да, сонымен қатар әлемдік экономикалық дағдарыс кезінде де елімізге тиімді, аса күрделі де ұтымды әлеуметтік, саяси-экономикалық реформаларды жүзеге асыру арқылы, қиын кезеңдерден

алып шықты. Тек алып шығып қана қоймай, 2030 даму стратегиясын мерзімінен бұрын жүзеге асырып, қазіргі уақытта «Қазақстан – 2050» даму стратегиясын жасап, еліміздің алдына, елдігіміздің ертеңін айқындайтын, қазақстандықтардың әлеуметтік келбетін әлем алдында нығайтатын, еңселі де маңызды міндеттер қойды.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасының халқының әлеуметтік жиынтық келбетін айқындаған алғашқы халық санағы 1999 жылы 25 ақпанда жүргізілді. Сол кездегі санақ Қазақстан халқының жаста жігерлі екендігін көрсетті. Ал он жылдан кейін 2009 жылы жүргізілген халық санағы қазіргі қазақстандықтардың әлеуметтік келбетін айқындап берді. Алғашқы халық санағы Қазақстанның тәуелсіз мемлекет екендігін көрсететін шара болса, ал екінші рет жүргізілген халық санағы халқымыздың демографиялық трендін айқындап, еліміздің әлеуметтік келбетін нақтылай түскен маңызды шара болды. Қазақстан халқының әлеуметтік бейнесіне ішкі демографиялық қозғалыстармен қатар сыртқы миграциялық үдеріс те игі әсерін тигізді. Және мемлекеттік тіліміздің қолданыс аясының кеңігені қазақ тіліне деген сұраныстың артып келе жатқанын көрсетті. Мәлімет бойынша халқымыздың 65 пайызы ұлтына қарамастан мемлекеттік тілде жетік меңгерген, тағы да 15 пайызға жуығы ауызекі сөйлеу деңгейін меңгерген, ал 10-15 пайыздайы күнкөріс деңгейінде меңгерген, яғни қазақ тілінде нашар немесе мүлдем сөйлемесе де, қарапайым, жай сөздерді, сөз тіркестерін, жалаң сөйлемдерді түсінетіндігін айқындады. Сонымен қатар қазіргі қазақстандықтардың күнделікті тұрмыстық тыныс-тіршілігінде шығыс халқының салт-дәстүрі басым орын алатын айқын байқалды. Шығыс мәдениетінің құндылықтарына көп көңіл бөлінетіндігін анықтады. Қазақстандықтарды тілдік қатынас жағынан алғанда, қазіргі уақытта мемлекеттік тілді меңгерген қазақтілді және орыстілді электорат деп жіктеуге болады. Сонымен қатар нарықтық экономикаға икемделген, оның тетіктерін толық меңгерген немесе меңгеруге ұмтылып жүрген азаматтар және ескі сарыннан арыла алмай келе жатқан бұрынғы кеңестік өмірді аңсап, қазіргі өмір тынысына ілесе алмай қалған әрі өз балаларын да «дайын асқа тік қасық» етіп тәрбиелеп отырған азаматтар деп те қарастыруға болады. Алғашқы топқа жататындар өз бетінше әрекет етуге, ізденіске құштар, мемлекеттік мекемеден, жұмыс орындарынан жұмыс таба алмаса, өз бетінше әрекет етіп жеке кәсіпкерлігін ашып алады. Азаматтардың бұл тобы өздерімен қатар өзге жандарды да аздылы-көптілі жұмыспен қамтамасыз етіп отыр. Белсенді әрекет етуші бұл топтың бірқатар өкілдері жеке кәсіпорындарын ашу барысында өзінің капиталын пайдалану арқылы немесе ішкі-сыртқы инвесторларды тарту арқылы әрекет етуде. Өзінің басты капиталы болмаған жағдайда, мемлекет тарапынан көрсетілетін әртүрлі көмек-

терді, мысалы, «Даму» қоры секілді т.б., субсидияларды, материалдық қолдауларды тиімді пайдалану арқылы еңбек ете алатын, тәуекелшіл, белсенді әрекет етуші азаматтар. Ал екінші топтағы азаматтар еңбек орындарынан жұмыс табылмаған жағдайда, өз бетінше әрекет етуге тәуекел етпейтін, дегенмен де «екі қолға бір күрек» деп, жалданып жұмыс істеуге құлықты болатын еңбекқор топ, ал үшінші топқа өз бетінше ізденуге даяр емес, өзгелердің, яғни жұмыс берушінің ұсыныс күтіп отыратын азаматтар да енжарлар тобын құрайды. Сонымен қатар жеңіл жұмыс істеп, мол ақша тапқысы келетін жандар да бар. Тіпті еңбек етпей біреудің есебінен күн көргісі келетін тоғышарлар да жоқ емес. Бұндай адамдар кейде масылдық кейіпте өмір сүріп жатса, ал кейбіреулері – өзгенің табысына, дәулетіне көз аларта қарап, иемденіп алғысы келетін, осы интенциясы арқылы қылмыстық әрекет баратын жандар. Соңғы топтағы жандардың қылмыстық әрекеті туралы күнделікті бұқаралық ақпарат құралдарынан көріп, естіп біліп жүрміз. Қылмыстың алдын алудың негізгі көзі – тәлімді тәрбие. Әсіресе қалада да, ауылда да жұмыссыздықтан бос сенделіп жүрген адамдарды (орта буын мен жастарды) әртүрлі үгіт-насихатпен әрі арнайы жоба, жұмыс бағдарламаларымен жұмысқа тарту керек. Тек қана Қазақстан ғана емес бүкіл жаһан ғарыштап қадам жасап жатқан кезде, енжарлықтан, бойкүйездіктен, тоғышарлықтан құтылмаған жандардың замана көшіне ілесе алмайтыны ақиқат. Елімізде ұйымдастырылып жатқан ауқымды шараларға шет тілін меңгерген, креативті де шығармашыл жандар белсенді түрде қатыса алады. Отансүйгіш азаматтардың бірқатары еріктілер (волонтерлер) қатарында еш риясыз адал еңбек етіп, шаралардың өз дәрежесінде өтуіне игі септегін тигізді. Мысалы, Қазақстан халықаралық спорт сайысы «Ақ Азияданы» және ағымдағы жылы әлемдік Олимпиададан кейінгі маңыздық спорттық-мәдени шара – бүкіләлемдік жастар Олимпиадасын: халықаралық «Универсиаданы» абыройлы өткізді. Әлемдік сарапшылардың айтуынша, біздің елде өткен «Универсиада» ауқымды да көркем, қызықты болғанына қарамастан қаржы көзі жақсы да үнемді жұмсалған шара болды. Бұрынғы КСРО Республикаларының ішінен тұңғыш рет ЕҚЫҰ-ға төрағалық еткен, енді 2017 жылы ЕХРО-2017 Бүкіләлемдік көрмені өткізу құрметіне ие болған, толеранттылық пен татулықтың әлемдік аренасына айналған, ТМД елдерінің кеңістігінде тұңғыш та тұғырлы мемлекет те біздің еліміз болып отыр. Елбасымыз өз Жолдауында айтқандай, ХХІ ғасырда Қазақстан Республикасы тәуелсіз де өзіне сенімді іргелі елге айналды. Еліміздің интеллектуалдық әлеуетін артыра отырып, яғни еліміздің жарқын болашағы – жастарға білімді де білікті білім бере отырып, адам капиталын ұлғайтып, өсіру, сақтау арқылы қуатты инновациялық экономикалы, халқының тұрмыстық деңгейін жоғары сатыға көтере алатын, жаһандану барысындағы

экономикада бәскекеге қабілетті мықты да қуатты мемлекет айналу – біздің еліміздің басты мақсаты. Мемлекеттің басты байлығы – адам деген қағида нық орын алған елімізде жастармен қатар еліміздің әлеуметтік жақтан алғанда әлсіз звеносы – қарттар да, жалғызілікті ата-аналар, көпбалалы отбасылар, жас отбасылар, тұрмысы төмен отбасылар да назардан тыс қалған емес. Ағымдағы жылы әлеуметтік көмекақылар мен зейнетақының көлемі кезең-кезең бойынша жиырма пайызға арттырылады. Қазіргі қазақстандықтар асыл арманды – айқын мақсатқа, мақсатты – нақты іске айналдыру үшін еңбек етуді басты парызы деп санайды. Қазақстандағы болып жатқан миграциялық үдерістерді, Елбасымыздың

парасатты саясатын халық болып қолдап, ұтымды шешімін табу арқылы, қазақстандықтар, еліміздің әлеуетін артып, отанын сүйгіш қазіргі қазақстандықтардың әлеуметтік келбетін қалыптастыруға игі ықпалын тигізді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Андрей Королев. В списках значатся// *Литер. Рспубликанская ежедневная газета. №35 (2193). Стр.4.*

2. Гүлнар Жұмабайқызы. Ауылды қаржыландырудың амалы қандай? // *Айқын. Рспубликалық қоғамдық-саяси газет. 35 (2190). Б.3.*

Сагимбаев Адилгали Абдигалиевич

кандидат педагогических наук, доцент, член Союза Дизайнеров Казахстана
Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, Adun_8s@mail.ru

Тусипжанов Бауыржан Алкенович

учитель изобразительного искусства, черчения и технологии школы – гимназии №26, г. Астана
bauyrzhan_66mail.ru

УЧЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ - ОСНОВА САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Түйін. Ғылыми мақалада оқыту үрдісі барысында белсенділікті арттыру мақсатында түрлі ілімдер мен әдістерді қолдану және сол арқылы студенттің зияттық, тұлғалық және әлеуметтік белсенділігін арттыруда оқытудың дидактикалық және психологиялық шарттарын жан-жақты ойластырып, жасау туралы айтылады.

Резюме. В научной статье рассматривается использования различных форм, методов, направленных на активизацию обучения, которая в свою очередь, реализуется за счет создания дидактических и психологических условий осмысления учения, включения в него студента на уровнях творческой, интеллектуальной, личностной и социальной активности.

Summary. In the scientific article examined the uses of different forms, methods, sent to activation of educating, that in turn, realized due to creation of didactic and psychological terms of comprehension of studies, plugging in him student on the levels of creative, intellectual, personality and social activity.

Произвольное комбинирование систем предметных отношений особенно эффективно в реализации творческого действия при наличии широкого круга знаний во многих областях науки и искусства. Поскольку же одной из целей обучения творчеству является получение как можно большего числа решений поставленной проблемы, ограничение учебного процесса лишь определенной тематикой нецелесообразно. В ряде случаев более важным оказывается приоритет разнопрофильных знаний. Использование их выступает проявление педагогической диалектики, когда через преподавание «непрофессионального» материала осуществляет наиболее полная реализация целей занятий – развитие способностей к творчеству в рамках своей профессии, нежели через механическое дублирование составляющих изобретений, т.е. через решение стандартных творческих задач.

Как известно, природа творческого поиска в любом сфере человеческой деятельности неотделима от природы человеческого познания вообще. Мир есть закономерное движение материи, и наше познание, будучи высшим продуктом природы, в состоянии только отражать эту закономерность. [2]

Специфика же творческого отражения закономерного движения материи заключается: а) в мысленном воспроизведении самого факта отсутствия в мире «абсолютных граней» и обуславливаемого им «перелива» одних качественных состояний природы в другие – «вещей в себе» в «вещи для нас»; б) в осознании способности одного материального объекта воспроизводить свойства другого, которая и есть диалектика материальных превращений.

Следовательно, построить структурную модель самостоятельной творческой деятельности – значит показать смысл его внутреннего движения и развития, источники этого движения и конечный результат, что равносильно описанию «механизма» поиска и превращения известных знаний в носителей принципиально новых свойств. В структурно-иерархическом плане логико-психологическая модель творческого поиска состоит из следующих звеньев.

В учебном процессе хорошо развиваются самостоятельность, независимость и творчество. В таких условиях должны формироваться очень важные интеллектуальные умения. А самое основное умение среди них: это самостоятельное образование. Пожалуй, далеко не каждый знает о том, как нужно правильно пользоваться материалами для самостоятельного образования. Поэтому, перед преподавателем стоит ответственная задача: за короткий срок научить обучающегося самостоятельному усвоению текстов и схем, помочь в выборе необходимой информации.

Создание технологии получения самостоятельного образования предусматривает решения ряда проблем. Среди них особо выделяется проблема постановки задач в получении систематического образования. Если получение образования служит обеспечению общего развития будущего специалиста, то целью самостоятельного образования является формирование профессионализма и повышение его мастерства. Поэтому, в процессе учёбы, нужно правильно направлять студентов на получение самостоятельного образования.

Важное значение для развития пространственного мышления и креативности обучаемых, несомненно играют важную роль начертательная геометрия и связанное с ней, черчение.

Для получения студентами эффективного самостоятельного образования на занятиях по начертательной геометрии и черчению главным фактором является организация самостоятельных графических работ. При организации графических работ особое внимание следует обратить, на:

1. Самостоятельные графические работы для будущих архитекторов должны соответствовать программе высшего образования и непременно, служить совершенствованию приобретённых знаний и навыков по начертательной геометрии и черчению.

2. Самостоятельная графическая работа должна соответствовать способностям студентов, привлечь их внимание и побудить интерес.

3. Перед тем, как дать студентам самостоятельное задание, преподаватель должен снабдить их поэтапными методическими рекомендациями по их выполнению.

4. Преподаватель должен проверить результат выполнения самостоятельных графических работ, исправить их ошибки, оценить и поощрить студентов, своевременно выполнивших задание.

Некоторые из этих методов особенно эффективно используются нами в процессе занятий по начертательной геометрии. Среди них, целесообразно использовать устные и выставочные демонстрационные методы логического обучения в форме лекции, а самостоятельную работу и проблемные методы выносить на практические занятия. Научный, индуктивный и дедуктивный методы целесообразно широко использовать в самостоятельном обучении студентов.

В технологии руководства занятиями, нужно видеть, в первую очередь, конкретную цель занятий, профессиональную ориентированность, и конечно же, пути поэтапного достижения этой цели. Деятельность преподавателя отражается не только в организации процесса усвоения учебного материала, но и, прежде всего в активной деятельности студентов. Для этого, в раскрытии содержания нового материала, преподаватель использует различные нижеприведенные методы преподавания.

В педагогической системе обучения есть ряд особенностей использования этих используемых методов на различных занятиях. Практические занятия и другие виды более активных занятий под руководством преподавателя, методика проведения которых связана с педагогическим опытом и мастерством, являются основными, где формируются соответствующие навыки.

Успех обучения в высшем учебном заведении архитектурного, инженерного или строительного профиля зависит от правильного выполнения студентами самостоятельных графических работ. Для активизации деятельности самостоятельного образования, в процессе обучения графике, наиболее эффективным считается использование следующих методов:

- развитие навыка и умения работы с учебником и текстом лекции, внимательного чтения материалов по той или иной теме;

- разъяснение понятие о содержании и сути повторного решения преподавателем графических задач в процессе лекционных и практических занятий (пересмотреть в сторону улучшения данные графические формы);

-при выполнении каждой графической работы целесообразно организовывать интересные дидактические игры, дать решение графических задач с учётом своеобразия пройденной темы.

Помимо традиционных занятий в графических предметах необходимо также применять и современные виды педагогических технологий.

В настоящее время есть различные многообразные направления развития и использования образовательных технологий. Некоторые из них приводятся ниже по тексту.

Одним из быстро развивающихся направлений в учебно - воспитательной сфере являются особые образовательные технологии. На современных занятиях по предмету «черчение» и «начертательная геометрия» целесообразно использовать следующие технологии:

Метод проблемной ситуации – применяется на теоретических и практических занятиях. Осуществляется следующими этапами:

1. Преподавателем указывается проблема, связанная, например с проекцией объемной фигуры на плоскость.

2. Студенты называют причину вызвавшую эту проблему и пути решения проблемы.

Проблемное обучение – это значит, в комплексе, самостоятельность, логичность, научность, обучение творческому мышлению, независимый творческий подход к решению задач. Это метод творческого усвоения студентами учебного материала, прочно закрепляющий полученное знание. Метод возбуждает более эмоциональное отношение к предмету у студента, формирует внутренний интерес к самостоятельному обучению. Если поднятый вопрос, как актуальная проблема, заинтересует студента, то заинтригует его к поддержке дальнейшей деятельности. Постановка проблемы и процесс его решения подобны прочной цепи, то есть, заставляют задуматься о выходе из этой ситуации, что в свою очередь, вызовет появление новых проблем. Тем самым, осуществится непрерывный процесс усвоения все более новых знаний. В процессе анализа проблемной ситуации раскроются интеллектуальные способности студента: умение руководить своей умственной деятельностью, направлять свою энергию к достижению цели и т.д.

Общие требования к созданию проблемных ситуаций на занятиях по черчению и начертательной геометрии следующие:

1. В организации проблемной ситуации перед

студентами нужно ставить такие теоретические или практические задачи, посредством решения которых студент уже более самостоятельно мог бы приобрести новые знания.

2. Проблемная задача, предлагаемая студенту, должна соответствовать его интеллектуальным возможностям. Чем больше интеллектуальных возможностей студента, тем выше степень новизны усвоенных знаний.

3. Проблемная задача должна находиться в начале изучения данных тем.

Для обеспечения студентов необходимой подробной информацией о теме, на занятиях по «Начертательной геометрии» и «черчению» можно использовать проблемные ситуации, а также наглядные учебные модели.

В процессе изучения темы «Ортогональная проекция плоскости», на занятиях по начертательной геометрии, даются пояснения касательно одного метода поиска настоящей величины плоскости, а об остальных методах даются лишь сжатые информации, что в свою очередь, интригует студентов к их изучению. В результате студент, пользуясь рекомендованной дополнительной литературой, будет самостоятельно изучать методы поиска (метод обмера проекции, метод преобразования, метод равной параллели и т.д.).

Проблемное занятие, проблемные задачи и вопросы научат студентов самостоятельно рассуждать, принимать решения, обосновывать свои идеи.

Задание на исследование, как полный цикл учебно познавательной деятельности, студенты выполняют самостоятельно или под контролем преподавателя. В данном случае, подразумевается сбор информации, самостоятельный анализ на основе практического применения новых знаний. Этот метод можно использовать в процессе учёбы и в расчёте часов, рассчитанных на выполнение заданий по «Начертательной геометрии». Метод исследования применяется только тогда, когда степень развития студентов будет адекватной к самостоятельному ведению исследовательской работы.

Во время занятий по начертательной геометрии, с применением методов исследования, вопросы и задания даются обычно на заключительном этапе, когда большинство студентов уже справились с решением проблемы. Этот метод рассчитан на более глубокое усвоение предмета и считается продуктивным методом самооценки и самоконтроля. Студентам с замедленным усвоением, даются задания, соответствующие их знаниям. Обязанности распределяются по индивидуальным способностям студента. Метод исследования можно использовать не только во время проведения новых тем, но и на этапах анализа и закрепления. Главное, на что нужно уделить внимание преподавателю - это правильно оценить используемые

методы и чётко обозначить содержание учебного материала для закрепления.

От обучения можно ожидать хороших результатов, если оно основано на уже знакомом человеку или же на проверенном его опыте вещах. Использование опыта практических занятий и самостоятельная деятельность обеспечат высокую степень запоминания, иначе говоря, путём сравнения с обретенными знаниями, это упрочит новый навык. В итоге, вышеприведённые методы занятий должны объединить воедино: понятие, память, мышление, внимание, представление и логику. Насколько будут сильны у студента потребности и склонности к усвоению материала, настолько эффективнее и будет ожидаемый результат. В свою очередь, современные педагогические технологии и идентичные им формы проведения занятий откроют новые пути к повышению активности студентов в усвоении знаний, навыков и формированию профессионализма [1-7].

Содержание контрольных задач, которые даются студентам во время практических занятий, должны соответствовать учебным вопросам и быть идентичными содержанию сборника заданий. Так, необходимые для полного усвоения раздаточные материалы по каждой отдельной теме, математические и графические методы, а также содержание заданий, предложенные студентам для самостоятельной работы должны соответствовать цели и уровню этих занятий. На этой основе лекционные занятия, по каждой отдельной теме, должны быть подвержены аналогичному анализу и доведены до сведения студентов.

Сегодня, такие моменты учебного процесса, как целенаправленность, деление учёбы на специально обучаемые этапы, диагностическая проверка итогов процесса и другие, дают возможность работы специалистов - педагогов вокруг решения целого ряда проблем по улучшению высшего образования студентов-бакалавров.

Организацию учебного процесса, который основан на передовых педагогических технологиях, необходимо осуществлять в тесной связи с учебными задачами, в их комплексном системном объединении.

Динамика повышения уровня профессиональной подготовки обуславливает развитие творческих умений и качеств личности. В свою очередь творческие умения и качества личности стимулируют профессиональную подготовку студентов. И то и другое протекает успешнее при соблюдении следующих условий: преобладание мотивационно - эмоционального компонента в течение вводно-подготовительного периода обучения за счет интенсивного применения средств и приемов развития мотивации и потребности; целенаправленно организованной самостоятельной работы по развитию интеллектуальных качеств (памяти,

мышления, воображения, учебных и творческих умений) на младших курсах, одновременным развитием собственно профессиональных качеств и творческих умений, формированием личного опыта творческой деятельности, волевых качеств в течение контрольно-заключительного периода обучения. Необходимо в содержание общетехнических предметов и специальной технологии, включать практические задачи творческого характера, элементы конструирования – регулярное проведение олимпиад, по выше указанным дисциплинам, при дифференцированной работе преподавателей со студентами, основанной на учете уровней сформированности у них умений, применении способов корректирования студентов, у которых не наблюдается продвижения в их развитии.

Литература

1. *Vygotsky L.S. Psychology. Publishing Spb.: Pritin, "Peter", 2000.- 381 p.*
2. *Veraksa N.E. Model of positional education of students // Questions of psychology. Moscow, № 3, 2011.- P.122-129*
3. *Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие. – М.: Народное образование, 2009. – 256 с.*
4. *Начертательная геометрия и инженерная графика: Учебник /Б.А. Наби.-Изд. 2-е доп. –Алматы: Бастау, 2011. – 273 с.*
5. *Сагымбаев Ә.Ә. Инженерлік графика, Оқу-әдістемелік құрал, Ақтөбе, 2012. - 152 с.*
6. *Бобрышов С.В., Смагина М.В. Методы активизации процесса обучения, Учебное пособие, Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2010.-256 с.*
7. *Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. СПб.: Речь, 2001.*
8. *Григорян В.Г. Роль преподавателя в организации самостоятельной работы студентов / В.Г. Григорян // Высшее образование в России. – 2009. – №11. – С. 108-114.*
9. *Самостоятельная работа студентов: метод. указания / сост.: А.С. Зенкин, В.М. Кирдяев. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та. – 2009. – 35 с. (с.8-11)*
10. *Шогенова, Ф.А. Развитие системы исследовательской деятельности студентов в новых социальных условиях / Ф.А. Шогенова // Педагогика. – 2010. – № 9. – С.85.*

Akeshova Madina Murzakhanovna

PhD, senior teacher A.Yassawi International Kazakh-Turkish University; E-mail:madina_shakh@mail.ru

Abduraimova Mamura Akhmetzhanovna

Master student .Yassawi International Kazakh-Turkish University, E-mail:abduraimovam479@gmail.com

EFFECTIVENESS OF USING CASE STUDY AND CRITICAL THINKING TECHNOLOGIES ON FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE

Резюме. В данной статье рассматриваются способы использования метода кейс - стади и технологии критического мышления в формировании коммуникативной компетенции. Формирование коммуникативной компетентности является одной из главных целей обучения английскому языку. Как известно среди четырех основных навыков обучения говорения и слушание являются наиболее трудными для изучающих английский язык. Для обучаемых очень трудно общаться с другими на английском языке в реальной жизни и социальных ситуациях.

Целью данной работы является выяснить, наиболее эффективные пути формирования коммуникативной компетенции на основе метода кейс – стади и технологии критического мышления в процессе обучения английскому языку. Кейс - стади является наиболее эффективным в общении с использованием конкретных, реальных - жизненных ситуаций или воображаемой истории. С начала 2000-х годов, метод кейс-стади широко используется в практике преподавания. Технология критического мышления улучшает способность самостоятельно мыслить, анализируя ситуацию, чтобы найти правильное решение. Использование технологии критического мышления в обучении английскому языку способствует формированию коммуникативной компетенции обучаемых на основе реальных или воображаемых ситуаций.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, кейс - стади, критическое мышление, общение, творчество, информационно-коммуникационные технологии.

Түйін. Бұл мақалада коммуникативті құзыреттілікті дамыту барысында кейс -стади және сын тұрғысынан ойлау технологиясын пайдалану әдісі қарастырылады. Студенттің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту ағылшын тілін оқытудың мақсаты болып табылады. Бірақ негізгі төрт дағды ішінде, сөйлеу және тыңдау дағдысын қалыптастыру әдетте ағылшын тілін үйренушілерге қиын болып табылады. Студенттер үшін нақты өмірлік және әлеуметтік жағдайларда ағылшын тілінде басқалармен қарым-қатынасқа түсу қиын болып табылады.

Бұл жұмыстың мақсаты ағылшын тілі сабақтарда кейс - стади және сын ойлау технологиялары арқылы оқушының коммуникативтік құзыреттілік жетілдірудіге бағытталған. Кейс - стади әдісі нақты өмірлік жағдайларды немесе ойдан құралған әңгімелерді пайдалана отырып коммуникативтік дағдыларын кеңейту үшін қолданылады. 2000 жылдардың басынан бері кейс – стади әдісі оқыту тәжірибесінде кеңінен қолданылады. Сын тұрғысынан ойлау өз бетінше ойлауға қабілеті мен дұрыс шешім табу мен талдау қабілетін жақсартады. Ағылшын тілі сабақтарында сын тұрғысынан ойлау технологиясын пайдалану студенттерге өз ойларын, шешімдерін білдіру үшін, берілген жағдаятқа фактілер таңдау және оларды ағылшын тілінде жеткізуге көмектеседі.

Кілт сөздер: коммуникативтік құзыреттілік, кейс - стади, сын тұрғысынан ойлау, қарым-қатынас, шығармашылық, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар.

Summary In this work defined way of using case study and critical thinking technologies on development of communicative competence. The formation and development of student's communicative competence is the purpose of English teaching. But in the four basic skills, speaking is usually the poorest for English learners. Students find it hard to communicate with other in English in real life and social situations. This work aims to find out the improvement of student's communicative competence through case study and critical thinking technologies in the English language classrooms.

Case study method is good for expanding communication skills using specific real – life situations or imagined stories. Since the beginning of the 2000s, cases are widely used in the practice of teaching. Critical thinking improves the ability to think independently and analyzing situation to find correct solution. Using critical thinking technologies in English language classrooms will help students to express their ideas, decisions, selecting facts for situation and conducting them in target language.

Key words: communicative competence, case study, critical thinking, communication, creativity, ICT (information and communication technology)

Today we have miscellaneous approaches, techniques and methods in teaching and learning foreign language. In our work we are going to define effectiveness of using case study and critical thinking technologies on formation of communicative competence in teaching English. One of the progressive way of teaching English as a foreign language is a Case study method. The Case Study Method is a method of learning that is based on active participation, cooperation, and democratic discussion of a practical situation presented in the form of a fiction story or an actual case. Social abilities have significant role in relations with other people as with members of a society. That is why it is important to develop communicative competence starting from the youngest age at primary school. Teachers should not neglect the social aspect in language learning, too. Teachers are trying to find new ideas, materials and methods how to develop communicative skills, however, they most often tend to use traditional methods.

The problem is that traditional methods do not provide sufficient opportunities to develop the communicative competence of speaking. Learners train their communicative competence skills, but not to a sufficient degree, as they begin competing and do not try to reach individual and common goals.

Communicative competence, and particularly speaking skills, could be best developed through the case study method. Nowadays teachers have a great opportunity to teach, train learners in nontraditional ways. Using suitable techniques such as ICT (information and communication technology) and dramatization (drama) we improve development of communicative competence. With the case study, we intended to show that learning a language is not only a process of learning grammar, but also a social one. Arts and creative activities can be showed as study subjects in social-educational sciences. Modern program of education is based to the development of pupil's and student's competences. The content of its development does not consume subjects, but helps teacher to better understand that the goal of the educational process is a child with developed personal competences, but not a subject that should be taught by a teacher and learned by a pupil. New possibility of linkage between drama, language learning skills, and information communication technologies skills were an area of our interest. The students can learn more effectively, if they are actively involved in the learning process.

While both the facilitator and the student start with the same information, their roles are different. It is highly significant that the case studies should be well prepared in prosperity so that each learner knows what his role is. It is not ample just to present the case study to the learner and expect that they will comprehend how to deal with it. This is the mistake made by many teachers and lecturers unaware with the case study method. We can distinguish 3 stages of case study

method shown in figure1.

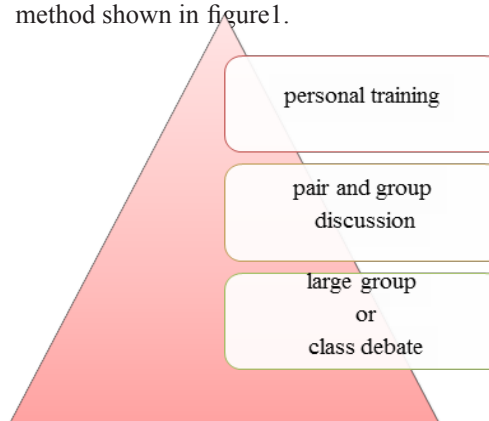

Figure 1 Stages of the case study method

The case study approach is one of the ways to effect active learning strategies in schools, colleges and in universities. There is quantity of descriptions for a expression “case study”. Fry describes case studies as multiple examples which give a comprehension the context of a problem as well as exemplify the main gist. He defines case studies as student-centered activities based on themes that demonstrate theoretical concepts in a concerned setting. That definition of a case study grasps a variety of different teaching patterns they use, arranging from short individual case studies to longer group-based activities. Educational research has shown case studies to be beneficial pedagogical tools[1, 402].

Major scholars outline the advantages of applying case studies as an interactive learning strategy, shifting the significance from teacher centered to more student-centered activities. Case studies have also been connected with rising student motivation and interest in a subject.

According to Giedre Strakšienė's point of view, case studies are beneficial, because they:

- enable to demonstrate theoretical conceptions in use, thus embracing the gap between theory and practice;
- stimulate lively and dynamic learning;
- ensure an capacity to develop key skills, such as communication, working in groups, and problem solving.

The case method is based on a learning principle that states: students learn best when they teach themselves through their own endeavor. One can increase greater comprehension and enhance skills in assessment when one works in a virtue of problem a problem, but not just passively listens to a lecture. Thus, learning will be more productive, if someone “uses” a theory in practice.

Case studies can support students in learning to: practice theories in real life situations; settle real problems. Similar to real situations, cases center around

an array of partially-ordered, doubtful, seemingly inconsistent and insufficiently structured facts, ideas, opinions, conclusions and lack of information, data, and occasions out of which someone has to give command by selecting which bits to use and which to overlook. In real life, others will not do this for us. The same way, in real life situations, it is unthinkable that any two people would collect the data or make closings equally. Someone will have to work in the course of the limitations appropriate in facts and come up with internally successive interpretations. Experiencing such process of learning can be disappointing and confusing, but it is also practical and realistic [2, 281–294].

There are miscellaneous definitions and understandings of the case study. According to P. Daly, case study method is also actual at developing real world, professional skills. Working on case studies demands good organizational and time management skills. Case method enlarges student's capability in written and verbal communication, as well as cooperation and group work. "Case studies impact learners into real-life situations," training them in managerial skills such as "arranging and organizing a meeting, make arrangements, giving an idea and a performance, etc" [3, 74].

In order to be successful in class while using case study method, teacher can train students to the task who are unfamiliar with case studies. It will be successful class activities and will have good results. Students need to know definitely what is expected of them in order to be successful in class. Pyatt gave quantity of tips to escape causes of student's frustrations:

1. Firstly, begin with a simple case
2. Discuss the aims and suggested approaches for doing a case destination
3. If cases are done in a group, perform learners to resources for group movements
4. Give enough class time for learners to be found with their groups
5. Create debate etiquette instructions
6. Organize time sufficiently to introduce the narrative and set the case facts
7. Convince learners that "messiness" is ordinary for this type of assignment
8. Make sure you give learners a chance to grant their reactions and responsiveness [4, 254].

In our opinion Case study method is one of the effective ways of forming students' communicative competence in teaching English. It provides opportunities for realistic learning situations, students can freely express their ideas, opinions and inferences by solving problems. Case Study promotes various practical skills development. It can be described as creative problem solving, case study provides an ability to express and making a decision.

A quantity of scholars such as Canale, Swain, Rivers, Savignon and Wells urge that, only through

active interaction with the teacher or other learners in the target language within meaningful contexts, can learners acquire communicative competence, and therefore be able to use the language spontaneously and communicatively.

The advance of critical thinking into the FLT classrooms is of high importance for several reasons. Firstly, if language learners can take responsibility for their own thinking, they can control and estimate their individual ways of learning more successfully. Second, critical thinking extends the learning experience of the learners and makes the language more meaningful for them. Thirdly, critical thinking has a supreme degree of interrelation with the learners' achievements. Different studies have confirmed the role of critical thinking in improving ESL writing ability; language proficiency; and oral communication ability [5, 21–38].

Our suggestion Critical thinking is one of the useful and necessary tools to develop communicative competence in learning foreign language.

Robert Ennis highlights the orientation towards action of critical thinking in its most famous definition: 'Critical thinking is reasonable, reflective thinking that is focused on deciding what to believe or do'

Critical thinking implies several skills:

- identifying the elements in a reasoned case, especially reasons and conclusions;
- identifying and evaluating assumptions;
- clarifying and interpreting expressions and ideas;
- judging the acceptability, especially the credibility, of claims;
- evaluating arguments of different kinds;
- analyzing, evaluating and producing explanations;
- analyzing, evaluating and making decisions;
- drawing inferences;
- producing arguments.

Critical thinking applied in school and in language learning may take two directions. On the one hand, it means to bring into the classroom, for students study and discussion, situations and texts where domination and power strategies can be observed; on the other hand, it means to think of solutions and alternative situations to those of unbalanced power and domination. In that sense, it would be wise to talk about a disposition towards critical thinking, which means being open-minded, analytical, systematic, inquisitive, judicious, truth seeking and confident in reasoning [6, 23].

In language teaching, critical thinking and those skills associated to it can be

developed in relation to the communicative action of argumentation. Trujillo Sáez's proposal could be defined as follows: argumentation and argumentative discourse allow language teaching to aspire to two objectives, the development of communicative and discourse competence and of intercultural competence.

Two basic elements of communication and interculturality are present in argumentative discourse, namely the cognitive effort of creating arguments

which pretend to modify the cognitive environment of our interlocutor and the attitude on the part of communicators to accept diverse thinking and the possibility of being convinced or persuaded by those arguments[7, 120].

In accordance with the main purpose of learning a foreign language – formation of communicative competence, i.e the ability and willingness to carry out interpersonal and intercultural communication is a problem training listening skills. The process of communication is not possible, if participants don't have abilities and skills of perception sounds and analyzing sounding material and auditory memory is not developed, there is no interest in acquiring new information. That is why the problem of learning foreign speech understanding as one of the types of speech activity is always in the focus of research and teaching is relevant in light of the formation of the communicative competence of students[8,208].

Talking about communicative competence and its development, the emphasis is placed on communication and creativity. That is due to the impact of the human communicative action during life: the readiness to communicate, which means an ability to express one's own thoughts, feelings, opinion, and emotions in different situations, to transmit information in a precise way, to have an ability to create various types of texts, to be polite and follow cultural standards. We define communicative competence as a complex psychological, pedagogical, social and physiological process that allows a person to interact, to send and receive information (in all oral, written, gesture and mime forms) and to become a full member of the knowledge society.

Communicative competence:

- is the ability to get what you are seeking from others in a manner that maintains the relationship on terms that are acceptable to all parties.
- does not mean behaving the same way in all settings and with all people; competence varies from one situation to another;
- is a common of individual abilities, knowledge and experience that conditions self-confidence and correct orientation when communicating with each other.

Communicative language tasks require critical thinking. We can teach languages without giving any thought to including elements of critical thinking. For example, rote learning with its 'listen-and-repeat' patterns requires no critical thinking and at beginner levels the focus can only be on acquiring a basic vocabulary on which to build. However, as soon as students enter in any task using the target language which contains elements such as personalisation, investigation and problem solving then they must think

critically. In modern language methodology these kinds of communicative task are commonplace because they engage the student in authentic communication.

Success in such tasks – as in life - requires effective use of language along with some measure of critical thinking. Many language-learning students will probably aim to continue their studies at university and this could include learning in the English language. Critical Thinking is a key study skill at university level.

Summing up we propose case study method and critical thinking as an effective way to develop communicative and discourse competence, the reason of it, that in critical thinking learner work with texts or with given situation, as used to be they firstly share with their opinion then defend it, try to find solution for given situation, learners become open minded. Critical thinking in learning language suitable to upper intermediate and advanced level of students. In order to express his ideas and defend his solutions student should have a rich word stock in target language, in our case, it is English language.

References:

1. Fry, H., Ketteridge, S., Marshall, S. *A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education*. Kogan Page, Glasgow. 1999. -p.402.
2. Giedre STRAKŠIENE., Dalia BAZIUKAITĖ. *Integration of ICT, Drama, and Language for Development of Children's Communicative Competence: Case Study in a Primary School*. // *Informatics in Education*, Vilnius. 2009. Vol. 8, No. 2, -pp.281–294.
3. Daly, P. *Methodology for using case studies in the business English language classroom*. // *Internet TESL Journal*. №8(11). 2002. -p74.
4. Pyatt, E.J. *Using Cases in Teaching*. *Teaching and Learning with Technology*, Penn State University. 2006. -p.254.
5. Kusaka, L. L., & Robertson, M. *Beyond Language: Creating Opportunities for Authentic Communication and Critical Thinking*. 14, 2005. -p.21-38.
6. Ennis, R. H. "Critical thinking: A streamlined conception". // *Teaching Philosophy*, №14 (1), 1991. -p.23.
7. Trujillo Sáez, F. "Towards interculturality through language teaching: argumentative discourse". // *Cauce. Revista de Filología y su Didáctica*, №25, 2002b. -p.120.
8. Н.Б. Абдираманова, Ш.И. Нургожина., *Формирование коммуникативной компетенции студентов на основе развития навыков аудирования в обучении иностранному языку*. // *Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Филология ғылымдары» сериясы*, № 3 (53), 2015 ж. - с. 208.

Албытова Назымгүл Пышақбайқызы

п.ғ.к., Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры м.а., nalbytova@mail.ru

Жолдасқалиева Аягөз Жолдасқалиқызы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 6M012300 - Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 2-курс магистранты, zholdaskalieva@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІ КӘСІБИ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ ВОЛОНТЕРЛІК ҚЫЗМЕТ

Түйін. Мақала мамандарды заманауи талаптарға сәйкес сапалы дайындау мәселесіне арналған. Осы орайда автор жоғары оқу орындарында студенттерді кәсіби әлеуметтендіру қажеттігіне тоқталып, педагогикалық мамандықтарға дайындауда студенттерді волонтерлік қызметке тарту және оны іске асыру үшін әдістемелік көмекші құрал дайындауды ұсынады.

Резюме. Статья о подготовке высококачественных специалистов в соответствии с современными требованиями. В связи с этим, автор подчеркивает необходимость профессиональной социализации студентов в высших учебных заведениях, а также предлагает разработать методическое пособие для привлечения студентов к волонтерской работе и реализации его во время подготовки к педагогической специальности.

Summary. An article on the preparation of high-quality professionals, in accordance with modern requirements. In this regard, the author emphasizes the need of professional socialization of students in higher educational institutions, and proposes to develop a manual for attracting students to volunteer work and implementing it in preparation for the pedagogical specialty.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі: ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау», - деп атап көрсетілген [1].

Сапалы маман дайындау білім алушыларды кәсіби білімді меңгеру, еңбек жағдайында қарым-қатынаста болу, ғылыми әдебиеттермен жұмыс жасау, кәсіптік міндеттерді тиімді шешу біліктерімен қаруландыру мәселелерін шешу болып табылады.

Сапалы маман дайындау мәселесі көптеген ғалымдардың зерттеу нысаны болған. Мысалы, әлеуметтанушылар сапалы маман дайындауды тұлға қалыптастыру, әрекет теориясы тұрғысынан қарастырса, Т.Тәжібаев, М.Мұқанов, Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Бердібаева және т.б. этнопсихологиялық теориялар негізінде тұлғаның іс-әрекетке дайындығын, оның ұлттық психологиялық қасиеттері мен ерекшеліктерін дамыту тұрғысынан қарасты-

рып, жеке тұлғаның жан-жақты дамыту қажеттілігін атап көрсетеді [2].

Педагогикада жоғары оқу орынында студентті белгілі бір әрекетке «дайын» етіп шығару мәселесіне арнайы зерттеулер жүргізген Г.К.Нұрғалиева өз еңбектерінде жоғары білім беруді дамытудағы маңызды мәселелердің бірі ретінде заманауи мамандарды дайындау сапасын арттыру мәселесін көтереді. Ғалым «дайындау сапасы» ұғымының мағынасы «білім беру сапасы» ұғымымен салыстырғанда тар болып келетіндігіне және мамандарды сапалы дайындау мына төмендегі мәселелерді көздейтіндігіне тоқталады:

- білім алушыларды берілетін білімнің пәндік саласына терең бойлату, оларға танымның зерттеу саласына «ену» тәсілдерін меңгерту;

- беймәлім дүниелерді тануға ішкі қажеттіліктерін және үдемелі қызығушылықтарын қалыптастыру;

- білім алушылардың таңдалған мамандықтың шығармашылық сипатына деген мотивациясын зерттеу;

- білім алушылардың өз бетімен жұмыс жасау біліктері мен дағдыларын қалыптастырушы стимулдарды анықтау;

- мамандарды кәсіби даярлау сапасына ықпал етуші факторларды бөліп көрсету [3]. Бұл өз кезегінде білім беру саласында түбегейлі өзгерістер жасаудың алғышарты деп атауымызға негіз болады. Өйткені, әлемдік бәсекелестікке енуге байланысты білім саласында жүріп жатқан өзгерістер осының айғағы. Мұның өзі білім беру ұйымдарында сапалы біліммен қаруландыруға, өндірісті құзыретті мамандармен қамтамасыз етуге бағыттау болып табылады. Сондықтан бүгінгі таңда мамандарды сапалы дайындауда студенттердің кәсіби әлеуметтенуін жан-жақты зерттеу және тәжірибеге енгізудің жолдарын айқындау өзекті мәселе болып отыр.

Кәсіби әлеуметтену ұғымын индивидтің арнаулы білімді, әлеуметтік және кәсіби дағдыларды, кәсіби нормаларды, құндылықтарды, кәсіби мәдениетті меңгерудегі көп факторлы және көп деңгейлі үдерісі деп түсіндіруге болады.

М.В.Мигачева кәсіби әлеуметтену студенттің бейімделушілік-интегративті сипаттамаларының қалыптасуы, яғни жеке тұлғаның өмір барысында еңбек қатынастары саласындағы көлденең және тік ұтқырлық (мобильділік) әлеуетін құруы деген анықтама беріп, студенттердің кәсіби әлеуметте-

нуінде тұлғаның жеке қасиеттерінің дамуына ерекше мән берген [4].

А.С.Амировның пайымдауынша кәсіби әлеуметтену – студенттің кәсіби ортаға енуі мен кәсіби тәжірибені игеруі, Э.Ф.Зеер кәсіби әлеуметтенуді болашақ мамандарға қажетті құзыреттілікті игеруге, өмірдегі қиын әлеуметтік және кәсіби өзгерістерге бейімделуге мүмкіндік беретін күрделі, интегративті үдеріс деп қарастырады.

Ресей зерттеушісі Н.А.Перинскаяның пікірі бойынша, кәсіби әлеуметтену бір жағынан, студенттің кәсіби ортаға ену, кәсіби тәжірибелерді игеру, кәсіби қоғамдастық стандарттар мен құндылықтарды ұғынуы, екінші жағынан, жинақталған кәсіби тәжірибені белсенді жүзеге асыруы деп тұжырымдайды.

«Студент – кәсіби әлеуметтенудің белсенді субъектісі» деген ой-тұжырым жасаған американдық Ч.Х.Кули, У.И.Томас және Дж.Г.Мид сынды әлеуметтанушылардың пікірлерінше әлеуметтік көріністер мен үрдістер – студенттің іс-әрекетінің жиынтығы және олардың өзара қарым-қатынасының, байланыстарының жемісі [4]. Демек, студент қоғамның объектісі ғана емес, онда болып жатқан әр түрлі құбылыстар мен өзгерістерге араласатын және қайта құруға белсенділік танытатын субъектісі де болып есептеледі.

А.Кочетов кәсіби әлеуметтендіруді жан-жақты зерттей келе, студенттердің кәсіби әлеуметтенуінің қарқынды жүзеге асуына бағытталған негізгі факторларды атап көрсетті:

1. Қоғамның студентке мақсатты әсер етуі, яғни тәрбиелеу;
 2. Әлеуметтік орта - студенттің нақты өмір сүретін, тәрбиеленетін және қалыптасатын ортасы;
 3. Студенттің өз белсенділігі: дербестігі, білім алуға құлшынысы, меңгеруі, түсінуі;
 4. Әртүрлі көзқарастарды салыстыру және сыни бағалай алу қабілеті;
 5. Практикалық қызметке белсенді қатысуы [5].
- Сондықтан, студенттерді кәсіби әлеуметтендіруде әсер ететін факторлар тұтастығын маман дайындау үрдісінде басшылыққа алу қажет.

Олай болса, кәсіби әлеуметтену студент пен қоғамның тұрақты, өзара қарым-қатынасы арқылы жүзеге асады. Бұл студенттің материалдық және рухани мәдениеті, қоғамдық және жеке қатынастарды игеру арқылы жүретін үздіксіз қалыптасу және даму үдерісі деп қарастыруға толық негіз бар. Осыдан, кәсіби әлеуметтену бұл - қоғамның студентке мақсатты әсер етуі арқылы, кәсіби нормаларды, ережелерді, функцияларды, құндылықтарды, әлеуметтік тәжірибелерді игеруі іске асатын үздіксіз үдеріс деп тұжырымдаймыз.

Студенттердің кәсіби әлеуметтенуінде тәжірибе оқу үдерісінің ажырамас бөлігі ретінде ерекше орын алады. Тәжірибе оқудың барлық жылдарында студенттердің теориялық дайындығын тәжіри-

белік жұмыстармен жүйелі түрде байланыстыруға жағдай жасайды. Білім алушылар тәжірибеден өту барысында кәсіби дайындықтарға қойылатын мақсат пен міндеттердің іске асырылуын, өздері таңдалып алған мамандықтары бойынша кәсіби дағдыларын, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға мүмкіндік алады.

Жоғарғы кәсіби білім беру жүйесінің қызмет етуінің қазіргі парадигмасына сай оның нәтижесі маманның кәсіби құзыреттілік жиынтығы болып табылуы. Көптеген зерттеушілердің (Э.Ф.Зеер, И.А.Зимняя, В.В.Краевский, А.К.Маркова, Л.А.Петровская, М.Н.Скаткин және т.б.) болжамы бойынша кез-келген саладағы мамандарды дайындау заманауи концептуалды негізде жүзеге асыруды талап етеді [6].

Шет елдік тәжірибеде мамандарды дайындауда волонтерлік қызмет түрлері кең өріс алған.

Волонтерлік қызмет латын тілінен аударғанда «voluntarius» - «ерікті» деген мағынаны білдіреді. Олар ақысыз, ерікті қоғамдық жұмыс атқаратын тұлғалар.

А.В.Воронцов: «волонтерлік қызмет – ерікті орындауға негізделген, өмірлік қиын жағдайға тап болған тұлғаларға өтеусіз әлеуметтік көмек беру деп, волонтерлік қызметтің келесі түрлерін көрсетеді:

1. Волонтерлер-менеджерлер. Олар қоғамдық жұмыстарға, волонтерлер қатарына қабылдауға, директорлар кеңесінің жұмысына, жиналыстар ұйымдастыруға және өткізуге көмектесе алады.

2. Волонтерлер-көмекшілер. Бұл волонтерлер жеке бір адамға тұрақты түрде бекітілмейді. Көмекті қажет ететін адамға белгілі уақыт аралығында көмектеседі. Олар көбінесе, аптасына бір рет жұмысқа келіп, тіркеуші, хатшы, телефон операторы, тазалаушы, күзетші функцияларын атқара алады.

3. Волонтерлер-тікелей көмекшілер. Олар «клиент-волонтер» принципі бойынша, яғни бір адамға көмек керек кезде ғана және басқа адамдардың қатысуынсыз қызмет көрсетеді.

О.И. Холина «волонтерлік қызметті заманауи жастар субмәдениеті көріністерінің біріне жатқызуға болады», - деп, волонтерлік қызметтің төрт түрін бөліп көрсетеді:

- 1) Кәсіби волонтерлік қызмет – бұл қызмет таңдаған мамандық бойынша тәжірибе жинақтауға бағытталған;

- 2) Қоғамдық волонтерлік қызмет – барлығына таныс қоғамдық пайдалы жұмыс: аумақты тазарту, ағаш отырғызу және т.б.;

- 3) Виртуалды волонтерлік қызмет – үй жағдайында тегін желілік қызмет;

- 4) Отбасылық волонтерлік қызмет – бір уақытта отбасының бірнеше мүшелерінің (ересектер, балалар) қызмет көрсетуі. Сонымен қатар, ғалым волонтерлік қызметтің субъектісі – еріктілер, объектісі – табиғат, қоғам, адамдар деп анықтайды [7].

В.Хромовтың тұжырымдауы бойынша, волонтерлер қызығушылығы жоғары, ешқашан зерігуді білмейтін тұлғалар. Ал, Н.В.Черепанова волонтерлік - бұл студент - жастардың әлеуметтік ортаға өзін танытатын өзін-өзі дамыту алаңы деп санайды [8].

Студенттерді кәсіби әлеуметтендіру бағытында анықтаған ғылыми және тәжірибелік жұмыстар бізге волонтерлік қызмет туралы ой-қорытындылар жасауға негіз болды. Педагогикалық мамандықтардағы студенттерді кәсіби әлеуметтендіруде волонтерлік қызмет атқару – бұл басқа тұлғаларға жоғары білікті педагогикалық, әлеуметтік және басқа да қайтарымсыз көмек көрсету, болашақ педагогтың интегративті дайындығы. Студенттік кезеңде қалыптасқан ақысыз көмек көрсету, кез-келген әрекеттерді координациялау, кенеттен болған жағдаяттарда өз бетімен ерікті де риясыз ықпал ету, іс-шаралар ұйымдастыру т.б. болашақ маманның гуманды-педагогикалық санасының, мінез-құлық нормаларының дамып және мамандығына сәйкес стереотиптердің қалыптасуына, оларды шыңдауға, бекітуге дайындайды.

Алайда, жоғары оқу орындарында мақсатты түрде студентті кәсіби әлеуметтендіруге бағытталған волонтерлік қызмет өз жұмысын тұрақты жүргізуі керек. Бұл орайда, волонтерлік қызметті ұйымдастырудың теориялық-әдістемелік мәселелерін жинақтап, волонтер - студентке, волонтерлік қызметке жауапты тұлғаларға, мектеп басшылары мен мұғалімдеріне арналған әдістемелік көмекші құрал дайындау қажеттігі туындайды. Әдістемелік көмекші құралда волонтерлік қызмет кезеңдерін, жұмыс мазмұнын, ұйымдастыру формаларын және бақылау формаларын нақты белгілеу студенттерді кәсіби әлеуметтендірудегі волонтерлік қызметтің нәтижелілігінің кепілі болмақ.

Әдебиеттер:

1. Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы, 3 тарау, 11 бап

2.Тәжібаев Т.Т. Қазақстанда халыққа білім берудің және педагогикалық ойлардың тарихы: научное издание. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. –377б.

3.Нурғалиева Г.К. Педагогические технологии информатизации образования. – Алматы: Алем, 2002. – С. 269.

4.Перинская Н.А. Социально идентичность как результат профессиональной социализации / Н.А. Перинская // Социологический сборник. Вып. 4 / Ин-т молодежи. – М.: Социум, 1998. – С. 36-37.

5. Студеникина Е.С. Профессиональная социализация студентов в вузе: условия и процессы реализации функции: автореф. дис. ... канд. социол. наук. / Е.С. Студеникина. – Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2007. – 21 с.

6. Конвисарева Л.П. Волонтерское движение как фактор развития социальной активности молодежи: автореф. ... канд. пед. наук / Конвисарева Л.П.; Костром. гос. ун-т им. Н.А. Некрасова. – Кострома, 2006. – 24 с.

7.Вязовова Н.В., Смолярчук И.В. Профессиональное психологическое волонтерство как условие подготовки будущего специалиста к социально значимой деятельности в регионе // Гаудеамус. 2007. №2 (12). С. 95-102

8.Креценко А.В. Корпоративное и социальное волонтерство. Опыт брендов и мнения экспертов. – 2017, - 57-58 с.

Албытова Назымгүл Пышақбайқызы

п.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры м.а., nalbytova@mail.ru

Сламбекова Толқын Сламқұловна

п.ғ.к., Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры м.а., tolkyn_1969@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІК МАМАН ДАЯРЛАУ САПАСЫН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Түйін. Мақалада білім беру жүйесін модернизациялаудағы басты бағыт ретінде күрделі экономикалық, мәдени мәселелерді шешуге бағытталған білім беру аясындағы түрлі институттарды ашық әлеуметтік серіктестік негізде қайта құру қарастырылады. Осындай жағдайда әлеуметтік серіктестік жұмыс берушілерді, жұмыспен қамту орталықтарын, оқу орындарын, білім беру басқармаларын жұмыс беруші мен еңбек нарығы талаптарына сәйкес біріктіреді. Автор әлеуметтік серіктестіктің бір формасы ретінде №48 мектеп базасында 5B012300-«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы мысалында ашылған кафедра филиалын ұсынады.

Резюме. В качестве приоритета в модернизации системы образования в статье рассматривается преобразование образовательных институтов на основе социального партнерства, направленных на решение сложных экономических и культурных вопросов. В этих условиях социальное партнерство объединяет работодателей, центры занятости, образовательные учреждения, отделов образования в соответствии с требованиями работодателя и рынка труда. Автор предлагает пример открытия филиала кафедры по специальности 5B012300-«Социальная педагогика и самопознание» на базе школы №48 как одну из форм социального партнерства.

Summary. As a priority in the modernization of education system in the article discusses the transformation of educational institutions on the basis of social partnership to address complex economic and cultural issues. Under these conditions, social partnership brings together employers, job centers, educational institutions, education departments in accordance with the requirements of the employer and the labor market. The author offers an example of opening a branch of the department, specialty 5B012300- "Social pedagogy and self-knowledge" on the basis of school №48 as a form of social partnership.

2017 жылғы 31 қаңтарда Қазақстан Республикасы президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп аталатын Жолдауын жариялағаны мәлім. Елбасы жаһандық бәсекелестіктің өсуі мен әлемдегі тұрақсыздық жағдайында Елдің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамта-

масыз ететін экономикалық өсімнің жаңа моделін құру мақсатында Үшінші жаңғырту жөнінде нақты міндеттер қойып берді. Қазақстанның жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшуі, «Қазақстан-2030» стратегиясының қабылдануы мен жаңа елорда – Астананың салынуы еліміздің алғашқы жаңғыру белесі болса, Үшінші жаңғыру – «Болашаққа, «Қазақстан-2050» стратегиясы мақсаттарына бастайтын сенімді көпір болмақ. Ол Ұлт жоспары – «100 нақты қадам» базасында өткізіледі» [1].

Жолдаудың бес негізгі басымдығын экономиканың жеделдетілген технологиялық жаңғыртылуы бастап тұрса, төртінші басымдығы осы мақсаттарды жүзеге асыруда негізгі рөл атқаратын адами капитал сапасын жақсартуға бағытталған. Онда: «Ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет ... Кәсіптік білім беру жүйесінде, мен айтқандай, экономикадағы жаңа өндірістер үшін мамандар дайындауға ден қою керек. Ол үшін кәсіптік стандарттар еңбек нарығының талаптарына және ең үздік әлемдік оқу-өндірістік тәжірибелерге сәйкес жаңартылуы қажет. Сонымен қатар, жоғары білім беру жүйесі сапасына ерекше назар аударылады» -деп көрсетілген [1]. Олай болса, жоғары оқу орындарында студенттерді еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, табанды түрде қарсы тұра алатын маман етіп даярлау тетіктерін ізде-тіру көкейкесті мәселе болмақ.

Осындай мәселелердің шешімін іздестіру өз кезегінде білім беру мекемелері мен жұмыспен қамту орталықтары, сонымен қатар, түрлі формадағы жұмыс берушілердің бірлескен қызметінің болуын талап етеді.

Еліміздің жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды кәсіби даярлау дәрежесін заманауи талаптарға сәйкес арттыру мәселесі Н.Д.Хмель, Т.С.Сабыров, Б.К.Момынбаев, А.Е.Абылқасымова, Г.Ж.Меңлібекова, А.Б.Абибулаева, Ж.Е.Абдыхалықова, Б.Т.Кенжебеков, С.Т.Каргин, Г.Қ.Нұрғалиева, Қ.Қ.Шалғынбаева, Р.К.Төлеубекова, П.Б.Сейтқазы, Т.С.Сламбекова, Ш.Ибрагимқызы және т.б. еңбектерінде өз жалғасын тауып келеді [3;4;5].

Әлемдік тәжірибеде мамандар даярлау сапасын арттыру мақсатына жетудің бір жолы әлеуметтік серіктестік болып саналады. Әлеуметтік серіктестіктің өзіне тән біршама тарихы қалыптасты дегуге тұрарлық. Мәселен, халықаралық тәжірибеде Германия, Швеция, Франция сияқты мемлекеттерде кәсіби оқу орындары мен бизнес әлемінде әлеуметтік серіктестікті дамытуға деген құлшыныс қалыптасқан. Әлеуметтік серіктестік Францияда ұжымдық келісімшарт және үкіметпен тиісті заңдар, құқықтық құжаттар сәйкестігінде тәртіпке келтіру тәжірибесі орныққан болса, Германияда ол дуальды білім беру жүйесіндегі өндіріс пен кәсіби білім беруде тікелей қарым-қатынасқа түсетін ең басты элемент болып табылады; кәсіби білім беру мекемелерінің білім беру бағдарламаларын дайындау мен іске асыру жоспарын құруға өндіріс орындарының өкілдері тең дәрежеде қатысады. Ал, әлеуметтік серіктестіктің Шведтік моделі жоғары дәрежедегі мемлекеттік реттеушілікпен ерекшеленеді; жергілікті тұрғындар, өндіріс, кәсіподақ, оқу орындарының басшылары, билік орындарының қызметкерлері еңбек нарығында кәсіпорындарға мамандарды жаппай қайта даярлау үшін көмек көрсету мақсатында комитеттер құрады [6].

Әлеуметтік серіктестік мәселесінің теориясы мен практикасын Н.В.Тюкалова, А.Т.Глазунов, А.В.Лисьев, И.П.Борисова, Р.И.Исаев, К.А.Чугаев, О.А.Врублевская, Н.В.Олухов, П.Бурдые, Л.Г.Гуслякова, Е.Г.Калинкина, Н.З.Камалиев, А.В.Корсунов, Л.А.Луговская, И.М.Реморенко және де басқа ғалымдар зерттеді [7;8;9].

Білім берудегі әлеуметтік серіктестік ғылыми-педагогикалық басылымдарда М.В.Оборин, А.А.Костин, О.Н.Олейникова, И.П.Смирнов, Ф.Ф.Харисов және т.б. авторлығымен жарияланды. Ал, білім беру сапасын арттыру бағытындағы зерттеулерде маман даярлау сапасын жетілдіру идеясы ретінде Н.А.Селезнева, В.И.Байденко, Н.Н.Булынский, М.Б.Гузайров, И.А.Ивлиева, А.А.Макаров, Ю.К.Чернова, А.Н.Ярыгин, Н.А.Кулемин және т.б. диссертациялық жұмыстарында қарастырылып келеді [7;8;10].

Қазақстан Республикасында Е.Н.Нұрғалиева, Н.С.Сабилянова, С.А.Димитрова, А.Рахимова, Б.З.Отарбаева, Г.С.Сапарғалиева, А.И.Сыздықова және т.б. еңбектерінде қазіргі кезеңдегі әлеуметтік серіктестіктің қалыптасуы, Қазақстан аймақтарындағы әлеуметтік серіктестіктің даму мәселелері, халықаралық еңбек ұйымының қазақстандағы әлеуметтік серіктестік саясатын дамытудағы ролі көптеген ғылым салаларында түрлі деңгейде жан-жақты қарастырылып келеді [11;12].

ТМД елдерінде әлеуметтік-экономикалық жағдайларға сәйкес әлеуметтік серіктестік жаңа серпіліс алып отыр және ол білім беру саласына да тән. Яғни, отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде жоғары оқу орындарында сапалы ма-

ман даярлауда әлеуметтік серіктестіктің орын алуы ХХІ ғасырдың ерекшелігі ретінде айқындалады.

Әлеуметтік серіктестік білім беру жүйесінде серіктестікке қатысушылардың өзара сенім мен жауапкершілікті түсінулері арқылы бәріне ортақ приоритеттік перспективаларды анықтап, тиімді және пайдалы әрекет етуіне, реттеушілік қызмет атқаруға мүмкіндік береді. Әлеуметтік серіктестікті кең мағынада қарастыратын болсақ, бұл кәсіби білім беру орындары мен өндірістің экономикалық, әлеуметтік, мәдени проблемаларды оңтайлы шешудегі ашықтық негізде бірлескен ұжымдық іс-әрекеті. Білім беру орындарының ашықтық негіздегі әлеуметтік серіктестік жүйесін жергілікті билік, білім, ғылым, мәдениет мекемелері өзара келісімді, ұтымды ынтымақтастықта тактикалық және стратегиялық жоспар түрінде құрады. Осылайша, білім беру орындарындағы әлеуметтік серіктестіктің бұрынғыша демеушілік, шефтік, попечительстволық сияқты басқа өзара әрекеттестік формалардан сапалық айырмашылығы бар. Оның (әлеуметтік серіктестік қарым-қатынастың) негізгі идеясы – білім беру орындарының бұрынғыша қалыптасқан түсініктегі өтініш жасаушы, материалдық көмек алушы ролінде емес, өзара тең құқылы және өзара тиімді ортақ іс-әрекет иесі ретінде толық серіктестікте болуы. Бұл дегеніміз, әлеуметтік серіктестердің өзара нақты да сапалы нәтижерімен алмасуы және осы үдерістің бір реттік акция есебінде өтумен шектелмей, өзара сенімділікте ұзақ мерзімдерге құрылуы.

Кәсіби даярлау мәселесінде әлеуметтік серіктестік феномені төмендегідей белгілермен сипатталады:

- білім беру мекемелерінің субъектілері және еңбек нарығы институттары, мемлекеттік және жергілікті билік органдары, қоғамдық мекемелермен өзара әрекеттесуінің ерекше типі;
- білім беру үдерісіне барлық тікелей және жанама қатысушылардың қызығушылықтарымен максималды түрде келісімге келу және белгіленген жоспардың орындалуын мақсат ету.

Әлеуметтік серіктестік жұмыстары білім беру мазмұнына ықпал ету, материалдық базаны жетілдіру, жаңа мамандықтар ашу, түлектерді мақсатты даярлау, түлектерді жұмыс орындарына бөлу үздіксіз кәсіби білім беру бағыттарында жүргізіледі.

Әлемдік бәсекелестік, еңбек нарығының күшеюі салдарынан халықаралық және отандық инновациялық тәжірибеде оқу орындарының әлеуметтік серіктестіктің өзара тиімді формаларын іздестіру белсенді жүріп жатқандығын көрсетіп отыр.

Дамыған индустриалдық елдердің тәжірибесін қарастырған зерттеулерде әлеуметтік серіктестік білім беру ұйымдарында сапалы біліммен қаруландырып, өндірісті құзыретті мамандармен қамтама-

сыз етуді қолдауға бағытталуы төмендегідей негізде іске асады:

- Өндіріс орындарының таңдаулы мамандарының түлектерге қойылатын квалификациялық талаптарды, мамандықтардың кәсіби стандарттарын және ұлттық квалификация жүйесін жетілдіруді дайындауға қатысуы;

- өндірістік тәжірибе мен кәсіпорында тағылымдамадан өтуді ұйымдастыру (жұмыс орнында оқытуды ұйымдастыру);

- жастарды жұмыспен қамтуға ат салысу;

- кәсіби білім беру мекемелерінің мамандарды қайта даярлау немесе білімін жетілдіру жұмыстарына қатысуы (құзыреттілікке негізделген модульдік бағдарламалар);

- түлектерді қажетті мамандықтарға тарту мақсатында кәсіби бағдар жұмыстарын ұйымдастыру;

- оқу орындарының материалдық-техникалық базасын нығайтуға көмек көрсету [2;7;8;9;10].

Кәсіби білім беру аясындағы Әлеуметтік серіктестіктің ең басты көрсеткіші болып білім беру мекемелерінің негізгі міндеттері – түлектерінің еңбек нарығында қажеттілік танытуы саналады. Сол себепті еңбек нарығындағы қажеттіліктерді болжау және мектеп бітірушілердің оқу орындарындағы мамандықтарға деген сұранысын қалыптастыру кәсіби білім беру аясындағы әлеуметтік серіктестіктің негізгі бағыты саналады.

Кәсіби білім берудегі әлеуметтік серіктестіктің негізгі мақсаты төмендегідей:

- кәсіби білім беру және маман даярлау мақсатындағы мемлекеттік саясатты іске асыру;

- экономиканың қарқынды дамуына орай еңбек нарығын қажетті мамандармен қамтамасыз ету;

- бітірушілердің еңбек нарығына лезде бейімделуі;

- кәсіби білім беру мекемелері түлектерінің кәсіби ұтқырлы (мобильді) болуына жағдай жасау және бәсекелестікке дайындығын арттыру;

- кәсіби білім сапасын іштей және сырттай бағалау мүмкіндігінің болуы;

- әлеуметтік серіктестік құрамы мүшелерінің әр уақытта жүйелі түрде өзіндік имиджінің болуы және оны сақтап тұруды мақсат ету.

Қазақстанда маман даярлау сапасын арттыруды әлемдік дәрежеге көтеру мақсатында әлеуметтік серіктестік субъектілері ретінде «Болашақ» халықаралық бағдарламасы, қос дипломдық білім беру, дуалдық оқыту, қашықтықтан оқыту, Шанхай университеті ынтымақтастық ұйымы (УШОС), академиялық ұтқырлық, ғылыми тағылымдамалар және т.б. жаңа бағыттар арқылы білім беру кеңістігімен тығыз байланыс орнатылды.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті осындай заманауи бағыттарды барлық білім беру деңгейлерінде іске асырып жатыр. Мәселен, 5B012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша бакалаврлар даярлауда

тәжірибе жинақталып келеді. Түлектердің кәсіби іс-әрекет объектілері кең ауқымды, олар: мемлекеттік құрылымдар (ҚРБ және ҒМ балалар құқығын қорғау Комитеті), әлеуметтік бағыттағы мекемелер (әлеуметтік қамтамасыздандыру, жұмыссыздарға, жағдайы жоқтарға, еңбекке жарамсыздарға, еңбек ету мүмкіндігі шектеулілерге, қарт-қарияларға қолдау көрсету мен көмектесу органдары); мемлекеттік және мемлекеттік емес білім беру мекемелері (мектепке дейінгі білім беру ұйымдары, мектептер, балалар үйі, интернаттар, арнайы білім беру мекемелері); қоғамдық ортада өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен дамыту проблемаларымен айналысатын мекемелер (түземе және ақтау орталықтары, арнайы мектептер, колониялар); балалардың бос уақыттарын ұйымдастырумен және балалар шығармашылығын қолдаумен, өскелең ұрпақтың толыққанды әлеуметтенуімен және тұлғалық дамуымен айналысатын мекемелер (қоғамдық ұйымдар, балалар клубы, студиялар, сауықтыру лагері). Сондықтан еңбек нарығына сәйкес мамандар даярлауда мамандық бойынша негізгі кәсіптік білім беру бағдарламасын жүзеге асырушы ретінде өндірістік (кәсіптік) практиканы жоспарлау, ұйымдастыру және өткізу студенттердің өндірістік (кәсіптік) практикасы туралы Ережесіне сәйкес жүргізіледі.

5B012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша бакалаврларды даярлау төмендегідей практика түрлерін қарастырады:

1. Психологиялық-педагогикалық: «Жазғы (педагогикалық)». Бұл практикаларда 1 кредит 45 сағатты құрайды.

2. Оқу-педагогикалық практика: «Психологиялық-педагогикалық», Бұл практика түріне 1 кредит 45 сағатты құрайды.

3. Педагогикалық (өндірістік) практика: Әлеуметтік-педагогикалық. Бұл практика түріне 1 кредит 45 сағатты құрайды.

4. Диплом алдындағы (мемлекеттік) педагогикалық практика [13].

Әрине, студенттердің кәсіби іс-әрекет объектілерін жан-жақты, өз мәнінде толық қамту үшін көрсетілген уақыттың көлемі жеткіліксіз. Сондықтан осы жұмыстардың логикалық тұтастығы арнайы университеттің ғылыми кеңесімен бекітілген келісімшарт негізінде кафедра филиалы жұмысымен жалғасады. Кафедра филиалының алғашқысы Астана қаласының № 48 мектеп лицейі, мектеп директоры, педагогика магистры Зәуре Жақанқызы Садыкова. Кафедра филиалы құрамына мектеп тарапынан тәжірибелі оқытушылар, пән бірлестіктерінің жетекшілері, сынып жетекшілері, психолог, әлеуметтік педагог, ғылыми жұмыс және оқу-тәрбие ісі бойынша мамандар кіреді. Кафедра филиалының негізгі міндеттерінің бірі түлектердің түйінді құзыреттіліктерін қалып-

тастыру болғандықтан, мектеп ұжымы сұраныс танытып отырған бағытта таңдау пәндерін ұсынады, оқу бағдарламаларын дайындауда кафедраның профессорлық-оқытушылар құрамымен ортақ қызмет атқарады. Педагогикалық үдерістегі күрделі мәселелерді кафедраның ұйымдастыруымен өтетін ғылыми-практикалық конференциялар, семинар, мастер-класс, кездесулер арқылы шешіп, кәсіби біліктіліктерін жетілдіреді. Мәселен, № 48 мектеп лицейі базасында ұйымдастырылған «Функционалды сауаттылық – заман талабы» тақырыбындағы семинар кафедра филиалы жоспарының кезекті жұмыстарынан саналады. Жоғары оқу орны мен кафедра филиалының әлеуметтік серіктестік қызметінің тұрақты да жүйелі болуын, түлектердің болашақ кәсіби іс-әрекет объектітерімен тығыз байланысын студенттерден құрылған еріктілер (волонтерлер) жалғастырады.

Сонымен, кәсіби білім беруде әлеуметтік серіктестік түйінді, кәсіби, арнайы құзыреттіліктердің қалыптасуына негіз болып, маман даярлаудың сапасын арттырады. Түлектердің мамандықтары бойынша жұмысқа орналасуы мен өзінің кәсіби дайындығын сезінуі, жұмыс берушілердің, педагогтардың маман даярлығына қанағаттануы - түйінді құзыреттіліктерге қол жету көрсеткіші. Бүгінгі күнгі мамандардың қызмет барысы бізге олардың кәсіби білім стандартындағы квалификациялық талаптарға жауап беруімен шектелмей, сондай-ақ, өндіріс факторларымен еңбек нарығына сәйкес жұмыс берушілердің потенциалды талаптарымен анықталатындығын дәлелдеп отыр. Сондықтан әлеуметтік серіктестік қарым-қатынастың аясын кеңейтіп, маман даярлау сапасын арттыру тәжірибесімен бөлісу, әдістемесін дайындау, ғылыми тұрғыда негіздеу бәсекеге қабілетті экономиканың қарқынды дамуына бастар жол демекпіз.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан Республикасы президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. 2017 жыл, 31 қаңтар.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2016 жыл.
3. Сабыров Т.С. Болашақ мұғалімдердің дидактикалық дайындығын жетілдіру.-Алматы, 1999.
4. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Ғылым, 1998. – 320 с.
5. Ибрагимқызы Шынар. Ғылыми зерттеу іс-әрекеті арқылы болашақ мамандардың педагогикалық шығармашылығын қалыптастыру.- Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация.- Астана, 2016.
6. Олейникова, О.Н., Муравьева, А.А. «Социальное партнерство в сфере профессионального образования», Центр изучения проблем профессионального образования (Национальная Обсерватория), 2006
7. Тюкалова Н.В. Социальное партнерство в образовательной практике как фактор повышения качества начального профессионального образования. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования.-Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук.- Ижевск – 2010.
8. Лисев А.В. Социальное партнерство в системе трудовых отношений.-Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sotsialnoe-partnerstvo-v-sisteme-trudovykh-otnoshenii#ixzz4ZgCdHdOj>
9. Врублевская О.А. Социальное партнерство как форма социального взаимодействия. -Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. ФГБОУ ВПО Сибирский государственный технологический университет.- Красноярск – 2012.
10. Оборин М.В. Социальное партнерство учреждений среднего профессионального образования с промышленными предприятиями в подготовке специалистов // Автореферат на соискание ученой степени кандидат педагогических наук по специальности 13.00.08.- disserCat <http://www.dissercat.com/content/sotsialnoe-partnerstvo uchrezhdenii-srednego-professionalnogo-obrazovaniya-s-promyshlennymi-#ixzz4ZgJOBSrJ>
11. Омарбаева Б.З. Формирование политики социального партнерства РК.-Алматы, 2012, 240 С.
12. Рахимова А. Система социального партнерства в Германии // материалы международной научно-практической конференции в рамках шестых Мустафинских политологических чтений. Алматы, 2005.-С. 230-234.
13. Қазақстан республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Жоғары білім. 5B012300 - «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша.- 2010.09.01.

Ауелбеков Ержан Бураханұлы

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Бейнелеу өнері кафедрасының доценті, п.ғ.к., E-mail: Aron-2005@mail.ru

Ералин Қуандық Ералыұлы

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Бейнелеу өнері кафедрасының профессоры, п.ғ.д., E-mail: kuandykbei@mail.ru

Айдарша Мереке Полатқызы

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Бейнелеу өнері кафедрасының магистр оқытушысы, E-mail: mereke.aidarsha@mail.ru

Ералина Ғазиза Қуандықызы

Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті,
Бейнелеу өнері және кәсіптік білім беру кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.к., E-mail: AikaErali@mail.ru

Ерубасев Үсен Исаханұлы

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
6M010700-Бейнелеу өнері және сызу мамандығының 2-курс магистранты, E-mail: Usen1991@list.ru

БОЛАШАҚ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін. Мақалада педагогтің кәсіби құзыреттіліктері қарастырылып, болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың өзіндік ерекшеліктері айқындалады.

Тірек сөздер: Құзыреттілік, бейнелеу өнері, кәсіби құзыреттілік.

Резюме. В данной статье рассматриваются профессиональные компетенции педагогов, определяются особенности формирования профессиональных компетентности будущих учителей изобразительного искусства.

Ключевые слова: компетентность, изобразительное искусство, профессиональная компетентность.

Summary. This article discusses the professional competence of teachers, determines the peculiarities of formation of professional competences of future teachers of fine arts.

Keywords: competence, fine arts, professional competences.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың 2015 жылғы 30 қарашасындағы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты халыққа жолдауында дамудың басты шарттарының бірі – бәсекеге қабілетті келешек мамандар даярлаудың сапалық жағынан дамыту қажеттіліктері ерекше атап көрсетілді [1]. Елбасының биылғы 2017 жылдың 31 қаңтарындағы халыққа жолдауында да жоғары білім беру жүйесінің сапасын жақсартуға, болашақ мамандарды әлемдік деңгейдегі сапаға бағыттау жолдары белгіленіп берілді [2].

білім беру саласындағы білімді жетік меңгерген мамандарға деген сұраныстың жылдап артуы және оларды дайындаудағы әдістемелік білімділігі мен

біліктілігі, қабілеттілігінің қазіргі заман талаптарына сай болуы өте үлкен маңызды жұмыстардың орындалуын талап етеді және білім стандарттарының мазмұнына лайық мамандардың даярлығын жетілдіру өзекті мәселе болып табылады. Болашақ мұғалімдер біздің қоғамның құрылысшыларын даярлауға көмектесетін білім беру саласының ең басты әрі жауапты мамандары болып есептелетіндіктен, олардың кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру жас ұрпақты заманауи технологияларды игеруге бағыттап, іскерлік қабілеттерін дамытуда қазіргі ғылыми техникалық прогрестің заманауи жаңалықтарын пайдалана отырып, жаңа үлгідегі сабақ өтудің және соған қажетті кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың жаңа әдіс-тәсілдерін меңгерудің маңыздылығын арттыра түсуде.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсетілген [3].

Жоғарғы мектептің алдына қойған ең бірінші мақсаты - қоғамға қажетті жоғары білімді мамандарды даярлау. Жаңа адамды тәрбиелеу мен оқытуда қызметі үнемі дамуды қажет ететін жоғары мектептің алатын орны ерекше, себебі жаңа заман талаптарына сәйкес жоғары мектептің дамуы көптеген қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді шешуді қамтамасыз етуі керек. ХХІ ғасырдың басында ғылыми техникалық прогрестің және ақпарат көлемінің өсуі жоғары оқу орындарындағы алынған білім қорының белсенді кәсіби іс-әрекетінің барлық кезеңінде қоғамдық сұранысқа қажетті жаңа құзыреттіліктерге ие болу керектігін көрсетіп берді.

Мамандардың пікірінше, ХХІ ғасырда тиімді білім беру жүйесін жасайтын жас ұрпақтың ақыл-ой және рухани потенциалын барынша дамытуға мүмкіндігі бар ұлт пен мемлекет ғана озық бола алады. Болашақ мамандардың кәсіби міндеттерді шешу үшін өз бетінше көбірек іздену және білімді игеруге жаңаша даярлау қажеттіліктерінің арта түсуі де осыларды меңзейді.

Еліміздің 2020 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында білім беру саласында құзыреттілік бағыт кеңінен талқыланып, жоғары мектепті бітірушілердің білімділік деңгейлеріне байланысты қойылатын мынадай талаптар көрсетілген: жалпы білімділіктеріне қойылатын талаптар; әлеуметтік-этикалық құзыреттеріне қойылатын талаптар; кәсіби құзыреттеріне қойылатын талаптар; әлеуметтік, экономикалық, кәсіби рөлдерді ауыстыра білу даярлығына, географиялық және әлеуметтік ұтқырлығына қойылатын талаптар; оқу пәндерінің негізгі циклдары және жеке пәндер бойынша білімділіктеріне қойылатын талаптар [4].

Жоғары білімнің құзыреттіліктерге бағытталған мынадай басты мақсат-міндеттері бар екендігі белгілі: ол адам құқықтарын, демократия, бейбітшілікті нығайту мақсатында барлық адамдардың бүкіл өмір бойы дара дамуы мен әлеуметтік әрекетіне қажетті мүмкіндіктерді қамтамасыз етуі тиіс; ғылым мен технологияны дамыту жолымен қоғамның мәдени, әлеуметтік экономикалық дамуына ауқымды үлес қосу; өзі үшін жауап бере алатын жоғары білікті мамандарды, азаматтарды даярлауды бір мезгілде жүзеге асыру; тұтас алғанда қоғамның, оның ішінде білім жүйесінің дамуы мен жақсаруына үлес қосу. Қазіргі ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде білім берудегі құзыреттілік мәселелері Л.М.Митина, Н.Н.Лобанова, Н.В.Кузьмина, Р.Уайт, Н.Хомский, Б.С.Гершунский, Т.В.Добудько, А.К.Маркова, Ю.Н.Кулюткин, Г.С.Сухобская, М.В.Прохорова, И.А.Зимняя, Е.В.Бондаревская, В.А.Сластенин, М.Х.Балтабаева, Н.Д.Хмель, Б.Т.Кенжебеков, Ш.Т.Таубаева, Г.Ж.Менлибекова, Ү.Б.Жексенбаева, Н.Н.Хан, Ш.Т.Таубаева, С.И.Қалиева, Е.Я.Коган, В.Прудникова, Г.Голуб, И.Фишман, К.К.Жампеисова, Ш.Курмалина, К.Аганина, Ж.Самуратова т.б. көптеген шет елдік және отандық ғалымдардың зерттеу еңбектерінде қарастырылған.

Болашақ мұғалімдер дайындаудағы қалыптасатын кәсіби құзыреттіліктер олардың келешек кәсіби педагогикалық іс-әрекеттерінің негізін құрайды, сондықтан олардың теориялық, әдістемелік, ғылыми-шығармашылық дайындығы осы кәсіби құзыреттіліктер мен кәсіби шеберліктерін сапалы қалыптастыруға бағытталатындығы заңдылық болып есептеледі. Адам кәсібилігінің қажетті құрамдас бөлігі кәсіби құзыреттілік болып табылады. Кәсіби құзыреттілік маманның дайындық сапасының сипаттамасы, еңбек қызметінің тиімділік әлеуеті ретінде қарастырылады. Педагогикада бұл категория

«жалпы мәдени құзыреттіліктен» туындаған өнімді компонент ретінде немесе «маманның білімділік деңгейі» ретінде қарастырылады. Кәсібилікті игеру үшін сәйкес келетін қабілеттер, ниет және мінездемелер, үнемі оқуға және өз шеберлігін жетілдіруге дайын болуы керек.

Кәсібилік маманның дамуының әртүрлі бағыттарымен байланыстырылады және кәсіби құзыреттіліктің арнайы, әлеуметтік, жеке, дара төрт түрімен анықталған. Арнайы кәсіби құзыреттілік жоғары кәсіби деңгейде қызметті меңгерумен және тек арнайы білімді игеріп қоймай, сонымен бірге оны тәжірибеде қолдануды білумен сипатталса, әлеуметтік кәсіби құзыреттілік кәсіби қарым-қатынас тәсілдерін, біріккен кәсіби қызмет және серіктестік әдістерін игерумен сипатталады. Сол сияқты, жеке кәсіби құзыреттілік өзін-өзі көрсету, өзін-өзі дамыту әдістерін, кәсіби шаршауға қарсы тұру құралдарын меңгерумен сипатталса, дара кәсіби құзыреттілік өзін басқара білу тәсілдерін, кәсіби қартаюға берілмей, кәсіби өсуге дайындық, кәсіби түрткілердің (мотивация) табанды болуы қасиеттерін меңгерумен сипатталады. Сонымен бірге, болашақ маманның өз бетімен жаңа білім, білікті игеру, оны тәжірибелік қызметте пайдалану қабілеті кәсіби құзыреттіліктің ең маңызды құрамдас бөлігін құрайды. Болашақ педагогтың кәсібилігін, шеберлігін бағалау міндеттеріне осындай кәсіби құзыреттіліктің түрлерін пайдаланудың маңызы үлкен.

Педагогтың кәсіби құзыреттілігі – бұл өзіне мұғалімнің теориялық білім жүйесін және нақты педагогикалық жағдаяттарда оны қолдану әдістерін, педагогтың құндылық бағдарын, және де оның мәдениетінің аралас көрсеткіштерін (сөйлеу, қарым-қатынас стилі, өзіне және өз қызметіне, аралас білім салаларына және т.б. қарым-қатынасын) енгізген көп факторлы құбылыс. Құзыреттілік – қызмет атқарушының жеке мүмкіншілігі оның квалификациясы (білімі мен тәжірибесі), шешім қабылдай алуы немесе белгілі бір білім мен дағдыларына сәйкес шешім қабылдауы.

Сонымен, құзыреттілік - жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ал кәсіби құзыреттілік деп оқытушының жеке бас сапалары мен оның психологиялық-педагогикалық және теориялық білімнің, кәсіби біліктілігі мен дағдысының, тәжірибесінің бір арнада тоғысуы деуге болады. Оқытушы қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз тәрбиелеп отыратын ортамен, білім алушылармен қарым-қатынасқа тез түсе алатын, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, тәжірибесі мол қасиеттерді жинақтағанда ғана оның бойынан кәсіби құзыреттілігі анық байқалатындығын көрсетіп берді, яғни құзыреттілік қалыптастыру интеграциялық байланыстың біртұтас белгілерін айқындайды.

Болашақ педагогтың кәсіби құзыреттілігін қа-

лыптастырудағы заманауи педагогикалық технологияларды меңгеруі олардың адамдармен қарым-қатынас мәдениетімен, өз саласы бойынша ақпараттар алып, оларды оқыту мазмұнында және өзіндік білім алуда қолдана білуімен және басқаларға өз ақпараттарын бере алу іскерліктерімен анықталады[5]. Оқытушының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда еңбек өтілі мен тәжірибесі үлкен рөл атқарады. Кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру жеке шығармашылық қабілетті дамытуды, инновациялық жаңа үдерістерді дұрыс қабылдауы, күнделікті өзгеріп жататын ортаға тез бейімделуді қажет етеді. Кәсіби құзыреттілікті адамның қандайда бір кәсіби қызметті дұрыс атқаруының көрсеткіші, параметрі деп қарастыруға да болады [6]. Бейнелеу өнерінің оқыту әдістемесінің негізін қалаушылардың бірі Н.Н.Ростовцев болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерін даярлаудың, яғни кәсіби іскерліктері мен құзыреттіліктерін қалыптастырудың басты мақсаты оларды мектептегі көркемдік білім беру мен эстетикалық тәрбие беру ісіне дайындау екендігін көрсетіп, олардың мектептегі нұсқаға қарап сурет салу, тақырыптық сурет салу, сәндік сурет салу, өнер туралы әңгіме сабақтарын өткізуге, сыныптан тыс эстетикалық тәрбие жұмыстарын жоспарлауға, ұйымдастыруға үйрететіндігін анықтап берген [7,12]

Соған сәйкес, болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің құзыреттілігін, қызмет ауқымын анықтауда ең бірінші бейнелеу өнерінің көркемдік білім мен эстетикалық тәрбие берудегі өзіндік ерекшелігін анықтау қажет, себебі бейнелеу өнері арқылы табиғат пен қоғамның дамуының, қоршаған ортадағы әсемдікпен, адам қолымен жасаған әсемдіктің мәні анықталып, олардың даму заңдылығына көз жеткізіледі. Бейнелеу өнері – бұл адам баласының заманнан заманға рухани, эстетикалық байлығы ретінде ұласып келе жатқан өнер саласы, сондықтан бейнелеу өнерімен айналыса отырып, адам тек суретшінің практикалық дағдыларын ғана меңгеріп, шығармашылық ойларын жүзеге асырып қана қоймайды, сонымен бірге өзін және басқаларды талғампаздыққа тәрбиелейді.

Болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің тұлғасын дайындаудың сапалық жақтары Қ.Е.Ералин, Қ.К.Болатбаев, Қ.Ж.Әмірғазин т.б. ғалымдардың зерттеулерінде қарастырылған. Көркемдік-эстетикалық тәрбие беруді барынша дамытуға, болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің бейнелеу өнеріне деген қызығушылығын қалыптастырудың мәселесіне назар аударған ғалымдар Қ.Е.Ералин, Б.И.Ижанов, М.Ж.Тәңірбергенов, Қ.К.Болатбаев, Ж.Балкенов, Қ.Жеделов т.б. еңбектерінде ұлттық өнер негізінде көркемдік білім беру мен эстетикалық тәрбие беруге болашақ мұғалімдерді даярлаудың теориясы мен практикасы зерттеліп, маңызы ашылып көрсетілген.

Болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің құзыреттілігін қалыптастыруда мектептегі бейнелеу өнері мұғалімінің теориялық және әдістемелік да-

ярлығы туралы көптеген ғалымдар құнды пікірлерін есепке алған жөн. Мәселен, Т.Я.Шпикалова болашақ бейнелеу өнері мұғалімдері қызметінің бір бағыты, оқушыларды сәндік сурет салуға үйрету, оларға эстетикалық тәрбие беру бағытын қамтитындығын атап өткен [8]. Қ.Ералин мектептегі бейнелеу өнері сабақтарының ең маңыздысы сурет салу, сонымен бірге көркемдік білім негіздерін игеру екендігін, сондықтан сурет салу сабағын жоспарлауға, ұйымдастыруға бейнелеу өнері мұғалімінің арнайы дайындығы керектігін және соған қажетті кәсіби құзыреттіліктерді меңгеру қажет екендігін көрсетіп берді [9, 51]. Қ.Амирғазин мектептегі бейнелеу өнері пәнін оқытумен қатар болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерін даярлау мәселелерін тұтастықта қарастырып, оны шешу мәселелерін зерттеген. Ол: «Мектепте сәндік қолданбалы өнерді оқыту және студенттерді сәндік суреттер салу мен болашақ мұғалімдердің сәндік бұйымдар технологиясын меңгеруін дайындау жоспарлы түрде ұйымдастырылуға тиіс, бұл үшін мұғалімді дайындау екі бағыттағы іс-әрекеттерді біріктіреді. Біріншісі – сәндік өнер тарихын, түрлерін, техникасын және технологиясын меңгерту болса, екіншісі – сәндік сурет салуға үйрету, сыныптан тыс уақытта көркем бұйым жасау технологиясын жоспарлы түрде меңгерту болып табылады», -деп бағыт берген [10, 32]. М.Тәңірбергенов мектептегі болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің қызметіндегі салмақты саласы – графикадан үйірме жұмыстарын ұйымдастыру оқушыларға көркемдік білім берумен қатар, оларды өнердің бір саласы ретіндегі графиканы жас кезінен меңгеруге жол ашатындығын анықтап көрсетті [11, 7]. Б.Оспанов болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің негізгі іс-әрекеті бейнелеу өнерін оқыту болғандықтан, оның басты міндеттерінің бірі – мектептегі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, оларды шығармашылық іс-әрекеттерді орындауға үйрету екендігі туралы пікірін айтқан [12, 17]. А.Қамақ оқушыларға эстетикалық тәрбие беру мүмкіндігінің бірі – қазақ халқының сәндік қолданбалы өнері екендігін дәлелдей келе, бұл іс-әрекетті атқару үшін болашақ бейнелеу өнері мұғалімдеріне ерекше педагогикалық қызмет дайындығы қажет екендігін көрсеткен [13].

Осы орайда болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігінің дұрыс қалыптасуы олардың бейнелеу өнері бойынша оқуға түспей тұрып қалыптасқан білімдері мен дағдыларына тәуелді екендігі дәлелдене түсуде, яғни мамандық таңдау, кәсіби бағдар және кәсіби құзыреттілік бір-біріне сәйкес өмір сүре алмайды[14, 32].

Болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру мазмұны - оқу мәліметтерінің құрылымы мен мазмұны, студенттерге оқу мен кәсіптік дағдыларды қалыптастыруға арналған, кәсіптік қызметтің тәжірибесінің жинақталуы ретінде қарастырылады. Олардың кәсіби

құзыреттіліктерін қалыптастыру әдістері студенттерге білім, дағды және іскерлікті меңгертіп, тәрбие беруге бағытталып, студенттер мен оқытушы қызметтері тәсілдерінің жүйесін құрайды.

Қорыта келгенде, болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың, оны шығармашылық іс-әрекеттермен әсіресе ұлттық сәндік қолданбалы өнерді ұдайы оқытумен, жаңа технологиялармен жандандырудың алатын орны қомақты екендігі айқындала түседі. Осы бағыттағы болашақ мұғалімдердің шығармашылық ізденістері мен жаңа технологиялық әдістемелік талпыныстары олардың кәсіби шыңдалуына, шығармашылық толығуына, кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптасуына және педагогикалық іс-әрекеттерінің жемісті болуына жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму». Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 30 қараша, 2015 ж.
- 2 «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік». Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 31 қаңтар, 2017 ж.
- 3 Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. Астана. 2000ж.
- 4 Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана . 2010.
- 5 Аязбаева А.Т., Вьюшкова Е.А.Формирование личности педагога как условие профессиональной компотентности. Педагогика и психология. №2, 2016.-149 б.
- 6 Әмірбекұлы А., Кадирбаева Р.И., Адылбекова Э.Т. Құзыреттілік ұғымының анықтамасы жайлы. Қазақстанның ғылыммы мен өмірі. . №3(38), 2016. -63 б.
- 7 Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. М., Просвещение, 1983
- 8 Шпикалова Т.Я. Декоративно прикладное искусство в школе. М.,Просвещение,1985.
- 9 Ералин Қ. Мамандыққа кіріспе. Оқу құралы. Түркістан. Тұран. 2008. -210 б.
- 10 Әмірғазин Қ. Қазақ қолөнері. Алматы, 1998.
- 11 Тәңірбергенов М. Графика, Шымкент,2004.
- 12 Оспанов Б. Развитие творческих способностей у студентов на занятиях композиции. Алматы, 2004.
- 13 Қамақов А. Ұлттық мектеп оқушыларын имандылық-эстетикалық бағытта тәрбиелеу жүйесі. –Тараз. -2002. -130 б.
- 14 Кусаинова Ж.Д., Аязбаева А.Т. Теоретико-методологические основы формирования профессиональной компотентности будущих студентов педагогических специальностей. Доклады казахской академии образования. №4, 2015, 81-85 с.

ОТБАСЫНДА ЖАСӨШІРІМДЕРГЕ ОТАНСҮЙГІШТІК ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін. Аталған мақалада отбасында жасөшірімдерге отансүйгіштік тәрбие берудің этнопедагогикалық негіздері қарастырылады. Патриоттық тәрбие беру үдерісінде ұлттық салт-дәстүрлер мен фольклор жанрының роліне талдау беріледі.

Резюме. В этой статье рассматриваются этнопедагогические основы патриотического воспитания подростков в семье. Автор анализирует роль национальных традиций и фольклорных жанров в процессе патриотического воспитания.

Summary. In this article are considered national pedagogic basis of patriotic education of the teenagers in family. The author analyzes a role of national traditions and folklore genres in process of patriotic education.

Отбасы – адам баласы тарихы дамуының барысында қалыптасқан және үздіксіз дамып келген. Ол – алғашқы қауымдық құрылыстың ыдырау кезеңінде пайда болған әлеуметтік топ және шаруашылық негіздерінің бірі. Әрқашан қоғаммен, оның көп салалы қатынастарымен, рухани байлығымен тығыз байланыста өмір сүрген.

Қазақ отбасында ұлттық тәрбие ана құрсағынан басталып, адамды өмір бойы және оны ол дүниеге шығарып салумен аяқталатын әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер негізінде үздіксіз жүргізіліп, іс-әрекеттер мен қарым-қатынастар арқылы жүзеге асырылған.

Қазақ отбасында баланы ұлттық салт-дәстүрлер аясында тәрбиелеген. Отанды қорғау, батырлық, ерлік туралы туындаған халық мақал-мәтелдері негізінен халықтың ой-тілегі, арман-мүддесі, отансүйгіштік сезімі қандай екенін байқатып отырады. Мақал-мәтелдегі туған жердің қасиетін, оның байлығын жоғары бағалап, ардақтаған халық оларды қорғау әрбір азаматтың міндеті деп санаған. Егер туған жерге ойран салуды көздеген шапқыншы жау болса, оған қарсы аттану ер жігіттің азаматтық борышы деп бағалаған. Туған жердің қадір-қасиеті туралы балаға әңгімелемей-ақ, «Туған жер – алтын бесік», «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Отан от басынан басталады», т.б. деп, Отан-Ананың адам өмірінде алатын орнын, маңызын бір-екі ауыз сөзбен жеткізген [1, 5].

Сондай-ақ «Ер еліне, гүл жеріне» немесе «Батыр мың қол бастайды, шешен тар жерде сөз

бастайды» деген мақал-мәтелдер аз сөзбен көп мағынаны ұғындырады [2, 102-103].

Демек, мақал-мәтелдерде ел қорғап, жауды талқандап, ерлік жасаған немесе қара қылды қақ жарған, қиядан тартып жол салған ер, батыр бейнесінен мағлұмат беруге кең көңіл бөледі. Бұл туралы «Жігіттің жұмсаған күшін сұрама, бітірген ісін сұра», «Ер жолдасы – тәуекел», т.б. мақалдарды атап өтуге болады.

Ерлік жасау тек Отанын, ел-жұртын сүйген адамдардың ғана қолынан келеді. Олар қандай қиыншылықтар кездесе де үрейленбей, мұңаймай ажалға қарсы шабады деп сипаттайды. Батырдың күшін оның ақылы мен аялысында деп сипаттайды. Мұнымен қатар халық ісі үшін қажымай күресіп ерлік жасаған, ел сүйіп батыр атанған адамдардың мінезіндегі жақсы қасиеттер де мақал-мәтелдерден орын алған. Яғни турашылдық, әділдік, айтқан сөзден қайтпаушылық, достыққа адал болу, қарапайымдылық, т.б. қасиеттер екендігін аңғартады. Бұл қасиеттер «Ердің екі сөйлегені - өлгені, еменнің иілгені – сынғаны» немесе «Жау төнгенде батыр бол, дау төнгенде ақыл бол» деген ғибрат сөздермен дәлелденеді [3, 45].

Ер баланың өнерлі болып жетілуіне халқымыз көптеген жағдайлар жасаған. Өнерлі адамды қадірлеп, қастерлеген. Сондықтан болар «Өнерлі бала сүйкімді», «Өнерліге өріс кең», «Бес сауағынан бал тамған өнерлі жігіт», «Жігітке өлең де - өнер, кәсіп те - өнер», «Жігіт адамға жетпіс өнер де аз», «Өнерлі жігіт өрге озар, өнерсіз жігіт жер соғар», «Өнер – ердің қанаты» деп санаған. Өнерлі жігіттердің өсуі ел мақтанышы екенін айтуымыз орынды.

Ал, керісінше еңбектен бойын аулақ салатын, өнерден құр алақан, жатып ішер жалқау, қолынан іс келмейтін олақ жандарға халық мүсіркей қарап, «Жалқауға жылқы бермей, ұйқы берген, жаманға ақыл бермей, күлкі берген», «Сылбырдың сылтауы таусылмайды», «Алтынды еріте білген – жігіттер, теріні илей білмеген – мігіттер», т.б. дей отырып, жалқаулықтан арылуға, адал, жемісті еңбек етуге шақырады.

Қазақтың халық педагогикасының басты мәселелері бала, отбасы тәрбиесіне негізделген. «Әкеге қарап ұл өседі, шешеге қарап қыз өседі», «Әке – бәйтерек, бала – жапырақ», «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер», т.б. мақал-мәтелдер арқылы отбасындағы бала тәрбиесіндегі ата-ана ролінің маңызына зор көңіл бөлінгенін байқаймыз.

Бұдан отбасында ата-аналардың, үлкендердің балалар мен жастарға үлгі көрсетуде қойылар отансүйгіштік тәрбиенің талап деңгейі әрдайым жан-жақты, биік болғанын байқаймыз. Жас кезеңдеріне байланысты әртүрлі тәрбие әдістерін қолдана білген. Соның қатарында жасөспірімдер тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген.

Жасөспірімдік шақтың негізгі мазмұнын балалық шақтан ересектікке өту кезеңі құрайды. Ағзаның барлық психофизиологиялық жүйелері нақты, сапалы өзгерістерге ұшырайды, жаңа психологиялық құрылымдар пайда болып қалыптасады. Жасөспірімдердің негізгі тұлғалық ерекшеліктерін белгілейтін осылар болып табылады. Ендеше, олармен жұмыс жасау ережелері өзгереді.

Жасөспірімдік кезең – мінез-құлықтың өзін-өзі бағалау және өзін-өзі танудың өзгерілуі және қалыптасу кезеңі. Жасөспірімдердің мінез-құлықтың іс-әрекеттері ережелері көбінесе, референттік топтардың ережелеріне байланысты болады. Жоғары сыныпта жасөспірімдердің тек өзіндік мінез-құлықтың іс-әрекеттері ережелеріне ғана үлкен мән беріледі. Ал өнегелік көкарастар, Отансүйгіштік қасиеттер біртіндеп қалыптасады. Олардың қалыптасуында маңызды шешуші рөлін, туған жерге деген ізгілік сезімдер, қатарластар ұжымынның талаптары атқарады. Өнегелік құндылықтар жүйесімен қатар адамда қоғамға және отбасына деген көзқарастар жүйесі қалыптасады. Осы дүниеде өзін іздеу құндылықты бағыттар жүйесі, өнегелік таңдау т.б. отаншылдық рух негізінде жүреді.

Осыған сәйкес зерттеуші А.Ә.Бисембаеваның «Жоғары сынып оқушыларына қазақтың батырлық эпосы арқылы отансүйгіштік тәрбие беру» атты ғылыми еңбегінде: «Жасөспірімдерді тәрбиелеу жүйесінде қазақтың батырлық эпосы жоғары сынып оқушыларының адамгершілік тәрбиесінің негізі және патриотизмді қалыптастырудың тиімді факторы болып табылады, себебі айқын эпикалық образдар арқылы эпостар ұлттық мұраның және ұлттық дүниетанымның қазынасын пайдаға асырады, өз Отанына қызмет етудің жоғары үлгілерін үйренуге мүмкіндік береді», - деп эпостық жырлардағы қазақ батырларының жиынтық бейнесі негізінде жоғары сынып оқушыларына отансүйгіштік тәрбие беру проблемасын қарастырады [4, 23].

Яғни бұл жұмысты Отбасы тәрбие үрдісінде жүргізуді негізге алады. Ал осы ұяда тәрбиеленген баланың тәртібі, ортада өзін-өзі ұстай алуы, өзгелерге деген көзқарасы, өзін-өзі тануы, тәрбиелеуі ең алдымен ата-анасының тәрбиесіне байланысты. Бала үшін ата-анасы – ең қымбат жан-дар. Ата-ананың жылы жүрегі, мейірімді жүрегі, мейірімді жүзі, аялы алақаны, ыстық құшағынан

балаға дүние есігі ашылады, оның дүние танымы, өмірді білуден басталады.

Осыған сәйкес, халқымыздың ерекше қастерлейтін рухани мұраларының бірі – шежіре. Шежіре негізінен атадан балаға ауызекі түрде таралады. Қазақ халқы әсіресе ер баланың өз руын, ата тегін білуіне сахара халқының заңы ретінде қараған. Сондықтан да халқымыз ата тегін білмеген адамды «Жеті атасын білмеген – жетесіз» деп кемсітетін болған.

Қазақтың ағартушы-демократы Ш.Уәлиханов: «Қазақ шежіресі бұрыннан келе жатқан дәстүрден ауытқымайды, олар шығу тегін таратқанда ортақ бір кіндіктен тарайтындығын қатты діттейді», - деп көрсетеді [5, 108].

Мұның өзі ұрпақ тазалығын, елдің бір-бірін тануы мен бауырмалдығын нығайтуға септігін тигізеді. Шежіренің тәлім-тәрбиелік құндылығы жайлы деректемелерге сүйенсек: «Шежіре – құрғақ хронология немесе адам аттарының жалаң тізімі емес. Қазақ шежіресінің тарихи айқындамасы туыстық байланыстарды саралауға негізделген», - деп келтіреді [6, 56].

Яғни ру ішінен жеті атаға дейін қыз алысуға қатаң тиым салынады. Ал мұның өзі неке салдарынан болатын әртүрлі кеселдерден қорғануға мүмкіндік береді.

Қазақ шежіресінің педагогикалық маңызын сөз ете отырып, профессор К.Ж.Қожахметова: «Өз шежірені білу – өз халқыңның тарихын тану», - деп көрсетеді [7, 290].

Қазақ халқының шежіресі негізінен ауызекі түрде тарап отырған. Оны орақ ауыз шешендер, құйма құлақ шежірешілер немесе жыраулар жеке-леген ру, тайпаның беделді батыр, билерінің ерлік дәстүрлерінен өнеге ретінде өлеңмен де өрнектеген. Мысалы, Шоңбай Жұбанұлы:

«Тамадан ерте шыққан Есет батыр

Кісі екен қысылғанда мыңға татыр.

Қалмақ пен Ойраттарды жер аударған,

Салыпты бастарына заман ақыр», - деп шежіреден мәлімет береді [8, 29; 9, 18].

Сайып келгенде, халық шежіресі жүздің (ұлы жүз, орта жүз, кіші жүз), рудың, тайпаның, әулеттің, отбасының шежіресі болып жіктеледі. Бұлардың негізі халықтың географиялық орналасуын, әкімшілік, шаруашылық ерекшеліктерін айғақтай түседі. Шежіренің батырлардың тұрғылықты жерін, шыққан елін анықтауда көмегі көп. Жасөспірімдердің отансүйгіштік қасиетін нығайтуда шежіренің мүмкіндігі зор. Шежірелер арқылы жас ұрпақты бауырмалдыққа, сыйластыққа, үлкенді құрметтеуге, елдікті, тұтастықты, ұрпақ бірлігін, тазалығын нығайтуға тәрбиелеуге болады. Шежірені білу арқылы жасөспірімдер өздерінің жеті атасын білуі, жақын бауырларымен (жеті атаға толмайынша) қыз алыспау, т.б. заң-

дылықтарды сақтауының тәрбиелік мәні жоғары деп түсінуге болады. Демек, отбасындағы отан-сүйгіштік өнегелер – қазақ халқының алтын діңгегі деп түсініп, оны бүгінгі ұлтжанды ұрпақты тәрбиелеуде ұтымды пайдаланғанымыз жөн.

Әдебиеттер:

1. Қазақ мақал-мәтелдері – Казахские пословицы и поговорки/ Құрастырған және аударған М.Аққозин. – Алматы, 2000. – 212 б.

2. Қазақ халық әдебиеті / Құрастырған С.Садырбаев. – Алматы: «Рауан», 1990. – 240 б.

3. Қазақ мақал-мәтелдері / Құрастырған Ө.Тұрманжанов. – Алматы: «Ана тілі», 1993, – 176 б.

4. Бейсембаева А.А. Патриотическое воспитание старшеклассников средствами казахского героического эпоса: автореф. ... канд. пед. наук.: 13.00.01. – Алматы: АГУ, 2004. – 25 б.

5. Уәлиханов Ш. Таңдамалы. – Алматы: «Жазушы», 1985. – 560 б.

6. Қоңыратбай Т. «Қоңырат» эпосының тарихи-эпикалық сипаты //Ұлт тағылымы, 2000, №3, 55-65 бб.

7. Кожасметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. – Алматы: «Ғылым», 1998. – 317 с.

8. Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі. – Алматы: «Атамұра», 1994. – 160 б.

9. Маданов Х. Кіші жүз шежіресі. – Алматы: «Атамұра», 1993. – 168 б.

Бастов Б.К.

аға оқытушы Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Уразбаев А.А.

аға оқытушы Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Қойшыбаев А.

магистр-оқытушы Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

ШЫНЫҒУ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ГИГИЕНАНЫ САҚТАЙ ОТЫРЫП ЕРТЕ ҚАРТАЮДЫ ТЕЖЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Резюме. В этой статье рассматриваются вопросы касающиеся здорового образа жизни людей всех возрастов и их личной гигиена

Summary. This article deals with the health life and style of all ages of people and considers some questions about their personal hygiene

Түйін. Осы мақалада дене шынығуы мен жеке гигиенада салауатты өмір салтын ұстанудың ұғымына ғылыми теориялық тұрғыда талдау жасалынып, оны қалыптастырудың негізгі мәніне сипаттама берілді.

Дене шынығуы мен жеке гигиенада салауатты өмір салтын қалыптастыру тұтасымен алғанда жеке тұлғаның, қоғамның, табиғаттың денсаулығы туралы ғылым. Адам денсаулығына тән, дене шынықтыруы мен жеке гигиенаның өзара байланысы мен үйлесімді әрекеттерінен қалыптасады. Салауатты өмір салтын қалыптастыру адамның термодинамикалық, денелік, химиялық, антропологиялық, экологиялық құбылыстарын қамтиды. Тек осындай кешенді тәсіл оның негізгі қасиеті-денсаулығын сипаттауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: дене шынығуы, жеке гигиена, адам ағзасы, дене еңбегі, қан айналу жүйесі, геронтология, семіздік.

Қазіргі ғылыми-техникалық прогресс дәуірінде дене еңбегінен ой еңбегінің үлесі анағұрлым арта түсіп отыр. Бұл күндері адамдарымыздың біраз бөлігі кеңселерде, зертханаларда, аудиторияларда, басқару пультерінде еңбек етеді. Кешке дейін қозғалмай бір орнында, бір қалыпта отырып ой еңбегімен айналысу, денеге күш түсірмеу – ағзаны нығайтуға, денсаулықты бабында ұстауға кірі әсер ететін қазір екінің бірі біледі.

Соған қарамастан дене қимылынан өзін аулақ ұстауға тырысушылық әсіресе, ересек адамдар арасында жиі кездеседі. Спортпен, дене жаттығуларымен шұғылдануды былай қойғанда, кешке дейін отырып ой еңбегімен айналысатындығымызға қарамастан көпшілігіміз жұмыс орнымызға үйімізден онша қашық болмаса да көлікпен баруға тырысамыз. Сөйтіп күшімізді «сақтағымыз» келеді. Ал шындығына келгенде бұдан күшіміз сақталмайды, үнемделмейді де, керісінше денеміз әлсіреп, күш-қу-

атымыз азая түседі. Ал ағзаны әрдайым шыныққан, ширақ, күшке толы қалыпында ұстау үшін стадионға, спорт кешендеріне, фитнес клубтарға арнайы барып, белгілі бір спорт түрімен беріле айналысуға әркімнің мүмкіншілігі тағы да бола бермейді. Бірық күн сайын таңертең 15-20 минут дене шынықтырумен айналысуға бәріміздің де мүмкіншілігіміз бар.

Күн сайын таңертең жасалатын жаттығулар арқылы, тіпті, салмақты азайтуға, денені сұлу да сымбатты етіп қалаптастыруға болады. Гимнастикалық жаттығулар адам ағзасының жұмыс істеу қабілетін арттырады, көңіл-күйін сергітіп, тамаққа тәбетін ашады, еңбекке деген құлшынысын күшейтеді. Шыныққан адам тұмаумен, жүрек-қан тамырлары ауруларымен сирек ауырады. Ал дене шынықтыру жүйке жүйелерін жетілдіріп, қан айналысын реттейді, сонымен қатар адамның ойлау қабілетін жақсартуға ықпал етеді.

Дене шынықтырудың денсаулыққа пайдалы екеніне атакты ғалым Луи Пастердің өмірі мысал бола алады. 46 жасында оның миына қан құйылып, аяқ-қолы тартылып сал болып қалады. Бұдан соң ол бұл дерттің не себептен пайда болғандығын зерттей бастайды. Зерттей келе «БЮүл дерт маған дене еңбегімен айналыспағандықтан, тек қана ой еңбегімен айналысқандықтан жабысқан екен» деген қорытындыға келеді. Содан кейін ол күн сайын дене шынықтырумен, спортпен айналысып, және 30 жыл өмір сүрген. Сол өмірінің соңғы 30 жылы ішінде ол ғылымда көптеген жаңалықтар ашып, аты тарихта қалды.

Таңертеңгі бой жазу жаттығуымен бірге ой еңбегімен айналысатын адамдардың аптасына екі-үш рет белсенді демалыс ұйымдастырғандары денсаулықтарына өте пайдалы. Қыста коньки, шаңғы тебу, ал жазда табиғат аясында серуен-саяхат жасау, суға жүзу, күнге қыздырыну да денсаулыққа пайдалы, ағзаны шынықтыруға көмектеседі. Күн сайын спортпен шұғылдануға қолыңыз тимесе, демалыс күндері көп жүріп, көп қозғалуға дағдыланған дұрыс.

Сонымен бірге көпшілігіміз дене шынықтырудың ең жеңіл түрі барын ескере бермейміз. Ол – жаяу жүру, жүгіру. Ғалымдардың зерттеулері денсаулықты бабында ұстап тұру үшін әр адам күніне он мың қадам жаяу жүру қажет екенін көрсетті. Жаяу жүру адам өмірін ұзартады. Ең бастысы

– жүгіріп келе жатып еш жерге кідірмеу және жүгіруді үйден шыға бастап, қайтқанда үйге кіре бере аяқтаған дұрыс. Қыста жүгіру – адамның жалпы денсаулығын нығайтумен қатар, ағзаның грипп, бронхит, пневмония тәрізді суық тиуден пайда болатын сарқаттарға қарсылық күшін арттырады.

Белгілі ғалым, хирург, Социалистік Еңбек Ері, академик Н.М.Амосов «Грипппен күресудің ең тиімді және жеңіл әдісі-шынығу» деп жазады.

«Шынықсаң, шымыр боласың», «Дені саудың-жаны сау» деп халқымыз тауып айтқан. Олай болса әрқайсымыз таңертеңгі жаяу жүру мен жүгіруге ерекше мән беріп, денсаулығымызға сергектікпен қарайық.

Медицина мен ғылыми – техникалық және әлеуметтік прогрестің жетістіктері нәтижесінде халық денсаулығын сақтау ісінде бұл күндері көптеген игілікті істерге қол жеткізіп отырмыз. Адам өміріне қатер тигізетін көптеген аурулар атымен жойлғанын біздер біліміз. Адам өмірін медицина және әлеуметтік прогресс жетістіктерін пайдалану арқылы ұзартуға болатындығын өмір өзі дәлелдеді.

Адам өмірін ұзарту мүмкіндіктері мен қартаю процесін тежеу шараларын зерттеу ісімен айналысатын ғылым саласын геронтология деп атайды. Геронтологтардың зерттеулеріне қарағанда адамның өмір жасын ұзартудың басты қоры (резервтері) медицинада ғана емес, сонымен қатар адамның өз ағзасында, яғни әркімнің өзіне байланысты.

Ұлы биолог И.И.Мечников адам ағзасын ішкі қорының (резервтерінің) сарқылмас мол екенін айта келіп, былай деген: «Жүз елу жастан бұрынғы өлім күштеп өлтірумен тең. Егер адам жетпіс жасында қайтыс болса, мұның өзі оның өмір сүру дағдысын дұрыс жүргізбегендігін, адам ағзасының сақтаушы, қорғаушы күш-жігерін жетілдіруге, дамытуға және бейімделу қабілетін арттыруға жағдай жасалмағанын, қайта оларды әлсіретуге және шектелуге алып баратын жағдайда өмір сүргенін көрсетеді».

Біздің елімізде ұзақ өмір сүрушілер баршылық, олардың көпшілігі ауылды жерлерде тұрып, көбіне дене еңбегімен шұғылданған адамдар.

Сонымен адам ағзасы ішкі қорының (резервтерінің) қаншалықты зор екенін, сонымен бірге қорды дұрыс сақтай білудің, молайта түсудің маңызды екенін көрсетеді.

Геронтологтар адам жасын ұзартудың мүмкіндіктерін жан-жақты зерттеуді жалғастыруда. Денсаулықтың негізгі формуласы: сезім тұрақтылығы, денешынықтыру, белсенді қимыл-қозғалыс, дұрыс тамақтану екендігі дәлелденді.

Ал адам өмірін қысқартатын факторларға денсаулыққа зиянды түрлі аурулар, ішімдікке салыну, темекі тарту, нашакорлық сияқтылар жататын болып шықты.

«Дұрыс тамақтану – денсаулық кепілі», «Ас – адамның арқауы» дейтін нақылды бәріміз білеміз.

Адам ағзасының өсіп-жетілуі, иммунитеті, ескірген жасушалардың орнына жаңа жа-

сушалардың пайда болуы тамақпен тығыз байланысты, ой еңбегі мен дене еңбегіне қажетті қуат көзі де тамақта. Сонымен қатар тамақтың емдік қасиетін де ерекше атап өткен жөн.

Сонымен қатар дәрумендер (витаминдер) – өмір өзегінің біеуі. Ағзадағы бүкіл зат алмасу процестері дәрумендердің көмегімен жүреді.

Тамақтанудың үлкен кемшілігі – режим сақтамауда, қалай болса солай тамақтану, бірде тоқ, бірде аш жүру, кейде тамаққа шамадан тыс тойып алу болып саналады. Сонымен қатар майлы тамақты көп жеу мәселесі де тұр.

«Ағаш тамырымен, адам жүрегімен мықты» дейді халық демек жүрек те өмір өзегі деп қабылдауымыз тиіс. Жүрек – қан айналу жүйесіндегі ең басты орган. Дені сау адамның жүрегі минутына 60-90 рет жиырылып – кеңиді, яғни соғады. Жүрек мүлтіксіз қызмет атқару үшін оның еттеріне қан жеткілікті мөлшерде келіп тұруы тиіс. Жүрек өте нәзік тамырлар арқылы арқылы (коронар-ные сосуды) нәр алады. Егер сол қан тамырлары арқылы қан жүруі бұзылса, адам стенокардия, инфаркт сияқты ауруларға шалдығады. Сол себепті жүрек жұмысына ерекше көкіл бөлген дұрыс.

Жүректің күш қоры спортшылармен және дене еңбегімен айналысатын адамдарда басқалардан көп болады. Сондықтан да олар әр түрлі түрлі ауруларға тез шалдықпайды, алуан түрлі ауыртпалықтарға шыдамды келеді. Сондай-ақ, шыныққан адамдардың жүрегі басқалардың жүрегіне қарағанда үнемі жұмыс істеп, сирек соғады, атап айтқанда минутына 50-60 рет соғып, 1.5-2 есе жиі соғатын шынықпаған адам жүрегі атқаратын жұмысты атқара алады. Ал үнемделген уақыт есебінен жүрек еттері молырақ тынығады. Сондықтан шыныққан адам жүрегі шыдамды келеді, ұзақ уақыт шаршамай қыруар жұмыстар атқарды. Жүректі күтуде тамақтану режимін сақтаудың мәні ерекше. Жүрек жалқаулықты, енжарлықты сүймейтін орган. Денім сау болсын десеңіздер жүректі ерте бастан күтіп шынықтыру керек. Денсаулығымыздың бұзылуына көп жағдайда адамның өздері кінәлі екенін ескергеніміз дұрыс деп есептеймін.

Музыка, ән де күш қуаттың көзі екенін есте ұстаған жөн.

Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең,
Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,
Ойласаңшы бос қақпай елең-селең!

деп Абай ағамыз айтқандай, адам баласы ежелден-ақ өлеңді, әнді жалпы музыканы қатті қастерлегені белгілі, жазу – сызу болмаған кезде де талантты өнер иелері шығарған ән-күйлер, жырлар ауыздан-ауызға, ұрпақтан ұрпаққа тарап бізге жетіп отыр. «Ән жоқ жерде адам тірлігі де жоқ», - деп Ю. Фучик тауып айтқан. Музыка адамның ой-өрісін, ішкі рузани қазынасын байытып, кеңейтіп, дамытып отырады, және сезімталдыққа, нәзіктікке бау-

лиды. «Музыка тамшы сияқты, там-тұмдап жүрекке енеді де жанды желпіндіреді», «Жақсы музыка сабидейпәк те, абыздың көзіндей ақылға толы» деп франсуз жазушысы Р.Роллан жоғары баға берген.

Жақсы ән мен жақсы музыка – жан азығы. Сазды, ырғақты, жан тербетер ән, музыка тыңдаған адамның жүрегі жай тауып, ерекше күйге бөленеді, сөйтіп ағзада қан айналу, зат алмасу процесі жақсарады. Сонымен музыканың өмірімізде атқаратын мәні ерекше екен.

Ұйқы-тіршілік тірегі, адам өз өмірінің үштен бір бөлігін ұйқымен өткізеді. Жақсы да тәтті ұйқы тіршілік тірегі, денсаулық кепілі. Адам тамақсыз бірнеше апта бойына өмір сүре алатын болса, ұйқысыз 3-5 күннен артық өмір сүре алмайтыны дәлелденіп отыр. Бұл ұйқының адам үшін маңызды екенін көрсетеді. Ерте заманнан-ақ адам баласы ұйқы мен түс көрудің сырын білуге талпынған. Алайда медицина ғылымы дамығанша ұйқының сыры белгісіз болып келген. Ұйқыда ешқандай сиқыр жоқ екенін ұлы ғалам, физиолог И.П.Павлов алғаш рет дәлелдеді. Ұйқы тұтас ағзаның, әсіресе, ми жасушаларының демалып, тынығуы үшін өте қажет. Ми жасушалары ұйқы кезінде өткен күннің әсерінен, елесінен арылады, жұмсалған күш-қуаттың орнын толтырып, келесі күнгі жұмысқа дайындалады.

Ғалымдардың қазіргі кездегі жан-жақты зерттеулерінің нәтижесінде ұйқының қалғу, шала ұйқы, орташа және терең ұйқы деген сатылардан тұратынын көрсетіп отыр. Мұнымен қатар ұйқының шапшаң және баяу түрлері де белгілі болды. Тәулік ішіндегі ұйқының мөлшері адамның жасына тікелей байланысты екен. Жаңа туған нәрестелер тәулігіне 21-22 сағат, балалар мен жасөспірімдер 10-13 сағат, ересек адамдар 7-8 сағат, ал екікабат әйелдер 8-9 сағат ұйықтауы кекек. Ұйқының ұзақтығы әр адам ағзасының жеке ерекшелігіне байланысты болады. Табиғат адам баласына ұйқы үшін түнді сыйлаған, түнгі ұйқының орнын толтыру өте қиын екенін ғалымдар дәлелдеп отыр.

Семіздік те сырқат екенін әлеуметтік және экономикалық прогрестің алға басып жақсаруымен қатар ел арасында өрби бастағандерттің бірі дәлел-

деп отыр. Қатты толудың денсаулыққа өте зиян екені әркімге де аян. Сондықтан семіздік бұл күнде дүние жүзі ғалымдарын ерекше алаңдатып отыр.

Семіздік-ағзадағы зат алмасуының бұзылуынан пайда болатын зиянды дерт. Ол сонымен бірге шамадан тыс тамақтанудың және дене қимылының азаюынан да көбейіп отыр. Семіздік пен қалыпты салмақты ажырату онша қиын емес. Ол үшін әркім өзінің бойының ұзындығын білгені жөн. Сонан соң тиісті салмақты анықтау үшін бойдың ұзындығынан 100-ді алып тастау керек. Атақты ғалым М.Кончаловскийдің зерттеулері бойынша, зерттелгендердің жалпы арық салмақты адамдардың 90 пайызы алпысқа дейін өмір сүрген болса, бұл жасқа семіздердің 60 пайызы ғана жеткен. Сондай-ақ 70-ке дейін арық адамдардың 50 пайызы жетсе, семіздердің 30 пайызы ғана жеткен, ал 80 жасқа арық адамдардың 30 пайызы жеткен болса, семіз адамдардың 10 пайызы ғана жеткен.

Адам көкі-тіс, ақ маржандай тізіліп тұрған әсем тістерді көргенде бәріміздің де қазығарымыз сөзсіз. Сол маржандай тістерді күте білу, ауруға шалдықтырмай аман сақтау әркімнің қолынан келе бермейтіні өкінішті. Адамның тіршілік әрекетінде тістің атқаратын қызметі ерекше. Тіс-ас қорыту органына ғана қатысты емес, ол сонымен бірге адамдардың қатынас құралы-сөйлеу жүйесімен де тығыз байланысты.

Қорыта айтқанда адам денсаулығына тек дене қимылының әсері ғана емес, сонымен қатар жеке гигиена да әсер ететіні белгілі болды. Құрметті оқырман қауым өз денсаулықтарыңызды өздеріңіз құрметтеңіздер.

Қолданылған әдебиеттер

1. Ордабеков С., Тәжбенов С. *Денім сау болсын десеңіз...* – Алматы: Қазақстан, 1982. – 80 бет
2. Гусалов А.Х., *«Истоки здоровой жизни»* // М. ФИС, 1987 г.
3. Амосов Н.М., *«Раздумье о здоровье»* // М. ФИС, 1973 г.

Берді Динара Кадырханқызы
PhD, аға оқытушы. dinar-1985@mail.ru

Усембаева Индира Бахытовна
PhD, аға оқытушы. Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

БОЛАШАҚ ДӘРІГЕРЛЕРДІ ДАЙЫНДАУДА АҚПАРАТТЫҚ-ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҒЫЛЫМИ – ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін. Мақалада болашақ дәрігерлерді даярлауда ақпараттық –телекоммуникациялық технологиялардың әдіснамалық негіздері қарастырылған. Химияны оқыту барысында болашақ дәрігерлерге ақпараттық-телекоммуникациялық сауаттылығын шыңдауға әсер ететіндігі байқалады.

Резюме. В статье рассматриваются методологические основы информационных-телекоммуникационных технологий в подготовке будущих врачей. Определяется влияние в подготовке будущих врачей в преподавании химии на повышение информационной – телекоммуникационной технологии.

Summary. The article discusses the methodological foundations of information and telecommunication technologies in the training of future doctors. Determined influence in the training of future doctors of teaching chemistry to improve the information - telecommunication technologies.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауында қазіргі ғаламдық жаһандану жағдайында мемлекеттің әлемдік білім кеңістігіне енуі барысында болашақ мамандардың даярлаудың сапасын жақсарту мәселесіне баса назар аударылуда. Осы тұрғыда жолдауда білім беру саласында цифрлық технология көшу жолдары туралы нақты тапсырмалар міндеттелген болатын.

Осыған орай, ағымдағы заманауи білім беру әлемнің жетекші мемлекеттерінің бәсекеге қабілетті талаптарына және инновациялық даму моделінің стратегиялық дамыту бағытына сәйкес құрылуы қажет. Бұл жағдай әлемдік білім беру кеңістігінде жан-жақты интеграциялық білімге құмар, күнделікті өзгерістерге тез бейімделетін, өз бетімен шығармашылық іс-әрекеттер жасай алатын, әлеуетті, зияткер ұлтты қалыптастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде цифрлық технологияны одан әрі толыққанды дамуы үшін қазіргі заманғы ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалану және оны енгізудің деңгейлеріне жетпейінше, білім беру іс-әрекетінің барлық түрлері, формалары мен деңгейлерін кешендік ақпараттандырусыз мүмкін емес.

Бүгінгі таңда ақпараттар ағыны тасқындап өсіп отырған жағдайында жоғары оқу орындарында бәсекеге қабілетті болашақ мамандарды

даярлау мен оқытудың мақсаттары елеулі өзгеріске ұшырады. Өмірдің барлық саласында белсенді шығармашылық іс-әрекетке қабілетті, еркін тұлға тәрбиелеу - қазіргі қоғам алдындағы мақсат. Енді болашақ мамандардан аса көлемді ақпаратты игеру емес, оны нақты өмірде қолдана білу талап етіледі. Жоғары оқу орындарында маман даярлаудың сапалық көрсеткіші қазіргі қоғам талаптарына да тығыз байланысты.

Олай болса, жоғары оқу орнын бітірген болашақ маманның қазіргі қоғамды ақпараттандыру талабына сай заманауи өзгерістерге бейім, жаңа әдіс-тәсілдерін ізденуге бағдарланған және дербес интеллектуалды ізденіс жұмыстарын жүргізе алатындай деңгейдегі ақпараттық даярлығын қамтамасыз ете алатындай кәсіби қызметінде АТТ-ны пайдалану алатын жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды даярлау мәселесін зерттеу және жетілдіру маңызды.

Болашақ дәрігерлерді даярлауда химия пәнін оқытуда интеграциялау өзекті мәселе болып табылады. Бұл жалпы білім берудің мақсатына сәйкес білім беру нәтижесін жоспарлауды, оны жаңаша қалыптастыруды қажет етеді. Сондықтан да, ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар құралдарын оқыту үдерісіне белсенді, әрі орынды және рет-ретімен қолдану білім беруді ақпараттандыру саласындағы мамандар дайындау қолдану қажет.

Жаһанданудың даму сатысында білім беру жүйесі қоғамның жаңа экономикалық саясат, әлеуметтік және интеллектуалдық деңгейіне сай келуі керек. Осыған орай білімнің мақсаты, мазмұны және оны оқыту тәсілдері қайта қаралып, оқу жүйесін реттеу, жетілдіру, ұйымдастыру мәселелері зерттеліп, өз шешімін табуды қажет етеді. Тарих беттеріне үнілсек, адамдар арасындағы қарым-қатынас ақпарат алмасумен, содан кейін белгілі бір дыбыспен, соңында кәдімгі адами тілмен, одан кейін жазбаша түрде қағаздың көмегімен жүзеге асырылды. Ақпарат білім саласы үшін ерекше қарым-қатынастың рөлін атқарады. Адамдардың бір-біріне ақпарат беруі, сондай-ақ адамдарды оқыту пайда болды. Ақпарат алмасу құралы ретінде соңғы жүз елу жылда телеграф, телефон, радио, теледидар сияқты технологиялардың арқасында іске асты. Ақпарат алмасудың дамуы өз кезегінде ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялардың дамуына негіз болды.

Ақпараттық қоғам теориясына сәйкес, ақпараттандыру өзіне алдымен, ақпарат пен білімнің өсуін, содан кейін ғана – ақпараттық технологияларды қоғамдық өмірдің барлық салаларына ендіруді біріктіреді. Қоғамды ақпараттандыру ақпараттық технологияларды оқыту үдерісіне ендіру деп түсініледі. Алдыңғы қатарлы дамыған мемлекеттерде ақпараттық қоғамның қалыптасуы жоғары білім беру жүйесін қалыптастырудың бір жолы болып табылады: дамытушы және инновациялық әдістерді кең көлемде енгізу арқылы жеке тұлғаның креативтілік қабілетін ашуға бағытталған; қашықтықтан оқыту жүйесін дамыту жолы мен халықтың кең көлемді сапалы білім беруге қол жетімділігін арттыру жаңа ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар негізінде іске асырылады деп саналады.

Ал ақпарат адам үшін – бұл әртүрлі ақпарат көздерінен алынатын білім. Ақпарат анықтамасын білім ретінде қабылдай отырып, ақпарат - бұл біздің жадымыздағы ақпараттар, сондықтан адам жадысы білімді сақтау құралы. Адамның санасында жинақталған ақпарат оның білім жүйесін бейнелейді. Адам ақпаратты тек өз жадында сақтап қана қоймайды, қағазда, магниттік тасымалдаушыларды және т. б. сақтайды. «Ақпарат - адам үшін білім» тұрғысынан алғанда иістер, дәмдер және тактильдік сезу адамға ақпаратты тасымалдайды.

Анықтама бойынша технология дегеніміз — материалды өңдеу үрдістерінің жиынтығы, немесе материалды өңдеу тәсілдері туралы білім жиынтығы. Мағынасы бойынша технология дегеніміз — түрлендіруді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тәсіл.

Ақпараттық технологиялар өте тез дамып келеді. Бір жағынан, ол көптеген түсініктердің тұрақты бола алмауын көрсетсе, екінші жағынан, осындай динамизм бұрынғы тұрақты деп саналатын түсініктерді қайта қарап, соларды толықтыруды талап етеді. Мұнда қазіргі заманғы компьютерлік және желілік құралдарды пайдалануға негізделген ақпараттық технологиялар білім берудегі ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар (АТТ) терминін қалыптастырады.

Зерттеулерге сүйене отырып, білім берудегі ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар деп – білім берудегі заманауи компьютерлік техниканы, телекоммуникациялық байланыс арналарын, оқыту технологияларын интерактивтік-әдістемелік қолдауды қамтамасыз ететін бағдарламалық қамтамаларды, уақыттың асинхронды және синхронды режимдерінде жұмыс жасайтын локальды және ғаламдық желілерді пайдаланатын желілік технологиялар кешенін түсінеміз.

Ақпараттық-телекоммуникация құралдарына: БЭЕМ, перифериялық қондырғылар, мультимедия технологияларының құралдары, «виртуальды ақиқат» жүйесі, жасанды интеллект және гра-

фикалық машина жүйесі, коммуникация құралдары (желілік қондырғы, бағдарламалық кешен, телефон желісі, байланыстың спутник арнасы) мен жабдықтары.

Оқыту ісіндегі қазіргі АТТ негізгі міндеттері — танымдық әрекеттерді басқару үдерісі мен қазіргі ақпараттық білім қорларына қол жеткізудің интерактивті ортасын жасау ісі болып табылады.

Оқыту үдерісінде ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды қолданудың ерекше белгісі әртүрлі формадағы ақпаратты ұсыну болып табылады, олар: мәтіндер, кестелер, графиктер, диаграммалар, аудио- және бейнеүзінділер, сондай-ақ олардың үйлесімдері болып табылады. Осындай мультимедиялық білімгерге сана ішілік реакцияны қосудымен оқу материалдарын жақсы қабылдау мен есте сақтауға қабілетті ететін психологиялық шарттар туғызады.

АТТ құралдарының тұрақты жетілдірілуі негізінде оқытудың мобильдік оқыту, медиа оқыту, smart оқыту сияқты түрлері іске асырылды.

Қазіргі кезде білім саласындағы ең өзекті мәселе ретінде ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдаланудың техникалық жағы емес, керісінше оның ұйымдастырушылық, әлеуметтік және педагогикалық жақтары басымдыққа ие болуда.

Сондықтан да болашақ дәрігерлер дайындауда, ақпараттық-телекоммуникациялық технологияның келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын психологиялық, педагогикалық аспектілерін анықтау барысында адамның табиғаты бағытындағы бейнелер басқа тірі ағзалардан эмпирикалық айырмашылықтарымен байланысты болса, болмысы туралы мәселелер оларда сырттай көрініс беретін, олардың жүріс-тұрысын айқындаушы сапаларға, қасиеттерге байланысты, болашақ маманның АТТ пайдалануға даярлығы олардың жеке тұлға болып қалыптасуына, шығармашылығына және ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілігіне байланысты. Болашақ дәрігерлердің қазіргі қоғамды ақпараттандыру талабына сай заманауи өзгерістерге бейім, жаңа әдіс-тәсілдерін ізденуге бағдарланған және дербес интеллектуалды ізденіс жұмыстарын жүргізе алатындай деңгейдегі ақпараттық даярлығын қамтамасыз ету, ақпараттық іс-әрекет болашақ маманды өмірдің жаңа белесіне шығарып, өмірлік ұстанымын айқындауға және жеке тұлға ретінде барлық мәселелерді шығармашылық тұрғыда креативтілікпен нәтижелі шешуге мүмкіндік беретініне көз жеткіздік.

Білімді ақпараттандыру жағдайында болашақ дәрігерлер білім беруді ақпараттандыру мен ақпараттық-телекоммуникациялық технология құралдарын қолдану бағытында психологиялық тұрғыдан төмендегі іс-әрекеттерді іске асыра алуға дайын болуы керек: білім беруді ақпараттандыру

бағдарламасы негізінде ұйымдастыру; ақпараттық-телекоммуникациялық технология құралдарының мүмкіндіктерін кәсіби қызметіне қолдану; бағдарламалық және мультимедиялық технология мен электрондық-дидактикалық құрылғыларды пайдалану; ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды жетілдіру, оның тиімділігін анықтау; болашақ дәрігерлер кәсіпт қызметте қолданатын АТТ құралдары мен интерактивтік жабдықтарға эргономикалық тұрғыдан бағалау жүргізу; ақпараттық білім ортасында өзіндік білім алу мен кәсіби қызметтерін жобалау және ақпараттарды өңдеу.

Ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, болашақ дәрігерлерді даярлаудың АТТ қолданудың мақсаты мен оның нәтижесі - жоғары оқу орындарында мамандықтары бойынша даярланған әрбір болашақ дәрігер бойында өз кәсібі бойынша АТТ бойынша қалыптасқан білік, дағдылары мен дүниетанымынан, шеберлігі мен қабілетінен танылады.

Кәсіби іс-әрекеттерде АТТ пайдалану даярлығын қалыптастырудың құрамды бөліктері төмендегідей айқындалды: ақпараттық сауаттылық - ақпараттық үдерістермен жұмыс жасай білуі; компьютерлік сауаттылық – компьютерді пайдаланушы деңгейінде қолдана білу дағдысы; телекоммуникациялық технологиялар бойынша сауаттылық - Интернет желісінде ақпараттарды іздей білуі, іріктей алуы мен ақпараттық қорларды пайдалану, желіде ақпаратты таратуды меңгеруі.

Болашақ дәрігерлерді кәсіби іс-әрекеттерінде, сондай-ақ бітірушінің стандартында көрсетілгендей ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды игеруі үшін әр пәннің оқытушысы өзіндік үлесін қоса алады. Сондықтан болашақ дәрігерлерді дайындауда химия пәнін оқытуда АТТ пайдаланудың психологиялық-педагогикалық аспектілерін, психофизиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, әдістемелік тұрғыда дұрыс қолданса, химия пәнін қызықты да, көрнекі түрде жеткізуге болады және креативті, ізденімпаз, интеллектуалды, бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеуге септігін тигізеді.

Химия пәнін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға даярлауда келесі маңызды әдістерді атап өту қажет: тренинг, консалтинг және коучинг.

Болашақ химия мұғалімдерін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға даярлауда келесі маңызды әдістерді атап өту қажет: тренинг, консалтинг және коучинг. Бұл әдістердің тұлғалық және кәсіби сапаларды қалыптастыруда, тұлғаның кәсіби дамуына, оның жетілуіне ықпалы зор.

Тренинг (ағылш. training от train – оқыту, тәрбиелеу) –әлеуметтік ұстанымдарды, білімді, дағды мен білікті дамытуға бағытталған белсенді оқыту әдісі. Тренинг әдіс ретінде қатысушылардың

өзін барлық қырынан ашып көрсетуіне және өзіндік психологиялық мәселелерді шешу тәсілдерін іздеулеріне әсер етеді.

Біздің зерттеуімізде анықталған дағдыны (дағдыларды) қалыптастыруға арналған, яғни, болашақ химия мұғалімдерін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалану дағдысын қалыптастыруға арналған дағдылық тренинг пайдаланылды. Тренинг әдістері: іскерлік және рөлдік ойындар, кейстер, топтық пікірталас.

Консалтинг - білімнің анықталған аймағында кеңес беру. Кеңес беру барысында мәселелердің пайда болу себептері түсіндіріледі, қазіргі жағдайға себепкер болып отырған оқиғалар контекстінде тұлғалық тәжірибелерді қарау іске асады, яғни, анықталған сұрақ/мәселе бойынша эксперттік тұрғыда көзқарас ұсынылады.

Коучинг – кеңес беру арқылы оқытуды қолдаудың жаңа формасы болып табылады. Ол рефлексияға негізделеді, әрі ұстаздық ету, психологиялық кеңес беру, психотерапия аймағындағы алдыңғы қатарлы тәсілдердің бірі.

Ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға оқытудың басқа әдістерімен салыстырғанда білім беру үдерісінің жоғарғы деңгейін қамтамасыз еткен жағдайда ғана пайдаланған дұрыс. Осылай, химияны оқыту барысында АТТ пайдалану жаңа оқу материалын меңгеру (оқыту презентациялары, электрондық оқулықтар), қабілеттер мен дағдыларды шыңдау (оқу тестілеуі), химиялық оқыту тәжірибесі мен сандық есептеулер барысында анағұрлым тиімді. Химия пәнінің өзіндік ерекшелігіне байланысты кезінде арнайы және арнайы емес бағдарламалық құралдарды пайдаланады. Арнайы бағдарламалық өнімге жататындар: химиялық редакторлар (ISIS Draw, ChemDraw, ChemWindow); химиялық калькуляторлар (BestChem, Chemistry Assistant және т.б.); виртуальды лабораториялар (Crocodile Chemistry, Yenka, Virtual Chemistry Lab және т.б.). Арнайы емес бағдарламалық-инструментальды құралдар болып саналатындар химияның ерекшеліктері есепке алынбай жасалған компьютерлік бағдарламалар (әмбебап қолданысқа ие) - текстік (MS Word) және графикалық редакторлар (Paint, CorelDraw және т.б.), мультимедиа-қосымша (PowerPoint). Енді осылардың кейбіреуіне тоқталайық.

АТТ құралдарын оқыту үдерісінің барлық кезеңдерінде: жаңа оқу материалын оқып үйренуде, өтілген материалды бекітуде, білімгерлердің білімі мен білігін тексеруде қолданылады. Олар оқу үдерісінде жеке оқыту формасы ретінде емес дәстүрлі оқыту түрлерімен үйлестіріле пайдаланылуы тиіс. Жаңа оқу материалын ұсыну-да электронды оқулықтар, демонстрациялық бағдарламалар қолданылады, ал тақырыпты бекіту үшін - жаттықтырушылар, компьютерлік практикумдар, зертханалық жұмыстар, компьютерлік

іскерлік ойындар, имитациялық және модельдеуші бағдарламалар; ал бақылау үшін – тест тапсырмалары, бақылаушы бағдарламалар пайдаланылады.

Енді химия пәнінде АТТ құралдарын пайдаланып өткен сабақтарға тоқталайық. Химия пәнін оқытуда АТТ пайдалануда электрондық оқулықтың септігі мол. Ақпараттық дидактикалық материалдар ретінде «Көрнекі химия» атты электрондық оқулықты жарыққа шығардық.

Тәжірибелік сабақтарды өтуде студенттерге адам ағзасындағы биогенді элементтерді түсіндіруде видеофильмдерді көрсету мақсатында «Бейорганикалық химия» атты электрондық оқулық тиімді деп болып табылады. Сондай-ақ осы электрондық оқулықта әрбір элементтің физика-химиялық қасиеттері жақсы көрсетілген, әрі уақытты тиімді пайдалануға көмектеседі.

Химия пәнін оқытуда химиялық үдерістерді компьютерлік модельдеу бағдарламалары тақырыбын оқытуда келесі бағдарламалар мүкіндіктерін пайдаланып, зертханалық сабақтар ұйымдастыруға болады.

ChemWindow v3. 0 – химиялық формулалардың редакторы, заттардың құрылымдық формуласын салуға көмектеседі және молекулалар құрылымдарының көптеген дайын қорларын иеленген.

- ChemOffice - химиялық қосымшалардың пакеті. Пакет құрамына енетін модульдер компьютерді мәліметтер қорымен жұмыс істеу және жобалаудың, сондай-ақ, химиялық құжаттандырудың жұмыс станциясына айналдырады. Жаңа нұсқадағы ChemOffice Ultra Windows платформасына негізделген. ChemOffice Ultra 2008 пакеті өзіне ChemDraw Ultra, Chem3D Ultra, E-Notebook Ultra, ChemFinder, CombiChem, Inventory, BioAssay және жалғыз қор ретінде The Merck Index анықтамалығын біріктірген. Microsoft Office ортасымен интеграциялау үшін ChemDraw/Excel және ChemFinder/Word.) модульдері пайдаланылады;

- ACD ChemSketch 12. 01 - химиялық редакторлардың бірі. Химиялық формулаларды, оның ішінде көлемді реакциялар теңдеулерін салуға көмектеседі. Зертханалық ыдыстардың мол көлемді суреттерімен жабдықталған, негізгі химиялық параметрлерді есептеуге мүмкіндік береді;

- Avogadro (FreeWare) – есептеу химия, молекулярлық модельдеу және т. б. бойынша 3D визуалдауға (бірнеше платформаларда пайдалануға арналған) кеңейтілген молекулярлық редактор (дербес жағдайда Windows ОЖ);

-CambrigeSoftChemDrawPro – кез-келген қиындықтағы химиялық қосылыстарды компьютерлік модельдеудің кәсіби жүйесі. Жариялау үшін реакциялар механизмдерін сала алады және үш өлшемді молекулярлық беттерді, молекулярлық қасиеттерді ұсына алады;

PL Table v4.40 –әрбір химиялық элемент туралы жиырмадан аса мәліметтер типін ұсына алатын, кез-келген қиындықтағы химиялық реакциялардың теңдеуін жазуға, химиялық есептерді шешуге болатын химиялық калькулятормен толықтырылған элементтердің көпфункционалды периодтық жүйесі. Бағдарлама көмегімен химиялық элементтер туралы мол мағлұмат алуға, химиялық реакциялар теңдеулерін жазуға, стандартты химия есептерін шешуге, бағдарламаның мәліметтер қорын сандық және мәтіндік ақпараттармен толықтыру, элементтер туралы сандық ақпарат бойынша тәуелділік графиктерін құруға болады.

Chemix v2.01 – көптеген пайдалы құралдарды өзіне біріктірген қуатты ақпараттық орталық. Бағдарлама химиялық реакцияларды теңестіру, термохимия блогы, электрохимия блогы, молекулярлық калькулятор және заттардың ерігіштігі, спектроскопия блоктарымен жұмыс жасауға мүмкіндік береді.

Қорыта келе, оқытудың әдістемелік жүйесіне ақпараттық - телекоммуникациялық технологияны және оның құралдарын қолданудың болашақ дәрігерлерге химия пәнін жоғары деңгейде түсінуге, зерделеуге және өз мамандығына деген қызығушылығын арттыруға, заман талабына сай дамуға, бәсекеге қабілетті тұлға болуына тиімді екендігіне көз жеткіздік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы 31қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауы. // <http://akorda.kz>

2.D.K.Berdi, I.B.Usembayeva, Sh.J. Ramankulov, G.A. Saparbekova, M. O. Berkinbaev. Results of the Experimental Research on the Introduction of Information and Telecommunication Technologies in Teacher's Professional Training.- 2015.Indian Journal of Science and Technology, Vol 8(27).

3. Берді Д.К. Болашақ химия мұғалімдерін ақпараттық телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға даярлығын қалыптастырудың әдіс-тәсілдері // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2015. - №6(34). – Б. 94-99.

Сарыбаева Алия

п.ғ.к., доцент м.а., Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.

Усембаева Индира Бахытовна

Phd, аға оқытушы Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Берді Динара Кадирханқызы

Phd, аға оқытушы Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ЖОО-ДА ОҚЫТУДЫҢ ҚОЛДАНБАЛЫ БАҒДАРЛЫЛЫҒЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МАҢЫЗЫ

Түйін. *Заманауи жаратылыстану ғылымдарының әр түрлі салаларындағы физиканың қолданбалылығының қарқынды түрде арта бастауына байланысты физиканы оқытудың қолданбалы бағдарлылығын жүзеге асыру маңызды. Осы мақсаттар жоғары оқу орындарының жалпыға міндетті мемлекеттік білім беру стандарттарында да айқын көрсетілген және оқытылатын пәндердің қолданбалы практикалық бағдарлылығын күшейтуді міндеттейді. Осыған байланысты мақалада ЖОО-да физиканы оқытудың қолданбалы бағдарлылығын жүзеге асыру жайлы сипатталады.*

Кілтті сөздер: *жаратылыстану ғылымдары, физика, оқытудың қолданбалы бағдарлылығы, оқыту әдістемесі, функционалдық сауаттылық.*

Резюме. *В связи с ростом применения физики в различных отраслях естественных наук является важным осуществление прикладной направленности обучения физики. Эти цели также отражены в государственном общеобразовательном стандарте и обязывает усиление прикладной и практической направленности обучаемых дисциплин. В связи с этим в статье рассказывается об осуществлении прикладной направленности обучения физики в вузах.*

Ключевые слова: *естественные науки, физика, прикладная направленность обучения, методика обучения, функциональная грамотность.*

Summary. *With the increasing use of physics in various branches of the natural sciences is an important implementation of an applied orientation of teaching physics. These objectives are also reflected in the state general educational standard and requires strengthening of the application and the practical orientation of trainees disciplines. In this regard, the article describes the implementation of an applied orientation of teaching physics in high schools.*

Keywords: *natural sciences, physics, applied orientation of teaching, teaching methodology, functional literacy.*

Елімізде білім берудің өзіндік ұлттық үрдісі қалыптасуда. Оқыту үдерісін жоспарлау және бағалаудың тиімді әдістерін ұсынатын жаңа педагогикалық технологиялардың түрлері көп. Жаңа

педагогикалық технология студенттердің білім сапасын арттыруға, ой-санасының дамуына мүмкіндік жасайды. Үнемі өзгеріп тұрған әлем адамнан да қабілет пен қажеттіліктерді толассыз дамытуды талап етеді.

Қазақстандағы білім беруді модернизациялаудың негізгі бағыттарына: білімнің тұлғаға бағдарлануы; оның әрекеттік сипаты; оқу, танымдық, коммуникативтік, практикалық және шығармашылық іс-әрекеттерін қалыптастыруға білімнің бағытталуы; білімгерлердің алған білімдерін, икемділіктерін күнделікті өмірінде практикалық мәселелерді шешуге қолдана білуге үйренуі жатады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біздің жастарымыз оқуға, жаңа ғылым-білімді игеруге, жаңа машықтар алуға, білім мен технологияны күнделікті өмірде шебер де тиімді пайдалануға тиіс. Біз бұл үшін барлық мүмкіндіктерді жасап, ең қолайлы жағдайлармен қамтамасыз етуіміз керек» деп атап көрсетілген [1].

Білім берудің кадрлық ресурстарын дамытуға деген күшті ынта-жігер –білім қызметкерлерін іріктеу мен қабылдау саясатын жетілдіруді қарастыратын, түлектер мен жұмыс істеп жүрген мамандардың біліктілік деңгейлерін реттейтін Ұлттық біліктілік шеңбері болмақ. Қазірдің өзінде түлектердің білімін тәуелсіз бағалау жүйесі енгізілген, оқу үдерісі ғылым, білім және тәжірибенің бірлесуі негізінде жүзеге асырылады. Әлемдік білім беру кеңістігіне дендеп ену үшін үлкен, бірақ қажетті қайта құру жүргізілуде.

PISA халықаралық зерттеулері аясында өкізілетін оқушылардың ғылыми-жаратылыстану функционалдық сауаттылығын дамыту әдістері қарастырылуда. Қазіргі кезде оқушының өзін-өзі дамытуға, алған теориялық білімдерін күнделікті тұрмыспен байланыстыруға және оны қолдана білуге бағытталған жұмыстарға аса көңіл бөлінуде.

Математикалық және жаратылыс-ғылыми білім сапасы мәселесі бойынша халықаралық зерттеулер жүргізу практикасында пәндердің қолданбалы құраушысына үлкен мән беріледі (TIMSS, PISA). PISA халықаралық зерттеулерінің мақсаты білімгерлердің алған білімдері мен икемділіктері

қоғамда толыққанды жұмыс істеуге мүмкіндік бере алатындығын бағалау болып табылады. Сонымен қатар, осы зерттеулерде олардың жаратылыс-ғылыми сауаттылығын бағалау мақсаты қойылған. Жаратылыс-ғылыми сауаттылығы дегеніміз алған білімдерін практикалық мәселелерді шешуге пайдалана алу, жүргізілген бақылаулар мен эксперименттер негізінде қорытынды жасай алу қабілеттілігі.

2011-2020 жылдарға ҚР білім беру жүйесін жетілдіруге бағытталған Мемлекеттік бағдарламасы біздің оқушыларымыздың PISA халықаралық зерттеулерінде мақсатты индикаторларды анықтады, оның ішінде 2018 жылы 40-45 орынға ие болатындығын болжайды.

Ол үшін білім саласының мамандарына жоғары білімді берумен қатар, оқушылардың ой-өрісін дамытуға, логикалық ойлануға, сыни көзқарас қалыптастыра отырып, функционалдық сауаттылыққа баулуды қалыптастыруды міндеттейді.

Соңғы жылдары біздің еліміздің білім беру саласында білім мазмұнын жаңартуға бағытталған көптеген жұмыстар атқарылды. Атап айтсақ, білім беру мазмұны жаңартылды, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер (ОӘК) жасалды, жалпылай алғанда мектепте оқытудың деңгейі артты. Дегенімен, соңғы жиырма жылдың көлемінде мектепте жаратылыс-ғылыми білім беру сапасының, тек біздің елімізде ғана емес, жаппай төмендегені байқалады [2].

Жас ұрпаққа теориялық мәліметтермен қоса әлеуметтік ортада алған білімдерін өмірмен байланыстыра алатындай деңгейге жеткізу – педагогтардың басты міндеті деп білеміз.

Қазіргі кезде білім алушының ой-өрісін дамыту, шығармашылық қабілетін арттыру, алған білімін практикада қолдана білуге баулу, әр түрлі ғылыми әдебиеттерді пайдаланып, өзінің білімін тереңдетуге үйрету мәселелеріне айрықша мән беріліп отыр. Себебі, мемлекеттік стандартта әрбір шәкіртті жеке тұлға деп санап, оларды өз сұраныстарына, мүдделеріне сай оқыту мен тәрбиелеудің сан қилы үлгілерін қолдану керектігі көзделген. Бұл жағдайда оқыту технологиясын өзгертуді, білімгерлерді өз бетінше білім алуға, өзін-өзі дамытуға, ұйымдастыруға үйрету мәселелеріне көп көңіл бөлуді талап етеді.

Жаратылыстану ғылымдарының, соның ішінде физиканың да мақсаты табиғаттағы және қоғамдағы құбылыстар мен сол құбылыстарды басқаратын заңдарды алған ғылыми білімдерін практикалық іс-әрекетінде пайдалану үшін ашып, сипаттау болып табылады.

Табиғаттағы заттар мен құбылыстар сандық және сапалық анықтаушылықтардың бірлігін іске асырады. Олар бір-бірінен сандық түрде өзінің дамуының арнайы қасиеттері мен заңдарымен ерекшеленеді.

Физика ғылымының өркендеуі, салыстырмалылық теория, кванттық механика, кванттық электродинамика, ядролық физика, элементар бөлшектер физикасы, қатты денелер физикасының ашылуы оны жаратылыстану саласының іргелі ғылымдардың қатарына қосты.

Физика ғылымының теориялық және эксперименттік әдістері химияның, биологияның дамуына серпін берді. Нәтижесінде жаратылыстану ғылымдардың тоғысуында жаңа ғылыми бағыттардың дамуына мүмкіндік туғызды: астрофизика, радиоастрономия, космонавтика, физикалық химия, экология және т.б.

Жаратылыстану ғылымының салалары табиғатты, оның құбылыстары мен заңдылықтарын олардың сапалық ерекшеліктерін ескере отырып сипаттайды. Химия – бізді қоршаған бұйымдардың құрамындағы заттардың құрамын, құрылымын және өзгерістерін зерттейді. Биология өзінің пән ретінде тірі ағзалардың дамуының формасы мен заңдарын (тіршілік жағдайына қарай) қарастырады.

Физика табиғат құбылыстарының жалпы заңдылықтарын, материяның құрамын, құрылымын және қасиеттерін зерттейді. Физика заңдары заманауи жаратылыстанудың негізі болып табылады. Ол нақты ғылымдарға жатады. Себебі, оның заңдарын сипаттауда математикалық аппарат пайдаланылады.

Осы міндеттерді жүзеге асыруда басқа пәндер мен қатар физика пәнінің де атқаратын рөлі зор. Себебі, физика жаратылыстану ғылымдарының тірегі, ал оның зерттеу әдістері - қазіргі заманғы ғылыми танымның тұғыры.

Физика – инженерлік білімнің негізі болып табылады, сонымен қатар күрделеніп бара жатқан технологиялар жағдайында студенттердің кәсіби іс-әрекетінің жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді. Оқыту барысында білім алушылардың жас және қабылдау ерекшеліктерін ескеру жалпы педагогика ғылымында да, физиканы оқыту теориясы мен әдістемесінде де кеңінен қарастырылған.

Қазіргі заманғы кәсіби білім берудің мазмұны мен мақсаты маманның атқаратын іс-әрекеттерінің ішінен ең бастыларын нақты көрсетуді талап етеді. Өйткені, орындалатын іс-әрекеттер сипаты орындалатын іс-әрекеттің мазмұны мен оны шешу жолдарына байланысты болады. Қазіргі таңда болашақ мұғалімдерге ғылыми білімдер жүйесін беру ғана емес, сонымен қатар оларды танымдық және практикалық сипатта болатын іскерлік дағдылармен қаруландыру болып табылады. Сондықтан, оқыту үдерісін жетілдіру әдістерін іздестіруде тек жаңа білімдер беру жолдарын жетілдіру ғана емес, сонымен бірге студенттердің икемділіктері мен дағдыларын қалыптастырудың әдістемесін жетілдіруді де ескеру керек.

Бағдарлылық – бұл адамның шындыққа тандамалы қатынасты өзінше бастан кешіруін, оның әрекетіне әсер етуін сипаттайды» [3].

Кейінірек политехнизм идеясымен қатар физиканы оқытудың қолданбалы бағдарлылығын жүзеге асырумен байланысты үдеріс айқындалды. Осыған байланысты физикаға тек өнеркәсіптік немесе ауыл шаруашылықтық мәселелер ғана емес, сонымен қатар экономика, экология, медицина, тарих және адам іс-әрекетінің т.б. салаларының мәселелері ене бастады.

Ал, белгілі дәрежеде жасанды түрде туған политехнизм принципі оған қарағанда табиғи «физиканы оқытудың қолданбалы бағдарлылығына» орын беріп, өзі соның құрамдас бөлігіне айналды.

Қазіргі таңда ақпараттың ағымы қарқынды дамыған заманда ЖОО-да оқытудың мақсаттары мен қызметі елеулі түрде өзгеріске ұшырап отыр. Енді студенттен тек аса көлемді ақпаратты игеру ғана емес, оны нақты өмірде және болашақ кәсіби іс-әрекетінде қолдана білу талап етіледі. ЖОО-да білім беру сапасы мәселесі қазіргі қоғам талаптарына да байланысты болмақ.

Адам белсенді түрде тұрмыста, кәсіби іс-әрекетінде және бүкіл өмір бойы пайдаланатын білімдердің кең жиынтығы – жалпы мәдениеттің маңызды бөлігі болып табылады. Алған теориялық білімдерді практикада қолдану адамның мәдени даму деңгейін бағалаудың критерийі болып табылады. Сондықтан, физиканы оқытудың дәстүрлі бағыттарының бірі – қолданбалы бағдарлылық сұрақтарын баяндау болып табылады. Мұндай тәсіл физиканы оқытуда қолданбалы аспектілерді кеңінен қолдануды қажет етеді. Оны қалай және қандай мөлшерде жүзеге асыру керек? Физиканы оқытудың мазмұнын ғылым мен техниканың алуан түрлі салаларынан алынған қолданбалы есептермен қанықтыру жеткілікті бола ма?

Оқытудың қолданбалы бағдарлылығын жүзеге асыру қажеттілігі жайлы сұрақ білім берудің дамуының әртүрлі сатыларында прогресивті педагогтарды толғандырған. Заманауи білім берудің теориясы мен әдістемесінде оқытудың қолданбалы бағдарлылығын құзырлыққа негізделген тәсіл арқылы жүзеге асыруға арналған зерттеулер өзекті болып табылады. Бұл тәсіл тек дайын білімге оқытуды ғана емес, сонымен қатар білімді өз бетінше алуға дағдылану, әртүрлі мәселелерді өзінің бар

білімі негізінде шеше алу әрекетін көздейді. Көптеген ғалымдардың жұмыстарында оқытудың қолданбалы бағдарлылығының қажеттілігі теориялық тұрғыда негізделген.

Педагогикалық зерттеулер мен оқыту практикасы көрсеткендей, оқытудың қолданбалы бағдарлылығын жүзеге асыру мұғалімдер даярлау сапасын арттыру жолдарының бірі болып табылады. Пәндерді қолданбалы бағдарлылық арқылы оқыту кезінде білімгерлердің саналы түрде пән мазмұнын меңгеруде танымдық әрекетін ынталандыру мен дамытуға алғышарттар айқындалған.

Біздің ойымызша, білімгерлерді оқуға ынталандыратын факторлардың бірі – пәннің практикалық маңыздылығы мен болашақ мамандығымен байланысы.

Физиканы және оның нәтижелері мен әдістерін пайдаланатын қолданбалы ғылыми білім, ғылым мен техника дамуының негізі болып табылады. Физиканы зерделеу барысында алатын білім адам баласының мүмкіндіктерін арттыра отырып, оның техникалық дамуын сенімді түрде алға басуын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, қоғамдық сананың дамуына ықпал етеді және қоршаған ортамен үйлесімділікті сақтауға тәрбиелейді.

Ендеше, ЖОО-да физиканы оқытудың қолданбалы бағдарлылығы деп – оқытудың мазмұны мен әдістерін, физикалық теориялар мен заңдарды ғылыми білімнің жаратылыстану салаларындағы, физиканың басқа да пәндеріндегі, болашақ кәсіби іс-әрекетіндегі мәселелерді физика ғылымына тән әдіс-тәсілдерді АКТ-ны пайдалану арқылы шеше алу икемділіктерін қалыптастыруға бағдарлауды түсінеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты», 2012
2. PISA халықаралық зерттеулері аясында оқушылардың ғылыми - жаратылыстану функционалдық сауаттылығын дамыту» тақырыбы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру курсының типтік оқу бағдарламасы. – Қарағанды, 2014. – 36 б.
3. Исмаилова Р.Б. Өзіндік жұмыс арқылы студенттердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру: пед.ғыл.канд. ... автореф.: Түркістан, 2008. – 25 б.

ТҮЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Резюме. В данной статье рассматриваются педагогические особенности личности. Раскрывается развитие и формирование мировоззрения личности. Развитие личности и формирование мировоззрения — очень сложный и противоречивый процесс, подвергающийся множеству разнообразных влияний. Человек овладевает целостным представлением о мире, если его система взглядов опирается на единство сознания, переживания, и это значит, что формирование мировоззрения зависит от воздействия на интеллект, волю, эмоции личности, от ее активной практической деятельности.

Summary. This article discusses the pedagogical features of the person. Reveals the development and formation of Outlook of the person. The development of personality and formation of worldview is a very complex and contradictory process, subject to many different influences. The man possessed a holistic view of the world, if his belief system is based on the unity of consciousness, the experience, and it means that the Outlook depends on the impact to the intelligence, will, emotions, personality, from her active practice.

Қазіргі таңдағы кәсіби білім берудің бағыты педагогикалық іс-әрекет аясындағы жеке жетістіктерді өзгертуге бағытталған шарттарды тудыру мәселесін алға қойып отыр. Педагогикалық жүйе белгілі педагогикалық шарттарды сақтағанда ғана қызмет етеді және дамиды.

Осы орайда тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында қалыптастыруды ұйымдастыру жолдары мен шарттарын қарастыруда жалпы педагогика ғылымындағы қалыптасқан тәжірибеге назар аудардық.

Алдымен шарт дегеніміз не екендігіне талдау жасасак, ол белгілі бір жағдайдың туындауы, тіршілік жасау, оқу, еңбек ету, өзгерістер, түрлендірулер үшін қажетті нысанның жиынтығы. Әрбір нысанның бір-бірімен тікелей және жанама байланыстары бар, олар белгілі бір шамамен сипатталатындықтан, жиынтық мөлшерде жеткілікті педагогикалық шарттарды құрайды.

Әр құбылыстың акырғы нәтижесі әсер етуші жеке себептерге ғана емес, ішкі және сыртқы шарттардың нәтижесінің ара қатынасынан туындайды. Ғылыми әдебиет көздерінде «шарт» ұғымына бірнеше анықтамалар берілген.

Шарт - қоршаған ортаның қандай да бір үдерісіне ықпал ететін жағдайлар мен факторларды түсіну деп анықталады [1].

Ғалымдар С.И.Ожегов пен Н.Ю.Шведова шарт түсінігін өзіне тәуелді, бағынышты болатын жағдай деп анықтайды [2].

Философиялық түсіндірме сөздікте «шарт» біріншіден, онсыз өмір сүру мүмкін емес орта, екіншіден, бір жайт жүргізіліп жатқан жер деп анықталады [3].

В.И.Андреев педагогикалық шарттар мазмұн, әдіс-тәсіл элементтерін жасау және пайдалану, мақсатты түрде іріктеудің, мақсатқа жету үшін білім беруді ұйымдастыру түрлерін пайдаланудың нәтижелерін білдіреді деген тұжырым жасайды [4].

Кез келген педагогикалық үдеріс белгілі бір шарттарды сақтаған жағдайда табысты жүзеге асатыны белгілі. Шарттар тәрбие мақсаттары мен педагогикалық іс-әрекетті ұйымдастыру үшін ескеріледі және құрылады [5].

«Педагогикалық шарттар» ұғымының өзіне тән белгісі ол оқыту және тәрбие үдерісін құраушылардың барлық элементтерін (мақсаты, міндеті, мазмұны, әдістері, формалары, құралдары) қамтиды.

«Педагогикалық шарттар» мағынасы оқу-тәрбие үдерісінің барлық бағыттарының тиімді қызметін қамтамасыз ету үшін қажетті объективті және субъективті факторлардың жиынтығы және олар тарихи қалыптасып, бейнелер мен түсініктер түрінде айқындалады [6].

Ғалымдар Н.Д.Хмель, Ж.Б.Қоянбаев, Р.М.Қоянбаев және т.б. оқу-тәрбие үдерісін шартты түрде оқу және оқудан тыс іс-әрекетке бөліп қарастырып, зерттейді.

Педагогикалық зерттеулерде қарастырылатын мәселеге байланысты шарттар жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуын қамтамасыз ететін себеп-салдар; оқу-тәрбие үдерістерін ұйымдастыруға қойылатын талаптар; әрекеттің реті; педагогикалық міндеттерді шешу үдерісін жүзеге асыратын орта; педагогикалық әсерді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін ережелер мен қарым-қатынас түрлері ретінде ұсынылады.

Зерттеу барысында жасалған талдау нәтижесі педагогика теориясы мен тәжірибесінде ұйымдастырушылық-педагогикалық (В.А.Беликов, Е.И.Козырева, С.Н.Павлов және т.б.); психологиялық-педагогикалық (Н.В. Журавская, А.В.Лысенко және т.б.); дидактикалық (М.В.Рутовская және т.б.) шарттардың кездесетінін көрсетеді.

Сонымен шарт - бұл белгілі бір нысанның қызмет етуінің негізі болып, объективті және субъективті, қажетті және жеткілікті деп те жіктеледі.

Демек, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыруды ұйымдастыру үдерісіндегі педагогикалық шарттарды оқытушы мен магистранттардың өзара түсінісуі, серіктестікпен бірлесіп әрекет етуге бейімділігі, бірлескен шығармашылық жұмыстарға негізделетін диалогтық, субъектаралық қатынастарынан жасалған, сонымен бірге тұлғааралық қарым-қатынастарды қалыптастыруға мүмкіндік туғызатын, ынтымақтастық іс-әрекеттерге жетелейтін, коммуникативтілік қабілеттілікті қалыптастыратын жағымды педагогикалық жағдай деп есептейміз. Сондай-ақ, педагогикалық шарт оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыруға бағытталады. Осы уақытқа дейін оқыту үдерісі «оқытушы-магистрант-оқытушы» тұрғысынан сипатталса, қазіргі білім пирамидасының өзгеруі «магистрант-оқытушы-магистрант» қатынастарының объектілі-субъектілі, субъектілі-объектілі, субъектілі-субъектілі байланыстарына негізделуде. Себебі, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында болашақ маман ретінде тұлғаның өздігінен білім алу бағдарламасын дәстүрлі білім алу шеңберінде ғана емес, әлемдік парадигма деңгейіне сай құрастыру қажет, көптүрлі әлемде өмір сүре білуі, әлемдік стандарт деңгейінде бос уақытын ұйымдастыра алуы тиіс. Бұл жағдайда «субъектілік» феноменін маңызды құраушы ретінде шешім қабылдай білу және өзіне жауапкершілік алу, дербестік, тәуелсіздік, мақсатқа ұмтылушылық құрайды. Сондықтан, білім алушылардың өздігінен білім алу үдерісіне саналы сұранысы болашақ маманның интеллектуалды әлеуетін жетілдіру болып табылады. Субъектілікті тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыруға әсер ететін өзін және өзінің даму жағдайын өзгертуге қабілетті адамның жасампаздық, белсенділік ұстанымы деп түсінеміз.

Осыдан педагогикалық шарттар қойылған мақсат пен міндеттерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін оқу-тәрбие үдерісінің мазмұны мен оны ұйымдастыру түрлерінің объективті және оларды іске асырудың материалдық мүмкіндіктерінің жиынтығы, жоспарланған нәтижені қамтамасыз ететін, міндетті түрде сақтауды қажет ететін сыртқы талаптар ретінде олардың іс-әрекетте жүзеге асырылуы жоғарыда санамалап берілген педагогикалық шарттардың қызметтік жүйесіне тікелей байланысты.

Біз зерттеу мәселесі бойынша философиялық, психологиялық және педагогикалық ғылыми-әдістемелік еңбектерді талдап, зерделей келе, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық шарттарының үш тобын бөліп көрсетеміз:

- ақпараттық шарттар бұл тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру үдерісінің та-

нымдық негізін сипаттайды (мазмұндық жағынан тұлғаға ақпарат беруді қамтамасыздандыратын, дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселесін шешуге мүмкіндік беретін білім мазмұнын айқындайды);

- технологиялық шарттар тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру үдерісінің әдістемелік негізін қамтиды (дүниетанымдық мәдениетін жобалауды, оқу-тәрбие үдерісінде әртүрлі жұмыс формаларын, әдіс-тәсілдерін, амал-жолдарын ұйымдастырады);

- тұлғалық шарттар тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру үдерісінің психологиялық-акмеологиялық негізін айқындайды (субъектілердің әлеуметтік тәжірибесін байыту, оларды кәсіби іс-әрекетке енгізу, тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің көріну ортасына эмоционалдық-құндылық қарым-қатынасын белсендендіру және т.б. тұлғалық сапаларын қалыптастырады).

Әрбір педагогикалық шарттарға жеке-жеке тоқталсақ, біріншіден, ақпараттық қамтамасыздандыруды мазмұндық жағынан ұйымдастыруға көмектеседі. Тұлғалық-бағдарлық, іс-әрекет және таным теорияларына сүйене отырып, тұлғаның дүниетанымының бірізділікпен жүйеленуін қамтиды, магистранттардың тұлғалық мүмкіндіктерінің диагностикасын енгізетін, тұлғаның дамуына психологиялық-педагогикалық қолдау көрсететін, оқу-тәрбие үдерісінің тұлғалық-бағдарлық бағытын күшейтуді қамтамасыз етеді. Сонымен бірге бұл шарттар педагогикалық және білім алушылар ұжымында адамгершілік-психологиялық ахуалды сақтау, педагогикалық ынтымақтастықты іске асыру, дүниетанымдық мәдениетті қалыптастыруға бағытталған іс-әрекетте осы үдеріске қатысушылардың субъектілік қарым-қатынасын сипаттайды.

Екіншіден, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың әдістері мен тәсілдері; оның мазмұны мен құралдарының эксперименттік-тәжірибелік жұмыста тексерілуі. Бұл шарттар қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында кешенді педагогикалық міндеттерді шешудің қажеттілігін дәлеледейтін ақпараттық-коммуникативтік технологияны қолданып жүзеге асыруды; әрбір адамның тұлғалық ерекшелігін, деңгейін ескеруді; мақсатқа бағытталған рефлексияны жүзеге асыруды; магистранттардың әрекетін танып білуге оқытушының дайындығын қалыптастыруды және жалпы бұл үдерісті әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етеді.

Үшіншіден, іс-әрекетті ұйымдастыру кезінде ұжым мүшелері мен оқытушылар арасында ортақ іс пен мүддеге деген бірыңғай ынтымақтастық көңіл-күйдің орнауы; магистранттар қиындыққа кездескен кезде басқа топ мүшелері мен оқытушылардың көмекке келуі; топ мүшелерінің іс-әрекетін бақылап – марапаттау; атқарылған істі қорытындылау, ұжымның қол жеткен табыстарына көпшілік

болып қуана білу; ұжымда оңтайлы педагогикалық көңіл-күйдің орнауы; жеке тұлғаның қоғамның талаптарына сай әлеуметтенуі; ұжымның алдында тұрған ортақ мақсатты дұрыс белгілеу, соған сәйкес атқарылатын іс-шараларды дұрыс жоспарлау; жоспарланған міндеттердің әркімнің іскерлік қабілетіне қарай дұрыс бөлініп берілуі. Олар диагностика, тиімді ұйымдастырушылық құрылымын, тетігін меңгеруді; білім алушы тұлғасының өзін-өзі басқаруын, өзін-өзі бақылауын ұйымдастыруды; педагогикалық талдауды және ақпараттық-коммуникативтік технология құралдарымен тұлғаның дүниетанымының қалыптасуының алдын алудың белсенді тәжірибелік-бағдарлық формалары мен әдістерін пайдалануды; оқу-тәрбие үдерісінің технологияландыру жақтарын қамтамасыздандырады.

Сонымен бірге жоғарыда бөліп көрсетілген шарттар тобынан басқа дүниетанымдық мәдениетті қалыптастырудағы ерекше маңызға ие педагогикалық шарттарды атап көрсетуге болады: тұлғаның дамыту өлшемдері мен оқытудың мазмұнын жобалау; магистранттардың мақсатты түрде дүниені қабылдауы, жүйелі түрде сезінуі, дүниені түсіну икемділігінің қажеттілігі; әлеуметтік-мәдени іс-әрекеттегі тұлғаның жекелік әлеуеті; оқу және кәсіби іс-әрекетте көріну деңгейлері; дүниетанымдық мәдениеттің қалыптасуын бағалау және бақылау деңгейлері. Осының барлығы дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың білім беру ортасын құруды қажет етеді.

Осы орайда Б.А.Тұрғынбаеваның «...дамытушылық орта - әлеуметтік-мәдени кеңістіктің бір бөлігі, субъектілердің шығармашылық жағдайындағы өзара әрекеттесетін аймағы», [7] – деген тұжырымын басшылыққа ала отырып, тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында маңызды шарт ретінде қалыптастырушы ортаға ерекше назар аудардық.

Ортаның негізгі аспектілері: кәсіби және тұлғалық әрекеттесу; кәсіби және тұлғалық өсу; кәсіби ізденісті ынталандыру; кәсіби шебер тұлғалардың қарым-қатынасқа түсу барысында өзара ынтымақтасуы.

Орта жасаудың негізгі қағидалары: оқу топтарының ұйымшылдығы; тұлғааралық қарым-қатынас моделін қалыптастыру траекториясын анықтап, білім алушылардың жеке ерекшеліктеріне және сұраныстарына негізделуі; білім алу үшін топтарда жағымды психологиялық ахуалдың болуы; ашық пікір алмасулар мен білім алудағы еріктілік пен еркіндік.

Ортаның параметрлері: білім алушының өзімен, өзге этнос өкілдерімен әрекеттесу кеңістігі;

қатысушылар, олардың мәдени-құндылық бағдарлары, қызығушылықтары мен мүмкіндіктері, этникалық ерекшеліктері.

Ортаның позициялары: өзгелерге үлгі көрсету; басқалармен біртұтастықта болуға ұмтылу; жағдайды ортаның ортақ көзқарасына сай бағалау және бақылау; өзгенің тұлғалық ерекшеліктерін бағалай білу.

Демек, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырушы орта дегеніміз – тұлғаның әлеуметтік, мәдени, танымдық аумақтарын қалыптастыруға бағытталған, мақсатты шығармашылық аймақ болып табылады.

Қорытындылай келе, бұл педагогикалық шарттардың іс-әрекетте жүзеге асырылуы дүниетанымның өзіндік атқаратын қызметтеріне (дидактикалық, менталитет түзуші, эвристикалық-танымдық, конструктивті-басқару, сын, диагностикалық, әлеуметтік-генетикалық) тікелей байланысты. Дүниетанымның бұл өзіндік қызметтеріне жоғарыда мазмұндық сипаттама берілген.

Жалпы ғалымдар тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін эмоционалдық және ерік-жігер компоненттерінің диалектикалық бірлігі ретінде қарастыра отырып, оны интеллектуалдық (білім жүйесін меңгеру), жеке көзқарас (қарым-қатынас, себеп-салдар, бағыт-бағдар) пен тәжірибе (білімді жүзеге асыру) сияқты тұлға құрылымының негізгі бөліктерінен тұрады деп есептейді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Таубаева Ш.Т. Педагогика әдіснамасы. – Алматы: Қарасай баспасы, 2013. - 384 б.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: Рус. яз., 1988. - 746 с.
3. Философиялық сөздік. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996. - 525 б.
4. Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. Интенсивный курс по развитию творческого мышления. - М.: Изд-во Казанского университета, 1996. - 568 с.
5. Бабанский Ю.К. Педагогика. – М.: Просвещение, 1983. - 370 с.
6. Барсай Б.Т. Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби - дидактикалық құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми – педагогикалық негіздері: пед.ғыл.док. ... дис. – Шымкент, 2010. - 349 б.
7. Тұрғынбаева Б.А. Болашақ мұғалімдердің әлеуетін дамыту: кәсіби шығармашылық жолында. – Алматы: Полиграфия-сервис К®, 2012. – 316 б.

THE STRUCTURE AND MODELS OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

Түйін. Бұл мақалада зерттеуші ғалымдар ұсынған мәдениетаралық коммуникативті құзыреттіліктің құрылымы мен модельдері қарастырылады. Сонымен қатар, «мәдениет», «мәдениетаралық қарым-қатынас», «мәдениетаралық құзыреттілік» ұғымдарына анықтамалар нақтыланып беріледі.

Кілтті сөздер: қарым-қатынас, дағды, мәдениетаралық қарым-қатынас, құзыреттілік, мәдениетаралық құзыреттілік, білім беру кеңістігі, ақпараттандыру.

Резюме. В данной статье рассматриваются структура и модели формирования межкультурной коммуникативной компетенции, предложенные учеными-исследователями. Также, уточняются понятия такие как «культура», «межкультурная коммуникация», «межкультурная компетенция».

Ключевые слова: коммуникация, культура, способность, межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, образовательное пространство, информатизация.

Abstract. This article deals with the structure and models of the formation of intercultural communicative competence, proposed by researchers. Also, the concepts such as "culture", "intercultural communication", "intercultural competence" are clarified.

Key words: communication, culture, ability, intercultural communication, competence, intercultural competence, educational space, informatization.

The integration into world educational space demanded radical reforms in the system of higher education. In this regard, there is a search of ways of transition to a new educational paradigm in the system of higher education. This involves an achievement of a fundamentally new goals of higher education, consisting in the achievement of a new level of individuals' education and society as a whole.

A necessary step for this is the creation of the updated system and improving the quality of professional education in the preparation of qualified specialists that meets the requirements of modern information society development.

The purpose of higher education of the Republic of Kazakhstan is the preparation of professionals with a professional, communicative and foreign language skills, creative potential and critical thinking style. In this regard, there is a need of transformation the educational environment of higher school into the uniform creatively developing educational space,

contributing to the formation of communicative competence as the factor of successful self-realization in professional activities.

In this regard, there is a need of transferring the educational space of higher school into the unique creatively developing educational space, contributing to the formation of communicative competence as a factor of successful self-realization in professional activities.

One of the strategic goals in development of our country is human development, a key indicator of which is the educational level. Improving the system of education plays an important role in achieving this goal. One of the tasks of the education system is formulated as follows: "Professional and technical education should be based on professional standards and tightly interconnected with economy needs."

Successful modernization of education leads to the development of human capital and economic growth. Therefore, education is recognized as one of the most important long – term priorities of the Strategy "Kazakhstan- 2050".

The development of the education system have an important role in the Strategic development plan of the country till 2020. One of the priority directions of the education system development of the Republic of Kazakhstan is the informatization of education at all levels and introduction of new learning technologies.

This is reflected in the Law of the Republic of Kazakhstan "On education", the Presidential programme of informatization, the concepts of informatization and development of education systems of the Republic of Kazakhstan at the turn of the century and other official documents.

An analysis of the modern state training is provided in the State program of education development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 years. No requirements to the assessment of basic and professional competences was noted in the content of educational programs, academic training is dominated. [1]

Such content does not meet any requirements of employers expressing changes in the labour market, nor requirements of students seeking demand skills backed by a broad base of knowledge and skills. It is pointed out that learning institutions do not have enough stable connections with customers and clients of educational services.

The system is focused not on the needs of the labour market and employers, but on the current opportunities of teachers and educational material resources. As a result, the training is carried out in isolation from the

real needs of production without taking into account the formation of professional competence.

Professional competence is considered as an integral characteristic that determines the ability of a specialist to solve professional problems and typical professional tasks that occur in real situations of professional activity with the use of knowledge of professional and life experience, values and inclinations.

The above converting processes of the Kazakhstan education system are based on the valuable pedagogical works of the famous scientists and researchers who have contributed to the development of professional training of future specialists (G. A. Umanov, N. D. Khmel, B. A. Abdikarimov, S. A. Abdimanapov, K. M. Berkimbaev, S. T. Kargin, S. A. Zholdasbekova, B. T. Kenzhebekov, B. A. Zhetpisbayeva, E. Y. Bidaibekov).

The issues of formation of communicative competence was considered in the works of the following researchers such as D. I. Izarenkov, B. A. Lapidus, V. V. Safonova, M. N. Vetyutnev, V. G. Kostomarov, I. E. Passov, V. L. Skalkin, D. Hymes, M. Canale, M. Swain, G. Brown, etc.; a definition of the terms "competence", "educational competences"; theoretical bases of the competence approach is reflected in the works of scholars as B. I. Baidenko, E. F. Zeer, I. A. Zimnaya, S. N. Laktionova, etc.

The issues of the essence of communicative competence and the competence approach in pedagogical process are considered in the works of Kazakhstan scientists such as V. A. Kim, A. T. Chaklikov, G. M. Kasymova, B. A. Zhetpisbayeva, L. V. Volkova, M. L., Kudritskaya, R. F. Zhussupova, L. K. Karabayeva and others.

In recent decades, a number of research papers on theory of communicative approach in teaching the subjects in which the authors directly or indirectly consider the issues of intercultural communication. Thus, the issues of communication development as a professional quality are considered in V. A. Slastenina, A. B. Nurlybekova, O. N. Frankovskaya, E. I. Passov, R. P. Milrud, E. D. Bozhovich and others' works.

V. A. Slastenin, P. V. Sysoev, I. L. Bim and others devoted their works on the research on intercultural communication and cultural and language practice.

Comprehensive analysis of the scientific literature on a selected topic of research and observation on the state of training practice and education of foreign languages in higher education revealed the lack of theoretical and practical elaboration of problems of intercultural competence formation of students in the conditions of complete pedagogical process of high school.

The basis of the development of intercultural competence is undoubtedly the study of culture. The philosophical encyclopedia [2] provides the following definition of the term "culture", "Culture (from the Latin. cultura - cultivation, upbringing, education,

development, respect) - a specific way of organizing and development of human vital activity represented in the product of material and spiritual labor, in the system of social norms and institutions, in spiritual values, in set of relations of people to nature, to each other and to ourselves.

The general difference between human vital activity and biological life forms, and the qualitative features of historically specific forms of life on different stages of social development, within certain periods, socio-economic formations, ethnic and national communities (eg., ancient culture, Russian culture, the culture of the Maya) are fixed in the concept of culture.

According to the psychological vocabulary [3] culture - is: 1) the complex of material and spiritual values created by society and characterize the certain level of development (material and spiritual culture); 2) the level, the degree of development reached in a certain area of expertise or activities: culture of work, culture of speech, etc.; 3) the degree of social and cognitive development, inherent to a certain person. "

The analysis of the literature on the problems of culture, shows that the concept of "culture" is endowed with a variety of semantic characteristics. According to A. Kreber and K. Kluckhohn [4], in the period from 1871 to 1919., researchers presented seven definitions of culture, and from 1920 to 1950, the number increased to 150. Presently, the number of definitions of culture is more than 500. However, they are all united by scientists in 6 types:

1. Descriptive definitions that interpret culture as the sum of all human activities, customs and beliefs.
2. Historical definitions that link culture with traditions and social heritage of society.
3. Normative definitions considering culture as a set of rules and regulations that organize human behavior.
4. Psychological definitions considering culture as set of forms acquired behavior and cultural adaptation of a man to the surrounding conditions of life.
5. Structural definitions representing a culture in various types of models or a single system of interrelated phenomena.
6. Genetic definitions, based on an understanding of culture as a result of adaptation of human groups to the environment.

As for the term "competence", scientists give their own definitions to it. For instance, K. Kudaibergenova notes, that for the last years the notion of competence is included in pedagogical sciences in the result of paying a peculiar attention to subjective practice of personality. Also, she emphasizes that competence from Latin «competens» means comprehensively informed, competent in a definite sphere, be able to find a way out in solving various problems. [5]

In the work of E. M. Vereshchagin and V. G. Kostomarov, "Language and Culture", intercultural communication is described as an adequate

understanding of the two participants in the communicative act, belonging to different national cultures [6].

By T.B. Frick's definition, "Intercultural communication is a communication of the people who present different cultures". [7]

According to many scientists' opinion, intercultural competence promotes the achievement of the mutual understanding in the process of intercultural communication. In the interpretation of this concept the Russian, Kazakh and foreign researchers in their scientific studies also do not come to a consensus. Some researchers consider intercultural competence as the ability of people of different sexes, peacefully and without mutual discrimination exist in the same society, others consider it as the ability to participate in someone else's culture before this one, and others – as the identity, integrating knowledge and patterns of behavior which are based on the principles of pluralism of thinking and awareness of cultural processes historicity.

In the process of formation of intercultural competence, students get acquainted with the cultures of the countries of the studied language; learn the models of behavior of carriers of foreign culture; learn a material that demonstrates the functioning of the language in a natural environment; verbal and non-verbal behavior of native speakers in different situations of communication and reveal the features of behavior associated with folk customs, traditions, social structure of society, ethnicity. First of all, this happens with the help of authentic materials (original texts, audio recordings, video films), which are normative in terms of language design and contain linguistic and regional information.

In the structure of intercultural competence Leontovich O.A. highlights three components: linguistic, communicative and cultural. This communicative competence "implies the existence of skills complex that allow to assess adequately the communicative situation, to correlate the alleged intention with the assumed choice of verbal and nonverbal means, to realize the communicative intention and verify the results of communicative act with the help of feedback." [8]

In this complex language competence "is responsible for the correct choice of language means, adequate for the situation of communication; certain property reference; correlation of the forms of mental models with reality; the ability to repeat once gained language experience in similar communicative situations".

Scientists have proposed a number of models of intercultural competence. Many models include three main components: knowledge, skills and attitude. The first model of intercultural competence was proposed in 1962.

Spitzberg and Changnon identified several types of models:

- compositional models of intercultural competence reflect the estimated components of intercultural competence, without establishing relationships between them. The significance of these models is that they have identified a number of possible traits, characteristics and abilities connected with intercultural competence;

- intercultural competence models focused on the interaction (co-orientational models) - reflect the achievement of intercultural competence in the interaction;

- models of the process of intercultural competence development (developmental models) - reflect the important role of time in cross-cultural interaction, highlighting the leading stages of intercultural competence;

- adaptation models of intercultural competence reflect several sides of cross-cultural interaction and emphasize interdependence and mutual adaptation of all parties;

- models of intercultural competence, reflecting a causal relationship and process (causal process models) - reflect the specifics of relationships between the components of intercultural competence. Due to the fact that these models impart a clear structure of intercultural competence, they are used in testing and evaluation of intercultural competence. [9]

Chernyak N.V. made the most comprehensive up to date classification of intercultural competence models of scientists from 13 countries: UK, Germany, Holland, Denmark, Canada, Latvia, Lithuania, New Zealand, Russia, the USA, Finland, France and Sweden - which includes 66 models [10].

By the nature of relations between the structural components the classification of N.V. Chernyak divides these models into:

- nomenclatural;
- structural;
- causal;
- co-orientation;
- dynamic.

Also, it must be pointed out that intercultural competence models are universal and culture-specific.

In conclusion it should be said, that intercultural communicative competence is the important component of the modern theory and methodology of teaching foreign languages, which dictates the necessity for new psycho-pedagogical and methodological solutions aimed at giving students the opportunity to participate in intercultural communication.

References:

1. *The project of the state program of education development of the Republic of Kazakhstan on 2011-2020 years (on July, 30, 2010) <http://egov.kz/>*

2. *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. - Moscow: Soviet Encyclopedia, 1983. - p.292
3. *Dictionary of the psychologist-practitioner*. - Minsk, Moscow: Harvest Publishing House, 2001.- p.310.
4. Kreber A. and Kluckhohn K. *Culture: a critical review of concepts and definitions*, 1991
5. Kudaibergenova K. *Evolutionary development of competence concepts* / K. Kudaibergenova // *Management in education*. - 2008. - № 3. - p. 176-188
6. Vereshchagin E.M. and Kostomarov V.G. *Language and Culture. Linguo country study in teaching Russian as a foreign language*. M.: Rus. lang., 1990
7. Frick T.B.. *Fundamentals of the theory of intercultural communication: a textbook*. Tomsk: Tomsk Polytechnic University, 2013.
8. Leontovich O.A. *Russia and the United States: an introduction to intercultural communication* / O.A. Leontovich. - Volgograd: Peremena, 2003. – p.371
9. Spitzberg B.H., Changnon G. *Conceptualizing Intercultural Competence*. In Darla K. Deardorff D.K (Eds.)*The SAGE Handbook of Intercultural Competence*, chapter 1, p. 6
10. Chernyak N.V. *Intercultural competence: history of research, definition, models and methods of control: monograph* / N.V. Chernyak – M.: 2016. – 264 p.

Адилов Талгат

кандидат физ-мат наук, заместитель директора по учебно-методической работе учебного центра “Discoverer”

Буланова Толкынай Молдакуловна

ст.преподаватель Каз.НУ им. Аль-Фараби,

Шукетаева Камиля Кдырбаевна

к.т.н., старший преподаватель КазГЖПУ, e-mail: kamila191160@mail.ru,

Дауытова Жамила Кдырбаевна

ст.преподаватель КазНУ им. аль-Фараби, Fotka_e.f.j@mail.ru

Абдибекова Куляш Жалеловна

ст.преподаватель КазНУ им. аль-Фараби, ak_nur@mail.ru

Бактыбекова Аида

преподаватель Алматинского колледжа связи при КАУ

Смағұл Мират Жакупович

ст.преподаватель Каз.НУ им. Аль-Фараби

КАК ПРЕВРАТИТЬ ЗАНЯТИЯ В ШКОЛЕ В ОТДЫХ

Резюме. В данной статье дается анализ актуальных проблем в современной системе образования, так же подходы к решению данных проблем с учетом потребностей учащихся в процессе их обучения.

Summary. This article analyzes the actual problems in a modern education system, also approaches to solving of these problems, taking into account needs of pupils in their learning.

Түйін. Мақалада қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелері мен оларды оқушының оқу үдерісіндегі қажеттіліктерін ескере отырып шешудің жолдары ұсынылады.

Современный мир быстро развивается. Растет количество информации, открываются новые науки и предметы. Меняются и нравы школьников. А значит, старые методы преподавания уже малопригодны. Почему мало желающих работать в школе? Раньше профессия школьного учителя была престижной. Сейчас только и слышишь как много нервных срывов происходят у педагогов. В их лицах чувствуется страшная усталость и они раньше стареют. А ведь можно сделать эту работу интересной и увлекательной. Проведение занятий должно быть отдыхом, отдушиной от повседневной жизни. Реально ли это сделать? Можно ли провести уроки без криков с улыбкой на лице? Давайте разберем типичные ошибки которую совершают учителя.

К сожалению, школьный педагог это не только проводник в мир знаний, но и порой суровый судья. Существуют поощрения в виде хороших оценок, и существуют наказания в виде плохих

оценок. Учитель иногда не понимает, что нужно иметь пропорцию между этими действиями. Ведь иногда решения принимаются субъективно из-за симпатий или антипатий к ученику. Есть большое недоверие, недопонимание или страх современного школьника к учителям. Современная молодежь уже не та, что была 50 лет назад. Она требует большого внимания к своей персоне. И малейшее унижение или оскорбление приводит к враждебности, подозрительности и недоверию к учителю. Согласно теории нейролингвистики в подсознании откладывается информация.

Но сознание как бдительный страж не позволяет замусоривать подсознательную память всякой информацией. Позволяет пропускать ту информацию, которая не вызывает недоверия. Вот почему многие ученики плохо запоминают полученные знания.

Как же достичь доверия у ученика учителем?

1. Постараться подружиться с учениками. Для этого необходимо наизусть знать имена подопечных. Частое обращение по имени сближает и располагает.

2. Быть опрятно одетым, и приятно пахнуть. Учитель должен ассоциироваться с прекрасным.

3. Не оставлять без внимания вопросы учеников. Если вы не можете сразу ответить, сообщите ему или ей, что ответите чуть позже.

4. Постараться создать непринужденную обстановку, позволяя ребятам смело высказывать свои взгляды, даже если это относится не к теме или предмету. Но здесь надо знать меру. Нельзя, например весь урок обсуждать вчерашний фильм.

5. Если у ученика есть хобби, или увлечение, например футбол. Даже если вам не нравится футбол, улыбнитесь и скажите, да это очень интересно, но, к сожалению, у меня не было возможности познакомиться с таким видом спорта. Давай, мы обсудим с тобой на перемене. Порицание его хобби или равнодушие нанесет ему оскорбление, и вы потеряете на время, с трудом накопленное к вам его доверие.

6. Не хвалите за правильные ответы, достаточно сказать «верно» или «правильно». Хвалить нужно за очень умные ответы или за решение сложной задачи. За неправильные ответы дайте ему возможность обдумать еще раз ответ, в случае неудачи задайте этот вопрос всем.

Есть четыре типа людей, разделяющиеся по тому, как лучше они воспринимают информацию. Это визуалы, аудиалы, кинестетики и дискретны. Для визуалов зрительные образы несут больше информации и лучше воспринимаются. Аудиалы - эти представители рода человеческого лучше воспринимают информацию на слух. Кинестетики - люди более ярко воспринимают ощущения, касания, переживания. Для дискретов информация воспринимается через цифры, логическое осмысление, четкие доводы. В одной группе вполне реально присутствие людей всех типов восприятия. Поэтому очень важно преподавателю не только рассказывать, но и писать, рисовать, показывать. Красочно описывать, ходить среди ребят. Самое печальное, это когда учитель все время сидит за столом.

Формирование мотивации учения – огромная проблема современной школы. Мотивация включает в себя много разных побуждений. Возрастные особенности при этом надо не только учитывать, но и из возрастных особенностей надо исходить с самого начала. По мнению Мозгалева М.Е. необходимо стимулирование учеников, и вот какие она предлагает меры.

Стимулирование познавательной деятельности
Стимулы:

1. Оценка.
2. Запись благодарностей в дневник.
3. Словесное поощрение.
4. Групповая работа.
5. Назначение консультантов.
6. Выставка лучших работ.

5-е классы - похвала, оценка, включение в учебную деятельность игр, юмористических минуток, взаимопроверка.

6-е классы – познавательные игры, задания практического характера, работа в парах и группах, креативные минутки.

7-е классы – познавательные игры, юмористические минутки, оценка, похвала, дозированные

домашние задания, сравнение своих результатов с прошлыми, положительные эмоции учителя.

Очень интересным моментом в обучении по мнению Зубовской Л.А. является рефлексия, где школьники получают знания не в готовом виде, а добывать в процессе собственной учебно-познавательной деятельности. Однако чтобы ученик добился своих целей, мало одного желания школьника, необходимы ещё специально организованные условия, в которых он смог бы самореализоваться. Поэтому учитель с самого начала должен правильно определить свою роль на уроке:

- учить детей;
- определять границы своего знания;
- видеть проблему и ставить проблемные вопросы;
- учить детей осуществлять контроль и самооценку своей деятельности в соответствии с выработанными критериями;
- организовывать учебное сотрудничество детей, совместно-распределённую деятельность при решении учебных задач;
- создать условия для выстраивания учеником индивидуальной траектории изучаемого предмета.

В процессе такого обучения ученик научится выполнять личностные, коммуникативные, регулятивные и общепознавательные виды деятельности, которые и помогут повысить интерес к учебному материалу, предмету, общению, а, значит, и самому процессу обучения.

И когда эти советы будут задействованы хотя бы наполовину, учителя получают результат. И занятия, поверьте, будут интересными. Они почувствуют себя как шоумены на телепрограмме. И уже уроки будут в радость, а не в тягость.

Список использованной литературы:

1. Щукина Г.И. «Актуальные вопросы формирования интереса в обучении», М., «Просвещение», 2000.
2. Тарасова Е.И. Педагогическая мастерская по технологии. «Школа и производство», №4 2002.
3. Мозгалева М.Е. Как развить у учащихся мотивацию к обучению «Завуч», №8 2003.
4. samorazvitie.org, 2011-17. Как узнать свой тип восприятия и зачем это нужно?
5. Зубовская Л.А. Повышение мотивации школьников через инновационные методы обучения. XXXV Международная научно-практическая конференция «Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии» (Россия, г.Новосибирск, 11 декабря 2013 г.)

Космуратова Айткуль Нурбаевна

Старший преподаватель ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, kari_na98@list.ru

Културсынова Фарида Балабековна

Старший преподаватель ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

К ВОПРОСУ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ КОНТРОЛЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме. Обучение научному стилю русского языка по кредитной технологии представляет собой комплексный процесс, который включает обучение языковой системе (средствами общения) и контроль должен охватывать как проверку усвоения языкового материала, так и контроль речевых умений.

Ключевые слова: кредитная технология, контроль, учебный процесс, язык, материал

Summeray. Education scientific style of the Russian language on credit technology is a complex process that includes learning the language system (communication means) and control should cover both checked mastering linguistic material, and control speech abilities.

Key words: credit technology, control the learning process, language, material

Түйін. Кредиттік технологиялар бойынша орыс тілінен ғылыми стиліне оқыту тілдік жүйеге үйрету (қарым-қатынас құралдары) және бақылау ретінде тілдік материалдарды, сөйлеу қабілеттерін меңгеруді қамтитын кешенді үдеріс болып табылады.

Кілт сөздер: кредиттік технология, оқу процесін бақылау, тіл, материал

В настоящее время вопросы контроля привлекают к себе все большее внимание. Контроль знаний, умений и навыков при образовательного процесса. Это нашло отражение и в Программе по русскому языку для студентов в группах с казахским языком обучения на различных факультетах ЕНУ имени Л.Н. Гумилева.

Контроль важен прежде всего для управления учебным процессом, установления соответствия между намеченными целями и достигнутыми результатами. Контроль дает возможность преподавателю рационально распределить время, необходимое для развития различных видов речевой деятельности, выявить эффективность тех или иных приемов обучения, правильно построить программу на будущее. Результаты работы являются важным стимулом для студентов. Обучение научному стилю русского языка по кредитной технологии представляет собой комплексный процесс, который включает обучение языковой системе (средствами общения) и контроль должен охватывать как проверку усвоения языкового материала, так и контроль речевых умений.

В учебном процессе контроль по видам делится на текущий, рубежный и итоговый. Текущий контроль является проверкой усвоения норм языка. Текущая проверка речевых умений осуществляется на каждом занятии и имеет место всякий раз, когда студенты выполняют речевые упражнения на отработанном языковом материале.

Задания для самостоятельной работы студентов (СРС) по сути дела являются видами домашних заданий, закрепляющими установки, данные преподавателем при аудиторной работе. Они дают возможность отработать умения и навыки, необходимые для практического овладения языком. Например, тема 1-ая нашей Программы Язык и его основные функции для самостоятельной работы предполагает чтение параграфа Основные функции языка (1, с.3) из учебного пособия «Русский язык», составленного в 1999 г. кафедрой русского языка ЕНУ. После темы 2-ой Речь: виды и формы речи дается задание ознакомиться с текстом Общая характеристика форм и видов речи (1, с.9-10), по необходимости обращаясь к лингвистическому энциклопедическому словарю (ЛЭС). И т.д. Проверка этих заданий позволяет последовательно контролировать уровень владения студентами пройденным материалом. На начальном этапе чтение и аудирование превалирует над говорением и воспроизведением текста. Постепенно в самостоятельную работу включаются все виды речевой деятельности.

Рубежный и итоговый контроль – это проверка навыков и умений во всех видах речевой деятельности. Все виды контроля тесно связаны. Текущий и рубежный контроль постепенно подготавливают студентов к выполнению требований итогового контроля.

Несмотря на очевидность и необходимость контроля знаний в учебном процессе, учебники и учебные пособия русского языка почти не содержат контрольных заданий и уроков. На подготовительном факультете Санкт-Петербургского педагогического института при подготовке контрольных материалов авторы выдвинули следующие положения (2,с.3):

1) Контроль не является самоцелью, он представляет собой завершающий этап деятельности студентов по применению полученных ими знаний, навыков и умений;

2) Задания всех контрольных проверок, взятых в целом, должны представлять собой строгую

систему, в которой требования, объем материала и формы каждой предыдущей контрольной формируются на основе предыдущей и развивают их на новом этапе;

3) Задания контрольной проверки на определенном этапе должны охватывать все виды речевой деятельности; однако на начальном этапе требования к развитию навыков умений письма должны быть ниже, чем требования к развитию навыков и умений говорения и аудирования;

4) Задания не должны быть новыми для студента.

Мы согласны с этими положениями с небольшой поправкой к пункту 3-му. При обучении научному стилю речи на начальном этапе, по нашему мнению, надо отдавать предпочтение аудированию и чтению, постепенно подключая воспроизведение, письмо, говорение, и в идеале стремясь к созданию письменного научного текста.

Конечные требования к русскому языку в группах с казахским языком обучения сводятся к выработке речевых навыков и умений, необходимых для того, чтобы дать возможность обучающемуся активно участвовать в определенной сфере языкового общения на русском языке. Ведущей формой контроля является проверка навыков и умений разных видов речевой деятельности.

Рубежные контроли (РК) помогают подвести итоги обучения на определенном этапе и способствует унификации процесса обучения. Материал в РК расположен по принципу нарастающей трудности, усложняются и формы контроля (например, при проверке навыков и умений в чтении: от простого понимания научного текста до пересказа его по составленному плану и т.д.).

Ниже приведены возможные виды заданий (3).

1. Навыки оформления предложения, предполагающие автоматизированное пользование грамматическими и лексическими правилами:

- a) Завершение предложений;
- b) Распространение предложений;
- c) Постановка вопросов к новому (реме);
- d) Конструирование предложений по образцу и т.д.

2. Навыки исследования речевых образцов, которые связаны с выбором адекватных языковых средств:

- a) Ответы на вопросы;
- b) Восстановление диалога по репликам собеседника и т.д.

3. Навыки построения высказывания, требующие от студента умения «находить» речевые моде-

ли, адекватные представленной ситуации, и соединять их в определенной последовательности:

- a) Реакция на предложенную речевую ситуацию в виде нескольких моделей, логически связанных между собой;
- b) Описание картины;
- c) Составление рассказа по речевой ситуации;
- d) Расширение текста.

В качестве примера РК приведем контрольную работу по модулю № 1.

Темы: Язык и речь. Виды и формы речи. Функционально- смысловые типы речи.

Форма проведения: устно-письменная.

Цель РК: проверить навыки и умения студентов в чтении, говорении и в письме.

РК проходит в аудитории.

Время проведения – 1 час.

Сначала устный опрос по теме с целью проверить, как студенты усвоили основные понятия. Вторая часть работы – структурно-смысловый анализ текста, предложенного преподавателем, с точки зрения его принадлежности к тому или иному функционально-смысловому типу речи:

- 1) Определить, к какому типу речи относится текст (описание, повествование, рассуждение);
- 2) Выявить его структурно-смысловые части;
- 3) Если у текста нет заголовка, то дать его;
- 4) Показать языковые особенности.

Отличительной особенностью рубежных контролей является принцип единства материала, на котором осуществляется контроль навыков и умений в аудировании, говорении и письме. Этот принцип позволяет сэкономить время при проведении контроля и провести сравнительный анализ устной и письменной речи студентов.

Литература

1. *Русский язык: Учебное пособие для студентов казахских отделений университета (бакалавриат) / Под ред. К.К.Ахмедьярова. – Алматы: Қазақ университеті, 1999.*

2. *Аркадьева О.М. Проблема выработки наиболее эффективных форм проверки знаний, навыков и умений // В помощь преподавателям русского языка как иностранного. – М., 1967.*

3. *Митрофанова О.Д. О методических и психологических требованиях к системе упражнений по русскому языку // Русский язык для студентов – иностранцев: Сб. метод. статей № 1. – М., 1972.*

4. *Теория и практика обучения русскому языку иностранных студентов-филологов: Сб. статей. – М.: Русский язык, 1985.*

Орманова Ғалия Кемаловна

пед.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік фармацевтикалық академиясы. Шымкент

Усембаева Индира Бахытовна

phD-доктор, Халықаралық қазақ түрік университеті. Түркістан

Уалиханова Баян Сапарбековна

докторант, Халықаралық қазақ түрік университеті. Түркістан

БИОФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ БОЛАШАҚ МЕДИЦИНА МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Резюме. В статье обобщаются исследования профессиональной компетентности студентов в процессе обучения. Анализируется подходы к определению понятий «профессиональная компетентность». Приводятся результаты исследований особенности формирования профессиональной компетентности будущих специалистов, в частности студентов медицинского вуза и пути их дальнейшего сопровождения.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, профессиональная компетентность будущего специалиста, обучение биофизики в медицинских вузах, электронное обучение.

Түйін. Мақалада оқыту барысында студенттердің кәсіби құзыреттеріне арналған зерттеулер жалпыланған. «Кәсіби құзыреттілік» түсінігіне берілген анықтамаларға анализ жасалған. Болашақ мамандардың, соның ішінде медициналық ЖОО-ның студенттерінің кәсіби құзыреттерінің қалыптасуының ерекшеліктеріне арналған зерттеулер нәтижелері көрсетілген.

Кілтті сөздер: кәсіби құзыреттілік, болашақ маманның кәсіби құзыреттері, медициналық ЖОО-да биофизиканы оқыту, электрондық оқыту.

Summary. In article researches professional competence of students of training process are generalized. It is analyzed approaches to determination of the concepts "professional competence". Results of researches of feature of forming of professional competence of future specialists, in particular students of medical school and a way of their further maintenance are given.

Key words: professional competence, professional competence of the future specialist, training of biophysics in medical universities, e-learning.

Еліміз дамуының барлық саласына, соның ішінде білім беру жүйесіне жаңа инновациялық үрдістердің енуі мұғалімнің жаңашылдығын дамытып, кәсіби өсуіне алып келуде. Кәсіп - адамның дене және рухани күшінің шектеулі ғана саласы, еңбек іс-әрекетінің белгілі бір түрі. Мамандық - берілген кәсіптің бір түрі.

Құзіреттілік – қызмет атқарушының жеке мүмкіншілігі оның квалификациясы (білімі мен тәжірибесі), шешім қабылдай алуы немесе белгілі бір білім мен дағдыларына сәйкес шешім қабылдауы. Құзіреттілік - жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі

мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген икемділігінің белсенділігінен көрінеді [1].

Құзіреттілік ұғымы белгілі бір салада шешім қабылдауға, тұжырымдар жасауға мүмкіндік беретін адамның қабілеттілігі мағынасында қолданылады. Адам білімді және сәйкесінше тәжірибені меңгеру негізінде құзіретті болады. Сондықтан, құзіреттілік ұғымы қазіргі таңда елімізде, шетелде де білім берудің нәтижесі ретінде қолданылады. Ш.Т.Таубаева: «Құзіреттілік ол тұлғаның оқыту және әлеуметтену процестері барысында меңгерген білім мен тәжірибеге негізделген, оның жалпы қабілеті мен іс-әрекетке даярлығы ретінде айқындалатын, тұлғаның кіріктірілген қасиеті» - деп қарастырады [2].

Медициналық биофизика – биологиялық пәндердің ішіндегі фундаментальдық пән. Биофизиканың басқа жаратылыстану, физика, химия және биология ғылымдарымен байланысы өмір сүрудің негізгі үрдістерін түсінуге мүмкіндік береді.

Медициналық биофизиканың заңдылықтарын білу емдеу және диагностикада жаңа әдістерді өңдеуге мүмкіндік береді. Қазіргі таңда биофизикалық әдістер әртүрлі ауруларды диагностикалауда, дәрілік заттардың әсерін анықтауда, емдеуді бақылауда кеңінен қолданылады. Осы әдістің теориялық негізін білу клиника-диагностикалық және емдеу іс-шараларын түсінген түрде және объективті интерпретациялау үшін қажет. Дәрігердің емдеу және диагностикалық тактикасы құралдардың көмегімен алынған мәліметтерге байланысты болады. Зерттеушінің құралдардың жұмыс істеуінің физикалық негізін білуі, медико-биологиялық зерттеулердегі техникалық құралдарды пайдалануға мүмкіндік береді. Бағдарлама қазіргі заманғы медициналық техникаларды меңгеруде студенттердің ғылыми білім мен практикалық дағдыларын қалыптастыруға бағытталған [3].

Биофизика пәнін оқытудың мақсаты - студенттерді адам ағзасында жүретін үрдістерді түсіндіру үшін қажетті кейбір физикалық заңдарды қолдана білуге үйрету, медициналық зерттеулерде клиника-лабораториялық және функционалды зерттеу әдістерінде, молекулалық диагностикада қазіргі заманғы техникалық құралдарды қолданудың ме-

дицинадағы ғылыми-методологиялық, ғылыми әлемдік көзқарастың қалыптасуының негізі болып табылады.

Болашақ медицина мамандарын дайындау үшін ЖОО-ы студенттің бойында мынадай құзіреттер қалыптастыра білуі тиіс:

- жаратылыстану және арнаулы ғылымдар аясындағы құзірет;
- Компьютерлік және ақпараттық құзірет;
- «Денсаулық қорғаушысы» құзіреті;
- «Коммуникативті дағдылар» құзыреті;
- Қәсіпкерліктің құзыреті;
- «Ғылыми зерттеу дағдылары» құзіреті.

Болашақ маманның бойында осы құзіреттерді қалыптастыру үшін оқытушы тынбай, талмай еңбектенуі тиіс. Биофизика пәнінің оқытушысы студенттерді адам ағзасында жүретін үрдістерді түсіндіру үшін қажетті кейбір физика – химиялық заңдарды қолдана білуге үйрете білуі, фармакологияда, медико-биологиялық зерттеулерде қолданылатын биофизикалық әдістер негізінде білім беруі, адам ағзасындағы үдерістерді физикалық заңдылықтар бойынша ақпараттарды құрастыру мүмкіндігі, оның маңыздылығын бағалау, жеке пікірін жасау, реферат, презентация, жоба түрінде дайындау және оны тәжірибелік сабақтарға, студенттік үйірмелерге, студенттердің ғылыми конференцияларына ұсына білу құзіреттерін, топпен жұмыс істеу дағдысын білу, алынған білім негізінде оқу экспериментін жүргізу, заттардың құрылысын немесе оларды идентификациялауда физика – химиялық әдістерді орынды таңдай алуды меңгеру, фармацияда дәрілік заттардың сапасын тексеруде қолданылатын физикалық әдістерді қолдана алу құзіреттерін қалыптастыра білуі керек [4].

Медициналық биофизика пәнін оқыту үдерісінде студенттердің кәсіби құзіреттілігін қалыптастыруда электрондық оқыту құралдарын қолданудың ролі өте зор. Оқыту үдерісінде кеңінен қолданыс тауып жүрген электрондық оқулықтар, мультимедиялық бағдарламалар мен автоматтандырылған оқыту жүйелері оқу материалын беру, ақпаратқа талдау жасау, білімді бекіту және бақылау сияқты бірнеше қызметті қатар атқарады. Физиканы оқыту үдерісінде электрондық оқу басылымдарының студенттерге өздігінен білім алу мен өзіндік бақылау жасауда маңызы зор.

Электрондық басылым – бағдарламалық басқару құралдары мен құжаттамалары бар және кез келген электрондық ақпарат тасымалдаушысында орналасқан немесе компьютерлік желілерде жарық көрген сандық, мәтіндік, графикалық, аудио, видео және басқа ақпараттар жиынтығы. Электрондық оқу басылымы – оқытуды және білімді бақылауды автоматтандыруға арналған және оқу курсына немесе оның жеке бөлімдеріне сәйкестендірілген, сонымен қатар оқыту траекториясын анықтауға мүмкіндік беретін және әртүрлі оқу жұмыстарымен қамтамасыз ететін электрондық басылым.

Мультимедиа дегеніміз, ақпаратты берудің бірнеше тәсілін біріктіретін – мәтін, қоғалмайтын кескіндер (суреттер мен фотолар), қозғалатын кескіндер (мультипликация және видео) және дыбыс (сандық және MIDI) – интерактивті өнім.

Мультимедиялық оқыту бағдарламасы – мультимедиа технологиясына негізделіп жасалынған электрондық оқу басылымы. Ол гипертекст түріндегі, нақты құрылымдалған, кез келген сілтеменің объектісіне (текст, графика, анимация, аудиофрагмент, видеофрагмент, орындалатын бағдарлама) қатынау мүмкіндігі бар оқу материалынан және теориялық материалды бекіту, практикалық біліктері мен дағдыларын дамыту үшін берілетін сұрақтардан, жаттығулардан, тесттерден, сөздіктерден, анықтамалардан тұрады.

Мультимедиялық бағдарлама жасау мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына және оны типтік бағдарламаға нақты сәйкестендіру, көлемін шамалау, мазмұндылығын арттыру, қажетті мәліметтерді іріктеп алу, арнайы тәжірибелерден өткізіп, қазіргі кезеңмен ұтымды байланыстыру – бәсекелестікке барынша қабілетті білім негіздерін беруге, қарқынды оқытуға ықпалын арттырады.

Бүгінгі таңда оқу пәндері бойынша қазақ тіліндегі оқу әдебиеттеріне, электрондық басылымдарға деген сұраныс өте жоғары. Негізгі білім мазмұны оқулықта берілетіндіктен, электрондық басылымды жасауға оқытушы аса жауапкершілікпен қарап, оны жасаудың технологиясы мен әдістемесін білу керек [5].

Биологиялық және физикалық процестер мен құбылыстарды модельдеу оқу процесін дамыту мен жетілдірудің болашағы болып табылады, әсіресе білімгерлердің кәсіби құзіреттілігін қалыптастыруда, шығармашылық белсенділігін арттыруда, зерттеу жұмыстарын дамытудағы ролі ерекше. Физикалық эксперименттерді модельдеу – оқытушыға сабақта физикалық ұғымдардың мағынасын тереңірек ашуға, оқушыларды физиканың қазіргі эксперименттік базасымен таныстыруға, физикалық құбылыстармен зерттеу әдістерін толық түсіндіруге мүмкіндік береді [6].

Биофизика сабақтарында электрондық оқыту құралдарын қолданудың тиімділігі:

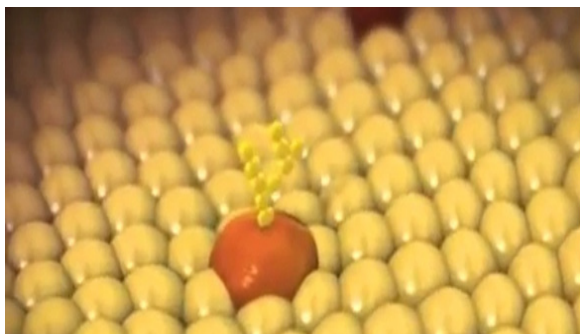
- Студенттің өз бетімен жұмысы;
- аз уақытта көп білім алып, уақытты үнемдеу;
- білім-білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- зертханалық жұмыстарды жүргізгенде құрылғылардың жетіспеушілігін болдыртпау;
- қажетті ақпаратты жедел түрде алу мүмкіндігі;
- экономикалық тиімділігі;
- іс-әрекет, қимылды қажет ететін пәндер мен тапсырмаларды оқып үйрену;
- қарапайым көзбен көріп, қолмен ұстап сезіну немесе құлақ пен есту мүмкіндіктері болмайтын табиғаттың таңғажайып процестерімен әр түрлі тәжірибе нәтижелерін көріп, сезіну мүмкіндігі;

- студенттің ой-өрісін дүниетанымын кеңейтуге де ықпалы зор.

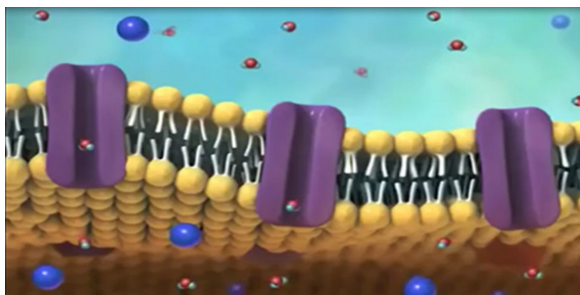
Студенттерге бір құбылысты қайта-қайта сөзбен айтып түсіндіргенше, бір немесе бірнеше рет анимация түрінде көрсетіп қорытындысын өздеріне жасатқан олардың кәсіби танымдық құзыреттерін қалыптастыруда өте тиімді болады.

Биологиялық мембрананың құрлысы мен қасиеттерін, олар арқылы тасымалдану құбылыстарын, тыныштық және әрекет потенциалдарын және олардың молекулалық механизмін, жүрек ұлпалары бойымен әрекет потенциалдарының таралуы және т.б. құбылыстарды электрондық оқулықтан өз көзімен көріп, естіген соң студенттердің осы заңдар мен құбылыстарды өз бетінше тұжырымдау, нәтижесін талдау кезеңі туады. Осы жерде проблемалық жағдаяттар туындайды. Оқытушы шеберлігі осы жағдаяттардың шешімін әртүрлі сұрақтар мен проблемалар қою арқылы студенттердің өзіне талдата білуінде. Оқу үдерісінде анимациялық эффектілерді қолдану студенттерге биофизикалық құбылыстар механизмін көзбен көріп, дұрыс түсінуге мүмкіндік береді. Имитациялық модельдер студенттерге көзбен жай көре алмайтын және кейбір жағдайларда өмірде, практикада жүзеге асыра алмайтын ойша қойылатын эксперименттерді түсінуге мүмкіндік береді [7].

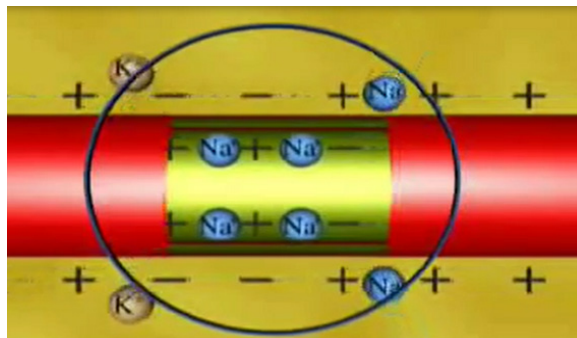
Осы мақсатта біз биофизика пәні бойынша жасалған құбылыстардың компьютерлік модельдерін СӨЖ және дәріс сабақтарында белсенді түрде қолданамыз. Төменде осы анимациялық модельдерден көріністер келтіреміз.

Сурет-1. – Жасуша мембранасының сыртқы бетінің көрінісі

Сурет-2. – Жасушаның ішкі жағынан сыртына және сыртқы жағынан ішіне қарай зат тасымалдануының анимациялық көрінісі.

Сурет-3. – Әрекет потенциалын түсіндіру үшін жасалған анимациялық көрсетілімнен көрініс

Мұндай анимациялық көрсетілімдерді қолдану арқылы студенттердің пәнге деген қызығушылықтарының, өздерінің болашақ мамандықтарына қызығушылықтарының артқандығын, сонымен қатар кәсіби құзіреттерінің қалыптасуына тигізген әсерін, студенттердің білімін бағалау кезінде байқадық.

Білім беру жүйесінде электрондық оқыту ресурстарын оқу – тәрбие үдерісіне пайдалану білім алушының өз мамандығына қызығушылығы мен мамандық сапасын арттырып, кәсіби бағыттылығын дамытып, ғылыми көзқарасын қалыптастырып, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетті мамандар даярлауда қоғамның даму жолдарын анықтайтыны сөзсіз.

Әдебиет

1. К.Құдайбергенова. Құзырлылық білім сапасының критерийі: әдіснамасы және ғылыми теориялық негізі. - Алматы. 2008. – 328 б.
2. Таубаева Ш. Т. Педагогика әдіснамасы. – Алматы: Қарасай, 2013. – 432 б
3. Құдабаев Қ.Ж. Медициналық биофизика. Оқулық. – Алматы: Эверо, 2014
4. Орманова Г.К., Медициналық ЖОО-да биофизика пәнін оқыту үдерісінде электронды ресурстарды қолдану әдістері. – Шымкент. Бектаев оқулары-4. -2016. -Б.321-325
5. Ormanova G., K., Berkimbaev K., M., Kurbanbekov B., A. & Ramankulov, Formation of creative thinking of students on physics by means of electronic resources. AWER Procedia Information Technology & Computer Science. 2013, 04.
6. Орманова Г.К., Беркімбаев К.М. Использование компьютерных моделей в процессе обучения студентов физике: Москва, 2012 «Вестник Российского университета дружбы народов» №3, Стр 88-92
7. Sh. Ramankulov, K. Berkimbaev, Ormanova G., K., Formation of creative thinking of future teachers on physics by means of information technologies. 2015 2nd International Conference on Civil, Materials and Environmental Sciences (CMES 2015) , March 13-14, 2015,London ,UK6 -492-495 p.

Баєтов Копжасар Дурменович
профессор МКТУ, к.ф.н., Baetov.Kopzhasar.60@mail.ru.

Баєтов Биназар Копжасарович
Магистр, старший преподаватель МКТУ, Biko_kz 86@mail.ru.

ВСЕ ВОЗРАСТЫ ПОКОРНЫ БЫТЬ ЗДОРОВЫМ

Человек носит врача в себе.
Гиппократ

Түйін. Бұл мақалада адам баласының денсаулығын жақсарту мәселесі барлық жаста мүмкіндігі бар екендігі сөзге тиек етілген. Сонымен қатар денсаулықты жақсартудың бірнеше жолдары көрсетілген.

Summary. This article describes the features and benefits of exercises for the health of the elderly. There is also said about how the body of elderly people reaches a great progress due to physical exercises.

Прежде чем рассказать о рекомендациях и советах, пригодных для людей самого разного возраста, отметим одно важное обстоятельство. Утверждение основателя медицины, знаменитого древнегреческого врача Гиппократа, взятое нами в качестве эпиграфа к этому разделу, приобретает особый смысл именно в наши дни. Человечество, перепробовав самые различные медикаментозные средства и методы лечения заболеваний, постепенно приходит к выводу, что наиболее верный путь, ведущий к здоровью, состоит в разумном образе жизни. Действительно, каждый из нас может быть хорошим врачом для себя, если твердо усвоить и выполнять правила гигиены.

К сожалению, к голосу «своего» врача люди не всегда прислушиваются. Вера в чудодейственную силу таблеток и микстур нередко оказывается сильнее здравого смысла и разумных советов гигиенистов. А ведь именно Гиппократ — великий целитель — всей своей деятельностью утверждал приоритет предупреждения болезней за счет здорового образа жизни и видел в использовании средств физической культуры мощный щит, предохраняющий человека от заболеваний.

Слагаемым современных знаний в области физической культуры и здорового образа жизни являются не только проверенные на протяжении многих веков крупницы мудрости, накопленные нашими предшественниками, но и рекомендации, обоснованные самыми последними исследованиями специалистов, что резко повышает оздоровительную эффективность тренировок. Именно поэтому следует и в традиционных формах занятий — таких, как утренняя гигиеническая гимнастика или закаливание, активный отдых или оздоровительный бег, — использовать пусть даже детали новой методики. Тем более нужно быть внимательными к новинкам, которые не опираются на дли-

тельный период применения, на стойкие традиции.

И еще одно пожелание. Хотя значительная часть рекомендаций адресуется практически всем — людям разного возраста, состояния здоровья и физической подготовленности, однако каждый человек должен с учетом особенностей своего организма приспособить общие рекомендации «для собственного употребления». Знание того, как с наибольшей пользой обеспечить такое приспособление, основывается на понимании своеобразия влияния различных средств физической культуры на организм. Поэтому в дальнейших рекомендациях мы будем останавливаться и на этих вопросах.

Пружина, заводящая день: «10—20 минут, ежедневно истраченных на зарядку, не только придают бодрости на весь день, но и сохраняют немало лет жизни» — это высказывание выдающегося советского ученого А. А. Богомольца и сегодня звучит весьма актуально. Резко повысившийся ритм жизни, обилие событий, наполняющих каждый день, вынуждают современного человека к точным и быстрым реакциям, требуют минимального времени для «раскачки» организма. И здесь на помощь может прийти давно известная всем утренняя гигиеническая гимнастика.

Зарядка не является изобретением человеческой цивилизации. Она гораздо более древнего происхождения. В этом легко убедиться, проследив за пробуждением кошки или собаки. Вспомните первое движение животного — это типичное потягивание. Кошка, например, так классически верно выполняет это упражнение, настолько демонстративно проделывает его, что может быть примером для многих людей. Упражнения в потягивании, действительно, являются наиболее важными в утренней гигиенической гимнастике. Они подготавливают к предстоящей деятельности и двигательный аппарат (способствуя «проверке» и «настройке» всех его звеньев — мышц, суставов и связок), и внутренние органы — сердечно-сосудистую и дыхательную системы, а также центральную нервную систему, обеспечивающие своей слаженной работой выполнение последующих физических нагрузок (переводя их на новый, более совершенный уровень активности).

Кроме упражнений в потягивании, в комплекс утренней зарядки для людей самого разного возраста включают движения, прорабатывающие все

крупные группы мышц туловища, рук и ног, а также, что особенно важно для людей, которым за 30, суставы. Гимнастика суставов — дело чрезвычайно важное для каждого, кто хочет сохранить на всю жизнь красоту движений, легкость и эластичность походки, кому не безразлична его внешность. Для их проработки используют упражнения, которые мобилизуют функцию каждого сустава, производя движения наиболее полной амплитуды. При этом нужно иметь в виду, что чем более нарушена функция сустава, чем труднее осуществляется движение в нем, тем больше внимания нужно затратить на его проработку. Развивающейся с возрастом тугоподвижности суставов надо сопротивляться активно, преодолевая первые признаки надвигающихся нарушений.

Однако в начале утренней гигиенической гимнастики следует выполнять упражнения, которые в европейских системах занятий игнорировались, считаясь бесполезными. Это упражнения, обеспечивающие повышение активности организма благодаря раздражению тканей ушных раковин и лица простейшими приемами самомассажа. Советуем следующие приемы.

1. Осторожное, вначале легкое, а затем постепенно усиливающееся разминание мочки ушей подушечками большого и указательного пальцев в течение 10—15 с. Дыхание не задерживать.

2. Потягивание ушных раковин обеих ушей кончиками больших пальцев рук. Движения производить по желобкам, образованным углублениями ушных раковин, от козелка вверх в течение 10—15 с. Дыхание равномерное.

3. Легкое похлопывание сложенными вместе пальцами по ушным раковинам в течение 10—15 с. Дыхание не задерживать.

4. Поочередные легкие массирующие движения расслабленными пальцами сверху — от середины лба к вискам и ушной раковине и снизу — от подбородка к углу нижней челюсти с выходом на шею. Кожу не натягивать. Длительность — 15—20 с. Дыхание не задерживать.

После самомассажа ушных раковин выполните упражнения для мышц, обеспечивающих движение глазных яблок.

5. При закрытых глазах сделать пять круговых движений глазными яблоками вниз, влево, вверх, вправо, затем столько же движений в обратную сторону. Открыть глаза и выполнить то же с открытыми глазами. Дыхание произвольное.

6. Фиксируя взгляд на какой-либо точке, сделать пять вращательных движений головой, постепенно увеличивая амплитуду и не отрывая взгляда от избранной точки. То же в обратную сторону. Повторить по 5—8 раз в каждую сторону.

7. Вытянув правую руку перед собой, устремить взгляд на ноготь поднятого большого пальца. И не сводя взгляда с ногтя, приблизить кисть руки

на расстояние 10—12 см от переносицы. Затем вернуть кисть руки назад, тоже не отводя взгляда от ногтя большого пальца. Повторить 10 раз. Дыхание произвольное.

8. Устремив взор вдаль, зафиксировать его на каком-либо предмете. Затем, не двигая головой, перевести взгляд на поднятый на уровень взгляда большой палец полусогнутой руки. Остановить на пальце взгляд на 3—4 с, а затем, не двигая рукой, перевести взгляд вдаль. Повторить 12—15 раз.

Упражнения для мышц глазных яблок завершаются легким самомассажем век в области глазниц, который выполняется кончиками выпрямленных пальцев рук — указательного, среднего, безымянного. Веки при этом закрыты, голова несколько запрокинута назад, мышцы век и лица расслаблены.

После этого в течение 1—2 мин следует проделать самомассаж всего тела. Начинать его следует с круговых движений ладонью правой руки в области живота по ходу часовой стрелки. Сначала легкие (поглаживание), эти движения постепенно становятся более энергичными (растирание). Затем ладонями обеих рук растирают переднюю, заднюю и боковые стороны шеи, боковые поверхности туловища, грудь, спину, бедра, голени. Бедра и голени лучше массировать, сидя на стуле и поставив массируемую ногу на стоящий рядом табурет. Самомассаж заканчивается растиранием и поглаживанием левой и правой рук. Массирующие движения верхних конечностей проводятся по внутренней и наружной поверхностям обеих рук, начиная с фаланг пальцев и кончая областями плеч, легкими поглаживающими движениями массируют лицо и голову.

Комплекс утренней гимнастики обычно начинается с дыхательных упражнений. Затем выполняют упражнения для мышц верхних конечностей и плечевого пояса, нижних конечностей, шеи, туловища, спины, брюшного пресса. В конце занятия обычно следует легкий бег, переходящий в ходьбу. Завершается комплекс упражнениями на успокоение (постепенное замедление ходьбы, дыхательные упражнения, упражнения на расслабление мышц и т. п.). При выполнении любых упражнений следует избегать задержки дыхания (элементов натуживания). Дыхание должно быть свободным и согласованным с характером движений (при разведении рук в стороны, разгибании туловища — вдох, при сведении рук, наклонах туловища — выдох и т. п.). Время, отводимое для утренней гигиенической гимнастики, одновременно используют и для закаливания, проводя упражнения в легком костюме (трусы, а майка не обязательна). После утренней гимнастики необходима водная процедура (обтирание или обмывание до пояса), при соответствующих условиях душ (и даже купание) с последующим растиранием тела полотенцем.

Комплекс гигиенической гимнастики (или отдельные движения) может быть повторен и во вторую половину дня или вечером, однако не позже чем за 2 ч до сна. Приводим примерные комплексы упражнений для практически здоровых женщин и мужчин среднего возраста.

Комплекс утренней гигиенической гимнастики для женщин среднего возраста (рис. 1)

Упражнение 1. Исходное положение (и. п.) — сидя на краю постели (стула), ноги касаются пола. На счет 1—2 — дугами назад, слегка прогибаясь и выпрямляя ноги, руки вверх; 3 — посмотреть на руки, потянуться, глубокий вдох; 4 — возвратиться в и. п., выдох. Повторить 4—6 раз.

Упражнение 2. И. п. — то же, упор руками сзади, спина ровная, лопатки сведены. На счет 1 — слегка приподнять полусогнутую правую ногу, сильно вытянуть носок; 2 — выпрямить ее вперед — вверх;

9. 4 — медленно опустить, возвратиться в и. п. То же другой ногой. Дыхание равномерное (2, 3). Повторить

10. 6 раз.

Упражнение 3. И. п. — упор присев, спину округлить, голову опустить, касаясь лбом колен. На счет 1—2 — выпрямляясь и поднимая руки дугами в стороны вверх, в стороны, прогнуться, руки слегка отвести назад, вдох; 3—4 — последовательно, округляя спину и опуская голову, возвратиться в и. п., выдох (4). Повторить 6—в раз.

Упражнение 4. И. п. — основная стойка. На счет 1 — отставляя правую ногу в сторону на но-

сок, руки в стороны, вдох; 2—3 — пружинящий наклон вправо, выдох; 4 — возвратиться в и. п. То же с другой ноги и в другую сторону. Дыхание равномерное (5, 6). Повторить по 4 раза в каждую сторону.

Упражнение 5. И. п. — стойка ноги врозь, руки вперед. На счет 1 — дугами руки вниз, руки влево, мах левой ногой вперед; 2 — возвратиться в и. п.; 3—4 — то же с другой ноги. Дыхание свободное (7, 8). Повторить 8 раз.

Упражнение 6. И. п. — то же, руки в стороны. На счет 1—2 — пружинящий наклон вперед, руки расслабленно скрестить перед грудью, смотреть вперед; 3—4 — возвратиться в и. п., волна руками, слегка прогнуться, наклоняясь — выдох, выпрямляясь — вдох, во время волны тоже свободный выдох и вдох (9, 10). Повторить 4—6 раз.

Упражнение 7. И. п. — стоя на коленях, руки вперед. На счет 1 — сесть вправо, руки влево, выдох; 2 — возвратиться в и. п., вдох; 3—4 — то же в другую сторону (11). Повторить 4—5 раз.

Литература

1. *Абрамашвили Г.Г. Городские и спортивные газоны.* — М.: Московский рабочий, 1999.
2. *Денискин Д. Н. Тренажеры во дворе.* — М.: Физкультура и спорт, 1986.
3. *Кистяковский А. Ю. Проектирование спортивных сооружений.* — М.: Высшая школа, 1990.
4. *Стиаринин Ю.Л., Крапивник В. В., Усвицкий И. М. Машины, дарящие здоровье—М.: ФиС, 1996.*

Аймаханов Мақсат Сакенұлы

Магистр-оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Медицина факультетінің
«Жалпы хирургия» кафедрасы

Тулежанов Ербол Нурилаевич

оқытушы, eroma_8992@mail.ru
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Медицина факультетінің «Жалпы хирургия» кафедрасы

ТҮРКІСТАН АЙМАҒЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ КӨК ЖАСЫЛ БАЛДЫРЛАРДЫ АЖЫРАТУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КУЛЬТУРАЛЫ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Түйін: Бұл мақалада Түркістан аймағындағы жергілікті микробалдырлардан ажыратылған цианобактериялардың морфологиялық қасиеттері зерттелді. Қазіргі таңда топырақты балдырлар топырақ әлемінде және биоиндикатор ретінде ғалымдардың қызығушылығы тудыруда. Олар әр түрлі субстратқа индикатор бола алады. Экологиялық проблемалардың көбісі антропогендік факторлардың қатысуымен жүзеге асады. Қайта топырақты қалпына келтіруде балдырлардың әсері көп. Протопласттарының ерекшелігі мен мықтылығына байланысты антропогендік факторларға төтеп бере алу қабілеті жоғары. Осы бөлігі топырақ беткейін құрайды.

Кілтті сөздер: микробалдыр, цианобактерия, индикатор, прокариот, культура

Резюме: В данной работе приведены результаты исследований выделения и идентификация цианобактерий, а также их морфологические свойства на территории Туркестана. Цианобактерии составляют активную автотрофную часть микробиоты, связанную со сложными взаимодействиями, как со всеми ее гетеротрофными компонентами, так и собственно с почвой и высшими растениями, и принимают разнообразное участие в биологической жизни почв. Цианобактерии относительно просто культивируются, служат удобными объектами для исследования и могут быть использованы для биоиндикации.

Ключевые слова: микроводоросли, цианобактерия, индикатор, прокариот, культура

Summary: In this article, the results of investigations are shown on the isolation and identification of cyanobacteria, as well as their morphological properties in the territory of Turkestan. Cyanobacteria form an active autotrophic part of the microbiota, associated with complex interactions, both with all its heterotrophic components, and actually with soil and higher plants, and take a diverse part in the biological life of the soil. Cyanobacteria are relatively easy to cultivate, serve as convenient objects for research and can be used for bioindication.

Keywords: microalgae, cyanobacterium, indicator, prokaryotes, culture

рлар арасындағы құрылысы жағынан ең қарапайымы және прокариоттар бөліміне жатады. Осы бөлімдегі балдырлар ежелгі ағзалардың ішіндегі автотрофтар. Көк-жасыл балдырлар табиғаттың барлық жеріне тараған. Олардың негізгі 3 класқа, 150-ге жуық туысқа және екі мыңға жуық түрлері белгілі. Қазақстан Республикасында осы балдырлардың 550-ге тарта таксондары анықталған. Көк-жасыл балдырлардың бір жасушалы түрлері кокктәрізді (шар), бірлесіп колониялар түзеді, ал көп жасушалы түрлері жіпшеленіп, бұталана тарамдалған болып келеді. Түсі, әдетте, көк жасыл болғанымен, алқызыл, күлгін, тіпті қара түсті түрлері де кездеседі. Олар жасуша құрамындағы пигменттерге байланысты болып келеді: көк-жасыл түсті – фикоцианин, қызыл түсті – фикоэритрин, алқызыл түсті – каротин және әр түрлі каротиноидтар. Қоректу қабілеттеріне қарай автотрофты және миксотрофты болады [1,2].

Жасушалары құрылымы бойынша бактерияларға жақын, басқа түрлердегі балдырларға мүлдем ұқсамайды. Бұлардың көбеюі клеткалардың екіге бөліну арқылы жүреді, яғни вегетативтік жолмен көбейеді. Қоршаған ортаның қолайсыз жағдайларына өте төзімді және тез бейімделгіш болып келеді. Шаруашылықта кейбір түрлері пайдасын тигізеді. Ластанған су көздерін биологиялық әдіспен тазартуға, малға азық түрінде және тағамға, ерістіктерде тыңайтқыштар (Nostoc, Spirulina) түрінде өсіріп пайдаланады. Осы көк-жасыл балдырлардың көптеген түрі атмосферадағы азотты сіңіріп, топырақты азотқа байытып, құнарлығын жоғарлататыны анықталған [3].

Көк жасыл балдырлардың бағалы, жоғары өнімді штамдарының алуантүрлілігі шаруашылықта көп өнім алуға мүмкіндік береді. Балдырлардың альгологиялық, бактериологиялық таза штамдарының алуан түрлілігі сонымен қатар олардың әртүрлі жағдайда өсуін көрсететін салыстырмалы зерттеулерді жүргізуге мүмкіндік тудырады. Сондықтан микробалдырлардың штамдарын ажыратуды жұмысымыздың мақсаты етіп қойдық. Әдебиеттердегі келтірілген мәліметтер бойынша, табиғатта көк жасыл балдырлар құнарлы, ылғалды топырақтарда көп кездеседі [5].

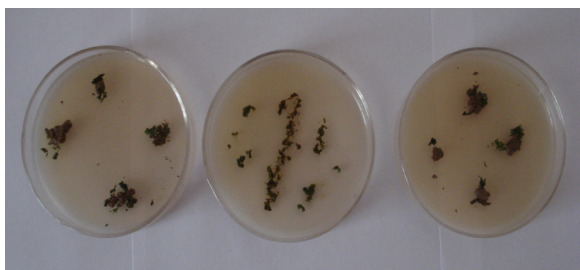
Зерттеу бөлімі. Көк жасыл балдырлардың түр-

Көк-жасыл балдырлар (Cyanophyta) – балды-

лерін ажырату үшін, олардың тіршілік ететін орталарынан үлгілер жинақталды. Үлгілер А.Ясауи атындағы ХҚТУ аймағынан, «Ботаникалық бак», және «Мағжан» қалашығынан топырақ үлгілері алынды. Көк жасыл балдырлар түрін ажырату үшін 3 үлгі алынды. Алынған үлгілердің себінділерін алу мақсатында, топырақ суспензиясы дайындалды. Дайындалған суспензияны сұйық Громова, Бристоль және Прата коректік ортасына (100 мл коректік ортаға 10 мл топырақ суспензиясы) егілді (1-кесте). Колбалар 320С температурада, 63 тәулік бойы люминисцент лампы орнатылған термостатта өсірілді. 1; 1.1.; 1.2.; 1.3-суреттер.

1-сурет. Топырақ үлгілерінде альгофлораның дамуы
1- Университет айналасынан алынған топырақ үлгісі
2- «Мағжан» қалашығынан алынған үлгі
3- «Ботаникалық бак» тан алынған үлгі

1.1.-сурет. Ботаникалық бак топырағының үлгілерінде алгофлора (Громова қатты ортасында)

1-кесте. Цианобактерияларды культивирлеуге арналған коректік орталар

Коректік ортаның құрамы	Тұздардың болуы, г/л су
1.Бристоль ортасы (Голлербахтың модикациясынан)	
NaNO_3	0,25
KH_2PO_4	0,25
$\text{MgSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$	0,15
CaCl_2	0,05
NaCl	0,05
Fe_2Cl_6	следы (3 тамшы 1%-ды ерітінді)

2.Громов ортасы	
KNO_3	100
K_2HPO_4	66,7
$\text{MgSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$	33,3
$\text{ZnSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$	0,022
$\text{MnSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$	1,81
$\text{CuSO}_4 \times 5\text{H}_2\text{O}$	0,079
$\text{Na}_3\text{BO}_3 \times 4\text{H}_2\text{O}$	2,63
$(\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} \times 4\text{H}_2\text{O}$	1
$\text{FeSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$	9,3
$\text{CaCl}_2 \times 2\text{H}_2\text{O}$	1,2
$\text{Co}(\text{NO}_3)_2 \times \text{H}_2\text{O}$	0,02
ЭДТА – 10	
Агар-агар – 1,5%	
3.Прата ортасы	
KNO_3	0,10
K_2HPO_4	0,01
$\text{MgSO}_4 \times 7\text{H}_2\text{O}$	0,01
$\text{FeCl}_3 \times 6\text{H}_2\text{O}$	0,001
Агар-агар – 1,2%	

1.2-сурет. Термостат жағдайында өсіріліп жатқан культуралар

Көк жасыл балдырлар прокариоттарға жатады (қалыптасқан ядросы жоқ). Бұл балдырлардың басқа балдырлардан ерекшеліктері жасушасында әртүрлі пигменттері болады. Көк-жасыл түс беретін жасыл хлорофилл және көк пигмент фикоциан [4,5].

Табақшада өскен балдырлар жасушасынан көк-жасыл түске ие культураларды ажыратып пробиркадағы қиыс агарлы Майерс ортасына отырғыздақ. Көк жасыл балдырлардың таза культурасын алу үшін оларды 4 рет қайтадан егіп таза культурасын ажыратып алдық. Ажыратылған балдыр штамдарының тазалығы микроскоппен зерттел-

ді. Яғни, микроскоптың көру аймағында балдырлардың формалары бір түрге ие болғанда ғана штамдар таза деп саналады.

Келесі жұмысымызда ажыратылған көк жасыл балдырлардың морфологиялық белгілерін зерттедік. Зерттеу нәтижесінде төмендегілер анықталды:

Культураның жасушалары жіптесінді тармақталмаған көп клеткалы балдыр, клеткалары жұмыр, дөңгелектеу, сопақ не сақина пішіндес, моншақ тәрізді тізбектеліп келеді. Тізбектеліп жатқан біркелкі клеткалармен бірге споралар және гетероцисталары барлығы белгілі болды.

Морфологиялық белгілерді салыстыра отырып ажыратылған жасушамыз Көк жасыл Балдырлар типі – (Cyanophyta), Ностокалық қатары – (Nostocales), Анабена туысының – (Anabaene SP) өкілі екендігі анықталды. (1.4.-сурет)

1.3-сурет. Топырақ үлгілерінде альгофлораның дамуы
1- Университет айналасынан алынған топырақ үлгісі
2- «Мағжан» қалашығынан алынған үлгі
3- «Ботаникалық бақ» тан алынған үлгі

1.4 - сурет. Анабена штаммының ажыратылған таза культураны

Қорытынды. Түркістан аймағындағы топырақтардан жергілікті цианобактериялардың негізінде өсімдік шаруашылықтың сапасын, өнімін, топырақтың құнарлығын арттыратын биологиялық тыңайтқыш алынды. Бұл мақсатқа жету үшін қойылған міндеттер орындалды:

1.Түркістан аймағындағы топырақтардан жергілікті азотфиксациялаушы көк жасыл балдырлардың штамдары жинақталды және ажыратылды;

2.Ажыратып алынған балдырлардың арасынан белсенді штамдарының морфологиясы зерттелді;

Көк-жасыл микробалдырлары топырақтың құнарлығына әртүрлі әсер етеді. Ең маңызды экологиялық аспектілері органикалық заттарды жинақтауы (сонымен бірге молекулалық азоттың фиксациялауы), топырақтың физика-химиялық қасиеттерінің өзгеруі, микробиологиялық белсенділікті ынталандыру. Осы cyanobacteria жергілікті штамдарының негізінде жасалған биотыңайқыш Түркістан өңірінде өсімдік шаруашылығымен айналысатын қожалықтардың өнімділігін арттыруға және экологиялық таза өнім алуға, әрі топырақтың құнарлығын жақсартуға мүмкіндік тудырады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Штина, Э.А. Альгологический мониторинг почв // Э.А. Штина, Г.М. Зенова, Н.А. Манучарова // Почвоведение. - 1998. - № 12. - С. 1449 - 1461.
2. Г. С. Минюк, И. В. Дробецкая, И. Н. Чубчикова и др. // Морской экологический журнал. – 2008.
3. Кабиров, Р.Р. Альготестирование и альгоиндикация / Р.Р. Кабиров; Башк. Гос. Пед. Ун-т. – Уфа, 1995. – 124 с.
4. Oliveira P., Lindblad P. Transcriptional regulation of the cyanobacterial bidirectional hox-hydrogenase // Dalton Transactions: An International Journal of Inorganic Chemistry. - 2009. - № 45. - P. 9990-9996.
5. Панкратова Е.М., Калинин А.А. Цианобактерии как возможные организмы для создания бактериальных препаратов // Роль научн. исслед. в развитии сельского хозяйства. производства Кировской области. Киров, 1991. -С.25-33.

Якуб Аягоз Абдусахитқызы

аға оқытушы, dene-tarbiesi@mail.ru

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Орындаушылық өнер» кафедрасы

Елжанова Раушан Нұржанқызы

аға оқытушы, dene-tarbiesi@mail.ru

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Орындаушылық өнер» кафедрасы

ЖАСӨСПІРІМДЕР ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕСІНДЕ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАНЫ ҚОЛДАНУ БОЙЫНША ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ

Түйін. Заманауи педагогикалық теория елеулі өзгерістерге еніп, білім беру мазмұны жақсарып, жаңа көзқарастар пайда болуы мен білім беру құрылымында жаңа технологиялар өмірге келуде. Музыкалық тәрбиені, шығармашылық жұмысты өмірмен байланыстыру, музыкалық өнерге деген қызығушылығын арттыру, оның тәрбиелеудегі әсерін күшейту сияқты қажетті міндеттерді жүзеге асыруда музыка мұғалімі өз пәнін жақсы меңгеріп және әрдайым жеке тұлғалы оқушыға көңіл бөлуін талап етеді. Оқушы-ол тыңдаушы, орындаушы екендігін есте сақтау керек. Оның білгендігі мен тәжірибесі мұғалімге қарағанда аз бола тұрса да, музыкаға деген өзінің қатынасын білдіре алады. Заманауи педагогикалық теория елеулі өзгерістерге еніп, білім беру мазмұны жақсарып, жаңа көзқарастар пайда болуы мен білім беру құрылымында жаңа технологиялар өмірге келуде.

Кілтті сөздер: галерея, көркемөнерпаз, екпін, динамикалық күй, штрих, комплект, категория.

Резюме. Осуществление таких необходимых задач преподавателя музыки, как связывание музыкального воспитания и творческой работы с жизнью, повышение интереса к музыкальному искусству, повышение его влияния на воспитание требует хорошего освоения своего предмета, обязывает уделять большого внимания к обучающимся студентам, как к индивидуальным личностям. Надо помнить что студент – это слушатель и исполнитель. Хотя он много чего не знает, у него мало опыта, чем у преподавателя, но он может показать свое отношение к музыке через музыку. Значительное изменение современной педагогической теории, улучшение содержания образования, новые взгляды способствуют появлению новых технологий в структуре музыкально-образовательного процесса.

Ключевые слова: галерея, любитель, акцент, динамическая сила, штрих, комплект, категория.

Summary: Implementation of such necessary aims of the music-master as binding of musical education and creative work with life, increase of interest in musical art, increase of it influence on education demands good development of the subject, obliges to give great attention to the trained students, as to

individual persons. It is necessary to remember that the student is listener and performer. Though he doesn't know a lot of things, he has not enough experience, than at the teacher, but he can show the attitude to music through music. Considerable change of the modern pedagogical theory, improvement of education content, new views promote emergence of new technologies in structure of musical and educational process.

Keywords: gallery, fan, accent, dynamic force, stroke, set, category.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «100 нақты қадам» Ұлт Жоспарын жүзеге асыру елімізді арманына адастырмай жеткізетін темірқазық десе болады. Ол жүзеге асырылғанда Елбасы айтқандай, Қазақстанның мемлекеттілігі нығаяды, қандай да күрделі кезеңнен сенімді өтуге мүмкіндік туады [1]. Ол үшін «100 нақты қадамда» қамтылған мәселелер бойынша нақты жұмыстар жүргізілуі тиіс. Қазіргі отандық білім беру жүйесінің басты мәселелерінің бірі келешек ұрпақ заман талабына сай интеллектуальды мен мәдениеттілігі ұштасып жататын елжанды азамат етіп тәрбиелеу міндетін жүзеге асырумен байланысты.

Білім беру саласындағы проблемалар, өнердің сипаты, қоғамның материалдық және рухани қабілеттерінің алдындағы жаңа міндеттер, оның ішінде балаларды сұлулық заңына сәйкес өмірлерін құруға ұмтылдыру, олардың күш-жігерін дамыту басты мақсат болып табылады. Эстетикалық тәрбие адамды жан-жақты дамытудың бөлінбейтін бөлігі болып көркемдік - эмоционалдық сезімін дамытып қана қоймайды, сонымен қатар оның адамгершілік, интеллектуалдық, дене бітімін де жетілдіреді. Осы орайда оқушыларға эстетикалық тәрбие беру көкейкесті мәселе болып отыр. Эстетикалық тәрбие берудің негізі өнер оның ішінде дәстүрлі музыкаға ерекше назар аударылуда.

Музыка өнерін оқыту жасөспірімдердің эстетикалық шығармашылық қабілетін дамытады. Олар қоғамдық өмірдің адамдар қатынасының эстетикасын тануға үйренеді.

Тұлғаны барлық жағынан дамытып тәрбиелеу, жас ұрпақты қоғам құрылысына белсене қатысуына әзірлеу міндеттері мектептегі тәрбие жұмы-

старына байланысты мектепте білім және тәрбие алу барысында жас түлектердің ақыл-ойы дамиды, адамгершілік қасиеттері қалыптасады ой еңбегіне төселеді, рухани өмір байлығын меңгереді, эстетикалық сезім, талғамы артады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Жастар тәрбиесі - басты мақсат. Оқушыларды жас кезінен парасат биігіне, рухани өмірдің әдемі әлеміне жетелеу үшін олардың құлақтарына бесік жырын, ана әлдиін сіңіріп, туған халқын сүйетін, тілін қастерлейтін, мейірімді, тәрбиелі азамат етіп тәрбиелеу керек» [1]. Тәрбие дегеніміз - баланың қоршаған ортасымен тіл табысу дүниетанымын, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез құлқын қалыптастыру.

Эстетикалық тәрбиенің негізгі мақсаты жас ұрпаққа халқымыздың асыл дәстүрі мен салтынан мағлұмат бере отырып, дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, ойлау дәрежесі биік рухани мәдениетті, парасатты, ар-ұжданы мол, еңбекқор, адам тәрбиелеу.

Дәстүрлі музыка арқылы эстетикалық тәрбие беру міндеті музыканың идеялық мазмұнынан туындайды. Тұлғаның мақсатқа бағытталған даму жүйесін құру талабы эстетикалық тәрбие беруде музыканың, қолданбау мүмкін емес екенін дәлелдейді, оның адамға әсерін ескерусіз қалдыруға болмайды.

Эстетикалық тәрбие дегеніміз оқушыларды, оның ішінде жасөспірімдерді қоғамдағы, ғылымдағы, өнердегі, табиғаттағы әсемдік қасиетін қабылдауға тәрбиелеу. Яғни, әсемдікті қабылдауға, ұғынуға бейімдеу. Сұлулық, әсемдік адамның ойына, ақылына, еркіне рухани өміріне әсер етеді. Эстетикалық тәрбиеде көркемдік білім мен саяси идеялық тәрбие байланысқан. Эстетикалық тәрбие тек өнерді ғана қастерлеп қоймай, өмірдегі барлық әсемдікті бағалай білуге де үйретеді. Оқушылардың эстетикалық талғамын арттыру үшін мұғалім олардың назарын дыбыс, дауыс сұлулығына, маңайдағы әсем көріністерге, оларға қуана білуге үйретуі тиіс. Эстетика бұл өмірдегі сұлулық және өнер туралы, таным ерекшеліктері және өнердің жалпы заңдылықтары туралы философиялық ғылым «Әрбір оқушыны эстетикалық әрекетке тарту дегеніміз олардың әрқайсысын өз қолымен әсемдік жасауға үйрету, соған деген қажеттілігін ояту деп түсіну қажет» - дейді С.Жұмабаев [2], А.С.Бейсенова [3]. Ол үшін музыкамен шұғылдануға жағдай туғызу қажет. Талғампаздық ол туа біткен қасиет емес, ол өсе келе пайда болатын нәрсе.

Қазіргі таңдағы жалпы музыкалық тәрбие музыкалық және эстетикалық танымы дамыған ой-өрісі кең, рухани бай жеке тұлғаны тәрбиелеуге бағытталып отыр. Сол бағытты іске асырушының бірі-музыка пәні. Музыкалық шығарманы немесе әнді тындау, оның шығу тарихымен танысу музыкалық аспапта ойнап үйрену, музыка дүниесін

түсінуге кең есік ашады.

Музыка - әсері күшті адам жанын жарқын-дататын өнер. Мұғалім оқушыларын музыканы тындап, қабылдай білуге жүйелі түрде дағдыландырса, олар тындай отырып түрлі сезімдерге үңіле алады. Музыканы ұғыну - оны тек сезіммен қабылдау ғана емес, саналы түрде түсініп қабылдау демекпіз. «Музыка - жүрек тілі», яғни сезім, қобалжу, көңіл күйдің тілі деп ұққан жөн. Олай болса, музыка орасан зор эмоциялық күші арқылы тұлғаның музыкалық-эстетикалық талғамын оятады. Музыка сабақтарында оқушылар музыкалық эстетикасын дамыта отырып, көркемдікті сезінумен және эстетикалық талғаммен қатар, олардың рухани дамуына күш салу қажет.

Жалпы, адам өмірі үшін музыканың қасиеті туралы былайша ой тұжырым-дауға болады: жақсы ән немесе көркем музыкалық шығарманы тындап, түсіне білген адамның қатал жүрегін жібітуге, музыка арқылы рухани ләззат алуға, белгілі бір оқиғадан хабар беруге немесе суреттеуге, адамның мінез-құлқын айыруға, көңіл күйін байқауға, өткен музыка арқылы тарихи кезеңдер туралы мағлұмат алуға болады.

Р.Қ.Таубаеваның ойынша халқымыздың өткеніне терең үңіліп, музыкалық өнер деген қазынамызды оқушыларға жүйелі бағытта меңгертсек теория мен іс-тәжірибеде қолдана білсек, оқушылардың рухани байлығын шығармашылық бағытта тәрбиелей аламыз, бұл деген:

- қазақ дәстүрлі музыкасының шығу тарихы туралы мәліметтер;

- қазақ дәстүрлі музыкасының тәрбиелік мәнін ашып, талдау;

- қазақ дәстүрлі музыкасын жеткізуші өнер қайраткерлері туралы мәлімет беру[4].

Сондықтан қазақ дәстүрлі музыкасының шығу тарихы мен зерттелуі туралы жасөспірімдерге мәліметтер бере отырып, қазақ дәстүрлі музыка өнерін білу қаншалықты қажет екенін түсіндіріп, дәстүрлі музыкаға деген сүйіспеншілік пен құрметтеу сезімін оятуымыз керек.

Қазақ халқының мақтаныш етер асыл мұра, рухани жәдігерліктерінің ішінде ғасырлар сүзгісінен өтіп, бүгінге жеткен көл-көсір ән қазынасы ерекше орын алады. Қазақ әні – қазақ жанының ғасырлар көшінде шаң баспаған сырлы айнасы, халық рухының ықылымнан тіл қатқан тірі куәгері. Күнделікті тұрмыс-тіршілік, салт-дәстүрге орайласа туған ғұрыптық ән, қара өлеңдерден тартып, адам баласының аңсар-мұратын, қайғы-мұң, сағыныш-шерін, өзек өртер өкініші мен жарқын үміт, қуаныш-шаттығын – сан алуан сезім-күй, жан әлемін өрнектеп, формалық, мазмұндық тұрғыдан кемеліне келе түрленіп, биік кәсіби өреге жеткен дәстүрлі ән өнері ұлттық музыка мәдениетіміздің алтын өзегі, ықылымнан бүгінге арқауын үзбей жетіп, қазіргі рухани болмысымызға нәр беріп

тұрған сарқылмас қайнар іспетті. Тал бесіктен жер бесікке дейін әнмен, жырман көмкерілер адам ғұмыры және бұл тағдырдың қазақ баласына қатысы туралы данышпан Абай: «Туғанда дүние есігін ашады өлең, Өлеңмен жер қойнына кірер денең», – деп толғайды[5]. Әнді осынша сүйген, әнге осынша мән берген халық, шын мәнінде, «санын сөз етсеңіз де, сапасын сөз етсеңіз де мақтануға тұрарлық қымбат дүние» (А.Жұбанов) – ұрпақтың ұрпағына кетер, тозбас, өшпес ән қазынасын жасады. Қазақ елінің әлемдік мәдениетке қосар үлесі де күйімен, жырымен бірге осынау дәстүрлі ән мұрасы екенінде күмән жоқ. Қазақтың дәстүрлі ән үлгілерін әзірге тұтастай дерлік мол қамтыған «Қазақтың дәстүрлі 1000 әні» аталатын осы антология жоғарыда айтылған сөзімізге толық негіз бола алады деп ойлаймыз.

Қазақтың әншілік өнері жанрлық сипаты жөнінен алуан түрлі. Фольклортанушылар мен музыка зерттеушілері қазақтың дәстүрлі ән өнерін тұрмыс-салтқа байланысты ғұрыптық әндер, халық әндері және кәсіби әндер деп жіктеп қарастырып жүр. Ғұрыптық әндердің өзі – бесік жыры, той-бастар, беташар, жоқтау, көрісу, сыңсу, жар-жар, жарапазан болып тармақталса, әншілік өнердің кең өріс алған кезінде пайда болған кәсіби ән өнері – халық әндері (анонимды-авторлық) және кәсіби халық композиторларының әндері болып салаланады. Осы жинаққа ғұрыптық әндердің түр-түрі, мүмкіндігінше, толық енгізілді: бала жұбатқанда айтылатын – бесік жыры, қыз ұзатылғанда айтылатын – сыңсу, ауजारлар, той кезінде айтылатын – тойбастарлар, ораза кезінде айтылатын – жарапазандар, бұрынғы заманда малдың ауруына байланысты айтылған – күләпсан, науқастың дертін аластау үшін айтылған – бәдік, баксы сарындары, бір-біріне сәлем жолдағанда айтылатын – хатөлең, кісі қайтыс болғанда айтылатын – дауыс, жоқтаулар бар. Көшпелі өмірден отырықшылық тұрмысқа бейімделе бастағаннан кейін ел ішінде ғұрыптық әндер сирек айтылатын болды. Қазіргі кезде мүлдем айтылмайтындары – бәдік, күләпсан, хат-өлең т.б. Жинаққа, негізінен, Қазақстанның Алматы, Қарағанды, Маңғыстау, Павлодар, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстарында, және Қытай, Моңғолия, Ресей, Өзбекстан жерінде тұратын қазақтар айта-тын ғұрыптық әндердің үлгілері кірді.

Әдетте, екіншісі бірі, яғни әншілік дайындығы жоқ кез келген адам орындай беретін, қарапайым әндерді қара өлең дейді. Қара өлеңдер көпшілік жиналған жерде, думан, тойларда, дастарқан басында, көбіне, аспап сүйемелінсіз айтыла береді. Қара өлеңнің тақырыптық аясы өте кең, оған ел жайы, жер сағынышы, ғашықтық сезім жалпы адам өмірі мен болмысына тән барша құбылыстар арқау бола береді. Қара өлеңмен айтысатын айтыс түрлері де болған. Осы жанрды зерттеп жүрген ғалымдарымыздың пайымдауынша, «қара» деген

сөздің өзі «ескі» деген ұғымды да білдіретін көрінеді. А.Затаевичтің «Қазақтың 1000 әні» атты еңбегінде «ескі ән» деген атаумен де кездесетін әндер бар. Ертеректе қара өлеңді «қара әуез» деп те атаған. Қазіргі күнде де Моңғолия қазақтары қара өлеңді «қара әуез» деп айтады. Осы жинақтағы №49,50 күйтабақтар қазақ әндерінің осы жанрына арналған.

Неғұрлым көне болғандықтан жоғарыда айтылған ғұрыптық, фольклорлық қара өлең үлгілері музыка мәдениетіміздің дамуындағы алғашқы баспалдақ ретінде қарастырылып жүр және олардың халық әндерімен етене жақындығын ешкім жоққа шығара алмайды. Ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып, уақыт өте келе, авторлары ұмытылып, бүгінгі күнге халық әндері санатында жеткен рухани жәдігерліктер дәстүрлі музыкамыздың ең бір мол қазынасын құрайды. Халық әндерінің құрылымы, әуендік тілі қарапайым, диапазоны шағын, әуезді келеді. Дегенмен, халық әндерінің ішінде құрылымы күрделі, диапазоны кең дәстүрлі кәсіби әндермен пара-пар келетін үлгілер де кездеседі. Мысалы: «Алқоңыр», «Ақбақай», «Сұржекей», «Ғауһар тас», т.б. – осы сипатты әндерге жатады. Бір есептен осындай үлгідегі әндерді әлдебір себептермен авторлары беймәлімге айналған кәсіби әндер деуге де болар еді. Сонымен бірге, әр өңірде қалыптасқан орындаушылық мәнер, интонациялық, ладтық ерекшеліктерге байланысты халық әндерінің әуен-сазы, пішін, құрылымы алуан түрлі болып келеді. Жинаққа Қазақстанның барлық өңірлерінде айтылатын 500-ге жуық халық әндері енді.

Осы арада дәстүрлі қазақ әндерінің аспаптық сүйемелі жөнінде айта кеткен орынды. Қазақ әндерінің басым көпшілігі домбыраның сүйемелімен орындалады. Қобыз, сырнай, жетіген, үш ішекті домбырамен де айтылатын әндер бар. Үш ішекті домбырамен ән айту дәстүрі, негізінен, еліміздің шығыс өңіріне тән. Осы жинаққа үш ішекті домбыраның сүйемелдеуімен – «Жорғатай», «Керімау, айдай», «Ақ ерке», «Іркужан» сияқты бірнеше халық әндері енді.

Ш.Уәлиханов (XIX ғ.) бала күнінде қобызбен ән айтқан Жанақ ақынды көргенін жазады. Бұдан басқа да зерттеулерде қазақ даласында қобызбен ән-жыр айтушылардың көп болғандығы айтылады. Осы жинақтағы Сматай Үмбетбаев («Ай, сәулем»), Қазбек Әдікей («Ағажай, Алтай», «Бозторғай») орындаған әндер сияқты, қазіргі бірде-екілі үлгі, тәжірибелер болмаса, қазақ ән өнерінде үзіліңкіреп қалған үрдістің бірі – осы.

Тайжан, Шашубай, Нартай, Майралардың қалыптастырған сырнаймен ән айту дәстүрін бұл күнде Мұхаметжан Рүстемов, Құрманбек Бекпейісов, Клара Төленбаева, Назгүл Қилыбаевалар жалғастырып отыр.

Жиырмасыншы ғасырдың отызыншы жылдарында қазақ музыка мәдениетіне күйсандықтың

(фортепиано) сүйемелімен ән айту үрдісі ене бастады. Бұл үрдіс орындаушылық өнерге қазақтың төл дәстүріндей сіңіп кетті. Күйсандықтың сүйемелімен ән айтқан Күләш Байсейітова, Шабал Бейсекова, Жамал Омарова, Рахия Қойшыбаева, Елубай Өмірзақов, Рәбиға Есімжанова, тағы басқа біраз әншілердің таспаға жазылып, сақталған дауыстары осы жинаққа енгізілді.

Дәстүрлі кәсіби әндер кемел құрылымымен, кең диапазон, күрделі ырғақ-иірімдерімен ерекшеленеді, сондықтан кәсіби әндерді, негізінен, арнайы ұстаз алдын көрген әншілер ғана орындайды. Әуендік, орындаушылық, құрылымдық өзгешеліктеріне, орнығып, өрістеген өлкелеріне қарай дәстүрлі ән өнерінде, шартты түрде, бірнеше кәсіби әншілік дәстүрлер мен мектептер қалыптасты. Олар – Арқа, Жетісу және Батыс әншілік мектептері деп аталады. Кәсіби әндердің көбісі – жоғарғы регистрде айтылатын қаратпа әуен-сөздерден басталады. Музыкадану ғылымында ол «ақындық мелодиялық формула» деп аталды. «Көбінесе ән басы келеді ащы, – Кел, тыңда деп өзгеге болар басшы», – деп Абай осыны айтса керек. Қазақтың кәсіби ән өнері, әсіресе XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында өз дамуының шыңғау биігіне жетті. Қазақ өнерінде сал-серілердің пайда болуы кәсіби ән өнерінің шарықтап дамуымен тығыз байланысты құбылыс. Сал-серілер деп, әдетте бір басына бірнеше өнер қонған, сегіз қырлы, бір сырлы өзгеше дарын иелерін айтқан. Айрықша киініп, сұлу ат мініп, маңына өнерлі жастарды жинап, ел аралап, қызық думанға бөлеу – сал-серілер ұстанған тұтастай бір өмір салты еді. Қазақ даласының әр киірынан Біржан, Ақан, Мұхит, Кенен сияқты сал-сері тұлғалардың шығуы жоғарыда аталған ән мектептерінің қалыптасуына зор ықпал етті.

Арқа әншілік дәстүрі. Еліміздің Шығыс, Орталық, Солтүстік аймақтарын қамтитын Арқа әншілік дәстүрі кең тыныстылығымен, әуен байлығымен, терең мазмұн, күрделі құрылымымен ерекшеленеді. Көмейіне бұлбұл ұялаған небір күміс көмей, жезтаңдай әншілер осы өлкеде дүниеге келіп, сал-серілер дәстүрін орнықтырып, қазақ әнінің өрісін кеңейтіп, өресін биіктетті. Біржан сал, Ақан сері, Жаяу Мұса, Абай, Әсет, Үкілі Ыбырай, Балұан Шолақ, Жарылғап-берді, Иманжүсіп, Ғазиз, Естай, Мәди сияқты әнші-композиторлар қазақ әнін бұрын болмаған биік өреге көтерді. Кейінгі ұрпаққа Әміре Қашаубаев, Қали Байжанов, Игібай Әлібаев, Байғабыл Жылқыбаев, Қосымжан Бабаков, Жабай Тоғандықовтар арқылы жеткен осынау мол қазына, асыл аманатты Жүсіпбек Елебеков, Манарбек Ержанов, Жаңыл Қартабаева, Ләззат Сүйіндікова, Мәдениет Ешекеев, Жәнібек Кәрменов, Қайрат Байбосынов сынды майталман әншілер дәстүрлі әннің қазіргі буын орындаушыларына арқауын үзбей, сынын бұзбай тапсырды.

Арқа әншілік дәстүрінің кәсіби түрде дамуы

Біржан сал Қожағұлұлы шығармашылығынан бастау алады. Қазақ әнін әуендік, ырғақтық, интонациялық тұрғыдан мейлінше байытқан Біржан туындылары – қазақ әншілік дәстүріндегі жаңа құбылыс, жаңа кезең. Көпшілігі кең тыныс, зор дауыспен шырқалатын үлкен диапазондағы Біржан әндерін мазмұндық-тақырыптық жағынан екі топқа бөліп қарауға болады. Біріншісі – ғашықтық, махаббат сырын шертетін, сұлулықты жырлайтын «Ғашығым», «Ақтентек», «Ләйлім шырақ», «Мақпал» сияқты сыршыл әндері, екіншісі – өзі өмір сүрген қоғамдағы өнерпаз тағдырын толғайтын «Жанбота», «Адасқақ», «Теміртас» тәрізді туындылары. Әнші-композитордың бұрын айтылмаған «Біржан салдың соңғы әні», «Қуандыққа», «Мәті-Дәулен» сияқты әндері осы жинақта тұңғыш рет жарық көріп отыр. Осы аталған және мазмұндық-тақырыптық жағынан әр алуан болып келетін басқа да тамаша әндерімен Біржан сал қазақ музыка мәдениеті тарихындағы аса ірі тұлғалардың қатарынан орын алады.

Әрине, жоғарыда айтылғандардың барлығы да жасөспірімдерге эстетикалық тәрбие беруде белгілі дәрежеде көркем ойлаудың жалпы заңдылықтарын анықтауға қызмет істейді. Мұның өзі даму, жетілудің нәтижесі ретінде байқалады. Сондықтан дәстүрлі музыкалық шығармаларға қатысты көзқарасты дамыту міндеті бірыңғай эстетикалық емес, сонымен бірге тарихи таным шеңберінде шешілуі шарт. Эстетикалық әсерді музыкалық таным-тыңдай, түсіне білу, түйсіну тәжірибесінен тыс қалыптастыруға болмайды. Осыған биік саналы деңгейдегі тарихи дәстүрлі музыка ақпараттың қажетті мөлшерін де қосамыз.

Айтылғандарды ой пікірлерді саралай келе жасөспірімдердің эстетикалық тәрбиесі - олардың өсіп-жетілуінің нәтижесі ғана емес, ең алдымен, мақсатты түрдегі педагогтік процестің қорытындысы. Оның жүзеге асуы барысында жасөспірімдердің мүддесіне қатысты басымдық танытатын сапа ерекшеліктерін де ескеру қажет.

Себебі дәстүрлі музыка халықтың сонау ертеден келе жатқан өзіне тән әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері, өнер негізінде дамитыны бізге белгілі. Олай болса, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан халықтың дәстүрлі музыкалық мәдениетінің түрлерін жинақтап, оны зерттеп, зерделеп, оны тәлім-тәрбиелеп тәжірибесінің негізінде жасөспірімдерді тәрбиелеудің қажеттігі арта түсуде. Ж.Нұрымбетованың пікірінше, халықтың бай тарихын, мәдени-рухани құндылықтарын, оның құбылыстарының сан қилы ерекшеліктерін білмей бүгінгі тәрбие жүйесін қалыптастыру мүмкін емес.

Ғалымдардың жұмыстарының теориялық қорытындыларынан келесі байламды жасауға болады. Ол дегеніміз, жасөспірімдерге қосымша білім беру мекемелерінің оқыту ортасын мейірімділікпен бағдарланған әлеуметтік-мәдени кеңестік деп

оның құрамы баланың қызығушылығы мен талабына жылдам бағытталған өзінің тәрбиеленушілерінің жетістіктеріне және салт-дәстүрлерге бай негізгі құндылықтардың бірі ретіндегі шығармашылық-бірлестік (немесе бірлескен шығармашылық) атмосферасы, әр түрлі жастағы тәрбиеленушілердің бірлесіп қызмет атқаруы, педагогтардың тәжірибесі ретінде танылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Касенова Р.К. Танкешова Ф.С Музыкалық білім берудің әдістемесі - Шымкент ОҚМУ, 2008.

2.Құлманова. Ш., Сүлейменова М., Оразалиева Б. Жалпы білім беретін мектептің мұғалімдеріне арналған музыканы оқыту әдістемесі. - Алматы : Атамұра, 1998.

3. Әбиев Ж. Педагогика тарихы: Оқу құралы. Алматы: Дарын, - 2007. - 480б.

4.Абдуллин Э.Б. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе

5.Джердемалиева Р.Р. Научно-педагогическое основы методической подготовка учителя музыки

6.Абдуллин Э.Б. Сущность структура методологического анализа проблем музыкальной

Бердимуратова Разия

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Филология факультетінің аға оқытушысы

Байманова Ұлбосын

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің 1-курс магистранты

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМУ

Түйін: Студенттердің танымдық-шығармашылық қызығушылығын дамыту қарастырылған.

Кілтті сөздер: кәсіби, педагогикалық, ғылыми, әдістемелік.

Резюме: В этой статье рассматривается развитие познавательного и творческого интереса студентов.

Ключевые слова: в профессиональной, педагогической, научной, методической.

Summary: This article deals with the development of cognitive and creative interest of students.

Keywords: in professional, pedagogical, scientific, methodical.

Шығармашылық пен студенттердің ізденімпаздық қабілетін ынталандыру бағыттылығының қалыптасуы, оқу сабақтарының шығармашылық жағдаяттармен байытылуының, педагогикалық міндеттерінің мәнін түсінуі, өз кәсібіне танымдық-шығармашылық қызығушылығын дамытатын, әрі болашақ мұғалімдерден өздерінің мол мүмкіндіктерін жұмылдыру, педагогикалық ой-қиялын, іс-әрекетіндегі саналылықты танытуын талап ететін және т.б. жаңаша сан алуан түрлерін белсенді түрде іздестіруге қосу негізінде жүзеге асады. Педагогикалық көзқарас тұрғысынан келгенде, оқыту барысындағы осы міндеттердің шешілуі үшін, педагогикалық ықпал студенттерді шығармашылық қызметке, сондай-ақ кез-келген кәсіби міндеттерді шығармашылықпен шешу қабілетін ынталандыратын құралдары мен тәсілдерін пайдалануы қажет.

Оқу үдерісіндегі практикалық сабақтарды өткізген кезде студенттердің назарын оңтайлы әдіс-тәсілдің көмегімен міндеттерді шешу, нақтылы бір жағдайда қандай әдісті қалай қолдану қажеттілігіне, қойылған міндеттің анағұрлым тиімді құралдары, ықтимал шешу жолдарына аударып отырған жөн.

Осындай сабақтардағы технологиялық процесс студенттердің өз әрекеттерін тануына, оларды талдай білуіне және қозғалыс міндетін қалыптастыруына бағытталуы тиіс.

Студенттерді оқыту танымның дидактикалық сипатында болуына қол жеткізу керек. Сабақтарды өткізудің мұндай тәсілі бұлардың әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуіне анағұрлым жоғары талаптар қояды: техникалық оқу құралдарының қолданылуы, көрнекі құралдардың, нәтижелі оқу әдістерінің пайдаланылуы, үйренушілердің қы-

зығушылығын оятудың сан түрлі тәсілдері, оқу процесін белсендіру, экспресс-тестілердің, оқу картотечаларының пайдаланылуы, т.б.

Студенттердің педагогикалық шеберліктерін қалыптастыру мүмкіндігі зерттеліп, осы мақсатпен практикалық сабақтар оқу нәтижелерін одан талдануы қағидасымен байланыстырып отыру қажет. Әрбір студент оқытушы мен шәкіртінің ролінде, сонымен қатар өзара бірін – бірі үйретудің әдістемелік тәсілдерін қолдануы тиіс болды: «біреуі бәрін үйретеді, бәрі бірін үйретеді», «бірі екіншісін үйретеді», «өзі өзін оқытады». Бұл жерде тапсырмалардың орындалу техникасын бақылауға, одан әрі қарай орындау сапасымен, жіберілген қателіктермен, бұлардың көріну себептерін жою жұмысына айтарлықтай орын беріліп отырады [1].

Даярлықтағы шешуші мәселе: негізгі пәндердің, маманның кәсіби қызметінің негіздерін терең теориялық түсінуін, негізгі теориялық ережелерді іс жүзіне асыру шеберлігін қамтамасыз етуге тиісті педагогикалық, дәрігерлік-биологиялық және психологиялық-педагогикалық пәндерінің өзара байланыстылығы болып табылады.

Кәсіби қызметте теориялық және практикалық даярлықтың бірлігі қағидасын қарастырғанда, теориялық сабақтарды практиканың шынайы мәселелерінің негізінде аша отырып, психологиялық-педагогикалық пәндердің теориясы мен әдістемесі курстарының негіздерімен байланыстыру қажет.

Шығармашылықпен пайдалану деңгейі - санның жоғарғы даму деңгейін, жан-жақты және үйлесімді дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруда дене мәдениетін пайдаланудың практикалық қажеттілігін және сенімділігін көрсетеді. Танымдық қызығушылық жеке тұлғаның жалпы бағыттылығына, оның өмірлік мақсаттары мен жоспарларының жүйесіне енгізілген. Бұл деңгейде мұғалімнің кәсіби тұлғалық қасиеттерінің оқу-тәрбие қызметінде, педагогикалық міндеттерді алға қойып, шығармашылықпен шеше білуінде, әлеуметтік қызметінің сан алуан түрлерінде толыққанды жүзеге асырылуы байқалады.

Жеке тұлғаның танымдық-шығармашылық қызығушылықтарын қалыптастыру жүйесінде өз кәсібі туралы білімнің мазмұны мен оның құндылықтарын меңгеру бойынша оқу-танымдық және практикалық жұмыстарға ынталандыру, оларға жеке тұлғалақ мән беру, айналасына жеткізуде түрлендіру арқылы ашылады.

Экономикалық-әлеуметтік және ғылыми-техникалық процестердің қарқынды өсуі жағдайында жеке тұлғаны жан-жақты дамыту жалпы мәдениетті арттырусыз қиын. Ол жеке тұлғаның әлеуметтік тұруы мен қалыптасуы процесінде маңызды рөл атқарады, оның өмірі мен іс-әрекетінің барлық саласына кіреді.

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында педагогика пәндерінің әдістемесін оқытуда педагогика мен психология ғылымдары арасындағы өзара байланысты күшейте отырып, білімді игеру үшін оқушының танымдық ой-тәсілдері мен тәрбиесі жүйесіне байланысты ұғынуын дамыту қажеттігі айқын көрінеді. Педагогикалық жоғары оқу орнын білімді игеру тәсілдерін ұсына отырып, ойлау әрекеттері арқылы студенттердің ұғынуына қажетті субъективті түрдегі қабылдаудың диагностикалық әдістерін қамтамасыз ету қажет. Оқу бағдарламасы студенттердің жеке тұлғалық, кәсіби дайындық, жалпы танымын және ұстаздық еңбегіндегі кәсіби өзгерістер мен қойылатын талаптарды жете түсінуі керек. Педагогикалық білім беруді дамыту – білім беру әдістері мен тәсілдерін меңгеру, оқытумен қатар, болашақ мұғалімнің оқушы белсенділігін дамытуды жоспарлап, шәкірттерінің іскерлігін қалыптастыруға дайындау.

Оқу орындарында оқу-тәрбие жұмысы теорияның практикамен байланысы принципіне құрылады. Ол студенттердің теориялық білімдері мен практикалық іскерліктері, дағдылары жүйесінің арасындағы қажетті байланысты білдіреді. Осыдан педагогикалық оқу орындарындағы педагогикалық практика ерекше, ал ол болашақ мұғалімдерді дайындау уақытының үштен бір бөлігін алады. Педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерде педагогикалық практиканы жетілдіру мәселелеріне тоқталған. Педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерді қарастыру арқылы педагогикалық практиканың мүмкіндіктерін, оларды ұйымдастыру формалары мен әдістерін анықтаймыз[2].

Педагогикалық практика болашақ мұғалімдерге тәрбиелік әсері аса зор, ол студенттің идеялық сенімін, адамгершілік бейнесін қалыптастырады. Студенттер педагогикалық практикаға дейін ғылыми - педагогикалық нақты білімдер алуы тиіс. Болашақ мұғалімдердің педагогикалық даярлықтар жүйесін жетілдірудің міндеттері, олардың теориялық білімдерімен қаруландыру ғана емес, олардың алған білімдерін мектепте, педагогикалық практика кезінде қолдана алуы.

Педагогикалық практика болашақ мұғалімдер мен сынып жетекшілерін дайындаудың басты кезеңі. Олардың мұғалімдік және сынып жетекшілік қызметтерін орындай отырып, алған білімдерін сабақтарда, сыныптан тыс жұмыстарда және ата-аналар арасында насихаттауға толық мүмкіндіктері бар. Студенттердің теориялық алған білімдерін педагогикалық практика кезінде шығармашылықпен

қолдануы бұл болашақ мұғалімдердің кәсіби толысуына әсері зор.

Педагогикалық практика кезінде болашақ мұғалімдер теориялық іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға арналған практикалық тапсырмалар жүйесін орындайды. Оларға педагогикалық практиканың пассивті және активті түрлеріне жеке-жеке тапсырмалар беріледі. Педагогикалық жоғары оқу орындарында пассивті практика бірінші, екінші курстарда, ал активті практика үшінші, төртінші курстарда өтіледі.

Ғылыми прогресс өркен жайған қазіргі жағдайда жоғары оқу орындарында мектеп үшін оқу тәрбие жұмыстарын шығармашылықпен жүргізе алатын мұғалім - тәрбиешілер дайындаудың теориялық деңгейін көтерудің маңызы ерекше. Үнемі көбейетін ақпараттар тасқыны жағдайында жастардың жан-жақты дамыту мұғалімнің өзінің ғылыми теориялық білімін күнделікті көтеруді талап етеді.

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарындағы студенттердің ғылыми - зерттеу жұмыстары олардың болашақ қызметіне байланысты және пайдасы зор. Практикадағы ғылыми - зерттеу жұмысында қалыптасқан белгілі бір жүйенің болуы студенттің оқу тәрбие қызметіндегі белсенділігінің арта түсуіне педагогикалық практиканың тиімді өтуіне игі ықпалын тигізеді.

Қазіргі мектепке өз пәні бойынша сабақты тартымды өткізуімен қатар, оқушыларды ғылым мен техниканың жетістіктерімен қызықтыра алатын мұғалім қажет. Соған байланысты жоғары оқу орнының студенттері бойында өздерінің болашақ қызметіне зерттеуші ретінде қарауға деген ұмтылысты қалыптастырудың ерекше маңызы бар. Бұл міндетті үйірме мен курс жұмыстарына, студенттердің ғылыми конференцияларына қатысу арқылы, әсіресе, педагогикалық практикада нәтижелі шешуге болады. Нақ осы формалар студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысына араласып, өз бетімен қызмет істеуге, дағдылануына мүмкіндік береді. Ал мұның одан кейінгі педагогтік қызметте ерекше маңызы бар.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Әбілқасымов А.Е. Студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру. Монография. – Алматы: Білім, 1994.

2. Кенжебеков Б.Т. Теоретико – методологические основа профессионального развития личности современного педагога. – Алматы: Ғылым, 2002.

3. Омарова Р.С. 12 жылдық мектепте оқушылардың оқу танымдық іс әрекетін ұйымдастыру. Оқу құралы. Ақтөбе – 2007

4. Кеңесбаев С.М. Жоғары педагогикалық білім беруде болашақ мұғалімдерді жаңа ақпараттық технологияларды пайдалана білуге даярлаудың педагогикалық негіздері. Пед. ғыл. докт. дисс....-Түркістан, 2006.

Жайымбаев Нурлан Турганбекович

Аға оқытушы, dene-tarbiesi@mail.ru

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Дене мәдениеті» кафедрасы

Дайрабаев Максат Сеилханович

Магистр-оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Дене тәрбиесі» кафедрасы

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ ҰҒЫМЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Түйін: Бұл мақалада салауатты өмір салтын ұстанудың ұғымына ғылыми теориялық тұрғыда талдау жасалынып, оны қалыптастырудың негізгі мәніне сипаттама берілді. Салауатты өмір салтын қалыптастыру тұтасымен алғанда жеке тұлғаның, қоғамның, табиғаттың денсаулығы туралы ғылым. Адам денсаулығына тән, дене психологиялық имандылық-адамгершілік және әлеуметтік-педагогикалық денсаулығы, өзара байланысы мен үйлесімді әрекеттерінен қалыптасады. Салауатты өмір салтын қалыптастыру адамның термодинамикалық, денелік, химиялық, антропологиялық, экологиялық құбылыстарын қамтиды. Адам қоғамның қарапайым мүшесі, этикалық және эстетикалық ұстанымдарын жеткізуші жеке тұлға ретінде қарастырылған.

Кілтті сөздер: салауатты өмір салты, дене мәдениеті, дене тәрбиесі, педагогикалық шеберлік.

Резюме. В этой статье был проведен анализ научно теоретическим плане формирования здорового образа жизни, понятие, описание сути основных ее формирования. В целом, формирование здорового образа жизни личности, общества, природы, науки о здоровье. Здоровье человека, характерных для физической психологической нравственно-социального и нравственно-педагогического здоровья, гармоничного взаимодействия и формируется действиями. Термодинамическое формирование здорового образа жизни человека, физической, химической, антропологического, экологического, включает в себя явления. Простой человек, член общества, этических и эстетических принципов в качестве поставщика.

Ключевые слова: здорового образа жизни, физической культуры, физической тәрбиесі, педагогического мастерства.

Summary: This article was the analysis of scientific tearily terms of healthy lifestyle, the concept, the description of the essence of its main formation. In General, formation of healthy lifestyle of the individual, society, nature, the science of health. Human health characteristic physical psychological, moral and social, moral and pedagogical health, harmonious interaction and is formed by the action. The thermodynamic formation of a healthy way of life, the physical, chemical, anthropological, ecological, includes phenomena. A simple man, a member of the

society, ethical and aesthetic principles as a supplier.

Key words: healthy lifestyle, physical culture, physical Ties, pedagogical skills.

Салауаттану — тұтасымен алғанда жеке тұлғаның, қоғамның, табиғаттың денсаулығы туралы ғылым. Адам денсаулығы тән, дене, психологиялық, имандылық-адамгершілік және әлеуметтік денсаулықтар құраушының өзара байланысы мен өзара үйлесімді әрекеттерінен қалыптасады. Кез-келген өзара әсер әрекет етуші ретінде де, жауап беруші ретінде де анықталады.

Әлеумет себепші болған аурулар санының өсуіне, адамның әлеуметтік биологиялық мәні арасындағы қарама — қайшылықтардың шиеленісуіне байланысты — салауаттанудың пайда болуы заңдылық.

Салауаттану ғылымы аурудың алғашқы алдын алу әдіснамасын, денсаулықты сақтау және нығайту амалдары мен әдістерін зерттейтін салауатты өмір салтын қалыптастырудың ғылыми негізі болып табылады.

Салауаттанудың рөлі — адамның ішкі биологиялық табиғатымен, өзін қоршаған тірі және өлі табиғатпен өзара әсері сапасын өзгерту, кикілжіннің көзін жою болып табылады [1].

Салауаттану ғылымы «қалай денсаулықты сақтаудың» ұстанымдары мен тетіктерін зерттейді. Салауаттану нысаны, біріншіден — дені сау адам, екіншіден — оны қоршағандардың барлығы және денсаулыққа әрекет етуші факторлар, үшіншіден — аурудың пайда болу себептері, организмнің дені сау күйге оралу тетігі, қорғануға бейімделу тетіктері, төртіншіден — сақтандыру және сауықтыру шаралары болып табылады [2].

Салауаттану адамның термодинамикалық, денелік, химиялық, антропологиялық, экологиялық құбылыстарын қамтиды. Адам қоғамның қарапайым мүшесі, этикалық және эстетикалық ұстанымдарын жеткізуші жеке тұлға ретінде қарастырылады. Тек осындай кешенді тәсіл оның негізгі қасиеті - денсаулығын сипаттауға мүмкіндік береді.

Тіршілік дегеніміз тек адамның ғана емес, кез келген тірі организмнің қоршаған ортамен өзара әрекеттесуі болғандықтан, салауаттану тіршілік

етуге қажетті органдардың әсерін барлық құрауыштарымен оқып-үйрену міндетін қояды.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) сарапшыларының дерегі бойынша халық денсаулығының 49-53%-ы өмір салтына, яғни адамның өз денсаулығына қалай қарайтынына тәуелді, 17-20%-ы қоршаған ортаға (аймақтың экологиялық және климаттық-географиялық ерекшеліктеріне), 18-22%-ы тұқым қуалау себептеріне, біздің денсаулығымыздың тек 8-10%-ы ғана денсаулық сақтау ұйымына тәуелді.

Денсаулық қатерінің негізгі факторлары — қозғалыс күшінің кему салдарынан қимылдың кемуі (гиподинамия), дене массасының артуы, жүйесіз тамақтану, қоршаған орта нысандарының барлығының көптеген уытты заттармен ластануы, өндірісте және тұрмыста күйзеліс туғызатын жағдайлар, зиянды әдеттердің (шылым шегу, алкоголь пайдалану, уланқорлық, нашақорлық, т.б.) кең таралуы. Салауаттану ғылымы қандай амалдардың жәрдемімен денсаулықты сақтап, нығайтуға болатынын егжей-тегжейлі түсіндіреді. Салауатты өмір салтын қалып-тастырудың негізгі бағыттары мыналар:

- жеке және қоғамдық гигиена;
- дене шынықтыру, гиподинамиямен күрес;
- организмді жаратылыс-табиғи факторлармен — су, ауа, күн жарығымен және т.б. шындалу;
- күн тәртібін тиімді пайдалану;
- дұрыс және уақтылы тамақтану;
- жұкпа аурулардың алдын алу;
- тән ауруларынан сақтандыру;
- жарақаттанудан, уланудан, т.б. сақтандыру;
- зиянды әдеттерден (темекі тарту, алкоголь, есірткілік улы заттарды) сақтандыру;
- жыныс гигиенасы;
- психопрофилактика және психогигиена;
- кикілжің және денсаулық;
- экология және денсаулық[3].

Адам денсаулығы, ең алдымен, өмірлік сара жолға тәуелді, ал өмір жолы тарихи, ұлттық дәстүрлер мен тұлғалық бейімділіктер бойынша анықталады.

Денсаулық ұғымына берілген анықтамалар өте көп. Үлкен медициналық энциклопедияда денсаулық организм мен жүйенің атқаратын қызметін сыртқы орта теңдестіріп, ешқандай ауырсыну өзгерістері байқалмайтын адам күйі ретінде сипатталады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасы бойынша «Денсаулық дегеніміз — бұл аурудың немесе дене кем тарлығының жай ғана жоқ болуы емес, денелік, психикалық және әлеуметтік тұрғыдан ойдағыдай толық күйі» [4].

Академик Н.М.Амосов адам денсаулығы мүшелердің атқаратын қызмет сапасы толық сақталған кезде оларды барынша көп өнім беретінін бағалауға болатын мөлшермен анықталады деп жорамалдайды [5].

И.И.Брехман денсаулықты «сезімталдық, ауызша айту және құрылымды күш бірегей ағымдардың мөлшерлік және сапалық көрсеткіштерінің әртүрлі өзгерістері жағдайында адамның жасына сәйкес тұрақтылықты сақтау қабілеті» ретінде анықтайды [6].

Сібірлік ғылыми мектебі ұсынған денсаулық анықтамасы — бұл «денсаулық дегеніміз — физиологиялық қасиеттерді сақтап, дамыту процесі, психологиялық әлеуметтік әлуеттер, қолайлы еңбекке жарамдылық және әлеуметтік белсенділік кезінде салауатты өмірдің барынша ұзаққа созылу процесі» [7].

Келтірілген денсаулық анықтамалары негізінен алғанда денсаулық ұғымын бірдей қамтып көрсетеді, яғни организмнің сыртқы орта (табиғи және әлеуметтік) жағдайларымен ішкі факторларға (тұқымқуалаушылық, жыныс, жас) бейімделу сапасын айқындайды. Денсаулықтың мынадай: физиологиялық, сезім әрекетіне берілгіштік, зияттылық, әлеуметтік, тұлғалық негізгі түрлері бар [8].

Ал рухани түрі осыларды бірегей тұтастыққа — денсаулыққа біріктіреді.

Денсаулықтың физиологиялық түрі — организмдегі физиологиялық үрдістерді (процестерді), олардың өзара әрекеттесуін, организмнің қоршаған орта әсеріне қайтаратын жауабына бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функционалдық сақтамаларды зерттейді.

Зияттылық түр дегеніміз — денсаулық туралы білімнің ақпараттық көзі.

Сезім әрекетіне берілгіштік түр — жағдайға байланысты өз сезімін бағалай білуді түсініп, сол қалпында айшықтай айта алу. Жағымсыз эмоцияға ұстамдылық жасап, жағымды эмоцияны мадақтау.

Әлеуметтік түр — тұлғаны әлеуметтендіру, өзін қоғамға қажетті мүше екенін аңғару, белсенді өмір сүру.

Тұлғалық түр — өзін тұлға ретінде түсіну, тұлға ретінде анықтау. Өзін іс жүзінде көрсету.

Рухани түр — адам жеке басының біртұтастығын қамтамасыз ететін қоғамның рухани құндылығын көрсетеді.

Қазіргі уақытта денсаулық бірнеше түрлерге және құрамдас бөліктерге бөлінеді:

1. Тән денсаулығы — бұл адам мүшелері мен организм жүйесінің ағымдағы күйі. Мұның негізі онтогенездік дамудың әр түрлі кезеңдерінде басымдық көрсететін, базалық қажеттіліктерге негізделген жеке дамудың биологиялық бағдарламасынан құралады.

2. Дене денсаулығы — организм мен мүшелерінің өсуі мен дамуының деңгейі. Мұның негізі бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функциялық сақтамалардан құралады.

3. Жан денсаулығы — адамның психикалық өріс күйі.

Мұның негізі мінез-құлыққа бара-бар реакцияны қамтамасыз ететін жалпы рухани қолайлы күйден құралады.

Рухани тазалық — тіршілік әрекетінің уәжді және ақпаратты-мұқтаждық өрісі сипаттамасының кешені. Мұның негізі жеке тұлғаның қоғамдағы құндылық жүйесі мен мінез-құлық түрткілерімен және уәждерімен анықталады. Денсаулыққа адамның руханилылығы себепші болады, яғни ол адамзаттың байлығы — мейірімділік, намыс, абырой, махаббат, сүйіспеншілік және әдемілікке негізделді.

Денсаулықтың негізгі өлшемдері мыналар:

- тән және дене күйі үшін — мен істей аламын;
- психикалық күй үшін — мен тілеймін;
- адамгершіліктік күйге — мен істеуге тиістімін.

Денсаулық белгілері мыналар:

- зақым келтіретін факторлар әрекетіне өзіне тән (иммунды) және өзіне тән емес тұрақтылық;
- өсу мен даму көрсеткіштері;
- организмнің функционалдық күйі және сақтамалық мүмкіндігі;
- қандай болса да аурудың немесе даму кемістігінің болу деңгейі;
- имандылық-еріктілік және құндылық-уәждік максат деңгейі[9].

Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты (СӨС) ұғымында толығырақ айтылады.

Осы заманғы ғылым мен әдістемеде салауатты өмірсалты — бұл адамның еңбек әрекетімен, тұрмысымен, материалдық және рухани мұқтаждықтарды қанағаттандыру түрімен, жеке тұлға және қоғамдық мінез-құлық ережелерімен сипатталатын тіршілік әрекетінің белгілі типі туралы түсініктерді көріктіретін биоәлеуметтік санат. Жеке тұлғаның өмір салты алуан түрлі, бірақ негізінен үш нышанға негізделеді:

- өмір сүру деңгейі;
- өмір сүру сапасы;
- өмір сүрудің өзіндік жолы.

Өмір сүру деңгейі — бұл адамның материалдық, рухани және мәдени мұқтаждықтарын қанағаттандыру деңгейін көрсететін әлеуметтік-экономикалық санат.

Өмір сүру сапасы — адам қажеттіліктерін қанағаттандыратын жайлылық дәрежесі. Бұл көбінесе әлеуметтік санатқа жатады.

Өмір сүрудің өзіндік жолы — адам тіршілігінің мінез-құлықтық ерекшеліктерін сипаттайтын әлеуметтік-психологиялық нышан.

Адам денсаулығы, ең алдымен, өмір сүрудің өзіндік жолына тәуелді. Ол тарихи, ұлттық дәстүрлермен (діл) және жеке бас бейімділігімен (кейіпкер) анықталады.

Этнокомпонент салауатты өмір салтында балалардың ақыл-ойын, сезімін және әрекетін қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты (СӨС) ұғымында барынша толық айтылады, СӨС-тың негізі салауаттану ғылымы болып табылады. Салауатты өмір салты адамның денсаулығы үшін қолайлы жағдайларда кәсіптік, қоғамдық және тұрмыстық қызметтерін орындауға себепші болатындардың барлығын бірлестіреді. СӨС жеке тұлғаның және қоғамдық денсаулықтың қалыптасуы, сақталуы және нығаюындағы жеке тұлғаның іс-әрекеттеріне бағыт береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. С. Жұманова. *Спорттық морфология негізіндегі тән тану*. — Алматы: Рес. Бас. Каб., 1994.
2. Г. Икіманова. *Саулық пен сымбат*. — Алматы: Қайнар, 1991.
3. Б. Төтенаев. *Дене тәрбиесі*. — Алматы: Мектеп, 1988.
4. Төтенайдың Базарбегі. *Спорт атауларының орысша-қазақша сөздігі*. — Алматы: Ана тілі, 1994.
5. Бутин И.М. *Лыжный спорт*. — Москва: Академия, 2002.
6. Е. Сағындықов. *Қазақтың ұлттық ойындары*. — Алматы: Рауан, 1991.
7. Г. Иванов, А. Қарақов. *Дене тәрбиесі*. — Алматы: Рауан, 1991.
8. Е. Уақбаев. *Қазақстанда дене тәрбиесі жүйесінің дамуы*. — Алматы: Санат, 2000.
9. Демьяненко Ю.К. *Физическая подготовка*. — Москва: Военное издательство, 1987.

Жилисбаев Нағашбек Келисбекович

магистр-оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Дене тәрбиесі» кафедрасы

Уразбаев Арыстан

аға оқытушы Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Дене мәдениеті» кафедрасы

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ МАМАНДАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Бұл мақалада дене шынықтыру және спорт жұмыстарының тарихи-әлеуметтік, мәдени дамудағы алатын орнын саралап, оның болашақ дене мәдениеті мамандарын даярлаудағы педагогикалық аспектілері анықтауға, дене шынықтыру-спорттық жұмыстары жеке тұлғаның жан-жақты жетілуіне ықпал ете отырып жас жеткіншектердің дамуы мен қалыптасуын қамтамасыз ететін үрдіс болғандықтан мамандық студенттерін болашақ педагогикалық қызметке даярлауда дене тәрбиесі мен спорттық-сауықтыру шараларын ұйымдастыра білу және оның мәні мен мүмкіндіктерін түсіндіру нәтижесінде бейімдеуге, зерттеу нәтижелері жоғары және орта оқу орындарында мектептерде және мұғалімдердің білімін жетілдіру институттары жүйесінде пайдалануға, зерттеу проблемалары күрделі емес, ойға қонымды болғандықтан толық талданып, талқыланғандығы қамтылған.

Кілтті сөздер: педагогика, білім беру, оқытып, үйрету, бағдарлау, өздігінен дамыту, дене дайындағандығы, дене тәрбиесі.

Резюме. В статье рассматривается физической культуры, спорта и работы историко-социальных, культурных мест, которые в развитии дифференциации, определены ее педагогические аспекты в подготовке специалистов физической культуры будущего физкультурно-спортивной работы-всесторонне гармоническое развитие личности подростков, способствуя совершенствованию процесса физического воспитания в подготовке студентов к педагогической деятельности, обеспечивающие формирование и развитие будущего, так и спортивно-оздоровительных мероприятий, адаптацию и умение организовать его значение и возможности в результате толкования и использовать результаты исследования в системе институтов усовершенствования учителей в школах, средних и высших учебных заведениях, проблематике исследования сложных не полностью проанализированы, поскольку разумные.

Ключевые слова: Ориентирование, образованное развитие личности, саморазвитие, физическая культура.

Summary: The article deals with physical culture, sports and socio-historical, cultural places in the development of differentiation, defined by its pedagogical aspects in the training of specialists

of physical culture of future physical and sports activities-a comprehensive harmonic development of the personality of adolescents, contributing to the improvement of process of physical education in preparing students for teaching activities, ensuring the formation and development of the future, and sports events adaptation and ability to organize his value and opportunities as a result of the interpretation and use of the results of the study in the system of institutions of teachers training in schools, secondary and higher educational establishments, problems in the study of complex, not fully reviewed as reasonable.

Key words: Orientation, education, personal development, personal development, physical education.

Болашақ кәсіби еңбек қызметіне өзін дайындауда студенттердің тұрақты кәсіби қызығушылығының болуы, педагогикалық қызметіне бейімділігі мен кәсіби идеалының, педагогикалық еңбек қызметіне дайындығының болуы, сондай-ақ, оқу процесіндегі дербестігі, күрделі мәселелерді шешуі мен үздіксіз педагогикалық практиканы ұйымдастыру қажетті шарттары болып табылады.

Дене шынықтыру және спорт жоғары мектебінің аса маңызды міндеті – маман-практикті дайындау. Студентті жалпы қозғалыс техниканың талдауын жүзеге асыруға, яғни, кез-келген жағдайға жарайтын талдау әдістемесін игеруге үйрету керек. Тек осы жағдайда ғана даярланған маман бағдарламаның құрылымы мен танымал да әрі мүлдем жаңа да кез-келген элементке үйрету әдістемесін табысты меңгере алмақшы. Мысалы, 1-ші курста – гимнастика мен жеңіл атлетиканың жалпыға ортақ негіздерін, екіншіде – бұқаралық гимнастика мен осыған байланысты мәселелерді, үшінші курста – бұқаралық гимнастика үшін дәл бөлшектелген материалы бар спорттық жаттығудың теориясы мен әдістемесін, бұл уақытта студенттің кәсіби бағдарын айқындауы, әдетте, тәмамдалады, төртінші курста – студенттердің институтты бітіргеннен кейінгі бөлінісіне байланысты айрықша және бар алуан түрімен гимнастика мен жеңіл атлетикадағы ұйымдастыру мен басқару мәселелері. Шынтуайтында, үздіксіз практика белгілі бір оқу курстарында бағдарламаның белгілі бір теориялық – практикалық тарауларының оқылуымен дәлме-дәл сәйкестендірілмеуі керек.

Бұл студенттердің кәсіби мамандандырылуына сәйкес жүруі тиіс. Мәселен, мектептегі танысу практикасынан соң, біріншілері онда сабақтық және сыныптан тыс жаттықтыру жұмыстарын жүргізу үшін қалатын болса, екіншілері спорт мектебіне мамандандырылған практикаға өтетінін білдіреді. Түлектің практикасын болашақ жұмыс істейтін ұйымда өткізгені дұрыс. Жас маманның бойында «қайсыбір» немесе «жан-жақты» дағдылары мен шеберліктерін қалыптастыруға тырысудың қажеті жоқ. Ақпарат неғұрлым көбірек берілген сайын, студент болашақ жұмысында қажетті нәрселерді соғұрлым азырақ білетін болады. Сондықтан да, бірінші және екінші курстарда негізі қаланатын кең мамандандырылған негізден (бірақ, қайсыбір «жалпы дамытатын» түріндегідей емес, нақты мамандандырылған) тар кәсіби дайындыққа көшкен дұрыс [1].

Дене мәдениеті – қоғамдық құбылыс ретінде пайда болу, қалыптасуы және дамуы, құрылу ерекшеліктері мен қызмет ету жүйесі жайлы өзінің заңдылықтары бар ғылым. Бұл теорияны біліп, меңгеру өскелең ұрпаққа осы заманғы өмір талабы принциптеріне сай дене тәрбиесін жүргізуге дұрыс бағыт береді. Бұл теорияны оқып, үйрену барысында келесі міндеттерді анықтап алу керек: денені тәрбиелеу жүйесінің пайда болу себептері, оның мәні және қоғам өмірінде алатын орны, дене мәдениетінің тарихи даму сипаты, таптық қоғамдағы дене тәрбиесінің мақсаты, қоғамның материалдық өмірі, еңбек қызметінің сипаты мен мазмұны, әскери іс, ғылымның жетістіктері, саясаттың ықпалы т.б. Бұл әсер етуші күштердің дене мәдениетіне бір-бірінен бөлінбей, керсінше күрделі, өзара қарым-қатынаста ықпал ететінін білу бүгінгі күннің өзекті мәселесіне жатады. Дене мәдениетінің мәнін түсіну үшін болашақ маман алдымен оның мағыналық мазмұнын анықтап алуы қажет. Дене мәдениетіне тән қасиет қоғам өмірінде адамның дене күштерін барлық уақытта өмірге қажетті арнайы қозғалыс дағдыларын, жылдамдық, икемділік, төзімділік сияқты дене сапаларын, әдіс-тәсіл шеберлігін дамыту үшін пайдаланып келген және пайдалана береді. Дене мәдениетінің бұл мағыналық ерекшеліктері дене тәрбиесіне салыстырмалы дербес тәрбие түрі ретінде білуге мүмкіндік береді [2].

Адамның денесін жетілдірудің жалпы заңдылықтарын ашу үшін жаратылыстану және қоғамдық ғылымдары, жекелеген ғылымдар физиология, биохимия, жалпы педагогика және спорттық педагогика, тандап алған спорт түрлері әдістемелері және т.б. пәндердің мәліметтері кең ауқымда қолданылады. Дене мәдениеті теориясының жоғарыда аталған тектес пәндермен байланысын терең зерттеп, оқып, үйрену арқылы педагогика ғылымы бола тұрып, оларды оқыту және тәрбиелеудің заңдылықтарын ашу үшін, жаратылыстану ғылымда-

рының мәліметтерін қандай мақсатта пайдаланатынын білген маңызды. Дене тәрбиесі жүйесі қоғамның басқа экономика, мәдениет, саясат сияқты маңызды салаларымен тығыз байланыста. Ол үшін педагогика ғылымдары жүйесіндегі дене мәдениеті теориясының алатын орнының маңызын білу үшін оның ішінде жалпы педагогикамен олардың байланыстарын нақты көз алдына елестету қажет. Дене мәдениеті жүйесінің толық сипаттамасы дене мәдениеті теориясының барлық тақырыптарында арнаулы теориялық және спорттық педагогикалық пәндер арқылы айқындалады. Қоғамдық құбылыс ретінде дене мәдениетінің пайда болуы мен бастапқы дамуы халықтардың тұрмысы мен санасына байланыста белгілі мақсатты шешу болды. Мыңдаған жылдар бойы адам баласы күш, шыдамдылық, жылдамдық, икемділік және ептілікте аңдармен, жануарлармен күш сынасқан. Бұл сайыстарда табысқа бүкіл аңшылар тобынан жан-жақты дене дайындығы жақсы дамыған, батыл адамдар ғана жеңіске жете алатын болған. Найза, тас, таяқша лақтыру арқылы және тағы басқа еңбек құралдарын пайдалану арқылы адам қозғалыс дағдыларын игерді. Адамның мұндай қимыл-қозғалыс дағдыларын меңгеру нәтижесінде келе-келе оның кәсіби қызметіне айналады. Алайда, өндіріспен күнделікті тіршілік адамдарының шынығуды қажет етуіне, дене мәдениетінің қалыптасып, одан әрі дамуына ықпалын тигізеді.

Адам бір нәрсеге үнемі жаттығып, үйренуге саналы түрде баруы қажет болды, сонымен бірге еңбек ету барысында пайдаланылатын еңбек құралдарын тиімді меңгеру үшін алдын-ала қажетті қимылға тән дене дайындығының маңызын түсінді. Осы қажеттіліктердің маңызын түсіне келе адамдар еңбек етуден тыс уақыттарында тіршілікке қажетті қимыл-қозғалыс жаттығуларын қайталап отырған. Осы кезден бастап бұл қимыл-қозғалыстар дене жаттығуларына айналып, арнайы шұғылдануды бастаған. Дене жаттығуларының жәрдемімен адамдардың өздеріне нақты еңбек дағдыларын алатындай мүмкіндіктің бар екеніне көзі жетті, осылайша денені шынықтыру, яғни қажетті дене жаттығуларымен шұғылдану адамның материалдық құндылықтарды игеруіне белгілі дәрежеде әсер етті. Еңбек барысындағы қимыл-қозғалыстардың дене жаттығуларына айналуы, оның адамға әсер ету ауқымын өлшеусіз кеңейтті, сонымен қатар денені жан-жақты жетілдіру мүмкіндігін туғызды. Сөйтіп, еңбек құралын дайындау және оны қолданудағы жинақталған тәжірибе дене жаттығуларының пайда болуының дәлелді себептеріне айналды.

Ғылыми тұрғыдан алғанда, адам қызметінің бірде-бір түрі биологиялық жағынан тұқым қуаламайды, дене мәдениетіндегі тәрбие жетістігі тек қана жаттығуларды көп қайталау нәтижесінде игеріледі, адам игілігіне айналады.

Дене мәдениетінің мақсаттары мен міндеттерінің өздері дене тәрбиесінің негізгі құралы дене жаттығуларының өзгеруіне әсерін тигізді. Мысалы, кейбір жаттығулардың орындалу түрлері өзгеріп жатса, енді біреулері жойылып, орнына жаңасы пайда болып жатады. Бұл өзгерістер екі себепке байланысты, яғни біріншіден қоғамның материалдық өмірінің даму кезеңдерінде адамның үйлестіктегі қозғалыс дағдыларының талап етілуі, жаттығулардың жаңа жүйесінің пайда болуы, екіншіден, дене мәдениетін зерттейтін ғылымның дамуы адамның қозғалыс қызметіндегі заңдылықтарды тереңірек ұғынуы, бұрын соңды адам өмірінде кездеспеген жаттығуларды жасауы, адамға жағымды әсер ететін тиімді құралдарды іздестіруі жатады [3].

Өз беттерімен кәсіби білімін жетілдіру – студенттің өз бетімен жұмыс істеуінің маңызын ұғынуының және үлкен ой еңбегінің нәтижесі, бұл негізгі кәсіптік пәндерді оқығанда және күрделі жағдайларды шешу кезінде, іскерлік ойындарының оқу процесіне қосылуымен ынталандырылады (педагогика, спорт психологиясы, дене тәрбиесі мен спорттық жаттығу негіздерінің, дене шынықтыру қозғалысын ұйымдастыру мен басқарудың, спорт физиологиясының, спорттық медицинаның және мамандану теориясы).

Студенттердің өз беттерімен кәсіби білімін жетілдіруге қосылуын тежейтін негізгі жағдайлардың бірі – бұлардың еңбек қызметіне психологиялық даярлығының жоқтығы. Бүгінгі күні дене шынықтыру мамандығы бойынша студенттерінің басым көпшілігі психологиялық жағынан еңбек қызметіне әлі де дайын емес, өйткені олар үшін

ең бастысы – спорттық шеберлігін жетілдіруді алдыңғы орынға қояды.

Студенттердің өз беттерімен кәсіби білімін жетілдіруінің маңыздылығы мынаған келіп саяды: жоғары орындарында оқыған кезінде олар сыни ойлауды, кәсіби міндеттерін шешудің жаңа да тың тәсілдерін табуды үйренулері керек, ғылыми ақпарат тасқынында бағыттарын анықтай білуі тиіс. Студенттердің кәсіби білімін өз беттерімен жетілдіру процесінде оқытушы студенттердің танымдық қызметіндегі ұйымдастырушысы, көмекшісі, тәлімгері болуы керек, бұл өз кезегінде оқытушыға қойылатын талапты күшейтеді. Кәсіби білімді өз беттерімен жетілдіруін басқаруға тек оқу тобы мен мамандандырудың оқытушылары ғана қатысып қоймайды. Сонымен қоса, осынау процесс студенттердің кәсіпті таңдауымен, кәсіби қызығушылығымен, педагогикалық қызметке бейімділігімен, өз бетімен білімін жетілдіруге талпынысымен, басқаша айтқанда, студент тұлғасын жан-жақты зерттеу негізінде жүзеге асырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тілеулов Э.Ж. *Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. Оқу құралы. 2003*
2. Таникеев М.Т. *Теория и практика взаимодействия национальных факторов в развитии физического воспитания и спорта в Казахстане. – Алматы, 1998.*
3. Бөлеев Қ. *Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау: теориясы және практикасы. – Алматы: Нұрлы әлем*

Жилисбаев Нағашбек Келисбекович

магистр-оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Дене тәрбиесі» кафедрасы

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҰСТАНУДЫҢ ЖОЛДАРЫН НАСИХАТТАУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕЛІК НЕГІЗДЕР

Түйін: Бұл мақалада салауатты өмір салтын ұстанудың ұғымына ғылыми теориялық тұрғыда талдау жасалынып, оны қалыптастырудың негізгі мәніне сипаттама берілді. Салауатты өмір салтын қалыптастыру тұтасымен алғанда жеке тұлғаның, қоғамның, табиғаттың денсаулығы туралы ғылым. Адам денсаулығына тән, дене психологиялық имандылық-адамгершілік және әлеуметтік-педагогикалық денсаулығы, өзара байланысы мен үйлесімді әрекеттерінен қалыптасады. Салауатты өмір салтын қалыптастыру адамның термодинамикалық, денелік, химиялық, антропологиялық, экологиялық құбылыстарын қамтиды. Адам қоғамның қарапайым мүшесі, этикалық және эстетикалық ұстанымдарын жеткізуші жеке тұлға ретінде қарастырылған.

Кілтті сөздер: салауатты өмір салты, дене мәдениеті, дене тәбиесі, педагогикалық шеберлік.

Резюме. В этой статье был проведен анализ научно теоретическому плану формирования здорового образа жизни, понятие, описание сути основных ее формирования. В целом, формирование здорового образа жизни личности, общества, природы, науки о здоровье. Здоровье человека, характерных для физической психологической нравственно-социального и нравственно-педагогическое здоровья, гармоничного взаимодействия и формируется действиями. Термодинамическое формирование здорового образа жизни человека, физической, химической, антропологического, экологического, включает в себя явления. Простой человек, член общества, этических и эстетических принципов в качестве поставщика.

Ключевые слова: здорового образа жизни, физической культуры, физической тәбиесі, педагогического мастерства.

Summary: This article was the analysis of scientific terms of healthy lifestyle, the concept, the description of the essence of its main formation. In General, formation of healthy lifestyle of the individual, society, nature, the science of health. Human health characteristic physical psychological, moral and social, moral and pedagogical health, harmonious interaction and is formed by the action. The thermodynamic formation of a healthy way of life, the physical, chemical, anthropological, ecological, includes phenomena. A simple man, a member of the society, ethical and aesthetic principles as a supplier.

Key words: healthy lifestyle, physical culture, physical Ties, pedagogical skills.

Денсаулық ұғымына берілген анықтамалар өте көп. Үлкен медициналық энциклопедияда денсаулық организм мен жүйенің атқаратын қызметін сыртқы орта теңдестіріп, ешқандай ауырсыну өзгерістері байқалмайтын адам күйі ретінде сипатталады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасы бойынша «Денсаулық дегеніміз-бұл аурудың немесе дене кем тарлығының жай ғана жоқ болуы емес, денелік, психикалық және әлеуметтік тұрғыдан ойдағыдай толық күйі»

Салауатты өмір салтын қалыптастыру тұтасымен алғанда жеке тұлғаның, қоғамның, табиғаттың денсаулығы туралы ғылым. Адам денсаулығы тән, дене, психологиялық, имандылық-адамгершілік және әлеуметтік денсаулықтар құраушының өзара байланысы мен өзара үйлесімді әрекеттерінен қалыптасады. Кез-келген өзара әсер әрекет етуші ретінде де, жауап беруші ретінде де анықталады.

Әлеумет себепші болған аурулар санының өсуіне, адамның әлеуметтік биологиялық мәні арасындағы қарама-қайшылықтардың шиеленісуіне байланысты - салауаттанудың пайда болуы заңдылық.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру ғылымы аурудың алғашқы алдын алу әдіснамасын, денсаулықты сақтау және нығайту амалдары мен әдістерін зерттейтін салауатты өмір салтын қалыптастырудың ғылыми негізі болып табылады.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру рөлі-адамның ішкі биологиялық табиғатымен, өзін қоршаған тірі және өлі табиғатпен өзара әсері сапасын өзгерту, кикілжіңнің көзін жою болып табылады[1].

Салауатты өмір салтын қалыптастыру ғылымы «қалай денсаулықты сақтаудың» ұстанымдары мен тетіктерін зерттейді. Салауаттану нысаны, біріншіден дені сау адам, екіншіден оны қоршағандардың барлығы және денсаулыққа әрекет етуші факторлар, үшіншіден-аурудың пайда болу себептері, организмнің дені сау күйге оралу тетігі, қорғануға бейімделу тетіктері, төртіншіден-сақтандыру және сауықтыру шаралары болып табылады [2].

Салауатты өмір салтын қалыптастыру адамның термодинамикалық, денелік, химиялық, антропологиялық, экологиялық құбылыстарын қамтиды. Адам қоғамның қарапайым мүшесі, этикалық және эстетикалық ұстанымдарын жеткізуші жеке тұлға ретінде қарастырылады. Тек осындай кешенді тәсіл оның негізгі қасиеті-денсаулығын сипаттауға мүмкіндік береді.

Тірілік дегеніміз тек адамның ғана емес, кез келген тірі организмнің қоршаған ортамен өзара

әрекеттесуі болғандықтан, салауаттану тіршілік етуге қажетті органдың әсерін барлық құрауыштарымен оқып-үйрену міндетін қояды.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) сарапшыларының дерегі бойынша халық денсаулығының 49-53%-ы өмір салтына, яғни адамның өз денсаулығына қалай қарайтынына тәуелді, 17-20%-ы қоршаған ортаға (аймақтың экологиялық және климаттық-географиялық ерекшеліктеріне), 18-22%-ы тұқым қуалау себептеріне, біздің денсаулығымыздың тек 8-10%-ы ғана денсаулық сақтау ұйымына тәуелді.

Денсаулық қатерінің негізгі факторлары-қозғалыс күшінің кему салдарынан қимылдың кемуі (гиподинамия), дене массасының артуы, жүйесіз тамақтану, қоршаған орта нысандарының барлығының көптеген уытты заттармен ластануы, өндірісте және тұрмыста күйзеліс туғызатын жағдайлар, зиянды әдеттердің (шылым шегу, алкоголь пайдалану, уланқорлық, нашакорлық, т.б.) кең таралуы. Салауаттану ғылымы қандай амалдардың жәрдемімен денсаулықты сақтап, нығайтуға болатынын егжей-тегжейлі түсіндіреді. Салауатты өмір салтын қалып-тастырудың негізгі бағыттары мыналар:

- жеке және қоғамдық гигиена;
- дене шынықтыру, гиподинамиямен күрес;
- организмді жаратылыс-табиғи факторлармен-су, ауа, күн жарығымен және т.б. шындау;
- күн тәртібін тиімді пайдалану;
- дұрыс және уақтылы тамақтану;
- жұкпа аурулардың алдын алу;
- тән ауруларынан сақтандыру;
- жаракаттанудан, уланудан, т.б. сақтандыру;
- зиянды әдеттерден (темекі тарту, алкоголь, есірткілік улы заттарды) сақтандыру;
- жыныс гигиенасы;
- психопрофилактика және психогигиена;
- кикілжің және денсаулық;
- экология және денсаулық.

Адам денсаулығы, ең алдымен, өмірлік сара жолға тәуелді, ал өмір жолы тарихи, ұлттық дәстүрлер мен тұлғалық бейімділіктер анықталады. [2].

Сібірлік ғылыми мектебі ұсынған денсаулық анықтамасы-бұл «денсаулық дегеніміз-физиологиялық қасиеттерді сақтап, дамыту процесі, психологиялық әлеуметтік әулеттер, қолайлы еңбекке жарамдылық және әлеуметтік белсенділік кезінде салауатты өмірдің барынша ұзаққа созылу процесі»

Келтірілген денсаулық анықтамалары негізінен алғанда денсаулық ұғымын бірдей қамтып көрсетеді, яғни организмнің сыртқы орта (табиғи және әлеуметтік) жағдайларымен ішкі факторларға (тұқымқуалаушылық, жыныс, жас) бейімделу сапасын айқындайды. Денсаулықтың мынадай: физиологиялық, сезім әрекетіне берілгіштік, әлеуметтік, тұлғалық негізгі түрлері бар [3].

Ал рухани түрі осыларды бірегей тұтастыққа-денсаулыққа біріктіреді.

Денсаулықтың физиологиялық түрі-организмдегі физиологиялық үрдістерді (процестерді), олардың өзара әрекеттесуін, организмнің қоршаған орта әсеріне қайтаратын жауабына бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функционалдық сақтамаларды зерттейді.

Зияттылық түр дегеніміз-денсаулық туралы білімнің ақпараттық көзі.

Сезім әрекетіне берілгіштік түр-жағдайға байланысты өз сезімін бағалай білуді түсініп, сол қалпында айшықтай айта алу. Жағымсыз эмоцияға ұстамдылық жасап, жағымды эмоцияны мадақтау.

Әлеуметтік түр-тұлғаны әлеуметтендіру, өзін қоғамға қажетті мүше екенін аңғару, белсенді өмір сүру.

Тұлғалық түр-өзін тұлға ретінде түсіну, тұлға ретінде анықтау. Өзін іс жүзінде көрсету.

Рухани түр-адам жеке басының біртұтастығын қамтамасыз ететін қоғамның рухани құндылығын көрсетеді.

Қазіргі уақытта денсаулық бірнеше түрлерге және құрамдас бөліктерге бөлінеді:

1.Тән денсаулығы-бұл адам мүшелері мен организм жүйесінің ағымдағы күйі. Мұның негізі онтогенездік дамудың әр түрлі кезеңдерінде басымдық көрсететін, базалық қажеттіліктерге негізделген жеке дамудың биологиялық бағдарламасынан құралады.

2.Дене денсаулығы-организм мен мүшелерінің өсуі мен дамуының деңгейі. Мұның негізі бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функциялық сақтамалардан құралады.

3.Жан денсаулығы-адамның психикалық өріс күйі.

Мұның негізі мінез-құлыққа бара-бар реакцияны қамтамасыз ететін жалпы рухани қолайлы күйден құралады.

Рухани тазалық-тіршілік әрекетінің уәжді және ақпаратты-мұқтаждық өрісі сипаттамасының кешені. Мұның негізі жеке тұлғаның қоғамдағы құндылық жүйесі мен мінез-құлық түрткілерімен және уәждерімен анықталады. Денсаулыққа адамның руханилылығы себепші болады, яғни ол адамзаттың байлығы-мейірімділік, намыс, абырой, махаббат, сүйіспеншілік және әдемілікке негізделеді.

Денсаулықтың негізгі өлшемдері мыналар:

- тән және дене күйі үшін-мен істей аламын;
- психикалық күй үшін-мен тілеймін;
- адамгершіліктік күйге-мен істеуге тиістімін.

Денсаулық белгілері мыналар:

- зақым келтіретін факторлар әрекетіне өзіне тән (иммунды) және өзіне тән емес тұрақтылық;
- өсу мен даму көрсеткіштері;
- организмнің функционалдық күйі және сақтамалық мүмкіндігі;

- қандай болса да аурудың немесе даму кемістігінің болу деңгейі;
- имандылық-еріктілік және құндылық-уәждік мақсат деңгейі[9].

Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты (СӨС) ұғымында толығырақ айтылады.

Осы заманғы ғылым мен әдістемеде салауатты өмірсалты-бұл адамның еңбек әрекетімен, тұрмысымен, материалдық және рухани мұқтаж-дықтарды қанағаттандыру түрімен, жеке тұлға және қоғамдық мінез-құлық ережелерімен сипатталатын тіршілік әрекетінің белгілі типі туралы түсініктерді көріктіретін биоәлеуметтік санат. Жеке тұлғаның өмір салты алуан түрлі, бірақ негізінен үш нышанға негізделеді:

- өмір сүру деңгейі;
- өмір сүру сапасы;
- өмір сүрудің өзіндік жолы.

Өмір сүру деңгейі-бұл адамның материалдық, рухани және мәдени мұқтаж-дықтарын қанағаттандыру деңгейін көрсететін әлеуметтік-экономикалық санат.

Өмір сүру сапасы-адам қажеттіліктерін қанағаттандыратын жайлылық дәрежесі. Бұл көбінесе әлеуметтік санатқа жатады.

Өмір сүрудің өзіндік жолы-адам тіршілігінің мінез-құлықтық ерекшеліктерін сипаттайтын әле-

уметтік-психологиялық нышан.

Адам денсаулығы, ең алдымен, өмір сүрудің өзіндік жолына тәуелді. Ол тарихи, ұлттық дәстүрлермен (діл) және жеке бас бейімділігімен (кейіпкер) анықталады.

Этнокомпонент салауатты өмір салтында балалардың ақыл-ойын, сезімін және әрекетін қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты (СӨС) ұғымында барынша толық айтылады, СӨС-тың негізі салауаттану ғылымы болып табылады. Салауатты өмір салты адамның денсаулығы үшін қолайлы жағдайларда кәсіптік, қоғамдық және тұрмыстық қызметтерін орындауға себепші болатындардың барлығын бірлестіреді. СӨС жеке тұлғаның және қоғамдық денсаулықтың қалыптасуы, сақталуы және нығаюындағы жеке тұлғаның іс-әрекеттеріне бағыт береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Г. Икіманова. *Саулық пен сымбат-Алматы: Қайнар, 1991.*
2. Б. Төтенаев. *Дене тәрбиесі- Алматы: Мектеп, 1988.*
3. Төтенайдың Базарбегі. *Спорт атауларының орысша-қазақша сөздігі. -Алматы: Ана тілі, 1994.*

Қырқынбекова Салтанат

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің «Орындаушылық өнер» кафедрасы

ЖОО СТУДЕНТТЕРІНЕ ВОКАЛДЫ-ТЕХНИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРДЫ МЕҢГЕРТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

Түйін: Бұл мақалада вокалды-техникалық дағдыларды студенттердің мамандығы бойынша музыкалық білім беру туралы айтылады. Табиғи дауыс кәсіби дағдыларын дамытуға. Міндеттері, мақсаттары алдында педагог кәсіби оқытуда вокалдық ән айту қарастырылған.

Кілтті сөздер: галерея, көркемөнерпаз, екпін, динамикалық күш, штрих, комплект, категория.

Резюме: В данной статье рассматривается развитие вокально-технических навыков у студентов по специальности музыкальное образование. Как вырабатывать от природных голосов профессиональные навыки. Какие задачи, цели стоят перед педагогом в профессиональном обучении вокальному пению.

Ключевые слова: галерея, любитель, акцент, динамическая сила, штрих, комплект, категория.

Summary: In this article written about the development of vocal technical skills of students majoring in music education. How to work out from the natural voices of professional skills. What tasks, goals are set for the teacher in training vocal singing.

Keywords: gallery, fan, accent, dynamic force, stroke, set, category.

Ән өнері - ықылым заманнан бері көптің ортасына жылдам жетіп, кең таралатын өнердің ең түсінікті және көне түрі. Әншілік өнер әншінің дауыспен орындауы, музыкалық шығарманың образды - идеялық мазмұнын, әнші дауысының мәнерімен, күшімен жеткізу және ашу өнері. Адамзат ән мен күйдің кереметіне, ләззатына бөленіп, кейінгі ұрпағын адамгершілікке, адалдыққа, еңбекке, парасаттылыққа тәрбиелеп, музыкалық талғамын байытып келді. Адам шыр етіп дүниеге келген күннен бастап бесік жырымен басталған ән-күй өмірінің соңына дейін адаммен бірге өтетіні табиғи заңдылық [1].

Әншінің ерекшелігі басқа музыканттардай емес, «әншілік аспабы» үнемі өзімен бірге болатындығында. Әнші болу үшін, ең алдымен, дауыс болу керек. Екінші, тыңдау қабілеті ерекше жетілген болуы керек. Сөйлейтін дауыс пен еститін құлақ адамзат, жан-жануардың бәрінде бар. Дегенмен, әншінің ерекшелігі - дауыс пен есту қабілеті және музыкалық ерекшелігінде. Ән айту физиологиялық құбылыс болғандықтан, ағза қызметіне, оның функционалдық қабілетіне байланысты құбылыс. Ән айтуда ми, жүйке жүйелері, дыбыс аппараттары, көмей, ауыз қуысы, тіл, таңдай, кеңір-

дек, кеуде, өкпе сияқты, ағзалар бір-бірімен өзара тығыз байланыста қызмет атқарады. Осы ағзаларға жүйелі талдау жасамасақ та, әнші үшін келешекте «дауысты тәрбиелеу», баптау, дамыту, сақтау, аялау сияқты маңызды қадамдар кезінде жиі кезігетін болғандықтан кейбір қарапайым ерекшеліктері жайлы дауыс аппаратының құрылымына қатысты айта кеткен жөн. Ән айтуды халық әнін айту бағыты, эстрада әнін айту бағыты және академиялық бағыт деп бөлуге болады. Ән халықтан шығатындықтан халық әнін айтушылар да тыңдаушылар да көп. Халық әнін үйрену ұзақ уақыт бойы жаттығулар арқылы жүргізіледі, дегенмен ол үшін де дауысты жан - жақты тәрбиелеп, дамыту қажет. Ал, тәрбиелеп, үйрену жолдары атақты әншілердің мол мұрасынан, айтқан әндерімен таныса келіп, қандай шеберлікпен орындаған тәсілдеріне еліктей отыра қайталау арқылы алғашқы қадамын жүзеге асырған дұрыс. Көбінде классикалық бағытта айтатын әншілік өнерді вокалдық өнер дейді. Вокал - итальян тілінде «Восе» — дауыс деген мағынаны білдіреді [2].

Дауыс - әншінің құралы болып табылады. Әншілік өнер құр дауыстың сыртында мағыналы сөз арқылы адамның ішкі жан дүниесіндегі әртүрлі толқуларды, эмоциялық құбылыстарды көркемдеп, бейнелеп беруге тиіс. Әнші әнді көркемдеп, мәнерлеп айту үшін соған жеткізетін вокалды - техникалық процесті, әдістемелерді «вокал» дейді. Өңірдің қай саласы болмасын, ең алдымен, оның технологиясын — әдістемесін ұғу, түсініп, меңгерудің маңызы зор. Сондықтан кәсіби әнші болу үшін вокалдық өнердің қыр-сырын ұғып, негізгі технологиясын еркін меңгеру абзал. Әншінің аспабы қолға ұсталмай, көзге көрінбейтіндіктен студенттермен жұмыс істеу кезінде біраз қиындықтар туғызады. Әнші мен ұстаз тек қана тыңдау арқылы, дауыс аппаратының қозғалыс қызметі арқылы болжаммен бақылауға тура келеді. Дауысты дұрыс жолға қою үшін ең бірінші бақылау қажет, бақылау тек қана сырттан емес, әнші өзін-өзі сезіп бақылай алатын халде болуы керек. Италияның ән өнерінің үздік жетістіктері туралы пікір қалыптасқан. Италия - операның отаны деп те аталады. Сондықтан да Италияның вокалдық мектебі аңызға айналып кеткен. Қазіргі таңда студенттерге отандық және дүниежүзілік көркем мәдениеттің таңдаулы үлгілері арқылы музыкалық тәрбие берудің маңызы айрықша. Бұл міндетті шешуде олардың сабақтан тыс уақыттағы эстетикалық және көркемөнер әре-

кеттерінің маңыздылығын ескермеуге болмайды, яғни, үйірмелерде, мәдени-іс-шараларда өнермен айналысу жастардың жеке тұлғасының мәдениетінің қалыптасуына шешуші фактор ретінде ықпал етеді. Шығармашылық ортада олардың талғамы, қызығушылығы анықталып, қабілеттері артады [3].

Әншілік дағдыларды қалыптастыруда шартты түрде 3 кезеңді бөліп алуға болады: дауыс диапазонының шексіз аймағында және кейбір дауыстыларда дұрыс дыбыс қалыптастырудың, дауыс аппаратының дұрыс жұмыс атқаруын табу кезеңі; барлық диапазонда түрлі сөздерді айту кезінде және түрлі музыкалық тапсырмаларда, дыбыс жетелеудің түрлі үлгілерін меңгеру осы жұмыстар бекіту және нақтылау кезеңі; дұрыс жұмыс атқарудың көптеген бағыттарын табу және автоматтандыру, әрлеу кезеңі. Бұл дұрыс дыбыс қалыптастыруды және дыбыс жетелеуді автоматтандыруға, дауыс аппаратының толық «азат етілуіне» дейінгі кезең және дауыстылардың табиғи қалыптасуына көмектесуші көмекейдің тұрақты, тыныш күйіндегі аумақта дауысты түрлендіру мүмкіндігін меңгеру, ал тыныс алуды дұрыс бағалау өлшемі ретінде есту және бұлшық ет сезімдері қызмет атқарады. Табиғи дауысы бар керемет әншілер мен «табиғатынан дауысы қойылған» ең жақсы дауыстардың өзі мықты кәсіби вокалды - техникалық дағдыларды қалыптастыруды қажет етеді. М.Глинканың айтуы бойынша барлық дауыстар табиғатынан қалыптаспаған және олар жөндеуді қажет етеді. Кейбір жағдайларда ғана дауыс аппаратының негізгі әншілік функциялары өздігінен дұрыс қалыптасады. Сапасы жоқ дауыстардан кәсіби жұмыс жасауға жарамды дауыс жасау қажет. Сондықтан да оқытушының мақсаты кәсіби жоғары деңгейдегі толыққанды «аспап» қалыптастыру. Сонымен қатар бұл оқытушының таланты мен оқушының қабілетіне байланысты болатын жағдай. Вокал өнерінің тарихында мысал ретінде бастапқы кезеңдерде дауысы жарамсыз болып, кейін вокалды - техникалық дағдыларды қалыптастыру арқылы кәсіби деңгейі өте жоғары қалыптасқан әншілерді айтуға болады. Үлкен театр әншілері И.Архипованың, В.Левконың бастапқы кезде дауыс мүмкіншіліктері шамалы ғана болғанын айтуға болады. Сол сияқты А.В.Нежданованың консерваторияға түскен кездегі дауыс мүмкіншілігі айтарлықтай таңқаларлық болмаған. Диапазонның толық болмауына және дауыс күшінің жеткіліксіз болуына байланысты оны Петербург консерваториясына қабылдамаған. Осыдан келіп біз кәсіби дағдылардың соншалықты жақсы қалыптасқандығын осы әншілердің орыс операсының маңдайалды әншілері болғандығынан білеміз. Вокалды педагогикада дауыс аппаратының қажетті типін қалыптастыру жөнінде айтқан кезде біз «координация» деген терминді көп қолданамыз. «Тыныс алу мен көмейдің жұмысының

координациясы», «артикуляциялық аппарат пен тыныс алу жұмысының координациясы» немесе «ол дұрыс емес координацияда ән орындап тұр» т.с.с. Сонымен қатар дауыс аппаратында бақылауға бағынбайтын бөліктер де бар. Олар: бронхы мен трахеяның жылтыр бұлшық еттері, кейбір жұтқыншақ бұлшық еттері, көмейдің ішкі бұлшық еттері т.б.. Дауыс аппараты – органдардың өте күрделі жүйесі болғандықтан, координация деген терминді белгілі түрде қолдануға әбден мүмкін. Біз жоғарыда айтып кеткендей дауыстың қалыптасуына оқытушының біліктілігі, таланты, және оқушының дауысының жақсы қалыптасуына ықпал еткен дағдылар, бір жағынан оқушының осы дағдыларды меңгеруінде. Ән айтуды арнайы оқыту процесінде қазіргі концерттік-опералық орындауды дауыстың сыңғырлығы, металдылығы, дөңгелендіріп айту, дыбыстың «қоңырлығы», дыбыстың күші, біркелкілігі сияқты дауыстың сапасы қалыптасады. Осындай дауысты біз дұрыс қойылған дауыс деп айтуымызға болады. Физиологиялық көзқарас бойынша дауыстың кәсіби шығуы, дауыс аппаратының арнайы табылған характерінің қорытындысы болып, сонымен қатар белгілі бір ән айту қозғалысының стереотиптерін орнату болып табылады. Осы жұмысты үнемі және міндетті түрде орындап отыру атап өткен дауыс сапасының жақсы қалыптасуына және қойылған дауысты көрсетеді. Көбіне оқушылар класқа ән айту дағдыларының алдында алған білімінің белгілі бір дәрежесінің нәтижесімен келеді. Сондықтан да оқытушы алдында қайтадан рефлексстердің қажетті жүйесін ұйымдастыру ғана емес, сонымен қатар ескіні жаңарту мен көптеген өзгерістер енгізу, сонымен қатар ескі стереотиптерді бұзу, ал кейде оны толық ауыстыру. Бұл оқытушы үшін де оқушы үшін де өте қиын нәрсе. Бұл практикадағы белгілі жағдай, өйткені оқушы «бұрынғыша айта алмайды», ал жаңа нақышты әлі толық меңгермегендіктен дәл сол қайта қалыптастыру кезеңіне жатады. Мұндай оқушылар көбіне осы қайта қалыптастыру кезеңінде ештеңе айта алмайды, өйткені олар дауысын жоғалтып алғандай күйде болады. Осы этаптан өту үшін оқытушының әдіскерлігіне сенім және үлкен шыдамдылық қажет. Жаңа стереотиптерді қалыптастырғаннан кейін дауыс жаңа координациялармен қайта қалпына келеді. Оның сапасы өзгеріп, жаңа мүмкіндіктер пайда бола бастайды. Ескі стереотиптерді бұзу және оларды жаңалау нерв жүйесі үшін өте күрделі жұмыс және де ол байыппен, асықпай, демалыс үзілістері арқылы іске асуы тиіс, себебі ол нерв процестерін бұзуы мүмкін және нерв жүйесін шамадан тыс жүктеп, қалыпты жағдайын бұзады, сонымен қатар дауыс аппаратының жұмыс жасауы да бұзылады. Осы кезге дейін көптеген жағдайлар болған, кәсіби оқу орнына жақсы дауыспен келіп, кейбір студенттер оқу процесінде дауыстарын «жоғалтып», соның салдарынан нерв жүйесінің

жағдайы бұзылып, тіпті жүйке ауруларына шалдыққан кездері де болған. Бұл жерде оқытушының дұрыс жұмыс жасамауы немесе оқушының өзінің маңызды этаптардан асығыс өту амалдарынан да болады. Кейбір оқушылар өте күрделі тапсырмаларды оңай орындап, ескі стереотиптерді бұзып жаңа стереотиптерді меңгеруде көп қиналмайды, ал кейбіреулері керісінше [4].

Вокалды – техникалық дағдыларды қалыптастыру жемісті болуы үшін баланың белсенділігі үлкен роль атқарады. Белсенділікті физиологиялық тұрғыда нерв жүйесінің жақсы тонусы деп түсіну қажет. Баланың көңілін бөлмеу және сабақтағы ойынды жинақтау – дағдыларды қалыптастырудағы маңызды жағдай болып табылады. Оқу процесін келесі схема бойынша ұйымдастырған жөн. Бір әнді немесе шығарманы орындау үшін ең алдымен айтатын фразаның қалай айтылатындығын білуің қажет, демек дыбыстық образ әрдайым ойыңда болуы керек. Осы образ келесіде орындағаныңды салыстыру үшін қорытынды ретіндегі қажетті эталон болып табылады және де осы образ арқылы қозғалыс жүйесінің реттеушісі болып табылады. Тәжірибелі әнші дыбыстың қалыптасуын тек дыбыстық қозғалыс формасында ғана емес, сонымен қатар көру және вибрациялық (резонаторлық) тұрғыда да ойлап тұрады. Осыдан біз білетініміз, әншілік дағдыны қалыптастыруда ішкі «бағыттаушы» образ ықпал етеді. Осыны іске асыруда көптеген факторлар қатысады. Әрбір әншінің сүйіп тыңдайтын әрі соған ұқсағысы келетін сүйікті әншісі болады. Оқытушының әңгімелері, мысалдары, саған айтқан сындары оқушының өзінің ойындағы керемет дауысты ойлау арқылы іске асады. Оқытушының ең бірінші мақсаты балаға қойып жатқан талаптарының дұрыс қабылдануын және осы арқылы ғана ән айтудағы дыбысталу жақсы болатындығын ескереді. Әсіресе оқудың алғашқы кезеңдерінде оқушы оқытушының сеніміне кіруі қажет, себебі ол есту қабілетінің белгілі дәрежеде қалыптаспауына байланысты өз-өзіне бақылау жасай алмайды.

Дауыстың дұрыс шығуы - бұл оқытушының ең негізгі мақсаты. Орындауды үйрену арқылы бала өзінің орындаушылық аппаратын қалыптастырады. Вокалды - техникалық дағдыларын қалыптасу процесін үш этапқа бөлеміз: Бірінші кезең - дауыс аппаратының дұрыс жұмыс жасауын табу - кейбір дауыссыз дыбыстарда дыбысталудың дұрыстығын және дауыс диапазонының белгілі бір бөлігінде болуы. Екінші кезең - әртүрлі музыкалық тапсырмаларды және әртүрлі сөздерді бүкіл диапазонда дұрыс айту арқылы осы дағдыларды сақтау және анықтау. Осы кезеңде дыбыс жүргізудің әртүрлі типтерін, дауыс аппаратының дұрыс принциптерін бүкіл диапазонға ауыстырып, оны сөзде сақтау қажет. Үшінші кезең – осы жұмысты автоматтандыру, шлифовка жасау және әртүрлі нұсқаларын табу. Бұл кезең дыбысжүргізудің және дыбысталудың автоматты түрге көшуін және дауыс аппаратының дұрыс дыбысталуы арқылы нюанстарды қалыптастыру [5].

Осыдан қорыта келе табиғи дауыстардың ән айту мүмкіншілігінің аз болатындығын және оқытушының мақсаты: сол дауысты дұрыс қойып, «аспап» жасап, сол аспапта «ойнауды» үйрету. Оқытушы оқушының дауыс аппаратынан жұмыс жасауға қажетті характер тауып және қажетті әншілік дағдыларды қалыптастырады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. *Ә.А.Нұрманова «Балалар дауысының тәрбиесі» А.,1976 ж.*
2. *Л.Б.Дмитриев «Основы вокальной методики» М.,1968 г.*
3. *А.Варламов «Ән айту мектебі» М.,1988 г.*
4. *Г.А.Менабени «Методика обучения сольному пению» М.,1987 г.*
5. *В.Л.Чаплин «Вопросы вокальной педагогики» М., 1969 г.*

Оспанов Болат Жумагулович

өнер кандидаты, доцент, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Өнер факультетінің
«Орындаушылық өнер» кафедрасы

ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКА ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Түйін: Еліміздің болашағы, көркейіп өркениетті елдер қатарына қосылуы бүгінгі ұрпақ бейнесінен көрінеді. Заманауи педагогикалық теория елеулі өзгерістерге еніп, білім беру мазмұны жақсарып, жаңа көзқарастар пайда болуы мен білім беру құрылымында жаңа технологиялар өмірге келуде. Музыкалық тәрбиені, шығармашылық жұмысты өмірмен байланыстыру, музыкалық өнерге деген қызығушылығын арттыру, оның тәрбиелеудегі әсерін күшейту сияқты қажетті міндеттерді жүзеге асыруда музыка мұғалімі өз пәнін жақсы меңгеріп және әрдайым жеке тұлғалы оқушыға көңіл бөлуін талап етеді. Оқушы-ол тыңдаушы, орындаушы екендігін есте сақтау керек. Оның білгендігі мен тәжірибесі мұғалімге қарағанда аз бола тұрса да, музыкаға деген өзінің қатынасын білдіре алады. Заманауи педагогикалық теория елеулі өзгерістерге еніп, білім беру мазмұны жақсарып, жаңа көзқарастар пайда болуы мен білім беру құрылымында жаңа технологиялар өмірге келуде.

Кілтті сөздер: галерея, көркемөнерпаз, екпін, динамикалық күш, штрих, комплект, категория.

Резюме: Будущее нашей страны, его вхождение в ряд цивилизованных стран отражается в наших сегодняшних поколениях. Осуществление таких необходимых задач преподавателя музыки, как связывание музыкального воспитания и творческой работы с жизнью, повышение интереса к музыкальному искусству, повышение его влияния на воспитание требует хорошего освоения своего предмета, обязывает уделять большого внимания к обучающимся студентам, как к индивидуальным личностям. Надо помнить что студент – это слушатель и исполнитель. Хотя он много чего не знает, у него мало опыта, чем у преподавателя, но он может показать свое отношение к музыке через музыку. Значительное изменение современной педагогической теории, улучшение содержания образования, новые взгляды способствуют появлению новых технологий в структуре музыкально-образовательного процесса.

Ключевые слова: галерея, любитель, акцент, динамическая сила, штрих, комплект, категория.

Summary: The future of our country, its occurrence in row of civilized countries is reflected in our today's generations. Implementation of such necessary aims of the music-master as binding of musical education and creative work with life, increase of interest in musical art, increase of its influence on education demands

good development of the subject, obliges to give great attention to the trained students, as to individual persons. It is necessary to remember that the student is listener and performer. Though he doesn't know a lot of things, he has not enough experience, than at the teacher, but he can show the attitude to music through music. Considerable change of the modern pedagogical theory, improvement of education content, new views promote emergence of new technologies in structure of musical and educational process.

Keywords: gallery, fan, accent, dynamic force, stroke, set, category.

Болашақтың адамы - парасатты, иманды, шығармашыл, өзін-өзі ұйымдастыра алатын және жүзеге асыра алатын, адамгершілік қасиеті жоғары, жан-жақты дамыған тұлға болуы қажет. Эстетикалық талғамы жоғары, білімі жоғары, саналы адам ғана өмірлік құндылықтарды дұрыс түсіне алады. Бүгінгі таңда жастардың рухани мәдениетін дамытуда және адамгершілік тәрбиенің ұтымдылығын арттыруда халықтық өнерді рухани-мәдени құндылық ретінде зерттеудің, оның тәлім-тәрбиесі, мол тәжірибесі негізінде мектепте оқушыларды тәрбиелеудің теориялық-практикалық негіздерін зерттеудің қажеттілігі туындап отыр.

Жастарға адамгершілік тәрбие беруде дәстүрлі халық музыкасының маңызы зор. Қазақтың ұлттық музыка өнері - ғасырдан-ғасырға дәуірлеп келе жатқан сарқылмас өнер. Уақыт зымырап, жылдар жылжып өткен сайын тамырын тереңге тартып, өрісін кеңейтіп, барынша даму үстінде. Бұған барша халықтың көзі әбден жетіп отыр. Ақынжандылық, шешендік пен өнерпаздық, өнегелі халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан тәлім-тәрбиелік әдеттері мен ғұрыптары, рәсімдері мен салт-саналық дәстүрлері жас ұрпақтың жан жүйесіне әсер етіп, санасына сіңсе, ұлттық мәдениетті игерген, иман жүзді, инабатты ұрпақ адамзаттық асыл қасиеттерді игіліктермен тоғысуына мүмкіндік алады. Халқымыздың асыл қазыналарын білу, игеру, қызықтыру, ұлттық тәрбиені меңгеру - басты міндеттер.

Әлемдегі ең ірі мемлекет ретінде Қазақстанда тәрбие мен білім беруде өз азаматтарының бойында ұлтаралық қатынастардың жоғарғы мәдениетін қалыптастыру, әдет-ғұрыптарды құрметтеу мен аялау, қазақ халқының рухани құндылықтарын қастерлеу аса қажет. Қазіргі таңда балаларды тәрбиелеу мәселесінде адамның ішкі жан-дүниесін, ру-

хани әлемін танып, дамытып, жетілдіру бағытында ізденістер жүріп жатыр. Мәселен, Қазақстандық ғалымдар: Н.Хмель, Қ.Жарықбаев, С.Ұзақбаева, Қ.Жанпейсова, С.Қалиев, Р.Төлеубеков, Ж.Наурызбай және басқалары білім мен тәрбие беруді дамытуда жалпы адамзаттың ұлттық құндылық тенденцияларына ғылыми-теориялық, әдіснамалық бағытта әр қырынан зерттеу жүргізіп келеді. Зерттеушілер адамның табиғатпен, әлеммен үйлесуі, халықтың дәстүрі, рухани мәдениет негізінде болашақ ұрпақтың адамгершілік құндылық тәрбиесін жаңа сатыға көтеруді негіздеуге зор мән беруде.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесіндегі бірінші міндет - ол дүние жүзі елдерінде жастарды ынтымақтастыққа, руханилыққа тәрбиелеу және әлемдік мәдениет пен әр халықтың ұлттық мәдениетін кіріктіре меңгерту. Екіншіден, жастардың бойындағы адами құндылықтарды; қайырымдылықты, сүйіспеншілікті дамыту, сөйтіп тәрбиелей отырып оқыту. Үшіншіден, білім беру жүйесінің бұрынғы танымдық бағытын сақтай отырып, басым бағырын жеке тұлғаның рухани адамгершілік тұрғысынан кемелденуіне аудару. Бұл міндеттердің шешімін іздестіруде рухани-адамгершілік тәрбиесі ерекше рөл атқарады. Адамгершілік тәрбиесі басқа да тәрбие көздерінің өзегі бола отырып, адам бойындағы жақсы әдеп қасиеттерімен ұштасып отырады.

Қазақ халқының көрнекті ағартушылары Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев халықтың мәдени мұрасын мен оның жас ұрпақ тәрбиесіндегі рөлін өте жоғары бағалаған. Халық ауыз шығармашылығының тамаша үлгілері олардың шығармашылық және практикалық іс-әрекетінің негізін құрады.

Ыбырай Алтынсарин халық ауыз шығармашылығының шексіз байлығын, ондағы ертегілердің, мақал-мәтелдердің білімдік және тәрбиелік мәніне аса жоғары баға берген. Өзінің «Қырғыз хрестоматиясы» (1879ж.) атты еңбегінде ол қазақ фольклорының көптеген үлгілерін қамтыды. Ы.Алтынсарин хрестоматияға ең алғаш рет музыкалық тақырыпқа байланысты жұмбақтарды енгізді. Сонымен қатар мектептегі музыка сабағының бағдарламасына міндетті түрде музыкалық аспаптарды, әсіресе, домбыраны пайдалануды енгізу қажеттілігін талап етті.

Шоқан Уәлиханов қазақ халық педагогикасының балалар тәрбиесіндегі алатын орнына, оның жеке тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін, ұлттық сана-сезімін қалыптастырудағы рөліне үлкен мән берген. Оның еңбектерінде халықтың ауыз әдебиеті, музыка шығармашылығы, халық ақын-жыршыларының шеберлігі мәселелері кеңінен орын алған. Ш.Уәлихановтың пікірінше, қазақ халқының ауыз әдебиеті мен музыка шығармашылығы аса құнды рухани құндылық болып табылады.

Мағжан Жұмабаев өз еңбектерінде халық музыка өнері құралдары арқылы эстетикалық, адамгершілік тәрбие беру мәселесі бойынша көптеген құнды пікірлерін ұсынған. Оның пікірінше, баланың эстетикалық, сұлулық сезімдерін тәрбиелеу мен дамытуда өнердің – музыканың, бейнелеу өнерінің, поэзияның, сонымен қатар қоршаған ортаның әсемдігі үлкен маңызға ие. М.Жұмабаев: «...күй адам жанын белгілі бір қалыпқа түсіреді. Көңілді мелодия көңілді сергітеді, ал мұңды – мұңға бөлейді...» [1], - дей отырып, халық музыка шығармашылығы құралдарының тәрбиелік әсеріне аса зор мән береді.

Музыка өнерінің қызметі алуан түрлі. Бұл қызметтердің бәрі өзара тығыз байланысты, «музыка тіпті тек таза қолданбалы немесе көңіл көтерушілік рөл атқарған жағдайда да, ол тыңдаушыларын тәрбиелейді, яғни олардың рухани дүниесін қалыптастырады және өзгертеді» [2], – деп атап көрсетеді А.Н.Сохор. Музыка ең алдымен, тыңдаушылардың эмоционалдық сезім өрісіне ықпалын тигізеді. Музыка адамгершілік жағынан жетілдірілген тұлғаның эстетикалық негізін қалауда ерекше рөл атқарады және адамның қоршаған ортаға деген түрлі сезімдерін білдіре алады.

Музыка өнерінің бұл ерекшелігі біріншіден эстетикалық тәрбиенің мазмұнын анықтайды. Эстетикалық саланың өзекті мәселесі сұлулықты сезіп, бірге түйсіну болып табылады. Екінші жағдайда ең бастысы патриоттық мазмұнды жете түсіну болып қабылданған сезімдік – образды бекітуге эмоционалдық жай-күй көмектеседі. Бірақ екі жақтың тәрбиелік ықпалына да сезім мен ойдың өзара әрекеттестігі себепші болады және осы үдерісті бағалай білетін танымның ерекше түрі пайда болады.

С.Л.Рубинштейн: «адам сезімдерінің жиынтығы – ол негізінен адамның дүниеге және басқа адамдарға қарым-қатынасының жиынтығы» [3], – деп дәлелдейді.

Қазақ халқы «Өнер-білім бұлағы» десе, сол өнердің ішіндегі ең қуаттысы-музыка болып табылады. Себебі қазақтың ән-жыры адамдарға рухани күш-жігер беріп, ерекше қуаныш, сүйініш, толқу сезімдерін оятуда тамаша жігерге ие. XIX ғасырдың белгілі ағартушысы, ақын С.Торайғыров қазақ халқының әншілік өнері хақында былай деді: «...біздің қазақ әнқұмар халық... Біреу қолына домбыра ұстап ән сала бастаса, ойдағы-қырдағысы жиналып, сегіздегі бала, сексендегі шалына дейін қалмай қамалап, айтшы-айтшылап жанын жағасына келтіреді. Бара-бара не болса да сол әндегі рух сүйегіне сіңеді, құлағында қалады». Міне, қазақ ән өнерінің рухани тәрбиедегі орны туралы айтылған нағыз шыншыл сөз! Қазақ әнді тек сауықпен құрғақ көңіл көтеру үшін емес, қай уақытта, қай жерде, қандай жағдайда да тындаса да оның

мазмұны мен мәніне терең бойлап, одан рухани нәр алып отырғандығын көрсетеді.

Ірі музыкатану мектебінің негізін салушы ретінде аса танымал ғалым, академик Б.Асафьев эстетика, музыка теориясы мен тарихы туралы жаза келе, қазақ ән өнерінің құдіретіне бас иген өнертанушы ретінде есімізде қалды. Ол «қазақтың ән әуездерінің тамаша бір қасиеті - оның шын жүректен шыққан эмоциялық сезімталдығы мен сезгіштігі» деп қазақтың дәстүрлі ән өнеріне жоғары баға берді. Ғалымның пікірінше, өнер туындыларының бағасы мен нарқын осы салада аз да болса шығармашылықпен әрекет етіп, соның жемісіне қуанып, шаттана білген адам ғана, байыптай алмақ, бұдан байқағанымыз, оның музыкалық шығармашылық іс-әрекетке де ерекше мән бергендігі.

Қазақ халқының ән жанрлары сан алуан. Қазақ халқының өмірінде кең орын алатын тұрмыс-салт әндері, бесік жыры, балалар мен жастар әндері, еңбек, төрт түлік мал туралы әндер, аңшылық-саяткерлік әндері және т.б. бала тәрбиесінде алатын орны зор. Бала туғаннан айтылатын бесік жырының өзінде мол ғибрат, кең тәлім-тәрбие бар. Дүние жүзінің барлық халықтары арасында кең тараған ауыз әдебиетінің асыл үлгісі саналатын бесік жыры ұлттық тәрбиенің бастау көзі болып табылады. Ол жаңа туған нәрестенің жүйке жүйесін тынышталдыра отырып, баланың құлағына алғашқы ұлттық өнер сазын құяды. Жағымды сазы бар бесік жырының мазмұны да бай, ойы терең. Тек баланы жұбатып, уатып қана қоймай, сонымен бірге синергетика заңына сәйкес баланы жақсы өмірге жетелейді, болашағын жарқын етіп суреттейді, сондай-ақ, тұсау кесу тойында айтылатын әндердің жыр жолдарында да баланы жақсылыққа шақыру, адамгершілікке үндеу басты мақсат болып табылады. Осылайша балаға алғашқы адамгершілік қасиетінің дәні егіледі десекте болады. Қазақ осылайша әу бастан-ақ адамгершілік қасиеттерге аса мән берген.

А.Эйхгорн: «Қазақ әндері құдіретті де күшті, өктем, сонымен бірге жатық, құлаққа жағымды естіледі. ...Жапан түзде немесе ауылда, болмаса мал арасында, айдала мен жазық өңірлерде, таулар мен көсілген алқаптарды аралаған кезінде, жым-жырт аспан астында жалғыз келе жатып оның салған әні тіпті әдемі естіледі. Түнде де, күндіз де, таңертең де, кешке де, жазда да, қыста да – қашан, қай кезде болмасын қазақ қиялсыз жүрмейді, не ыңылдаған сарынмен көңіл күйін білдіреді немесе ән салады, әйтпесе өлең шығарады, енді бірде шежірелік сөздерді мақалдап айтумен болады. Олардың қарапайым сөздері сырт өмірден алған әсерін табиғи қалпында беріп, сезімдерін ешбір қалтқысыз айқын баяндайды» [4] деп жазып, қазақ үшін әннің орны ерекше екенін білдіреді.

Балаларды тәрбиелеуде еңбек әндерінің мәні ерекше болды. Еңбек әндерінде еңбек түрлері,

адам өміріндегі еңбектің орны туралы баяндалып, балаларды адал еңбек етуге, еңбектің жемісін көруге шақырды. Ресейде қазақтар туралы алғаш рет монографиялық еңбек жазған тарихшы, түркітанушы А.Левшин: «Қырғыздар үшін меймандостық - қастерлі заң» деп, қазақтың қонақжайлық салт-дәстүрін мадақтаса, олардың психологиялық ерекшелігіне орай: «...қайырымдылық, адамды аяу, қарттарға, ақсақалдарға құрмет көрсету – олардың ең жақсы қасиеті, халықтың даңқын шығарған ұлдарына батыр деп ат беріп, өлсе де ұмытпай үлгі тұтады. ...Қырғыздар туған жерін, атамекенін қатты қастерлейді. Кір жуып, кіндік кескен жерін тастап ешкім ешқайда кетпейді»[5]деп, елін-жерін сүюшілік олар үшін ұлттық сезімнің ең қасиетті белгісі екенін айтып, қазақтың биік адамгершілік қасиеттерін ерекше атап өтеді. А.Левшин қазақтардың арасында адамгершілік қарым-қатынастардың жоғары тұратыны және әсіресе үлкендерді сыйлау ізеттілігін ерекше екенін баса айтып өтеді.

Қазақ музыка өнеріндегі шоқтығы биік шығармалардың бірі-тарихи әндер. Бұл әндер балаларды қазақ халқының басынан өткен сан қилы тарихи оқиғалармен таныстырады, елін жерін жаудан қорғаған батырлардың ерлік істерін білуге үйретеді.

Біз тоқталып өткен осы бағыттағы халық әндері адамның адамгершілік-эстетикалық көзқарасын, сұлулық жөніндегі түсінігін айқын байқатады. Және де қазақ халқының санасында ұлтжандылық сезімінің жоғары болғанын көрсетеді және өскелең ұрпақты адамгершілікке, ұлтжандылыққа, отаншылдыққа тәрбиелеу басты міндет болғанын зерделейді. Халық әндері сол себепті де өміршен, тарихы тереңде, ол өзінің саздылығымен, сыршылдығымен, нақтылығымен ғасырдан ғасырға жетіп отыр. Қазіргі заманда халық әндерін жаңаша өңдеп, тындарманға ұсынып келе жатқан жас әншілердің болуы халық әндеріне деген қызығушылықтың артқанын байқатады.

Қазақ халқының дәстүрлі музыка өнерінде күйшілік өнердің орны ерекше. Мектеп бағдарламаларында халық сазгерлерінің кең тараған күйлері беріліп, олардың шығу тарихы баяндалып отырады. Әсіресе аңыз-күйлердің мазмұны өзінің тереңдігімен, шыншылдығымен, әуезділігімен тындарманын баурап әкетеді

Осы айтылғанның бәрі халықтың дәстүрлі музыка өнерінің оқушыларға адамгершілік тәрбие берудегі мүмкіндіктерінің жоғары екендігін дәлелдейді.

Біріншіден, мектеп оқушыларын қазақ халқының тарихында болған түрлі оқиғалармен, ел іргесін сыртқы жаудан қорғауда ерлігімен көзге түскен батырлар ісімен таныстыра отырып, Отанды сүйуге, ынтымақшыл болуға, әділетті де адал болуға шақырады.

Екіншіден, халық музыкасы арқылы елдің әлеуметтік жағдайын, күнделікті тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын білуге, адамгершілік қарым-қатынастың мәнін танып білуге баулиды.

Үшіншіден, туған Отанға, елге, жерге, табиғатқа, туыс-бауырларға сүйіспеншілікті сезімді оятады, сенімді дамытады, жалпыадами құндылықтарды, соның ішінде, «үлкенді құрметтеу», «кішіге ізет», «атамекен», «ел-жұрт», «азаматтық борыш», «ар-намыс», «достық», «азаматтық парыз» сияқты құндылықтарды қалыптастырады.

Төртіншіден, оқушының бойында эстетикалық талғамды, эстетикалық құндылықты, эстетикалық көзқарасты, қабілеттілікті дамытады.

Бесіншіден, рухани-адамгершіліктің негізі болып сапалатын моральдық-этикалық қасиеттердің, ұлттық патриотизмнің дұрыс қалыптасуына ықпал етеді.

Қазіргі кезде жалпы орта білім беретін мектепте жас ұрпаққа көркемдік білім мен тәрбие беру

жүйесінде көркем әдебиет, музыка өнері, бейнелеу өнері сияқты эстетикалық мәндегі пәндер арқылы оның ішінде, халықтың дәстүрлі музыкалық өнерін игерте отырып, жас ұрпақтың бойында әсемдікті қабылдау, сезіну, өнер шығармаларын әсемдік заңдылықтарына сәйкес бағалай білу қабілеттерін қалыптастыру, баланың бойына адамгершілік қасиеттерді егу қажеттілігі күннен күнге артуда.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Жұмабаев М. Педагогика. Мектеп, Алматы, 1992. -280бет.
2. «Мәдени мұра» бағдарламасы, Алматы, 2007-2008жж.
3. Музыкальное воспитание в школе. Апраксина О.А Вып.15.-М.,1982.
4. А.Эйхгорн Слово о слове// Избр.произведения: в5-и т. Т.5. Киев, 1977
5. П.А.Левшин поэтический словарь / Науч. ред. И. Роднянская. М.: Сов. Энцикл., 1966. — 376 с.

ЖАС ҰРПАҚҚА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ МЕН ӨЗЕКТІЛІГІ

¹Түйін: Бұл мақалада жастарға патриоттық тәрбие беруге колледжде тиімді патриоттық тәрбие беруді жүзеге асыратын педагогикалық ортаны ұйымдастыруға; оқу пәндері барысында тарихи, сараптамалық, пікірталастық және мәселелік сипаттағы ақпараттар көлемін кеңейтуге; патриоттық тәрбие берудің сабақтан тыс шараларын ұйымдастыру қарастырылған.

Кілтті сөздер: галерея, көркемөнерпаз, екпін, динамикалық күш, штрих, комплект, категория.

Резюме: В этой статье эффективной педагогической среды по патриотическому воспитанию молодежи в колледже, осуществляющих в организации патриотического воспитания; в ходе исторического учебным предметам, аналитические, дискуссионные и проблемные характера, расширение объема информации; организация внеклассных мероприятий по патриотическому воспитанию.

Ключевые слова: галерея, любитель, акцент, динамическая сила, штрих, комплект, категория.

Summary: In this article, effective teaching environment for the Patriotic education of young people in College, engaged in the organization of Patriotic education; in the course of historical subjects, analytical, discussion and problem character, the expansion of information; organization of extracurricular activities on Patriotic education.

Keywords: gallery, fan, accent, dynamic force, stroke, set, category.

Патриоттық тәрбие беру Қазақстан Республикасы азаматтарының жас буынына тәрбие берудің маңызды бағыты ретінде мемлекет белгілеген. Патриоттық тәрбие беру отаншыл, Отанға адал, мемлекеттің дамуымен байланысты міндеттерді жүзеге асырылатын тұлғаны қалыптастыруға бағытталған. Жастарды тәрбиелеу ісі үнемі қоғамның назарында болды. Бүгінде өскелең ұрпаққа тәрбие беру міндетін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұрғысынан қарастыру қажет. Адамзат жаһандану және ақпараттандыру дәуіріне қадам басып отыр. Бұл жағдайда шектеусіз әлем ақиқатымызға айналып, шығармашылық болса адамдар өмірін жаңа мән және қуанышқа толтырып, әлеуметтік және тұлғалық маңызды мазмұнмен байытуға міндеттелген болуы тиіс. Кеңес жазушысы Б.Бұлқышев: «Адал адам Отанын сүйеді. Адал ақ жүрекке отан анасындай. Отанның дегенін істеу — қуаныш, мақтаныш. Отанға деген махаббатты бізде өлшеуге болмайды» деген болатын/1/.

Қазіргі таңда жастардың ортасында, оның ішінде оқу орындарында патриоттық тәрбие беруді

күшейту айрықша өзекті мәселеге айналып отыр. Бұл бірқатар ерекше жағдайларға байланысты: біріншіден, бүгінде зорлық-зомбылықты насихаттайтын және дәстүрлі құндылықтар мен этникалық моральді таптайтын батыстың ықпалы белсенді түрде күшейе түсуде. Екіншіден, қоғамның демократияландырылуы мен отандық жастардың шетелге еркін түрде барып білім алуы, олардың кейбір бөліктерінің маргинал тұлғаға айналуы жиі байқалуда.

Міне, бүгінде мемлекетіміздің басты рухани бірлігінің негізі патриоттылық болып қала бермек. Сондықтан да ең алдымен оқушылар мен студент жастарға патриоттық тәрбие беруді нығайту қажеттілігі өзекті болып отыр. Барлық азаматтардың патриоттылық идеясын саналы түсіну дережесіне әлеуметтік дүние, қоғамның бірлігі мен тұрақтылығы тәуелді болмақ. Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекет үшін аталған мәселе аса маңызды болып табылады. Патриоттылық – бұл адамды азамат ретінде сипаттайтын басты сапалардың бірі болып табылады. Табиғатында әлеуметтік құбылыс болып табылатын қоғамдық сананың шегі ғана емес, оның тыныс-тіршілігінің және дамуының бастау көзі болып табылады. Патриоттық тәрбие – бұл бүгінгі күнде жастарды тәрбиелеудің басым бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстандық қоғамда патриоттылық деп өз Отанына, халқына деген сүйіспеншілік, Азаматтылық пен қоғамға адал қызмет ету болып табылады. Патриотизм азаматтардың ұлттық сана-сезімінің жалпы және ажырамас бөлігі бола отырып қоғамның рухани-адамгершілік құрылысына қызмет етуі тиіс. Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың «Біз тәуелсіздікке аңсап, зарығып жеттік. Енді сол тәуелсіздіктің қасиетті белгілерін ерекше қастерлеуіміз, қадірлеуіміз керек. Әрбір азамат Қазақстанның Туын, Елтаңбасын, Өнұранын тұмардай қасиет тұтуы қажет. Елдігіміздің сыналатын бір тұсы осы» деген сөзін [2]. Қазақстанды Отаным деп білетін әрқайсымыздың жадымызда ұстауы қажет. Патриоттылық – бұл ең алдымен Отанға деген сүйіспеншілік, өз әрекеттерімен оның мүдделері үшін қызмет ету, оны жауларынан қорғау. Қазіргі кезде ол Отанға деген сүйіспеншілік пен адалдықта, қоғам мүддесі үшін адал еңбек етуде, ұлттық байлықты сақтау мен көбейту кезінде қамқорлық танытуда, мемлекеттік-патриоттық борышын жоғары түсінуде, мемлекеттік мүдделерге қол сұғуға жол бермеуде, Қазақстан халқының достығы мен туыстығында, ұлтшылдыққа жол бермеуінде көрінуі керек.

Осы аталған қатынастардың барлығы тұлға ұстануы қажет және оның өмірі мен әрекетінің негізін құрайтын бірқатар нормаларды, ережелерді және талаптарды кірістіреді. Осының ішіндегі көпшілігін патриот азаматқа тән болу керек қасиеттерге жатқызуға болады. Басқа сөзбен айтқанда, адамгершілік тәрбиенің әр тұсы біздің қоғамымыздың құрушысы мен қорғаушысының азаматтық, патриоттық сапаларын қалыптастыруға бағытталған. Оның негізгі міндеттері болып адамгершілік сананы, сезімді және әрекеттерді, тұлғаның моральдық маңызды сапаларын қалыптастыру табылады: патриоттылық, ұжымшылдық, адамгершілік, еңбекке саналы қатынасы, саналы тәртіпті және т.б.

Патриоттық тәрбиенің мақсаты неде? Патриоттылық тәрбиенің мақсаты ол міндетті түрде жастардың арасында жоғары әлеуметтік белсенділікті, азаматтық жауапкершілікті, жоғары руханилықты дамыту, тәуелсіз Қазақстанның мүддесі үшін өндіру процестеріне қабілетті позитивті құндылық бағыттарына ие азаматтардың қалыптасуы. Білім беру орындарында тәрбиелеу жүйесі жеке ұжымдармен қатар жеке оқушылармен тәрбие жұмыстарын жүргізуде патриоттылық бағыттардағы іс-шараларды ұйымдастырудан тұрады. Жастарды патриоттылыққа тәрбиелеудегі осы мәселенің мәнмәтінінде мыналар маңызды: тарихи ескерткіштерді қалыптастыру, ұрпақтардың тарихи байланысын түсіндіру, әлемдік мәдениетте, ғылымда, өнерде отандастарының жетістіктерін көрсету; туған тіліне сүйіспеншілік пен қамқорлық қатынасты ұялату; халықтық дәстүрлер мен салттарға араластыру; біздің мемлекетіміздің тарихи, географиялық, демографиялық, әлеуметтік, саяси және басқа да ерекшеліктерін терең зерттеу; Қазақстанның негізгі мемлекеттік рәміздерінің – оның елтаңбасының, туы мен әнұранының мазмұны мен мәнін түсіндіру; Қазақстанның әскери және еңбек тарихындағы әйгілі беттерін зерттеу; халқымыздың және біздің көп ұлтты мемлекетімізде тұрып жатқан халықтардың ұлттық дәстүрлері мен тарихын құрметтеуді үйрету. Қазіргі таңғы жағдайлар міндетті түрде барлық мемлекеттік ақпараттық ресурстарды, жалпы ұлттық идеялар мен тарихи құндылықтарды негізге ала отырып, өз мемлекетін мақтан тұта отырып, оның асқақ болашағына сеніммен қарап, әлем тағдырларындағы біздің елдің ролін түсіне отырып, Қазақстанның жақсы үлгісін, жастардың бойында патриоттық сезім мен танымды қалыптастыру үшін ағартушылық және білім мекемелерінің мүмкіндіктерін пайдалануды талап етеді.

Қазіргі таңғы отандық педагогикада адамгершілікті қалыптастыру бойынша тәрбиелік жұмыстың мазмұны төмендегі мына арақатыстардың қалыптасуымен анықталады:

-біздің мемлекетіміздің саясатқа қатынасы: әлемдік даму болашақтары мен барысын түсіну;

халықаралық арена мен мемлекет ішіндегі жағдайларды дұрыс бағалау; моральдық және рухани құндылықтарды түсіну; әділдікке, демократияға және халықтың бостандығына ұмтылу;

-отанға, басқа мемлекеттер мен халыққа қатынасы; отанға деген адалдық пен сүйіспеншілік; ұлттық және нәсілдік бөліністі қолдамау; барлық мемлекеттер мен халықтарға ізгі ниеттілік; ұлтаралық қатынастар мәдениеті;

-еңбекке қатынасы: ортақ және жеке бас игілігі үшін адал еңбек ету; еңбек тәртібін сақтау;

-қоғамдық мүліктер мен материалдық құндылықтарға қатынасы: қоғамдық мүліктерді сақтау мен көбейтуге қатысты қамқорлық таныту, ұқыптылық, табиғатты қорғау;

-адамдарға қатынасы: ұжымшылдық, бұқарашылдық, өзара көмек көрсету, адамгершілік, өзара сыйластық, жанұяны қорғау мен балаларды тәрбиелеу;

-өзіне қатынасы: азаматтық борышын жақсы ұғыну; адалдық пен шыншылдық; қоғамдық және жеке өмірде қарапайымдылық пен сыпайылық; қоғамдық тәртіп бұзушылыққа жол бермеу; бір беткейлік; жеке бас қадірі [3].

Тәрбиелеу жұмысы нәтижесінде қойылған мақсатқа төмендегі тапсырмаларды шешу арқылы қол жеткізу керек:

-қазақстандық қоғамда жастар танымы мен сезімдерінде әлеуметтік маңызды патриоттық құндылықтарды, көзқарастарды және ұстанымдарды бекіту, Қазақстанның мәдени және тарихи өткенін, қазақ халқы мен елдегі диаспоралардың дәстүрлері мен ғұрыптарын құрметтеу;

-ғылыми-білімдік, әлеуметтік-мәдени, құқықтық және басқа да бірқатар мәселелерді шешуде жастардың белсенді араласу мүмкіндіктерін жүзеге асыруды қамтамасыз ету және жасау;

-жастарды Қазақстан Республикасының Конституциясын, заңдары мен тәртіптерін сыйлауға тәрбиелеу;

-қазақстандық жастарға мемлекеттік рәміздерді – Елтаңбаны, Туды, Қазақстан Республикасының Әнұранын және елдің аса құрметті жерлерін құрметтеу мен мақтаныш сезімін ұялату;

-жастарды көп ұлтты және көп конфессиялық Қазақстанның дәстүрлері мен ғұрыптарын құрметтеуге тәрбиелеу;

-Қазақстанның ұлттық тарихын бұрмалауға, жәбірлеуге бағытталған жаппай батыс мәдениетінің үлгілеріне, экстремистік идеяларға белсенді қарсы әрекет ету;

-нәсілдік, ұлттық, діни шыдамдылықты қалыптастыру, 140-тан астам ұлттар мен халық өкілдерінің арасындағы достық пен туыскандықты күшейту.

Жастарды патриоттылыққа тәрбиелеу жоспарлы, жүйелі, тұрақты және мақсатты бағытталған болуы керек. Сондықтан да білім мекемелерінің әре-

кеттері мен жұмыстары да осындай болуы қажет. Жастарға кәсіби білім беру мен патриоттық тәрбие берудің негізгі мазмұны руханилық, адамгершілік және жалпы адами құндылықтар болу керек. Біздің ойымызша, мұндай құндылықтар қатарына мыналарды жатқызу керек: өз Отаны мен халқына сүйіспеншілік; Конституцияға, азаматтық борышқа адалдық; өз халқының саяси, экономикалық, әлеуметтік және рухани мүдделері, оның өмірі, бостандығы және тәуелсіздігі; өз елі мен оның жақтаушыларының суверенитеті және шекаралық бүтіндігі; әлеуметтік теңдік идеясында құрылған өз мемлекетінің демократиялы қоғамдық бағыты; азаматтың намысы мен жеке басының қадірін сақтау; достық, өзінің ұлттық мәдениеті мен өнерін құрметтеу; өз ата-бабаларының салттары мен дәстүрлерін, отандық тарихты сақтау [4].

Патриоттық сезім балалық шақта пайда болып адамның әлеуметтік, рухани-адамгершіліктік өмірінде дамып, байытыла түседі. Ол Отан үшін белсенді қызмет және іс-әрекетпен тығыз байланысты. Қазақстандық патриотизмді тарихи, мәдени, ұлттық және рухани сана негізінде тәрбиелеу қоғам дамуының басым бағыттарының бірі болып табылады. Тарихи тәжірибеміз көрсетіп отырғандай адамдардың жоғары рухани адамгершілік рухының қалыптастырудың негізі патриотизм, отанға деген махаббат, отан үшін күресуге дайын болу екендігін көрсетіп отыр. Жас ұрпаққа тәрбие беруді бүтіндей қарастыратын болсақ, онда субъектінің рөлі ретінде мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың барлық жиыны, заң және атқару биліктерінің органдары, оқу мекемелері, бұқаралық ақпарат құралдары, дем алу орындары және т.б. жұмыс атқарады. Анағұрлым маңызды субъектілер тәрбие беру ұйымдастырылған, жоспарланған, үйлестірілген және жүйеленген үдеріс болып табылатын, педагогикалық ұстанымдар мен заңдылықтарға негізделетін оқу орындары болып табылады.

Қазіргі таңғы жағдайларда патриоттық тәрбие беру негізін қалаушы ұстанымдардың жүзеге асырылуымен байланысты. Солардың ішіндегі негізгілері мыналар:

а) жалпы: ғылымилық, тарихилық, мемлекеттік патриоттық және ұлттық-патриоттық тәрбие беру компоненттерінің бірлігі, максаттар мен тәсілдердің бірлігі;

б) ерекше (арнайы): барлық әлеуметтік қызушылық танытқан ұйымдар мен мекемелердің күштерін біріктіру; тәрбие беру әрекеттерін жүзеге асыруда мақсатқа ұмтылу, нақтылық, сабақтастық; әскери-саяси салада барлық өзгерістерді жан-жақты есепке алу; тәрбиеленушілердің жастық, жеке бас және әлеуметтік ерекшеліктерін ескеру.

Жастарға тәрбие берудің басты мақсатының негізі Қазақстан Республикасының жан-жақты дамыған тұлғасын, патриот азаматын, үнемі өз-өзін

жетілдіруге ұмтылатын кәсіпкер маманды қалыптастыру болып табылады. Тәрбие берудің жалпы мақсаты шынайы орындалатын нақты тәрбие беру тапсырмаларымен (жанұямен, оқу орындарымен, мәдениет мекемелерімен, БАҚ, қоғамдық ұйымдармен) сараланады: Отанға – Қазақстан Республикасына, оның көп ұлтты халқына сүйіспеншілік; жерлестеріне сыйластық қарым-қатынас; азаматтың жалпы сезімдері кіші отанға деген сүйіспеншілігімен үйлесетін патриоттылық (отанға қызмет етуге, оны қорғауға дайын болу); еліміздегі халықтардың достық сезімдері мен танымдары; олардың дәстүрлеріне, тілдеріне, мәдениеттеріне құрметпен қарау; өз елінің туған тіліне, мәдениетіне және тарихына сүйіспеншілік; Қазақстанның азамат патриотының сезімдерімен және танымымен үйлесетін ұлттық сезімдер мен танымның қалыптасуы; байланыстың маңызды тәсілі – қазақ тіліне құрметпен қарау.

Патриотизм өз Отанына құрмет пен мақтаныштан, адалдықтан, оның ұлылығы мен даңқын саналы түрде ұғынып, өзін онымен рухани байланысын сезінуден, қандай жағдайда болсын оның намысы мен мәртебесін қорғауға қажеттілігі мен талпынысынан, оның қуаттылығы мен тәуелсіздігін нақты істермен нығайтудан көрінетін адамгершілік сапасы болып табылады. Патриоттық қоғамдық сананың ажырамас бөлігі болып табылады.

Патриоттық сезімнің жоғалуы болашақта бүкіл елдің жойылуына әкелуі мүмкін. Білім беру жүйесі өскелең ұрпақты әлеуметтендірудің аса маңызды салаларының бірі болып табылады. Ол патриоттық тәрбиені жетекші міндеттерінің бірі ретінде қарастыру қажет. Қазіргі кезеңдегі патриоттық тәрбие беруді дамытудың мына төмендегі негізгі бағыттары бар: қоғамның тыныштығын, қоғамдық және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге, Қазақстан Республикасы халықтарының достығын нығайтуға бағытталған патриоттық тәрбие берудің қалыптастырылған жүйесін дамыту; патриоттық тәрбие берудің нормативтік-құқықтық базасын жасау үшін мемлекеттік органдардың бірігіп күш салуы, ғылым, мәдениет және білім беру саласының өкілдерінің қазіргі қалыптасқан жағдайда патриоттық тәрбие берудің мәселелерін шешуге және әдістері мен формаларын жан-жақты негіздеуге бағытталған қызметтерінің белсенділігін көтеру; Қазақстанның жағымды бейнесін, жастардың патриоттық сезімдері мен саналарын қалыптастыру үшін мүмкін боларлық бүкіл ақпараттық ресурстарды, мәдени-ағартушылық және білім беру мекемелерінің мүмкіндіктерін пайдалану; білім беру мекемелерінде патриот-азаматтарды тәрбиелеу жұмыстарын ұйымдастыру және жүргізу.

Қорыта айтқанда, жастарға патриоттық тәрбие беру колледжде тиімді патриоттық тәрбие беруді жүзеге асыратын педагогикалық ортаны ұйымдастыру; оқу пәндері барысында тарихи, сарапта-

малық, пікірталастық және мәселелік сипаттағы ақпараттар көлемін кеңейту; патриоттық тәрбие берудің сабақтан тыс шараларын ұйымдастыру ба-рысында тиімді болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы: 1 том /Құрастырғандар: Қ.Жарықбаев, С.Қалиев. – Алматы: Рауан, 1994.

2. Назарбаев Н. Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. // "Айқын" Республикалық қоғамдық-саяси газеті, №7(2401) 18 қаңтар, 2014.-1-4б.

3. Құрманалина Ш., Мұқанова Б, Ильясова Р. Педагогика.- Алматы 2007.

4. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбие тарихы дәрісінің бағдарламасы. –Алматы: РБК, 1994.

Айтуарова Ботагоз Малдыбаевна

соц.ғ.к., доцент

эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, с.ғ.к.

Мусагулова Айгуль Болатовна

жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультетінің аға оқытушысы

Бегалиева Айша Карыпжановна,

жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кафедрасының аға оқытушысы

Арыстанбекова Куралай Дандибаевна,

жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кафедрасының аға оқытушысы

Мажикызы Нурлыхан

жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кафедрасының аға оқытушысы

ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНЫҢ ТАРИХЫ

Түйін. Мақалада түрік қағанатының тарихы мен қағанатта билік құрған қағандардың жасаған жорықтары туралы баяндалады.

Резюме. В статье излагается история тюркских каганатов и рассказывается о походах возглавлявших их каганов.

Summary. The article is suggesting the history of turk kaganats and tells about marches of managing kagans.

Түріктер туралы алғашқы дерек 542 жылдан бастап Қытайдың жазба дерегінде кездеседі. VI ғасырда түріктер Алтай тауының теріскей бетін мекендеген көшпелі тайпалар еді. Олар осы кезде Монғолиядағы Жужан (авар) хандығына бағынып алым-салық төлеп тұрды[1].

546 жылы Орта Азияны мекендеген теле тайпасы жужандарға қарсы жорық жасайды. Осыны пайдаланып ашина тайпасынан шыққан Бумын теле тайпаларынан шабуыл жасап, 50 мың үйлік телені өзіне бағындырды. Осыдан кейін түріктер күшейіп, бұрын өздері тәуелді болған жужандарға қарсы шығып, жужан қағаны Анағұй өлтіреді.

552 жылы Бумын өзін «ел қаған» деп жариялайды. Бумын 553 жылы қайтыс болды. Ол өлген соң таққа оның інісі Қара-Еске отырады. Қара-Еске Орхон өзенінің жоғары жағындағы жужандарды екі рет жеңеді. Қара-Ескеден кейін оның кіші інісі Мұқан қаған таққа отырады. Мұқан қағанның тарихта ел билеген кезі 553-572 жылдарды қамтиды. Ол жужан хандығын біржолата жойып, аз уақыт ішінде (553-554) шығыста кайларды, кидандарды және оғыз-татар тайпаларын, солтүстікте Енисей қырғыздарын өзіне бағындырады. Батыста эфталиттерді талқандап, Орта Азиядағы мемлекеттерді өзіне қаратады. Мұқан қаған тұсында түрік қағанаты күшейеді. Монғолия мен Орта Азияны мекендеген түркі тілдес тайпалар мен ұлыстар түрік қағандығына бағынады. Алтай тауынан Каспий теңізіне

дейін ұлан-байтақ жерлерді мекендеген тайпалар түрік қағандығының қол астына қарайды[2].

553-576 жылдар аралығында Бумынның тағы бір інісі Естеми қаған Батысқа жорық жасады. Естемидің қол астында 10 шад басқарған жүз мың әскер болды. Ол батыс өлкені бағындырып, өзін «қағанмын» деп жариялады. Оның қол астындағы тайпалар «он оқ бұдын», яғни «он тайпалы ел» деп атайды. 563 жылы Естеми қаған Каспий теңізінен екінші шеті Солтүстік үнді ойпатына дейінгі орасан зор территорияны алып жатқан эфталиттерді оңай жеңе алмайтынын түсініп, Иран шахы Хусрау I Анушурванмен одақ құрады. Келісім бойынша Хусрау I шах өзінің әскерлерін Тохарстанға аттандырып, 564 жылы оны эфталиттерден тартып алады. Осыдан соң Естеми қаған 567 жылы Эфталит мемлекетін талқандайды. Ендігі түрік қағанатының шекарасы Каспий теңізінен солтүстік Үндістанға дейін және Шығыс Түркістанға дейін созылып жатты[3].

Түрік қағанаты мен Иран шахының арасындағы одақтастық ұзаққа созылмады. Түріктердің Ұлы Жібек жолын иемденуі Иран шахының наразылығын туғызды. Оның үстіне түріктер Византия мемлекетінен тікелей сауда байланысын орнатпақ болды. Ал Иран мемлекеті бұған кедергі жасады. Сондықтан 568 жылы соғды көпесі Маниах түрік елшілігін Иран арқылы емес, Кавказ тауы арқылы Константинопольге алып барады. Онда екі ел арасында сауда байланысы жайында келісім және Иранға қары шарт жасады. Осыдан соң түрік елшілігіне Византия елшісі Земархты қосып аттандырды. Византия елшісі Земарх түрік қағанының астанасы Суяб қаласында қабылданды.

571 жылы түріктердің қағаны Естеми қаған Солтүстік Кавказ жерін басып алып, Керчь түбегіне (Боспорға) шықты. Естемидің баласы Түрік-санф Керчь түбегін басып алып, Қырымға жорық жасады. Естеми қаған өлгеннен соң түрік қаға-

натында билік үшін талас басталды. Өз ішіндегі алауыздықтар, қайшылықтар түрік қағанатын қатты әлсіретті. Елде ашаршылық, індет орын алды. Осыны пайдаланып Қытайдың Сун әулеті (581-618 жыл) түрік қағанатына шабуыл жасады. Бұл оқиға түрік қағанатының 603 жылы батыс және Шығыс қағанаттары болып екіге бөлінуіне алып келді.

Батыс Түрік қағанатының орталығы Суяб (Жетісу) қаласы болды. Батыс Түрік қағанаты ежелгі үйсін жерін жайлады. Ол Қаратаудың шығыс баурайынан Жонғарияға дейінгі жердің бәрін алып жатты. Қағанаттың негізгі этникалық ұйтқысы– «он тайпа» мекендеген жері де осы ара болған. Сонымен қатар ол Шығыс түрік қағанатының Шығыс Түркістан және Орта Азияның Самарканд, Бұқара тағы басқа қалаларын басып алды. Осы қалаларда қағанның орынбасарлары тұрды. Батыс Түрік қағанаты Шығыс түрік қағанатына қарағанда біршама саяси тәуелділікте болды. Онда өкімет билігі түріктердің қаған руы ашиналардың қолында болды. Түріктерде билеушіні «қаған» деп атаған. Батыс түрік қағанаты ежелгі үйсін жеріне орын тепті. Ол Қаратаудың баурайынан Жоңғарияға дейінгі жерлерді алып жатты. Қағанаттың негізгі этникалық саяси ұйытқысы «он тайпа» мекендеген жерлер осы болатын. Шу өзенінің шығыс жағында түріктердің ең ірі бес тайпасы, ал батыс жағында ірі бес тайпасы мекендеді. Қағанның жазғы ордасы Мың булақ (Түркістан қаласының маңында) деген жерде болды.

Жегуй қағанның (610-618ж.ж) мен оның інісі Түнжабғы қаған билеген кезде түрік қағанаты күшейді. Тохарстан мен Ауғанстанға жасалған жорықтар мемлекет шекарасын Үндістанның солтүстік батысына дейін кеңейтті. Түнжабғы қаған кең байтақ жерді берік ұстап тұру үшін саяси реформалар жүргізді. Түрлі айла-тәсілдерді де пайдаланды. Мәселен Орта Азиядағы Самарканд қаласын өз қол астында ұстау үшін қаған қаланың билеушісіне өзінің қызын әйелдікке берді. Шығыс Түркістан мен Орта Азияның билеушілеріне «шад» деген лауазым беріп, оларды өзінің орынбасары етіп тағайындады. Түрік қағанатында ақсүйектер және оларға бағынышты тайпалар өмір сүрді. Қаған жердің де, әскердің де, халықтың да, иесі болды. Тақ мұрагерлік жолмен жүрді. Қаған қолында шексіз билік болды. Барлық лауазымды оның туыстары атқарды. Қағаннан кейінгі екінші адам «ұлық» деп аталынды.

Қағанаттағы жоғары лауазымдар: ябғу, шад және елтебер қағанның туыстарына тиесілі болды. Сот қызметін бұйрық берушілер мен тархандар атқарды. Қағанаттың негізгі халқы «қара будун» (қара халық) деп аталған. Батыс түрік қағанатында үй жұмыстарын атқаратын құлдары болған. Бұлар көбінесе соғыс тұтқындары еді. Халық бұқарасы түрік шонжарларына ауыр алым-салық төлеп тұрды. Өзен жағасындағы шұрайлы жерлер шонжар-

лардың иелігінде болған.

Батыс түрік қағанатындағы ру-тайпалар бірыңғай түркі тілінде сөйледі. Осы кезде олардың арасында Орхон жазуы кең тарап, жазу мәдениеті қалыптаса бастады. «Күлтегін» жыр да тас жазуы арқылы бізге жетті. Бұл ескерткіштер әдеби жанры жағынан қазақ әдебиетіндегі батырлар жырына ұқсайды.

Жалпы түріктердің мәдениеті көп халықтарға қарағанда жоғары болғандығын осы тарихи жазулар дәлелдейді. Түрік қағанаты ерте феодалдық мемлекеттердің қатарына жатады. Түрік қағанаты өз заманында мал және егін шаруашылығымен шұғылданды. Оларда негізгі экономиканың көзі мал шаруашылығы болды. Іле, Шу, Талас өзендерінің алқаптарында Алатаудың баурайында егіншілік шаруашылығы басым болды. Олар көбінесе тары мен бидай екті. Халықтың бір бөлігі бау-бақшамен айналысып, жүзім, жидек өсірді. Тайпалар арасында патриархалдық қатынас үстем болды.

Қытай мен Византия (Византия қазіргі Түркия, түрік жері) арасындағы Ұлы Жібек жолы Түрік қағанатының жерін басып өтті. Бұл жол сауданың өркендеуіне, Ұлы Жібек жолының жолындағы қалалардың көркеюіне ерекше ықпал жасап отырды. Жетісуды мекендеген тайпалар қолөнер мен егіншілікпен және сауда-саттықпен айналысты. Елдің халқы – түріктер де, соғдыларда бәрі бірдей сауда-саттықпен айналысты, егіншілік және мал өсірумен айналысқан. Осының нәтижесінде түрік қалалары өркендей бастады. Қалаларда сауда-саттық кеңінен жүргізілді. Шу өзенінің бойындағы Суяб қаласына Орта Азия және Қытай жеріне неше түрлі заттар әкеп саттатын болды[4].

Сыртқы сауда айырбасы да, ішкі сауда айырбасы да, ақша айналысын шығарды, сөйтіп Батыс түрік қағанатының қарамағындағы шет аймақтарының да, орталығының да халқы осы айналысқа көшті. Түрік халқы қолөнермен де шұғылданып, өмірге қажетті әсіресе, үй тұрмысына керекті заттарды және қару-жарақтарды жасап пайдалана білді. Сауда мен қолөнердің дамуы Жетісу қалалары мен Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік шығыс аудандарына үлкен әсерін тигізді. Олардың VI-VIII ғасырларда Жетісуға қоныс аудару себебі, Орта Азиядағы араб жаулап алушылары мен және ондағы әлеуметтік қысымшылықтармен байланысты еді. Соғды көпестері көшіп келгеннен кейін Батыс Түрік қағанаты жерінде саудамен, соның ішінде жібектерін өткізумен кеңінен айналысты. Олар Жетісудың егіншілік және қала мәдениеті тарихында елеулі із қалдырды. Сонымен қатар, түркі тілдес соғдылықтар жергілікті халықтардың тіліне, мәдениетіне, әдет-ғұрып, салт-дәстүріне көшті. Соғдылықтадың келуімен байланысты түріктер Жетісуда теңге жасауды игерді. Теңгелерді соғдылықтар түрік қағандары атынан соққанмен олардағы сөздер соғды тілінде жазылды. Сондайақ

соғдылар өміріне түріктердің тигізген әсері де аз болған жоқ.

Сауданың өркендеуіне байланысты ақша айналымы пайда болды. Орта ғасырлық қалалар күннен-күнге дамып гүлденді. Олар: Құлан, Тараз, Мерке қалалары еді. Қытай дерегіне жүгінсек, Суяб қаласының батысында түріктерге қарайтын он шақты қала болған. Қала тұрғындарының бір бөлігі жер өңдеумен, ал екінші бөлігі саудамен айналасады делінген. Ұлы Жібек жолының керуендері осы аталған қалаларда аялдап, жібек мата және жоғары сапалы мақта, алтын, күміс бұйымдар, хош иісті иіс сулар және тәтті тағамдарды сатып, өздерінің керуендерін қыш құралдармен, теріден жасалған аяқ киім, тон, бас киім секілді заттармен толықтырып отырған.

Сауда мен қол өнердің дамуы, Орта Азиядан соғды тайпаларының Жетісуға жиі қоныс аударуына алып келді. Олар Жетісу аймағының тарихында өзіндік із қалдырды. Сонымен қатар түркі тілдес ортаға түскен соғдылықтар жергілікті халықтардың тілі мен мәдениетін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын үйренді.

Соғдылардың келуімен түріктер Жетісуда теңге жасауды меңгерді. Теңгелерді соғдылықтар түрік қағандарының атынан соқты. Алайда теңгедегі сөздер соғды тілінде жазылды. Осылайша түріктер мен соғдылар арасында өзара қарым-қатынас осындай жолдармен дамып отырған. Алайда Батыс түрік қағанатының ғұмыры аса ұзақ бола қоймады.

Түнжабғы қағанның қаталдығы мен озбырлығының арқасында он оқ будун халқының және

әскер басыларының наразылығын туғызды. Оны 704 жылы Құлан (Луговой) қаласында түркештер өлтіреді. Қағанатта қаған тағы үшін жалпы айтқанда билік үшін талас екі тайпаның Дулу және Нишаби тайпаларының арасында басталды. Осындай қағанат ішіндегі өзара тартыс, дау-дамай он алты жылға (640-656ж.ж) созылып түрік қағанатының халқын әбден әлсіретті. Осыны пайдаланып Қытайдың Тан империясы Жетісуға басып кіреді. Түріктердің Тан империясының басқыншылығына қарсы күресі қағанат ішінде түркештердің күшейіп саяси билікке келуіне алып келді.

704 жылы Батыс түрік қағанатының орнына Түркеш қағандығы құрылды. Бұрын Батыс түрік қағандығына қараған ұлан-байтақ өңір мен онда өмір сүріп жатқан тайпалар түркеш қағандығының құрамына қосылды[5].

Пайдаланған әдебиеттер

1. Барманқұлов М. *Тюркская вселенная. Алматы, 1996.*
2. Чапай М. *Қазақстан тарихы, Алматы, 2008.*
3. Бартольд В.В. *Очерки истории Семиречья. Алма-Ата, 1965.*
4. Зуев Ю.А. *Китайские известия о Суябе. – «Изв. АН КазССР, сер. ист. археол. и этногр.», 1960, вып 3.*
5. Кляшторный С.Г. *Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М., 1964.*

Албытова Назымгүл Пышақбайқызы

п.ғ.к., Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры м.а.,
nalbytova@mail.ru

Мұқаш Аида

6M012300 - Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының
1-курс магистранты, Aida Mukash <adia_cood@mail.ru
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМУ ЗАМАН ТАЛАБЫ

Түйін. Мақалада «функционалдық сауаттылық» ұғымына оның пайда болу кезінен бастап педагогика ғылымының қазіргі даму кезеңіне дейінгі уақытта түсініктеме беріледі. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын атап, заманауи білім беру үдерісінде түсіндіру жұмыстарын дамытуды ұсынады.

Резюме. Статья рассматривает разъяснение понятия «функциональная грамотность» с момента появления термина и до современного этапа развития педагогической науки. Авторы отмечают Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы и предлагают развевать разъяснительную работу в современном образовательном процессе.

Summary. The article considers the explanation the concept of "functional literacy" from the moment appearance of the term and up to the present stage of the pedagogical science development. The authors note the National action plan for the development of schoolchildren functional literacy for 2012-2016 and offer to dispel the explanatory work in the modern educational process.

Қазақстан Республикасы президенті Н.Ә.Назарбаев 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп аталатын Жолдауында: «Төртінші ба-сымдық – адами капитал сапасын жақсарту. Бірінші. Ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру» деген [1]. Еліміз үшін маңызды болып табылатын стратегиялық міндетті шешу жағдайында тұлғаның ең басты функциялық сапалары белсенділік, шығармашыл тұрғыда ойлауға және шешім қабылдай алуға, кәсіби жолын таңдай алуға қабілеттілік, өмір бойы білім алуға дайын болу талабы қойылып отыр. Бұл функционалдық дағдылар мектеп қабырғасында қалыптасады.

Бүгінгі күні педагогика ғылымында «функционалдық сауаттылық» қолданыстағы жаңа ұғым болып саналады. Бұл ұғым XX ғасырда индустриалды қоғамнан постиндустриалды қоғамға көшу-

ге байланысты заманауи талаптарға орай халықаралық білім беру тәжірибесіндегі «сауаттылық» түсінігіне қарама-қарсы термин ретінде қолданысқа енді.

Педагогика теориясы мен практикасында «функционалдық сауаттылық» ұғымының өзіндік қолданыс тарихы бар деуге боларлық. Ол қарапайым «сауаттылық» ұғымынан кеңейіп «функционалдық сауаттылық», кейінірек қоғамда индивидтің сауаттылық деңгейінің дамуына қойылатын талаптарға байланысты «құзыреттіліктің даму негізі ретіндегі функционалдық сауаттылық» түсінігіне дейін кеңейді.

В.А.Ермоленко, П.И.Фролова, Н. Р. Сурмава, Р.Н.Бунеев, Г.А.Рудик А.А.Жайтапова, С.Г.Стог, және т.б. «функционалдық сауаттылық» ұғымының қалыптасу эволюциясы немесе тарихи даму жолы турасында арнайы зерттеулер жүргізді [2;3;4;5].

П.И.Фролова ұғымның даму тарихын бірнеше кезеңге бөліп қарастырады [3].

Ғалым П.И.Фролова қоғамдық өмірде сауаттылық проблемасын түсінуге деген құндылық қарым-қатынастың қалыптасу және даму кезеңін алғашқы деп атап, X–XI ғғ бастап, қазан төңкерісіне дейінгі уақытта ұғым мазмұнына қатысты кейбір қосымшалар болғанмен, «сауатты» адам ұғымын ең қарапайым түрдегі оқу және жазу сауаты бар адамдарға лайық айтылғандығына тоқталады. Келесісі балаларды және сауаты жоқ ересектерді жаппай оқыту, сауаттандыру кезеңі болды. Қазан төңкерісінен кейін сауатсыздықты жоюға әлеуметтік мәселе ретінде қарап, 1919 жылғы Халық комиссары Кеңесінің декреті 8-ден 50 жас аралығындағы кеңес республикасы азататтарын оқытуды міндеттеді. 1950 жылы сауатсыздық толығымен жойылды. Бұл кезеңде, XX ғасырдың 1980 жылдарына дейін сауаттылық - ана тілінің заңдылықтары мен ережелерін оларды ауызша және жазбаша сөйлеуде пайдаланудың берік дағдыларымен үйлестіре отырып білуі деп түсіндірілді. Үшінші кезеңде сауаттылық проблемасы халықаралық деңгейде қарастырылды. 1945 жылы білім, ғылым және мәдениет бойынша (ЮНЕСКО) Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуына орай XX ғасырдың 50 жылдарында сауаттылық жеке мемлекеттің ғана емес, халықаралық мәселе ретінде көтерілді. Оқы-

ту және білім сапасын арттыру турасындағы ЮНЕСКО зерттеулеріндегі ұзақ жылдық тәжірибе сауаттылыққа қатысты ұғымды ретке келтіруге ықпал етті. Құрылымы мен нақты сипаттамасын белгілей келе халықаралық деңгейде «сауаттылық» ұғымына бірыңғай анықтама берілді. 1958 жылы ЮНЕСКО Бас конференциясының 10-сессиясы барлық елдерге ұсыныс дайындадап, онда санақ жүргізу кезінде сауатты деп мәтінді оқып, түсінетін және өзінің күнделікті өмірін қысқаша баяндап жаза алатын адамды атау белгіленді. Ал, тек қана оқи алатын адамдар шаласауатты деп аталсын делінген. Яғни, сауаттылық мемлекет пен қоғамның әлеуметтік даму көрсеткіші ретінде қарастырылды. IV кезең, бұл - «сауаттылық» және «функционалдық сауаттылық» ұғымдарының шекарасын ашу кезеңі. XX ғасырдың 70-жылдарында халықаралық білім беру тәжірибесінде «сауаттылық» ұғымы біртіндеп ой елегінен өткізіліп, қайта қаралды. Қоғамдық өмірдегі өзгерістер дәстүрлі қарапайым сауаттылық ұғымынан шығып, «сауаттылық» ұғымын кеңінен қарастыруды талап етті. Бұл үдеріс құжатпен 1965 жылы «функционалдық сауаттылық» терминін қолдану алғаш рет ұсынылған Тегеранда өткен ағарту ісі министрлерінің әлемдік конгресінде бекітілді. 1978 жылы ЮНЕСКО көлемінде білім беру сферасындағы халықаралық статистикалық мәліметтер беру туралы ұсыныстағы мәтін қайта қаралды. Толықтыру жасалған мәтінде функционалды сауатты деп, тобының тиімді қызметі үшін қажет барлық іс-әрекетке қатыса алатын, өзінің және әлеуметтік ортасының одан әрі қарай дамуы үшін оқу, жазу, санауды жалғастыруға мүмкіндік беретін ортасы бар адамды атайды [6]. Индустриалды қоғамнан постиндустриалды қоғамға көше бастау сауаттылықты екіұдайы құбылыс ретінде, біріншіден, дамушы елдерде жалпыхалықтың қарапайым сауаттылыққа көтерілуі және екіншіден, өнеркәсібі дамыған елдерде функционалдық сауаттылыққа жету деп қарау қажеттігін айқындап берді. Осы уақытта жоғары дамыған елдерде функционалдық сауаттылық деңгейін анықтау басталды. С.А.Тангян, П.И.Фролова және т.б. зерттеулері бұл халықтардың білім деңгейлерінің функционалдық сауаттылық деңгейіне сәйкес келмегендігі туралы айтады. Себебі сол кездегі білім беру жүйесі кез-келген елдің технологиялық жедел өзгерістер мен идеялардың дамуы және т.б. салдарынан білім алушыларды қажетті білім, іскерлік, дағдылармен қатамасыз ете алмады. Ғылыми-техникалық модернизацияның қарқындылығынан адамның меңгерген мамандығының қоғамда қажет болмай қалу қаупі күшейді. Ендеше, білім беруді адамды әлеуметтік өзгерістерге бейімделе алуға және постиндустриалды қоғам талаптарына үйлесімді қырынан қарауға үйретуге сәйкестендіру қажет, ол – оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту бағытын ұстану болып табылды. Сонда,

функционалды сауаттылық бір жағынан, білім мен мәдениет, екінші жағынан, қоғамдық-экономикалық формация бөлігі бола отырып, мәдени-тарихи сипатта деуге болады.

«Функционалдық сауаттылық» ұғымы білім беруде құзыреттілік тұғыр (подход) аясында бесінші кезеңде қарастырылады. Бірнеше ондаған жылдар бойы беделді халықаралық ұйымдар функционалды сауаттылықты зерделеп келді. 1990 жылы ЮНЕСКО қолдауымен халықаралық сауаттылық жылы өтті. Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясында кең ауқымды түсінікте 2002-2012 жылдар аралығында сауаттылық Онжылдығы өтетіндігін хабарлады. Жеке адамның және ұлттың әл-ауқатының өзгеруіне әсер ететін осы заманғы функционалды сауаттылық түсініктемесі «БҰҰ сауаттылық Он жылдықтағы» декларациясында берілген.

Бүгінгі таңдағы педагогикалық зерттеулерде «функционалдық сауаттылық» білім парадигмасынан өмір бойы білім алу парадигмасына өткен құзыреттілік тұғыр мәселесі аясында қарастырылады. Педагогика саласында «функционалдық сауаттылық» феноменін адамның түрлі іс-әрекетіне қатысты өз зерттеулерін жалғастыруда.

Халықаралық дәрежеде функционалды сауаттылық деңгейін анықтайтын беделді ұйымдар бар: IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievements); TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study); PISA (Programme for International Student Assessment).

PISA 15 жастағы жасөспірімдердің мектепте алған білімдерін, іскерлігі мен дағдыларын адами іс-әрекеттердің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалана алу қабілеттерін бағалайды. PISA зерттеулері қазіргі уақытта әлемде мектептік білім берудің тиімділігін салыстырмалы бағалаудың әмбебап құралы ретінде қарастырылады. Зерттеу барысында алынған деректер тұтастай оқытудың мазмұны мен әдістері ретінде, сондай-ақ контексті факторлардың (басқару моделі, оқыту тілі, отбасының және т.б. әлеуметтік мәртебесі) мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығын дамыту деңгейіне әсері ретінде білім беру жүйесін дамыту стратегиясын анықтауға негіз болады.

PISA шеңберіндегі тестілеу барысында функционалды сауаттылықтың үш саласы бағаланады: оқудағы сауаттылық, математикалық және жаратылыстану-ғылыми сауаттылық. Зерттеу айналым бойынша (үш жылда бір рет) жүргізіледі. Әрбір айналымда функциялық сауаттылықтың қандай да бір түріне ерекше назар аударылады. PISA бағдарламасының фокусында 2009 жылы оқу сауаттылығы болды. 2009 жылы Қазақстан PISA зерттеуіне бірінші рет қатысты [7].

ҚР Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы

№832 Қаулысымен бекітілген «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары» жарияланды [7].

Функционалдық сауаттылықты дамыту нәтижесі білім алушылардың алған білімдерін практикалық жағдайларда тиімді және әлеуметтік бейімделу процесінде сәтті пайдалануға мүмкіндік беретін пәндік және негізгі құзыреттіліктер жүйесін меңгеруі болып табылады. Бағдарламада орта мектепті бітірушінің мынадай негізгі құзыреттіліктері белгіленген:

- Басқарушылық (проблеманы шешу қабілеті);
- Ақпараттық (өзіндік танымдық қызметке қабілеті немесе өмір бойы білім ала білуі);
- Коммуникативтік (қазақ, орыс және ағылшын (шет) тілдерінде ауызша, жазбаша және нәтижелі қарым-қатынас жасауға қабілеті);
- Әлеуметтік (әлеуметтік өзара іс-қимыл жасауға қабілеті);
- Тұлғалық (өзіндік іске асыру, өзін-өзі жетілдіру, өмірлік және кәсіби өзін-өзі анықтау, төзімді болу қабілеті);
- Азаматтық (қазақстандық сана-сезім мен мәдени ұқсастық негізінде өзінің отаны үшін жауапкершілікті сезіну қабілеті);
- Технологиялық (тиімді пайдалану деңгейінде технологияларды, оның ішінде ғылыми, сандық технологияларды пайдалану қабілеті).

Ал, пәндік құзыреттілік: оқу пәні шеңберінде меңгерілген ерекше білім, іскерлік, дағды ерекшеленеді.

«Функционалдық сауаттылық» ұғымы білім беру институттарының тұтастығын сақтап, білім алушының әлеуметтік бағдарлануын, өмір бойы білім алуын мақсат ету ретінде қарастырылады. Мұнда білім беру институты ретінде мектеп, мемлекеттік басқару ұйымдары, жергілікті әкімшілік, қосымша білім беру, отбасы, қоғамдық ұйымдар және т.б. тұтастықта қызмет атқаруы міндет. Өйткені бүгінгі күнгі мақсат етіп қойып отырған

функционалдық сауаттылықтың дамуы оқушының өмірін толық қамтығанда құзыреттілікке қол жетеді.

2016-2017 оқу жылында Қазақстан Республикасында 1-сыныпқа қабылданған оқушылар осы талаптарға орай дайындалған бағдарламалар бойынша оқытыла бастады. Сондықтан қоғамда заманауи білім беруде уақыт алға тартып отырған мақсаттардың мазмұнын түсіну, түсіндіру жұмыстарын дамыту қажет.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан Республикасы президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. 2017 жыл, 31 қаңтар.

2. Танган С.А. «Новая грамотность» в развитых странах / С. А. Танган // Советская педагогика. – 1990. – № 1. – С. 3–17.

3. Фролова П.И. Формирование функциональной грамотности как основа развития учебно познавательной компетентности студентов технического вуза в процессе изучения гуманитарных дисциплин : монография / П.И. Фролова. – Омск : СибАДИ, 2012. – 196 с.

4. Ермоленко В.А. Функциональная грамотность в современном контексте. – М. : ИТОП РАО, 2002. – С. 27–28.

5. Рудик Г.А. функциональная грамотность – императив времени [Электронный ресурс]/Г.А. Рудик, А.А. Жайтапова, С.Г. Стог - [Режим доступа]: www.csrni.ru/conf/2014/02/24/011.php

6. ЮНЕСКО. Акты генеральной конференции / 20-я сессия. – Париж, 1978.

7. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 - 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 30 қаңтардағы № 261 Жарлығына сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі Қаулысы.

Тулежанов Ербол Нурилаевич

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Медицина факультеті «Жалпы хирургия»
кафедрасының оқытушысы, eoma_8992@mail.ru

Мусабекова Фариза Жолановна

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Медицина факультетінің «Жалпы хирургия» кафедрасының оқытушысы

ХИРУРГИЯЛЫҚ НАУҚАСТАРДЫ КҮТУДІҢ ЗАМАНАУИ ТАЛАПТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Хирургиялық науқас күтімінің мағынасын түсіну өте қиын. Емдеу жетістігі мен ауруды болжау, бүтіндей нәтижелі күтім арқылы анықталуы сирек кездеседі, яғни күрделі операция өте тыңғылықты орындалғанымен, науқастың ұзақ уақыт мәжбүрлік жағдайда төсек тартып жатуынан, өкпеде іріңді қабыну үрдістерінің дамуының әсерінен науқастан айырылып қалуымыз мүмкін.

Кілтті сөздер: науқас күтімі, тамақтану, сусын беру, ішек пен несеп жолдарын тазалау.

Резюме: Выхаживание за хирургическими больными тема актуальная. Несмотря высококвалифицированным хирургическим вмешательством, приходится больным постельным режим длительного требования, гнойное воспаление, в итоге могут быть смертельный исход.

Ключевые слова: уход за больной, питание, питье, чистка кишечника и мочевых путей.

Summary: Nursing of surgical patients topical theme. Despite highly surgery, patients have to bed a long demand mode, purulent inflammation, in total can be fatal.

Keywords: Nursing care, food, beverage, giving, intestines and urinary tract cleansing.

Медицинада «науқас күтімі» деген ұғым кең көлемде талқылануда. Бұл ұғым өзіндік ережесімен ерекшеленеді және өзінің барлық жүйесін көрсетіп, әртүрлі емдік тағайындауларды дұрыс және дер кезінде орындауды, бірнеше диагностикалық манипуляцияларды жүргізуді, анықталған зерттеулерге дайындауды, науқастың жағдайын бақылауды, науқасқа алғашқы дәрігерге дейінгі көмекті көрсету, қажетті медициналық құжаттарды толтыруға енгізілген. Бұл манипуляциялардың көпшілігін мейірбикелер, тек кейбірін ғана дәрігерлер орындайды [1, 716].

Күнделікті өмірде хирургиялық науқастардың күтімі науқасқа көмек көрсету, олардың түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін бағытталады. Оларға тамақтану, сусын беру, жуыну, қозғалу, ішек пен несеп жолдарын тазалау жатады. Хирургиялық науқасқа барынша жағдай жасалған күндізгі стационарда, үйде күтімде болуы, яғни тыныштықта демалу, жайлы да таза төсек, таза үтікелген іш киім калпына келуге көмектеседі [1, 736].

Зерттеудің мақсаты: Ота жасалған науқастардың заманауи күту ережелеріне байланысты хирургиялық аурулардың асқынулардың алдын алудың теориялық тұжырымдамасын қалыптастыру.

Зерттеудің міндеттері:

-хирургиялық ота жасалған науқасқа көрсетілетін күтімнің маңызын ұқтыру; аурудың асқынуларын алдын алу шаралары.

-операция алдындағы және операциядан кейінгі күтімнің айырмашылықтарымен маңызын ашып көрсету.

-ауыр халдегі науқастардың күтімінің заманауи технологияларымен танысу.

Ота алдындағы және отадан кейінгі науқас күтімі.

Операцияға дейінгі кезең – науқасты емдеп жазу системасындағы өте маңызды пункт. Ағзалар мен жүйелердің өмірлік-қолдау функциялары қаншалықты зардап шеккенін анықтап, хирургиялық отаның бағытын анықтайтын белгілі бір уақыт аралығы. Операциядан кейін науқастардың ағзасында болатын өзгерістер, өте алуан түрлі болып табылады және функционалдық, биохимиялық және морфологиялық бұзылулар жатады. Операцияға дейін және операциядан кейін аштық, жүйке шиеленіс, хирургиялық жарақат, қан жоғалту, салқындату, әсіресе іш-құрсақ операцияларының салдарынан олардың бірінің жою өзгеруі қатынасы.

Олар бірқатар себептерден туындаған. Атап айтқанда, су мен минералды тұздардың жоғалуына, шөлдеу, ұйқысыздық, бұзу асқазан және ішек моторикасының бұзылуы, несеп шығару бұзылуы, т.б. дамытады. Бұл өзгерістердің көлемі хирургия, науқастың денсаулығы бастапқы жай-күйі, жасына және басқа да күрделілігі мен көлеміне байланысты.

Хирургия наркоздан кейінгі уақытта дұрыс ұйымдастырылған мейірбике науқастың толық және жылдам емдеу үшін жеткілікті болуы мүмкін жалғыз ең маңызды элементі қалады. Ауыр операциядан кейінгі күтім бар науқастарға олардың негізгі қажеттіліктерін (азық-түлік, сусын, жаттығу, ішек, қуық, т.б.) кездесу көмек қамтиды; Іс-шара жеке гигиена (жуу, тәнінде тесілген жерлері алдын алу, зығыр және т.б.); ауру мемлекеттердің (құсу, жөтел, қан, тыныс алу жеткіліксіздігі, т.б.) кезінде көмек көрсету.

Науқасқа хирургиялық отадан кейінгі жасалынатын күтімнің ең басты мәселесі-аурудың асқынуын болдырмау. Сол себепті, жүргізілетін іс-шаралардың барлығы, атап айтқанда, науқастың палатасының тазалығы, жеке бас гигиена затта-

рының залалсыздандырылуы, оған санитарлық күтімнің күнделікті орындалуы, осы бағытта жүргізіледі.

Материалдар мен тәсілдер: Оңтүстік Қазақстан облысы, Түркістан қаласының клинико-диагностикалық орталығының нейрохирургия бөлімшесінің 2013-2015 жылдар аралығында келіп түскен жарақаттар саны, атап айтқанда омыртқа және сан сүйегінің жарақаттары жалпы алғанда 14-ке жетті

1) Шаш күтімі

Ауыр халдегі науқастардың шаштарының күтімі тек қана медицина қызметкерлерінің көмегімен ғана жүзеге асырылады. Пациенттің мойын және желке облысын қоса клеенки астында қаратып басын төмен еңкейтеміз және төсек соңында орнатылған тазикке шашты жуыңыз. Науқас басын сулаймыз, одан кейін шампунь ерітіндісімен шашты жуамыз, кейіннен шаш бас терісіне нәзік массаж жасау арқылы көбікті жуып тастаймыз. Шашты кептіреміз.

2) Мұрын қуысының күтімі

Мұрынға бұл әрекетті орындау үшін минералды май, глицерин, немесе кез келген майға турунданы малып, 2-3 минут қалдырыңыз, вахталық қозғалыстар содан кейін олармен мұрынның ішіндегісін алу үшін жасалынады. Науқастардан матаға сіздің сіңбірулерін сұралады.

3) Көз күтімі

Сол қолмен төменгі қабақты астына қарай тарта отырып, қарама-қарсы бағытта қарауға науқасты ұсына отыра, мұрынға жақын жағынан бір тамшысын баяу енгізу, қысқа уақыттан кейін – екінші көзге осылай жасаған соң, оларды көздерін жабуын сұраймыз. Стерильді офтальмологиялық жақпа қабақтардың арнайы стерильді шыны қалақшамен қолданылады.

4) Құлақ күтімі

Құлақ қалқанына 5-6 тамшы сутегі тотығын тамызамыз. Шыққан көбікті тампонмен сүртіп тастаңыз. Күтім 2-3 рет қайталанады. Мақтаны пинцетке қадап, құлақ арнасына салып қоямыз. Науқастың басын сау жағына қарай қисайтып, сол қолмен құлақ ұшын тартамыз, және оң қолмен тамшуырмамен есту жолына антисептикалық спирт ерітіндісінің 2-3 тамшысын енгіземіз, 40-60 минутқа мақта салып қоямыз

5) Ауыз қуысының күтімі

Пациентке аузын кеңірек ашып, тілін шығаруды сұраңыз. Егер науқастың халі келмейтін болса, ауызкергіштің көмегімен ашып, тіл ұстағышпен ұстаңыз. Дайындаған ерітіндіге салфетканы сулаңыз. Ұртын шпательмен ашып, ерітіндіге батырылған салфеткамен ауыз қуысының кілегей қабығын, қызыл иекті, барлық тісін, тілін сүртіңіз. Құрал-саймандарды және дәке шарик терін дезинфекциялық ерітіндіге салыңыз. Қолғапты шешіп дезинфекциялық ерітіндіге салыңыз, қолды жуып құрғатыңыз.

6) Тері күтімі

Ауыр халдегі науқастарды күтуде тері күтімі маңызды орын алады. Терінің жұмсақтығы мен серпімділігін сақтау үшін май және тері бездері қызметінің маңызы зор. Алайда тері мен май терінің бетіне, шаң мен микроағзалар жиналып, оны кірлетеді.

Тері кірлеуінен қышиды, одан сызылған, қасылған жерлер пайда болады, терінің тұтастығы бұзылады.

Жоғарыда айтылған заманауи күтімдердің уақытымен орындалуына байланысты науқастарда конъюнктивит, ойылу сияқты асқынулар болмады.

Қорытынды: Клинико-диагностикалық орталықтың нейрохирургия бөлімшесінің омыртқа, сан сүйектерінің жарақаттары бойынша келіп түскен науқастарға және хирургиялық отадан кейінгі науқастарға заманауи технологиялар мен талаптардың орындалуына байланысты аурулардың асқынуының алдын алу байқалды. Негізгі күтім ережелерінің толық сақталуына орай келіп түскен науқас толық жазылып шығады.

Науқастардың күтіміне тек қана хирургиялық аурулардың асқынуларының алдын алу ғана емес, сонымен қатар науқастың жеке бас гигиенасы сақталуы жатады.

Сонымен, хирургиялық науқас түскен кезде әрдайым оны қандай бөлмеге орналастыруды, жағдайына байланысты ыңғайлы тәсілмен тасымалдауды және санитарлық тазалауды, рациональді тәртіпті тағайындауды науқастың ыңғайлы жағдайда икемделіп тамақтануын, қажетті емдеу гимнастикаларымен айналысуларын анықтайды. Содан кейін, дәрігерлер қажетті емделу және диагностикалық тағайындалудың өз уақытында орындалуын бақылап отырады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. К.Д.Дурманов. Жалпы хирургия. Алматы, 2006 жыл.-547 бет
2. Л. А. Волков, А. С. Зюзько. Основы ухода за больными хирургического профиля. Благовещенск, 2010.-236 бет.
3. Мұратбекова С.К. Мейірбике ісінің негіздері.-Астана, 2007жыл.- 412 бет
4. Гребнев А.Л., Шентулин А.А., Хахлов А.М. Основы общего ухода за больными. Медицина, 1991.1999
5. Wikipedia.kz
6. <http://dendrit.ru/page/show/mnemonic/obschiy-uhod-za-hirurgicheskimi-bolnymi/>
7. http://pozvonok.ru/info/general_information_on_medicine/medical_encyclopedia/surgical_diseases/Uhod_za_hirurgicheskimi_bolnimi_3948_article.html
8. <http://www.booksmed.com/hirurgiya/2815-osnovy-uhoda-za-hirurgicheskimi-bolnymi-gluhov.html>
9. http://stodoc.ru/sec2.php?s_uid=17075&par_uid=17074 http://www.medvyvod.ru/obschiy_uhod_za_bolnymi/znachenie_uhoda_za_bolnymi/
10. <http://www.patronage-panacea.ru/news/16739/>
11. Ф.М.Елікбаев. Клиникаға кіріспе. Түркістан, 2013.

Саденова Айгул Ескермесовна

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті,
филология ғылымдарының докторы, sadenovaa@mail.ru

Якубаева Клара Сабиржановна

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, филология ғылымдарының кандидаты.

ҚАБЫЛДАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА АРНАЛҒАН КОММУНИКАТИВТІК ТАПСЫРМАЛАР

Түйін. Мақалада қазақ және орыс тілдерін оқытудағы өзара байланысты қабылдау дағдыларын қалыптастыру үшін сипатталған коммуникативтік тапсырмалардың түрлері туралы сөз болады. Қазақ және орыс тілдерін оқитын шетелдік студенттердің қабылдау дағдысын қалыптастыру мәселелері қарастырылады.

Резюме. В статье идет речь о видах коммуникативных заданиях при формировании рецептивных умении при обучении казахского и русского языков. Рассматриваются приемы формирования рецептивных умении иностранных учащихся, изучающих казахский и русский языки.

Summary. The article deals with the types of communicative tasks in the formation of receptive skills in teaching Kazakh and Russian languages. Methods of forming receptive skills of foreign students studying Kazakh and Russian are considered.

Шетелдік тіл үйренушілерге қазақ және орыс тілдерін оқытқанда сөйлеу қызметінің барлық түрлерінде дағдыларды дамыту мен қалыптастыру жүзеге асады.

Сөйлеу қызметі тыңдалым, оқылым, сөйлесім, жазу секілді төрт түрінен тұрады. Сөйлеу қызметінің бұл түрлері ауызша қарым-қатынас үдерісіндегі адамдардың өзара іс-әрекетінің негізгі түрлері ретінде қарастырылады. Сөйлеу формасына байланысты: ауызша сөйлесу (тыңдалым, сөйлесім) және жазбаша сөйлесу (оқылым және жазылым) болып бөлінеді.

Кез келген коммуникацияда екі қатысушы болады, екі үдеріс жүреді (хабарламаны жеткізу және оны қабылдау). Егер сөйлеу қызметі үдерісі кезінде мәлімет туындап және басқа қатысушыға жеткізілетін болса, онда сөйлеу қызметінің мұндай түрі нәтижелі сипаттама көрсетеді – бұл сөйлесім және жазылым болып табылады. Егер сөйлеу қызметі мәліметті қабылдауға және өңдеуге бағытталса, онда оның қабылдаушылық сипаты болады – бұл тыңдалым және оқылым болады.

Сөйлеу қызметінің қабылдау түрінде есту және көру қызметтері жұмыс істейді, нәтижелі түрінде – сөйлеу-тыңдау әрекеті көрінеді. Сөйлеу қызметінің қабылдау түрі есту және көру арқылы қабылдау ерекшелігімен анықталады, ал нәтижелі түрі ауызша сөйлесімнің туылуының күрделі схемасының және сөйлеу әрекетінің бағдарламасының салда-

рынан көрінеді.

Тыңдалым мен оқылым – қабылдау әрекетінің маңызды және ажырамас компоненті түсіну болып табылады. Алдымен, сөзді, сөз тіркесін, фразеологизмді түсіну болып табылады, яғни оқып және естігеннің мазмұнын, мағынасын, мәнін түсіну. Өзге адамның жазбаша немесе ауызша айтылымы оқылым немесе тыңдалым нысаны болып табылады, осы айтылымның мағыналық мазмұны пәні болып табылады. Сөйлеу қызметінің қабылдау түрінің мақсаты түсінуде немесе басқа біреудің берілген ойын дамытуда жүзеге асады. Ал нәтижесінде оқушының/тыңдаушының қабылдау кезінде ойын қорытуы көрінеді [2, 201].

Түсіну адамның күрделі ойлау қызметін көрсетеді. Оқушы/тыңдаушы дайын мәліметті бөліп алып қана қоймай, сондай-ақ оқығанын/естігенін өзінде бар тәжірибесімен, білімімен және ақпарат-тымен салыстырады.

Мәтінді түсінуге әсер етуші келесі факторлар тәжірибе жолымен құрылған:

- 1) Мәтіннің ақпараттық мәні бар;
- 2) мәтіннің композициялық-логикалық құрылымы;
- 3) мәтіннің логикалық, эмоционалды, ерікті ақпараты бар;
- 4) оқушының/тыңдаушының сөйлеу стилі, грамматиканың, лексиканың мәтіннің стиліне, грамматикасына, лексикасына жақындық дәрежесі;
- 5) оқушының/тыңдаушының түсіну жүйесінің мәтінді ашатын түсіну жүйесіне жақындық деңгейі;
- 6) оқушының/тыңдаушының білімі;
- 7) мәтін қабылдаудағы назар аударуды ұйымдастыру;
- 8) оқушының/тыңдаушының қабылдау, есте сақтау, ойлау және қиял ерекшеліктері;
- 9) оқушының/тыңдаушының жеке психологиялық ерекшеліктері [3].

Осы факторлардың кейбірі мәтінмен, ал басқасы оқушымен байланысқан. Олар оқу үдерісін ұйымдастыруда және оқу мәтінін іріктеу кезінде ескерілуі керек.

Әдістемде түсіну деңгейін анықтау маңызды болып табылады, сондықтан оқытушының қабылданғанды тексере алу қабілеті болу керек. Фрагменттік, жаһандық, егжей-тегжейлі және сыни түсіну деңгейімен ерекшеленеді. Фрагменттік түсінудің негізін ажырата алу, білу, лингвистикалық бірлік саралау, айтылымды маңызды бөліктерге бөлу, мәтін бойынша немесе сөзжасауға талдау негізі арқылы таныс емес сөздердің мағынасын табу. Терең түсіну деңгейі тірек сөздерді бөле

алуы және соның көмегі арқылы хабарламаның тақырыбын анықтай алуымен сипатталады. Толық түсінген кезде тыңдаушы немесе мәтінді оқушы мәтіннің құрылымын анықтай алады, негізгі және қосымша ақпаратты бөле алады, бұрыннан белгілі деректерді жаңа деректерден бөле алады, мазмұнынның бөліктері бойынша жинақтап қорыта алады және мәтіннің негізгі идеясын тұжырымдай алады. Дыбыстық немесе басылған мәтіннің мақсатын түсіне білу, оның мазмұнына баға бере алу және автордың көзқарасын анықтай алу, мәтіннің ішіне ене алу аса маңызды түсіну деңгейін сипаттайды [2, 202].

Ауызша және жазбаша мәлімдемелерді қабылдауда олардың ортақ операцияларына тән сілтемелер бар. Тыңдалым мен оқылымның ортақ механизмдері бар: қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді есте сақтау, ықтималды болжау, түсіну, ішкі сөйлеу, сөйлеуді есту. Тыңдалым мен оқылымның құрылымында психологиялық тұрғыдан белгілі бір ұқсастық бар, ол білу, түсіну үдерістерінде көрінеді. Оқу және тыңдау кезінде талдау, нақтылау, салыстыру және ажырату, себеп-салдарын анықтау, қорыту ж.т.б. ойлау жұмыстарын жүргізу керек. Тыңдалым мен оқылым кезіндегі ақпаратты анықтауда ішкі сөйлеу үлкен рөл ойнайды. Іштен оқу және тыңдау барысында артикуляциялық аппарат жұмыс істейді және айтылу іштен сөйлеу формасында жүзеге асады.

Тыңдалым мен оқылымның психологиялық сипаттамаларының ортақтығы (құрылымы, мазмұны, сөйлеу механизмдері), тыңдаушы мен оқушының коммуникативтік жүйелерінің ұқсастығы (жазба немесе дыбысталған мәтіннен ақпаратты бөліп алу), аталған сөйлеу қызмет түрлеріне арналған тілдік және сөйлеу материалдарының сәйкес келуі тыңдалым мен оқылымды өзара байланысты оқыту қажеттігін анықтайды. Учет взаимосвязи аудирования и чтения при организации учебно-воспитательного процесса «содействует серьезному повышению активности обучения, так как всякая модель системы упражнений без этого взаимодействия является очень отдаленной от потребностей практики, так как не учитывает закономерностей в использовании этой модели непосредственно в жизни» [4, 55]. Бұл өзара байланысты қабылдау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған коммуникативтік тапсырмаларды тұжырымдауда ескерілуі тиіс. О.Д. Митрофанова: «... разные виды речевой деятельности положительно влияют друг на друга и, упражняясь в развитии того или иного вида речевой деятельности, не следует противопоставлять его другим, например, устную речь письменной или чтение слушанию, тем более обучать им изолированно. Различные виды речевой деятельности имеют общие и дифференцированные механизмы, отчего оказываются взаимосвязанными» деп пайымдайды [2, 200].

Тыңдалым мен оқылым үшін келесі ауызша сөйлеуді мағыналық қайта өңдеу дағдылары ортақ болып табылады:

- жағдаяттық-мәнмәтіндік ақпарат негізінде тақырыпты және ауызша сөйлеудің мазмұнын алдын ала білу;
- ауызша сөйлеудің тақырыбын түсіну;
- ауызша сөйлеуді мағыналық бөліктерге бөлу;
- мәлімдеменің жалпы логикалық жоспарын түсіну, яғни айтылымдағы мағыналық бөліктердің арасында логикалық қатынас орнату;
- жалпы мазмұнын және хабарламаның деректемелерін түсіну;
- эмоционалдық және бағалау қарым-қатынастарды түсіну;
- хабарламаның ішіне ену, оның мазмұнын түсіндіру;
- бейтаныс тілдік бірліктердің және түсініксіз жерлердің болуына қарамастан хабарламаның негізгі мазмұнын түсіну;
- белгілі ақпараттан жаңаны бөлу;
- хабарламаның жалпы мағынасын, негізгі идеясы мен авторлық мақсатты анықтау;
- естіген немесе оқыған хабарламалар негізінде қорытындылау;
- тыңдалған немесе оқылған хабарламаны бағалау.

Осы дағдыларды қалыптастыру үшін студенттерге келесі коммуникативтік тапсырмалар ұсынылады:

- жазба хабарламаны тыңдау/оқу (жағдаятты сипаттау) және әңгіменің(диалогтың) тақырыбы (мазмұны) туралы айту;
- әңгімеге арналған суретпен танысу және оның тақырыбын анықтау;
- сөйлеу клишелерді оқу/тыңдау және жағдаятты сипаттау;
- әңгіменің басын оқу/тыңдау (диалогтың басын) және оның жалғасын ойластыру;
- әңгіменің тақырыбын, жоспарын, түйін сөздерді және сөз тіркестерін оқу/тыңдау және не туралы сөз болатыны туралы айту;
- әңгіме/диалог оқу/тыңдау және ұсынылған үзіндіден ашатын бөлігін табу;
- екі әңгімені/диалогты оқу/тыңдау және олардың тақырыптарының айырмашылықтарын анықтау;
- әңгімені/диалогты оқу/тыңдау және ұсынылған тақырыптардың ішінен ашатынын таңдау;
- әңгіменің/диалогтың тақырыбын қою;
- хабарламаны оқу/тыңдау және ұсынылған жоспарға сүйене отырып мағыналық бөліктердің араларын ажырату;
- синтаксистік және просодикалық/графикалық белгілеріне сүйене отырып хабарламаны өз бетімен мағыналық бөліктерге бөлу;
- суреттерді тыңдалған/оқылған хабарламаның логикалық тәртібімен қою;

- оқылған/тыңдалған хабарламаға логикалық мазмұнына қарай жоспарына түзетулер енгізу;
- оқылған/тыңдалған хабарламадағы фактілерді/оқиғаларды берілу тәртібімен топтастыру;
- тыңдалған/оқылған хабарламаға қосымша ақпаратты қоя білу керек;
- хабарламаның екі нұсқасын оқып және тыңдап екінші нұсқаға не қосылғанын және қандай өзгеріс бар екенін айту;
- сөйлемді оқып/тыңдап және қай нұсқасы хабарламаның мазмұнына сай (емес) келетінін айту;
- хабарламаны оқып/тыңдап және жалпы мазмұнына, сонымен бірге хабарламаның бөліктеріне сәйкес келетін сұрақтарға жауап беру;
- әңгімені оқып/тыңдап және мәтіндегі кейіпкерлердің арасындағы қатынастың сипатын анықтау, сәйкес келетін фактілерді айту; әңгіменің кейіпкері мен автордың арасындағы қатынасқа фактілер келтіру, хабарламаның жалпы түрін анықтау (әзіл, ирониялық, шынайы);
- мәтінді оқып/тыңдап және қандай атақты оқиға/бейне туралы сөз болып жатқаны туралы айту (оқиғаның өзі және бейненің аттары мәтінде аталмайды);
- белгісіз, көпмағыналы, аралас сөздері бар хабарламаны оқып/тыңдап және оның мазмұнына байланысты сұрақтарға мәнмәтін мен жағдаятқа сүйене отырып жауап беру;
- хабарламаны бөліктер бойынша оқып/тыңдап және әр бөліктің мазмұнын айтып беру;
- хабарламаны оқып/тыңдап және басқа деректерден не білді, оқып отырған деректен не білгенін айту;
- хабарламаны оқып/тыңдап және автордың негізгі ойы ашылатын орынды көрсету; жалпы мазмұнын ашу; өз бетімен жалпы ойды ашу, негізгі ойды айту, автордың ойын ашу: хабарламаның

атауымен келісетінін/келіспейтінін білдіру, негізгі ойды ашатын, жалпы мазмұнын білдіретін басқа атау ойлап табу;

- оқылған/тыңдалған хабарлама негізінде қорытындысымен танысу, мәтінді қолдана отырып, онымен келісу немесе теріске шығару, фактілерді қорыту, қорытынды шығару;

- хабарламаны оқып/тыңдап және әңгіменің кейіпкеріне, олардың істеріне өзінің ойын білдіру, хабарламада қозғалған сұрақтарға өзінің ойын білдіру; жалпы хабарламаға баға беру (ұнады, маңызды болып көрінді, қызық, ерекше ж.т.б.); хабарламада айтылған тақырыпқа, мазмұнына, жеке фактілерге қатысты тағы не білгісі келетіні туралы айту.

Өзара байланысты қабылдау дағдыларын қалыптастыру үшін сипатталған коммуникативтік тапсырмаларды басқа да нәтижелі дағдыларды қалыптастыру үшін қолдануға болады.

Әдебиеттер

1. Григорьева В.П., Зимняя И.А., Мерзлякова В.А. и др. *Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности.* – М.: Русский язык, 1985. – 116 с.
2. Митрофанова О.Д., Костомаров В.Г. *Методика преподавания русского языка как иностранного.* – М.: Русский язык, 1990. – 268 с.
3. Клычникова З.И. *Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке.* – М., 1973.
4. Миролюбов А.А. *Разработка теоретических вопросов системы упражнений в советской методике обучения иностранным языкам//Актуальные вопросы обучения иностранным языкам в средней школе.* М., 1973.

Курманова Таисия Витальевна

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы. kurmanova.taisiya@mail.ru.

Азнабакиева Мария Адильбековна

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы. m_mary_84@mail.ru.

Казмаганбетова Алмагуль Садуақасовна

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті. alma_kaz70@mail.ru.

ЕЛТАНУ ПӘНІ ДӘРІСТЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК ӘЛЕУЕТІ

Түйін. Мақалада жоғарғы оқу орнына дейінгі білім беру деңгейінде шетелдік студенттерге елтану пәні дәрістерінің тәрбиелік әлеуеті қарастырылады.

Резюме. В статье рассматривается воспитательный потенциал учебных занятий по страноведению для иностранных студентов на этапе довузовской подготовки.

Summary. The article deals with the educational potential of the study sessions on regional studies for foreign students at the stage of pre-university training.

Қазіргі таңда білім беру сапасын арттыру Қазақстан Республикасының білім беру саясатының басты бағытына айналды. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты – бәсекеге қабілетті маман дайындау, нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін құру. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру әдіс-тәсілдерін, тиімді технологияларды қолдануды қайта қарау заман талабы деуге болады. Қазір Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан білім беру жүйесін модернизациялау жастарды тәрбиелеуге, барлық пәндердің тәрбиелік қызметін арттыруға бағыттау керек екендігін көрсетіп отыр.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында жеке адамның білімділігін ынталандыру және дарындылығын дамыту; білім беру салаларының сабақтастығын қамтамасыз ететін білім беру процесінің үздіксіздігі; білім беру ұйымдарының меншік нысандары бойынша, оқу мен тәрбиенің нысандары, білім беру бағыттары бойынша алуан түрлі болуы; білім берудің ізгілікті және дамытушы сипаты; білімнің, ғылымның және өндірістің интеграциялануы; оқушыларды кәсіптік бағдарлау; білім беру жүйесін ақпараттандыру принциптерімен қатар, оқу мен тәрбиенің бірлігі принципі басшылыққа алынған. Бұл білім беру мен тәрбие ажырамас, ұдайы бірге жүретін үдеріс.

Тәрбиелеу процесінің негізін түсіну үшін «тәрбие» және «әлеует» деген түсініктердің анықтамасына тоқталайық. Ұлы ұстаз Әбу Насыр әл-Фараби "Адамға ең әуелі білім емес, тәрбие берілуі керек. Онсыз берілген білім – адамзаттың қас жауы. Ол келешекте оның барлық өміріне

апат әкеледі" – деді. Я.А. Коменский "Тәрбие мақсаты және міндеттері, маңызы, жүзеге асыру жолдары адамның қоғамда алатын орнымен анықталу керек", "Келесі ғасырдың қандай болатындығы сол ғасыр үшін тәрбиеленген азаматтарға байланысты" – деген ойлар айтты. Педагогикалық энциклопедияда тәрбие «тұлғаны қалыптастыруға бағытталған арнайы ұйымдастырылған және басқарылатын процесс» деген анықтама беріледі [1, 73 б.]

Ал «әлеует» пәнаралық категория болып табылады, ол білімнің көптеген салаларында қолданылады. Кең мағынада ол «алға қойылған мақсат, міндеттерге, жоспарға жетуге әкелетін әдістер, тәсілдер, жолдар, мүмкіндіктер, қорлар мен дерек көздерінің жиынтығы» ретінде қолданылады [2, 215 б.] Сонымен қорыта айтқанда, «тәрбиелік әлеует» деген – жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыратын процесс, жүйе ретіндегі қоғамдық көрініс немесе қызмет.

Шет тілін меңгертудің қазіргі таңдағы жүйесі, атап айтқанда, қазақ және орыс тілдерін шет тілі ретінде оқыту коммуникативті негізде құрылады. Тілді меңгертудегі коммуникативті құзіреттілік әртүрлі мәдениет субъектілерінің өзара байланысына сүйенеді, ал шет тілін меңгеру тұлғаның қалыптасуына, дамуына, мәдениет аралық коммуникацияға түсуіне, өзі үйреніп жатқан тілдік ортаға тез сіңіп кетуіне көмектеседі. Бұл мақсатқа жету үшін тәрбиелік, білім беру, дамыту және практикалық құзіреттіліктер сабақтастықта болуы керек. Олар бірігіп білім беру жүйесінің мазмұнының, тәсілдерін, әдістерін және түрлерін анықтайды. Әрине, шет тілін білу білім алушыны дамытады, көзқарасын кеңейтеді, жалпы білім деңгейін жоғарылатады, өйткені көп жаңаны білуге мүмкіндік туғызады. Бірақ бұл жерде білім берудің тек практикалық әсері ғана емес, ол адамды тұлға ретінде қалыптастыруға қаншалықты септігін тигізіп жатқанын ескеру маңызды. Сондықтан шет тілін меңгертудің басты құндылығы – оның тәрбиелік әлеуетінде, оқытушының қолданатын материалдарына, методикалық жүйесіне және жеке тұлғасына байланысты.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде шетелдік студенттерге тілдерді (қазақ

және орыс) меңгерту өзінің ерекшеліктері, бірлігі және ортақ мақсаттары бар күрделі процесс. Білім беру мақсатына жету – шетелдік студенттердің Елтану және Қазақстан тарихы мен мәдениеті пәндерінде алған білімінің нәтижесі болып табылады. Елтану сипаттағы мәліметтерді игеру шетелдік студенттерді тілдік дайындықтан өткізудің міндетті компоненті болып табылады. Айтылған оқу курстарының зерттеу пәні студенттер білім алып отырған елдің географиялық, тарихи, әлеуметтік-саяси, экономикалық және т.б. жағдайы туралы таңдаулы, ұйымдасқан мәліметтердің жиынтығы. Бұл елтану сипаттағы білімдер лингвоелтанымдық мәліметтермен толықтырылады. Бұл мәліметтер елдің тілдік қарым-қатынастағы, мәдени, әдет-ғұрып, мінез-құлық ережелері және әдеби, ұлттық-мәдени ерекшелігі туралы мәлімет береді. Осы сипаттағы білім және олардың негізінде қалыптасқан дағдылар студенттердің коммуникативті қажеттіліктеріне жауап береді.

Шетелдік студенттерге арналған Елтану және Қазақстан тарихы мен мәдениеті курстарының мақсаты: студенттерді тілдік дайындау және әлеуметтік-тұрмыстық, оқу және қажет болған жағдайда реми-іскери қарм-қатынаста сөйлесе білуге үйрету, студенттерді елтанымдық және лингвоелтанымдық дайындаудан өткізу; лексикалық материалмен қатар шетелдік студенттерге жүйелі түрде ел тарихы, мәдениеті, қазіргі өмірі таныстырылады. Курстың міндеттері:

- Оқу материалын кезең бойынша меңгерту (қарапайымнан күрделіге қарай);
- Тіл үйренушінің кез-келген тақырып бойынша белсенді қарым-қатынасқа түсу дағдысын қалыптастыру және дамыту;
- Студенттерді еліміздегі негізгі шынайы деген өзекті мәселелермен, негізгі хронологиялық бағыттар мен елдің тарихи дамуына қатысты негізгі тенденциялар бойынша практикалық білімдер мен біліктіліктерін жетілдіру;
- Шетелдік студенттерді қазақ және орыс тілдеріндегі оқу әдебиеттерімен және ғылыми әдебиеттерді оқуға дайындау.

Сонымен қатар, студенттер жауапкершілікті өз мойнына алу, көшбасшылық қабілетін дамытуға тырысу; өз бетімен жұмыс істеу, бос уақытын тиімді пайдалану, өз ойын нақты жеткізу, сыни тұрғыдан ойлау қабілеті, өзгермелі жағдайға тез бейімделе алу қабілеттерін дамытады.

Білім беру мақсаттары тәрбиелік мақсаттармен тығыз байланыста болып төмендегіні қалыптастырады:

- Білім алып жатқан елдің халқын, тілін, тарихын және мәдениетін құрметтеу, толерантты болу;
- Адамгершілік-этникалық құндылықтар жүйесін, өмірге деген оң көзқарас, белсенді өмірлік

ұстаным, жауапкершілік және басқа адамдарды сыйлау, дүниетанымын, моральдық және эстетикалық ұстанымдар жүйесін;

- Шетелдік тыңдаушылардың білім алуға деген қызығушылығын, танымдық белсенділігін арттырады.

Білім алу барысында тұлғаның бойында білім алып жатқан елге тән сана-сезім, әлеуметтік жүріс-тұрыс ережелері қалыптасады. Пассов Е.И. тәрбиелік мақсаттарды жүзеге асыруда негізгі болып саналатын, адамдардың рухани құндылықтарының жүйесін ұсынады:

1. Жалпы адамдық құндылықтар: туған ел құндылық ретінде. Өз еліне деген сүйіспеншілік пен қажеттілік ретінде отансүйгіштікке тәрбиелеу, елдің өміріне белсенді араласу, жәрдемдесу оның көркеюіне әкеледі.

2. Өмір (табиғат, адам өмірі және адамзат өркениеті) құндылық ретінде. Гуманистік дүниетанымды қалыптастыру: өмір сүру, қайырымдылық, өркениеттер дағдарысын бастан кешіру, қоршаған ортаны сақтаумен байланысты проблемаларды шешудегі қабілеттілік пен қажеттілік.

3. Әлем мәдениеті құндылық ретінде. Интернационализмді тәрбиелеу (ұлтшылдыққа, шовинизм және т.с.с. қарсы иммунитет); әлемдік тарихқа, әдебиет және өнер ескерткіштеріне, философия және ғылымға қатысты сезімін тәрбиелеу; әлемдік мәдениетке баулу қажеттілігін тәрбиелеу.

4. Тұлғаның бостандығы мен құқықтары құндылық ретінде. Әлеуметтік таңдау жасауға деген қажеттілік пен икемділік; құқықтық сана-сезімді тәрбиелеу; жеке бас абыройын және адамдарға құрметпен қарауды тәрбиелеу.

5. Қарым-қатынас және ынтымақтастық (ұлтаралық, кросс-мәдени және т.б.) құндылық ретінде. Әлеуметтік және гуманитарлы мәселелерде басқа адамдардың көз қарасын түсіну қажеттілігі мен икемділігін қалыптастыру. Көзқарастардың әртүрлілігі жағдайында мәмілеге, әріптестікке келу [3, 30 б.].

Тілді терең меңгеруге байланысты жүргізілетін барлық практикалық жұмыстар – тіл үйренушіні адамгершілікке, ізеттілікке тәрбиелеуге, сөздік қорын байытуға, мәнерлеп оқу, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға, шығармашылық ой-қабілетін дамытуға, өз ойын дұрыс, жүйелі түрде, дәлелдеп айта алатын деңгейге жеткізуге арналған.

Тілдік қарым-қатынас, ауызекі қатысым адамдардың қоғамдағы әдебін қалыптастыратын маңызды үрдіс. Олардың объективті дүниетанымының деңгейін тіл арқылы көруге болады.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультетінде білім алатын студенттер контингентінің ерекшеліктері білім беру және тәрбиелеу үрдісіне әсерін тигізеді. Бұл факультетте білім

алатын шетелдік студенттердің әлеуметтік, саяси, ұлттық, конфессионалдық құрамының әртүрлі болуы жалпы оқыту үдерісіне ықпал жасап, факультет оқытушыларынан ерекше назар аударуларын талап етеді.

Тәрбие беру мүмкіндіктерін іске асыру үшін және шетелдік студенттерге әсер ету үшін оқытушы (жас ерекшелігін, ұлттық және т.б. ерекшеліктерді, тілді меңгеру деңгейін ескере отырып) оқу материалын мұқият түрде талдап, таңдап ұсынуы керек.

Осы мақсаттарға жетудегі маңызды факторлардың бірі – елтану курсы бойынша, жоғары тәрбиелік мәні бар, жалпы адамзаттық құндылықтар мен гуманистік бағыттағы, оқу материалдары белсенді тұлғалық тәсілдерін ынталандыруға көмектеседі, сонымен қатар өз ойын айтуға, оқиғаға

немесе бір фактіге байланысты баға беруге, елтанымдық құзыреттілікті қалыптастыруға септігін тигізеді, өз елінің мәдениеті мен шет елдің мәдениетін салыстыра отырып үйрену аналитикалық тәсіл дағдыларын қалыптастырады.

Әдебиеттер

1. *Педагогика: Большая современная энциклопедия/ сост. Е.С.Рапацевич. – Минск: Современное слово, 2005*

2. *Словарь по социальной педагогике. Учебное пособие для студентов высш. учебн. заведений/ сост. Л.В.Мардахаев. – М.: Академкнига, 2002*

3. *Пассов Е.И. Урок иностранного языка/ Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. – Ростов-на-Дону: Феникс; М.: Глосса-Пресс, 2010*

ФИЛОСОФИЯ
PHILOSOPHY

Смагулов Курмет Нурмухамбетович

PhD-докторант Египетского университета исламской культуры Нур-Мубарак.

E-mail: skurmet@mail.ru

Альмухамедов Али Рауфович

заведующий учебной части Египетского университета исламской культуры Нур-Мубарак,

д.ф.н., доцент.

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СУННЫ (ЗАКОНОМЕРНОСТИ) В КОРАНЕ

Резюме. В данной статье рассматривается вопрос понятия социальной сунны в Коране. Поднимается тема сущности человеческих действий по отношению к социальным явлениям, которые выступают в роли двигателя истории. Автор актуализирует основные законы построения социального общества в Коране, подразумевающие в себе три ключевых правила. В заключении резюмируется нравственность человека и роль веры и законов Всевышнего на изменения внутреннего мира.

Ключевые слова: сунна, Коран, аят, социальная сунна, социальные законы.

Түйін. Смагулов Қ.Н., Альмухамедов А.Р. Құрандағы әлеуметтік сүннет (заңдар) тұжырымдамасы

Бұл мақалада Құрандағы әлеуметтік сүннет тұжырымдамасы талқыланады. Тарих қозғалтқышы ретінде әрекет ететін әлеуметтік құбылыстарыбына қатысты адамның іс-қимыл сипаты қозғалады. Автор Құранда әлеуметтік қоғамдастықты құрудың үш негізгі ережелерін білдіретін негізгі заңдарын өзектілігін баяндайды. Қорытындылай келе адамның ішкі әлемді өзгертуге адамгершілік пен сенімнің, Жаратқанның заңдарының рөлін қорытындылайды.

Түйін сөздер: сүннет, Құран, аят, әлеуметтік сүннет, әлеуметтік заңдар.

Summary. Smagulov K.N., Almuhamedov A.R. The concept of social Sunnah (laws) in the Qur'an

This article discusses the concept of social Sunna in the Qur'an. Rises theme nature of human action in relation to social phenomena, which act as the engine of history. Author actualizes the basic laws of construction of social community in the Qur'an, implying three key rules. In conclusion summarizes the morality of the person and the role of faith and the laws of the Almighty to change the inner world.

Keywords: Sunna, Qur'an, verse, social Sunna, social laws.

Термин сунны в науке социология появился по тому же методу, что и во всех других специализированных исламских науках. Его появление связано с появлением науки социология в исламском мире. Если говорить точнее, вместе с воплощением школы аль-Манар в герменевтике Корана в интеллектуальные корни журнала «аль-Уруа аль-Уска» (надежный поручень), вышедший в из-

дание в начале четырнадцатого века хиджры, т.е. конца девятнадцатого века григорианского календаря [1, 110-111 с.]. Опираясь на лингвистическое и шариатское значение слова сунны в контекстах Корана, мы можем сказать, что сунна — это законы, которые стабильно и последовательно управляют системой мира в соответствии с желанием Всевышнего Аллаха. Потому как в основном под словом сунна подразумеваются последовательные законы, даже если они отчетливо не видны в человеческой жизни, как в законах физики [2, 49 с.].

Священный Коран подтверждает существование в материальной вселенной законов и правил, законов мироздания, которые управляют ей. Как это наглядно приводится в суре Ясин «И солнце течет к местопребыванию своему. Таково установление Славного, Мудрого! И месяц Мы установили по стоянкам, пока он не делается, точно старая пальмовая ветвь. Солнцу не надлежит догонять месяц, и ночь не опередит день, и каждый плавает по своду» (сура Ясин, 36-39 аят). Но более ясно в нем проявляется другая истина. Дело в том, что Коран уделяет в своих сурах и аятах большое внимание решению ситуаций, возникших в предшествующих общинах, различными путями и методами для выработки определенного опыта из истории человечества. Эти суры отличаются сосредоточенностью и обильным содержанием аятов касательно исторических правил, которые управляют движениями человеческих групп во всех временах и поколениях, вне зависимости от типа человека. Данная тематика просматривается во многих местах Корана так, что развязка сур Корана не обходится без представления исторического события или правила, вокруг которого происходит то или иное историческое действие. Более того слово сунна в священном Коране приходит после перечисления опыта предшествующих общин и указания, соответствующего той или иной общине вывода [3, 53 с.].

Для того чтобы указать человеку на роль данных законов Коран заостряет наше внимание и наш разум на важности размышления и заключения выводов относительно власти Аллаха над небесами и землей, размышления над исчезнувшими общинами, над тайнами вселенной и законами ей управляющими, над путями осуществления данных законов в душах людей и мироздании. Коран настолько бережно относится к этому вопросу,

что отвергает всех, кто не желает задействовать изначально присущие человеку методы познания и воспользоваться ими в практической жизни для правильности и гаранта благополучного будущего. Так в суре Хадж Аллах говорит: «Неужели ж они не ходили по земле, чтобы у них оказались сердца, которыми они разумеют, или уши, которыми они слушают? Ведь не слепы взоры, а слепы сердца, которые в груди» (сура Хадж, 45 аят).

Исследование структур небес и земли приведет нас к познанию законов мироздания, и в свою очередь рассмотрение историй народов и положений обществ в их начальных и заключительных стадиях приведет нас к познанию законов социологии. Каждый из двух аспектов играют важную роль в практической жизни человека. В свою очередь важным моментом является определение четких границ каждого из них, для определения природных (естественных) явлений и образа их появления, и определения социальных явлений и образа их действия.

Природные явления происходят автоматически в соответствии с законами божественного мироздания, без какой-либо роли человека в них. Что же касается социальных явлений, то они происходят из собрания людей и взаимодействия их друг с другом, и входа их в систему взаимосвязей [4, 89 с.]. Таким образом, человеческие действия по отношению к социальным явлениям это и есть двигатель истории во всех веках и народах. Дела человечества и их последствия протекают в соответствии с устоявшимися правилами и последовательными законами, обрамленными обыденной волей и желанием Аллаха в своих творениях [5, 189 с.]. Известные произведения современной исламской мысли дают этому определение, как божественные законы и нормы, которые регулируют функционирование человеческих обществ по принципу привычки и закономерности.

Несмотря на то, что социальные законы описываются стабильностью и преемственностью, они также характеризуется релятивизмом и изменемостью. Потому что человеческая реальность не дисциплинирована, как физическая вселенная. Возможно, основной причиной является то, что сам человек не дисциплинированный в своем поведении, он постоянно находится в колебаниях. И будучи отягощенным ответственностью в этой жизни, в соответствии с положениями Корана, созданным с набором инстинктов и стимулов, он вынужден, колеблется в зависимости от набора стимулов и в зависимости от сильных и слабых сторон той или иной ответственности. Доводом тому служат аяты Корана: «Ведь человек создан колеблющимся, когда коснется его зло - печальщимся, а когда коснется его добро - недоступным» (сура Мааридж, 19-21 аят) [6, 11 с.].

После размышления над книгой Аллаха и его

законами и тем, к чему она призывает, мы понимаем, что ее главная тема — это человек и факторы его успешности и неудачности. Так же Коран описывает себя книгой, которая ведет человека прямым путем, путем милосердия, и из этих аятов мы понимаем, что Коран:

1) дает человеку степень наместника на земле и дает ему понять, что земля была создана для него, и он в силах познать ее законы для последующего населения и управления ей;

2) дал в руки человека основы, правила и принципы для возведения идеальной системы применимой в реальности.

Интерес ученых герменевтики Корана к обществу и закономерностям, которые управляют ее формирование, не является новшеством в этой сфере, тем более в современном мире. Потому что Коран обучает мусульман природе общин и правилам социологии и исторических последовательностей уже с первых поколений [5, 84 с.]. Когда им приходилось непроизвольно сталкиваться с данными закономерностями и правилами [7, 14 с.]. Это же значение имеют слова имама Али относительно одного из сражений «Поистине они победили нас из-за их сплоченности на ложном, а вы проиграли, потому что были разрозненны относительно истины». Это высказывание имама Али актуально и по сей день. Ведь мусульманское общество оставило рассмотрение последствий того или иного действия, беспечно относясь к законам Аллаха касательно общества и его перспектив, что неминуемо привело к культурной и социальной деградации населения [8, 13 с.].

Основные законы построения социального общества в Коране подразумевают в себе три основных правила:

1 – Правило испытания и проверки;

2 – Правило столкновения культур (борьба за выживание);

3 – Правило изменений и преобразований.

Правило испытания и проверки служат для проявления человеком правдивости его веры и искренности в деяниях. В Коране сказано: «(1). Алиф лам мим. (2). Разве полагают люди, что их оставят, раз они скажут: "Мы уверовали", и они не будут испытаны? (3). Мы испытали тех, кто был до них; ведь знает Аллах тех, которые правдивы, и знает лживых!» (сура Анкабут, 1-3 аят). Поясняя эти аяты, ученые науки Тафсир сказали, что среди людей есть те, кто говорит про свою веру, но ведь вера — это не только слова, у веры обязательно должны быть плоды. После эти люди думают, что Аллах будет относиться к ним в соответствии с их мыслями о самих себе, не испытывая правдивость их речей без какого-либо предпочтения к одним из них. Аллах будет испытывать их, пока они не познают самих себя, являются ли они истинно верующими, или же они обмануты своими страстями и

похотями. Всем известный факт, что устоявшаяся вера имеет последствия, выражающиеся в деяниях и стремлениях, мировоззрении и стараниях. Так же вера вменяет в обязанность то, что не всегда легко выполнить, особенно для тех, кого Аллах не испытывал на прочность их веры. И это испытание одно из правил Аллаха, с помощью которого он век за веком выделяет правдивых из числа людей и оставляет лицемеров [9, 53-54 с.].

В разъяснении вышеприведенного стиха Корана сказано: «Вера — это не просто слова, это истина, имеющая свои предписания. Это человеку вверяемая обязанность с тяготами, которые нуждается в терпении. Поэтому никто не останется в стороне произнесения слова веры, пока не будет испытан искушением и не осилит его. Данное искушение своего рода фиксированный актив и неотъемлемая закономерность в соизмерении Аллаха» [10, 387 с.].

Таким образом, для преодоления вменяемых Аллахом обязанностей, понятия природы божественных закономерностей, и чувства связи между причиной и следствием человек должен обладать энергией веры. Аллах сказал: «И не слабеете в поисках этих людей. Если вы страдаете, то и они страдают так, как вы страдаете, притом, что вы надеетесь от Аллаха на то, на что они не надеются: ведь Аллах — знающий, мудрый!» (сура ан-Ниса, 103 аят). В разъяснении к данному аяту говорится: «Тот, кто сражается ради защиты его душа, а потом и желание продолжать сражение слабеют, но тот, кто подготавливает свою душу к сражению и нападению, его желание и стремление усиливаются, пробуждая в его душе надежду на победу. Надежда сама по себе усиливает человека со всех сторон, заставляет проявлять терпение и стойкость, когда отчаяние убивает стремление, пробуждая в человеке страх и апатию» [11, 388 с.]. Это и есть психологические закономерности в нравственности, как отдельного человека, так и общества, которые построены на правдивости веры и искренности в деяниях.

Правило столкновения культур, что можно называть борьбой за право остаться. Это тоже одна из социальных закономерностей, которая управляет большинством человеческих обществ. Благодаря этой закономерности человеческая, общественная и животная природа приобретает различные краски жизни. В случае отсутствия данного значения и его последствий в душе человека появляется вероуверие принуждения и безвыходности, что в свою очередь уничтожает энергию жизни. Это значение нам наглядно показывают толкования стихов священного Корана, который ясно и точно дает нам понять об этой мудрости в контексте исторического события победы еврейского правителя Толута (Саула): «И если бы не удерживание Аллахом людей друг от друга, то пришла бы в расстройство земля, но Аллах — обладатель благодати для миров!» В тафсире

данного аята передается пояснение: «Если бы Аллах не останавливал людей лжи посредством людей истины, людей зла посредством людей блага, они бы главенствовали на земле, и вся власть была бы у них, что привело бы к порче мира от исходящего от них зла. Но ввиду милости Аллаха он разрешил праведным людям из числа тех, кто творит благо на земле противостоять преступникам и злодеям». Так же слово «удерживание» в вышесказанном аяте, было передано с арабского языка, как «борьба». В том значении, что Аллах узаконил ее для того, чтобы люди сами вступали в соперничество за ценностные устои общества с представителями нечестия. Следует указать и на то, что ученые выводят из этого аята до четырнадцати общественных правил и закономерностей [12, 491 с.].

Эта закономерность приобретает другую трактовку, если мы говорим, что по закону Аллаха борьба, упомянутая в аяте, относится к тиранам, их противостоянию друг против друга. Ведь это тоже в свою очередь дает возможность росту блага и увеличению сил обездоленных [13, 128 с.].

Данный аят открывает новую тему для размышления, а именно: «Каждая сила имеет свойство соперничать с другой, побеждая или испытывая поражение, в ней исчезает лень и застой, потому что используются все резервы силы для противостояния злу, какими силами оно не обладало» [14, 296 с.]. Аллах говорит в Коране: «Пусть не соблазняет тебя изворотливость тех, которые не уверовали в стране» (сура Аль-Имран, 196 аят). Значение аята в том, что успешные действия и роскошная жизнь преступников не должно обманывать людей истины, внушая ему о вечности их положения. Потому что внешнее благополучие не указывает на истинность причин и истоков данного благосостояния. Если кто-то будет расследовать эти истоки, обнаружит их следствием и продолжением злодеяния, на которое было построено его благо, в свою очередь данное злодеяние было развито ввиду отсутствия противостояния со стороны людей истины. В противном случае оно закончилось бы не успев начаться [15, 205 с.].

С данной точки зрения становится понятной вражда между справедливостью и угнетением. Это явление ученые социологии человека называют борьбой между соперниками за право остаться, что зачастую приводит к противостоянию. Так же это принято называть правилом естественного отбора, где остается наиболее достойный и лучший. Это же описано в Коране: «Он низвел с неба воду — и потекли русла по их количеству, и унес поток пену вздымавшуюся. И из того, что они разжигают в огне, желая украшений и прикрас, — пена вроде этого. Так приводит Аллах истину и ложь. И что касается пены, то она уходит прахом, а то, что полезно людям, остается на земле. Так Аллах приводит притчи».

Из примеров борьбы за существования, борьба между богатыми и рабочими и между борцами за свободное предпринимательство вместе со свободой вероисповедания. Так в истории Шуайба в Коране сказано: «Они сказали: "О Шуайб! Неужели твоя молитва повелевает нам оставить то, чему поклонялись отцы наши, или поступать с нашим имуществом, как мы пожелаем?» (сура Худ, 87 аят).

Для того, чтобы польза данного правила более или менее устоялось в разумах людей существует еще одна закономерность, а именно закономерность того, что череда блага и невзгод не постоянна. Аллах говорит в Коране: «Если вас коснулась рана, то такая же рана коснулась и того народа. Эти дни мы сменяем чередой среди людей, и чтобы знал Аллах тех, которые уверовали и взяли из вас исповедников, - поистине, Аллах не любит несправедливых!» (сура Аль-Имран, 140 аят). Этот аят так же поясняет то, поражение мусульман, что случилось при сражении Ухуд. В тафсире этого аята говорится, что эта закономерность из законов Всевышнего, это явление давно известное всем людям. В действительности сменяемая череда невзгод и потерь, а также побед и удачи зависит от деяния людей, которые знают истинные причины дел и умеют поворачивать их в нужное им русло. Поэтому не надо слабеть и печалиться, ведь все знают, что это закон из законов вселенной.

Правило изменений и преобразований, исходит из ятов Корана: «Поистине, Аллах не меняет того, что с людьми, пока они сами не переменят того, что с ними». Это правило одно из тех, что заставило ученых герменевтики Корана сделать первые шаги в развитии науки социология, ведь именно вокруг этого правила формируются остальные законы этой науки. В правиле присутствуют две основы:

1 – Изменение и преобразование происходит не только в вещах, но и в мышлении людей.

2 – Изменение и преобразование надо начинать с внутреннего мира людей.

Трактовка современного ученого тафсира Мухаммеда Иззата Друза: «Данный аят один из главных аятов указывающих на принцип социального божественного закона, в соответствии которого человечество переходит от блага к потерям, от качества к упадку и теряет постоянство относительно того или иного блага. Это правило поясняет нам, что благо и вред, победы и невзгоды не приходят к нам принудительно от создателя, они зависят от поведения человека, его нравственности и принципам жизни. Если кто-то владеет силой, могуществом, успехом и различного рода благами, то это по причине его стойкости на пути истины и нравственного богатства, что изменится в случае его отклонения от данного пути. И если кто-то испытывает горе, унижение, бедность, и беспорядок в своей жизни, то это следствие его безнравствен-

ности, беспечности, и избрания ложного пути. Положение такого человека не изменится, пока он не изменит выбранный им путь в сторону добра и благодетельности. Данному правилу покорен каждый человек в любом обществе, в любое время, в независимости от его вероисповедания, национальной принадлежности, социального, экономического и политического положения. Так же, как это ясно просматривается из аята, люди несут на себе груз ответственности своих деяний, потому что они способны изменить свою сущность в соответствии своим желаниям» [16, 50 с.].

Из данного пояснения мы понимаем, что человек властен над собой так же, как он властен над этим миром, и правильное использование мирских благ взаимосвязано с готовностью и соответствием человека определенным нравственным нормам. Благополучие мира зависит от внутреннего благополучия человека. Ведь не секрет, что внутреннее состояние человека, его душа, вероучение, нравственность рано или поздно преобразуются в его деяния. Подобное значение мы наблюдаем и в другом аяте Корана, где говорится: «Это - потому, что Аллах не таков, чтобы изменить милость, которой Он омилосердствовал народ, пока они не изменят то, что у них в душах, и потому, что Аллах - слышащий, знающий» (сура Анфаль, 54 аят). Данный стих повествует нам о справедливости Аллаха по отношению ко всем людям. Всевышний не изменит блага, которое он даровал людям, пока они не изменят те нравы и цели, которые удостоили их данного блага. Более того мы понимаем посредством данного стиха, что Аллах щедро одарил каждого человека, дав ему возможность осуществить не подвластную часть его деяний с помощью изменения им своего намерения, нравственности, выбора подходящих факторов для этого. Эта закономерность в исламском понимании дает четкую картину взаимосвязи человека с предопределением Всевышнего в этом мире [17].

Таким образом, Коран поясняет нам, что нравственность человека следствие воздействия человека на внутренний мир его самого. Это значит, что человек в этой жизни является заложником своего нрава, и зависит от выбранной им позиции относительно законов, сотворенных Всевышним в этом мире. Всевышний Аллах сотворил прочную связь между причиной и следствием, и предписал их соблюдение по своей воле и мудрости. Что бы каждый человек мог по средствам причин приближаться или отдаляться от того или иного следствия. Отсутствие причин ведет к отсутствию следствий, что ясно просматривается в истории Юнуса со своим народом. В Коране сказано: «кроме народа Йунуса? Когда они уверовали, Мы удалили от них наказание позора в здешней жизни...» (сура Юнус, 98 аят). Так же Аллах указывает нам на данный закон, говоря: «А если бы обитатели селений

уверовали и боялись Бога, Мы открыли бы им благословения неба и земли. Но они сочли ложью, и Мы схватили их за то, что они приобрели!» (сура Аграф, 95 аят) Аллах указывает на то, что вера и богобоязненность, которые являются основой нравственности мусульманина, это единственный метод, посредством которого Аллах меняет положение людей к лучшему и удаляет причину наказания в обоим мирах [18, 195-196 с.].

Литература:

1. *Иттижахат ат-Тафсир фи миср. Мухаммад Шаркауи, Мактаба Саид Рафат, 1972, Каир.*
2. *Кайфа натаамалу маа аль-Коран. Юсуф Кардауи, 2006, Бейрут.*
3. *Журнал Рисалатуль Куран, Мухаммад Сиси, 2004, Катар.*
4. *Аль-Манхаж аль-Ислями фи дирасат аль-мужтама, Мухаммед Тауфик ас-Смалуты, дар аш-Шурук, 1980, Жидда.*
5. *Тафсир Манар, 4 том, Мухаммад Рашид Ридо, дар аль-Магрифа, 1935, Бейрут.*
6. *Сыйага ислямия ли илм аль-Ижтимаг, Мансур Зууейд Мутыри, 1992, Министерство Вакуфов, Катар.*

7. *Азматуна аль-Хадария фи Дауи суннани Аллахи фи аль-Халк. Ахмад Мухаммад Канан, 1990 г первое издание.*

8. *Дирасат сунан иляхия и муслим муасир. Ибрахим аль-Уазир, первое издание 1978 г, дар аш-Шурук, Каир.*

9. *Журнал Аль-Уруа аль-Уска, Мухаммад Абдух, Жамалуддин Афгани, 1884, Каир.*

10. *Тафсир Зылял 6 том, Саид Кутуб, 1978, дар аш-Шурук, Каир.*

11. *Тафсир Манар 5 том, Мухаммад Рашид Ридо, дар аль-Магрифа, 1935, Бейрут.*

12. *Тафсир Манар, 2 том, Мухаммад Рашид Ридо, дар аль-Магрифа, 1935, Бейрут.*

13. *Кайфа натаамалу маа Куран, Юсуф Кардауи, 2006, Бейрут.*

14. *Тафсир Зылял 1 том, Саид Кутуб, 1978, дар аш-Шурук, Каир.*

15. *Тахрир уа Тануир 4 том, Мухаммед Тохир ибн Ашуур, дар ат-Тунусия ли ан-Наиш, 1984, Тунис.*

16. *Тафсир Хадис 7 том. Мухаммед Иззат Друза, 1961 г. Каир.*

17. *Тафсир Зылял 4 том, 37 аят, Саид Кутуб, 1978, дар аш-Шурук, Каир.*

18. *Мажалис ли Тазкир, Абдульхамид ибн Бадис, дар ар-Рашид, 2009, Алжир.*

Абдунаим Сейдмухамед, Махмет Мұратхан, Шайзан Бауыржан
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Murat1215@mail.ru

ХАФИЗУДДИН КЕРДЕРИ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ САУДА-САТТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Бұл мақалада қазақ жеріндегі ежелгі мәдениет орталықтары саналатын Отырар, Сайрам, Түркістан, Женд, Баршынкент, Жанкент, Сығанақ, Тараз және Баласағұн қатарлы қалалардан шыққан ежелгі қазақ даласы руханиятының өкілдерінің бірі, Хорезм еліне қарасты Кердер кентінен шыққан Кердерілік ғалымдардың бірегейі, фикһ ғалымы Хафизуддин Мухаммед ибн Мухаммед әл-Кердерінің «әл-Фатауа әл-Баззалия» еңбегіндегі сауда-саттыққа қатысты үкімдер мәселесі жөнінде зерттеулер жасалынады.

Түйін сөздер: Кердери, Баззали, үкім, фақиһ, фикһ, мазһаб.

Резюме. В этой статье небольшие сведения о вопросах приговоров касающихся торговли в трудовом производстве «аль-фатауа аль-баззалия» кердерийского фикх ученого из села Кердер в стране Хорезма, побывавший в древних культурных центрах как Отырар, Сайрам, Туркестан, Женд, Баршынкент, Жанкент, Сыганак, Тараз и Баласагун, одного из представителей духовности казахской степи Хафизуддина Мухаммед ибн Мухаммед аль-Кердери.

Summary. In this article small data about questions of sentences concerning trade in labor work “al-fataua al-bazzalia” scientist Hafizuddin Muhammed ibn Muhammed al-Kerderi from the village Kerder of the country of Horezm, visited in ancient the cultural centers Otyrar, Sairam, Turkestan, Jend, Barshynkent, Jankent, Syganak, Taraz, and Balasagun, one of representatives of spirituality of the Kazakh steppe.

XII ғасырдың басынан бастау алған моңғол шапқыншылығы салдыранан қазақтың ежелгі рухани, мәдени орталықтары болған Отырар, Испиджаб, Түркістан, Женд, Сығанақ, Тараз қатарлы қалалары күйретілді немесе мүлдемге жойылып кетті. Тек XIV-XV ғғ. Келгенде ғана Қазақстан жерінде ру-тайпалар арасындағы тарихи қалыптасқан мәдени-экономикалық байланыстар Шығыс Дешті-Қыпшақ, Жетісу, Оңтүстік Қазақстанда нығайды. Сол өңірлердің саяси өмір эволюциясы бірнеше мемлекеттерді бөлу арқылы жүрді. Соының нәтижесінде, ежелгі қазақ даласы моңғол ұлысының қарамағындағы мемелкеттерге саяси жақтан тәуелді болды.

Моңғол шапқыншылығынан кейін пайда болған мемлекеттерде қиратылған қалалар мәдениетін қалпына келтіру үрдісі жандана түсті. Бұл үдеріс тек қалалардың құрылысы мен шаруа

ашылығын ғана қалпына келтірген жоқ. Сонымен бірге моңғол жорығына дейін үзілген діни, рухани мәдениеттің дамуына да оң ықпалын тигізді, сол арқылы, қалаларда ғылым, білім ордасының қызметін атқаратын медреселер салынды.

Оңтүстік Қазақстан мен Сыр бойындағы белгілі діни, рухани, ғылыми орталықтардан басқа, кезінде Хорезм өлкесіне қараған қазақтың Кердер қаласы және руынан да талай ғұламалар шыққан.

Хорезмге ислам VIII ғасыр басында келді, бірте-бірте оған жергілікті халық өкілдері үлкен үлес қосты. Елді хорезмшаһтар биледі. Мұнда олардың үш әулеті салтанат құрды. Біріншісінің негізін атакты Махмуд Ғазнауи (970-1030), қаласа, олардың билігін ары қарай Алтыншаш (1017-1043) жалғастырды. Бұлардың тарихтағы ең белгілісі Ануштегін Гүршаһ әулеті (1077-1220) еді. Хорезм X-XIII ғасырларда барынша дамыды. Математик, астроном және географ Мұхаммед әл-Хорезми, (783-850) Әбу Райхан әл-Бируни (973-1048), Әбу Әли Ибн Сина (980-1037) әлем мақтанышына айналды [1].

Кердер топырағына шыққан ғалымдардың ішіндегі шоқтығы биік, өз заманының білгір ғалымы, фақиһ, ханафи мәзһабының өкілі атанған Хафизуддин Мухаммед ибн Мухаммед әл-Кердери болған.

Жалпы, Кердеридің толық есімі: Мұхаммед ибн Мұхаммед бин Шихаб бин Юсуф әл-Кердери әл-Бурайқини әл-Хауарезми әл-Баззали [2. 36].

Хорезмшаһтар дәуірінде Кердер кентінен шыққан Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Шихаб ибн Юсуф ибн Омар ибн Ахмад әл-Кердери әл-Баратани әл-Хорезми, фақиһ, ханафи мәзһабының өкілі, профессор Ә. Дербісәлі «Қазақ даласының жұлдыздары» атты тарихи-филологиялық зерттеуіндегі аталып өткен, тайпаларының атын алған Кердеріліктердің бірі. Теліген тегіне қарағанда аталған осы елді мекенде туылуы мүмкін дейміз, өйткені сол заманның әдеті бойынша, ғалымдар туылған, өсіп өнген жері атымен аталған. Өмір сүрген ортасы және қай жерлерді мекендегені туралы толық мәлімет өте аз, сондықтан осы күнге дейін жеткен деректерге көз жүгіртіп көрейік.

Кердери деген лақаппен аталуынан Баззали қазіргі қазақ жері, сол кездегі Хорезм хандығына қарасты Кердерде туғанын көруге болады.

Кердер тұрғындарының арабтарға қарсылық көрсеткені жайлы алғашқы мағлұматты 728 жылы ат-Табари хабарлайды. Араб (тегі парсы) гео-

графы Абул-Қасим Убайдаллаһ ибн Абдуллаһ ибн Хордадбек «Китаб ал-масалик уә-л-мамалик» кітабында 826-827 жылдары, араб халифатына салық төлеп тұрған аймақтарды айта келіп, Хорезм және Кердер жерін жазады. Соған қарағанда Кердер өз алдына дербес аудан болғанын тұжырымдаймыз [3. 826].

Баззази, Кердерлік болғанымен, оның негізгі отаны Алтын орда мемлекетінің орталығы Сарай қаласы болатын. Баззази Сарай қаласында өмір сүрген кезеңде Қырымға және Бұлғарстанға барып ғылыми ізденістерде болған. Отанына қайтап оралған кезде, елдегі тұрақсыздықтардың салдарынан Анадолыға барып атақты Османлы ғұламасы Молла Фанаримен шариғат іліміндегі түрлі салаларда бір бірін сынағаны тарихи деректерден келген. Әл-Баззази Ақсақтемірді кәпір деп пәтуа берген. Нижра жыл санауы бойынша, 827 жылы рамазан айының ортасында дүниеден өткен.

Осы көрнекті ғалымның атауына тоқтайтын болсақ, шығыстанушы ғалым, профессор Ә. Дербісәлінің «Имам Ағзам Әбу Ханифа мәзһабы және қазіргі заман» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарында» жарияланған «Түркиядағы жазба жәдігерліктеріміз» атты мақаласында имам әл-Баззазиді Кердери немесе әл-Кердери деп атағанын байқауға болады. Осы атауды бізде жөн көріп, ғылыми жұмысымызда ғалымды осы атаулармен жазуды дұрыс деп санаймыз [4, 436].

Мәуереннаһр мектебінің ұстаздарынан ілім алған имам Кердери ханафи мәзһабының атақты ғалымы болды. Оның ханафи мәзһабындағы орны мен қосқан үлесін, жазған шығармалары мен одан тәлім-тәрбие алған ғалым шәкірттерінен білуге болады. Одан шыққан шәкірттер бірі факиһ, бірі араб тілі майталманы, бірі шаир болып Ханафи мәзһабының мәртебесін көтерді.

Өртүрлі саяси және әлеуметтік жағдайларға және түрлі уақыт кезеңдеріне байланысты, имам әл-Баззазиден бізге төрт еңбек жеткен.

1. Әл-Жамиғ әл-уажиз. Екі томдық бұл еңбек ханафи мазһабы негізінде берілген пәтуалар жинағы. Ол еңбек «әл-Фатауа әл-баззазия» деген атпен де танымал.

2. Әл-Манакиб әл-кәрдәрия. Имам Әбу Ханифаның өмірбаянына арналған еңбек.

3. Мухтасар фи баян тағрифат әл-ахкәм.

4. Әдәб әл-қада.

Бұдан бөлек Баззазидің еңбектері болуы мүмкін деген кітаптар да бар:

1. әл-Маталибул алия, Маңызды мәселелер

2. Мәнәсикул хаж, Қажылық қағидалары

3. Хашия ала мухтасарил Қудуру, Қудуридін мухтасарына түсіндірме [5, s-21]

Енді, біз Кердери еңбектерінің ішіндегі шоқтығы биік кітабы Әл-Жамиғ әл-уажиз немесе әл-Фатауа әл-Баззазия кітабындағы сауда-сат-

тыққа қатысты үкімдер туралы тоқталамыз. Жалпы, Кердери өмір сүрген уақыттың өзінде, еңбегі ғалымдар арасында сенімді дереккөзге айналып, пайдаланылған. Ғұлама ғалым бұл шығармасында ханафиден басқа мазһабтарға байланысты көзқарастарды өте сирек қолданған.

Байъ (Сауда саттық) жөнінде:

Сауда саттықты жүзеге асыратын сөздер (иниъ-қаду байъ)

Сауда саттық ұсыну және сатып алу мағынасындағы ижаб және қабулмен жүзеге асады. Бір сатушы алдындағы адамға мынаны сатамын сөзін айтқанда, ол кісі қабыл алу немесе қабыл алмау тұрғысында қалауы бар. Егер ижаб (ұсыныс) артынан алушы қабылдаса онда сауда жүзеге асады. [6]

Енді, ижаб пен қабылдың қайсы түрі сауда саттықты дарыс қылатынын ал, қандай түрлері жүзеге асырмайтынына қысқаша тоқталамыз.

Сатып алушы; «Сенен бұл затты мыншаға алды», - дегенде сатушы; «Ол зат сеікі, ол сенің құлың, сен үшін ол құрбан», - дегендей сөздермен жауап берсе сауда-саттық жүзеге асады [7].

Сатушы сатып алушыға; «Саған мына құлды 1000-ға саттым, ал, ақысында саған сиға тартым», - деген жағдайда сатып алушы; «Иә, келісемін», - деп жауап қатса, мұндай сөздерден ешқандай нәтиже шықпайды.

Сатушы; «пәленше кісі разылық танытса бұл затты саған 1000-ға саттым», - деген болса, уақыттың белгіленуі және әлгі кісінің бұл саудаға разылық танытуы сауда-саттықты жүзеге асырады.

Сатып алушы; «Сенен бұл тағамдарды сатып алдым, оларды пақырларға садақа ет!» - десе, сатушы кісі разылық танытатын ешқандай сөз сөйлемесе де сол мәжілісте разылығын білдіретін қандайда бір ишарат жасаса (яғни, ол тағамдарды садақаға беруді бастаса) бұл сауда жүзеге асқан болады. Ал, егер сатушы әлгі садақаға тарату ісін мәжіліс тарқағаннан кейін бастаса онда бұл сауда жүзеге аспайды. Сондай-ақ, бір кісі; «Бұл киімді саған 1000-ға саттым, одан көйлек тігесін», - десе екінші жақ бұл сөзден кейін мәжілістен айрылмай іске кіріссе сауда-саттық жүзеге асады.

Сатушы, «Саттым», сатып алушы, «Сатып алдым», - деп айтқаннан кейін екеуіде, «бас тарттым», - деп айтса, бұл жағдайда сауда-саттық жүзеге аспайды. Бірақ екі жақ бірдей емес, тек сатушы, «мен бас тартамын», - десе сауда жүзеге асып кетеді.

Мусауәмә (саудаласу) туралы:

Сатып алушы, сатушыдан жәй қарау үшін емес сатып алу үшін сұрап алған жағдайда (қолындағы әлгі зат құртылып қалса сатып алушы оның құнын төлейді), осылайша «мен бұны қрап көрейін», - деп алғаннан кейін зт құртылып қалған жағдайда, оның; «мен бұны қарап көрейін» сөзі сатып алушыны құнын төлеуден құтқармайды.

Сатақ сатып алуды қалаған кісі, сатушымен бағасына келіскеннен кейін, сатушыдан рұқсат алғаннан кейін немесе сатушының; «керіп көр сынса құнын төлемейсін», - деп айтқан сөзінен кейін, садақты алып керген кезде сынып қалса, онда сатып алушы ол садақтың құнын төлейді. Ал, егер құны белгіленбеген болса онда сатып алушы құнын төлемейді.

Әбу Ханифадан жеткен хабарда, бір кісі екінші бір адамға бір дирхам беріп қарап көруін қаласа, ол кісі де қолына алып қарағанда немесе қарап көруі үшін садақ берсе, сондай-ақ, киіп көруі үшін киім берсе, нәтижеде ақша немесе садақ сынған болса немесе әлгі киім көріп жатқан адамның үстінде жыртылса, сатушы бұлай жасалуына рұқсат бермеген жағдайда сатып алушы құнын төлейді. Өзге әлсіз көзқараста былай баядалған; қарап, ұстап көрілмей, бұл заттардың сапасы білінбейтін болса немесе бұлай жасау (сатушы тарапынан) үйреншікті істер болса, онда бұндай істерді жасаған адамға (сатып алушыға) құнын төлеудің қажеті жоқ.

Мәбиъдың (сатылған зат) сатып алған адамға берілуі туралы:

Мұнда сатылған заттардың сатып алушының қолына түсі үшін не нәрселер керектігі, сатып алушы қай уақытта затын толық ала алады, сатып алушы мен сатушының бұл мәселедегі құқықтары және сатылған зат сатушының мүлкіне өткеннен кейін төленген ақшаның жалған ақша екені анықталған жағдайдағы үкімдер қарастырылады.

Сатылатын тауардың сатып алушының қолына өту барысында оның муфраз болуы (өз мүлкінде болуы.) және басқаға тиесілі болмауы керек.

Макулат және мазунааттан болған бір нәрсе (өлшенетін заттар) сатылып алыну барысында сатушыға бір қапшық берілсе, және осы қапшықпен алынатын заттар өлшенген болса, бұл жағдайда сатып алушы ол затты қабд жасаған яғни, қолына мүлік етуді қабылдаған болып есептеледі.

Жалпы жадайда, сатылымдағы бір затты толықтай қарау, анализ жасау ол затты алатынның белгісі, бірақ бір жағдай бұдан бөлектеу. Яғни, сатып алушы алғын затының ақшасын төлеместен бұрын және сатушыдан рұқсат алмадан затты қолданса немесе өз мүлкі сайса, содан кейін ол затты сатушы қайтадан қайтаруын талап етсе, сосын сатушы әлгі затты алушымен бірге қарап зерделеген болсада ол затты қабд еткен болып есептелмейді. Бірақ сатушы, сатып алушымен бірге әлгі сатылымдағы затты бірге қарауы бұл затты сатып алушы қабд жасады деген мағынағы саяды.

Баззидың еңбегінде орын алғын бір мысалы былай айтылады: сатып алушы ауру бір сиыр сатып алып, оны «егер бұл сиыр өліп қалса менім кінәм», деп сатушының үйіне тастап кететін болса осылайша сийр өліп қалса онда қабд жүзеге аспағаны үшін сатушы жауапты болады. Сондай ақ, сатып алушы сатушыға «ол сиырды үйіне жібере сал, мен сосын

барып аламын», деп айтса, осылайша жануар өліп қалса, сатушы жануарды мен сатушының қолына қанша бергенмін деп айтсада сатып алушының сөзі негізге алынады. Сапып алушы саудагерге зат алып тұрып; «мен саған сенбеймін, оны пәленшеге беріп қой, сосын ақшасын алып келемін», десе. Осылайша сатылған затты (қой, сиыр т.б.) әлгі адамға беріп ол зат әлгі адамның қасында өліп қалса онда сатушы жауапты болады. Осыған ұқсас, егер бір кісі сатушыдан желім ыдыс сатып алып, оны үйіне дейін алып баруын талап етсе, осылайша ол зат жолда сынып қалса сатушы жауапты болады әрине, сатып алушы қабд жасамаған болса. Сол сияқты, қаладан бір кісі отын сатып алса, оны үйіне алып келе жатқан сатушының қолынан біреулер тартып алған жағдайда сатушы жауапты болады. Өйткені, затты жеткізіп беру ғұрып бойынша сатушының міндеті. Егер сатып алушы өзінің сатып алған заттарын саудагерге; «Олары менің орныма алып барасал. Қаласаң сенің қызметкерің болмаса менім қызметкерім жасасын», деп айтылғаннан кейін сатушы сатып алушының айтқанындай жасаса, осылайша әлгі заттар жолда сыныа қалса онда сатушы жауапты болады. Бірақ сатушы сатып алушыға; «Бұл заттарды қызметші алып барсын», деп айтса, сатушының сатып алушыға таукилі (уәкілдігі) болғаны үшін зат құртылған жағдайда сатып алушы жауапты болады.

Таңдау шарты туралы:

Бүкіл сауда келісімдерінде таңдау уақыты үш күн болғанымен уақыфқа байланысты (алып – сату т.б.) тақырыптарда мутауалли үшін және мухтал (алу керек нәрсесін баскадан аласың деп жіберілген кісі) үшін таңдау уақыты бұдан көптеу. Әбу Ханифаның көзқарасында; үш күннен артық хияру шарт сұраған адамның саудасына шарт қосылумен сауда фасит болады. ал, Әбу Юсуф пен Мұхаммедтің пікірінде; қанша күн қосылса да күні нақты белгілі болса сауда фасид болмайды [8].

Бұл мәселеге байланысты Баззиде; бір кісі екінші бір кісіге 1000 қарызға беремін деп уәде берген болса, әлгі қарыз алатын кісі қарыз беремін деп уәде берген адамға кепіл үшін бір зат берген болып, ол зат әлі қарызға берілетін ақшаны алмастан бұрын жоғалып немесе құртылған болса, онда қарызға ақша беремін деп уәде берген адам уәдесін орындауға мәжбүр болады. егер бұл кепілге берілген зат муртаһиннің қолымен бұзылса немесе жоғалса онда ол заттың құны өлшенгенде алған уақыттағы құнымен есептеледі [9].

Хияру айб (айыбы үшін таңдау) туралы:

Бұл тақырыпты бастамас бұрын мынаны айта кеткен жөн; сатып алушы үшін сатылымдағы заттың құнын түсіретін бүкіл нәрселер «айып» кемшілік болып есептеледі [10, 280 б].

Бір кісі сатып алған киім немесе мәсісі өзіне симайтындай кішкентай болса, оны сатышуға қайтарып беруге құқылы. Сатып алушы бір жануарды

сатып аларда қатты жүгіретін болсын деп шарт қосып алған болса, кейіннен әлгі шарты болмаса (қатты жүгіре алмайтын болса) оны қайтадан сатушыға қайтара алмайды. Сондай-ақ, бір кісі мал алғанда жасы кіші болсын деп шарт қосқан болса, кейіннен жасы үлкен екені анықталғанда әлгі малды қайта қайтара алмайды.

Баззидың еңбегінде және орын алған мәселе; бір саудагер ақсақ малын емдеп сататын болса, әлгі малдың ақсақтығы алушының қасында қайта пайда болса, онда ол малды қайта қайтара алмайды. Ал, басқа көзқараста; егер әлгі ақсақтық бірінші сепептен қайта болса (яғни, саудагердің емдеген ақсақтығы қайта қайталанса) онда малды қайтаруға құқылы болады.

Имам Баззиди қайтара алмайтын тағы бір жағдайды былай баяндайды; егер мираскор өзінің мирас берушісіне бір жануар сататын болса, кейіннен мирас қалдырушы дүниеден өтіп, артында қалған малдары, соның ішінде мирасқорынан сатып алған жануары әлгі сатушы мирасқордың қолына келген мезетте ол жануардың бойынан бір кемшілік тапса, ол жануарды өзі сияқты өзге мирасқорларға бере алады. Ал, егер өзінен басқа мираскор болмаса онда ол жануарды біреуге қайтару немесе айыбы үшін құнын алу мүмкін емес.

Егер де сатып алушы сатып алған затының бойынан айып, кемшілік тапқаннан кейін ол кемшілікке разылық білдіргеніндей іс-әрекет жасайтын болса, бұл жағдайда ол затты қайтып қайтаруға немесе кемшілігіне қосымша ақша сұрауға құқылы болмайды.

Баззидың пікірінде; сатып алынған жануардың байлап қойған қазығын қайта-қайта жұлуы, өзімен-өзі жүлқнуы, басындағы нокта, кісендерін шағарып тастауы сатылған дүниеге кемшілік ретінде қабылданады. Сондай-ақ, сатылып алынған бақшада басқа біреуге тесілі жолдың болуы немесе сол бақшадан келесі бақшаға су өткізі арықтың болуы, сондай-ақ, бақшаның биіктеу жерде орналасқаны үшін су жеткізу қиындығы немесе жалпы бақшаны суару мәселесі қиын болуы т.б. осыған ұқсас дүниелердің сатушының заттарына келтіретін айыптардан есептеледі.

Баззидың көзқарасы бойынша; егерде бір кісі бір затқа мал ауыстырса ол ауыстырған затта кемшілік табылып, бұл кемшілік 10/1-не тең келетін болса, кемшіліктің орнын толтыру үшін яғни, онда бірдің орнын толтыру үшін қаржылай талап етуге болады. [11]. Сондай-ақ, ілгі заттағы кемшіліктің қаншалықты ол затқа әсер ететінін белгілеу, сол саланы жақсы білетін екі кісінің олуы және осы екі кісі сатушы мен сатып алушының қатысуымен құнды анықтау жүзеге асу, сондай-ақ, куәлік сөзу қолдану арқылы жүзеге асуы міндет.

Баззидың берген пәтуаларында; бір кісі бидай немесе арпа сатып алғаннан кейін қапқа қараса, ішінен топырақ араласып шыққан жағдайда, егер

бұл жерде сатылатын бидайда үнемі осы мөлшерде топырақ болатын болса онда ол бидайды қайта қайтара алмайды. Егер де, ол бидай қабында мұншалықты көп топырақтың болуы мүмкін болмаса, онда ол бидайды қайтару мүмкіншілігі болса қайтаруға болады. Ал, егер бидайды саралап, оның ішіндегі кемшілік бөлігімен топырақты қайтаруды қаласа олай жасалынбайды. Ал, егерде ішінен алған топырақты қайта қапқа солып, араластырып қайтармақшы болса онда жағдайға қаралады; егер бидайдан да топырақтан да еш кемсіпей беруге болады. Ал, кемсітетін болса қайтара алмайды. Тек сатушы осылайша кем күйінде қайта алуына разылық танытса онда қайта қайтаруына болады.

Сатушы кемшілігін біле тұра бір зат сатқан болса, кейіннен сатып алушы кемшілігімен келгенде мойындамауы әбден мүмкін. Осылайша қазы оған қарсы үкім бергенде сатып алушыдан сатқан дүниесін қайта алады.

Сатып алушы сатып алған затынан бір кемшілік тауып сатушыға барып; бүгін затты саған қайтармасам онда разы болғаным, - десе де, имам Мухаммедтің пікірінде бұл сөз жәй жөз болып, ол затты қалаған уақытында қайтарып беруге құқылы деуде.

Баззидың «Фатауа» кітабында айтып өткен мәселеде; «Сатушы айыбы бар зат сатқанда оның айыбын аятуға міндетті. Егер айыбын айтпай сататын болса, онда ғалымдарымыз оның пасық болатынын және куәлік сөзінің қабылданбайтынын айтуды. Ал, Садр «Біз бұл пікірге қосылмаймыз», - деп жоғарыдағы ғалымдардың пікіріне қарсы пікірде».

Бір кісінің сатып алған үйіндегі бір дуалында тесіктің болуы айыпқа жатады.

Баззидың пікірінше, мираскор мирас қалдырушысына бір зат сатқан болса, кейіннен мирас қалдырушы (сатып алушы) дүниеден өткен болса, мираскор (сатушы) сатқан затын мирас арқылы алған кезде ол заттың айыбын көрген мезетте (бар болса) өзге мирасқорларға береді, болмаған жағдайда қайтара да алмады не айптың құнында сұрай алмайды.

Сол сияқты, бір кісі өзінің кішкентай ұлынан бір зат сатып алғанда куәгерлердің болуымен алған болса, кейіннен ол заттың кемшілігін көрген жағдайда істі қазыға тапсырады. Ал, қазы қазылық барысында әлгі кішкентай ұлға бір қамқоршы тағайындап, әкесі малды сол қамқоршыға тапсырсын, сосын баланың атымен ол затты балаға сатқан кісіге бұл затты қайтара білсін.

Бірінің уәкілінен сатып алған затта айып/кемшілік табылса, ал ақша муаккилге (уәкілдік етуші) жеткен болсада затты қайтаруға болады.

Сатып алушы алған затында айып табылғанда төлеген ақшасын уәкілге төлеген болса уәкілден, муаккилге төлесе муаккилден ала алады.

Сатушы сатып алушыға ақша мәселесінде; сен бермей ақ қой деп айтқаннан кейін, сатып алушы

алған заттың айыбын тапса бұл жағдайда сатып алушы ол затты қайтара алмайды сондай-ақ, орнына бірнәрсе алу үшін сатушыға бара алмайды.

Маукуф сауда (байланған сауда) туралы:

Имам Баззидың пікірінде; баласының жерін сатуды қалаған кісіге баласы; «Мен осы өмірден өткенше менің атымнан жасаған бүкіл сауда-саттыққа разымын», -деп айтса, немесе «Мен сау болғанша сенің бүкіл ісіңе разылық таныттым», -деп айтқан болса, бұл сөздер әкесі үшін рұқсат болып есептеледі. Ал, егер ұлы әкесіне; «Бұл зат (жер) мен үлкейгенше қолыңда болсын», - деп айтса, бұл сөз әкенің оны сатуына кедергі болады.

Мүлік иесіне фудулидің жасаған сауда-саттығының мән-жайы жеткен кезде, ол (мүлік иесі) үндемесе, бұл жағдай оның сауда-саттыққа берген разылығы ретінде қабылданбайды. Ал, егер дүниесінің сатылғаны жәйлі хабар жеткенде оның қаншаға бағаланғанын білмей тұрып разылық танытса, кейіннен қаншаға бағаланғанын білгеннен кейін разылық танытпаса, бұл жағдайда берілетін үкім; сауда-саттықтың жайыз болуы (яғни, дұрыс болуы).

Баззиде орын алған мәселелердің ішінде; фудули немесе аманат қабылдаған адам мүлік иесінің рұқсатынсыз затты сатқан жағдайда, мүлік иесі аманат дүние олардың қолында боғаны саудаға рұқсатым дегендей бір дәлел нұсқаса, алайда, мүлік иесі сатылған аманаттағы дүниенің ақшасын сатып алушыдан ала алмайды. Тек қана фудулидің уәкілі ретінде алса болады. Бұл жағдайда мүлік иесі сатылған заттардың иесі сияқты емес фудулидің уәкілі ретінде қабылданады.

Фудули басқа біреудің құлыт сатқаннан кейін құл өліп кетсе, бұны естіген құлдың қожайыны фудулиге сауда-саттыққа рұқсат бергенін теріске шығарса, бұл сөзі қабылданады. Бірақ, егер құл қожайыны; «Фудулидің құлды сатқаны жайлы хабар маған жетті, мен разылық таныттым», - деп айтқан болса, бұл жағдайда құл қожайының сөзі негізге алынбайды.

Иқала (сауданы бұзу) туралы:

Баззидың пікірінде; сатып алушы иқала талап еткен жағдайда, сатушы оған; «Ақшаны алып кел», - деп айтса онда бұл сөз иқаланы білдіреді. Бұл сөз тіпті «иәле жаса» мағынасына келеді.

Сатып алушы (муштари) құл сатып алып алайда қолына әлі түспей тұрып; «Ол құлды өзіңнің атыңнан сата бер», -деп айтса, осыдан кейін сатушы (байъ) ол құлды тағыда сатқан жағдайда саудасы дұрыс болып алғашқы сауда-саттық бұзылған болады. Егер муштари байғқа «ол құлды менің атымнан сат» немесе «оны қалаған адамыңа сат», «оны сат!», - деп айтқаннан кейін басқа бір сөз айтпаса, бұл жағдайда иқала дұрыс болмайды.

Иқаланы шартқа байлауға болмайды. Мысалы; сатушы Зәйдке өгіз сатып жатқанда; «бұл өгізді арзанға алып отырсың», - деп айтса, Зәйд «егер

бұдан қымбат беретін муштари тапсаң соған сат», - деп айтса, осыдан кейін сатушы жоғары баға беретін сатып алушы тауып соған өгізді қайта сатқан жағдайда, екінші сауда келісімі дұрыс болмайды. Өйткені бұл сауда түрі уәкілдік емес иқаланың шартқа байлауы ретінде қабылданады. Осылайша жасалған сауда түрі жүзеге аспайды.

Сондай-ақ, муштари; «Мен бұл сауда-саттықтан зараз көрдім», -дегенде байъ; «Сен оны сат егер арзанға бағаланса мен беремін», - десе, сосын муштари расында арзанға сатып қалса, байъ ешқандай ақша төлеуге міндетті болмайды.

Муштари; «Маған қайта сатуға мүмкіндік бер», - дегенде Байъ; «Бердім, жақсы, жарайды», - деп айтқанша иқала дұрыс болмайды. Осы үкіммен пәтуа беріледі. Сауда-саттықта да болғанындай иқаладе де «хияру шарт иқаласы» дұрыс есептеледі.

Иқала, дұрыс көзқарас бойынша екі тараптың бірінің алуымен (таъати жасауы) жүзеге асады.

Фасид сауда (бұзық, бұрыс сауда) туралы:

Баззидың пікірі бойынша; «Қолма-қол қазір төленше мынанша, кейінірек төлейтін болсақ онда мынанша бересің» немесе «бір ай ішінде төлесей мұнша бересің, ал, екі айда қайтаратың болса онда мұнша», - дегендей сауда келісімдері фасид (бұзық, дұрыс емес) саудаға жатады.

«Бисмилла» айтылмай сойылмай тасталынған малды мұсылман емес адамдарға да сатуға болмайды.

Сауда-саттыққа байланысты түрлі мәселелер жөнінде:

«Риба» (пайыз): Бір кісі 1 дирхамды 100 фалске (алтын, күмістен басқа ақшалар) сатып алған жағдайда екі тараптың бірінің қабд жасауы жеткілікті. Егер күміс немесе алтын беріп фалс алатын болса, екі тараптың бірінің қабд жасауы жеткілікті.

Сатылған затты қайтару; Сатып алушы (муштари) көшеге шығатын жолы жоғын білмей үй сатып алған жағдайда, кейіннен білсе үйді сатушыға қайта қаутаруына құқылы.

Сатылған заттарға қосылып сатылатын заттар; Егер бір дүкен сатылған жағдайда, толықтай қолдана алу құқығымен сатылған болса, онда дүкенге қоса үстіне жабатын жалпы шатырда кіреді. Ал, егер толықтай қолдану құқығы кірмесе, шатырды өз еркімен қозғалтуға болмайды.

Қорыта айтқанда, біз бұл мақаламызда қазақ даласында өмірге келсе де, қазақ жұртына беймәлім, өз заманының шоктығы биік ұлы тұлғасы, ханафи мазһабның белді ғалымы Хафизуддин Мухаммед ибн әл-Кердери туралы және оның әйгілі Әл-Жамиғ әл-уажиз немесе әл-Фатауа әл-баззая кітабындағы сауда-саттыққа қатысты үкімдер туралы тоқталдық. Кітапта бұдан басқа да, адамдық-моралдық мәселелер, қылымыс мәселесі және қазылық үкімдері туралы көптеген моралдық-құқықтық мәселелерге ханафи мазһабы тұрғысынан үкімдер келтірілген.

Жалпы, Баззидің жеке өмірі немесе біз баяндаған сауда-саттықта кездесетін мәселелерге үкім беру болсын, барлығыда қазақ жұртшылығы үшін тың, әлі көп зерттеуді қажет ететін күрделі мәселе екені даусыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ә. Дербісәлі. Егемен Қазақстан газеті. №90-93 (25939) 12 наурыз, 2010 ж.
2. Әл-Фәтәуә әл-Баззая I-том, Ливан, 2009 ж.
3. В.В. Бартольд. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – С. Петербург, 1963.
4. Ә. Дербісәлі. «Имам Аззам Әбу Ханифа мәзһабы және қазіргі заман» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалда-

рында. /Түркиядағы жазба жәдігерліктеріміз/. Алматы, 2009.

5. *Hafizuddin Uhammed el-Bezzazi hayati ve el-fetava adli eser isiginda fikhi gorusler*. Ibrahim Bayram.

6. Майдани, «Лубаб» II, 4.

7. әл-Фатауа Баззая, IV, 365; «әл-Фатауа хиндия», III, 5.

8. Музаффар Ахмад ибн Али әл-Багдади ибн Сағати (694/1295), *Мажмуъату бахрайн уа мұлтақа наһрайн фи фиқһ ханафи VII*, 116.

9. ибн Абидин, *Раддул-мухтар VII*, 280.

10. Ибн Сағати, «Мажмуъул бахрайн», 280 бет.

11. «Наһрул-фаиқ» III, 398; ибн Абидин, *Раддул-мухтар VII*, 183.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЛЖАН АХУН БӨЛЕКБАЙҰЛЫНЫҢ СІЦІРГЕН ЕҢБЕГІ

Резюме. В статье рассматривается Исламская религия как главный фактор распространения исламского вероучения на территории Казахстана. Один из многих деятелей конца XIX века внесший свой неоценимый вклад в историю распространения исламского вероучения, формирование целостного мировоззрения воспитанников и интереса к науке - Калжан ахун.

Summary. The article deals with the Islamic religion as a major factor in the spread of the Islamic faith in the territory of Kazakhstan. One of the many figures of the late nineteenth century who made an invaluable contribution to the history of the spread of the Islamic faith, the formation of a holistic worldview and students interest in science - Kalzhan akhun.

Ислам діні қазақ халқының өзіндік руханияты мен мәдениетінің қалыптасуындағы негізгі қайнарлардың бірі болып табылады. Орталық Азия мен Қазақстанға исламның енуі VII-VIII ғасырларға жатқызылады. Алғашқы ислам дінінің таратушылары Қазақстанға 670 жылдардан бастап келе бастады. Исламның түбегейлі орнығуына VIII ғ. ортасында, 751 ж. Тараз қаласының маңындағы араб әскербасы Зияд ибн Салих пен қытай қолбасшысы Гао Сяньчжи арасында бірнеше күнге созылған “Атлах” шайқасында арабтардың жеңіске жетуі айтарлықтай ықпалын тигізді. Қытай әскері күйрей жеңіліп, Жетісу мен Шығыс Түркістан азат етіледі. Араб әскерінің бұл жеңісі Орта Азия жерінде ислам діні мен мәдениетінің орнығуының бастауы еді [5,16].

Қазіргі уақыттағы Қазақстан жеріне ислам дінінің таралуы бірнеше ғасырларға созылды. Бастапқыда жаңа дін оңтүстік өңірлерге ене бастады. X ғ. аяғына қарай ислам Жетісу мен Сырдариядағы отырықшы халықтың басты дініне айналды. X ғ. басында мұсылмандықты Қарахан әулеті билігінің негізін қалаушы Сатұқ қабылдайды, ал оның ұлы Боғра хан Харұн Мұса 960ж. Исламды мемлекеттік дін деп жариялайды. Бұл аймақ әр түрлі діндердің тоғысқан жері болғандығынан ислам дінін тарату бейбіт түрде жүріп жатты. XVI-XVII ғғ. Қазақстанда исламның жайылуына қазақ халқының Орта азиялық халықтарымен, Еділ татарларымен тығыз экономикалық, мәдени байланыстары ықпал етті. Ислам дінінің уағыздарын Бұхар, Самарканд, Ташкент, Хиуа, Түркістаннан келген уағызшылар тарата бастады [7].

Ислам діні - ғылым-білімді жоғары насихаттайтын дін. Ислам ғұламалары ғылымды діни дүние деп бөлмейді. Ислам діні пайда болғалы бері

мұсылмандарды ғылым-білімге шақырумен келеді. Мұсылмандықты қабылдаған түркі халықтары үшін Ислам дінінің негіздерін үйрену, шариғат заңдылықтарын түсіну, зерттеп-білу, кейін оны тарату талпынысын араб тіліндегі Құран Кәрімді, Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с) хадистерін, исламдық мәтіндерді игеру арқылы ғана жүзеге асыру мүмкін болып табылатын. Және де Ислам дінін игеру, діни мәтіндердің мағыналық ерекшелігі мен көп қабаттылығы бірінші кезекте күрделі араб тілін жүйелеп, егжей-тегжейлі үйренуді талап етті. Осыған орай, араб тілінің фонетикасын, морфологиясы мен синтаксисін арнайы пәндер арқылы игеру қажеттілігі туындады. Осы айтылғандардың барлығы - араб тілі мен Ислам дінінің негіздерін толығымен қамтып, жүйелендірген білім ордасы – медреселердің пайда болуына алып келді. Шариғат ілімдерін терең игертуге бағытталған медреселермен қатар, ұстаздар діни білімді рухани тәжірибемен ұштастыруды мақсат етіп: рибат, текке, құжыра, забия, ханака секілді білім ордаларын орта ғасырларда қазақ жерінде кеңінен таратты. Медреселер нақты мамандандырумен айналысса, аталған рухани білім ордалары рухты кемелдендіру жүйесі ретінде қызмет етті.

Қазақстан жеріндегі алғашқы мешіттер мен медреселер Отырар, Түркістан, Сайрам, Тараз қалаларында салынған. Ал, XIX ғ. 60 жылдары Түркістанда 20-ға жуық мешіт, 2 медресе болған. 1917 жылы қазан төңкерісіне дейін Ақтөбеде 200-дей, Жетісуда 269, Бөкей хандығында 78, Әулиеатада 15 мешіт жұмыс істеп тұрды. Бұл кездері Қазақстан өңірі елді мекендерінің түгелге жуық жерінде діни білім беріліп, көлемді медреселер жұмыс істеген. 1788 жылы құрылған Орынбор муфтилігінде 114 мешіт, медресе болған. Мешіт жанында салынған ең ірі медреселер: XIX ғ. Оңтүстік Қазақстанда Бабата медресесі, Бөкей ордасында Орда медресесі, Аякөз медресесі, Оралда Мұтығия медресесі; XX ғ. Басында Жетісу жерінде Мамания, Қызылордада Қалжан Ахун, Таразда Әбділқадыр медреселері қазақ топырағындағы ислам ілімі мәдениетінің ошақтары болған. Қазақ жерінде патша үкіметі кезінде жұмыс істеп тұрған бұл мешіт медреселердің көбі Қазан төңкерісінен соң қиратылғаны тарихтан белгілі. [1,1226].

Жалпы қазақ халқы ислам дініне кіргеннен кейін араб әліппесін қабылдағаны жоғарыда айтылды. Мектептердегі оқу қазақтардың көшпелі өміріне бейімделіп, оқу - күз, қыс айларында басталған. Мектептерге 7 жасынан бастап келген бала, 4-6 ай бойы араб әліппесін танып, Құран кітабынан

«Иманшартты» немесе «Шариат-ул-иманды» жаттап дәріс алатын болған. Балалар жылына 4-5 ай оқып, оқулары 5-8 жылдарға дейін созылған. Мектептерде білім беретін мұғалімдердің көпшілігі Орынбор, Уфа, Қазан қалаларынан оқып, тәрбие алған молдалар еді. Араб әліппесімен қатар, Ислам дінінің негізгі қағидалары, парсы, түркі тілдері және осы тілдерде жазылған ақын-жазушылардың шығармалары, араб фәлсафасы оқытылған. Мектепте білім алу уақыты аралығында оқушы еш қиындықсыз араб тілінде оқып, жазуы тиіс еді. Тек ауылдық жерлерде жыл аяғында емтихан тапсыру, мектепті бітіргені үшін балаға ресми куәліктер беру тәртібі толық сақталмады.[6,16].

Қазақ жерінде барлық уақытта осындай ұстаным болды деуге болмайды, оның мысалы ретінде Семейдегі Абай Құнанбаев оқыған Ахмет Риза медресесін айтуға болады. Медресені философия мен шығыс әдебиетінің ғұламасы Ахмет Риза ашқан. Шәкірттер діни сабақтардан, шығыстың классик ақындарының шығармаларынан, араб, парсы тілдерінен, заңтану, тарих, логика, риторика, география, философия, математика, астрономия, медицина және т. б. зайырлы пәндерден дәрістер тыңдады. Қазақ жеріндегі Ахмет Риза медресесі іспеттес медреселердің жанында кітапханалар жұмыс істеп, оқуды аяқтаған шәкірттерге ресми құжаттар табыс етілді. [5,26]. Медреселік оқу орындарының оқу-тәрбиелік жұмыстарында даралана көрінетін тағы бір ерекшелік бар. Бұл туралы айтарда көрнекті түркітанушы, Абайтанушы ғалым М. Мырзахметовтің пікірін еске аламыз: «Абай балалық шағында Семейде оқыған Ахмет Риза медресесі жабық оқу орнына жуық. Тәртібі де катал, әрі дәрістің барысында сопылық сарын күшті болатын-ды. Орта Азия, Еділ бойы, Кавказ, Қазақстан жеріндегі медреселерде ислам дінінің негіздері басым оқытылғанымен, ол оқу орындарында сопылық поэзияның классиктері де молынан үйретілетін. Ал, Қожа Ахмет Иассауи, Сопы Аллаяр, Сүлеймен Бақырғани т.б. сопылық сарындағы шығармалар түрік тілінде басымырақ оқытылатын. Ахмет Риза медресесі де осы қалыпты сақтайтын»[1,566].

Оңтүстік Қазақстан аудандары көшпелі және отырықшы мәдениеттің тоғысқан мекені болғандықтан, мұнда экономикалық және мәдени өмірдің, оның ішінде Исламдың орталықтарына айналған зәулім қалалар орналасқан. Қазақстанның дәстүрлі мұсылман ошақтары – Түркістан, Созақ, Ақмешіт, Әулие Ата дінді уағыздауды күшейте түсті. XIX ғасырдың аяғына таман мұсылман ілімі даламызға үш бағыттан: ішкі Россиядан (Уфа, Қазан, Астрахань), Орта Азиядан (Ташкент, Бұхара, Хиуа) және үшінші Шығыс Түркістаннан (Қашқар, Жаркент) ентеледі. Осы тұста қазақ байлары мен дін-басылары шариғат қағидаларының Қазақстанда таралып, нығаюына ғана емес, оның дүние жүзілік

ілім ретінде күшеюіне де ат салысты. Қалаларда бай саудагерлердің қаржысына салынған медреселер арнаулы үйлерде орналасты, оқу ақысы заттай да төленетін. Онда шот, жиналмалы тақта, шәкірттердің оқу-құралдарын сақтайтын сандық болған. Оқу жылы 20-30 жылға созылған. Медреселердегі мұғалімдердің Орталық Азияның білім беру ошақтарында білім алуы шарт еді. Бірақ, ол жақтарда білім алуға көбінің шамасы болмағандықтан, жергілікті молдалардан да білім алатындар аз болмаған. Медреселерде дәріс беретін оқытушылар «абыз», «ахун», «молда», «хазірет», онан жоғарысы «мударрис» деп аталды. Ал оқушыларды «шәкірт», «талиб әл илим» (ғылым ізденуші) деп атаған. Медреселерде берілген пәндер тізімі кеңейген болатын: араб тілі, теология, риторика, заң, шығыс әдебиеті, физика, химия, астрономия, ботаника, геометрия, алгебра.

Н. Нұртазинаның мұсылмандық білім беру бойынша жүргізген жұмыстарында былай делінген: «жеке меншік медреселерде діни пәндер мен жағырапия, химия, математика, медицина, ботаника пәндерінен бөлек лингвистикалық курстарға (ежелгі грек, санскрит, парсы, түркі және т.б.) баруға мүмкіндік болған. Оған қоса, қыз балаларға дін негіздерін, араб тілін үйрететін әйел ұстаздар жеке үйлерінде «биби-халифелер» деп оқу орнын ашқан. Қазақ, түркмен, қырғыз ауылдарының мектептерінде каллиграфия сабақтары өте жоғары дәрежеде болған. Қазақ мектептерінде (XIX ғ) хафтияқ, чар-китабтан басқа «Суфи Аллаяр» (шағатай тіліндегі сопылық өлеңдер жинағы), «Диуан-и Хикмет» пен Науаи, Физули, Хафиз шығармалары оқытылған. Бұл мектептердің ұстаздары өзбек, татар ұлтынан еді»[4,1-266].

М.Ж.Көпеевтің еңбектерінде де қазақ балалары оқыған Қазақстан және Орталық Азия медреселерінде оқу құралы ретінде пайдаланылған кітаптар, мыналар: «Орхон-Енисей және ұйғыр жазба ескерткіштері, Оғыз-нама, Бабыр-нама, сонымен қатар Қорқыт ата, Әл-Фараби (дінді философиямен салыстыратын трактаттар), Ж.Баласағұни, С.Бақырғани («Бақырған» өлеңдер жинағы), Ибн Сина, Керұғлы, Асан Қайғы, Шалкиіз, М.Дулати секілді ұлы ойшылдардың шығармалары»[3,436]. Олардың мазмұндары медреселердің рухани құндылықтарды басты орынға қойғанын тағы да дәлелдейді.

“Сыр өңірі – бүкіл алашқа мәлім дүлдүл ақын шайырлар, батыр, билер мекені ғана емес, ахундар мен ишандар, молда мен мақсым атанған оқымысты, ғұламалардың елі. Осы өңірден шыққан ағартушы ұстаздар философия, грамматика, лингвистика, шығыс тарихы мен әдебиеті, астрономия және т.б. жаратылыстану салалары бойынша кәсіби білікті болған. Бұлар негізінен Мекке, Медине, Бағдат, Шам, Ыстамбұл, Каир, Кабул, Герат, Хиуа, Хорезм, Үргеніш, Самарқанд және т.б. мә-

дениет орталықтарында оқыған. Өңірді білімдендіріп, ағартуда Бұхарадағы «Көкілташ» медресесінің орны ерекше болды. Медресе түлектерінің қатарында Сыр өңірінде өздерінің дербес мешіт – медресесін ашқан ағартушы ұстаздар көптеп саналады. Соның бірі және бірегейі Қалжан ахун Бөлекбайұлы.

Қалжан ахун Бөлекбайұлы (1857-1916) – Кіші жүздің Жетіру атты рулық бірлестігінің құрамындағы ауылдарға әйгілі оқымысты – ұстаз[1,516]. Түркиядан шығатын «Korkutata Bulteni» журналында былай делінген: «Қажы Муаммер Мақсұмның әкесінің есімі Қалмұхаммед. Жұрт ол кісіні Қалжан ақын деген. Жас кезінде Құран Кәрімді жатқа білген, арабша және парсы тілін меңгерген. Шығыстың астрономы Ұлықбектің трактатын да оқыған. Өте білімді болғандықтан, «ахун» атты алған. Мәдени және рухани жағынан өте бай, заманының айдын кісісі, табиғатты сүйетін болмысы бартын...»[1,168-169бб]. Оның арғы тегі Ақтөбе облысы, Жаманқарғалы деген жердегі тартулы табын руынан шыққан, әкесі Бөлекбай жас кезінде Қарақалпақстандағы туған – туыстарына келіп, сол жерде үйленіп, қалып қояды. Есейген шағында Қарақалпақстандағы қазақ жұртына басшылық жасайды. Сол кездегі Хиуа хандығының бегі болады. Ол 90 жасында 1916 жылы қайтыс болады. Қалжан ахун Бөлекбайұлы 1862 жылы туылған. Ауыл мектебінде дәріс алғаннан кейін, Хиуа қаласындағы діни орта оқу орнында оқып, имам болды. Имам мектебін бітіргеннен кейін жоғары білім алу үшін шешесімен бірге Бұхара қаласына барады. 1879 жылы Көкілташ медресесіне оқуға түседі. Оған бұл жерде оқу оңайға түспейді. Себебі, оған материалдық жағынан көмектесетін ешкім болмайды, сондай-ақ шешесі де қайтыс болып, жетім қалады. Медреседе қазақ байларының балалары ғана оқитын, себебі, Көкілташ медресесі қазақ байларының қаржысымен салынған болатын. Сол кезде үйленген, үйлі-баранды кезі екен. Қалжан өзінің ерекше қабілеті мен көпшіл мінезі арқасында медреседе оқитындар арасында үлкен беделге ие болады. Соның арқасында олардың және Ораз ахунның көп қамқорлығын көреді. 1889 жылы 27 жасында Көкілташ медресесінің фикх саласындағы оқуын ойдағыдай бітіріп, имам атағын алады. Сонымен қатар оған ахун атағы да беріледі, ахун - заңгер, сөз шебері дегенді білдіреді. Кезінде Бұхарадағы «Көкілташ» медресесінде Ораз ахун оқып жүргенінде Қалжан ахунға: «Өзіңдей білімді азаматтар елге келіп қазақ балаларын оқытса, туған халқының игілігіне қызмет етсе, нұр үстіне – нұр болар еді», - деген екен. Сөйтіп, Ораз ахун өз медресесіне жас Қалжанды балаларға бірнеше сабақты беру үшін шақырады[3,169б]. Оқуды бітіргеннен кейін 1890 жылы Қалжан ахун жолдасы Ораздың ұсынысымен Қазақстанға, Сыр бойына келеді. Ораз ахун оның достық, адамдық қасиетін құрметтеуінің бел-

гісі ретінде өз қызы Зейнепті Қалжанға қосады. Зейнеп бастауыш білімді әкесінің мешітінде алып, араб тілінде оқып, жаза алатын. Халық ауыз әдебиетіне деген сүйіспеншілігін ертегілер, аңыздар, әндер, батырлар жырылары арттырған[3,120б]. Содан кейін Қалжанды шыққан тегі бір Табындардың ортасына, қазіргі Жалағаш қыстағына алып келеді. Қысқа мерзімде бұрынғы Тереңөзек ауданының Партияның ХХІ съезі атындағы кеңшар көлеміндегі Қалжан ахун мешіті жанынан қам кесектен мешіт салынады, оның алғашқы имамы Қалжан болады[1,8б]. Ол осы жерде өмірінің соңына дейін 26 жыл бойы ислам дінін насихаттап, халыққа қызмет жасады, бала оқытып, ұстаздық етті. Сыр бойының талай марқасқалары мен жайсандары Қалжан ахуннан білім алды, оның тәрбиесін көрді. Халық оны «Қалжан ахун» деп құрмет тұтты, әлі де құрметтеп келеді[1,9б]. Қалжан ахун мешітінің құрылысы түп-тура Көкілташ медресесінің құрылысы еді. Медресеге дәріс алуға өз балалары Уамық Мақсұм мен Мұғаммар Мақсұм, ауылдың балаларымен қоса Қазақстанның түрлі аудандарынан балалар келетін, олардың ішінде кедейдің де, байдың да балалары бар еді. Ол кісі ешкімді дәрежесіне бойынша, әлеуметтік жағдайы бойынша шектемеген, себебі оған керегі тек баланың білімге талпынысының болғаны. Ол 400-ден астам жағдайы төмен, жетім-жесір балаларды оқытқан. Қалжан ахун Ислам негіздерін оқытумен бірге араб, парсы мәдениетінің сөз өнеріне қатысты мұраларын да ғалымдық-ұстаздық ынтамен үйреткен. Өзінің мектебіндегі сабақтарының негізгі мазмұнында дін қағидаларын тереңдете оқытқан, сонымен бірге халық сөз өнерінің шығармашылық мұраларын да шәкірттерінің меңгеруіне ерекше көңіл бөлген. Қалжан ахун ұстаздығының тағы бір озық әдістемелік тәсілі – ақындыққа, шешендікке бейімі бар шәкірттерінің сол өнерлерін ұштаумен, баулумен шұғылданушылығы[1,59б]. Қалжанова Шамсия апайымыздың айтуы бойынша: ол ауылдың балаларына өзінің білгенін үйреткен. Өз өмірін ғалам мен өзін қоршаған ортаны зерттеуге арнаған. Оған қоса, сабақ беруден бос уақытында, өзінің астрономиядан, философиядан сүйікті кітаптары мен шығыс поэзиясының үздік туындыларын оқитын, қосымша жазбалар жазатын, жерді қазып, ақтаратын, ал түнде түнгі аспанды зерттеумен айналысатын[3,125б].

Ол ақшақұмар молда немесе ақшақұмар ұстаз болмаған. Шамсия апайымыз оның сабақ беру бағдарламасымен таныс болмаған. Бірақ ата-анасының естеліктері бойынша бұл - ислам діні бойынша мұсылмандық діни мектеп болған. Бірақ оның оқушылары Құранды еш түсініксіз жаттаған оқушылар болмаған. Молда Қалжан ахун өз қызметіне шынайы адалдығымен қарап, балаларға түсінікті болатындай етіп, Құранды араб тілінен қазақ тіліне аударып, оның мазмұнын түсіндірген.

Құраннан басқа, ол философия мен астрономия сабақтарын берген.

Балаларды ғылымның шынайы жетелеушілері мен оған мол еңбегін сіңдірушілердің өмірлерімен таныстыратын. Ол нағыз ұстаз ретінде оқушыларының жүрегіне әлемді, қоршаған ортаны тануға деген құлшынысын оятқан. Себебі ол – болашақ ғалымдарды дайындаған. Сонымен қатар, оқушыларын Фирдоуси, Саади, Омар Хаям, Рудаки, Низами, Әлішер Навоилардың шығармаларымен сусындатқан. Шығыстың классикалық поэзиясының мазмұнын аша отырып, адамның бақытқа деген құқығын, әр тұлғаның бостандығын, творчестволық жағынан адамның өзін дамытуы керектігін, өз елінің бақыты үшін күресу керектігін насихаттаған. Осылардың барлығын мына кейіпкерлер арқылы дарытқан: Мәжнүн, Фархад, Рүстем, Афрасиаб, ұлы Темір мен оның немересі Ұлықбек.

Қалжан ахун шәкірттерінің ішінен Мұхамбетрахым Алшынбайұлы, Әбдірашит Бердәулетұлы есімдер үздіктер қатарынан шыға бастаған. Кейін ахун қайтыс болғаннан кейін медреседе осы екі шәкірттері ұстаздық етті. Қалжан ахунның шәкірттерінің көпшілігі елге танымал тарихи тұлғалар болды. Тұрмағамбет жырау Ізтілеуұлы, Сейіткерей Үсебайұлы, Мұхамбетрахым Алшынбайұлы, Әбдірашит Бердәулетұлы, Әбсаттар Нұралыұлы, Сыздық Қазанбайұлы, Тұрсынқұл Ахметқызы, Шекер Ермағанбетова секілді азаматтар Қалжан ахуннан тәлім-тәрбие алған[1,1716]. Қалжан ахун медресеге оқуға түсуге өзінің алғашқы оқушыларының бірі - "Шаһ-наманы" қазақ тіліне аударған Ізтілеуов Тұрмағамбетті дайындайды. Ұстазы Қалжан ахунның жазып берген хаты бойынша Бұхарадағы мырза Ұлықбек медресесіндегі Манақтың немересі Мәмбет деген керейттің нұжиресіне (жатақхана) зорға дегенде орналасады. Оқуға түсер алдындағы дәрістерден: "Фикх Қайдани", "Бидан", "Қапия" - ойдағыдай тапсырған Тұрмағамбет оқу басталатын кез мизанда сол кездегі Таяу және Орта Шығыс елдерінде әсіресе Орта Азиядағы "үлкен" деп саналатын XVI ғасырда салынған оқу орны - Мір-Араб 1535-36 ж. салынған медресесіне оқуға алынады. 1899 жылдан бастап Көкілташ аталатын медреседегі ғалия дәрежесіне ауысады. Көкілташтың бітірушілері Ислам діні бойынша жоғары білімді алып, медресе мен мешіттерді басқару құқығына ие болды[3,122-12366].

Қалжан ахун қолжазбаларының мазмұны әртүрлі тақырыпты қамтиды. Олар: садақа, алтын-күмістің зекеті, синтаксис, неке, талақ, зина, мирас, туыстық силсилласы, грамматика, өлең жазуда кейбір грамматикалық ережелердің сақталмауы, бұзылуы, риторика, өлеңдегі теңеулер, арпа-бидайдың ақысын, садақасын беру, өлшем бірлігі, дұға ету әдебі, фикһ мәселесі, некеде махр беру және талақ туралы, малды халалдап бауыздау және қай жердерде, қандай жағдайларда бауызда-

уға болатыны, жөнінде, туыстық қарым-қатынасты нығайту, пенденің амалдарына қарай марапатталуы, мирасты бөлу, зина, зиһар әйелді анасына ұқсатудың үкімі, сауда, сату және сатып алу, тірі мал саудасы, туыстар арасында мирасты бөлу, мәйіт үшін ізгі амалдар жасау, мал түріне қарай зекет мөлшерін анықтау, намазда имамға еру, намазда денеден тоқтаусыз қан ағуы үкімдері, мәсіге масх тарту, намаз, намаздағы сәжде, рукуһ, әжетхана әдебі, ғибадат, ораза, рамазан айы оразасы, намаздағы кираат, намаз қазасы, соғыс, Мұхаммед пайғамбардың (с.а.с) миғражға көтерілгені және т.б. тақырыптардан тұрады[1,396].

Бұл күнде Қалжан ахунның қолжазбаларының саны салыстырмалы түрде көп және олар М.Әуезов атындағы ӘӨИ, Ғылым ордасы Ғылыми кітапханада және Қалжан ахунның тікелей ұрпақтарының қолында сақталған. Бүгінгі күнге жеткен құнды жәдігерлерді зерттеу жұмысы да енді-енді бастала бастаған. Осы күнге дейін ахунның ұрпақтары естілік кітаптар мен конференция өткізіп соның материалдарын жарыққа шығарған. Дегенмен басты зерттеу жұмысы өз кезегін күтуде деп есептейміз.

Ендігі кезекте Қалжан ахунның қорында сақталған қолжазбалар мен өз қолымен жазған қолжазбаларға біршама тоқтайтын боламыз.

Қалжан ахунның құрметіне өткізілген конференция жинақтарында біршама қолжазбаларға сипаттама берілген. Соның бірі Қалжан ахунның немересі Хасан Иылдырымнан алынған. Қолжазбаның мазмұнына көз жүгіртсек:

Нөмірі сегізінші қолжазбасында араб тіліндегі و демеулігіне сипаттама берген. Біріншіден, онын فطع الفرح сөздерді немесе сөйлемді байланыстартын шылау қызметін атқаратыны; екіншіден, (сөйлемде шартты райда тұрған етістіктерді) екі іс-қимылдың өзара үйлесімді екенін білдіретін қызметі; үшіншіден, وای сөйлемде табыс септігіндегі есімдерді біріктіру үшін қолданылуы; төртіншіден, وای сөйлемді екінші сөйлеммен толықтыратын жағдай қажет кезінде қолданылуы жайлы жазылған[1,2036].

Нөмірі үшінші қолжазбада زيممتل - өзінің алдындағы сөздің мағынасын толығымен анықтап беру үшін қойылады делінген. Түрлері: ظوفلمل، ظوحلمل. Оны толығырақ түсінікті ету үшін арнайы بارع! жасау арқылы, сөйлемнің барлық мүшелерін талдап, барлық сөздің мағынасын түсіндіріп، زيممتل - дің сол сөйлемдегі атқаратын қызметін ашып көрсеткен[1,1916].

Нөмірі он сегізінші қолжазбада لقنل сөзінің жекеше және көпше түріндегі мағыналары әр түрлі болып келуі сипатталады[1,2246].

Нөмірі жиырма бірінші қолжазбада сөйлемнің баяндауышы ربخال жайлы айтылады. Бірнеше сөйлемге синтаксистік талдау жасалынады. Сол талдаудың нәтижесінде баяндауыштың сөйлемде келу

жағдайлары жазылған: баяндауыш сөйлемде бастауыш, сын есім, сан есім, пысықтауыш, сөйлем, шылауы бар сөз, есімдік болуы мүмкін[1,230б].

Нөмірі жиырма бесінші қолжазбада осы шақтың соңында кәсраның тұру себебі, сол етістіктің соңына екінші жақтың есімдігінің жалғануы делінген. Кәсраның етістіктің соңында өзімен-өзі жалғануы мүмкін еместігін түсіндірген[1,240б].

Қолжазбалармен қатар қолданылған көптеген кітаптар болды. Сол кітаптардың бірнешеуі мыналар[1,240-241бб]:

Ислам парыздары жайлы ескі түркі тілінде жазылған кітап, "Далаиль аль-хайрат", (авторы: Абу Абдулла Мухаммад ибн Сулейман ибн Абу Бакр аль-Джазули аль-Симлали, Ташкент 1893ж)- бұл кітап адамдарды игі істерге нұсқаушы,оның ішінде Пайғамбарымызға (с.а.с) дұға етіп,оның жасаған әрекеттерін еске салушы.

"Рисалату аш-шамсия"- логика ғылымының негізгі заңдылықтарын мәтінде ғалымдардың мысалдарымен түсіндіреді. Оқулықтағы негізгі мәселелер:

«فلسلہ احوک، بدالہ، مالکالہ، قطنالہ، فرصالہ، وحنالہ، ضئارفالہ»

Ескі түркі тілінде жазылған "Ислам тарихы" жайлы кітабында исламның пайда болуы, Пайғамбар (с.а.с)және атақты төрт халифалар, кейінгі халифаттар мен олардың басшылары, жан-жақты жорық, соғыстары айтылады. Шарифат заңдары жайлы ескі түркі және араб тіліндегі кітап.

Ташкент баспасынан шыққан "Құран Кәрім" кітабы.

"Шарх ул-ақайд ән-нәсафия" кітабы - имам, Матруди мектебінің ғалымы Абу Хафса ан-Насафидің ақидасы негізінде исламдық діни оқудың сүннеттік жолын үйретеді.

Қалжан ахунның өз заманында зиялы, мәдениетті адам болғаны, ел-халықты білімге, мұ-

сылмандық жолға, шарифат заңымен өмір сүруге үйреткені, мешіт-медреселерде діни оқумен бірге жаратылыстану пәндерінен: математика, химия, биология т.б. сабақтар жүргізгені белгілі. Ол шәкірттеріне, қарапайым халыққа өз уақытындағы заман ағымын, қоғам жағдайын айтып, түсіндіріп отыруға тырысқан ұстаз. Халықты сауаттандыру мақсатында өз қолжазбаларын жазып, оған қоса атақты ойшылдардың еңбектерінен шәкірттеріне білім нәрін сусындатқан. Келешекте халқының қамын ойлаған ол, арнайы медресесін ашып, бар білгенімен басқалармен бөлісуінің өзі – оның ұстаздыққа адал берілген жан екенін мойындатады. Бірақ мақаланың өзекті мәселесі болып саналатын, Қалжан ахунның арнайы пәндерге қатысты басқа да қолжазбалары мен оқулықтары ізденушінің назарына ұсынылар деген пікірдеміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Сыр еліндегі діни-ағартушылық ой-сана: Қалжан ахун Бөлекбайұлының 150 жылдық мерейтойына арналған облыстық ғылыми-танымдық конференция материалдары. - Алматы: "Инжу-Маржан", 2012. – 404бет.

2. Калжанова, Ш.У. «Қалжан ахун». - Алматы: 2006. -231стр.

3. М.Ж.Көпеев. «Шығармалары». 2том. Павлодар, 2003. -382бет.

4. Н. Нұртазина «Мусульманская система образования: мектебы и медресе».

5. М.Сүлеймен. «Алғашқы оқу орындары». - Алматы: 2016.

6. Islam.kz «Кел, балалар,оқылық!». –Алматы: 2000.

7. Islam.kz «Қазақстан территориясында исламның таралуы ». –Алматы:2003.

А. БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ МҰРАЛАРЫНДАҒЫ ТІЛДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Осы мақалада, А.Байтұрсынов шығармаларына ғылыми-теориялық талдау жасалынып, тілдің философиялық құндылығы ашып көрсетілген.

Резюме. В данной статье, сделан научно-теоретический анализ произведения А.Байтұрсынова, рассмотрена ценность философии языка.

Summary. In this article are made theoretical analysis of the works of A. Baitursynov, considered the value of the philosophy of language.

Егер біз ойлау объектісі ретінде тіл туралы ғылымда қолда бар ұғымдарды қарастырсақ, онда бұл ұғымдардың тілдің әр түрлі теориясымен тең емес екенін көреміз. Екі мың жылдан астам тілді зерттеудің еуропалық дәстүрлерінде тілдің философиялық және эмпирикалық теорияларын қатаң бөлу болған жоқ (мысалы, Платонның “Кратил” диалогы лингвистика бойынша Европадағы бірінші арнайы шығарма болып табылады), тек соңғы екі жүз жылдықта тәсілдердегі айырмашылықтар философияда да, позитивті ғылымда да зерттеудің дербес тәсілдеріне айналды.

Ахмет Байтұрсыновтың тіл философиясына байланысты көзқарастарының қалыптасуына не әсер етті деген сауалға жауап издесек, ол Европа мәдениетімен салыстыра келе мынадай тұжырым жасайды: “қазақ ақындарының өздерінің де, сөздерінің де міндері, кемшіліктері, жаман әдеттері өнерпаз Европа жұртының сындар әдебиетін көргеннен кейін байқалып, көзге түскен. Сонан кейін ғана Европа әдебиетінен тұқым алып, қазақ әдебиетінің сүйегін асылдандырып, тұлғасын түзетушілер шыға бастаған” [1. 277]. Демек, біздің ойымызша, Байтұрсынов Европа әдебиетімен жақсы таныс болған. Ал жоғарыда аталған түзетушілер қатарына Байтұрсынов Абайды жатқызады, сөйтіп қазақ әдебиетінің сындар дәуірін Абайдан бастайды. Абай тілі қазақ тіліне үлкен байлық әкелген, сондықтан Байтұрсынов осы тілді өзі де жақсы меңгеру нәтижесінде тіл мен ойға қатысты өз тұжырымдарын жасаған деп түсінеміз. Баяғы заманда тілді сый ретінде таныса, қазіргі ғылым оны адам санасында пайда болатын күрделі жүйе деп есептейді. Тіл философиясы тіл жүйесінің логикалық және абстрактылы сипатын айқындайды. Тілдік зерттеу мына принциптерді ұстайды: тілдің белгілі бір жүйесі болады және тілдің дамуындағы тарихи кезеңдер шартты түрде белгіленеді [2. 9]. Сондықтан қазіргі тілдердің ортақ тегін анықтауда қиындықтар бар.

Егер тіл бірліктерінің материалдық жағының белгі табиғаты болмаса, онда сезімдік таным

үрдісіндегі шындықты бейнелеу мәні мен сол бейнелеудің әдісі болып, жүзеге асырудың қажетті құралы болып табылатын тіл арасында айрықша айырмашылық болмас еді. Белгі дегеніміз (ағыл. sign, фр. signe, нем. zeichen, итал. signe) сезіммен қабылданатын материалды зат (құбылыс, оқиға, әрекет), адамдардың танымы мен қатынасында кейбір заттардың немесе құбылыстардың, немесе заттардың қасиеті мен қатынастары және қолдану, сақтау, қайта құру, хабарлама (ақпарат, білім) хабарлама компоненттерін беру үшін қолданылады [3. 177]. Сонымен, белгі (знак) 1) материалды сезіммен қабылданатын зат; 2) бұл зат өкіл ретінде басқа затқа жіберілді, яғни басқа затты белгілейді. Гегельдің анықтамасы бойынша белгі тікелей пайымдаушы, өзіндегіден гөрі мүлдем басқа мазмұнды көрсетеді [4. 265]. Материалды сезіммен қабылданатын зат ретінде өзі көрсететін затқа қатысты анықтай қоймайды, бірақ олар қажет, яғни қандай да бір белгіні басқа белгіден айыру үшін қолданылады. Осыған байланысты Гегель белгіні (знак) таңбадан (символ) айыра отырып, таңба өз мәні мен ұғымы жағынан таңба ретінде өзі бейнелейтін аз болсын, көп болсын мазмұнды білдіреді [4. 265-266]. Мәселені гносеологиялық шеңберде қарастырғанда, белгі бейнеге (образ) қарама-қарсы қойылады, бейне өзі сияқтыға ұқсас. Тіл бірліктерінің материалдық жақтарының белгі қызметі туралы айта отырып, әдетте ол коммуникация үрдісіндегі затты көрсетеді, яғни бұл затты коммуникация актісінің мүшелері үшін, яғни, айтушы мен тыңдаушы үшін бейнелейді. Табиғи тілдің тілдік бірліктерінің материалдық жақтарының белгі қызметі абстрактілі, жинақталған ойлау мен таным үрдісінің қажетті компоненті мен шарты.

Тіл адамның ойлау үрдісін жүзеге асыратын қажетті құрал емес деген көзқарасқа сәйкес 1) тіл бірліктерінің материалдық, белгілік жақтары адам ойлауының міндеті, органикалық компоненті бола алмайды; 2) бұл тіл бірліктерінің идеалды жақтарын қолданбай таза түсінікті формада (әсіресе, соған сәйкес келмейтін сөздің мағынасы) жүзеге асады; 3) тіл бірліктерінің сәйкес ойлау бірліктері мен байланысының таза сыртқы, ассоциативті мәні бар. Осы ережеден түсінетініміз, егер тіл адам ойының пайда болуында және дамуында қандай да бір роль атқарса, онысы тек ақпаратпен алмасуды қамтамасыз етуі болып табылады [5. 50]. Мәселені осылай қойғанда, тіл ойлауға қандай да бір кері әсер етеді деген ой болмау керек, демек ойлау мен тіл арасындағы өзара әрекет бір бағыт ретінде қарастырылады, яғни, тек ойлау тілге әсер етеді, бірақ кері орны болмайды. А.А.Потебняның пікірі бойынша “ойдың жетілуі

тек оны сөз арқылы ғана көрсетумен мүмкін болса, ал сөз тек ой жетілгенде ғана пайда болады немесе сөзге айналады” [6. 39]. Осы позиция тұрғысынан қазіргі халықтардың түсіндірмелік ойлау жиынтығы бір деңгейдегі әлеуметтік және рухани дамуға жеткенімен, олардың тілдері өз семантикасы жағынан бір-бірінен айырмашылығы болады. Тіл білімінің философиялық мәселелері бойынша жазылған еңбектерге қарағанда тіл мен ойлау үрдісі арасындағы өзара байланысты алғаш рет ғылыми түрде қарастырған неміс ғалымы Вильгельм фон Гумбольдт.

Ахмет Байтұрсынов қазақ әліппесі мен қазақ тілі оқулықтарын жазды. 1910 жылдардан бастап қолға алды. Онымен қоса қазақ графикасын жасауға кіріседі. Қазақ графикасының негізінде қазақтың көп ғасырлық дәстүрі бар, өзге түркі халықтарды да пайдаланып отырғандықтан, туыстық жақындық сипаты бар араб таңбаларын алады. Оны қазақ фонетикасына икемдейді, ол үшін қазақша дыбыстары жоқ таңбаларды алфавиттен шығарады, арабша таңбасы жоқ қазақ дыбыстарына таңба қосады, қазақ тілінің жуанды-жіңішкелі үндестік заңына сай жазуға ыңғайлы дәйекші белгі жасайды. Сөйтіп 24 таңбадан тұратын, өзі “қазақ жазуы” деп өзгелер “Байтұрсынов жазуы” деп атаған қазақтың ұлттық графикасын түзеді. Одан осы жазуды үйрететін әліппе жазады. Жалпы тілді философиялық тұрғыда зерттеудің бір бағыты герменевтика, ол өзінің объектісі ретінде лингвистикалықтан гөрі философиялық абстракцияны, әдеби мәтіндердің жиынтығын қарастырады. Бұл жерде идеализациялау жинақтау мәтінде болмайды, сондықтан герменевтика тілдің эмпирикалық теорияларынан шеттетіледі. Бұл жерде екі принцип өте маңызды: таңба жүйесі идеясы мен оның методологиялық салдарлары, ең алдымен, тілдегі семантикалық рөлді синтагматикалық қатынасқа беру, таңбаның айналасы мен ішкі формаларына оның мәні тәуелді болатынын мойындау. Сондықтан да Байтұрсыновтың ғылыми-теориялық мұрасында тілдің философиялық мәселесі және көркем әдебиет шығармашылығы жайлы зерттеулер елеулі орын алатындығы ешкімді таңдандыра қоймады. Байтұрсыновтың философиялық ілімі марксизм-ленинизмнің ықпалынан тыс қалыптасқан. Сондықтан да болар оның ілімі тәуелсіз түрде пайымдаумен, сөз, сөйлеу, тіл туралы ғылымының бірқатар күрделі мәселелерін шешуде өзіндік өзгешеліктерімен көзге түседі.

А.Байтұрсынов қаламынан қазақ тіліне қатысты жалғыз жоғарыда аталған екі оқулығы емес, өзге де құралдар мен кітаптар туындады. Ол осы күні қолданбалы грамматика деп атап жүрген кітаптар қатарына жататын 1928 жылы Қызылордада жарық көрген екі бөлімнен тұратын екі кітап – “Тіл жұмсар”. Ол методика саласында 1910 жылдардан бастап 1927-1928 жылдарға дейін бірнеше материалдар жариялаған. Жазу таңбаларын (әріптерді) үйрету амалдарын түсіндіретін “Баяншы” атты

методикалық еңбегінде тағы көрсетеді. 1927-1928 жылдары “Жаңа мектеп” журналында қазақ тілі методикасына арналған бірнеше мақала жариялайды. Сөйтіп оқу-ағарту идеясына сол кезеңдегі қазақ интеллигенциясы жаппай мойын бұрды. Әрбір зиялы азамат халқына қара танытып, сауатын ашуды, ол әрекетті “Әліппе” құралдарын жазудан бастауды мақсат етті. Сол 1911-1912 жылдары жасалып, Уфа, Орынбор қалаларының баспаханаларында жарық көрген Мұхамедораз Нұрбаев, Мұстақым Малдыбаев, Закария Ерғалиев, тағы басқалардың “әліп-билері” еді [8]. Бірақ олардың көбі бірер басылымнан соң кең қолданыс таба алмады. Солардың қатарында шыққан А.Байтұрсыновтың әліппесі “Оқу-құралы” деген атпен 1912-1925 жылдар арасында 7 рет қайта басылып, оқыту ісінде ұзақ әрі кең пайдаланылды. 1926 жылы ғалым әліп-бидің жаңа түрін жазды. Бұл осы күнгідей суреттермен безендірілген оқулықтар сияқты болды. А.Байтұрсыновтың қазақ тілінің табиғатын, құрылымын танып-танытудағы қызметі енді мектепте қазақ тілін пән ретінде үйрететін оқулықтар жазумен ұласады. Осы тұста оның атақты “Тіл-құрал” атты үш бөлімнен тұратын, үш шағын кітап болып жарияланған оқулықтары дүниеге келеді. “Тіл-құрал” тек мектеп оқулықтарының басы емес, қазақ тілін ана тілімізде танудың басы болды, қазіргі қазақ тілі атты ғылым саласының іргетасы болып қаланды. Жалпы қазақ тіл білімін қалыптастырып, зерттеп, танып-білу тарихымызда А.Байтұрсыновтың “Оқу құралы” мен “Тіл-құралдарының” орны айрықша. Кезінде қазақ қауымы Байтұрсынов десе, “Тіл-құралды”, “Тіл-құрал” десе, Байтұрсыновты танытын болған. Сөйтіп оның бұл еңбегі қазақтың ұлттық жазуын қалыптастырудағы алғашқы табысы болды. Байтұрсыновтың ойынша, тілдің ғұмыры ұзақ. Сол ұзақ ғұмырында тілдермен бірге олардың жазулары өзгеріп отыратындығын айтады. Ұзақ жылдар тәжірбиесі тұңғыш зерттеу еңбек, оқулық кітап – “Оқу құралында” бір жүйеге түсті. Жаңа дыбыстық әдіспен тәртіп етілген төл қазақша әліппе – жаңа емле басы төңкеріске дейін де, одан кейін де бірнеше рет басылды. Бізге белгілі соңғы 7-інші басылымы Орынбордан 1925 жылы жарық көрген. Ахаң бұл әліппелерге үнемі “бірінші кітап” деп көрсетіп отырады. Ал екінші кітаптың бізге бір-ақ басылымы белгілі. Оның толық аты – “Оқу құралы”. Қазақтың басқа түркі, араб, парсы сөздеріне жазылатын әріптерді үйрету үшін һәм оқуға төселу үшін тәртіп етілген. Алифбаға жалғас. Екінші кітап” (Орынбор, 1913, 52 бет). Сондай-ақ талай буын “қара танып”, сауат ашқан бұл әліппе 1926-27-28 жылдары жетілдірілген, суретті (қазіргі “Әліппелер” секілді түрінде жарық көрді. Бұл әліппе – “Әліпби. Жаңа құрал” деп аталады. Оның және бір түрі – “Сауат ашқыш”. Дыбыс жолымен тәртіптелген қазақша әліпби. Сауатсыз үлкендер үшін бірінші кітап” та бірінші рет (Орынбор, 1924; Семей. 1926) көп тиражбен басылып, кең тарады.

Байтұрсыновтың қағидалары тілдің философиялық құндылығын былай ашып көрсетеді: “Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі. Осы дүниедегі адамдар тілінен айырылып, сөйлеуден қалса, қандай қиындық күйге түсер еді. Осы күнгі адамдар жазудан айырылып, жаза алмайтын күйге ұшыраса, ондағы күйі де тілінен айырылғаннан жеңіл болмас еді. Біздің заманымыз – жазу заманы; жазумен сөйлесу ауызбен сөйлесуден артық дәрежеге жеткен заман” [9. 41]. Бұл оқулық қазақ мәдениетінің тарихында бұрын-соңды кездеспеген мүлде жаңа құбылыс болып қалды. Ол бұрын татарша, орысша оқып келген балалардың ендігі жерде өз тілінде оқу мүмкіндігі туғандығын әңгімелейді. Осы еңбегінде қазақтың дыбыстық жүйесімен жазу дағдыларын егжей-тегжейлі жазған. Мұның тосын дүние екенін Байтұрсыновтың өзі де мойындай келе, кітап кіріспесінде өз ойын былай жеткізеді: “Тіл құрал” деген аты қандай жат көрінсе, ішкі мазмұны да әуелгі кезде сондай жат көрінер, өйткені, бұл қазақта бұрын болмаған жаңа зат. Халықта бұрын болмаған нәрсе, жаңа шыққан кезінде жат көрініп, бірте-бірте бойы үйренген соң жатырқау қалатын. Арабша һәм наху, сарф үйренгендерге жат көрінгенмен, түсініксіз болмас. Араб һәм орыс наху, сарфаларында оқылатын заттар мұнда да оқылады. Айырмасы сол ғана: онда арабша иә орысша айтылған есімдер мұнда қазақша айтылады. Олай болғанда оқылатын заты бір, аты ғана басқа” [9. 42]. Сөйтіп, қазақ тілін ана тілімізде тұңғыш зерттеуші А.Байтұрсынов өзінің алдына жүйелі бағдарлама қойғанғы байқалады, яғни, ол әуелі қазақтың жазуын (графикасын) жасауды мақсат еткен, бұл үшін араб алфавиті негізіндегі “Байтұрсынов жазуы” дүниеге келген, екінші – сол жазумен сауат аштыруды ойлаған, бұл үшін “Оқу құралы” атты әліппе оқулығын жазған, одан соң қазақ тілінің грамматикалық құрылымын ана тілінде талдап беру мақсатын қойған, бұл үшін “Тіл - құралды” жазған, төртінші – тілді дұрыс қолдана білу тәртібін көрсетуді көздеген, бұл үшін “Тіл жұмсарды” жазған, бесінші – сауат аштыру, қазақ тілін оқыту методикасын жасауды міндетіне алған, бұл үшін “Баяншы” мен “Әліп-би астарын” жазған. Міне, бұлар Ахмет Байтұрсыновтың қазақ тілін зерттеудегі және оқу-ағарту саласындағы еңбектері. Демек, Байтұрсыновтың осы бағыттағы еңбектерін философиялық тұрғыда қарасақ, структурализм әдісі байқалады деп ойлаймыз. Структурализм тілді зерттеудің философиялық бағыты. Бұл философиялық ағымның негізі тілдің арнайы теориясының методологиясына соссюрровтық лингвистикадағы жатады, оның мәнісі элементтердің индивидуалдығына немесе олардың материалдығына емес, қатынастарға негізделген тіл жүйесін уақыттан тыс квантикативтік зерттеу мүмкін. Бұл жерде мынадай

принциптердің маңызы зор: тілдің әр элементі жүйе құрамында басқа элементтерге қатынасына қарай болады; жүйе шеңберіндегі қатынастар элементтерге үстемдік етеді; тілге сияқты адам ынтымақтастығында әрекет ететін кейбір басқа жүйелерде де қарастырады, яғни фольклор, әдет-ғұрыптар мен рәсімдер, туысқандық қатынастар т.б.

Қорыта келе, Байтұрсыновтың ғылыми-теориялық мұраларындағы тілдің философиялық мәселелерін талдауы бүгінгі ғылымның талаптарына сай келеді әрі үйренетін тағылымы да көп екенін байқадық. Қазақ тілінің фонетикалық және грамматикалық тарихын, шығу тегін зерттеу жұмыстары жүргізіліп жатыр. Біздің пікірімізше, қысқа ғана уақыт ішінде қазақ тілі өңделген белгілі бір жүйеге енді. “Өзінің алғашқы баспа сөзінен бастап аз-маз сауатты адамдарға олар арқылы сауатсыздарға түсінікті болатындай басқаларға қарағанда өзгеше принцип ұстады. Қалың көпшілікке тасталған әрбір ой сол уақытта іліп алынып, қоршаған ортаны дұрыс түсінуге түрткі болды” [6. 326].

Білім мен еңбек бір үрдістің екі жағын тығыз байланыстыратын екі түрлі нәрсе. Білім – адамның белсенді мақсаттарына жету құралы, “көпшіліктің қоғамдық құрылысқа білімсіз араласуы белсенді емес, әлсіз болады. Көпшілікті біліммен қамтамасыз етуде баспасөз үлкен рөл атқарады” [6. 326]. “Жазу тілінің әр түрлі тілдерде дамуы адамның жеке басының дамуының дәлелі ретіндегі қолтаңбалардың жекеленуіне жол ашады” [6. 326].

Халық шығармашылығы әрқашанда болған, ол қазір де бар. Біздің заманымыздағы халық шығармашылығы әр түрлі трансформацияларды бастан кешіріп, өзінің түрін өзгертті.

Қолданылғын әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Шығармалары. Алматы: Жазушы, 1989. 277 б.
2. Абақан Е.М. Тілдің мәдени философиясы. Алматы: Айкос, 2000. 9 б.
3. Философская энциклопедия. М.: Сов. энциклопедия, 1962. Том 2. 177 с.
4. Гегель Г. Сочинения. Энциклопедия философских наук. Часть третья. Философия духа. М.: Гос.изд.полит. лит., 1956. 265 с.
5. Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. М.: Наука, 1982. 50 с.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976. 39 с.
7. Раев Д.С. Қазақ шешендік сөз өнерінің әлеуметтік-философиялық негіздері: Филос.ғыл.докт.дәр.алу үшін дайын.дисс. Алматы: 2003. 30 б.
8. Сыздықова Р. Ахмет Байтұрсынов – қазақ тіл білімінің негізін салушы. А.Байтұрсынов творчествосына арналған ғылыми конференцияда сөйлеген сөз // Қазақ әдебиеті. 1990. 4 б.
9. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. Алматы: Ана тілі, 1992. 141 б.

Tleubay Gulbanu

master student of the 2nd year of study of KazNU named after Al-Farabi, gulbanu2007@gmail.com

Dzholdasbekova Bayan

Research Manager, doctor of philological sciences, professor, corresponding member of NAS RK

ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN THE NOVEL «SCAFFOLD» BY CHINGIZ AITMATOV

Summary: *In this paper, the authors examine the artistic psychologism in the novel "The Scaffold" by Chingiz Aitmatov. Advances in the science of psychology, psychoanalysis, scientific discoveries in the field of the collective unconscious, behaviorism of psychological types and archetypes leave their imprint on the work of writers. Aitmatov's creative work abounds with archaic and mythological motifs, with a wealth of material for psychological analysis and profound anthropological discoveries. The novel "The Scaffold" by Chingiz Aitmatov is devoted to the philosophical problems of good and evil, which are related to the main issues of our time.*

Particular interest of writers to the psychological analysis is understandable phenomenon: literature has been considered a fundamental principle of human studies, and the problem of artistic psychology has always been one of its most important tasks. Literature strives for a holistic comprehension of the person in the unity of his inner and outer life. These features of literature in the development and reconstruction of the spiritual and psychological life of heroes constitute the core of the artistic world of the writer.

Major achievements in the science of psychology, especially psychoanalysis of Sigmund Freud, scientific discoveries in the field of the collective unconscious, behaviorism and of psychological types and Jung's archetypes leave their imprint on the work of contemporary of writers. Aitmatov's creative work abounds with archaic and mythological motifs, with a wealth of material for psychological analysis and profound anthropological discoveries.

Aitmatov's prose always leads to deep philosophical and psychological reflection, thinking about himself and about the world. In addition, they do not let a person as long as he is not fully aware, not draw the appropriate conclusions and will not begin to live by the true laws. The novel by Chingiz Aitmatov "The Scaffold" is devoted to the philosophical problems of good and evil, which are related to the main question of the day: whether to continue life on earth? Whether people will survive, and what will it be in a technocratic XXI century?

"The Scaffold" is a work that consists of many characters and many plots, and one of the leading themes of the novel is the theme of "man and nature".

On the one hand, a man subjugates and uses nature, consuming it through the fetus of their activities, and

on the other hand, destroys their transformations. Thus, the natural world is transformed into the human world. Between them should be established relations of kinship, harmony, but in reality – just the opposite. About this says Chingiz Aitmatov. Disharmony leads to tragedy, leads the human race to the scaffold.

This is a former seminarian and now a freelance correspondent for the regional youth newspaper Avdiy Kallistratov. In his imagination come to life event many centuries ago, and especially Christ, whose earthly fate is related to the fate of the character Aitmatov. Here shepherds antipodes Boston and Bazarbay. Nevertheless "alcoholics and consumers of marijuana", collectors, hunters are more similar to bandits. And then exhaustively represented the life of the wolf family, described maternal feelings a wolf Akbar, the death of her cubs, brutal raid on the antelopes, which has become the beginning of mass destruction. Moreover, it is not just some strong episodes. Humans and animals, the human and natural world, as Aitmatov shows, fastened with tight, unbreakable and causal relationship. The question is why Avdiy, who tried to prevent the massacre of wild crazed with fear of saigas, experiences mortal torment. Why does the author admit that he was hanged, crucified on saxaul, five hunter-alcoholics? Why does in the novel Aitmatov, in previous works – often die very clean and innocent representatives of the human race – children? Accidentally? Of course, it is not. In fact, of the tragedy of the situation, that nature is blind and her retribution may be directed at innocent and defenseless. Besides, all the people in one way or another, to one degree or another, are responsible for the evil that is happening now, and the knowledge on their own. That drunken chaban Bazarbay ravaging wolf's lair and steals cubs to profitably sell them. Wolf Akbar, the third time experienced the loss of cubs, in turn kidnaps son Boston. It does this not out of evil motives, and will call maternal instinct may be that a human child replace child wolf? His father, trying to save the boy, one shot kills wolf and the child. This is the terrible price paid by humankind for violation of ethical standards. Therefore, there is the concept of "ecology of morality" along with the general concept of ecology. The struggle for the preservation of the natural world, says Aitmatov, - is, above all, the struggle for the salvation of the human in man. Namely, it is under threat of self-destruction. The writer compares the two moralities, two types of behavior. On the one

hand, does not tainted himself Avdiy Kallistratov and Boston. On the other – idlers, alcoholics, formalists and bureaucrats, accustomed only to enjoy life, without giving anything in return. Philosophical conflict turns to “The Scaffold” of social and psychological side; it becomes a sharp conflict of our time. However, before they were included in the overall natural cycle, maintained his balance, slaughtered animals for the sake of procreation. Now, a person with the modern tools of murder kills “smaller brothers” not in the name of life, but because of self-interest, profit. In this regard, especially, writer concerned the youth, people standing at the beginning of his career. Spurred with drugs and they recognize only one thing – money. Evil begets only evil. It comes into effect the law of chain reactions: lack of spirituality some spread to others, and have a lot of people become killers and destroyers. The opening chapter introduces us to the family of wolves, hiding from the roar of the helicopter, from the infernal noise that shook the steppe, is the key to the whole story. Parallel man-wolf runs through the whole novel. And it seems unlikely that the writer, revealing a beast in men, seeing a human in the beast. It is no accident blue-eyed wolf-mother, understanding the suffering of dying Avdiy, merges for it with the image of Nature. Nature is the mother does for living on earth, but it can be and our stepmother. “Do not kill!” – Repeatedly is recollected when reading this novel evangelical call. “The Scaffold” like V. Rasputin's story “Farewell to Matyora” and “Fire”, V. Astafiev's “The sad detective” has enormous explosive force. “Why here?” – That's a question that haunts not only the heroes of Aitmatov, but also to all of us.

The novel is constructed difficult. In it are two intertwined storylines – wolf family life, and the fate of Avdiy Kallistratov.

This novel is a cry, despair, a call to change their mind, to realize their responsibility for all that is sharpened and thicken in the world. Environmental problems addressed in the novel, the writer seeks to understand, first of all, as the problems of the state of the human soul. The novel begins with the theme of the wolf family, and then develops into the theme of death in Moinkum caused by humans: a man breaks into savannah like a criminal, like a predator. It eliminates pointless and rude all the living things in the savannah. He destroys saigas, and wolves. On the destruction is doomed and natural habitat. This determines the inevitability of the fight with the man wolf Akbar. And it ends with a tragic duel.

Wolves are not just humane novel. They are endowed with it a high moral strength, nobility, which deprived the people opposed them in the novel. It was Akbara and Tashchaynar personified what has long been inherent in man: love for children, longing for it, and they cannot be reduced to only one instinct, as it were endowed with consciousness. Deeply is humane dedication, loyalty to each other, which determines the

behavior of all of Akbara and Tashchaynar. Akbara is endowed by Aitmatov with the gift of moral memory. It carries not only the image of the disaster that befell its family, but also awareness of its violation of the moral law, which never and nowhere was broken. While the savannah has not been touched, Akbara could meet in the desert helpless man, let him go. Now cornered, desperate and embittered, it is doomed to fight with a man. It is very important that in the struggle killed not only Bazarbay deserving of punishment, but an innocent child. And although Boston is not guilty before the wolf Akbara, he must take responsibility for Bazarbay, which is his moral antipode, and for the actions of Kandalov in the night had destroyed Moinkum. Aitmatov thus emphasizes: “vandalism of Kandalov's gang elevated almost to the rank of state necessity. It turns out that the moral revival, erosion in people's souls, destroyed lives in Moinkum has no particular value, and the total. This is a social problem. No wonder robbery perpetrated by Kandalov does not just allowed, but raised to the level of labor valor: solved the problem of meat supplies. That is the tragedy. The author pays much attention to the disclosure of the reasons of Boston's tragedy. Boston gets in a fatal coincidence. He commits three murders: his son, Akbara and Bazarbay. We see from them only one conscious. In horror prays Boston back him a son, who was kidnapped by Akbara. Seeing no other way out, herder shoots running wolf, killing by shot his son. In these tragic scenes appears inevitability of punishment for evil. The beginning of this catastrophe was in the savannah, where in one fell swoop have been violated the laws of the natural flow of life and balance in the relationship between man and nature. Violation of the laws of nature as a tragedy feels in the novel only Boston.

The problem of ecology and the relationship between man and nature is one of the main themes of the novel. Two wild animals, wolves and wolf living, it would seem, his life and its laws, the author draws a full, conscious characters. They are able to think and feel. We learn about their dreams, thoughts, and relationships to each other. Thinly revealing their inner world, their psychology, the author of the novel makes us fall in love with Akbara and Tashchaynar, sympathize with them, when they get into trouble. Wanderings of wolves begin with the fact that they are forced to leave their wilderness, and go to the mountains, which in itself are a violation of the laws of nature – the wolves do not live in the mountains. Then, the three cubs, which are so fond of Akbara, slaughtered people in the pursuit of the implementation of the food plan. Again unnatural – animals must continue his race. After all, is done, and the third offense, which leads to tragedy is not only a pair of wolves, but the offender – a human. It would seem that all was quiet: “After eating to satiety meat of killed yak wolves by path back into the lair. First is Akbara, after her

Tashchaynar. And most of all they wanted to get to the cubs in a hole under a rock, lie down with them in a circle, calm down, and then, well rested, return to the half-eaten carcass of yak left in the ravine". But who would have thought that once wolves' dreams shatter due to their worst enemy – the human?! Cubs abducted again. And restrained and intelligent Akbara's patience snapped. Not made her loss of a third of offspring. And the war began, war of life-and-death". Wolves decided about "bloody vengeance" and to approve the justice eternally a brutal struggle for procreation. History of Aitmatov's wolf pair as if warns humanity that cruelty and unreasonable attitude towards nature, all living things in it, sooner or later turn into a disaster for the man himself.

Burning the steppes, we burn our house, killing animals, we, first of all, kill themselves and our children. In parallel with this theme Aitmatov in his novel raises questions about the moral character of a contemporary. On the example of very different in character, worldview, social position of Avdiy, and other Grishan author presents us with two types of modern people. To the first relates Avdiy Kalistratov. He is a former seminarian, kind, a very interesting young man. He opposed to Grishan – the ringleader of a group of children, collecting and distributing marijuana. They start a dispute about the meaning of human life, and God's appointment. This dispute is symbolic: the dispute between good and evil - so we can designate it. There is a choice before young guys: For whom to follow?? Follow Avdiy, who declares bluntly: "I'm trying to put you on the right path. After you Grishan, and those who came under your authority now carry for your own profit from the steppes along with marijuana and other trouble. "Or after Grishan, who led the children to the crime and, in the end, betrayed them? How often, unfortunately, it happens in life conquers evil. Avdiy's desire to convince the guys that they believed in the power of goodness and mercy, it is doomed to failure. The writer says that the one of the sermons is not enough to guide people to the right path, - action is needed. But Avdiy was not ready for this. If we trace his history, we can see that he has done nothing, achieved nothing in life, and probably why Avdiy dies at the hands of the more powerful, dying in the desert, all alone, so not understanding and not achieving anything. He was expelled from the seminary, he was not married to the woman he loved, failed to convince the boys, standing between good and evil, help them choose the side of good and truth. And, apparently, he did not do anything because he was lonely, but only cohesion can win the battle against evil. In this story there is another interesting character

- a shepherd Boston. This is an honest, hardworking man who is nothing wrong in his life did not. He cared about the nature and urged others to follow his example. Boston respected and valued, he was trusted and often asked his advice. But it so happened that all the time someone interfered Boston. For example, for housekeeping prevented him Kochkorbae. Shepherd wanted to be the master of flocks and land, to dispose of it for the benefit of a person and without harm to the environment. But strange, meaningless conventions lead Boston to a dead end, not letting him be the master. Of course, Aitmatov is not aimed to encourage readers to the destruction of all the principles and traditions of the past. He just makes us think of the absurd, which, unfortunately, often in our time prevents a person to live and work on conscience. In the end, all of these obstacles is brought to the fact that Boston is going against nature, even against the man, considering himself the right to judge people. He openly declares his enemy Bazarbay: "I want to say that you are not worthy to live in this world, and I decided to do myself you." Of course, we can understand: his enemy jealous and inhumane. Bazarbai literally blinded by anger, lies and cruelty.

But as soon as Boston crosses the line of good, life comes to an end for him: "And he opened the terrible truth. His world, a unique, non-renewable, lost and will not be reborn in no one and nothing".

The novel "The scaffold" reveals the global challenge of the century – good and evil, love and hate, morality and callousness, work and parasitism, a healthy lifestyle and drug addiction, and others.

"The Scaffold" is a psychological work, and very relevant today. Aitmatov urges us as soon as possible and the confidently to embark on the path of truth, purity and goodness in all its manifestations – be it nature, love and relationships between people.

The problem of ecology of the soul and the relationship between man and nature is one of the main themes of the novel. Two wild animals, wolf, it would seem, wolves living with their lives and its laws, the author draws a full, conscious characters. Such philosophical and psychological understanding of the problem of "man and nature" is the essence of the ideological content of the novel, which is the author's appeal to his contemporaries and descendants.

References:

1. Aitmatov Ch. *The scaffold*. –M., 1988.
2. Bibler V.S. *The twentieth century. Human. Culture. // Man in the sciences*. –M., 1990.
3. Isenov L. *Psychologism of modern prose*. – A. 1991.

Абдыбасит Жамал Шамшиевич
Жетысуйский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

Абдыбасит Кулиш Жамалиевич
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, ak_nup@mail.ru

ПРИБЛИЖЕННАЯ ФОРМУЛА АСИМПТОТИЧЕСКОГО ЗАКОНА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОСТЫХ ЧИСЕЛ

Summary. In this article is formulated the approximate formula of the asymptotic distribution of prime numbers. We prove the theorem and a corollary of the Theorem.

Түйіндемесі. Мақаллада жай стандартты тарапы зерттелетін жүйелі асимптотикалық формуласы берілген. Теореманы және оның сандары дәлелденгенді.

Пусть даны функции $f(x)$, $g(x)$ и $\frac{f(x)}{g(x)} \rightarrow 1$ при $x \rightarrow \infty$. Функции $f(x)$

эквивалентна функции $g(x)$. Обозначим это $f(x) \sim g(x)$.

Если $f(x) \sim g(x)$, то $\frac{f(x)-g(x)}{g(x)} \rightarrow 0$ при $x \rightarrow \infty$. Значим

$$\frac{f(x) - g(x)}{g(x)} \rightarrow o(1),$$

где o — малый.

Рассмотрим следующее соотношение

$$\frac{\ln x \cdot \frac{\pi(x)}{x}}{1 + \ln x} \rightarrow 1,$$

где $\pi(x)$ — число простых чисел, не превосходящих x при $x \rightarrow \infty$. Это соотношение можно записать так:

$$\ln x - \frac{\pi(x)}{x} \sim 1 + \ln x$$

или

$$\frac{\ln x \cdot \frac{\pi(x)}{x} - \ln x - 1}{1 + \ln x} \rightarrow 0$$

при $x \rightarrow \infty$

или же

$$\frac{\ln x \left(\frac{\pi(x)}{x} - 1 \right) - 1}{1 + \ln x} = o(1). \quad (1)$$

Отсюда следует

$$\begin{aligned} \ln x \left(\frac{\pi(x)}{x} - 1 \right) &= 1 + o(1) + \ln x \cdot o(1) \\ \ln x \cdot \frac{\pi(x)}{x} - 1 &= \ln x + \ln x \cdot o(1) + \ln x \cdot o(1) = \ln(x \cdot x^{o(1)} \cdot x^{o(1)}) \end{aligned}$$

$$x \cdot \frac{\pi(x)}{x} - 1 = x \cdot x^{o(1)} \cdot x^{o(1)} \quad (2)$$

Разделив обе части равенства (2) на $x^{o(1)}$, получим

$$x^{\frac{\pi(x)}{x} - 1 + o(1)} = o(1) \quad (3)$$

При x , стремящемся к бесконечности, получим следующую формулу асимптотического закона распределения простых чисел:

$$x^{\frac{\pi(x)}{x} - 1} = o.$$

Теорема.

$$\frac{\pi(x)}{x} \sim \frac{\pi(x)}{x} - 1 \text{ при } x \rightarrow \infty. \quad (4)$$

Доказательство. Обозначим $x = \frac{\pi(x)}{x} - 1$, тогда

$$\frac{\pi(x)}{x} = \ln\left(1 + \frac{\pi(x)}{x} - 1\right), \text{ откуда } \pi(x) = x \ln(1 + x).$$

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\pi(x)}{x} = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\ln(1 + x)}{x} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{\ln(1 + x)}{x} = 1$$

при $x \rightarrow 0$ и $x \rightarrow 0$.

По формуле Эйлера $\frac{\pi(x)}{x} \rightarrow 0$ при $x \rightarrow \infty$. Теорема доказана.

Асимптотический закон распределения простых чисел сформулируем так:

$$\frac{\pi(x)}{x} \rightarrow 1 \text{ при } x \rightarrow \infty$$

или

$$\frac{\ln x \cdot \pi(x)}{x} \rightarrow 1 \text{ при } x \rightarrow \infty.$$

Обе части формулы (4) умножив на $\ln x$, получим

$$\frac{\ln x \cdot \pi(x)}{x} \sim \ln x \cdot \left(\frac{\pi(x)}{x} - 1\right),$$

$$\ln x \cdot \left(\frac{\pi(x)}{x} - 1\right) = \ln x \cdot x^{\frac{\pi(x)}{x} - 1}.$$

При $x \rightarrow \infty$ $\ln x \cdot x^{\frac{\pi(x)}{x} - 1} \rightarrow 1$. Теперь асимптотический закон распределения простых чисел можно записать так:

$$x^{\frac{\pi(x)}{x} - 1} \rightarrow o \text{ при } x \rightarrow \infty. \quad (5)$$

$$\text{Следствие } \pi(x) \approx \frac{x}{\ln x}.$$

$$x^{\frac{\pi(x)}{x} - 1} \approx o.$$

$$\left(\frac{\pi(x)}{x} - 1\right) \ln x \approx \ln o.$$

$$\text{Из формулы (5) следует } \pi(x) \approx \frac{x}{\ln x}.$$

Абдраббасов Жамал Шамшиевич
Жетысуйский государственный университет им. И. Жансугурова, г.Талдыкорган.

Абдраббасов Куллик Жамалович
Казанский национальный университет им.Иль-Фароби, г.Авгасты,
e-mail: ak_pnk@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОСТЫХ ЧИСЕЛ В ЗАДАЧАХ МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Summary. In this article, using methods of number theory can be proved that the sum of an infinite series $1+1-1+1-1+... \text{ is } \frac{1}{2}$.

Түйін. Математика математиктер $1+1-1+1-1+...$ қатарының қосындысы $\frac{1}{2}$ ға тең болатыны стандарт математикалық әдістерін пайдалану арқылы дәлелденді.

Теорема. Сумма бесконечного ряда $1+1-1+1-1+...$ равна только $\frac{1}{2}$. При этом не должно быть других значений суммы.

Доказательство. Докажем с помощью следующей леммы:

Лемма.

$$\frac{\pi(x)}{2} > 2 \frac{1 - e^{-\frac{\pi(x)}{2}}}{1 + e^{-\frac{\pi(x)}{2}}}$$

Доказательство леммы. $\pi(x)$ – число простых чисел, не превышающих x . Введем прямоугольную систему координат XOY . Обозначим $OC = 1$. Через точку C проведем параллельную прямой α к оси OY . От точки A отмерим отрезок x на прямой α , эквивалентным образом и отрезок $\pi(x)$. Здесь $x > \pi(x)$. А от точки A отмерим единичный отрезок $AB = 1$. Проведем через точку B параллельный оси OX единичный отрезок BC . Получим единичный квадрат $ABCO$. Отрезок $O\pi(x)$ пересекает отрезок BC в точке D . Отрезок Ox пересекает отрезок BC в точке M . Точка D располагается правее точки M . На этой координатной системе построим график функции $y = \ln x$. Построим теперь на оси OX прямую $x_1 = e^{\frac{\pi(x)}{2}}$. $AN = x$. От точки N проведем прямую, параллельную α . Она пересечется с графиком функции $y = \ln x$ в точке L . $NL = \frac{\pi(x)}{2}$. Из подобия треугольников

$$\frac{OP}{OS} = \frac{OP}{OS} = PQ; \quad \frac{1}{x}; \frac{1}{\pi(x)} = \frac{\pi(x)}{x}; \quad OP = \frac{1}{x}; \quad OS = \frac{1}{\pi(x)};$$

$PQLN$ – прямоугольный четырехугольник.

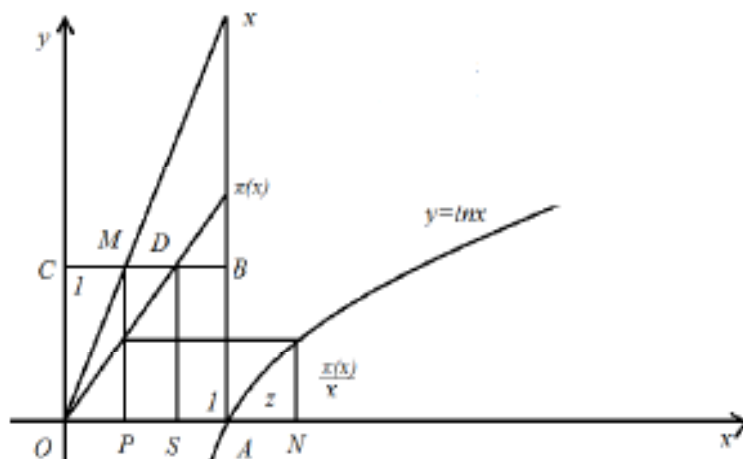
$$PQ = NL = \frac{\pi(x)}{x}; \quad x = e^{\frac{\pi(x)}{2}} - 1; \quad 1 + x = ON.$$

Рассмотрим треугольник ANL .

$$S_1 = \frac{1}{2} x \ln(1+x) = \frac{\left(e^{\frac{\pi(x)}{2}} - 1\right) \cdot \frac{\pi(x)}{x}}{2};$$

$$S_2 = \int_1^{1+x} \ln x dx = e^{\frac{\pi(x)}{2}} \cdot \frac{\pi(x)}{x} - e^{\frac{\pi(x)}{2}};$$

Сравним площади $S_1 < S_2$. Подставив значения S_1 и S_2 , получим

$$\frac{\pi(x)}{x} > 2 \frac{1 - e^{-\frac{\pi(x)}{x}}}{1 + e^{-\frac{\pi(x)}{x}}}$$

Покажем другое.

Если $x \rightarrow \infty$, то $S_1 \rightarrow 0$ и $S_2 \rightarrow 0$. По теореме Эйлер $\frac{\pi(x)}{x} \rightarrow 0$ при $x \rightarrow \infty$. Обозначим через $t = e^{-\frac{\pi(x)}{x}}$.

$$\ln e^{-\frac{\pi(x)}{x}} = \ln t;$$

$$\frac{\pi(x)}{x} = \ln t;$$

$$\ln t > 2 \frac{1-t}{1+t};$$

$$\frac{1-t}{1+t} = 2(1 - 2t + 2t^2 - 2t^3 + 2t^4 - 2t^5 + \dots);$$

$$\frac{\pi(x)}{x} > 2 \left(1 - 2e^{-\frac{\pi(x)}{x}} + 2e^{-\frac{2\pi(x)}{x}} - 2e^{-\frac{3\pi(x)}{x}} + \dots \right)$$

$$\frac{\pi(x)}{x} > 2 - 4 \left(e^{-\frac{\pi(x)}{x}} - e^{-\frac{2\pi(x)}{x}} + e^{-\frac{3\pi(x)}{x}} - e^{-\frac{4\pi(x)}{x}} + \dots \right);$$

При $x \rightarrow \infty$

$$D = 2 - 4(1 - 1 + 1 - 1 + \dots) \\ 1 - 1 + 1 - 1 + \dots = \frac{1}{2};$$

Теорема. $1 - 1 + 1 - 1 + \dots = \frac{1}{2}$

Список использованной литературы:

1. Никитин А.Э. Распределение простых чисел. Пер. с англ./С. прил./Д.А. Райков. Изд. 2-е, пер.- М.: Издательство УРСС, 2005. -160 стр.
2. Әбдібаков М.Ш., Әбдібаков К.Ж. Кәсіпдік сарфшы және өнеркі шығындар қандығын анықтау/Шетелдік ғылымдарды жаңа тәсілдік және ғылымдық арнаға бағындыру: тәжірибе және инновациялар/Республикалық ғылым-практикалық семинар материалдары. -Астана, 2013.-188б.
3. Фихтенгольц Г.М. Курс дифференциального и интегрального исчисления, том III/М

Тимебердиева Г.А.
к.ф.-м.н., доцент

Адиловна С.А.
ст.преподаватель

Гизил Г.Г.
ст.преподаватель

Жумартов М.А.
ст.преподаватель

Алтыбай А.
преподаватель ИХЭНУ им. Ам.Фароби

OLAP-КУБТЕРИНДЕ КӨРСЕТКІШТЕРДІ ТӘУЕЛДІ ӨЛШЕМДЕР БОЙЫНША АГРЕГАТТАУ

Түйін. Бұл мақалада деректердің көп өлшемді моделі мен графикалық байланысуі және қосымша ұйымдастырудың қысқартуы үрдісі қарастырылады. Өлшемдер бойынша мәліметтердің жалпы процессі қарастырылады. Функциональды жауапды өлшемдердің көрсеткіштерін жинақтау процесінің маңызды ерекшеліктері мен олар мақсаттар арқылы көрсетіледі.

Кілттік сөздер: OLAP жүйесі. Деректердің көп өлшемді моделі. Гиперкуб. Өлшемдер Агрегация.Көрсеткіш.

Резюме. Рассмотрены основные понятия и графическое представление многомерной модели данных и процесс формирования сводных данных. Обсуждаются общие процессы сведения по измерениям. Приводятся примеры, иллюстрирующие процесс сведения показателей по функционально зависимым измерениям.

Ключевые слова: OLAP-система; многомерная модель; данные; гиперкуб; измерения; измерения; агрегация

Summary. The basic concepts and the graphical representation of multidimensional data model and the process of forming the consolidated cells. We discuss general processes information from the measurements. Examples illustrating the process of information indicators are functionally dependent measurements.

Key words: OLAP system, multidimensional model of data, hyperscube dimension, measure, aggregation

Бүгінгі күнде деректерді анализиралық өңдеу (On-Line Analytical Processing –OLAP) таңдау жасау құралы және басқару жүйелерінің қолдануында ақпараттық қамтамасыз етілуде мен тарамағына ие болды. Анализиралық жүйелер әртүрлі қосымшалардың құрамынан кінгіген пайда білууде, олар агрегаттау, деагрегаттау, жіктелу, және т.б. сияқты OLAP операцияларының нәтижесін әртүрлі көрсеткіштерді операцияны таңдау үшін пайдаланушыларға қолжетімді интерфейсдерді ұсына отырып, көп өлшемді модель негізіндегі гиперкубтер түрінде деректерді ұйымдастыруға мүмкіндіктер беруде.

Гиперкубте көрсеткіштерді аңдау үшін кінгіген жарықтандыруда қолжетімді өлшемдер қарастырылған, олар жарықтан түріндеде ұйымдастырылуы мүмкін. Кінгіген интерфейс, өлшемдерге өлшемдік координат жүйесі сияқты оларға тәуелсіз жүйелер қолжетімді. Дегенмен кінгіген өлшемді-көрсеткіш сияқты көп өлшемді модельде, олар функциональды тәуелділікте тұрғын өлшемдерді пайдалануды талап етеді. Көп өлшемді модельді қолдайтын деректер қорын басқару жүйелерінде(ДҚБЖ), функциональды тәуелді өлшемдердің болуына рұқсат етеді. Сондықтан тәуелді өлшемдер үшін көп өлшемді деректерді агрегаттаудың ерекшеліктерін таңдау жасау керек.

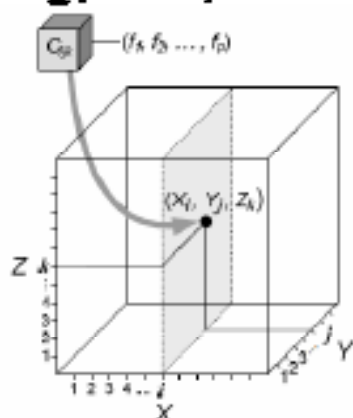
OLAP жүйелерінде маңызды рөлді агрегаттау операциялары ойнайды, яғни үлкен көлемді бастапқы кіріс мәліметтер, аз көлемді нәтижелі мәліметтер және агрегаттарды ақпаратты ұйымдастыру принципдері. Жинақтық көрсеткіштердің қосындылық, қажеттілікке жарай оларды қосындылау, мәліметтерін сызып өсіту, ең үлкен немесе ең кіші мәнін табу сияқты стандартты

жұрттықтар тәжірибелік талдаулар үшін жасауға жол ашады. Алайда кіндіктен жасалғанды стандартты емес қасиеттерімен қасиеті жек ағартушылар тарапы етеді. Заманауи OLAP жүйелері қосымшалық қасиеті бар ағартушылар да қасиеттерімен қасиеті жек, ағартушылар мұрағаттарында жаңы түрде, әртүрлі қасиеттеріне байланысты қарастырады. Бұл жұмысты өзіміздері функционалды жүйелер бойынша ағартушылар қарастырамыз.

Жаңы түсініктер

Қазіргі кезде еңгі өзімізді деректер мәдениеті сипатымен әртүрлі, тәжірибелік да OLAP кубтарын жасауды ұсыныпты әзірлеушілерімен қарастырып, бейнелерде жек, B мәдениеті еңгі өзімізді деректер мәдениетімен қарастырып, бейнелермен түсіндіру [9] жұмысты негіздейді.

Өзіміз (Dimension). Жаңы жасалғанды деректер кубы, деректердің кіндіктілігі кіндіктілігі жүйесін беретін бірнеше өзімізде жек. 1-суретте кубтың үш өзімізмен берілген графикалық кескіні көрсетілген. Әрбір өзіміз кубтың қарастырып құрастырып элементтер жаңымын (Members) немесе деректердің координаты жаңымын тұрады. Өзіміздің кейбір элементтері осы өзіміз бойынша координаты жаңымын. Барлық өзіміздердің осындай координаттар жаңымын кубтың ұзындығы (Cell) тәжірибелік көрсеткісі құрады. Ұзындық – бұл еңгі өзімізді қасиетінің әр өзіміздерінің бір элементі жаңымын жаңымын деректің бейнесі. 1-суретте (X_i, Y_j, Z_k) координаттарымен берілген C_{ijk} ұзындығы көрсетілген.

1-сурет. Деректер гиперкубы.

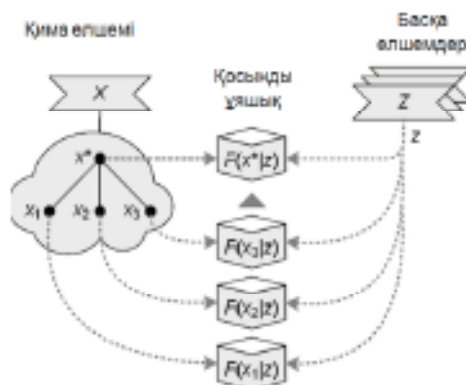
Өзіміздер (Measures). Кубтың сипатымен көрсеткісінің жаңы жасалғанды. Әрбір ұзындығы бірнеше өзімізде қарастырамыз. 1-суретте. Ұзындығы $p(f_1, f_2, \dots, f_p)$ көрсеткісі қарастырылған. Әдетте бір p -өлшемді барлық өзімізде кубтың барлық, жек жерде көрсеткісінің әртүрлі мәнімен ұсынады. Әдеттегідей көрсеткісі ретінде кейбір сандық мәнімен жаңымын береді. Әртүрлі өзімізде жаңымын координаттары сәйкес кубтың ұзындығы жаңымын осы координаттар бойынша кубтың қимасын (Slice) құрады. Кубтың барлық өзімізде бойынша қима нәтижесі бөлек ұзындық бөлек қимасына.

Иерархия (Hierarchy) – өзімізде үлестірілген координаттары тәжірибелік ағартушы әдісі. Гиперкубының әрбір өзімізде кіндігі (Key Members) немесе факт координаты (Fact Members) деп аталатын жаңымын бейнесі еңгі өзіміздің бірнеше элементтері жаңымын дәрежелік делінгендігіне. Факт-координат жаңымын ішкі жаңымында бейнесі мүмкін, әрбір ішкі жаңымын, өзіміздің үлестірілген координатына сәйкес болады да олардың жаңымын жаңымын дәрежелік құрады. Ұзындығы координаттары жаңымын факт-координаттарымен бірге өзіміз құрамына кіреді. Оз мәнінде оз жекесі дәрежелік үлестірілген координаттарына сәйкес ішкі жаңымында бейнесі мүмкін. Иерархияның ең жаңымын дәрежелік, төменгі дәрежелік барлық элементтері жаңымын сипатымен жаңымын негізгі координат «барлық» (All) тұрады. Жаңы жасалғанды бір өзіміз, факт-координаттың жаңымын жаңымын негізденген бірнеше иерархиямен берілуі мүмкін.

Қосымша ұзындықтарды қарастырамыз

Ұзындығы координаттарының, өзіміз мәнісі ретіндегі төмен құрады – гиперкуб ұзындығын ағартушы үшін бір элементтер өзіміз координаты ретінде пайдалану мүмкіндігін бейнесі еңгі өзімізді мәдениетінің жаңымын тәжірибелік.

Гиперкубтың үлгісінен координаттың агрегативан негізге қосында (Aggregate / Pivot Cells), ұшықтар сәйкес келеді, мұның фактілер ұшықтарына (Fact Cells) айырмашылығы, ондағы барлық координаттар факт-координатты болады. Иерархияның кейбір деңгейлеріндегі үлгісінен координаттарға сәйкес келеді, қосында ұшықтарының мәндері, иерархияның төменгі деңгейіндегі координаттарына сәйкес, ұшық мәні негізінде қамтылғанды көрсет. X гиперкубтың кейбір өлшемдерін қарастырайық (2-сурет).

2-сурет. Қосында ұшықтарының қамтылғанды құрастыру

Әрбір үлгісінен x^* координаттары өлшемнің кейбір иерархиялық X деңгейі осы иерархияның төменгі деңгейінің өлшем координаттарының $\Omega(x^*) = \{x_1, x_2, x_3, \dots\}$ сәйкес.

Гиперкубтың қанша өлшемдері жатыны $Z = \{Z_1, Z_2, \dots\}$ болсын, ал z-сы өлшемдердің ағылшын координаттарының, яғни $z = \{Z_1, Z_2, \dots\}$,

$z_1 \in Z_1, z_2 \in Z_2, \dots$ берілген z координаттары үшін $x_1, x_2, x_3, \dots$ координаттары ұшық координаттарымен сәйкес келеді, $\langle x_1, z \rangle, \langle x_2, z \rangle, \langle x_3, z \rangle, \dots$, ал үлгісінен x^* координаттары - $\langle x^*, z \rangle$ координаттары қосында ұшық болады. Көрсетілген ұшықтар кейбір F көрсеткіштерінің мәнін қамтиды.

$$\begin{aligned} \langle x_1, z \rangle &\rightarrow F(x_1|z), \langle x_2, z \rangle \rightarrow F(x_2|z), \\ \langle x_3, z \rangle &\rightarrow F(x_3|z), \langle x^*, z \rangle \rightarrow F(x^*|z). \end{aligned}$$

Онда тәуелділіктері орыны барды көрсет:

$$F(x^*|z) = \text{Aggr} \{F(x_1|z), F(x_2|z), \dots\} = \text{Aggr} F(y^*|z), y \in \Omega(x^*),$$

мұндағы Aggr үлгісінен ұшықтарының ірік көрсеткіштері негізіндегі, қосында ұшықтарының агрегативан көрсеткіштерін есептеу әдісімен білдіретін кейбір агрегативан функциясы (AggregateFunction).

Қосында ұшықтар, мәнінің төмен тұрған иерархиялық ұшықтардың көрсеткіштері қосындағы қамтылған жердегі қосындағы, агрегативан функциясы ретінде үлгісі қолданылады яғни

$$F(x^*|z) = F(x_1|z) + F(x_2|z) + \dots = \sum F(y|z), y \in \Omega(x^*).$$

Көрсеткішті қамтылғанды – бұл иерархияның төменгі деңгейіндегі ұшықтарының көрсеткіштерін агрегативан жинағымен, кейбір қосында ұшықтарының қосында өлшеулер көрсеткіштерін есептеу.

Жергілікті ірік ұшықтарға сәйкес иерархиялық, мәнінің жинағымен қамтылғанды.

Барлық өлшемдер бойынша қосында ұшықтарының үлгісінен координаттары ағылады. Әр координат, өз иерархиялық ағылшын иерархияның төменгі деңгейіндегі жергілікті ірік координаттары сәйкес келедімен ағылады. Барлық өлшемдер бойынша жергілікті ірік жинағымен қамтылғанды.

көбейтінде түрінде, жергілікті ішкі ұшымақтарда адрестелген, ішкінің шығарған жергіліктер жиыны қызылжасады.

Керексімістерді жергілікті жинақталудың рекурсивті қарастырылуы, кейбір ұшымақтардың қосымша керексімістерін есептеу үшін жергілікті ішкі ұшымақтардың керексімістерін алдын ала есептеу керек, керексімістердің жергілікті ішкі ұшымақтарын есептеу факт-ұшымақтардың белгілі мәніне жеткенше жалғаса береді. Осылайша тапсырма, өлшемнің ең төменгі иерархиясына дейін төменгі деңгей үшін ұрпақ тапсырмалар сериясына тіркестіріліп байланысады. Формальды түрде бұл процедураны келесідей рекурсивті формуламен жазуға болады.

$$F_{\text{aggr}}(\vec{t}) = \begin{cases} f(\vec{t}), \vec{t} - \text{факт} - \text{координат көрнегі}, \\ \text{Aggr } F((\vec{t})^*)_{\vec{t}^* \in \Omega^*(\vec{t})} - \text{кері жағдайда} \end{cases}$$

Мұндағы $\vec{t}^*$ -болса $\vec{t}$ координатты ұшымақтың жергілікті ішкі көрнегі;
 $\Omega^*(\vec{t}) = \{\vec{t}^* \mid \vec{t}^* \text{ координатты ұшымақтың } \vec{t}^* \text{ бағытты көрнегі}\}$

Өлшемдер бойынша жинақтау

Өлшемдер бойынша жинақтау – жергілікті ішкі керексімістерді агрегаттау ретілігін анықтауды білдіретін процедура.

Аталғанда, алдымен керексімістер бір өлшемнің координаттары бойынша агрегатталды алдымен осы өлшемге тәуелсіз алынған агрегат босқа өлшемнің координаттары бойынша агрегатталды осылайша соңғы өлшемге дейін агрегатталды, координаттар бойынша агрегатталу кезінде ішкінің шығарған қосымша керексімі алынады. Егер тапсырыс берілген агрегаттау өлшем бойынша жинақтауға рұқсат берсе онда бұл практикада қызылжасады.

Ресми түрде бұл процедураны мынадай түсіндіруге болады. $\vec{t}$ координатты ұшымақтың жергілікті керексімістерін анықтау керек болсын. (1) формуласы сәйкес $\vec{t}^* \in \Omega^*(\vec{t})$ болғанда жергілікті ішкі ұшымақтың $\text{Aggr } F(\vec{t}^*)$ агрегатталуды орындау керек. Гипотеза N өлшемді болсын дейін және өлшемдер жиыны реттелген.

$$\vec{t}^* = (t_1^*, t_2^*, \dots, t_N^*);$$

$$\Omega^*(\vec{t}) = \Omega_1^*(\vec{t}) \times \Omega_2^*(\vec{t}) \times \dots \times \Omega_N^*(\vec{t}).$$

Мұндағы $\Omega_i^*(\vec{t}) - i=1,2,\dots,N$ өлшемдер бойынша $\vec{t}$ ұшымақтың жергілікті ішкі жиыны, X сипаты жиындарды декартты көбейту операциясы. Онда өлшемдер бойынша жинақтау мынадай болады:

$$\text{Aggr } F(\vec{t}^*) = \text{Aggr}^{(1)} \text{Aggr}^{(2)} \dots \text{Aggr}^{(N)} F(t_1^*, t_2^*, \dots, t_N^*).$$

Мұндағы $\text{Aggr}^{(i)}, i=1, \dots, N - i$ -ші өлшемдерді жинақтауда қосымша анықталған агрегаттау операторы.

1) нұсқа жаппы жағдайда агрегатталудың бірінші саты функцияларында бұл оператор өлшемдерден басқа өлшемдерге ауысады; бірінші агрегаттау функцияларында агрегаттау операторы болмақ өлшемдерге бірдей болады. Көрініп тұрғандай алдымен N өлшем жинақтауында одан кейін (N-1)-т.с.с.

Өлшем бойынша жинақтауларды, агрегаттаулардан кейінгі қосымша-тарудың рекурсивті қосымша мынадай жазуға болады:

жинақтау i кезінде өлшем бойынша агрегатталуға алдымен $\varphi_i(\vec{t}_{N-1}^*)$ –болсын,

$\vec{t}_{N-1}^* = (t_1^*, t_2^*, \dots, t_N^*)$ – жинақталған өлшемдердің тізімі. $\varphi_i(\vec{t}_{N-1}^*)$ -жиыны түрде ұшымақтың $\varphi_i(\vec{t}_{N-1}^* | \vec{t}_{N-i-1}^*)$ мәніне тәуелсіз, кезек өлшемнің координаттарын анықтайды.

Осылай болса

$$\begin{aligned}
\varphi_1(\tilde{t}_N^*) &= F(\tilde{t}_N^*) = F(\tilde{t}^*), \\
\varphi_1(\tilde{t}_{N-1}^*) &= Aggr^{(N)} \varphi_0(\tilde{t}_N^* | \tilde{t}_{N-1}^*), \\
\varphi_2(\tilde{t}_{N-2}^*) &= Aggr^{(N-1)} \varphi_0(\tilde{t}_{N-1}^* | \tilde{t}_{N-2}^*), \\
\varphi_l(\tilde{t}_{N-l}^*) &= Aggr^{(N-l+1)} \varphi_{l-1}(\tilde{t}_{N-l+1}^* | \tilde{t}_{N-l}^*), \\
&\dots \\
\varphi_N(\cdot) &= Aggr^{(1)} \varphi_{N-1}(\tilde{t}_1^*) = Aggr F(\tilde{t}^*).
\end{aligned}
\tag{2}$$

Соңғы өрнек өлшемдер бойынша жинақталудың соңғы нәтижесін береді.

Функционалды тәуелді өлшемдер

Реляциялық деректер қоры тәжірибесінде функционалды тәуелділік ұғымы, қатынас атрибуттары арасындағы мән байланысты анықтауда қолданылады. А жиынына функционалды тәуелді В жиыны жинақдай түрде өрнектеледі $A \rightarrow B$, жерде В жиынының әрбір элементі А жиынының бір элементіне сәйкес келеді, ал А жиынының әрбір элементі В жиынының иіп, бір немесе бірнеше элементіне сәйкес келеді. А жиыны детерминант В жиыны тәуелді деп аталады.

Егер іккі өлшемнің факт-координат идентификаторы, факт-норматив функционалды тәуелді детерминант құрамына кіретін болса, онда ол теңестірілген деп аи кірі жағдайда теңестірілмеген деп аталады. Теңестірілген өлшемнің идентификаторлар жиынтығы нәтиже нормативінің идентификаторы болып табылады, нормативінің иінің теңестірілмеген өлшеміне функционалды тәуелді емес. Сонымен бірге әрбір факт-ұшыққа теңестірілмеген өлшемнің жалғыз факт-координаты сәйкес келеді, сондықтан теңестірілмеген өлшемнің факт-координаты, детерминант сияқты теңестірілген өлшемнің факт-координаттары жиынтығына тәуелді.

Өлшемдер арасындағы функционалды тәуелділікті немесідей түсіндіруге болады.

$\tilde{t}$ – факт-координат кірмеі болсын депін оны мына түрде аясақ $\tilde{t} = \langle \vec{p}, \vec{q} \rangle$, мұндағы $\vec{p}$ – теңестірілген өлшемнің факт-координаты, ал $\vec{q}$ – теңестірілмеген өлшемнің факт-координаты. Факт-нормативтер тек теңестірілген өлшемдерге ғана функционалды тәуелді, сондықтан $\vec{p}$ жалғыз факт-ұшыққа береді деген $\vec{p}$ жиынтығы сәйкестігі $\vec{q}$ жиынтығы, яғни $\vec{q} = G\vec{p}$ онда G функциясы бар. Онда $\vec{p}$ және $\vec{q}$ еркін факт-координаттарының немесідей қатынасы болады:

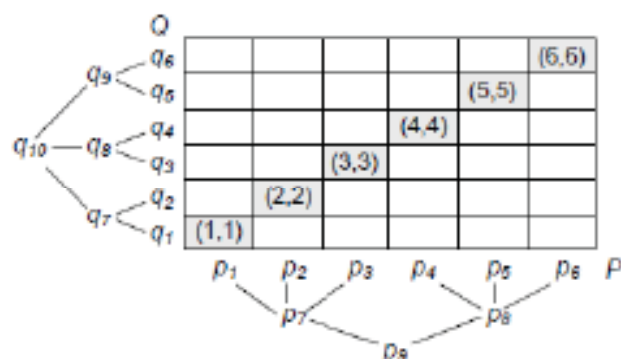
$$\mathcal{R}(\vec{p}, \vec{q}) = \begin{cases} (\vec{p}, G(\vec{q})) = \phi(\vec{p}), \text{ егер } G(\vec{p}) = \vec{q}, \\ \text{Null кері жағдайда} \end{cases}$$

$G(\vec{p}) = \vec{q}$ жарты, теңестірілмеген өлшемнің факт-координаты $\vec{q}$, теңестірілген өлшемнің факт-координаты $\vec{p}$ иен сәйкес етеіні білдіреді, бұл жағдайда норматив тек $\vec{p}$ -ға тәуелді. Бұл жартыда қайсымен, теңестірілмеген өлшемнің координаттары теңестірілгендердің координаттарымен сәйкес келмейді дегенді білдіреді, яғни берілген ұшық бұл болса онда нормативі иені Null-ді көрсетеді.

$\phi(\vec{p}) = \mathcal{R}(\vec{p}, G(\vec{q}))$ функциясы, тек теңестірілген факт-координатқа ғана тәуелді, яғни байланысқан нормативтерінің бұл функциясы теңестірілген факт-координаттарға қатысты және оларға теңестірілмеген факт-координаттардың байланыстырады. Байланысқан нормативтерінің қатысты факт-ұшықтардың байланысқан ұшықтар деп аталады.

3-суретте функционалды тәуелді өлшемдер жағдайы абстрактіні өкімшесі мұндай мысалында түсіндіріледі. Мәселен, теңестірілген өлшем Р-ны алты $p_1, p_2, \dots, p_6$ факт-координаттарымен бірге қамтыды және теңестірілмеген өлшем Q-де алты $q_1, q_2, \dots, q_6$ факт-координаттарын қамтыды.

Осылайша, факт-норматив $6 \times 6 = 36$ факт-ұшыққа қамтыды. Q өлшемнің факт координаты Р өлшемнің факт координатына функционалды тәуелді $P: \{P\} \rightarrow Q$ иені қандай да бір G функциясы сияқты, он $q = G(p), p \in P, q \in Q$ болады.

3-сурет. Функционалды тәуелді өлшемдерді жинақлау

P өлшемінің әрбір факт-координатасы Q өлшемінің бір факт-координатасына сәйкес келеді, мысал ретінде 3-суретте бұл $p_1 \rightarrow q_1$, $p_2 \rightarrow q_2$, ..., $p_6 \rightarrow q_6$ көрсетілген. Сондықтан p_1 , p_2 , ..., p_6 координаттарының әр қайсысынан адресімен 6 ұрылғыдан тапшырылған тек біреу ғана, ал басқалары көрсетілудің Null-және қалтыған бос ұрылғылар.

Көрсеткіштерге байланысқан функция мынадай түрде не:

$$\phi(p_1) = f(p_1, q_1).$$

$$\phi(p_2) = f(p_2, q_2).$$

...

$$\phi(p_6) = f(p_6, q_6).$$

Қорытынды

Біздің бұл мақалымызда, көп өлшемді деректер моделінде, өлшемдер бойынша көрсеткіштерді жинақтау операциясын орындауда, өлшемдер арасындағы функционалды тәуелділіктің ескеріледі.

Өлшемдер бойынша жинақтау операциясын агрегатты функцияның жалпы түрінде, мергілікті ішкі көрсеткіштерді тізбектей агрегаттау процедурасы сияқты сипаттадық.

Тенестірілген және тенестірілмеген өлшемдер түсінігі кірістірілді және сонымен бірге тенестірілген өлшемнің факт-координатасын тенестірілмеген өлшемнің факт-координаттарының функционалды тәуелділігі айқындалды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кузнецов С. Д., Кудачков Ю. А. Матрица факт-таблица OLAP-кубів // *Прогнозування економіки*. 2009. Т. 35, № 5. С. 26–36.
2. Муратов В. В., Кудачков Ю. А. Компьютеризация модели баз данных. *Математическая модель. Уфа: УГАТУ*, 2010. 83 с.
3. Emerging cubes for trend analysis in OLAP databases / S. Nadjar [et al.] // *DaWaK. Lecture Notes in Computer Science*. Springer, 2007. Vol. 4654. P. 135–144. DOI: 10.1007/978-3-540-74553-2_13.
4. Harinath S., Quin S. *Professional SQL Server Analysis Services 2005 with MDX*. N. Y.: Wiley, 2007. 848 p.
5. Spofford G., Harinath S. *MDX Solutions: With Microsoft SQL Server Analysis Services 2005 and Hyperion Essbase*. N.Y.: Wiley, 2006. 744 p.
6. Методы и модели анализа данных: OLAP и Data Mining / А. А. Барсегян [и др.]. СПб.: ЕЭВ-Петербург, 2014. 336 с.
7. Microsoft SQL Server 2005 Analysis Services. OLAP и математический анализ данных / А. Е. Барсегян [и др.]. СПб.: ЕЭВ-Петербург, 2011. 928 с.

Садықов Жасұлан

кафедра доценті, Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Шукетаева Камиля Қдырбаевна

т.ғ.к., аға оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, kamila191160@mail.ru

Дауытова Жамила Қдырбаевна, аға оқытушы,

Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Fotka_e.f.j@mail.ru

Абдибекова Куляш Жалеловна

аға оқытушы, Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, k_nur@mail.ru

Ембергенова Карашаш Рахмановна

аға оқытушы, Әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, k.kara_77@mail.ru

Буланова Толкынай Молдакуловна,

аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Смағұл Мират Жакупович

аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

ШЕТЕЛДЕРДЕН КЕЛГЕН ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ АУДИТОРИЯСЫНДА МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Резюме. В данной статье рассматриваются некоторые пути повышения эффективности обучения математике в аудиториях зарубежной казахской диаспоры. Приведены примеры задач повышенной трудности.

Түйін. Аталған мақалада шетелдерден келген қазақ диаспорасы аудиториясында математиканы оқытудың тиімділігін арттыру жолдары қарастырылады. Күрделі есептерді шешудің тиімді жолдары келтірілген.

Summary. This article considered some ways of increase of learning efficiency to mathematics in audiences of foreign Kazakh diaspora. Examples of problems of the increased difficulty.

Еліміздің білім беру жүйесінің әлемдік кеңістікке енуі, халықаралық білім беру стандарттарының өзгеруі, Болон үдерісіне қосылуы студенттерден де, оқытушылардан да бірнеше тілдерде білім алу мен білім беруді қолға алуды талап етуде. Қазіргі заманғы әлеуметтік құбылыс ретінде өзге тілдерді сапалы игеру және студенттер мен оқытушылардың академиялық мобильдігін арттыру өте жоғары деңгейдегі бірыңғай білім беру кеңістігін құру үшін қажет.

Университетіміздің жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кафедрасының оқытушылары - шетел азаматтарын, шетелдерден келген қазақ диаспорасы өкілдерін еліміздің жоғары оқу орындарына түсуге даярлау бағытында көптеген жылдар бойы еңбек етіп келе жатқан ғылыми-әдістемелік тәжірибелері мол ұстаздар.

Университеттердің дайындық факультеттерінде басқа пәндермен қатар, математиканы оқытудың өз қиыншылықтары бар. Біріншіден, пәнді оқытудың әдістемесін шетел азаматтарына икемдеу болса, екіншіден, математика пәнінің ерекшеліктерін, күрделілігін ескеру қажет болады. Тыңдаушы игеруге тиіс материалдың ауқымдылығы мен оқытудың кредиттік жүйесіне көшіру барысында пәнге бөлінген сағат санына қарай әдістемені икемдеудің күрделілігін де ескеру қажеттігі туындайды.

Әрине, оқу үдерісін ұйымдастыру үнемі жақсартуды, өзгертулерді талап етіп отыратын жүйе ретінде қарастырамыз. Солай болғанмен, жоғарыда айтылғандай оқу материалының ауқымдылығы тыңдаушыларға бірден көп ақпарат беруге мәжбүрлейді. Ал, бұл олардың өздігінен ойлап, шығармашылық қаблеттерін дамытуға кері әсерін тигізуі ықтимал. Мұнда сапа жағынан ұтылып қалу қаупі де туындайды.

Математикалық курстың аталуы қандай болмасын, математикалық дайындықтың мақсаты барлық университеттер үшін бірдей:

- студенттерге математикалық ұғымдар мен әдістердің негізгі білімдерін беру;
- студенттердің жалпы және математикалық мәдениет деңгейлерін көтеру;
- математикалық есептерді шешімдерін практикада қолданыс табатын нәтижелерге жеткізетіндей етіп шеше білуге машықтандыру;
- студенттерге қолданбалы есептерді қарапайым математикалық зерттеулер жүргізе білу тәжірибесін қалыптастыруға мүмкіндіктер туғызу.

Ал, шетелдерден жыл сайын жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультетіне келіп, білім алып жатқан тыңдаушыларды еліміздің алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарына түсіп, білім алуға бейімдеу мақсатында бұл талаптарға қоса

- негізгі ғылыми лексиканы, математикалық терминологияны еркін қолдана білуге бейімдеу;
- математикалық есептерді шешудің негізгі әдістерін, бастапқы ұғымдарын қалыптастыру;
- әдебиеттермен, математикалық кестелермен, анықтамалықтармен жұмыс істей білу машықтарын дамыту т.с.с. талаптарды жүзеге асыру қажеттігі туындайды.

Шетелдерден келген тыңдаушыларды оқыту барысында оқу материалын беру жылдамдығы әжептеуір баяулайды, курс негіздері егжей-тегжейлі түсіндіріледі, математикалық объектілерге визуализация жасалады, қарапайым сөз қоры қолданылады т.с.с.

Кафедрада көптеген жылдар бойы еңбек етіп келе жатқан математика пәнінің оқытушыларының пікірлеріне сүйенсек, шетел азаматтарына математиканы оқыту үдерісін мүмкіндігінше қарқынын, сапасын арттырудың, оқыту формалары мен әдістерін тауып, жетілдіру мүмкіндіктерін қарастыруға болады.

Шетелдерден келген таза шетелдіктер болсын, қазақ диаспорасы өкілдері болсын ғылыми терминологияны игеру бірінші кезекте тұрған мәселе екенін ескерсек, бұл оқытуды сапаны жоғалтпай, қарқынын арттыру (интенсификация) үлкен ресурстарды қажет ететін көлемді жұмыс екені түсінікті. Мұнда ұғымдарды арнайы келтірілген мысалдар арқылы егжей-тегжейлі түсіндіру, терминологиялық сөздіктермен жұмыс істеу, терминдерді дұрыс жаза, айта білу, орнымен қолдану т.с.с. жұмыстар жүргізіледі. Сонымен қатар, тыңдаушының пәнге деген қызығушылығын жоғалтып алмай, шығармашылық жұмыстарға жетелейтіндей етіп, әр тыңдаушының жас, физиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып оқытуды пайдалы әрі қызықты етіп ұйымдастыру сияқты мәселелерді жүзеге асыру - оқытушының күн тәртібіндегі мәселелері. Осы тәрізді іс-әрекеттерді орындап, алға қойған мәселелерді жүзеге асыру нәтижесінде тыңдаушылардың математикалық мәдениеттері едеуір артып, логикалық, алгоритмдік және есептеу мәдениеті қалыптасуының сапасы жоғарламақ. Соның нәтижесінде пәнаралық байланыстарды жү-

зеге асыратын есептер шығару, теоремалар дәлелдеуде әдіс-тәсілдерді таңдау арқылы толыққанды математикалық даму қамтамасыз етілмек.

Енді, біз жоғарыда айтқандарымыздың дәлелі ретінде көпшілік жағдайда тыңдаушыларда қиындық туғызып жүрген планиметрия есептерін шығарудың тиімді жолдарын келтіріп, үлгі ретінде ұсынбақпыз.

Кез келген математикалық есептерді жылдам шығарудың жолдары белгілі. Олар:

- 1) есептің мазмұнын әбден түсініп алу;
- 2) қандай элементті анықтау қажеттігін түсіну;
- 3) есептегі шарттар жеткілікті екендігін білу;
- 4) есептің шартына сәйкес сурет салу;
- 5) белгісіз мәнді анықтайтын теңдеу құруға айырысу;
- 6) табылған мән есептің шартын қанағаттандыратын көзінді жеткізу;
- 7) тыңдаушылардың: «математиканың маған беретін пайдасы қандай?» деген сұрағына ғұламалардың «математика адамның миын тәртіпке келтіреді» деген жауабын естен шығармауға тырысу;
- 8) мүмкін болса, есепті шешудің әртүрді жолдарын қарастыру;

Тыңдаушылар планиметрияның негізгі мазмұнымен, 6-7 сынып көлеміндегі материалдармен таңыс деп ойлаймыз. Олардың ішінде үшбұрыштардың теңдігі және ұқсастығы, қарапайым негізгі формулаларды білу міндетті болып саналады. Олар:

- 1) екі үшбұрыштың табандары өзара тең болса, онда олардың аудандарының қатынасы сәйкес табандарының қатынасына тең болады;
- 2) екі үшбұрыштың биіктері өзара тең болса, онда олардың аудандарының қатынасы сәйкес табандарының қатынасына тең болады;
- 3) егер екі үшбұрыштың сәйкес бұрыштары өзара тең болса, онда олардың аудандарының қатынасы осы бұрыштары өзара тең болса, онда олардың аудандарының қатынасы осы бұрыштарды қоршап тұрғын қабырғалардың көбейтінділеріне тең болады;
- 4) пропорцияның негізгі қасиеттері туралы;
- 5) үшбұрыштың негізгі элементтерінің анықтамалары, олардың негізгі қасиеттері.

Математикада шағын жағдайда ғана орындалатын математикалық мағынадағы сөйлемді лемма деп айтады.

Лемма. ABC үшбұрышында $A_1 \in BC$, $\frac{BA_1}{A_1C} = \frac{p}{q}$,

Дәлелде:

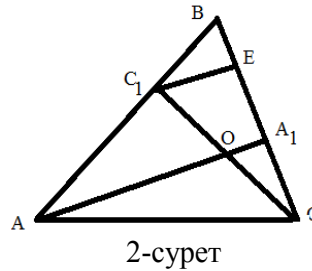
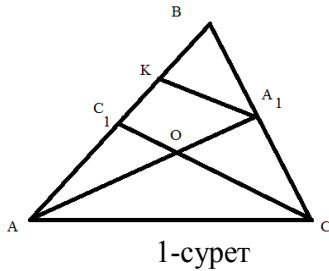
$$C_1 \in AB, \frac{AC_1}{C_1B} = \frac{m}{n}, AA_1 \cap CC_1 = O.$$

$$\begin{aligned} 1. \frac{AO}{OA_1} &= \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \left(\frac{BA_1}{A_1C} + 1 \right) = \frac{m}{n} \cdot \left(\frac{p}{q} + 1 \right) \\ 2. \frac{CO}{OC_1} &= \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \left(\frac{BC_1}{C_1A} + 1 \right) = \frac{q}{p} \cdot \left(\frac{n}{m} + 1 \right). \end{aligned}$$

Дәлелі. 1) $A_1K \parallel CC_1$, Сонда $\Delta AC_1D \sim \Delta AK A_1$ және $\Delta BKA_1 \sim \Delta C_1C$.

$$\frac{AO}{OA_1} = \frac{AC_1}{C_1K} \cdot \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{C_1B}{C_1K} = \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \left(\frac{C_1K + KB}{C_1K} \right) = \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \left(\frac{BK}{KC_1} + 1 \right) = \frac{BK}{KC_1} = \frac{BA_1}{A_1C} = \frac{p}{q}$$

Сонымен, $\frac{AO}{OA_1} = \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \left(\frac{BA_1}{A_1C} + 1 \right) = \frac{m}{n} \left(\frac{p}{q} + 1 \right).$

$C_1E \parallel AA_1$, болсын. Сонда $\Delta CA_1O \sim \Delta CEC_1$;

$\Delta C_1BE \sim \Delta ABA_1$;

$$\frac{CO}{OC_1} = \frac{CA_1}{A_1E} = \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \frac{A_1B}{A_1E} = \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \left(\frac{BE + EA_1}{A_1E} \right) = \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \left(\frac{BE}{EA_1} + \frac{EA_1}{EA_1} \right) = \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \left(\frac{BE}{EA_1} + 1 \right);$$

$$\frac{BE}{EA_1} = \frac{BC_1}{C_1A};$$

Ендеше

$$\frac{CO}{OC_1} = \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \left(\frac{BC_1}{C_1A} + 1 \right) = \frac{q}{m} \cdot \left(\frac{n}{m} + 1 \right)$$

Лемма дәлелденеді (1,2- суреттер).

Есеп. ABC үшбұрышында $AB=8$ см, $AC=12$ см, AA_1 , биссектриса, BB_1 медиана болғанда $AO:OA_1$ және $BO:OB_1$ қатынастары қандай?

Шешімі: (3-сурет) ΔABC , $AB = 8$ см; $AC = 12$ см AA_1 , биссектриса, BB_1 медиана, $AA_1 \cap BB_1 = O$.

AA_1 , биссектриса, BB_1 медиана болғанда $\frac{BA_1}{A_1C} = \frac{AB}{AC} = \frac{8}{12} = \frac{2}{3}$. Үшбұрыштың биссектрисасы

қарама қарсы қабырғаны іргелес қабырғалардың қатынасына пропорционал бөліктерге бөлетін қасиетін пайдаландық. Ал BB_1 медиана болғандықтан $AB_1 = B_1C$ немесе

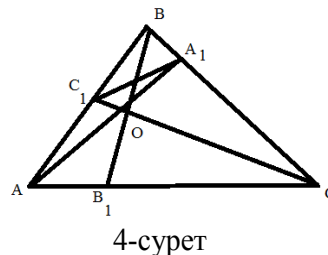
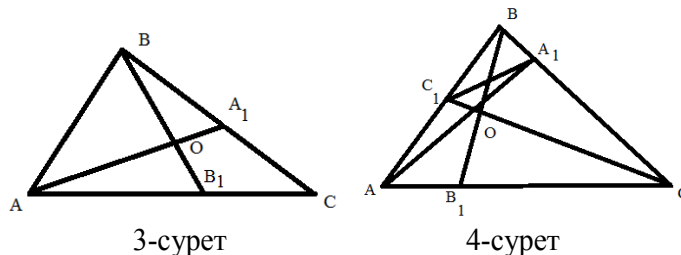
$$AB_1 : B_1C = 1 : 1.$$

Алдында дәлелденген Леммаға сүйенеміз.

$$\frac{AO}{OA_1} = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot \left(\frac{CA_1}{A_1B} + 1 \right) = \frac{1}{1} \cdot \left(\frac{3}{2} + 1 \right) = \frac{5}{2}; \quad \frac{AO}{OA_1} = \frac{5}{2}.$$

$$\frac{BO}{OB_1} = \frac{BA_1}{A_1C} \cdot \left(\frac{CB_1}{B_1A} + 1 \right) = \frac{2}{3} \cdot \left(\frac{1}{1} + 1 \right) = \frac{4}{3}; \quad \frac{BO}{OB_1} = \frac{4}{3}.$$

Чева теоремасы.

Теорема. ABC үшбұрышының бойында орналасқан A_1, B_1, C_1 үшін AA_1, BB_1, CC_1 үш кесінді O нүктесінде қиылысса $\frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CB_1}{B_1A} = 1$ теңдік орындалады.

Дәлелі (4-сурет). Лемманы пайдаланып $\frac{AO}{OA_1} = \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \left(\frac{BA_1}{A_1C} + 1\right)$ теңдігін түрлендірейік.

$$\frac{AC_1}{C_1B} \cdot \left(\frac{BA_1}{A_1C} + 1\right) = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot \left(\frac{CA_1 + A_1B}{A_1B}\right);$$

$$\frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{BC}{A_1C} = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot \frac{CB}{A_1B}; \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{BC}{A_1C} \cdot \frac{B_1C}{AB_1} \cdot \frac{A_1B}{CB} = 1;$$

$$\frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{BA_1}{A_1C} = \frac{CB_1}{B_1A} = 1.$$

Теорема дәлелденді.

P.S. Дәлелденген теораманың қызығына қарайық.

I-теорема. Үшбұрыштың үш медианасы бір нүктеде қиылысады (5-сурет).

Дәлелі. AA_1, BB_1, CC_1 медианалар болса $CA_1 = A_1B$; $BC_1 = C_1A$; $AB_1 = B_1C$ болады.

Қатынастар көбейтіндігін қарастырайық:

$$\frac{AB_1}{B_1C} \cdot \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \frac{BC_1}{C_1A} = 1 - \text{Әр қатынас } 1 - \text{ге тең!}$$

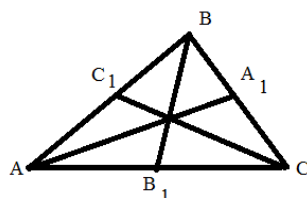
Теорема дәлелденді.

Лемманы ескеріп

$$\frac{AC_1}{C_1B} = \frac{AB_1}{A_1C} \cdot \left(\frac{CA_1}{A_1B} + 1\right) = \frac{1}{1} \cdot \frac{2}{1} = \frac{2}{1}$$

Дәл осылай:

$$\frac{AO}{AA_1} = \frac{BO}{BB_1} = \frac{CO}{CC_1} = \frac{2}{3}.$$

5-сурет

Осы теңдіктерден: $\frac{AO}{AA_1} = \frac{BO}{BB_1} = \frac{CO}{CC_1} = \frac{2}{3}$

аламыз.

$$S_{A_1BC_1} = \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} S = \frac{1}{4} S$$

Сонда

$$3 \cdot \frac{1}{4} S + S_{A_1BC_1} = S; \quad S_{A_1BC_1} = S - \frac{3}{4} S = \frac{1}{4} S; \quad \frac{S_{A_1BC_1}}{S} = \frac{1}{4}$$

2-теорема. Үшбұрыштың 3 биссектрисасы бір нүктеде қиылысады (6-сурет)

Дәлелі. $AA_1BB_1CC_1$ -биссектрисалар. Сонда

$$\frac{AB_1}{B_1C} = \frac{AB}{BC}; \frac{CA_1}{A_1B} = \frac{BC_1}{C_1A} = \frac{CB}{AC}.$$

Осы қатынастарда өзара көбейтейік:

$$\frac{AB_1}{B_1C} \cdot \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \frac{BC_1}{C_1A} = \frac{AB}{BC} \cdot \frac{CB}{AC} = 1$$

-Чева теоремасы орындалып тұр.

Есеп. $\triangle ABC$ үшбұрышында $AB=8$ см, $AC=12$ см, $BC=6$ см.

О-үш биссектрисаның қиылысу нүктесі.

$AO:OA_1, BO:OB_1, CO:OC_1$ Қатынастары қандай?

Шешуі (6-сурет)

$$\frac{AB_1}{B_1C} = \frac{AB}{BC} = \frac{8}{6} = \frac{4}{3};$$

$$\frac{CA_1}{A_1B} \cdot \frac{AC}{BC} = \frac{12}{8} = \frac{3}{2}; \frac{BC_1}{C_1A} = \frac{6}{12} = \frac{1}{2}.$$

$$1) \frac{AO}{OA_1} = \frac{AB_1}{B_1C} \cdot \left(\frac{CA_1}{A_1B} + 1 \right) = \frac{4}{3} \cdot \left(\frac{3}{2} + 1 \right) = \frac{4}{3} \cdot \frac{5}{2} = \frac{10}{3};$$

$$2) \frac{BO}{OB_1} = \frac{BC_1}{C_1A} \cdot \left(\frac{AB_1}{B_1C} + 1 \right) = \frac{1}{2} \cdot \left(\frac{4}{3} + 1 \right) = \frac{7}{6};$$

$$3) \frac{CO}{OC_1} = \frac{CA_1}{A_1B} \cdot \left(\frac{AB_1}{B_1C} + 1 \right) = \frac{1}{2} \cdot \left(\frac{4}{3} + 1 \right) = \frac{7}{6};$$

P.S. Есептің жоғары шарттары белгілі.

AB_1 және B_1C кесінділерінің ұзындықтары қандай?

Жауабы: $AB_1 = 6\frac{6}{7}$ см; $B_1C = 5\frac{1}{7}$ см.

Бір талай күрделі есептерді шығаруға пайдасы тиетін Леммалар, Чева және Менелай теоремаларының дәлелдемелерін ұсындық.

Әдебиеттер:

1. Садыков Ж.С., Садыков А.Ж., Дауытова Ж.Қ. Геометрия (Планиметрия). 1 бөлім. Алматы. 2009ж.
2. Званич Л.И. и др. Геометрия, 8-10 кл.. Дидактические материалы. Москва. 2000г.
3. Гусев В.А. и др. Практикум по решению математических задач. Москва. 1985г.
4. ҚР Білім беру туралы Заңы.
5. Соколова Л.И. Особенности подхода к обучению математике студентов-иностранцев подготовительных факультетов вузов России//Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. Выпуск №3/2008.
6. Фетисова Е.В., Добрица В.П. Методические приемы формирования математической речи у иностранных студентов//Ярославский педагогический вестник. Том II. №1/2012.

Қойшиева Турсынай Қосыбаевна

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, компьютерлік инженерия кафедрасы,
техн. ғ. к., доцент, e-mail: k.tur@mail.ru

Ергешов Бахритдин Бахадирович

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
6M070300 – «Ақпараттық жүйелер» мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: byergeshov@gmail.com

3 МВт КҮН СТАНЦИЯСЫ ЖОБАСЫНЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК СӘУЛЕТІН SHADOW ANALYZER БАҒДАРЛАМАСЫНДА ЖАСАУ ЖӘНЕ БЕЙНЕЛЕУ

Түйін: Жұмыста Shadow Analyzer бағдарламасының мүмкіндіктерін пайдалана отырып, Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті аймағында қуаты 3 МВт желілік күн станциясының архитектурасы қаралады.

Кілт сөздер: желілік күн электр станциясы, пішіндеу, метеорологиялық қор, қолданушы интерфейсі, PV-модуль.

Резюме. В работе рассматривается создание архитектуры 3 МВт сетевой солнечной электростанции на территории Международного казахско-турецкого университета им. Х. А. Яссауи, используя возможности программы Shadow Analyzer.

Ключевые слова: сетевая солнечная электростанция, моделирование, метеорологическая база, пользовательский интерфейс, PV-модуль.

Summary: The paper deals creating architecture of 3 MW solar stations in the territory of Ahmet Yasawi International kazakh-turkish university using the possibilities of the Shadow Analyzer program.

Keywords: grid solar power station, modeling, meteorological database, user interface, PV-module

Қуаттылығы әр түрлі күн станцияларын жобалау және салу, Қазақстанның оңтүстік аймағы үшін қазіргі таңда өзекті мәселенің бірі болып отыр [1]. Себебі біздің қарастырып отырған аймақта қазіргі таңда электр энергиясын қажет ететін, шалғайда жатқан дербес тұтынушылар өте көп. Оларды фотоэлектрлік күн стансасы арқылы электрмен қамтамасыз ету үшін стансаның орналасу аймағына сәйкес оның сәулетін және стансаның сол аймақтағы өндіретін энергетикалық қуатын анықтау, жобалау жолын қарастыру мақсат етіліп отыр.

Мысалы, станцияның қуатын анықтау үшін қазіргі таңда күн радиациясының қуаттылығының нақтылай шамасын анықтау үшін қажетті актинометриялық мәліметтер жоқ. Сондықтан актинометриялық мәліметтерді жинастырғанда, біз шамалас анықталған аймақтардағы актинометриялық анықтамаларды пайдаланамыз. Яғни жер шарының шамалас ендігінде жатқан елді мекендер үшін кадастрлі методка жақындатуға мәжбүр етеді. Осы себепті, әр түрлі уақытта, әр түрлі жерлердегі бақылау материалдарын пайдалануға тура келеді [2].

Ал болашақта салынатын күн станцияларының сәулетін салу, анықтау үшін, салынатын аймақтың картографиялық орналасу орнын және жер рельефінің бейнесін толық анықтап алуымыз қажет [3].

Қазіргі уақытта күн станциясының сәулеттік жаңа жобасын әзірлеу үшін заманауи компьютерлік Shadow Analyzer бағдарламалық модулі пайдаланып, жұмыста Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті аймағында қуаты 3 МВт желілік күн станциясының сәулетін жасау, жобалау жұмысы қаралады.

Бағдарлама күн энергетикасы саласында және сәулетінде кәсіпқойлар үшін алдыңғы қатарлы параметрлік CAD (автоматтандырылған жобалау құралы) құрал болып табылады [4].

Көптеген басқа 3D құралдардан айырмашылығы – Shadow Analyzer тек қана объектілерді ғана көрсетпей, бұл объектілерден түсетін көленкелерін де көрсетеді.

Бағдарлама күн батареяларының шатырдағы, сондай-ақ жер үсті конструкцияларындағы есептеулерді жүргізуге мүмкіндік береді, қуаттылығы әртүрлі күн станцияларын жобалау үшін қолдануға болады, яғни:

- жер үстіндегі объектілердің физикалық орналасуын модельдеу
- құрылыс жоспарын құру үдерісін айтарлықтай жеделдету үшін алынған модельдерді автоматтандырылған жобалау жүйесіне беру мүмкіндігі
- күн электростанциясы компоненттерінің физикалық орналасуын модельдеу (сәулетшілер жалпы дизайнерлік шешімді оңтайландыру және талдау үшін жиі пайдаланады)
- әртүрлі метеорологиялық деректерді пайдалану мүмкіндігі – нақты бір жерге тиесілі ауа-райы туралы ақпаратты қамтитын қолданушылық файлдарды бағдарламаға еңгізу

Бағдарлама кез келген жаңа жобалардың көлеңкелі эсерлерін талдау үшін тамаша құрал болып табылады. Күн жобасын толық талдауын жүзеге асыру үшін көлеңкені тек қана бейнелеп қоймай, сондай-ақ тиісті энергия шығынын есептеу үшін косымша терезелерді көрсетеді.

Shadow Analyzer сахна құруға, оны объектілермен толтыруға, объектілердің параметрлерін, орналасқан жерін, түсін және шағылдырғыш қаси-

еттерін өзгертуге, объектілердің бетіне текстура қолдануға мүмкіндік береді.

Қолданушы интерфейсі мәзір, құралдар тақтасы және жолдың жай-күйінен (строка состояния) тұрады. Кейбір басқару опциялары пернетақта және тышқанмен орындалады.

Құралдар тақтасын бірнеше басқару элементтері қамтиды: батырмалар, төмен түсетін тізімдер, статистикалық элементтер. Сахнамен жұмыс істеу үшін қолданушы интерфейсінің басым бөлігін құралдар тақтасы құрайды. Бірнеше құралдар тақтасы бар: Document (Құжат), Factory, Scene (Сахна), Location (Орналасуы), Parent (Ата-ана), Color (Түс), Texture (Текстура), Show (Көрсету), 3D View (3D түрі), Sun (Күн).

SCENE тізімді өрісін ашып, белсенді сахнадағы барлық объектілердің тізіміне көруге болады. Олар құрылған кезегімен тізімделген. Әр объектінің атауы оның номері мен түрінен тұрады.

Объект таңдалған соң, PAR алаңы параметр таңдауға белсенденеді. Төмен түсетін тізімде керекті параметр таңдалады. PAR алаңының оң жағындағы статистикалық алаңға параметрдің керекті мәні енгізіледі. Бұл мәнді екі жолмен өзгертуге болады: пернетақтадан енгізу өрісіне мәнді енгізіп «E» батырмасын басу арқылы, немесе енгізу өрісінің оң жағындағы екі көрсеткіші бар батырманы басу арқылы.

«Landscape Color» және «Spot color» батырмалары көлденең жазықтықтың түсін немесе ондағы кездейсоқ дақтарды белгілеуге пайдаланылады.

«G» батырмасы көлденең жазықтықта шағылысуды көрсету/жасыру үшін қолданылады.

Parent құралдар тақтасы объектінің орналасуы сияқты күрделі параметрді реттеуге пайдаланылады. Әр объектінің нысаны өз координата жүйесінде анықталады. Объектінің өз координата жүйесіндегі орналасуы/бағдары не салыстырмалы, немесе басқа объектіге қатысты анықталуы мүмкін (мысалы «ана» объектісіне). «Ана» объект өзінің «баласына» бірнеше есептеу координата жүйесін бере алады. Олардың бірі «ана» объектінің өзімен байланысты – бұл меншікті координата жүйесі. Басқа жүйелер «ана» объектінің кейбір элементтерімен байланысты болуы мүмкін (мысалы оның қабырғасымен).

REF CS тізімді өрісте объектінің «анасын» және SCENE тізімді өрісінде таңдалған объектінің координата жүйесін таңдауға болады. Бекіту үшін REF CS тізімді өрістің оң жағында тұрған «P» батырмасын басу қажет.

Color құралдар тақтасы объектінің түс схемасын өзгертуге мүмкіндік береді. «Color» диалогтық терезесін шақыру үшін Color құралдар тақтасындағы «C» батырмасын басу керек.

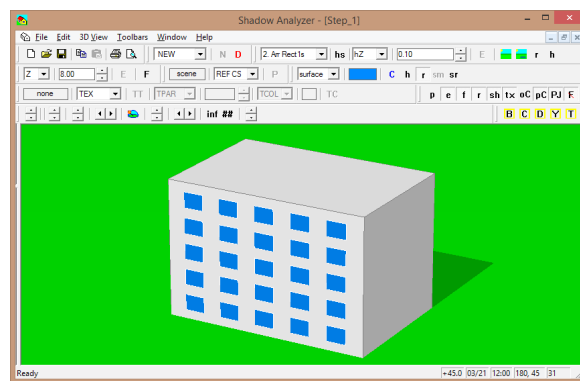
Texture құралдар тақтасы Color тізімді өрісінде таңдалған объектінің бүкіл бетіне, немесе беттер тобына текстура қолдануға мүмкіндік береді. Текстураны қолданған соң, параметрлерін өзгертуге болады.

«Edit» (Редакциялау) мәзірінде екі пайдалы команда бар: «Copy Texture» (Текстураны көшіру) және «Paste Texture» (Текстураны қойу), олар редакцияланған текстураны көшіріп алып, басқа да нысандарға қолдануға болады. Текстураның көшірмесін қолдану үшін SCENE тізімді өрісінде мақсатты объектіні таңдау керек, содан кейін COLOR терезесінде объектінің түсті аймағын (немесе барлық беті) таңдап, Edit мәзіріндегі «Paste Texture» командасын басу керек.

Жоғарыда көрсетілгендер негізінде, Оңтүстік Қазақстан облысы, Түркістан қаласы, Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті аумағында орналасатын қуаты 3 МВт күн электр станциясының жобалаймыз.

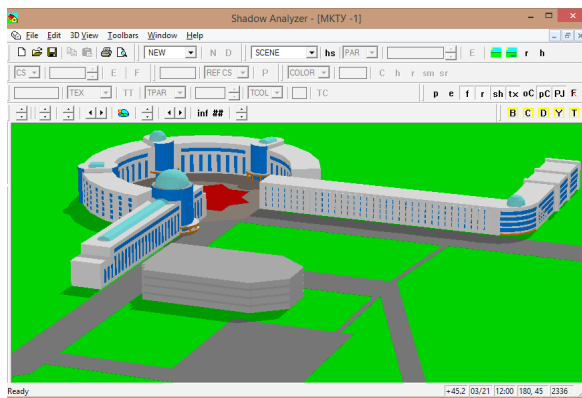
1. Бос сахна ашамыз, «New Document» батырмасын басу арқылы жаңа құжат құрамыз. Құралдар тақтасындағы NEW төмен түсетін тізімде 3D_Box объектісін таңдаймыз, содан кейін «N» батырмасын басамыз. Сахнада параллелепипед пайда болады.

2. Scene құралдар тақтасын пайдалана отырып, қорапты ХҚТУ ғимараты корпусының бір бөлігіне түрлендіреміз. «SCENE» тізімді өрісін ашып, «1-3D_Box» объектісін таңдаймыз. «PAR» тізімді өрісін ашып, біздің объектке керекті форманы бере отырып, тиісті параметрлерін өзгертеміз. Қорап бетінің түсін ақ түске өзгертеміз. «Att RectIs» типтегі жаңа объект көмегімен ғимараттың терезелерін жасаймыз. Параметрлер тізімінде терезенің саны мен олардың мөлшерін енгіземіз. «CS» құралдар тақтасының көмегімен терезелерді керекті жерге орналастырамыз (Сур. 1).

Сурет 1. Shadow Analyzer бағдарламасында ХҚТУ ғимаратының бір бөлігі

3. Қадам қадаммен объектілер жасай отырып, Shadow Analyzer бағдарламасында ХҚТУ ғимаратын жобалаймыз (Сур. 2).

Сурет 2. Shadow Analyzer бағдарламасында
ХҚТУ ғимаратының жобасы

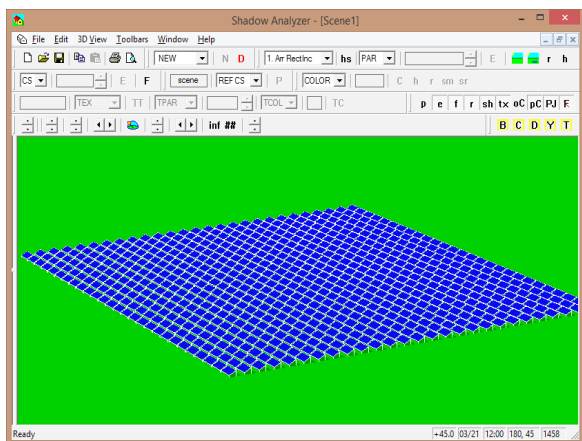
4. Келесі қадам PV-модуль жасау болып табылады. Энергетикалық шығысты есептеу үшін ЖШС «Astana Solar» фотоэлектрлік модулінің сипаттамаларын қарастырдық (көлемі 1649 мм x 992мм x 40мм).

«Att RectInc» типіндегі жаңа объект – стационарлық үлгідегі фотоэлектрлік модулін жасаймыз (Сур. 3). Келесі параметрлерді енгіземіз:

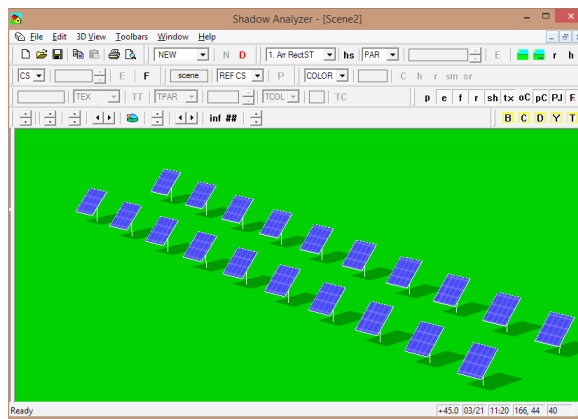
$n_x = 27$, $n_y = 27$, $DX = 7.87$, $DY = 3.97$, $gX = 1.0$, $gY = 4.0$, $hZ = 1.0$, $iA = 27$ (фотоэлектрлік модульдің көлбеу бұрышы).

«AttRectST» типіндегі жаңа объект – трекерлік (күнге бағытталған) фотоэлектрлік модулін жасаймыз (Сур. 4). Келесі параметрлерді енгіземіз:

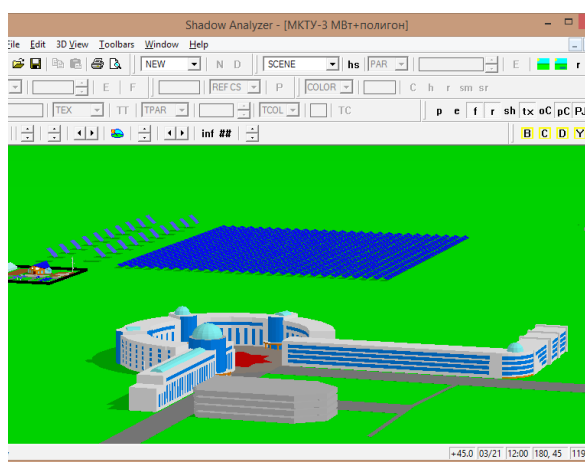
$n_x = 10$, $n_y = 2$, $ST = 1$, $dX = 7.94$, $dY = 9.30$, $gX = 15.00$, $gY = 25.00$, $hC = 4.70$, $Ex = 3.50$

Сурет 3. Shadow Analyzer бағдарламасында «Att RectInc» объектісін құру кезіндегі экранның скриншоты

Сурет 4. Shadow Analyzer бағдарламасында «Att RectST» объектісін құру кезіндегі экранның скриншоты

Сурет 5. Shadow Analyzer бағдарламасында жасалынған Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті 3 МВт күн фотоэлектрлік станциясының жобасы

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Т.К. Койшиева, Ж.О. Шерментаева, Т.М. Омарава. Проектирование и методика осуществления логической модели фонда сведений солнечных ресурсов Южного Казахстана // Вестник КазАТК: Научный журнал. – 2016. – № 4(99). – с. 115-121. ISSN 169-1817.

2. Т.К. Койшиева, А.Б. Бекбаев, Ш.А. Садырбаев, Р.У. Кошелеков. Design and construction of the DC/DC power converter for stand-alone PV system with battery storage Colloids and nanotechnologies in industry // КазНТУ им. К.И. Сатпаева. -2012. -№ 9. -153 с.

3. Хейфец А.Л. Система автоматизированного расчета продолжительности инсоляции // Вестник Южно-Уральского университета. Серия: Строительство и архитектура. 2007. Вып. 14 (86). С. 51-54.

4. <http://www.drbaumresearch.com/>

Адилжанова Салтанат Альмуханбетовна
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың аға оқытушысы

Жумартов Манат Абилович
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың аға оқытушысы

Алтыбай Аршын
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың оқытушысы, arshynbek.ntu@gmail.com

Омарова Перизат Танирбердиевна
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың ассистенті

Калменова Гаухар Болатбековна
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың ассистенті

OLAP КУБТЕРІНДЕ ДЕРЕКТЕРДІ АГРЕГАТТАУ

Резюме. Статья посвящена формализации механизма агрегации данных OLAP-куба с использованием теории множеств и теории графов. В ходе изложения выводятся формулы количества агрегатов при полной и частичной агрегации, а также на основании полученной сетевой модели рассматриваются вопросы оптимальности процедур предварительного и оперативного формирования агрегатов.

Ключевые слова: OLAP-система; многомерная модель данных; гиперкуб; измерение; показатель; агрегация

Summary. The article is devoted to the formalization of the mechanism of aggregation OLAP-cube data using set theory and graph theory. During the presentation of the formulas of the number of units at full and partial aggregation, as well as on the basis of the received network model addresses the optimal pre-operative and aggregate formation procedures.

Keywords: OLAP system, multidimensional model of data, hypercube, dimension, measure, aggregation

Түйін. Бұл мақала, OLAP-кубтерінде деректерді агрегаттау механизмдерін, жиындар теориясын қолданып қалыптастыруға арналады. Қортындылау барсында, толық және жартылай агрегаттауларда, агрегаттар санының формулалары шығарылады.

Мақала, OLAP кубтерінде деректерді агрегаттау механизмін формальді көрсетуге арналған, сол себепті, фактілердің көпшілігі математикалық тілде баяндалған, әрі мақала материялы негізінен OLAP жүйелері мәселелеріне терең қызығатын оқырмандар шеңберінде ұсынылады.

Кілттік сөздер: OLAP жүйе. Деректердің көп өлшемді моделі. Гиперкуб. Өлшем. Агрегаттау. Көрсеткіш

Көпөлшемді деректер моделінің негізгі түсініктері

Біз алдымен OLAP жүйесіне арналған көпөлшемді мәліметтер моделінің негізгі түсініктеріне қысқаша тоқталайық.

Қазіргі кезде көпшілікке мойындалған көпөлшемді мәліметтер моделін көрсететін, бірдей көзқарас қалыптаспаған, дегенмен қалыптасқан әртүрлі көзқарастардың принциптік айырмашылығы жоқ, бірақ терминология жағында қайшылықтар орын алуда. Біз бұл мақалада “Microsoft” компаниясы ұсынған нұсқа бойынша қарастырамыз.

Ендеше, көпөлшемді деректер моделінің негізгі түсініктері болып:

Көрсеткіш- заттың сараптама шамасы (сандық типте болады), мысалы, бұл кейбір тауарлардың сатылу көлемі немесе сатылған тауарлардан алынған түсім. бір OLAP-куб бір немесе бірнеше көрсеткіштерге ие болады.

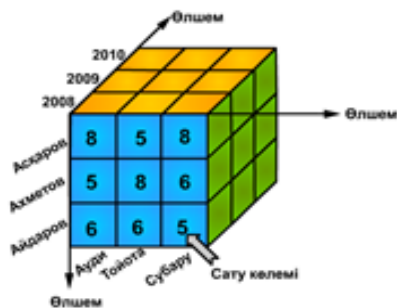
Өлшем (dimension) – бұл сандық көрсеткіштің ақпараттық контексін қамтамасыз етіумен иерархиялық құрылым түріндегі ұйымдасқан бір немесе бірнеше типтердің жиынтық объектілері. Өлшем, көпөлшемді кубтың қабырғасы түрінде қабылданған.

Өлшемді құрайтын жиынтық объектілер өлшем мүшелері (members) деп аталады.

Өлшем мүшелері гиперкубтің өстерімен алынған түктелер немесе бөліктермен көрінеді. Мысалы, сараптауларда үнемі қолданылатын уақыттық өлшемдер: күндер, айлар, кварталдар, жылдар - келесі мүшелерді қамтуы мүмкін: 2014 жылдың 8-мамыры, 2014 жылдың сәуірі, 2015 жылдың 2-кварталы және 2016 жыл.

Өлшемдердегі объектілер әртүрлі типте болуы мүмкін, мысалы, “өндірушілер” – “автомобиль маркасы” немесе “жылдар” - “кварталдар”. Бір типтегі объектілердің тек бір иерархиялық деңгейде жатуы үшін, бұл объектілер иерархиялық құрылымдарда топтасқан болуы керек.

Ұяшық (cell) - кейбір көрсеткіштердің нақтылы мағынасына қатысты, кубтың ұсақталған құрлымы. Ұяшықтар кубтың ішінде орналасады және көрсеткіш мәніне сәйкес бейнеленеді.

1-сурет Үшөлшемдегі куб

Иерархиялық құрылымға сәйкес, өлшемдер иерархиясы үшін көрсеткіштер мәнінің агрегаты мен детелизациясының мүмкіндігі керек болады.

Келесі типтегі иерархиялар бар:

Үйлестірілген (balanced) – иерархияда деңгейлер саны оның құрлымымен және тұрақтылығымен анықталады. Әрбір автомобиль өндірушілер, бірнеше автомобиль маркасымен байланысты, ал әрбір маркаға – бірнеше автомобиль модельдері сәйкес, сондықтан, бұл объектілердің үш деңгейлігі туралы айтуға болады. Мұндай жағдайда, иерархияның бірінші деңгейіне өндірушілер, екінші деңгейіне маркалар, ал үшінші деңгейіне модельдер орналасады.

Негізінде, үйлестірілген иерархияда әрбір деңгейді, жеке жәй өлшем ретінде қарастыруға болады, бірақ бұл өлшемдер шарасыздықтан кубтың сиретілуінің жоғарлатуына тәуелді болады.

Үйлестірілмеген (unbalanced) – иерархияда деңгейлер саны өзгеруі мүмкін және иерархиялық ағаштың әрбір бұтағы, тек бірнеше бірінші деңгейге жататын объектілерден тұрады. Үйлестірілмеген иерархиядағы барлық объектілер бір типке жататынын ескеру қажет. Үйлестірілмеген иерархияның типтік мысалы ретінде - «бастық—бағынышты», мұндағы барлық объектілер – “қызметкер” деген бір типке ие.

Құбылмалы – иерархияда деңгейлер саны, оның құрлымымен және тұрақтылығымен анықталады, дегенмен үйлестірілген иерархиядан айырмашылығы, иерархиялық ағаштың кейбір бұтақтары қандайда бір объектіні қамтымайды. Иерархияның осындай түрі, жоғары тұрған деңгейге тікелей жатпайтын лоликалық «ата-аналар» сияқты мүшелерді қамтиды. Типтік мысалы ретінде географиялық иерархияны қарастыруға болады, онда “Мемлекеттер”, “Штаттар” және “Қалалар” деген деңгейлер бар, бірақ “Мемлекеттер” және “Қалалар” деңгейлері арасындағы деректер жиынында, штаттары мен региондары жок мемлекеттерде болады.

Біздің айтып отырған деректерді агрегатау моделі тек үйлестірілген иерархияға арналыған, дегенмен бұл қалыптасқан шектеу болып табылмайды, сондықтан үйлестірілмеген және құбылмалы иерархиялар үйлестірілген иерархиямен салыстырғанда өте сирек кездеседі.

Агрегат – деп көрсеткіштердің мәндерін белгіленген шарт бойынша агрегаттауды айтамыз. Әдетте агрегттау, көп санды кіріс мәндері негізінде аз санды агрегаттар қалыптастыратын процедура деп түсіндіріледі.

Жартылай және толық агрегаттау

Кубтық агрегаттау дәрежесі былай есептеледі:

$$a = a/a^* \quad (1)$$

Мұндағы a - көрсеткіштің агрегатталыған мәнінің нақты саны, a^* - кубтың кіріс деректерінің, агрегатталыған мәндерінің ең жоғарғы саны.

a және a^* формулаларын тұжырымдауда, алдымен екі немесе үш өлшемдерден тұратын қарапайым жағдайлардан бастап қарастырайық, одан кейін жалпыланған нұсқаға көшеміз.

Өлшемдердегі иерархия деңгейлерін де, тура сол сияқты алдымен бір деңгейден басталатын қарапайым жағдайлардан бастап қарастырамыз, одан кейін бірнеше деңгейлерден тұратын өлшемдерден жалпылама формуласы шығады. Мұндай тәсіл көрсеткіштердің агрегатті мәндерін алу процесін оңай түсінуге мүмкіндік береді.

Қарапайым өлшемдер жағдайы

Алдымен, үш қарапайым өлшемдер жағдайын зерттейміз. Түсінікті болу үшін автомобиль сату көлемінің есебін мысал ретінде қарастырайық, көпөлшемді кубтың құрлымы төмендегі объектілерді қамтиды:

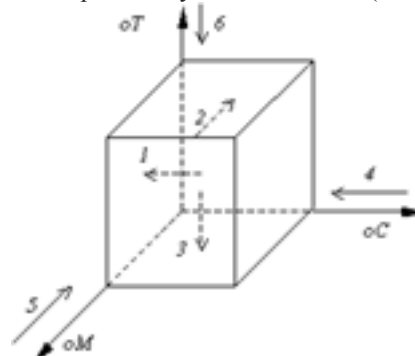
Бір көрсеткіш: сатылған автомобилдер сыны,

үш өлшем:

сату менеджері (oM өсі),

автомобиль моделі (oC өсі),

“ай” бірлігінен уақытша өлшем (oT өсі).

2-сурет қарапайым өлшемдердегі үшөлшемді OALP-куб, стрелкалар, бағытталған агрегаттарды көрсетеді.

“Автомобиль моделдері”, “менеджерлер”, “айлар” сияқты өлшемдерге қатысты мүшелер жиынын C, M, T –арқылы белгілейміз. Сол сияқты әрбір өлшемдердің мүшелер санын $n_c = |C|, n_m = |M|, n_t = |T|$ арқылы белгілейміз. Бұндай өлшемдердің мүшелерін сәйкесінше m_c, m_m, m_t арқылы белгілейміз.

Менеджерлер мен айлар бөлігі бойынша агрегатты мәндер алу үшін, біз барлық модельдер бойынша әрбір айлар мен менеджерлер (m_t, m_m) комбинациясының көрсеткіштерінің бастапқы мәндерін қосуымыз керек. 2-суретте агрегаттау бағыты 1-ші бағытымен белгіленген. Осылайша агрегатталғандар санының мәні $n_m n_t$ -ға тең болатынын түсіну қиын емес. Агрегатталған көрсеткіштер сыны (oM, oT) жазықтығында жатқанын көруге болады.

Ұқсас пайымдау арқылы, “менеджерлер” өлшемдерінің мүшелері бойынша көрсеткіштердің қосындысынан, барлық комбинациялардың (m_c, m_t) агрегаттар санын аламыз. Ол $n_c n_t$ -ге тең.

Уақытша өлшемдер бойынша агрегаттауларда, барлық комбинациялардың (m_c, m_t) агрегаттар саны $n_m n_c$ -ге тең.

Енді, өлшемдердің бірінің мүшелерінің бөліктерінде, агрегаттар санын алуымыз керек. Әрине, мұндай агрегаттар саны, n_m, n_c және n_t өлшемдеріне сәйкес мүшелер сынына тең.

Барлық моделдер, менеджерлер және уақыттық периодтар бойынша сатудың жиынтық көлемін анықтайтын, толық агрегаттың мәнін ескере отырып, барлық агрегаттардың жиынтық сандарын аламыз:

$$a^* = n_m n_c + n_c n_t + n_m n_t + n_c + n_m + n_t + I$$

Бұдан былайғы пайымдаулар үшін жаңа белгілерді кіргіземіз. Мысалы, i -ші өлшемдердегі, n_i - мүшелер санынан m -өлшем бар, мұндағы $i = 1..m$. көрсетілген сұрыптауға қытысты, кейбір тәсілдермен бар өлшемдерді реттейміз және әрбір реттік номерді i мен салыстырамыз. осындай редтік номерлердің жиынын I мен белгілейміз, сондықтан $m = |I|$.

Кейбір агрегаттар жиынын $A_{11...li...lm}$ арқылы белгілейміз. Мұндағы, $li \in \{0,1\}$: осындай төменгі жиындарды мынай реттік номермен белгілейміз $I^0 = \{i_k \mid i_k \in I \ \& \ li_k = 0\}$, $k = 1..p$, $p \leq m$. онда, $i \in I^0$ – реттік номердегі өлшемдердің барлық мүшелерінің агрегаттарынан алынған $A_{11...li...lm}$ – агрегаттар жиыны деп есептейміз.

Онда, индекстері барлық позицияларда 1 болатын $A_{1...1}$ кіріс деректерінің жиыны болып табылады; ал индекстері барлық позицияларда 0 –ге тең болатын $A_{0...0}$, толық агрегаттың бірлік мәндерін қамтиды.

$A_{11...li...lm}$ агрегаттар жиынына қатысты, реттелген $l_1, ..., l_p, ..., l_m$ агрегат жағдайы деп атаймыз.

$l = l_1 + ... + l_i + ... + l_m$ детализация деңгейі түсінігіне кірісеміз. Агрегаттың әртүрлі жағдалары бар екені анық.

Жиындардың агрегаттар санын $A_{11...li...lm}$ арқылы белгілейміз, осылайша $a_{11...li...lm} = |A_{11...li...lm}|$.

Біздің үшөлшемді жағдайымыздың есебінен, $i(C)=1, i(M)=2, i(T)=3$ –өлшемдердің реттік номері, бұдан алатынымыз:

$$a_{011} = n_m n_t, a_{101} = n_c n_t, a_{110} = n_c n_m, a_{001} = n_t, a_{010} = n_m, a_{100} = n_c,$$

$$\text{онда } a^* = a_{011} + a_{101} + a_{110} + a_{001} + a_{010} + a_{100} + a_{000}.$$

Кейбір өлшемдер бойынша агрегаттаудан алынған агрегаттар саны, қалған барлық өлшемдердің мүшелер санына көбейтіндісіне тең, онда

$$a_{11...li...lm} = \prod_{i \in I \setminus I^0} n_i \quad (2)$$

Әртүрлі агрегаттар саны, кіріс деректерінің жиынынан басқа, $l_1, ..., l_p, ..., l_m$ реттелген әртүрлі нұсқалардың $a_{11...li...lm}$ қосындысына тең. Мұндай нұсқалардың тек $2^m - 1$ екенін түсіну қиын емес.

Әртүрлі k өлшемдері бойынша кіріс деректерді агрегаттауда, мұндағы $k \in \{1, ..., m\}$, біз агрегат жиындарының кейбір қосындыларын $l = m - k$ детализация деңгейінен аламыз. Бұл қосындыларды агрегат сыны a^1 болатын A^1 арқылы белгілейміз. A^{m-k} дан $A_{11...li...lm}$ агрегат жиындарының санын есептеу

үшін m позициялар бойынша k нөл орналасу нұсқалар санын индексте санау керек. Бұл жағдай m бойынша k элементтердің тіркесі C_m^k -ге тең. Осылайша,

$a^{m-k} = \sum_{C_m^k} a_{i_1..i_k..l_m}$, мұндағы $|I_0| = k$ $a^* = \sum_{k=1}^m a^{m-k}$ болатынын оңай түсінуге болады, сондықтан агрегаттардың толық санын есептеу формуласы (2) -есеппен келесідей келтірілген болуы мүмкін $a^* = \sum_{k=1}^m \sum_{j=1}^{C_m^k} \prod_{i=1}^{m-k} n_i$ (3)

Мұндағы $\sum_{j=1}^{C_m^k} \prod_{i=1}^{m-k} n_i$ - әртүрлі қайталанбайтындардың қосындысы мен өлшемдердің мүшелер санына көбейтіндісі.

Формуланы анағұрлым қарапайым түсінуге және есептеуден және де (2)-ден туындайтын қасиетті қолданып мынаны алуға болады:

$$A_{i_1..i_{k-1} 1 i_{k+1}..l_m} = n_i A_{i_1..i_{k-1} 0 i_{k+1}..l_m}$$

Онда келесілерді аламыз

$$\sum_{2^m} a_{i_1..i_k..l_m} = (n_1 + 1) \sum_{2^{m-1}} a_{0,i_2..i_k..l_m} = (n_1 + 1) \dots (n_i + 1) \sum_{2^{m-2}} a_{0..0,i_{k+1}..l_m} = (n_1 + 1)(n_m + 1)$$

Кіріс деректерін қоспағанда, алатынымыз

$$a^* = \prod_{i=1}^m (n_i + 1) - \prod_{i=1}^m n_i \quad (4)$$

Қорытынды

Мен бұл мақаламда, OLAP жүйесіне арналған көпөлшемді деректер моделінің негізгі түсініктерін “Microsoft” компаниясы ұсынған нұсқа бойынша қысқаша сипаттадым және OLAP-кубінде деректерді агрегаттау механизмін ресми қарастырдым яғни жартылай және толық агрегаттауға қысқаша тоқталып, агрегаттар санының формуласын келтіріп шығардым.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Барсегян А.А., Куприянов М.С., Степаненко В.В., Холод И.И. Методы и модели анализа данных: OLAP и Data Mining. СПб.:БХВ-Петербург, 2014.-336с.
2. Jim Gray, Adam Bosworth, Andrew Layman, and Hamid Pirahesh. Data cube: A relational aggregation operator generalizing group-by, cross-tab, and sub-totals. Microsoft Lab, 1995.
3. <http://www.olap.ru> сайты
4. Заботнев М.С. Многомерная модель представления данных по образовательной статистике // Телематика-2013. Труды X Всероссийской научно-методической конференции. Санкт-Петербург, 2013. - С. 245-246.

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” Халық- аралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз) 2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану, экономика және жаратылыстану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, профессор Е.О. Алаухановтың ғылыми жетекшілігімен шығады. Журналға қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Мақалаға қойылатын талаптар:

1. Мәтін А-4 форматта, барлық шеттерінен – 25 мм қалдырылып, WORD редакторында, «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы – 1.

2. Мақаланың рәсімделу тәртібі: автор(лар) туралы толық мәлімет (аты-жөні, ғылыми атақ-дәре-жесі, қызмет орны, мансабы, E-mail, факс, телефон, мекенжайы), бір қатардан соң мақала тақырыбы бас әріппен және негізгі мәтін бір қатар тасталып жазылады.

3. Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

4. Мақалаларға қазақ, орыс, ағылшын тілінде түйін-резюме-summaу берілуі керек.

5. Авторлық резюме (аңдатпа): ақпараттық, түпнұсқалық, мазмұнды, құрылымды, ағылшын тілінде қысқа нұсқа түрде берілуі қажет.

6. Материал көлемі 3-7 бет болуы керек. Сілтемелер рет саны бойынша мақаланың соңында беріледі.

7. Жекелеген авторлардың журналда жарияланған мақалаларындағы пікір-ұсыныстары редакцияның көзқарасын білдірмейді. Редакция оқырман хаттарына жауап бермейді, кері қайтармайды. Журнал материалдары басқа басылымдарда көшіріліп басылса, міндетті түрде сілтеме жасалуы керек.

8. Мақала үшін төлемақы - 10 000 теңге.

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научно-популярный журнал «ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» (Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009, Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.) выходит 6 раз в год. Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфер образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, философия, искусствоведение, экономика и естественные науки. Подписка производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией Е.О. Алауханова «Заслуженного деятеля Казахстана», доктора юридических наук, профессора, Президента Международного Казахстанского криминологического клуба.

Материалы должны удовлетворять следующим требованиям:

1. Текст статьи должен быть набран в редакторе WORD, шрифтом “Times New Roman”, размер шрифта – 14, интервал – 1. Отступы со всех сторон 25 мм.

2. Материал размещается в следующем порядке: на первой строке – полная информация об авторах (Ф.И.О., научная степень, звание, должность, учреждение, город, адрес, телефон, факс, E-mail),

через строчку – название статьи (заглавными буквами), на следующей – сам текст.

3. В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

4. Объем материала не менее 3-7 страниц (включая рисунки). Литература в конце основного текста с отступом в одну строку.

5. Статья должна содержать түйін-резюме - summaу на казахском, русском и английском языках.

6. Работы, оформленные без соблюдения правил, остаются без рассмотрения. Работы направляемые в журнал, должны быть изложены в сжатой форме и в определенной последовательности.

7. Резюме должны быть: информативными, оригинальными, содержательными, структурированными,

8. Оплата за статью - 10 000 тенге.

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Стамбульского университета
4. Библиотека Венгерского государственного университета
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека университета Карлова в Чехии
7. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
8. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
9. Библиотека Московской государственной юридической академии
10. Библиотека Московского университета МВД России
11. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
12. Библиотека института государства и права России
13. Библиотека ВНИИ МВД России
14. Библиотека Московского университета МВД России
15. Библиотека Российской академии правосудия
16. Московский библиотечно-информационный комплекс Финансовой академии при Правительстве РФ
17. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
18. Библиотека Рязанской академии права и управления
19. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
20. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
21. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
22. Библиотека Омской академии МВД РФ
23. Библиотека Томского государственного университета
24. Библиотека Академии Полиции Министерства Внутренних Дел Азербайджанской Республики
25. Библиотека Саратовской государственной академии права
26. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
27. Библиотека Самарского государственного университета
28. Библиотека Дальневосточного государственного университета
29. Библиотека Киевского государственного университета
30. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
31. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы
32. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
33. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б.Н. Ельцина
34. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
35. Библиотека Белорусского государственного университета
36. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
37. Библиотека Таджикского государственного университета
38. Национальная библиотека Азербайджана
39. Библиотека Ереванского государственного университета
40. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
41. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
42. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
43. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
44. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
45. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического института
46. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

Абдуалиев Қайрат Аманкелдіұлы САРЫАҒАШ - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗЫНАЛЫ ҚАЗЫҒЫ	7

ПЕДАГОГИКА - PEDAGOGY

Нусипжанова Бибигуль Нургалиевна , Абельтаева Жанель Ертаевна ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ИСПОЛНИТЕЛЯ ЭСТРАДНОЙ МУЗЫКИ: СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ	12

Тайкулакова Гульнара Сериковна, Кожаметов Руслан Тулегенович СТУПЕНИ К УСПЕХУ: ИНТЕРВЕНЦИЯ В НАУКУ И БИЗНЕС ОБРАЗОВАНИЕ	15

Аширбаев Нурғали Кудиярович, Торебек Ерлан Жандарбекович ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИИ В ШКОЛЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ РЕСУРСОВ УЧЕБНОГО НАЗНАЧЕНИЯ	19

Raimbekova Aliya Anuarkhanovna, Mashinbaeva Gulnaz Abenovna TECHNOLOGY OF PROBLEM STUDYING RUSSIAN LANGUAGE IN A FOREIGN AUDIENCE	21

Turlybekov Berdibay Duisebekovich, Tasbolat Gulnaz Bakytovna APPROACHES IN THE FORMATION OF GRAMMATICAL COMPETENCE OF STUDENTS	28

Әлқожаева Нұрсұлу Сеиткерімқызы, Әлқожаева Айсұлу Сеиткерімқызы, Ертісова Салтанат Болатқызы ЖАСТАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕСІ	32

Гульжахан Ильясова Уалибековна МЕСТО И РОЛЬ УЧЕБНЫХ КНИГ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ	37

Бөгенбаева Әйгерім Б. КРЕАТИВТІК ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДА ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЕСКЕРУ	40

Тойшыбеков Нұрсұлтан Нұрланұлы, Нышанова Салтанат Тыныбекқызы В.Ф. ШАТАЛОВТЫҢ ТІРЕК-СЫЗБАЛАР ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	44

Әділханова Айсұлтан Әмірбекқызы ТӘРБИЕШІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	48

Омарова Сандуғаш Абиеровна, Бекмолдаева Асель Мырзахановна, Джумағалиева Асылзада Нурлановна ЭЛЕКТРОНДЫ БІЛІМ БЕРУ КУРСЫН ҚҰРАСТЫРУ МЕН КУРС БОЙЫНША ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ	51

Ермаханова Амина АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ ПОДГОТОВКИ СПОРТИВНОГО РЕЗЕРВА В СИНХРОННОМ ПЛАВАНИИ	55

Жумашова Тухта Уринбековна БІЛІМ БЕРУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ СИПАТТАМАЛАРЫ	59
Urazbayev Kuanyshbek Baiymbetovich, Muratova Meruyert Abilseitovna OUT - OF -CLASSROOM ACTIVITY IN A FOREIGN LANGUAGE AS ONE OF THE ESSENTIALCOMPONENT OF EDUCATIONAL PROCESS IN THE MODERN SCHOOL.....	62
Сманова Асетхан Арыстанович , Алимова Кундуз Шайыповна Джумабаева Асель Кабиевна, Алиханова Гулбану Ермековна СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДА CASE-STUDI ӨДІСІН ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ	67
Танирбергенова Анар Шынболатқызы, Жанапина Анар Қайратқызы, Битенова Жанат Мұхамеджанқызы СТУДЕНТТЕРДІҢ «МЕН» ОБРАЗЫН ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ	71
Танирбергенова Анар Шынболатқызы, Тусупбекова Данагүл Жомартқызы Кинадинов Конысбек Шамшадинович ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ - ҚОҒАМДЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ	80
Turlybekov Berdibay Duisebekovich, Tasbolat Gulnaz Bakytovna APPROACHES IN THE FORMATION OF GRAMMATICAL COMPETENCE OF STUDENTS	85
Оналбеков Е.С. , Хужабаева Е.Э. ГЕНДЕРЛІК ӨЛЕУМЕТТЕНДІРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨДЕБИЕТТЕРДЕ ЗЕРТТЕЛУ ЖАҒДАЙЫ	91
Шағадамбаева Г.Д. , Карабалина Аксауле Алипкалиевна, А.У. Сералиева, К.Ж. Туребаева, М.Б. Қангерей СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ	97
Мучкин Дмитрий Павлович КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ – ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ДИСЦИПЛИНЫ «ПЕДАГОГИКА»)	100
Мучкин Дмитрий Павлович, Байсеитова Жанара Байсеитовна НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ К ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	104
Onalbekov E.S., Suatai S.K., Yermekbay K.A. PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE ORGANIZATION OF RESEARCH ACTIVITY OF PUPILS	107
Нурмуханбетова Дина ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К УСЛОВИЯМ ДЕТСКОГО САДА.....	111

Бабаева Карлыгаш ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ РЕЧЕВЫЕ ЖАНРЫ – ОДНА ИЗ ВАЖНЫХ ЗАДАЧ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ	115
Aitbaeva Nursaulet Konirbaevna, Basitova Dilnoza GAMING TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE	117
Жорабекова Манат Курманбековна МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ПРАКТИЧЕСКОГО РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ	121
Темірханова Ақбота, Төлешова Ұлмекен ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ОҚУШЫЛАРҒА ӘСКЕРИ МАМАНДЫҚҚА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЖҰМЫСЫ	124
Қасымова Роза , Адыр Ұлжан БАСПАСӨЗ ҚЫЗМЕТІ - ТӘРБИЕ ҚҰРАЛЫ	127
Молдасан Қуаныш Шорманқызы, Қилыбаева А «МЕН ТӘУЕЛСІЗ ЕЛІМНІҢ – ҰЛАНЫМЫН!»	129
Молдасан Қуаныш Шорманқызы, Сабралиева Б. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АРТИСТИЗМ	131
Толешова Улмекен Болатовна, Абдукадыр Ш.Д. «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ	134
Шағырбаева Ментай Догдырбаевна, Кенесова М.Ж. ЖАСӨСПІРІМ ТӘРБИЕСІНДЕГІ АТА-АНА ТАЛАБЫНЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ЫҚПАЛЫ	137
Омарғазы Ерғали Ерғазыұлы, Мекебаева Майгүл Адамқызы ЖОО-да «САЯСАТТАНУ» АРНАЙЫ КУРСЫН МІНДЕТТІ ПӘН РЕТІНДЕ ОҚЫТУ ҚАЖЕТТІЛІГІ	140
Дауленбаева Гүлжан Сеиджановна, Сахитжанова Зада Омарғазиевна АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУ МЕН ЖАЗУ АРҚЫЛЫ СЫН ТҮРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЖИГСО, АҚЫЛДЫҢ АЛТЫ ҚАЛПАҒЫ, ГАЛЕРЕЯҒА САЯХАТ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	143
Мухитденова Асем Ташимовна ОСОБЕННОСТИ И ПРИНЦИПЫ ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ	146
Мухамеджанов Бахытжан Қалжанович , Омаров Бахытжан Султанович Халилаев Абдисадык Нурлакович ЖАСӨСПІРІМ БАЛУАНДАРДЫҢ ДЕНЕ САПАЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ АМАЛДАРЫ	150
Халилаев Абдисадык Нурлакович , Кенджаева Балнұр Балабекқызы Абусейтов Бағажмет Зайнидинұлы МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ШЫҢДАУДА ИННОВАЦИЯНЫҢ РӨЛІ	153

Наралиева Рахила Турсыновна ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ЗАМАНАУИ-ӘЛЕУМЕТТІК КЕЛБЕТІ	156
Сагимбаев Адилгали Абдигалиевич, Тусипжанов Бауыржан Алкенович УЧЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ - ОСНОВА САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	159
Akeshova Madina Murzakhanovna, Abduraimova Mamura Akhmetzhanovna EFFECTIVENESS OF USING CASE STUDY AND CRITICAL THINKING TECHNOLOGIES ON FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE	163
Албытова Назымгүл Пышақбайқызы, Жолдасқалиева Аягөз Жолдасқалиқызы СТУДЕНТТЕРДІ КӘСІБИ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ ВОЛОНТЕРЛІК ҚЫЗМЕТ	167
Албытова Назымгүл Пышақбайқызы, Сламбекова Толқын Сламқұловна ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІК МАМАН ДАЯРЛАУ САПАСЫН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ	170
Ауелбеков Ержан Бураханұлы, Ералин Қуандық Ералыұлы, Айдарша Мереке Полатқызы, Ералина Ғазиза Қуандықызы, Ерубаев Үсен Исаханұлы БОЛАШАҚ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	174
Дүйсенбаев Абай Қабақбайұлы ОТБАСЫНДА ЖАСӨПІРІМДЕРГЕ ОТАНСҮЙГІШТІК ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	178
Баєтов Б.К., Уразбаев А.А. , Қойшыбаев А. ШЫНЫҒУ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ГИГИЕНАНЫ САҚТАЙ ОТЫРЫП ЕРТЕ ҚАРТАЮДЫ ТЕЖЕУДІҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ	181
Берді Динара Кадирханқызы, Усембаева Индира Бахытовна БОЛАШАҚ ДӘРІГЕРЛЕРДІ ДАЙЫНДАУДА АҚПАРАТТЫҚ- ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҒЫЛЫМИ – ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	185
Сарыбаева Алия, Усембаева Индира Бахытовна, Берді Динара Кадирханқызы ЖОО-ДА ОҚЫТУДЫҢ ҚОЛДАНБАЛЫ БАҒДАРЛЫЛЫҒЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МАҢЫЗЫ.....	188
Бөлшекбаева Ә.И. ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ	191
Kudabayeva Perizat Assanbayevna THE STRUCTURE AND MODELS OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE	194
Адилов Талгат, Буланова Толкынай Молдакуловна, Шукетаева Камиля Кдырбаевна Дауытова Жамила Қдырбаевна, Абдибекова Куляш Жалеловна, Бактыбекова Аида, Смағұл Мират Жакупович КАК ПРЕВРАТИТЬ ЗАНЯТИЯ В ШКОЛЕ В ОТДЫХ	198

Космуратова Айткуль Нурбаевна, Културсынова Фарида Балабековна К ВОПРОСУ ОБ ОРГАНИЗАЦИИ КОНТРОЛЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	200
Орманова Ғалия Кемаловна, Усембаева Индира Бахытовна Уалиханова Баян Сапарбековна БИОФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ БОЛАШАҚ МЕДИЦИНА МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	202
Баетов Копжасар Дурменович, Баетов Биназар Копжасарович ВСЕ ВОЗРАСТЫ ПОКОРНЫ БЫТЬ ЗДОРОВЫМ	205
Аймаханов Мақсат Сакенұлы, Тулежанов Ербол Нурилаевич ТҮРКІСТАН АЙМАҒЫНДА ЖЕРГІЛІКТІ КӨК ЖАСЫЛ БАЛДЫРЛАРДЫ АЖЫРАТУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КУЛЬТУРАЛЫ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ	208
Якуб Аязоз Абдусахитқызы, Елжанова Раушан Нұржанқызы ЖАСӨСПІРІМДЕР ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕСІНДЕ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАНЫ ҚОЛДАНУ БОЙЫНША ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ	211
Бердимуратова Разия, Байманова Ұлбосын СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ДАМУ	216
Жайымбаев Нурлан Турганбекович, Дайрабаев Мақсат Сеилханович САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ ҰҒЫМЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ	218
Жилисбаев Нағашбек Келисбекович, Уразбаев Арыстан ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ МАМАНДАРЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	221
Жилисбаев Нағашбек Келисбекович САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҰСТАНУДЫҢ ЖОЛДАРЫН НАСИХАТТАУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕЛІК НЕГІЗДЕР	224
Қырқынбекова Салтанат ЖОО СТУДЕНТТЕРІНЕ ВОКАЛДЫ-ТЕХНИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРДЫ МЕҢГЕРТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ	226
Оспанов Болат Жумагулович ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКА ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	230
Сабыр Мырзабек ЖАС ҰРПАҚҚА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ МЕН ӨЗЕКТІЛІГІ	234
Айтуарова Ботағоз Малдыбаевна, Мусагулова Айгуль Болатовна, Бегалиева Айша Карыпжановна, Арыстанбекова Куралай Дандибаевна, Мажиқызы Нурлыхан ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНЫҢ ТАРИХЫ	238
Албытова Назымгүл Пышақбайқызы, Мұқаш Аида ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМУ ЗАМАН ТАЛАБЫ	241

Тулежанов Ербол Нурилаевич, Мусабекова Фариза Жолановна ХИРУРГИЯЛЫҚ НАУҚАСТАРДЫ КҮТУДІҢ ЗАМАНАУИ ТАЛАПТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	244
Саденова Айгул Ескермесовна, Якубаева Клара Сабиржановна ҚАБЫЛДАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА АРНАЛҒАН КОММУНИКАТИВТІК ТАПСЫРМАЛАР	246
Курманова Таисия Витальевна, Азнабакиева Мария Адильбековна Казмағанбетова Алмагуль Садуақасовна ЕЛТАНУ ПӘНІ ДӘРІСТЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК ӘЛЕУЕТІ	249

ФИЛОСОФИЯ PHILOSOPHY

Смагулов Курмет Нурмухамбетович, Альмухамедов Али Рауфович ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СУННЫ (ЗАКОНОМЕРНОСТИ) В КОРАНЕ	253
Абдунаим Сейдмухамед, Махмет Мұратхан, Шайзан Бауыржан ХАФИЗУДДИН КЕРДЕРИ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ САУДА-САТТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	258
Нұрланқызы Айдана ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЛЖАН АХУН БӨЛЕКБАЙҰЛЫНЫҢ СІҢІРГЕН ЕҢБЕГІ	264
Ашекеева Құралай Несіпбекқызы А. БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ МҰРАЛАРЫНДАҒЫ ТІЛДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	269
Tleubay Gulbanu, Dzholdasbekova Bayan ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN THE NOVEL «SCAFFOLD» BY CHINGIZ AITMATOV	272

ТЕХНИКА - TECHNICS

Абдибеков Жалел Шаикович, Абдибекова Куляш Жалеловна ПРИБЛИЖЕННАЯ ФОРМУЛА АСИМПТОТИЧЕСКОГО ЗАКОНА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОСТЫХ ЧИСЕЛ.....	276
Абдибеков Жалел Шаикович, Абдибекова Куляш Жалеловна НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОСТЫХ ЧИСЕЛ В ЗАДАЧАХ МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА.....	278
Тюлепбердинова Г.А., Адилжанова С.А., Газиз Г.Г., Жумартов М.А., Алтыбай А. ОЛАР-КУБТЕРІНДЕ КӨРСЕТКІШТЕРДІ ТӘУЕЛДІ ӨЛШЕМДЕР БОЙЫНША АГРЕГАТТАУ	280

Садықов Жасұлан, Шукетаева Камиля Қдырбаевна, Дауытова Жамила Қдырбаевна,
 Абдибекова Куляш Жалеловна, Ембергенова Карашаш Рахмановна
 Буланова Толкынай Молдакуловна, Смағұл Мират Жакупович
 ШЕТЕЛДЕРДЕН КЕЛГЕН ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ АУДИТОРИЯСЫНДА
 МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....286

Қойшиева Турсынай Қосыбаевна, Ергешов Бахритдин Бахадирович
 3 MBT КҮН СТАНЦИЯСЫ ЖОБАСЫНЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК СӘУЛЕТІН
 SHADOW ANALYZER БАҒДАРЛАМАСЫНДА ЖАСАУ ЖӘНЕ БЕЙНЕЛЕУ 291

Адилжанова Салтанат Альмуханбетовна, Жумартов Манат Абилович
 Алтыбай Аршын, Омарова Перизат Танирбердиевна,
 Калменова Гаухар Болатбековна
 ОЛАР КУБТЕРІНДЕ ДЕРЕКТЕРДІ АГРЕГАТТАУ 294

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу МГУ:	проф. Комиссаров В.С.	ұялы тел.: +7 (968) 617-53-33
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Мәскеу:	доцент Мыктыбаев Т.	ұялы тел.: +7-926-2190830;
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Баку:		(99412) 5962144; (99455) 715 63 99;
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Екатеринбург:	к.ю.н. Сергеев Д.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Комиссаров В.С.	моб.: +7 (968) 617-53-33
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Москва:	доцент Мыктыбаев Т.	моб.: +7-926-2190830;
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Баку:		(99412) 5962144; (99455) 715 63 99;
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Екатеринбург:	к.ю.н. Сергеев Д.	моб.: +7 (902) 260-15-54

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ

Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал

№ 2 (44) 2017 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 15.03. 2017 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.

Сандық басылыс. Көлемі 38 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №35.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru